

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

E számunk a

Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg

127. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

2014. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bagi Dániel, PhD, hab. egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem BTK); *Balla Tibor*, az MTA doktora, alezredes, osztályvezető (Hadtörténeti Intézet); *Czigány István*, kandidátus, ny. alezredes (Hadtörténeti Intézet); *Csapody Tamás*, PhD, egyetemi adjunktus (Semmelweis Egyetem); *Fodor Veronika*, könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Kemény Krisztián*, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Kiss Dávid*, tudományos munkatárs (Veritas Történetkutató Intézet); *Kovács István*, kandidátus, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézete); *László Bernát*; *Lázár Balázs*, PhD, tudományos munkatárs (Hadtörténeti Intézet); *Lenkefi Ferenc*, PhD, főlevéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Miskolczy Ambrus*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár (ELTE BTK); *Pálffy Géza*, az MTA doktora, Lendület program vezető (MTA BTK Történettudományi Intézete); *Polgár Balázs*, régész-történész (Hadtörténeti Múzeum); *Solymosi József*, PhD, levéltáros (Hadtörténelmi Levéltár); *Soutou, Georges-Henri*, a Francia Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár (Sorbonne Paris IV); *Stark Tamás*, kandidátus, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézete); *B. Stenge Csaba*, PhD, igazgató (Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára); *Süli Attila*, PhD, őrnagy, tudományos munkatárs (Hadtörténeti Intézet); *B. Szabó János*, tudományos munkatárs (Budapest Történeti Múzeum); *Szabó Jánosné*, ny. könyvtáros (Hadtörténeti Könyvtár); *Tóth Ferenc*, az MTA doktora, tudományos főmunkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézete); *Tóssér Márton*, PhD; *Tulipán Éva*, PhD, tudományos munkatárs (Hadtörténeti Intézet); *Újfalusi Éva*, főkönyvtáros, (Hadtörténeti Könyvtár); *Veszprémy László*, az MTA doktora, alezredes, igazgató (Hadtörténeti Intézet)

Az abstractokat *Bognár Katalin*, a tartalomjegyzékeket *Bognár Katalin* (angol), *Márkus Andrea* (francia), *Zachar Viktor Kristóf* (német) és *Cinkóczi Botondné* (orosz) fordította.

A Szerkesztőség kéziratot nem őriz meg és nem küld vissza!

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Az MTA IX. Osztály Hadtudományi Bizottsága által „A” kategóriába sorolt, referált folyóirat

Főszerkesztő: *Hausner Gábor*

Felelős szerkesztő: *Kincses Katalin Mária*

Szerkesztő: *Schubert Katalin*

Szerkesztőbizottság:

Balla Tibor, *Bona Gábor*, *Bonhardt Attila*, *Czigány István*, *Csikány Tamás*, *Dombrády Lóránd*, *Hermann Róbert* (a szerkesztőbizottság elnöke), *Horváth Miklós*, *Kedves Gyula*, *Kovács Vilmos*, *Lenkefi Ferenc*, *Markó György*, *Pálffy Géza*, *Pollmann Ferenc*, *B. Szabó Miklós*, *Szakály Sándor*, *Székely György*, *Tóth Ferenc*, *Urbán Aladár*, *Varga J. János*, *Veszprémy László*

Tanácsadó testület:

Ágoston Gábor, *Erwin A. Schmidl*, *Vladimír Segeš*, *Hajdu Tibor*, *Okváth Imre*

Kiadja: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum

A kiadásért felel: a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum parancsnoka

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

1014 Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7., 1250

Telefon: 325-16-44, 325-16-45, Fax: 325-16-04, e-mail: hkszerk@gmail.com

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: egy évre 3800,- Ft, negyedévre 950,- Ft

Előfizetésben terjeszti:

a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Hírlapterjesztési Központban (1089 Budapest VIII., Orczy tér 1., postacím: 1900 Budapest, tel.: 06-1-477-64-06).

További információ: 06-80-444-444; hirlapelofizetes@posta.hu

Egyes példányok megvásárolhatók a nagyobb budapesti és vidéki hírlapüzletekben

ZRÍNYI MIKLÓS HALÁLÁNAK 350. ÉVFORDULÓJÁRA

PÁLFFY GÉZA

KÖLTŐ ÉS HADVEZÉR?

A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különbélelojalitásai és identitásai¹

Poet and General?

Different Loyalties and Identities of Political, Soldier and Poet-Writer Miklós Zrínyi

It was exactly 350 years ago that Miklós Zrínyi – one of the main dignitaries and politicians of the 17th-century Hungarian–Croatian Kingdom, a military thinker and war-lord, poet and writer – died in a tragic hunting accident in the forest at Kursanec near Čakovec. Historical works on his manifold activities could fill a library, mainly because of the fact that the aristocrat, generally known by Hungarians as a poet and war-lord, and identified by the Croats as Nikola Zrinski Čakovečki or Ban Miklós Zrínyi, became a paradigmatic figure of Hungarian and Croatian literature, history and national remembrance in the 19th and 20th centuries. The image about him, however, is not a uniform one, thus it is more appropriate to speak about different Zrínyi-images of different periods and research directions.

Tracing back Zrínyi's loyalties and identities the paper seeks answers to the questions how it is possible that Hungarian, Croatian and even Austrian patriots have regarded Zrínyi's oeuvre as their own, why did Hungarian and Croatian national romantics, Hungarian revisionists and devoted communists think high of him. By outlining the given framework of states which determined Zrínyi's career, that is the place the Hungarian–Croatian Kingdom had in the Central European Habsburg Monarchy, and by summing the recent researches, the author claims that due to the politician, soldier, poet and writer Zrínyi's different loyalties and identities, positions, marriages and estates he was a highly determining member of the political-military elite of both the Hungarian–Croatian Kingdom and the Habsburg Monarchy. His career vividly demonstrates that the loyalty to the dynasty and the ruler was compatible with "patriotism" in the mid-17th century, that is, the protection of the interests of the Kingdom of Hungary and those of the Hungarian and Croatian "feudal nations" was compatible with the efficient service of different patrias.

Géza Pálffy: doctor of the Hungarian Academy of Sciences, research fellow, research team leader of the *Lendület* Programme, exploring the history of the 16–19th century history of the Hungarian crown and coronations (HAS Research Centre for Humanities, Institute of History). Main research area: the Habsburg Royal Court and the Hungarian Orders, Hungarian aristocracy in the Early-Modern Age, coronations in Hungary and the Hungarian crown, Hungarian and Croatian anti-Ottoman border defence system, history of the Kingdom of Hungary and the Habsburg Monarchy in the 16th and 17th centuries. He has published numerous monographs and hundreds of articles. E-mail: palfgy.geza@btk.mta.hu

Keywords: Miklós Zrínyi, Central European Habsburg Monarchy, Hungarian–Croatian Kingdom, political-military elite, loyalty, identity

¹ Problémafelvető tanulmányunk előadás-változata 2014. november 18-án, Budapesten a „Határok fölött – Nemzetközi tudományos konferencia Zrínyi Miklós halálának 350. évfordulóján” című tudományos ülés első szekciójában hangzott el.

*Az utókor változó Zrínyi-képei:
a „költő és hadvezér” sokrétű megítéléséről*

350 évvel ezelőtt, a Csáktornya melletti kursaneci erdőben tragikus vadászbalesetben elhunyt a XVII. századi Magyar–Horvát Királyság egyik legnagyobb formátumú főmél-tósága és politikusa, katonai gondolkodója és hadvezére, költője és írója, Zrínyi Miklós. Sokrétű tevékenységéről könyvtárnyi irodalom áll rendelkezésre, mindenekelőtt annak köszönhetően, hogy a magyarok által általában *költő és hadvezér*ként, a horvátok által pedig többnyire *Nikola Zrinski Čakovečkiként*, azaz *csáktornyai Zrínyi Miklósként* vagy Zrínyi Miklós bánként emlegetett arisztokrata a XIX–XX. században a magyar és horvát irodalom, történelem és nemzeti emlékezet paradigmaticus alakjává vált. A róla kialakult kép azonban nem egységes, így helyesebb részben korszakonként, részben kutatói irány-zatonként vagy diszciplínánként változó Zrínyi-képekről beszélni.² Az elmúlt kétszáz esztendőben ugyanis a mindenkori tudomány és politika – saját céljai jegyében – Zrínyit eltérő hangsúlyokkal, sőt olykor túlzásokkal mutatta be. Megítélése ugyanis gyakran nem vagy elsősorban nem saját kora viszonyrendszerében és kimagasló tevékenysége alapján, hanem az utókor különféle elvárásainak megfelelően történt.

Zrínyit – s tegyük hozzá: hős dédapját is – a XIX. században éppúgy használták az osztrák birodalmi patriotizmus képviselői, miként a magyar függetlenségi politika és történetírás vezéralakjai. A XVIII. században a jezsuita történetírók a horvát bánt számon tartották, mint politikust és katonát, magyar költőként azonban csak a XVIII. század végén, a XIX. század elején fedezték fel, s ekkor vált a magyar irodalmi kánon meghatá-rozó alakjává. Ezt önmagában jól jelzi, hogy írásunk első alfejezetének címe is – ugyan csupán idézőjelben – „költő és hadvezérnek” titulálja, pedig Zrínyi életében az irodalmi munkásság (még egészen kiemelkedő jelentősége ellenére) sem állt – egy XVII. századi politikai hadvezér esetében nem is állhatott – a legelső helyen. Az 1848-as márciusi if-jak egyike, Vasvári Pál a költőről készült életrajzában azután már a magyar függetlenség szimbólumává emelte Zrínyit. Tudós utódai később őt is gyakorta „túllicitálták”. A XX. század második felére a magyar hadtudomány szerint Zrínyi az önálló magyar hadsereg felállításának legelső szorgalmazója lett,³ így őt még a kommunista államvezetés is elfo-gadta. Ezt jól jelzi, hogy 1955 tavaszán miniszteri utasításra a korábbi Honvéd Akadémia felvehette a nevét.

Ugyanebben a függetlenségi szemléletben a romantikus történetírói irányzat képvi-selői a legutóbbi időkig a horvát bánt úgy mutatták be, mint aki nem csupán az osz-mánokkal, hanem a bécsi udvarral szemben is küzdelmet folytatott Magyarország füg-getlenségéért, egy a Habsburg Monarchiától független, önálló nemzeti királyságért.

² Az alábbiakra a hatalmas újabb Zrínyi-irodalom (elsősorban *Bene Sándor, Klaniczay Tibor, Kovács Sándor Iván, Perjés Géza és R. Várkonyi Ágnes* monográfiái és tanulmánykötetei) mellett lásd frissen *Hausner Gábor: Változó Zrínyi képeink* című, a Gyalókey-körben 2014. április 8-án, Budapesten elhangzott előadását, valamint az előző jegyzetben említett nemzetközi Zrínyi-konferencia 2014. november 18-i második és novem-ber 19-i ötödik szekciójának referátumait.

³ Még a Zrínyi-képet számos ponton meghatározóan árnyaló kiváló hadtörténész, Perjés Géza is így gon-dolta az egyik legújabb hadtörténeti összefoglalóban. „Önálló magyar nemzeti hadseregre van szükség, és ehhez az adóügy megreformálásával kell a pénzügyi alapokat megermenteni...” – vélte szerinte Zrínyi. *Perjés* 2003. 121. o.

Zrínyi Miklós, Jan Thomas festménye, 1662/63.

Sőt, e koncepció szerint – miként még magam is így tanultam az egyetemen – Zrínyi nevezetes téli hadjáratát 1664 elején az Udvari Haditanács engedélye nélkül, azaz a bécsi hadvezetéstől függetlenül hajtotta végre.⁴ Ám a két világháború között példaként emlegették őt a revizionizmus képviselői is, amint Hausner Gábor előadásában nemrég érzékletesen bemutatta.⁵ Az 1970-es évektől pedig történetírásunk előbb a törökök kiűzésének egyik apostolává, majd a rendszerváltást követően olykor még Európa egész sorsát is alakító személyiséggé tette.⁶ Mindezen elméletek napjainkig meghatározó hatását szemléletesen jelzi a 2014 őszén megjelent hatodik osztályos, új történelemtankönyv összegzése: „Zrínyi életét az önálló magyar hadsereg felállításának és a törökök kiűzésének szentelte.”⁷ S akkor még nem beszéltünk arról, hogy a magyarok mellett a horvátok is egyik legnagyobb nemzeti hőjüknek tekintik, sőt, volt olyan időszak, amikor a magyar és a horvát történelmi emlékezet formálói egymással versengve egyenesen küzdelmet folytattak érte. Az utóbbin napjainkra szerencsére már nagyobbra is túlléptünk.⁸

Joggal merül fel a kérdés, miként lehetséges, hogy Zrínyit egyrészt magukénak tudják-e érezni magyar, horvát vagy akár osztrák birodalmi patrióták, nagyra értékelték-e magyar és horvát nemzeti romantikusok, magyar revizionisták és meggyőződéses kommunisták, másrészt vizsgálják évtizedek óta magyar, horvát, osztrák, német és olasz irodalmárok, történészek, hadtudósok, filozófusok és művészettörténészek. Az alábbi írás erre próbál választ keresni – természetesen elsősorban a történész szemszögéből – Zrínyi lojalitásainak és identitásainak eredve nyomába.

A figyelmen kívül hagyott keretek:

*a Magyar–Horvát Királyság a közép-európai Habsburg Monarchiában*⁹

Zrínyi kimagasló tevékenységének túlzásoktól mentes megítélését a legutóbbi időkig elsősorban az hátráltatta, hogy az egyik legmeghatározóbb dolgot nem vette figyelembe vele kapcsolatban a kutatás. Nevezetesen azokat az egykorú államkereteket, amelyekben élt és alkotott. Pályáját és lojalitásait ugyanis csakis akkor érthetjük meg, ha őt nem a magyar vagy a horvát nemzetépítés jegyében, nem az Osztrák–Magyar Monarchia problémáinak, s nem a Trianon vagy az 1945 utáni Magyarország politikai vezetése által befolyásolt történetírás szemszögéből ítéljük meg. Zrínyinek ugyanis egészen más keretek között kellett sokrétű pályáját befutnia, mint 1918 utáni politikusutódainak. Egyfelől az

⁴ Miként ezt néhány éve még az egyik legmértvadóbb összegzés is állította: „Ismereteink szerint az uralkodó és a Haditanács engedélye nélkül.” és „A magyar szakirodalomban egyöntetű a vélemény, hogy a Habsburg kormányzat nem akarta a téli hadjáratot, nem a Haditanács központi rendelkezésére, hanem Zrínyi kezdeményezésére gyűltek össze a magyar csapatok is.” R. Várkonyi 2005. 606. o. és 606. o.: 98. jegyzet.

⁵ Lásd még Horváth 1987. 63–147. o.

⁶ Régi írásait több helyen árnyalva, új szemléletben R. Várkonyi 2010.

⁷ *Sólyom – Nagy – Tarnóczai* 2014. 88. o.

⁸ Erről tanúsodik az alábbi öt – részben magyar–horvát, részben horvát–magyar, illetve nemzetközi vállalkozásban készült – tanulmánykötet (időrendben említve): Povijest obitelji Zrinski 2007.; A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben 2007.; Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa 2009.; Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj 2011.; Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti 2012.

⁹ A XVI. század kapcsán e szemléletben szóltam: Pálffy 2010., ill. újabban a XVII. századra vonatkozóan: Pálffy 2014.

1526. évi mohácsi csata utáni fél évszázadban kialakult, döntően új államigazgatási rendszer keretében, másfelől tisztségeinek és birtokainak megfelelően, végül családja hagyományait folytatva neki nem egy, hanem *három állam* színpadán kellett politizálnia, helyt állnia, maga, famíliája és országai érdekeit érvényesítenie. Egyrészt a Magyar Királyság elitjében, másrészt a magyar állammal 1102 óta uniót alkotó, ám egyre több szuverenitásra vágyó Horvát Királyság rendiségében,¹⁰ harmadrészt pedig abban a közép-európai Habsburg Monarchiában, amelyhez a magyar–horvát állam közös uralkodóknak köszönhetően a XVI. században szorosban csatlakozott.

Ebben az új államszövetségben viszont a kül-, had- és pénzügyek évszázadokon át túlnyomórészt közösek voltak. Emiatt önálló magyar hadseregről a kora újkor legjelesebb magyar–horvát hadtudósa *reálisan* nem gondolkodhatott, s minden bizonnyal nem is gondolkodott, sokkal inkább egy a törökellenes végeken bármikor bevethető, magyar katonákból álló, állandó mozgó haderőben, aminek egész életében nap, mint nap tapasztalta hiányát, s amelynek finanszírozására ott állhattak volna a Habsburg Monarchia erőforrásai is. Ez utóbbi nem ugyanazt jelenti. Míg az előbbire csakis egy önálló magyar nemzetállamban lett volna lehetőség (ilyen azonban a XVII. századi Európában egyetlen egy sem létezett, miként önálló osztrák, cseh vagy horvát haderő sem), az utóbbi a törökellenes határvédelem és a magyarországi hadügyek modernizációjával akár a monarchia kereteiben élő Magyar Királyságban is reálisan megvalósítható lett volna.¹¹ S noha önálló magyar hadügyről a XVII. században még nem beszélhetünk, Zrínyi Miklós teljes joggal tartható a magyar nyelvű hadtudományi irodalom megeremtőjének, mikén ezt a legfrissebb kutatások újfent határozottan megerősítették.¹²

Zrínyinek szinte egész életét mindennapos veszélyekkel teli helyzetben kellett leélnie. A XVII. századra ugyanis az oszmán-törökök előrenyomulásának köszönhetően a magyar–horvát állam egyfelől egyre csekélyebb területre apadt, amely Kanizsa 1600. évi elvesztése miatt éppen a Zrínyiek muraközi családi birtokainál volt a legszűkebb, alig néhány tucat kilométer.¹³ Másfelől, miként az 1663–1664. évi háborúra vonatkozó legújabb kutatások jelzik, az 1680-as évekig, azaz a Habsburgok jelentősebb létszámú állandó hadseregének kialakulásáig és egy európai diplomáciai-katonai koalíció létrehozásáig az Oszmán Birodalom Magyarországon egyértelműen komoly erőfölényben volt.¹⁴ A török kiűzéséről az 1660-as években csupán az utókor történészeinek vágyálmaiban lehetett szó.

¹⁰ Újabbban vö. *Pálffy* 2002. és *Molnár* 2012.

¹¹ Vö. *Czigány* 2004.

¹² Zrínyi hadtudományi munkásságára friss szemléletben, számos korábbi toposzt árnyalva: *Hausner* 2013.

¹³ A Muraköz kutatásával magyar részről újabbán *Végh Ferenc*, horvát oldalról *Nataša Štefanec* és *Hrvoje Petrić* foglalkozik. Lásd előadásait a 2014. november 18–20-i Zrínyi-konferencián.

¹⁴ Erről tanúskodnak a 2014. május 15–17-én, Szentgotthárdon és Vasváron tartott, „Szentgotthárd – Vasvár 1664. Háború és béke Zrínyi Miklós korában. Nemzetközi konferencia a szentgotthárdi csata és a vasvári béke 350. évfordulója alkalmából” című és a 2014. október 15–17-én, Egerben szervezett, „Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában” című konferenciák előadásai és vitái, valamint *Czigány István* referátuma (A furcsa háborútól a nagy háborúig, 1661–1664) a 2014. november 18–20-i Zrínyi-konferencián.

Az aktívabb oszmánellenes fellépés (amit Zrínyi oly gyakran hangoztatott) és a törökök kiűzése között óriási a különbség! Különösen akkor, ha a korszak legjelentősebb magyar–horvát hadvezérének igen számottevő katonai sikert, sőt, európai hírnevet hozó téli hadjárata ellenére az 1663–1664. évi háború békefeltételeit Vasváron egyértelműen az oszmánok diktálták.¹⁵ S rögtön tegyük hozzá: néhány éve már az is közismert, hogy téli hadjáratot a horvát bán nem Bécs engedélye nélkül vezetett.¹⁶ Sőt, a török területekre irányuló nagyszabású diverziós akció tervét 1663 nyarától a bécsi hadvezetés tagjai (közük Raimondo Montecuccoli tábornok¹⁷) egyenesen Zrínyivel együtt – nem kizárt, hogy éppen az ő javaslatára – dolgozták ki. Ezt a magyar egyházi elit vezetője, Lippay György esztergomi érsek is támogatta,¹⁸ majd maga a *Hofkriegsrat* rendelte a német birodalmi és egyéb külföldi hadakat a bán mellé, aki sikeres akciójáról folyamatosan tudósította a bécsi és grazi hadi kormányzatot.

Zrínyi terveivel ellentétben a téli hadakozás ugyan nem érte el teljességgel célját, hiszen a törökök – noha komoly nehézségekkel – az elpusztított területeken is képesek voltak felvonulni, az ostromlott Kanizsát felmenteni, Zrínyi-Újvárt lerombolni, majd egészen a Rábáig menetelni, a hadjáratnak – az oszmán felvonulás számottevő nehezítésén túl – volt egy ez ideig kevésbé figyelembe vett, döntő következménye és sikere: nevezetesen, hogy a Belgrádnál telelő Köprülü Ahmed nagyvezír eredeti terveit megváltoztatni kényszerült, s 1664. évi hadjáratát nem a Duna mentén Győr, Pozsony és Bécs ellen, hanem a Dél-Dunántúlon vezette. Az oszmán erőfölény miatt ugyan 1664 nyarán Zrínyi reményei nem váltak valóra (Kanizsa ostroma eredménytelen volt,¹⁹ Mura menti várát a törökök lerombolták, birtokait hadak pusztították), a téli hadakozás indirekt módon valójában megmentette Magyarországot! Amennyiben ugyanis a jelentős túlerőben lévő nagyvezír 1664. késő tavaszán a Duna mentén lendül támadásba, az oszmán–Habsburg békét bizonyosan nem Vasváron, hanem feltehetően Bécs alatt vagy legrosszabb esetben magában a császárvárosban kötötték volna meg.

Mindezek ismeretében véleményem szerint Zrínyi kapcsán nemcsak a történeti szakmukák, hanem az új kísérleti történelemtankönyv túlzó állításait is érdemes lenne árnyalni. Különösen, hogy ez nem változtatná meg a teljes joggal igen pozitív Zrínyi-képünket, csupán az utókor különféle elvárásainak szemszögéből hangolná át Zrínyi-regisztereinket valóságosabbá és korhűbbé.

¹⁵ Lásd Tóth Hajnalka előadását (Oszmán–Habsburg diplomáciai lépések a béke megteremtésére [1662–1664]) az előző jegyzetben említett tanácskozáson, 2014. május 17-én, Vasvárott.

¹⁶ Erről bő félváltizede már alábbi írásomban szóltam: Pálffy 2007. 58. o., vö. még B. Szabó János e szám-beli közleményét.

¹⁷ Zrínyi és Montecuccoli viszonyára a korábbiaknál objektívabban, új szemléletben: Nagy – Hausner 2011. 679–740. o.

¹⁸ Egészen frissen lásd Tusor 2014. 166–168. o.

¹⁹ Kelenik József a 2014. november 18–20-i Zrínyi-konferencián a témáról tartott előadásában (Zrínyi és a kanizsai vár ostroma 1664-ben) egyenesen eleve kudarcra ítélt, rossz politikai döntésnek nevezte Kanizsa ostromának vállalását.

*Határok fölött – egy kiemelkedő magyar–horvát politikus,
hadvezér és költő–író lojalitásai és identitásai*²⁰

A téli hadjárat új értelmezése Zrínyi lojalitásai szempontjából is sokatmondó. A XVI–XVII. században ugyanis igazi ritkaságnak számított, hogy egy nagy török háború idején a bécsi hadvezetés egy magyar–horvát arisztokrata javaslatát vegye figyelembe, majd rendeljen parancsnoksága alá idegen hadakat. Ez tehát nem Zrínyi történetírásunkban oly gyakran emlegetett bécsi udvar általi mellőzéséről, hanem éppen ellenkezőjéről, kiemelkedő elismertségéről tanúskodik. Ugyanezt jelzi az is, hogy 1663 őszén még a nagy háború közepette is civakodó magyar nagyurak, Nádasdy Ferenc országbíró és Batthyány Kristóf dunántúli főkapitány katonai hatásköri konfliktusát I. Lipót végül úgy oldotta meg, hogy a Dunántúlon a horvát–szlavón bánt nevezte ki a betegeskedő nádor, Wesselényi Ferenc országos főkapitányi posztjának ellátására.²¹ Ám ugyancsak ezt mutatja, hogy a téli hadjárat Habsburg-házi elismeréseként, 1664. június 24-én IV. Fülöp spanyol király odaítélte Zrínyinek az egyik legnagyobb presztízzsel rendelkező világi lovagrendet, az Aranygyapjas Rendet, melyet Magyarországon korábban csakis nádorok nyertek el, és amely egyet jelentett az európai arisztokrácia legelőkelőbb elitjébe való bekerüléssel.²² Végül nagyrészt ugyanezt tükrözi Zrínyi teljes karrierje is, hiszen ő olyan lojalitásrendszer kialakítására volt képes, amely mind a magyar, mind a horvát államban, mind a monarchia vezetésében számára újabb és újabb elismeréseket hozott.

Egy legújabb, mégpedig egy amatőr kutatótól származó felfedezés szerint az 1620. május 3-án, azaz nem 1-jén (mint eddig tudtuk), Csáktornyán született²³ Zrínyi karrierjét egyszerre építette mindhárom államban. A grazi, nagyszombati és bécsi jezsuitáknál folytatott tanulmányai és egy itáliai utazás után 1637. december 30-ától már III. Ferdinánd császár kamarása volt, ami egyértelműen jelezte a Habsburg-udvarhoz való szoros kötődését. Ez különösen igaz annak ismeretében, hogy a XVII. század legjelentősebb magyar főmértóságai közül legfiatalabban ő kapott kamarási kulcsot, miközben gyermekként örökölhette apja (György) királyi lovászmesteri posztját, azaz egy országos főmértóságot is. 1640. május elejétől azután, ugyancsak apját követve, már a magyar király légrádi és muraközi örökös (fő)kapitánya lett. A Magyar és a Horvát Királyság határrégiójában fekvő, már a XVII. században is sok tekintetben a horvát területekhez kötődő Muraköz védelme egyszerre szolgálta két országa, ám egyúttal saját birtokainak oltalmazását is. A *bonum publicum* szolgálatát így egyeztetette össze Zrínyi a *privatum*-mal, miként egykoron dédapja is tette, akinek az első magyar nyelvű eposzban állított maradandó emléket. Ám Zrínyi hamarosan a monarchia hadszínterére is kilépett: 1642–1644-ben horvát és magyar lovasezredekkel vett részt a harmincéves háborúban. Szolgálati elismeréséről tanúskodott, hogy 1646. január 26-án a kialakulóban lévő Habsburg állandó hadsereg vezérőrnagya (*Generalfeldwachtmeister*) lett – miként egyike legkorábbi portréja is mutatja.²⁴

²⁰ Az alábbiakról részletesebben szoltam: Pálffy 2007. 52–59. o.

²¹ A téma teljességre törekvő összegzése: Pálffy 2013.

²² Minderre lásd Marti Tibor kutatási eredményeit az *Irodalmi Magazin* Zrínyi Miklóst bemutató 2014. évi különszámában (megjelenés alatt).

²³ Hanák 2013. 31–32. o. és legújabban Hanák 2014. 58–61. o.

²⁴ Cennerné 1997. 104. o.: D 1. tétel.

Eddigi ismereteink szerint ő volt az első magyar arisztokrata, aki ezt a címet viselhette, azaz az első magyar császári tábornok!

Egy bő esztendő múlva, 1647–1648 fordulóján, azaz csupán 27 évesen Zrínyi – apjához és dédapjához hasonlóan – elnyerte a nádorrá választott horvát bán, Draskovics János posztját, miközben megtarthatta muraközi kapitányságát is. Így az 1640-es évek végétől Zrínyi már egyszerre volt a Habsburg-dinasztia állandó hadseregének főtitisztje, a Magyar Királyság második főméltósága, a horvát–szlavón rendek első embere, miközben kincstári támogatással védelmezhetette saját birtokait. Azaz egyszerre szolgálta a *Regia Maiestas*, a *Corona Hungarica*, a *Natio Hungarica*, valamint a magyar és a horvát *Patriája* érdekeit, s mindezeket *privatumával* is képes volt összeegyeztetni. Tisztségei és lojalitásai így határok fölött álltak, s mindig az adott helyzetben kellett eldöntenie, hogy éppen melyik regisztereit erősíti fel.

Noha kevésbé közismert, 1659. december közepétől Zrínyi Miklós már titkos tanácsos (*geheimer Rat*) is volt.²⁵ Azaz tagja a Habsburg Monarchia legfelső tanácsadó grémiumának! Mégpedig ugyancsak elsőők között (nevezetesen Pálffy Pál országbíró mellett²⁶) azon magyar arisztokraták sorában, akik nem Magyarország nádorai voltak, hiszen az utóbbiak – az esztergomi érsekek mellett – a XVII. században már úgymond hivatalból viselték a titkos tanácsosi titulust. Így, amikor 1660 márciusában, majd 1662 tavaszán a Titkos Tanács és a magyar politikai elit együtt tárgyalta meg a török háború kérdését, Zrínyi – nem tévedés – nem a meghívott magyarok, hanem a titkos tanácsosok között foglalt helyet.²⁷

Másként fogalmazva: előkelő magyar–horvát országos és rendi tisztségei (horvát–szlavón bán, magyar királyi lovászmester és magyar tanácsos) mellett Zrínyi a monarchia vezető politikai és katonai elitjének is tagja volt. Ezzel a korban csaknem páratlanul számító udvari elismertséggel is magyarázható, hogy Zrínyi-Újvár felépítését is eltűrték – sőt támogatták – neki,²⁸ pedig ez kétségkívül sértette az oszmánokkal kötött békét, majd ezért lehetett ő 1663 őszén a Dunántúlon a nádor helyett országos főkapitány, és bízhatta rá – mint tapasztalt határvidéki katonára – az általa régóta védelmezett Muraköz előterében a Haditanács a téli hadjárat vezetését, mégpedig Wolfgang Julius Graf von Hohenlohe generálissal együtt.²⁹ Ám egy ilyen kaliberű politikus még azt is megtehetette, hogy céljai eléréséhez a Német-római Birodalom fejedelmei között keressen szövetségeseket, akár a bécsi udvar döntéseinek komolyabb befolyásolása érdekében is.³⁰ A legújabb kutatások alapján úgy tűnik, hogy a komolyabb konfliktusok dacára Zrínyi bécsi udvar iránti lojalitása nemigen ingott meg. Kivételt talán egyedül 1664 júliusa–augusztusa jelenhetett, amikor Lippay érsekkel együtt határozottabb törökellenes fellépést, valamint ennek érdekében – a téli hadjárhoz hasonlóan – saját maga parancsnoksága alá reguláris csapatok

²⁵ A korábban ismert 1660. évi dátumot nemrég *Toma Katalin* pontosította 1659. december 15-ére, amikor Zrínyi Bécsben esküt tett tisztére: *Toma* 2010. 870. o. 129. jegyzet.

²⁶ Részletesen lásd *Fundárková* 2003.

²⁷ Vö. *Pálffy* 2004.

²⁸ A vár jelentőségére és felépítésére új források alapján friss szemléletben: Zrínyi-Újvár emlékezete 2012, valamint lásd még a 2014. november 18–20-i Zrínyi-konferencia ötödik (hadtörténeti) paneljének referáriumait.

²⁹ Újabbán vö. *G. Etényi* 2008. 437–464. o.

³⁰ *R. Várkonyi* 2010. 202–228. o.

Elias Wiedemann rézmetszete Zrínyiről, 1646-ból, a köriratban tábornoki címével

rendelését követelte.³¹ Erre azonban a szentgotthárdi csata, majd még inkább a vasvári béke megkötése miatt nem került sor, amit ő és az érsek mellőzésnek érezhettek.

Zrínyi családi és nyelvi kötődése is jóval sokszínűbb volt, mint azt általában bemutatják. Déd- és nagyapjához hasonlóan ugyanis tisztségei mellett feleségei szintén ízig-vérig a Habsburg Monarchia elitjéhez, mégpedig nemzetek feletti arisztokráciájához kötöttek.³² Bár első feleségének neve *horvátosan* cseng, Drašković Mária Euzébia édesanyja az ismert *stájer* családból származó Anna Veronika Freiin von Eibiswald volt, miközben apja (Gáspár) magyar tanácsosi címe és szlavóniai birtokai ellenére a stájerországi Luttenberg grófja is volt. Így a Zrínyi magyar nyelvű verseiben Violaként emlegetett feleség sem Magyar- vagy Horvátországban, hanem Grazban született, keresztszülei stájer főnemesek voltak, sőt 1646 februárjában az esküvőt sem magyar vagy horvát földön, hanem a Draskovicsok braunecki várában, Stájerországban tartották.

Fiatalon elhunyt (1650) feleségét követően Zrínyi második házastársát még előkelőbb körből, egyenesen a bécsi udvartartásból választotta. Maria Sophia Löbl édesanyja a neves horvát–magyar családból származó Ráttkay Anna Katalin volt, azaz őbenne is egyszerre csordogált *osztrák, horvát és magyar* vér. Édesapja, a stájer származású Hans Christoph Löbl ugyanakkor 1629-től haláláig a bécsi császárváros helyőrségének parancsnoka és néhány esztendőn át az Udvari Haditanács elnöke volt – ám 1625-től magyar indigenátussal is rendelkezett, mégpedig a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem elleni hadakozásokban tanúsított szolgálatainak köszönhetően. A horvát bán, az egyik legnagyobb magyar hadtudós és legjelesebb költő tehát a Habsburg Monarchia osztrák „hadügyminiszterének” leányát vette feleségül! Az esküvőre 1652. április 22-én szintén nem Magyarországon, hanem a bécsi *Schottenkirchében* került sor.

Végül érdemes kiemelni azt a jól ismert tényt, hogy a családi kötődések mellett Zrínyi nyelvi identitásrendszere is sokszínű volt, amiről közismerten sokszínű, igen gazdag könyvtára is tanúskodik.³³ *Magyar* és *horvát* anyanyelve mellett a Magyar Királyság hivatalos nyelvét (a *latint*), a Habsburg Monarchia közvetítő nyelvét (a *németet*) is magas szinten bírta, s emellett még *olaszul*, sőt valamelyest *törökül* is tudott. E nyelvi sokszínűség ugyanakkor a nemzetek feletti arisztokrácia esetében egyáltalán nem volt ritkaság.

Mindezen lojalitásokat és identitásokat persze nem volt könnyű összeegyeztetni – különösen, hogy Zrínyi nem mindig tudta érdekeit Bécsben, Pozsonyban, Zágrábban vagy Grazban teljességgel érvényesíteni, vagy mikor Zrínyi-Újvár kapcsán összetűzésbe keveredett a bécsi hadvezetéssel, az elavult nemesi felkelés kapcsán pedig a magyar rendekkel – hogy csak néhány példát említsünk. Noha különféle lojalitásainak köszönhetően határok fölött politizálhatott, az egykori haditanácselnök sógoraként, császári táborokként és a közös Magyar–Horvát Királyság egyik legfőbb méltóságaként nem lehetett könnyű elviselnie, hogy Bécsben és Pozsonyban nem mindig adtak úgy a szavára, ahogy ő elvárta. Mindezek következtében mind politikusként, mind katonaként, mind íróként –

³¹ Lásd *Tusor Péter* előadását (A történeti Zrínyi-kutatás perspektívái címmel) a 2014. november 18–20-i Zrínyi-konferencia második paneljében.

³² Az alábbiakra lásd *Pálffy* 2007. 55–57. o., vö. még a magyar szakirodalom számára alig ismert csehországi Zrínyiekre újabban *Bűzék – Jakubec – Král* 2009.

³³ A Bibliotheca Zriniana 1991., valamint vö. Monok István előadását a 2014. november 18–20-i Zrínyi-konferencia első paneljében.

lojalitásait és identitásait különféle helyzetekben eltérő módon „regisztrálva” – gyakran egészen különböző szerepekbe kényszerült. Ennek ismeretében érdemes lenne a jövőben alaposabban megvizsgálni, hogy a költőként és íróként is hallatlanul tehetséges Zrínyi irodalmi identitása – a személyes sorsával összefüggő események és belső vívódások mellett – nem amiatt olyan markáns és szenvedélyes,³⁴ hadtudományi és politikaelméleti munkássága pedig nem amiatt annyira egyedülálló³⁵ és ambiciózus álmokkal teli, hogy a tényleges napi politikában az említett három állam és a különféle rendi csoportosulások eltérő érdekei, valamint a *publicum* és a *privatum* teljességgel sohasem voltak összeegyeztethetők, a korabeli állami, politikai és hadszervezeti keretek pedig nehezen voltak megváltoztathatók?

Véleményem szerint ugyanakkor az újabb kutatások ismeretében az már bizonyosnak látszik: az irodalmi és hadtudományi munkásság alapján a főméltóság, politikus és hadvezér *tényleges* tevékenysége nem rekonstruálható, az előbbi területek kiemelkedő jelentősége és erőteljes hangja viszont talán éppen a politikus, katona és arisztokrata különféle lojalitásainak gyakran feloldhatatlan összeütközésével is magyarázható. Mindezek ismeretében a jövőben talán helyesebb lenne a „költő és hadvezér” helyett egyszerre (ám elsősorban a következő sorrendben) *politikus, katona és költő-író* Zrínyiről beszélnünk, az ezeket a regisztereket vizsgáló diszciplínák határait pedig – Zrínyit követve – az eddigieknél is határozottabban átjárnunk. Zrínyi cselekedeteit ugyanakkor érdemes lesz saját levelei és művei mellett a Habsburg Monarchia vezető családjai, a magyar és a horvát rendek legfőbb irányítói, a bécsi és grazi központi kormányzervek, a Magyar Udvari Kancellária és a pozsonyi Magyar Kamara iratai, valamint a korabeli követjelentések közvetett forrásanyaga alapján is vizsgálni.³⁶

Kié Zrínyi?

Az újabb kutatások alapján – úgy érzem – kijelenthető: a politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásainak és identitásainak, tisztségeinek, házasságainak és birtokainak köszönhetően egyszerre volt igen meghatározó és elismert tagja a Magyar–Horvát Királyság és a Habsburg Monarchia politikai-katonai elitjének. Pályája érzékletesen bizonyítja, hogy a XVII. század közepén a dinasztia és az uralkodó iránti hűség összeegyeztethető volt a „hazafisággal”, azaz a Magyar Királyság, a magyar és horvát „rendi nemzetek” érdekeinek védelmével és több pátria eredményes szolgálatával. Éppen emiatt joggal lehet rá büszke minden magyar és horvát, sőt osztrák és közép-európai állampolgár, minden szigetvári, zágrábi vagy csáktornyai lokálpatrióta! S éppen emiatt vizsgálhatják a jövőben is egyszerre magyar, horvát, osztrák, olasz és más nemzetiségű történészek, hadtudósok és irodalmárok. Zrínyi ugyanis összeköt, és nem szétválaszt. Határok fölött összeköthet napjainkban is országokat, nemzeteket, politikusokat, tudósokat és hétköznapi embereket egyaránt. Éppen bemutatott sokarcú lojalitásának és identitásának köszönhetően. Joggal közös hősünk tehát! Mindannyiunké! Órizzük meg a jövőben is ekként!

³⁴ Vö. Zrínyi Miklós összes művei 2003.

³⁵ Hausner 2013.

³⁶ Két újabb kísérlet ilyen törekvéssel: Pálffy 2013. és Tusor 2014.

BIBLIOGRÁFIA

- A Bibliotheca Zriniana 1991. A Bibliotheca Zriniana története és állománya / History and Stock of the Bibliotheca Zriniana. Szerk. *Klaniczay Tibor*. Budapest, 1991. (Zrínyi-Könyvtár IV).
- Bůžek – Jakubec – Král* 2009. *Václav Bůžek – Ondřej Jakubec – Pavel Král*: Jan Zrinský ze Serynu. Životní příběh synovce posledních Rožmberků. Praha, 2009.
- Cennerné* 1997. *Cennerné Wilhelmb Gizella*: A Zrínyi család ikonográfiája. Budapest, 1997.
- Czigány* 2004. *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. Budapest, 2004. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum millenniumi könyvtára 4.)
- G. Etényi* 2008. *G. Etényi Nóra*: Wolfgang Julius Hohenlohe Zrínyi-kultusza. In: Portré és imázs. Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban. Szerk. *G. Etényi Nóra – Horn Ildikó*. Budapest, 2008. 437–464. o.
- Fundárková* 2003. *Anna Fundárková*: Tajný radca Pavol Pálfi. In: Pálfiovci v novoveku. Vzostup významného uhorského šľachtického rodu. Zborník z vedeckej konferencie Bratislava 20. mája 2003. Ed. *Anna Fundárková – Géza Pálffy*. Bratislava–Budapest, 2003. 47–62. o.
- Hanák* 2013. *Hanák Béla*: Genealógiai tévedések a XVI–XVII. századi arisztokrata családoknál. In: *Matrikula: A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület kiadványa*, 3. (2013.) 4. sz. 15–33. o.
- Hanák* 2014. *Hanák Béla*: Zrínyi Miklós születésének körülményei. In: *Költő, hadvezér, államférfi Zrínyi Miklós 1620–1664*. Szerk. *Rostás Tibor*. Budapest, 2014. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2014/7.) 58–61. o.
- Hausner* 2013. *Hausner Gábor*: Márs könyvet olvas. Zrínyi Miklós és a 17. századi hadtudományi irodalom. Budapest, 2013. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
- Horváth* 1987. *Horváth Zsolt*: Változatok és változások a Zrínyi-kultusz történetében (1918–1954). In: *Zrínyi-Dolgozatok IV.* (1987). Szerk. *Kovács Sándor Iván*. Budapest, 1987. 63–147. o.
- Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa* 2009. *Militia et Litterae. Die beiden Nikolaus Zrínyi und Europa*. Hrsg. *Wilhelm Kühlmann – Gábor Tüskés* unter Mitarbeit *Sándor Bene*. Tübingen, 2009. (Frühe Neuzeit: Studien und Dokumente zur deutschen Literatur und Kultur im europäischen Kontext 141.)
- Molnár* 2012. *Molnár Antal*: A zágrábi püspökség és a magyarországi katolikus egyház a 17. században. Budapest, 2012. (METEM Könyvek 77.)
- Nagy – Hausner* 2011. *Nagy Levente – Hausner Gábor*: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 124. (2011) 3. sz. 679–740. o.

- Pálffy* 2002. *Pálffy Géza: Horvátország és Szlavónia a 16–17 századi Magyar Királyságban. Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)*, 9. (2002) 1–3. sz.: Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére, 107–121. o.
- Pálffy* 2004. *Pálffy Géza: Mellőzött magyarok? Hadikonferenciák ülésrendjei 1660–1662-ből és 1681-ből. Levéltári Közlemények*, 75. (2004) 1. sz. 47–63. o.
- Pálffy* 2007. *Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. A Zrínyiek határokon átívelő kapcsolatai. In: A Zrínyiek a magyar és a horvát történelmében. Szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor. Budapest, 2007. 39–65. o.*
- Pálffy* 2010. *Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. (História Könyvtár. Monográfiák 27.)*
- Pálffy* 2013. *Pálffy Géza: Zrínyi Miklós nagy napja. A vati hadimustra 1663. szeptember 17-én. Pápa, 2013.*
- Pálffy* 2014. *Pálffy Géza: A hosszú 17. század új megvilágításban – a kiegyezések és kompromisszumok évszázada? In: Kompromisszumok a közép-európai politikai kultúrában. A Habsburg Történeti Intézet és a Budapesti Andrassy Egyetem Közép-Európa Tanulmányok Fakultásának 2012-es konferenciája. Szerk. Gerő András. Budapest, 2014. 11–19. o.*
- Perjés* 2003. *Perjés Géza: Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664). In: A magyar hadtörténelem évszázadai. Szerk. Király Béla – Veszprémy László. Budapest, 2003. 109–122. o.*
- Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj 2011. *Politička, kulturna i društvena djelatnost Zrinskih i Frankopana u Hrvatskoj. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Čakovcu 6. i 7. listopada 2010 / Political, Cultural and Social Activities of the Zrinskis and Frankopans in Croatia. Conference proceedings from the scientific conference held in Čakovec on 6 and 7 October 2010. Glavni ured. Juraj Kolarić. Čakovec, 2011.*
- Povijest obitelji Zrinski 2007. *Povijest obitelji Zrinski. Zbornik [radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu, 8-9 studenog 2004]. Ured. Zoran Ladić – Đuro Vidmarović. Zagreb, 2007. (Matica hrvatska, Biblioteka Zbornici i monografije)*
- R. Várkonyi* 2005. *R. Várkonyi Ágnes: Európai játéktér – magyar politika 1657–1664. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. Budapest, 2005. 577–614. o.*
- R. Várkonyi* 2010. *R. Várkonyi Ágnes: Európa Zrínyije. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2010.*
- Sólyom – Nagy – Tarnóczai* 2014. *Sólyom Márk – Nagy Lajos – Tarnóczai Géza: Történelem. Tankönyv 6. Oktatókutatató és Fejlesztő Intézet. Budapest, 2014.*
- Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti 2012. *Susreti dviju kultura: Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti. Zbornik radova. Ured. Sándor Bene – Zoran Ladić – Gábor Hausner. Zagreb, 2012. (Matica hrvatska, Biblioteka Zbornici 4.)*
- Toma* 2010. *Toma Katalin: Gróf Nádasdy III. Ferenc mecénási működésének társadalmi, anyagi és szellemi háttere. Századok*, 144. (2010) 4. sz. 853–872. o.

- Tusor* 2014. *Péter Tusor*: „Zrinius ipse desperat” – Die Korrespondenz von Erzbischof Lippay und Graf Porzia (1662–1663). In: Wiener Archivforschungen. Festschrift für den ungarischen Archivdelegierten in Wien, István Fazekas. Hrsg. *Zsuzsanna Cziráki – Anna Fundárek – Orsolya Manhercz – Zsuzsanna Peres – Márta Vajnági*. Wien, 2014. (Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien Bd. X.)
- Zrínyi Miklós összes művei 2003. Zrínyi Miklós összes művei. Szerk. *Kovács Sándor Iván*. Budapest, 2003. (Magyar Remekírók, Új folyam)
- A Zrínyiek a magyar és a horvát historiában 2007. A Zrínyiek a magyar és a horvát historiában. Szerk. *Bene Sándor – Hausner Gábor*. Budapest, 2007.
- Zrínyi-Újvár emlékezete 2012. Zrínyi-Újvár emlékezete. Szerk. *Hausner Gábor – Padányi József*. Budapest, 2012.

MIRŐL IS MESÉL ZRÍNYI MIKLÓS KÉPMÁSA?

Az európai lovasság elfeledett „reneszánsza” (1630–1670)

What exactly does Zrínyi's portraits tell us?
The "Renaissance" of European cavalry

The study of Miklós Zrínyi's portraits from 1664, depicting him as an equestrian commander, can help to cast light not only on the working of the European press and publicity, but it can also reveal valuable information on the military situation of the time. Contrary to the scholarly statements about the "light" and "heavy" cavalry and the "military revolution", the cavalry did not lose its significance in the middle third of the 17th century, but the opposite: its role in warfare became more important. Thus in these decades the ratio between the cavalry and the infantry changed in favour of the cavalry even on West European theatres of war, where light cavalry also had a major role. This situation thus temporarily brought the Western warfare of the time much closer to the Central- and East European practice than it was previously supposed.

This is how the lighter and cheaper armament could replace the traditional western heavy cavalry armament, which was until that time characteristic mainly of the Central European battle cavalry (like for example the Hungarian and Polish hussars) and of the West European artillery light cavalry. Personal experiences lead Zrínyi to regard the latter formation as an example, and he suggested its standardisation with the Hungarian troops in his papers on warfare.

János B. Szabó is currently project manager at the Budapest History Museum. He has published widely on question of medieval and early modern Hungarian and Transylvanian military history, as well as various aspects of the relationship between Transylvania and the Ottoman empire. He is the author of the book *Az Erdélyi Fejedelemség hadserege* (Budapest, 1996), e-mail: janos.bszabo@gmail.com

Keywords: Miklós Zrínyi, Gustavus Adolphus, equestrian portrait, Thirty Years' War, military revolution, cavalry armament, Cuirass, Hussar, Croatian carbiners, light cavalry

Zrínyi Miklós angliai életrajzáról készült szellemes munkájában Tóth Zsombor részletesen kitért Zrínyi portréábrázolásainak jellegzetességeire, s külön hangsúlyosnak találta, hogy milyen sok a Cennerné Wilhelmb Gizella által összeállított Zrínyi-ikonográfiában a lovas képmás – amely a tipikus magyar könnyűlovas Európa-szerte ismert alakjában ábrázolná a költőt.¹

Habár a szerző szerint az angol életrajzhoz készült portré kilógni látszik-e sorból, hisz mellképén vértben, nyugatias vonásokkal ábrázolják a hőst, valójában úgy tűnik, hogy Zrínyi lovas portréinak egy része eleve sokkal közelebb áll a nyugat-európai barokk port-

¹ *Tóth Zsombor*: „Fun-Club” Zrínyi, 1664. In: *Uő: A történelem terhe*. Cluj-Napoca, 2006. 177–179. o. A korábbi magyar hadtörténeti irodalomra támaszkodó szerző vélekedésével szemben azonban valójában mégsem csupán a „páncél” hiánya vagy megléte dönti el, hogy könnyűlovasról van szó, vagy sem: *B. Szabó* 2013. 974–976. o.

Jacob Sandrart: Zrínyi Miklós lovas képmása, 1663/64
 (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

Zrínyi Miklós lovas képmása, Johann Hoffmann kiadása, 1664
 (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok)

Az 1652. évi vezekényi csatában elesett Esterházy László sisakja és mellvértje (Bécs, Herresgeschütliches Museum)

Császári kürasszír főtiszt vértje a XVII. század második feléből (Bécs, Herresgeschütliches Museum)

réfestészet képtípusaihoz, mint az talán első pillantásra tűnik.² Ennek ellenére van a portréknak egy kisebb, de markáns csoportja, amely az utókor által tipikusnak vélt magyarországi könnyűlovasként, azaz páncél nélkül ábrázolja a gróft³ – ahogyan ő valószínűleg sohasem ment harcba, miként tehetős, előkelő kortársai sem.

Jacob Sandrart és Jan van Troyen ábrázolása nyomán képei a korabeli realitásokat tükröző módon idézhették meg a harcoló Zrínyi alakját.⁴

² Egyes esetekben még a jellegzetes barokk hadvezéri díszpáncél viseletében is (*Cennerné* 1997. D 64., D 67. tételek), ahogyan Oliver Cromwell esetében is előfordult, hogy olyan teljes lovassági díszvértben ábrázolták, amelyet valószínűleg nem viselt túl gyakran. (*Szántó Tibor*: Oliver Cromwell – egy katonaszent élete és kora. Budapest, 2005. 175. és 296. o.)

³ *Cennerné* 1997. D 58., D 59., D 66. tételek.

⁴ Sandrart rézmetszet- és karcja: MNM TKCs 4699., Troyen rézmetszete: Österreichische Nationalbibliothek, Porträtsammlung-Bildsarchiv Pg. 1253: 12a. A Sandrart-féle képmásról: *G. Etényi* 2003. 197–198.

Ha azonban összevetjük ennek az ábrázolástípusnak a jellegzetességeit a kor nyugati lovasságának felszerelésével, azt találjuk, hogy ezeken a képeken XVII. századi páncélos huszárként, sisakban, félvértben, ábrázolt Zrínyit valójában nem találni „könnyebbnek”, mint a korszak nyugati tipikus lovasait – mint például Cromwell híres „vasbordájú szentjeit” a horvát bán angol életrajza megjelentetésének helyszínén, Angliában.⁵

Ennek a hagyományos „keleti-nyugati” sztereotípiáknak ellentmondó hasonlóságnak komoly történeti okai voltak a XVII. század derekán. Amikor 1646-ban Elias Widemann elkészítette Zrínyinek, a császári hadsereg első magyar vezérőrnagyának⁶ – tulajdonképpen „civil ruhás” – mellképét, a később oly nevéssé váló hadvezér már komolyabb katonai tapasztalatokra tett szert a harmincéves háború magyarországi és külföldi hadszínterein.⁷

S az a császári hadsereg, amelynek soraiban 1644-től előbb az erdélyi fejedelem, majd a svéd király hadai ellen küzdött – mint az Czigány István kiváló tanulmányából nemrégiben kiderült –, alapjaiban különbözött azoktól, amelyek korábban harcoltak Magyarországon. 1644-ben például Johann Götz tábornok vezetésével 20 veterán császári ezred érkezett: 4849 lovas, 330 dragonyos és 4713 gyalogos, amit Eszterházy Miklós nádor 2-3000 főnyi hazai lovassága – köztük Zrínyi kontingense – érthetően csupán kiegészített.⁸

*Cromwell iron side-jainak vértje, sisakja és bőrkabátja
(Tincey – Turner, 2002.)*

o.; *Tüskés Gábor*: A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai. In: *Bene – Hausner* 2007. 233. o. Az 1652. évi vezekényi csatában elesett Esterházy László hasonló félvértje és sérült sisakja: *Gerald Schlag*: „Rüstung des Grafen Ladislaus Esterházy aus der Schlacht bei Vezekény 1652”, a) „Husarenharnisch”. In: *Bollwerk Forchtenstein*. 1993. 208. o.

⁵ *Blackmore* 1990. 7–22. o.; *Tincey – Turner* 2002.

⁶ *Pálffy Géza*: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. In: *Bene – Hausner* 2007. 52–53. o.

⁷ *Széchy Károly*: Gróf Zrínyi Miklós. 1620–1664. 1. k. Budapest, 1899. [<http://mek.oszk.hu/05800/05842/html/1kotet/03.html>]

⁸ *Czigány* 2000. 298–299. o.

Mivel az ellenfél, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem svéd szövetségesei Morvaországban szintén hasonló képet mutattak ekkor, az a paradox helyzet állt elő, hogy bár a szövetségi szerződés értelmében az erdélyi fejedelem háromezer nyugati gyalogosra tartott volna számot, Torstenson seregében egyáltalán nem volt ebből a fegyvernemből nélkülözhető „felesleg”: 1645-ben Brünn ostromakor éppenséggel ő volt inkább rászorulva az erdélyi székely gyalogság támogatására.⁹ A legendás svéd hadsereg ugyanis a harmincéves háborúnak ebben a fázisában kis létszámú gyalogságával majdhogynem csak annyira volt képes komolyabb erődtémények módszeres ostromára, mint erdélyi szövetségesei. A korban ezeknek a viszonylag mérsékelt létszámú, jelentős részben lovasságból álló hadseregeknek ugyanis értelemszerűen nem ez volt a fő „működési” területük.¹⁰

Mindebben alighanem annak jelét kell látnunk, hogy a XVII. század középső harmadában – legalábbis egy időre – alapvetően megváltozott a hadviselés némely területe Európában. Mindez korábban azért nem volt nyilvánvaló a hadtörténeti szakirodalomban, mert a legtöbb régebbi standard összefoglaló munka lényegében befejezte a hadi események érdemi taglalását az 1632. évi lützeni csatával. Mindaz, ami a háború hátra lévő tizenhat éve alatt történt, sokáig szinte lényegtelen és mellékes apróságnak tűnt, mert látszólag nem hordozott olyan előremutató, 'avantgarde' vonásokat, amelyek érdemessé tették volna a beillesztését valamelyik nagy, összeurópai hadügyi 'fejlődési' narratívába.

A közelmúltban még az a Geoffrey Parker sem tért ki a régi megközelítésben mutatkozó ellentmondásra, aki kiváló munkái révén az addig igencsak elhanyagolt Spanyol Monarchia haderejét is beemelte a kor „élvonalába”. Parker ugyanis nem kis részben a németalföldi hadszíntér forrásanyagának ismeretében alkotta meg a maga hosszú távú fejlődési modelljét, a „Military Revolution” napjainkra közismert teóriáját, ahol a lovasságnak nem jutott igazán jelentős szerep.¹¹ Pedig mire az első híres könyvében vizsgált időszak 1659-ben lezárult, már a flandriai spanyol sereg is jelentős részben lovasságból állt! 1658-ben a Dünkirchennél, a 'Dúnék-csatájában' pedig a kézikönyvek szerint a spanyol vezér, Don Juan Jose de Austria saját seregében kb. 8000 gyalogost és 6000 lovas sorakoztatott fel a franciák ellen – méghozzá ágyúk nélkül!¹²

Az 1630-as évekre ugyanis már Nyugat-Európában is markánsan megmutatkoztak a változások jelei. Spanyolország, amely logisztikai okokból hagyományosan csak gyöngébb lovassággal tudta magát képviseltetni az itáliai vagy németalföldi hadszíntereken, a francia háború kezdetén hatalmas összegeket akart áldozni arra, hogy a Közép- és Kelet-Európa katolikus hatalmaitól átvett zsoldosokkal duzzassza fel saját kis létszámú lovassá-

⁹ *Kármán Gábor*: A fejedelem és a svédek. Lennart Torstenson emlékirata I. Rákóczi György 1645-ös hadjárataról. In: *Fejedelmek, forradalmak, vasutak. Tanulmányok Erdély történetéből*. Szerk. *Takáts Péter*. Debrecen, 2000. 118–124. o.; *Czigány* 2000. 288., 291., 305. o.

¹⁰ *Guthrie* 2003. 41–42. o.

¹¹ Az itáliai eredetű új erődépítésszel fejlődése nyomán növekvő hadsereglétszámokat és azon belül is egyre nagyobb gyalogos tömegeket kellene találnunk, az Európán belüli térbeli differenciálódással pedig ugyan számolt, de nem tulajdonított neki jelentős szerepet: *Parker* 1988. 69. o.; *Parker* 2005. 76., 84. o.

¹² *Trevor N. Dupuy – Ernest R. Dupuy*: *Encyclopedia of Military History*. New York, Harper, 1970. 561. o. (Bár más helyütt más számok szerepelnek, a gyalogság és a lovasság létszáma is általában 6-8000 fő körül ingadozik.)

gát.¹³ Bár ez az akció végül nem járt sikerrel, az osztrák Habsburgok zászlai alatt 1636-ban azért jelentős magyar és horvát könnyűlovas kötelékek tűntek fel a francia hadszíntéren.

A fő ellenfél, Franciaország, amelynek trónjára a XVI. század végi vallásháborúkban még egy igen tehetséges könnyűlovas parancsnok került IV. Henrik személyében,¹⁴ 1635-ben szinte elhanyagolható méretű lovassággal lépett be a harmincéves háborúba, melynek súlyos következményei hamar megmutatkoztak.¹⁵ 1636 augusztusában a szövetséges Habsburg hadak kozák, horvát és magyar könnyűlovas különítményei már Párizs előterében portyáztak: „ha a spanyolok elegendő képzelőerővel és bátorsággal rendelkeztek volna, lovasságuk portyájával bevehették volna a fővárost” – vélték egyes írók később. „A helyzetet csupán Johann Werth értette meg, de hiába sürgette IV. Fülöp fivérét és Szavojai Tamás herceget, hogy induljanak Párizs ellen.”¹⁶

Nem csoda, hogy a francia kormányzat hamarosan intenzíven kezdte növelni ezt a fegyvernemet a hadseregén belül. Egy, a császáriak ’horvát’ karabélyosaihoz hasonló, magyaroknak nevezett lovas alakulatot is létrehozta ekkoriban a keletről érkező zsoldokból – messze megelőzve az első franciaországi magyar huszáralakulatokat. 1646-ban pedig lengyelországi kozákokat próbáltak szolgálatba fogadni.¹⁷

Az arányok fokozatos eltolódása azonban már 1634-ben, a nördlingeni csata előtt tetten érhető volt a katolikus oldalon is: míg a spanyol kontingensben 15 000 gyalogos mellett csupán 3000 lovas, a bajor kontingensben 3000 gyalogos mellett már kb. 3000 lovas vonult fel, III. Ferdinánd magyar király pedig már 5000 gyalogos mellett 7000 lovas vezettetett az az évi hadjáratra. (Ezek között több is magyarországi és horvátországi toborzású volt.)¹⁸

Az elkövetkező idősakra nézve ez a seregösszetétel tipikusnak tekinthető, sőt, a lovasság aránya még nőtt is. A háború összes további nagy csatájában már ilyen jelentős lovassági tömegek vették részt a Habsburg oldalon: 1636-ban Wittstocknál 8500 gyalogosra 10 122 lovas (54%), a 2. breiteinfeldi (lipcsei) csatában 10 000 gyalogosra 16 000 lovas (61%), 1645-ben Jankaunál pedig 5000 gyalogosra már 10 000 lovas (67%) jutott!¹⁹

Az ok, amellyel a lovasság meglepő térnyerését summázzák az irodalomban, nem más, mint a hadviselő államok gazdasági támogató apparátusának gyöngesége és a hadszíntérre vált Német-római Birodalom demográfiai és gazdasági összeomlása: az egyre kisebb méretű csapatok élelmezését és fizetését is csupán az angolszász irodalomban többnyire ’subsidum’-nak nevezett rendkívüli hadiadók kikényszerítésével tudták a hadvezérek/hadi vállalkozók megoldani, melynek a behajtására természetesen a lovasság – méghozzá alapvetően a könnyűlovasság – volt a legalkalmasabb. A magyar és török hódoltság történetének ismeretében ez nem túl meglepő, de az angolszász irodalomban szemérmes-

¹³ Robert Stradling: Spain’s military failure and the supply of horses, 1600–1660’. In: *Stradling* 1994. 239–241. o.; *Uő*: Filling the Ranks: Spanish Mercenary Recruitment and the Crisis of the 1640s. In: *Stradling* 1994. 260–262. o.

¹⁴ Love 1991. 520–533. o.

¹⁵ Parrot 2001. 59–65. o.

¹⁶ Erlanger 1975. 253., 261–262. o.

¹⁷ Ballagi Aladár: Magyar huszárok francia szolgálatban. *Vasárnapi Újság*, 1880. 549. o.; Gajecy – Baran 1983. 47–58. o.

¹⁸ Guthrie 2002. 287–289. o.; Czigány 2004. 80–81. o.

¹⁹ Guthrie 2003. 42. o.

ségből – vagy talán néhol felületességéből – egymás szinonimáiként használt ’subsídium/contribution’ kifejezések korabeli német megfelelőjeként megadott ’Brandschatzung’ sokat elárul e „védelmi pénz” valódi természetéről.²⁰

Ez az állapot még a jóval fejlettebb és a háborútól sokáig jobban megkímélt Franciaországban is előállt, amikor a Fronde mozgalom időszakában (1649–1653) a központi kormányzat időlegesen ismét képtelenné vált csapatai – elvileg addig szokásban lévő – el látására, és a harcok főként kisebb létszámú lovasscsapatok csatározásaivá „silányultak”. (Ám a belső helyzet rendeződése után sem nőttek még jó ideig 10-15 000 fő fölé a francia seregek.²¹) A hadakozás tehát – jórészt az elhúzódó nagy háború következtében időlegesen hasonlóvá váló gazdasági és népesedési környezet hatására – nyugaton is kezdett nagyon hasonló vonásokat ölteni, mint az eleve mostohább adottságokkal rendelkező Kelet-Közép Európában.

Ekkor hódította meg végleg a csatateret Nyugat-Európában a „szegények csodafegyvere”, a könnyűfegyverzetű lovasság. A harmincéves háború elején még létező nehezebb vértetű lovassági csapatnak az 1630-as évektől kezdve eltűntek a harcterekről. Addigra ugyanis a tulajdonképpen szegénynek mondható Svédország – amely egyre bővülő hadiipara dacára sem volt képes a korábbi európai standardnak megfelelő, jó minőségű felszereléssel ellátni még nem túl nagy létszámú lovasságát sem –, megtapasztalhatta, hogy fő ellenfelének, a lengyel elit lovasságnak a fejlett nyugaton tulajdonképpen „könnyűnek” minősülő, mellvértből, hátvértből, sisakból álló védőfelszerelése elegendő oltalmat nyújt a harcban, ugyanakkor jól tesz a mozgékonyaságnak.

Gusztáv Adolf reformjai után az új „stílusban”, mindössze egy pár pisztollyal és egy lovassági karddal vagy pallossal felszerelt új típusú ’svéd kürasszírok’ pedig igen gyorsan elterjesztették ezt a mintát a németországi hadszíntereken is. 1650-re már lényegében megszületett Nyugat-Európában az új standard lovasság, amely igen sokáig meghatározónak bizonyult e téren, s – amint azt a rákfarkas huszársisak diadalútja is jelzi – a kopja kivételével alapvetően a kelet-közép európai huszárság korábbi fegyverzetére hasonlított.²²

Ebben a környezetben kellene tehát elhelyeznünk Zrínyi közismert javaslatait kora magyar lovasságának fegyverzetére – hiszen kor- és harcostársa, Raimondo Montecuccoli 1643-ban lényegében azonos módon írta le a császári lovasság fegyverzetét: „Lovas tizedesnek sisak, elől-hátul melyvas, koszperd vagy pallos, kivel mind szűrhaszon-vághaszon, pár pisztoly, karabin; kópja a lovas kezében semmirekellő. Közlovasnak [ugyan]ezen fegyvere, de csak elől melyvas.”²³

A tűzfegyverek fontossága ekkor Magyarországon már egyáltalán nem pusztán távoli elérendő cél, hiszen ez a leírás lényegében megegyezik a Zrínyi-család környezetében már majd egy évszázada jelenlévő, s ekkorra már kifejezetten tipikus és bejáratott „horvát” karabélyosok felszerelésével.²⁴ A mérce pedig nyilvánvalóan a harmincéves háborúban

²⁰ Parker 1988. 65–67. o.

²¹ Nimwegen 2010. 12., 17., de főként a 362–363. o.

²² Brzezinski – Hook 1993. 3–5., 10–11., 39. o.

²³ Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Budapest, 1957. 115. o.; Montecuccoli: Brzezinski – Hook 1993. 11. o.

²⁴ Ballagi 1882. 242–255. o.; B. Szabó 2013. 975–976. o. Az viszont egy újabb kérdés, hogy a szabályzatok előírásai és a szegényes valóság hogyan is viszonyult egymáshoz, amire Zrínyi más szövegei igencsak érdekes fényt vetnek. De természetesen nem csak Magyarországon tért el az idea a valóságtól.

Császári kuirasszír tiszt a XVII. század végén (Bécs, Heeresgeschichtliches Museum)

megismert, új típusú, svéd és császári lovasság volt, hiszen a kopja ekkor még a közismert lengyel huszárok kezében igencsak félelmetes fegyvernek bizonyult a török ellen Chotimnál (1673), majd Bécs alatt is (1683).²⁵

A lovasság elfeledett, kényszerű „primátusa” azonban csak rövid életű átmeneti jelenségnek bizonyult Európában. Ezek az évtizedek – és a háborús stratégiai kudarcok – érintették meg ugyanis azokat a nagyszabású államigazgatási és hadügyi reformokat szerte a kontinensen, amelyek révén az 1660-as évektől kezdve Európában kialakult egy új, nagy-

²⁵ Orłowski 2007.; Sikora 2012.

*XVIII. századi osztrák küirasszír mellvértje
és 'bécsi típusú' sisakja
(Bécs, Heeregeschichtliches Museum)*

szabású és sikeres hadügyi igazgatási és hadsereg-szervezési rendszer. Ez – megfelelő politikai elszántsággal párosulva – végül még az oszmánok hatalmi dominanciáját is meg tudta törni Kelet-Közép-Európában, ahol a dunai Habsburg Monarchia és Poroszország kivételével a térség többi állama már nem tudott felzárkózni ehhez. (Csak Oroszország jelentett végül utóbb igen figyelemre méltó kivételt, melynek Nagy Péter reformjai révén a XVIII. század elejére sikerült bepótolni addigi lemaradását.²⁶⁾

Az 1660-as évek azonban még egyfajta kiegyensúlyozottság jegyében teltek: a téli hadjárat hőse, Zrínyi Miklós magyar hadvezér létere valószínűleg azért is válhatott európai hírességgé, mert addigi tettei s a nevével fémjelzett egész 1664 eleji nagy vállalkozás sokkal inkább illeszkedett saját kora nyugat-európai hadviseléséhez, mint akár az azt megelőző, 1630 előtti, akár az azt követő 1670 utáni időszakéhoz.²⁷ A G. Etényi Nóra által behatóan vizsgált német-római birodalmi propaganda és tájékoztató gépezet számára 1664-ben készült Zrínyi-portrék részben ezt az állapotot tükrözik – hiszen ebben a közegben Zrínyi az év valóságos hőseként jelent meg a nyugat-európai olvasóközönség előtt.²⁸

²⁶ Nem véletlen, hogy épp ezt, az 1660-ban kezdődő időszakot találta Jeremy Black a „valódi” hadügyi forradalom időszakának. Black 1990.; Black 1994.

²⁷ Érdekes módon Kanizsa balsikerű 1664. évi ostrománál sem szokás emlegetni azt a tényezőt, hogy azt olyan külföldi csapatok és tisztek hajtották végre, akik épp úgy nem rendelkeztek tényleges ostromtapszalatokkal, mint maga Zrínyi. (E helyen mondom külön köszönetet Kelenik Józsefnek, aki felhívta erre a figyelmem.) Ezért is állítható, hogy *Perjés Géza* nagyszerű munkája: *Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)* a címben megadott időtartamhoz képest inkább az 1670 után széles körben elterjedt európai hadügyi szisztemával foglalkozik.

²⁸ G. Etényi Nóra: Magyarországi hadi események és a Német-római Birodalom politikai nyilvánossága 1664-ben című előadása a „Várostromok és Közép-Európa Zrínyi Miklós (1620–1664) korában” című konferencián (Eger, 2014. október 15–16.) Minderről bővebben a Zrínyi Miklós halálának 350. évfordulója alkalmából rendezett *Határok fölött* (Budapest, 2014. november 18–20.) nemzetközi tudományos konferencián megtartott *Zrínyi Miklós nyugat-európai hírneve – a 17. század közepi európai hadügy állapotának tükrében* című előadásomban térek ki részletesebben.

BIBLIOGRÁFIA

- Ballagi* 1882. *Ballagi Aladár: Wallenstein horvát karabélyosai, 1623–1626-ig.* Budapest, 1882.
- Bene – Hausner* 2007. *A Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben.* Szerk. *Bene Sándor – Hausner Gábor* Budapest, 2007.
- Black* 1990. *Jeremy Black: A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550–1800.* Palgrave Macmillan, 1990.
- Black* 1994. *Jeremy Black: European Warfare, 1660–1815.* London, Ucl Press, 1994.
- Blackmore* 1990. *David J. Blackmore: Arms & Armour of the English Civil Wars.* London, Trustees of the Royal Armouries, 1990.
- Brzezinski – Hook* 1993. *Richard Brzezinski – Richard Hook (illustrator): The Army of Gustavus Adolphus (2) Cavalry.* Oxford, Osprey Publishing, 1993.
- Cennerné* 1997. *Cennerné Wilhelmb Gizella: A Zrínyi család ikonográfiája.* Budapest, 1997.
- Czigány* 2000. *Czigány István: A harmincéves háború és I. Rákóczi György 1644/1645-ös hadjárata.* In: Erdély és Patak fejedelemsége, Lorántffy Zsuzsanna: tanulmányok születésének 400. évfordulójára. Szerk. *Tamás Edit.* Sárospatak, 2000. 287–307. o.
- Czigány* 2004. *Czigány István: Reform vagy kudarc. Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom hadseregébe 1600–1700.* Budapest, 2004.
- Erlanger* 1975. *Philip Erlanger: Richelieu.* 2. k. Budapest, 1975.
- G. Etényi* 2003. *G. Etényi Nóra: Hadszínház és nyilvánosság. A magyarországi török háború hírei a 17. századi német újságokban.* Budapest, 2003.
- Gajecy – Baran* 1983. *George Gajecy – Alexander Baran: The Cossacks into the Thirty Years War.* 2. k. Rome, 1983.
- Guthrie* 2002. *William P. Guthrie: Battles of the Thirty Years War, From White Mountain to Nördlingen.* Westport, 2002.
- Guthrie* 2003. *William P. Guthrie: The Later Thirty Years War: From the Battle of Wittstock to the Treaty of Westphalia.* Westport, 2003.
- Love* 1991. *Ronald S. Love: „All the King’s Horsemen”: The Equestrian Army of Henri IV. 1585–1596.* *The Sixteenth Century Journal*, 22. (1991) 520–533. o.
- Nimwegen* 2010. *Olaf van Nimwegen: The Dutch Army and the Military Revolutions, 1588–1688.* Woodbridge, 2010.
- Orłowski* 2007. *Damian Orłowski: Chocim 1673.* Warszawa 2007.
- Parker* 1988. *Geoffrey Parker: The Military Revolution. 1500–1800: Military Innovation and the Rise of the West.* Cambridge, 1988.
- Parker* 2005. *Geoffrey Parker: A hadügyi forradalom védelmében.* In: A korai stratégiai gondolkodás. Szerk. *Veszprémy László.* Budapest, 2005.
- Parrot* 2001. *David Parrot: Richelieu’s Army: War, Government and Society in France, 1624–1642.* Cambridge, 2001.
- Sikora* 2012. *Radosław Sikora: Husaria pod Wiedniem 1683.* Warszawa, 2012.
- Stradling* 1994. *Robert Stradling: Spain’s Struggle for Europe,* London, 1994.
- B. Szabó* 2013. *B. Szabó János: Bethlen Gábor, az újjászervező. A kora újkor hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében. (1. rész)* *Hadtörténelmi Közlemények*, 126. (2013) 4. sz. 963–988. o.
- Tincey – Turner* 2002. *Tincey, John – Turner, Graham [ill.]: Ironsides: English Cavalry 1588–1688.* Oxford, Osprey Publishing, 2002.

A FURCSA HÁBORÚTÓL A NAGY HÁBORÚIG 1661–1664

A furcsa háború, 1661

From the Strange War to the Great War 1661–1664

The Strange War, 1661

In 1661 the biggest Imperial and Ottoman armies since the Fifteen Years' War were deployed in the Kingdom of Hungary, but no general fighting broke out. There was a strange war going on between the two great powers. There wasn't any formal declaration of war, and both parties avoided the escalation of combat operations. The primary aim of the political and military leadership of the Habsburg Empire was to restore the status quo of the time before the occupation of Várad (today Oradea, Romania). There were different opinions whether to achieve this goal by arms or through negotiations. Negotiations were going on in Constantinople and in Temesvár (today Timișoara, Romania), but no deal was concluded. The Porte did not want to engage in an open war with the Habsburgs, but they did not want to see János Kemény on the throne of Transylvania, either. Vienna's military interference became evident for them, thus, as a deterrence, they deployed much bigger attacking forces than a usual pacification would have demanded. The Porte had the upper hand with their troops occupying the greatest part of Transylvania by the beginning of August, and with plundering significant parts of Szabolcs and Szatmár Counties, lands which they regarded as their fiefs given to Transylvanian princes, and by doing so they hindered the enemy's attack. As a wise precaution, the country-part was not transformed into a Pashalik, but they looked for a new prince. Finally Ali Pasha was able to make the Transylvanian Orders elect Mihály Apafi as a new prince (14 September).

Montecuccoli's Transylvanian campaign in 1661, however, did not end in such a big failure as the Hungarian literature of the topic, observing it through the pamphlet attributed to Miklós Zrínyi, generally interpreted. The initial operation directive, namely the support to be provided to Prince János Kemény via diversion, was overwritten by the quick advance of the Ottoman forces in Transylvania and by their attack against Upper Hungary. Thus the change in Montecuccoli's operation plan was caused by the fact that János Kemény lost ground in Transylvania and by the severe military situation in Upper Hungary.

The Imperial army leaders were forced to transfer a significant part of the main army under unfavourable supply conditions to Upper Hungary and later on to Transylvania. On the other hand, the Ottoman forces, four times bigger in numbers, could comfortably prepare for the meeting with the enemy. Montecuccoli could not continue the campaign under these circumstances. Bearing all this in mind it is evident why the field-marshal did not want to engage in an open battle with the Turks. They wanted to help János Kemény and restore the status quo in Transylvania by small-war tactics anyways, and not in open clashes. The Ottoman army did not force the fighting in open battles either and they refrained from attacking fortresses, too. As a result of Montecuccoli's campaign the fortresses taken in the north-western part of Transylvania partly compensated for the loss of Várad, and decreased the pressure of the local Turkish forces exerted on Upper Hungary.

István Czigány, candidate of history, retired deputy director of the Hungarian Military History Institute. Main research area: Hungarian military history of the 17th century, history of the Rákóczi War of Independence. Major publication: *Reform or failure? Attempts to integrate Hungarian soldiers into the armed forces of the Habsburg Empire 1600–1700* (Balassi Kiadó, 2004) E-mail: istvan.czigany@freemail.hu

Keywords: small war tactics, Turkish occupation of Várad, Principality of Transylvania, Raimondo Montecuccoli, Köse Ali Pasha, Prince János Kemény, Miklós Zrínyi

1661. július elején Komárom és Tata között már csaknem húszezer fős császári sereg táborozott. Zömük jól felszerelt, harcedzett katona, akik az előző esztendőben tértek haza a lengyel és pomerániai hadszíntérről. Élükön két tapasztalt parancsnok állt. A francia protestánsok fellegvárából, La Rochelle-ből származó Jean-Louis Raduit de Souches tábornagy és Raimondo Montecuccoli tábornagy, akit az előző esztendő végén neveztek ki győri végvidéki főkapitánnyá. Ekkora sereg már több mint hat évtizede nem vonult fel a török ellen. Jóllehet Esztergom várának ostromára készültek, de a cél nem egy új háború megindítása volt, hanem hogy hadműveletükkel elvonják Kösze Ali pasa Erdélybe készülők csapatait.

Hivatalosan béke volt, a Habsburg és Oszmán Birodalom még nem üzent hadat egymásnak, de az Erdélyi Fejedelemségben már harmadik esztendeje dúlt a háború. Zrínyi Miklós gróf horvát bán kezdetől fogva úgy vélte, hogy a Porta nem tekinti háborúnak az Erdélybe vezetett katonai akcióit, csak vazallusa megrendszabályozásának. „Csodálkozom azonban, hogy a török egyszerre két háborúba kezd. Ilyesmiről nem tud történelmünk, és vallásuk sem engedi, meg a józan politika se javallja. Lehet, hogy ezt az erdélyi ügyet nem nevezi háborúnak, s azt reméli és képzeli, hogy nagyravágását kénye-kedve szerint és veszedelem nélkül kielégítheti.”¹

Az előzmények

A megtorló akciókat az váltotta ki, hogy II. Rákóczi György erdélyi fejedelem 1657 elején a szultán engedélye nélkül szállt hadba a lengyel korona elnyeréséért. Ráadásul hadjárata katasztrófába torkollott. Rákóczit a dánok támadására hivatkozva előbb a svéd, majd a tatároktól fenyegetett kozák szövetségese is magára hagyta. János Kázmér lengyel király csapatai ezt követően hamar fölénybe kerültek az erdélyiekkel szemben, a szultán pedig tatár csapatokat küldött az engedetlen fejedelem serege és országa ellen. Rákóczinak ugyan sikerült hazatérnie, de hazavonuló csapatai tatár fogságba estek. Az ellenséges betöréstől megrémült erdélyi rendek pedig a Porta parancsára Rákóczi helyébe Rédey Ferencet választották fejedelemmé (1657. december 2.).

Rákóczi azonban nem nyugodott bele trónja elvesztésébe. Kétszer is visszatért a fejedelmi trónra, és tovább folytatta a háborút. Mivel a hódoltsági török csapatok nem boldogultak Rákóczi katonaságával, Köprülü Mehmed nagyvezér Velence dalmáciai birtokainak megtámadása helyett a fősereggel Erdélybe sietett. Elfoglalta a fejedelemség délnyugati várait, köztük a Bethlen Gábortól és I. Rákóczi Györgytől hasztalanul követelt Jenő várát, Barcsay Ákos személyében pedig új fejedelmet ültetett Erdély trónjára (1658. szeptember 14.). Ezt követően Anatóliába sietett az éppen aktuális felkelés leverésére.

Zrínyi ekkor már a fejedelemség végétét vizionálta: „elveszett az ország karja, Pannónia jobbja, sőt, a keresztény országok pajzsa: Erdély. Azt mondtam: elveszett, mert nem sok hiányzik abból, hogy úgy legyen. Földült városokat, templomokat látni ott; a fejedelmi méltóság meggyalázva, a két Rákóczi, apa és fia letéve, helyükön két árnyék-alak: előbb Rhédey, most Barcsay, a nép szolgaságba hurcolva.”²

¹ Zrínyi Miklós Rucsics Jánosnak, [1658]. ZMVL 109. o.

² Zrínyi Miklós Rucsics Jánosnak, [1658. december.] ZMVL 107. o.

II. Rákóczi György végzete a szászfenesi csatatéren teljesedett be, ahol halálos sebet kapott a Szejdi Ahmed budai pasa vezette csapatok elleni küzdelemben (1660. május 22.). Konstantinápolyban azonban úgy döntöttek, hogy megrendszabályozzák az évtizedek óta önállósodó fejedelemséget, és ostrom alá vették annak kulcsfontosságú erődjét, Váradot.

Erdélynek közel egy évszázada sajátos helyzete volt a két nagyhatalom között. Egyrészt a szultán adófizető vazallusa, „de jure” azonban a Magyar Királyság része. Fejedelmét János Zsigmondtól kezdve II. Rákóczi Györgyig szultáni ahdnáme erősítette meg hatalmukban, de hűséget fogadtak Magyarországnak is, aki tekintettel a török hódítás nyomán kialakult helyzetre, ideiglenesen elismerte a fejedelemség állami különállását.³

Még tartott az ostrom, amikor I. Lipót magyar király és német-római császár tanácskozást hívott össze Grazba. A Magyar Királyság főméltóságai az uralkodóhoz intézett emlékiratukban leszögezték, ha Várad elveszik, Erdély a két román fejedelemséghez hasonló szoros vazallusi függésbe, Felső-Magyarország pedig a török támadások kereszt-tüzébe kerül, és előbb-utóbb meghódol az oszmánoknak. Sürgették, hogy a király Várad megsegítése ürügyén avatkozzon be az erdélyi háborúba. Felajánlották a nemesség, a vármegyék és a hajdúság felkelését. Végül felemás döntés született. I. Lipót utasította a Tokaj térségében állomásozó császári sereg parancsnokát, Souches tábornagyot, illetve a magyar katonaságot vezető Wesselényi Ferenc gróf nádort, hogy vegyék birtokba az Erdélyi Fejedelemségnek ideiglenesen átengedett Szatmár és Szabolcs vármegyéket, az ostromlott Váradnak pedig úgy nyújtsanak segítséget, hogy kerüljék a török fősereggel való összecsapást. Lippay György kancellár, esztergomi érsek azonban azt javasolta a nádornak, hogy ne vegyék szigorúan a királyi parancsot, hanem tegyenek meg mindent az ostromlott őrség megsegítésére.⁴ Mire azonban a katonai segítség valamilyen formája realizálódhatott volna, a védők negyvenöt napi ostrom után, szabad elvonulás fejében feladták az erősséget.

Várad elfoglalása felborította a zsitvatoroki békét követően kialakult politikai és katonai erőegyensúlyt. Valójában ekkor egyik fél sem akart háborút, mivel mindkét fél a békében volt érdekelt.

A Porta már több mint egy évtizede hadban állt a velenceiekkel Kréta szigetén és az Égei-tengeren. Mivel a sziget főerődjé, Kandia állta az ostromot, és a tengeri hadműveletek is váltakozó sikerrel folytak, Köprülü Mehmed nagyvezér a Velencéhez tartozó Dalmácia elfoglalásával akarta a döntést kicsikarni. Ám a haditerv éppen az erdélyi zavarok miatt szenvedett halasztást.

Jóllehet I. Lipótot a magyar rendek a feltétellel választották királlyá (1655), hogy kiűzi a törököt az országból, ám a Habsburg Birodalom még nem volt felkészülve egy oszmán ellenes háborúra. Alakulóban volt az állandó császári hadsereg, amely ekkor nem volt alkalmas erre a feladatra. Jelentős része már két éve a lengyelek oldalán hadakozott a svédek ellen, de a háborút lezáró olivai béke (1660. május 3.) idején a csapatok egy része még Pomerániában állomásozott.⁵ Bizonytalan volt a török elleni háborúban nélkülözhe-

³ *Oborni Teréz*: Bethlen Gábor és a nagyszombati szerződés (1615). *Századok*, 2011/4. sz. 907., 914. o.; *Papp Sándor*: Bethlen Gábor, a magyar királyság és a Porta. *Századok*, 2011/4 sz. 922. o.

⁴ *Toma* 131–132. o.; *Deák* 1877. 23–25. o.; *Huber* 1898. 528–529. o.

⁵ Raimondo Montecuccoli seregével ekkor még Rostocknál volt. *ÖStA KA Prot. Exp.* 1660. május 6. Bd. 321. fol. 183v.; *Opitz* 1969. 286–291. o.; *Huber* 1898. 534. o.

tetlen Német-római Birodalom pénzügyi támogatása és katonai segítségnyújtása, mivel a fejedelmek és a frissen császárrá választott I. Lipót között jelentős politikai feszültségek voltak. Bécs számára a legnagyobb gondot a császárral szembenálló Rajnai Szövetség megerősödése okozta, amely egyfajta trójai falóként szolgált a nagy rivális, XIV. Lajos francia király politikai céljainak eléréséhez.⁶

A császári udvar politikusai, mérlegelve a Habsburg Birodalom politikai és katonai helyzetét, a fegyveres konfrontáció helyett inkább béketárgyalásokkal kívánták elsimítani a viszályt. A Porta viszont kényelmes helyzetben volt, hiszen az erdélyi rendteremtést jelentős területnyeréssel s egyben magyarországi pozíciói megerősödésével zárta, a béke árát pedig magásra srófolta.

Várad elvesztése és a császári sereg tétlensége felszínre hozta az országban évek óta lappangó németellenességet és a katolikus-protestáns ellentéteket, amely a császári-királyi hatalom elleni fellépésben öltött testet. Elsősorban az erősen militarizálódott, zömmel protestánsok lakta s a török támadásoknak legjobban kitett észak-keleti országrészben éleződött ki a politikai válság. Felső-Magyarország lakossága a Souches tábornok vezette 10 000 fős császári seregben a vallásukat elnyomó, az ellenség pusztítását tétlenül néző és egyre nagyobb terhet jelentő, rekviráló katonákat látta. Ekkora mezei haderő a tizenöt éves háború vége (1606) óta nem állomásozott az országrészben, amely nem esett a törökellenes hadműveletek fő irányába. A nagy létszámú mezei haderő ellátásához hiányzott a szükséges infrastruktúra és adminisztratív háttér, a lakosság ellenséges magatartása pedig csak fokozta a csapatok élelmezési hiányosságait. Ez a katonaság atrocitásaihoz vezetett, amelynek következménye az egyre nagyobb méretű ellenállás lett. Raimondo Montecuccoli 1661. évi hadjárata idején a helyzet odáig fajult, hogy katonáknak már pénzért sem adtak élelmet, és a sereg vonulását a nemesek és a fegyveres parasztok rajtaütései kísérték.⁷

Tulajdonképpen egy öngerjesztő folyamat indult el, amely a következő években rányomta a bélyegét a hadieseményekre. Az elmérgesedő magyarországi helyzetben kevés esély mutatkozott a központi császári-királyi kormányzat és a magyar rendek közti ellentétek feloldására. Jól jellemezte ezt, hogy a rendi politikusok egy része, miközben Erdély megsegítését és a török elleni támadás megindítását szorgalmazta, a súlyos terhekre hivatkozva a császári katonaság kivonását követelte az országból. Az 1662. évi országgyűlésen pedig az is bebizonyosodott, hogy a katolikus és protestáns rendeket áthidalhatatlan ellentétek osztották meg. Hiába szavazták meg több mint 25 000 katona kiállítását és a csapatok ellátását, a protestáns többségű megyék elutasították az országgyűlés végzéseit. Ráadásul a küszöbön álló háború előtt a diéta a császári katonaság zömének az országból való kivonásáról hozott rendeletet.⁸

A kölcsönös bizalmatlanság légkörében zátonyra futottak a katolikus és protestáns rendek közti megbékéltetési kísérletek. Lippay György esztergomi érsek, aki a német katonaság ellátására vonatkozó országgyűlési végzéseket a felső-magyarországi megyék til-

⁶ Eickhoff 1998. 206–207. o.

⁷ Heckenast 1998. 218–220. o.

⁸ A rendelet szerint (1662/2 tc.) a katonaság egy részét azonnal, a fennmaradó részét pedig Szent György napjáig (1663. április. 24.) kell kivonni az országból Magyar Törvénytár – Corpus Juris Hungarici 1000–1895. Magyar Törvénytár 1608–1657. évi, törvényczikkek. Fordították és utalásokkal ellátták: *Dr. Kolosvári Sándor – Dr. Óvári Kelemen*. Magyarázó jegyzetekkel kíséri *Dr. Márkus Dezső*. Budapest, 1900. 224–227. o.

takozása ellenére erőszakkal is érvényesíteni akarta, eleve vörös posztó volt a protestánsok szemében, Wesselényi Ferenc nádort pedig szintén a németek bérencének tartották.⁹ Egyedül talán Zrínyi Miklósnak volt némi esélye a megbékélés létrehozására. Ám amikor az országgyűlésen a vallási ellentétek félretételére szólította fel a küldötteket: „Ihol a török megesküdtött ellenségünk, ha az evangélikusokat is ellenségünké tesszük, miképpen állunk annak ellene, ha ezek velünk nem fogják, hát még ha a törökhöz csatolják magokat és fegyvereiket” – beszéde visszhangtalan maradt.¹⁰

Zrínyi Miklósnak kamarásként, horvát-szlavón bánként, császári vezérőrnagyként és a császári titkos tanács tagjaként komoly befolyása volt a magyar, horvát és birodalmi döntéshozatalra, s egyik kulcsfigurája lett a török elleni háborúnak.¹¹ A család számos vára és mintegy kétezer főt számláló magánhaderege révén jelentős részt vállalt a horvát-szlavón és a Kanizsa ellen vetett végek védelmében. A főkapitányság déli részén feküdt a Zrínyiek katonailag jól megerősített muraközi birtokkomplexuma. Ennek védelmét légrád-muraközi kapitányként a horvát bán látta el, amelyet az Udvari Haditanácsban sokszor csak „Zrínyi végek” („Zerinische Grenze”) néven emlegettek.

Zrínyi neve már Várad megsegítése kapcsán felmerült, de személye akkor került a támadások keresztútjába, amikor 1661 nyarán a légrádi várral szemben, a Mura-folyó átkelőjének védelmére egy hídfőerődöt épített.¹² Az erődítmény létesítésével, amelyet Zrínyi-Újvárnak nevezett el, elsősorban a Kanizsa felőli portyákat akarta blokkolni, de egyben válasznak is szánta a törökök fokozódó agresszivitására. A béke ilyenén való megszegésére mindkét fél részéről számos példa akadt, amely egy ideig diplomáciai huzavona tárgyává vált, majd vagy az építetők „széthányták”, vagy az ellenség egy portya alkalmával lerombolta az erősséget. Ez lett a Kapos-folyó átkelőjénél 1655-ben épített török palánk, Berkigát sorsa is, amelynek példájára Zrínyi az Udvari Haditanácsnak írott levelében hivatkozott.¹³

Zrínyi-Újvár ügye azonban jóval nagyobb vihart kavart. A hídfőerőd szálka lett az oszmánok szemében, mivel megépítésével harapófogóba került a keresztény végvidékbe ékelődő török főerőd, Kanizsa, amelynek ellátását bármikor el tudták vágni a magyar portyázók.¹⁴

A császári politika legfőbb irányítói közé tartozó Johann Ferdinand Porcia herceg főudvarmester, a Titkos Tanács elnöke elsősorban a béke megőrzését tartotta fontosnak, ám számos befolyásos politikus, így például I. Lipót tanácsadója, Johann Weichard Auersperg gróf a török elleni katonai fellépést szorgalmazta. Véleménye szerint, ha nem cselekszenek határozottan, akkor Felső-Magyarország behódolhat a töröknek, ami beláthatatlan

⁹ Toma 2005. 132. o.

¹⁰ Nagy Levente: Zrínyi és Erdély. (A költő Zrínyi Miklós irodalmi és politikai kapcsolatai Erdéllyel.) Budapest, 2003. (Irodalomtörténeti füzetek 154.) 74. o.

¹¹ Pálffy Géza: Egy horvát–magyar főúri család a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájában. In: Zrínyiek a magyar és horvát történelmében. Szerk. Bene Sándor – Hausner Gábor. Budapest, 2007. 52–58. o.

¹² Deák 1877. 25. o.

¹³ A Kapos folyó egyik átkelőjénél lévő Berkigát palánkját az előző évben rombolták le Batthyány Kristófnak, a Kanizsa ellen vetett végek főkapitányának csapatai. Papp 2002. 132. o.

¹⁴ A Kanizsát északról fenyegető Kiskomárom várát a törökök 1651-ben el akarták elfoglalni, de a vállalkozás nem járt sikerrel. Válaszul a Kanizsa ellen vetett végek, a Zrínyi Miklós vezette alakulatok és a császári egységek összesen 7500 fős katonasága Segesdet támadta meg. Czigány 2013. 89–90. o.

következményekkel járhat. A Tikos Tanács 1660 őszén többször is foglalkozott a török elleni fellépés kérdéseivel. Végül salomoni döntés született: tárgyalnak a törökkel, de megkezdik a felkészülést egy esetleges háborúra. Közben a magyar főméltóságok is kialakították álláspontjukat. A fegyveres fellépést követelő emlékiratokat 1661 januárjában nyújtották be, a császári politikusokkal folytatott tárgyalásokon.¹⁵ Bár az udvar nem zárkózott el a fegyveres fellépéstől, de hangsúlyozták, hogy a birodalom és Magyarország nincs felkészülve a török elleni háborúra. Konstantinápolyi követük, Simon Reniger úján viszont jelezték a Portának, hogy a Habsburg uralkodó békére törekszik, de Erdély török megszállását elfogadhatatlannak tartja.¹⁶

Az események azután vettek új fordulatot, amikor a lemondott Barcsay Ákos (1661. január 1.) helyett az erdélyi országgyűlés II. Rákóczi György egykori mezei generálisát, Kemény Jánost választotta fejedelemmé. Az új fejedelem követi márciusban megjelentek a bécsi udvarban, és katonai segítséget kértek I. Lipóttól.

A Porta viszont rögvest közölte a Habsburg udvarral, hogy nem ismeri el az új fejedelmet, és nem tűri el támogatását. A Bécs számára címzett fenyegetések ellenére azonban a Porta nem akart újabb háborúba bonyolódni Erdélyben. Noha Kemény Jánost akarata ellenére választották meg, tavasszal mégis egy kiskaput kínált neki. Amennyiben beküldi az adót, felajánlja fiát zálogul, és a fejedelmi jelvényeket személyesen veszi át Temesváron Ali pasától, megerősítik őt a fejedelmi székben.¹⁷ Kemény sokáig hezitált a Habsburg és a Porta szövetségi ajánlatai között. Bécsbe küldött követi és a nádor több alkalommal sürgették, hogy küldjön világos felhatalmazást a szerződés megkötésére.¹⁸ Végül a beszercei országgyűlésen (április 28.) született döntés, amikor bejelentették Erdély elszakadását a Portától, és a király oltalma alá helyezték magukat. Ali pasa a fenyegetőzés mellett a meggyőzés taktikájával is élt. Kálnoki Jánosnak, a fejedelem követének állítólag kijelentette: „Írd meg az uradnak, szerezzen hitelt magának, mint Bethlen Gábor, velünk együtt üljön fel, vágja a hitetlen németeket; ha Váradot elvettük, az helyen többet adunk, Kassa, Szatmár, Ecsed legyen övé; az adót is úgy megadhatja.”¹⁹ Kemény János a Habsburg orientáció kérdését szinte az utolsó pillanatig lebegtette, reménykedve abban, hogy ezzel késlelteti a küszöbön álló török támadást. A Porta azonban májusban végleg ejtette Keményt, s azt követelte, hogy helyette az erdélyi főurak közül válasszanak más uralkodót.²⁰

Eközben a császárvárosban tető alá hozták az erdélyi–Habsburg szerződést, amely értelmében Kővár, Szamosújvár és Székelyhíd császári őrseget fogad be, és Kemény rendelkezésére bocsátanak ezer katonát. Az egyezményt azonban csak június végén hozták nyilvánosságra, amikor a császári főserég már felvonulóban volt, és Székelyhídra megérkezett a császári katonai kontingens.²¹

¹⁵ A rendi főméltóságok által készített emlékirat az „Opinio dominorum Consiliariorum Hungarorum” címet viselte. Tartalmát röviden ismertette: *R. Várkonyi* 1975. 17–18. o.

¹⁶ *Toma* 2005. 132–133. o.

¹⁷ *Kövári László*: Erdély történelme. 5. k. Pest, 1863. 107–108. o.

¹⁸ Kemény Jánostól. Bánffy Dénes Teleki Mihálynak, Bécs, 1661. április; Bécs, 1661. április 29. TML 2. k. 57–58., 71. o. Wesselényi Ferenc Kemény Jánosnak, Bécs, 1661. március 22. MNL OL E 199 AFW IV. 4. tétel 236 fol. 11–12.

¹⁹ Kemény János, Vécs, 1661. május 12. *Koncz* 1892. 436. o.

²⁰ Zólyomi Miklós, Rhédei Ferenc, Haller Gábor Bethlen János és a követ Kálnoki János neve is szóba került. Kemény János Radnót, 1661. május 25. *Koncz* 1892. 439. o.

²¹ ÖStA KA Prot. Reg. 1661. június 1. Bd. 324. fol. 107v.; *Huber* 1898. 541. o.

Bécs ezzel jelentős kockázatot vállalt, mivel Erdély megtartása a legutóbbi nemzetközi koalíció keretében vívott török ellenes háború idején (1593–1606) sem sikerült. Várad elvesztése pedig tovább nehezítette az Erdélybe indított katonai akciókat. Bár 1660 végén az uralkodó segélykérő követeket küldött VII. Sándor pápához, az itáliai fejedelmekhez és a birodalmi rendekhez, ám a diplomáciai akció sovány eredménnyel zárult. A pápa katonai és anyagi erejének zömét a Kréta megtartásáért harcoló Velence támogatása kötötte le, a Német-római Birodalom fejedelmeinek zöme pedig a birodalmi gyűlés összehívásától tette függővé a segítséget.²² Csak a bajor, a kölni, a mainzi, a szász választófejedelem és a münsteri püspök ígért csapatokat a török ellen.

Ekkor már javában folytak a katonai előkészületek. Montecuccoli tábornagy 1661 februárjában az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara közös konferenciáján vázolta fel a teendőket. A magyarországi hadműveletekhez 53 000 fős, németekből álló mezei hadsereg és a határerődök őrségeinek megerősítése szükséges. Érsekújváron, Győrben, Hainburgban, Komáromban és Belső-Ausztriában új raktárakat kell létesíteni, szekereket és kézi malmokat beszerezni. A legfontosabb erődök, Érsekújvár, Komárom, Győr, Szendrő és Szatmár védműveit meg kell erősíteni.²³

Ezt követően új ezredeket toboroztak, megkötötték a kapitulációs szerződéseket, a bajor, kölni mainzi, szász választófejedelmekkel és a münsteri püspökkel. Az Érsekújvári Főkapitányságba mintegy 2000 főt toboroztak, Wesselényi Ferenc nádor pedig 1000 lovas és 200 hajdú kiállítására tett ajánlatot.²⁴

El kellett dönteni, hogy milyen formában adjanak segítséget Kemény Jánosnak, és vállalják-e a nyílt háború kockázatát a törökkel. A Bécsben tárgyaló Bánffy György áprilisban egy nagyszabású török ellenes támadásról számolt be Teleki Mihálynak. Értesülése szerint májusban mintegy 18 000 fős császári haderő érkezik Szatmárra, a fejedelem megsegítésére, a főszereg Budát, Zrínyi Miklós egy másik hadtesttel Kanizsát veszi ostrom alá.²⁵ Nyilvánvaló, hogy Bánffy túlzott, hiszen ilyen nagyságú haderő nem állt a hadvezetés rendelkezésére, még akkor sem, ha nagyobb nemzetközi támogatást kap. A három irányban indítandó támadás terve valószínűleg Montecuccolitolól származott, de papírra vetette elképzeléseit ellenlábasa, Adolf Puchheim komáromi főkapitány is.²⁶ Az elgondolást Zrínyi Miklós szintén magáévá tette, akinek a közhiedelemmel ellentétben Zrínyi-Újvár 1664. évi ostromáig korrekt kapcsolata volt Montecuccoli tábornaggal.²⁷

Montecuccoli úgy vélte, hogy Felső-Magyarországról a hadtápellátás szűk kapacitása miatt komolyabb erővel nem lehet Erdélyt megsegíteni, ezért a főszereggel egy Esztergom vagy Buda ellen indított diverzióval kívánta elvonni az oszmán erőket az erdélyi hadszíntérről. Arra számított, hogy a várak ellen indított diverzió nem minősül nyílt háborúnak, s nem von maga után azonnali hadüzenetet. A fejedelemséggel való összeköttetést, illetve a Kemény közvetlen támogatására rendelt ezer császári gyalogos Erdélybe juttatását

²² Huber – Redlich 1921. 224–225. o.; Huber 1898. 535–536. o.

²³ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. február Bd. 323. fol. 85–86v.

²⁴ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. március fol. 105., Prot. Exp. 1661. május 4. fol. 207.; Prot. Exp. 1661. május fol. 211v–212.

²⁵ TML 2. k. 57. o.

²⁶ Adolf Puchheim az Udvari Haditanácshoz, 1663. december 31. ÖStA KA AFA 1663-12-9.

²⁷ Toma 2005. 138–139. o.; Nagy Levente – Hausner Gábor: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2011/3. sz. 698–713. o.

Johann Richard Starhemberg altábornagy Tokaj és Szatmár között felvonuló mezei hadtestének („fligendes Corps”) kellett biztosítania.²⁸

Kezdetben minden a tervek szerint történt. Gottfried Heister tábornaszernagy június elején Székelyhídra 400, a hónap végén pedig Kővárba 300 katonát küldött.²⁹ A főszereg Komárom, Tata közt gyülekezett, létszámát húszezer fő körülire becsülhetjük, de még felvonulóban voltak a bajor és kölni segélycsapatok.³⁰ Ekkor azonban Bécsből új parancs érkezett, s Esztergom ostroma helyett a sereg nagyobb részével Felső-Magyarországra rendelték Montecuccoli tábornagyot.³¹

A tábornagy jelezte az Udvari Haditanácsnak, hogy a sereg Felső-Magyarországra való vonulása kivitelezhetetlen, és az eredeti haditerv mellett érvelt, de ennek részletei a szüksézáví iktatókönyvi bejegyzésből nem derülnek ki. Valószínűleg hasonló indokokat sorolt fel, mint emlékirataiban: a hadjárat nincs előkészítve, hiányzik a pénz, a rendek beleegyezése, nincsenek raktárak, és kevés az idő, de nem tudta meggyőzni a döntéshozókat.³² Néhány napos huzavonát követően pontosították az utasításokat. Souches tábornaszernagy parancsnoksága alatt 4000 gyalogost és 3000 lovast hagytak a Duna menti táborban, és rendelkeztek az ellátás részleteiről, a magyar kormánysszervekkel és vármegegyékkel történő kapcsolattartásról.³³

1661 – a furcsa háború

Montecuccoli 1661. évi hadjáratát a szakirodalom szinte egyöntetűen csúfos kudarcnak tartja, és a parancs megváltoztatásának okait máig is találgatják a történészek.³⁴ A bírálatok alaphangját Zrínyi Miklós Montecuccoli ellen írt röpirata adta. Egyedül Perjés Géza foglalkozott szakszerűbben a Zrínyi–Montecuccoli vita kapcsán a hadjáratral, megállapítva, hogy a tábornagy a kapott feladatot, vagyis hogy a Tiszához vonuljon, teljesítette. Az elhibázott hadműveleti cél, így a kudarc is a bécsi udvart terhelte.³⁵ Az alapkérdés azonban, hogy miért változtatták meg a haditervet, máig nyitva maradt. Kemény János kérése vagy a békét szorgalmazó Porcia herceg állt a döntés mögött, esetleg egy Habsburg–oszmán diplomáciai alku miatt döntöttek így?³⁶

I. Lipót a Montecuccolinak küldött parancsban a törökök erdélyi betörésével indokolta a haditerv megváltoztatását. Az oszmánok pasát akarnak helyezni a fejedelemségbe – folytatódott az uralkodói indoklás –, és Szatmár várát elfoglalni. Mivel a királyi országrész

²⁸ *Veltzé* 1899/II. 364. o.; *Johann Wilhelm Zinkeisen: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*. IV. Bd. Gotha, 1856. 901. o.

²⁹ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. június fol. 268., 321.

³⁰ ÖStA KA Prot. Reg. 1661. július 21. fol. 160v. Montecuccoli emlékirataiban csak 14–15 000 katonáról írt, de ez minden bizonnyal az a seregrész, amellyel Erdélybe indult. *Veltzé* 1899/II. k. 335. o. A külföldi követjelentésekben jóval nagyobb létszámokról adtak hírt. *Marczali* 1880/I. 753. o.; *Heckenast* 1998. 216–217. o.

³¹ ÖStA KA AFA-1661-7-6.; ÖStA KA Prot. Reg. 1661. július 11. fol. 150.

³² Montecuccoli levele az Udvari Haditanácsnak, 1661. július 15. ÖStA KA Prot. Exp. július. fol. 332. *Veltzé* 1899/II. k. 366. o.

³³ ÖStA KA AFA-1661-7-8.; Prot. Reg. 1661. július 21. fol. 161v.

³⁴ *B. Szabó János: Montecuccoli 1661. évi hadjáratának katonai okairól. Hadtörténelmi Közlemények*, 2011/3. sz. 930–931. o.

³⁵ *Perjés* 1961. 510–511. o.

³⁶ *Perjés Géza: Zrínyi Miklós és kora*. Budapest, 1965. 302–303. o.; *R. Várkonyi Ágnes: Európa Zrínyije*. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2010. 291. o.

elleni támadást a Komáromnál lévő hadsereg diverziója már nem tudja megakadályozni, ezért a tábornagy a sereg nagyobb részével vonuljon Felső-Magyarországra.³⁷

Bár a császári hadvezetés számolt a Kemény János elleni hadművelettel, de annak gyorsasága és nagysága meglepte őket. Kösze Ali szerdár pasa csapatai ugyanis már akkor Erdélyben voltak, amikor a császári sereg még csak gyülekezett a Duna partján. Bécsben több csatornán keresztül július első napjaiban értesültek a törökök hadmozdulatairól. Heister tábornagy már június végén arról adott hírt, hogy Szinán váradi pasa csapatai betörték Bánffyhunad és Kolozsvár vidékére, az erdélyi követek pedig az ellenséges hadmozdulatok miatt Szamosújvárra és Marosillyébe császári őrseget kértek, és a szerződésben megígért ezer gyalogos beküldését sürgették.³⁸ Megérkezett Kemény János segélykérő levele is. A levél tartalmát nem ismerjük, de a svéd követ szerint a fejedelem közölte, hogy 60 000 török tört be Erdélybe, és 15 000 katonát kért segítségül.³⁹ Néhány héttel később a Temesvárról visszatérő követség tagja, Franz Friedrich Vischer százados is megerősítette a török sereg nagyságát, aki szerint ez az erő több irányból, július első napjaiban vonult Erdélybe. Ismail budai pasa vezette a hódoltsági csapatokat, mintegy 10-12 000 főt, Ali pasa seregében 20 000 harcos volt, köztük 7000 janicsár. A tatár sereg nagyságát 30 000 főre becsülte.⁴⁰ Vischer azt is jelentette, hogy Ali pasa arra is parancsot kapott a szultántól, hogy támadja meg Felső-Magyarországot, Szabolcs és Szatmár vármegyéből pedig hajtsa be az adót.

Kemény János tisztában volt azzal, hogy komolyabb ellenállásra nincs esélye, ezért csapatainak zömével Felső-Magyarország felé hátrált, és július végére kiszorult a fejedelemségből. Közben mintegy 200 császári katona megszállta Szamosújvárt, és Heister 100 fős erősítést küldött Kővárra.⁴¹ Az erdélyi fejedelmet üldöző török-tatár hadak július utolsó hetében már a szatmári falvakat fosztogatták, megtámadták Kálló és Szatmár városát, és a várakhoz szögezték a császári és magyar katonaságot.⁴² Ennek legfőbb oka, hogy nem volt számottevő mezei haderő, amely szembe tudott volna szállni a villámgyors tatár portyázókkal. Homonnai Drugeth György felső-magyarországi kerületi és végvidéki főkapitány mintegy 3000 végvári katonája és a 9-10 000 főt számláló császári alakulatok legfeljebb a fontosabb várak és közvetlen környékük védelmére voltak elegendők, de ez utóbbiakból 1200 fő már a három erdélyi várban állomásozott. Ráadásul Heister és Starhemberg tábornokok ezredeit járvány tizedelte. Néhány császári egységen kívül Wesselényi Ferenc 1000 fős lovasezrede és Homonnai György egy-két ezer mezei katonája vehette fel a harcot az ellenséggel.

Bár a hadjárat megváltoztatásáról a Tikos Tanácsban született meg a végső döntés, de előkészítésében az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara, valamint a Magyar Tanács is részt vett. Montecuccolinak a felső-magyarországi hadjárat várható nehézségeiben teljesen igaza volt, de az Esztergom vagy Buda elleni diverzió már nem hozhatta volna meg a várt eredményt. Mire a csapatok hozzá fogtak volna egy esetleges ostromhoz, Ali pasa már

³⁷ I. Lipót parancsa Montecuccolinak, 1661. július 12. ÖStA KA AFA 1661-7-6.

³⁸ Heister az Udvari Haditanácsnak, 1661. június 25. ÖStA KA Prot. Exp. július, fol. 318v-319.

³⁹ Kemény János levele, 1661. június 29. ÖStA KA Prot. Reg. június, fol. 285v.; *Heckenast* 1998. 217. o.

⁴⁰ Franz Friedrich Vischer jelentése, Wien, 1661. július 27. ÖStA KA AFA 1661-7-14a.

⁴¹ Heister levele az Udvari Haditanácsnak, 1661. július 13. ÖStA KA Prot. Exp. 1661. augusztus, fol. 373.

⁴² Kókényesdi György Wesselényi Ferencnek, 1661. július 27. MNL OL E 199 AFW II./62/2. fol. 2-3.

jelentős erőket tudott volna átcsoportosítani a Dunához. Starhembergnek és Heisternek viszont sürgős erősítésre volt szüksége. Az Alberti Tasso alezredes vezetésével útba indított 1300 gyalogos pedig csak az erdélyi várakban elhelyezett erőket pótolta volna.

Nem ismert a magyar főméltóságok álláspontja, de mivel jelentős részüket Erdély megsegítését pártolta, és Felső-Magyarországon török támadás fenyegetett, támogatták a hadjárat tervének megváltoztatását. Lippay György kancellár általános nemesi felkelés meghirdetését javasolta az Udvari Haditanácsnak, de csak részleges felkelés elrendelésére került sor az augusztusi felső-magyarországi tatár betörés idején.⁴³ A felső-magyarországi rendek azonban nem serénykedtek a katonaillesztással. Végül abban állapodtak meg Wesselényi Ferenc nádorral, hogy 1500 lovas fogadjanak.⁴⁴

Az uralkodó az Udvari Kamara mellett Wesselényi Ferenc nádort, Lippay György kancellárt és Zichy Istvánt, a magyar kamara elnökét bízta meg a felső-magyarországi vármegegyeken átvonuló sereg élelmezésének megszervezésével.⁴⁵ Wesselényinek és Lippaynak azonban igen feszült viszonya volt az említett vármegegyékkel, amely már előrevetítette az eljövendő kudarcokat.

Montecuccoli először a Tiszáig való előrenyomulásra kapott parancsot, majd utasították, hogy keljen át a folyón, és verje szét a királyi területre betört ellenséget.⁴⁶ Téves viszont az a feltételezés, miszerint Montecuccoli az erdélyi fejedelem mintegy 3000 főt számláló hadával történt egyesülés után, saját elhatározásából vonult volna Erdélybe.⁴⁷ Erre az Udvari Haditanácstól kapott parancsot.⁴⁸

Jelen tanulmányunk keretei nem teszik lehetővé, hogy részletesen elemezzük a császári sereg vonulásának körülményeit. A lakossággal szembeni atrocitásokat, illetve a parasztság és nemesség fegyveres ellenállását bőven ecsetelte a szakirodalom. További kutatásoknak kell tisztázni azokat a politikai, hadügyi és társadalmi momentumokat is, amelyek a katonák katasztrofális ellátásához vezettek. A svéd követ szerint a hadjárat végén készült összesítés alapján a lakosság 663 gyalogost és 708 lovas vert agyon, vagy ölt meg, a járványnak pedig háromezren estek áldozatul. Zavarok keletkeztek a csapatok irányításában is, mivel a betegség nem válogatott, katonákat és tiszteket egyaránt ledöntött a lábáról. Starhemberg altábornagy meghalt, Johann Sporck altábornagyot, Johann Schaff és Oliver Wallis ezredeseket és a főparancsnokot, Montecuccolit is megfertőzte a kór.⁴⁹ A vérhasnak nevezett járvány azonban nemcsak Felső-Magyarországon vágott rendet a külhoni katonák között, hanem a Komárom melletti táborban is tömeges megbetegedések jelentkeztek. Méreteire jellemző, hogy a nyár végén 1800 beteg katonát szállásoltak el a Csallóközben.⁵⁰

⁴³ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. július 335v.; ÖStA KA Prot. Exp. 1661. augusztus, fol. 375v.; 1661. augusztus 1. fol. 183.

⁴⁴ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. augusztus, fol. 418.

⁴⁵ ÖStA KA Prot. Reg. 1661. július 21. fol. 160v–161.; július 24. fol. 166.; ÖStA KA Prot. Exp. 1661. július, fol. 291.

⁴⁶ ÖStA KA Prot. Reg. 1661. augusztus 4. fol. 188.; *Heckenast*, 1998. 218. o.

⁴⁷ *Perjés* 1961. 510. o.

⁴⁸ ÖStA KA Prot. Reg. 1661. augusztus 21. október. fol. 208v–209., 1661. augusztus 29. fol. 218.

⁴⁹ *Heckenast* 1998. 219. o.

⁵⁰ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. augusztus, fol. 385., szeptember, fol. 414.

Jóllehet a felső-magyarországi hadjárat nehézségei messzemenően igazolták Montecuccoli előzetes aggályait, ennek ellenére sikerült teljesítenie a hadműveleti célt. Serege a körülményekhez képest viszonylag gyorsan, mintegy negyven nap alatt ért a Komáromtól 370 kilométerre lévő Tokaj térségébe. Ezt követően Szatmártól keletre egyesült Kemény János hadával, és szeptember első napjaiban benyomultak Erdélybe.⁵¹ A császári sereg létszámát 18 000 főre becsülték a kortársi feljegyzések.⁵² Jelenlegi ismereteink szerint Montecuccoli Felső-Magyarországra vonuló csapatai a német birodalmi segélyhadak csatlakozása után mintegy 15 000 főt számláltak, de az erősítések hátrahagyása után, valamint a veszteségek és betegségek következtében a tábornagnak legfeljebb 9-10 000 hadra fogható embere maradt. A királyi országrészből csak kevés katona csatlakozott a császári sereghoz, mindössze Koháry István füleki kapitány 500 és Wesselényi Ferenc nádor 300 lovasáról van tudomásunk.⁵³

Mivel a török-tatár erők visszahúzódtak a fejedelemség középső és déli részeibe, a császári, királyi és erdélyi csapatok lényegében ellenállás nélkül elfoglalták a fejedelemség észak-nyugati részét, Kővár, Székelyhíd és Szamosújvár mellett császári őrség került Kolozsvárra és Bethlen várába. Sikerült megerősíteni a Kemény Jánoshoz hű várak őrségeit is. Fogarasba Bethlen Gergelyt küldték 100 huszárral és 200 német lovassal és dragonyossal, de Görgey és Déva erősségébe is sikerült császári és magyar katonákat bejuttatni.⁵⁴ Kolozsvár elérését követően azonban Montecuccoli nem folytatta hadjáratát, hanem seregének zömével visszatért Felső-Magyarországra.

A tábornagy visszavonulása mögött már a kortársak közül is sokan a törökkel való csatát megtiltó parancsot és a szembenálló felek közötti titkokban tartott megállapodást sejtettek.⁵⁵ Az elmúlt évszázad nyolcvanas éveiben napvilágot látott és máig mérvadónak tekintett történeti összefoglalások szerint Montecuccolinak olyan utasítása volt, hogy „ha a török betartja azon ígéretét, és Erdély magyar fejedelmet választ, nem vonhat fegyvert”.⁵⁶

Nos, a Montecuccolinak adott ominózus „titkos” parancs valóban létezett. Pontosabban egy titkosírással írt, igen terjedelmes utasítás, amelyet I. Lipót császár szeptember 11-i dátummal szignált.⁵⁷ Ebben Kemény János katonai támogatására utasította a tábornagyot, és részletes instrukciókat adott az erdélyi rendekkel való tárgyalások módjára és alternatíváira. Külön hangsúlyozta, hogy a rendek és a fejedelemség régi státusát és pri-

⁵¹ Wesselényi Ferenc Homonnai Györgynek, Lénárd, 1664. augusztus 24. MNL OL E 199 AFW IV. 4. tétel 327. fol. 130.

⁵² Rédei László Rédei Ferencnek, 1661. szeptember. *Rédei* 1871. 187. o.; *Szalárdi* 1980. 661. o.; *Bethlen* 1993. 100. o.

⁵³ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. augusztus fol. 392v.; Prot. Reg. 1661. augusztus 21., 29. fol. 208., 218. A nádortól kért 300 lovat abból a lovasezredből vezényelheték Montecuccolihoz, amelyet Wesselényi állított fel a nyár folyamán. ÖStA KA Prot. Exp. 1661. július. fol. 295–295v., augusztus. fol. 383v.

⁵⁴ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. november. fol. 502. Más források szerint Bethlen Gergelynek 200 lovasa volt *Rédei* 1871. 201–203. o.

⁵⁵ *Szalárdi* 1980. 662. o.; *Marczali* 1880/1. 756. o.; *Perjés* 1961. 511. o.

⁵⁶ Magyarország története. 1526–1686. 1985. 1090. o. Vö. Erdély története. Második kötet 1606-tól-1830-ig. Budapest, 789–790. o. Ezt az álláspontot képviseli az ezredfordulóra megjelentetett reprezentatív magyar történeti szintézis, amely szerint ezzel feleslegessé vált a hadjárat. Milleniumi Magyar Történet. Magyarország Története a honfoglalástól napjainkig. Szerk. *Tóth István György*. Budapest, 2001. 219. o.

⁵⁷ ÖStA KA AFA-1661-9-25 ½.

vilégiumait biztosítani kell. Fontos feladatul szabta a hadsereg megőrzését és a csapatok Erdélyben történő téli kvártélyozásának biztosítását. Katonai kérdésekben Montecuccoli szabad kezet kapott, de az uralkodó hangsúlyozta, hogy intézkedéseit a lehetőségekhez és a körülményekhez, vagyis a „ratio belli”-hez” igazítsa.

Ez lehetett az a parancs, amelyet Rédei László feljegyzésében és Szalárdi János siralmas magyar krónikájában megemlített.⁵⁸ Az uralkodó rendelkezése azonban nem a harc elkerülésére, hanem minél több erődítmény elfoglalására biztatta Montecuccolit, sőt Kemény János fejedelemségének biztosítása érdekében a császári csapatok hosszú távú jelenlétével számoltak a fejedelemségben.

Montecuccoli visszavonulási terveiről először szeptember 16-án értesítette az Udvari Haditanácsot. Jelentette, hogy elérte Kolozsvárt, amelybe helyőrséget helyezett, de az élelem hiánya miatt vissza kell vonulnia Szatmárba. Utalt a fejedelem véleményére, amely szerint a további előrenyomulás lehetetlen.⁵⁹ Kemény később is úgy vélekedett, jogos volt a tábornagy döntése. Beszámolt arról is, hogy „Cuculi uram visszatérése sokaknak nem tetszett”, amely miatt „Mentették is magokat igen a Nagy emberek, hogy nem onnan [ti Bécsből] adatott ordinatiából lett”, de „Igaz az is” – zárult a fejedelmi beszámoló.⁶⁰

Montecuccoli visszavonulását elsősorban a csapatok élelmezési problémáival, a katonái közt dúló betegséggel és az ellenség négyszeres létszámfölényével indokolta. Jelentéseit a kortársi visszaemlékezések is alátámasztják.⁶¹ A felperzselt vidéken nemcsak a katonák élelmezése, hanem az eredményes hadműveletek folytatása is lehetetlenné vált. Ráadásul Ali pasa 44 000 főserégének zöme Marosvásárhelynél pihenten és felkészülten várta ellenfelét.⁶²

Montecuccoli több ízben is tárgyalt Kemény Jánossal és a hűségén maradt rendekkel, biztosította őket az uralkodó további támogatásáról, kilátásba helyezte a császári sereg visszatérését, és kiáltványban tudatta az erdélyi rendekkel és városokkal visszavonulásának okait (szeptember 26.).⁶³ Újabb erősítéseket küldött a Kemény János kezében lévő várakba, és Alberti Tasso alezredes vezetésével 1500 fős császári őrséget hagyott Kolozsváron. Kemény János fejedelem Ébeni Istvánt parancsnoksága alatt ezer lovast vezényelt a városba, ezt követően pedig maradék katonaságával Erdély és a királyi országrész határára vonult vissza.

⁵⁸ A szakirodalomban meggyökeresedett nézet legfőbb forrása Szalárdi János Siralmas magyar krónikája: „...tikon olly ordinanciája volt a generálnak: ha az török Erdélyben magyar fejedelmet választat, meg ne harcoljon, hanem ha occupálni akarná Erdélyt, aperto marte opponálja magát a töröknek in eo casu.” [ha a török el akarja foglalni Erdélyt az esetben nyílt csatában szálljon szembe vele] *Szalárdi* 1980. 662. o.; lásd még: Rédei László Rédei Ferencnek, 1661. szeptember. *Rédei* 1871. 187–188. o.

⁵⁹ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. október. fol. 453.

⁶⁰ Kemény János Bikszád, 1661. november 28. *Koncz* 1892 461. o.

⁶¹ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. október. fol. 453–455.; *Bethlen* 1993. 102. o.; *Szalárdi* 1980. 661–662. o.; *Georg Krauss*: Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers 1608–1665. Herausgegeben vom Ausschusse des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Wien, 1864. 2. Theil 185–186. o.

⁶² ÖStA KA Prot. Exp. 1661. október. fol. 455.; Rédei László Rédei Ferencnek, 1661. szeptember. *Rédei* 1871. 187. o.

⁶³ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. október fol. 454–455.

Diverziók Buda előterében és Kanizsával szemben

Montecuccoli seregének felső-magyarországi és erdélyi hadműveleteivel egyidőben az ország két pontján is fellángoltak a harcok. Souches tábornok diverziók sorozatát hajtotta végre Buda és Esztergom előterében. A Dráva mentén pedig a Zrínyi Miklós által emelt erősség, Zrínyi-Újvár okozott háborús feszültséget. Mindezek ellenére a Bánffy György által jövendölt háromfrontos nagy háború mégsem vált valóra.

Souches tábornok nagy diverziója Esztergom és Buda nyugati előterének palánkjaira összpontosult. Ám ez a támadás már nem az ellenség erdélyi hadműveleteivel volt kapcsolatban, hanem erődemonstráció volt a helyi török erők visszaretentésére. Az akciók során azonban több olyan török palánkot (Adony, Ercsi, Érd, Zsámbék) sikerült elfoglalni, amely nemcsak a helyi védelmet erősítette, hanem lehetőséget nyújtott a két török főerőd utánpótlásának megzavarására. Felső-Magyarországgal ellentétben a császári csapatokat itt jelentős létszámú magyarországi katonaság támogatta, egyes híradások szerint tízezer fő.⁶⁴ Souches tábornok kisebb erősítések beérkezése után 7-8000 emberrel rendelkezhetett, akikhez Forgách Ádám érsekújvári és Batthyány Kristóf Kanizsával szembeni végvidéki és kerületi főkapitányok végvári és mezei alakulatai csatlakoztak.⁶⁵ Létszámukról kevés adat áll rendelkezésre. A két főkapitányság a rendi haderővel együtt több mint 12 000 katonát is mozgósítani tudott, ám a portyákra kirendelhető mezei haderő létszáma ennél alacsonyabb volt.⁶⁶ Jelenlegi ismereteink szerint nem rendeltek el inszurrekciót, így csak a végvári és főúri csapatkontingensek mellé fogadtak fel katonákat. Ezek közé tartozott például az a kétszáz huszár is, amelyet Lippay György esztergomi érsek verbuváltatott.⁶⁷

A Zrínyi Miklós horvát bán által Légráddal szemben épülő és Kanizsát fenyegető palánk már kora nyártól kezdve kiváltotta a hódoltsági oszmán katonai vezetés haragját. Hamarosan a Porta is tiltakozott, s az erőd lerombolását kérték. Bécsben a panaszt azzal utasították el, hogy a békét Várad elfoglalásával a törökök szegték meg.

Zrínyi eljárását az Udvari Haditanács és a bécsi udvar is helytelenítette, mivel a főúr szándékáról nem értesítette az uralkodót. Az Udvari Haditanácsnak adott válaszában a horvát bán elismerte, hogy hibázott, de a török hasonló lépéseivel és a Muraköz és Stájerország védelmével indokolta lépését. A hídfőerőd létesítésében kezdettől fogva támogatta őt a Belső-Ausztriai Haditanács, amely úgy tűnik, nem tájékoztatta megfelelően a birodalom hadügyeinek intézéséért felelős központi kormány szervet.⁶⁸ Nem ismert viszont az Udvari Haditanács azon utasítása, amelyre Zrínyi az idézett választ adta, s amely állítólag az építkezés abbahagyására és a vár lerombolására utasította volna a főurat.⁶⁹ Ha volt ilyen parancs, azt hamar megváltoztatták, mivel a politikai és katonai vezetés felismerte az erősség létrehozásában rejlő előnyöket. Emellett a horvát bán széleskörű és

⁶⁴ *Marczali* 1880/1. 755. o.

⁶⁵ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. szeptember, fol. 422.

⁶⁶ *Czigány István: Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700.* Budapest, 2004. 86–93., 101–104.; *Czigány* 2013. 87–90. o.

⁶⁷ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. szeptember, fol. 422.

⁶⁸ Zrínyi Miklós az Udvari Haditanácsnak, Légrád, 1661. július 5. ZMVL 117–119. o.; Zrínyi-Újvár felépítésére nézve lásd: *Domokos* 2012. 43–52. o.

⁶⁹ Magyarország története. 1526–1686/2. 1985. 1089. o.

eredményes lobbí tevékenységbe kezdett, mely nyomán nemcsak a nagyhatalmú Porcia herceg, hanem az uralkodó támogatását is sikerült elnyernie.⁷⁰

Mivel a nagyvezér azzal fenyegetőzött, hogy 15 000 fős sereggel leromboltatja Zrínyi-Újvárat I. Lipót katonákat rendelt az építkezés biztosítására.⁷¹ Kezdeten úgy tűnt, Köprülü Mehmed nagyvezér beváltja fenyegetését. Megerősítették Kanizsa őrségét, és utasították a környező szandzsákok parancsnokait, hogy legyenek Hasszán kanizsai pasa segítségére a palánk felépítésének megakadályozásában.⁷² A török készülődés láttán újabb csapatokat: a Spick, Testa Piccolomini gyalog- és a Pachonkay lovasezredet vezényelték az épülő erőd és a Muraköz védelmére.⁷³ Végül nem került sor a beígért támadásra, de Zrínyi-Újvár lerombolásának ügye felkerült a békealkudozások listájára.

Zrínyi eközben beadvánnyal fordult az Udvari Haditanácshoz, amelyben muskétásokat, tüzekeket, puskaport és löszert kért új erődítményébe. Az uralkodó jóváhagyta a kérést, és a Wallis gyalogregiment Belső-Ausztriában táborozó újoncai közül 150 embert, továbbá öt tüzezt rendelt Zrínyi-Újvárra, egyben utasította a Vend végvidék főkapitányát és az Udvari Haditanács alelnökét, Walter Leslie tábornagyot, hogy küldjön lőport s ágyúgolyókat az erősségbe.⁷⁴ Hogy Zrínyi hány katonát állomásoztatott az új palánkban, nem tudjuk, de Zrínyi-Újvár akkor még nem lehetett sokkal nagyobb, mint a lerombolt Berkigát, ahová annak idején 70 gyalogost és 250 rác katonát rendeltek a törökök.⁷⁵

Bár 1661-ben a tizenöt éves háború óta a legnagyobb létszámú császári és oszmán haderő vonult fel a Magyar Királyságban, mégsem tört ki az általános összecsapás. Egy furcsa háború zajlott a két nagyhatalom között. Formálisan nem üzentek hadat egymásnak, és mind két fél vigyázott arra, hogy a harci cselekmények ne eszkalálódjanak, mivel ez egyik félnek sem volt érdeke.

A császári politikai és katonai vezetés célja elsősorban a Várad elfoglalása előtti status-quo helyreállítása. Hogy ezt fegyveres úton, vagy tárgyalások útján ériék el, arról mint láttuk, megoszlottak a vélemények. Konstantinápolyban és Temesváron is folytak a tárgyalások, de alku nem kötött. Reálissá vált a veszély, hogy a török Kemény János eltávolítása ürügyén végleg behódoltatja a fejedelemséget, ezért májusban Simon Reninger úttján megüzenték, hogy a béke ára az Erdély elleni támadás megtiltása.⁷⁶

A Porta nem kívánt nyílt háborúba bonyolódni a Habsburgokkal, de Kemény Jánost sem akarták Erdély trónján látni. Nyilvánvalóvá vált számukra Bécs katonai beavatkozása, ezért elrettentésül jóval nagyobb erővel támadtak, mint amennyit egy szokványos rendteremtés megkívánt volna. Jelentős lépéselőnyre tettek szert, mivel csapataik augusztus elejére birtokba vették Erdély java részét, az erdélyi fejedelmek jogán hűbérüknek tekintett Szabolcs és Szatmár vármegye jelentős részét pedig kirabolták és felprédálták, megnehezítve ezzel az ellenség támadását. Bölcs előrelátással nem tették pasasággá az országrészt, hanem új fejedelmet kerestek. Az elsőszámú jelöltet, Zólyomi Miklóst Huszt

⁷⁰ Toma 2005. 134. o.

⁷¹ Domokos 2012. 46–47. o.; ÖStA KA Prot. Exp. 1661. augusztus, fol. 375.

⁷² Fekete Lajos: A hódoltság török levéltári forrásai nyomában. Szerk. Dávid Géza. Budapest, 1993. 274. o.

⁷³ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. augusztus, fol. 395.

⁷⁴ ÖStA KA Prot. Exp. 1661. november, fol. 489–490.; ÖStA KA Prot. Reg. 1661. november 6. 7. fol. 288–289v.

⁷⁵ Papp 2002. 130. o.

⁷⁶ Huber 1898. 34–35. o.

várában tartották nehéz vasban a Kemény Jánoshoz hű katonák, Haller Gábor pedig Kasán tartózkodott és nem adták ki a főurat a török követeknek. Ali pasának végül Apafi Mihály személyében sikerült fejedelmet választatnia (szeptember 14.) az erdélyi rendekkel.

Montecuccoli 1661. évi hadjárata azonban korántsem végződött olyan kudarccal, amilyennek általában a Zrínyi Miklósnak tulajdonított röpirat fényében interpretálták a szakirodalomban.⁷⁷ A kezdetben kitűzött hadműveleti célt, vagyis Kemény János fejedelem diverzió útján való megsegítését, felülírta az oszmán erők gyors erdélyi térnyerése és Felső-Magyarország ellen indított támadása. Montecuccoli haditervének megváltoztatását tehát Kemény János Erdélyből való kiszorulása, illetve a rendkívül súlyos felső-magyarországi katonai helyzet indokolta. Valószínűleg akadtak olyanok a katonai vezetésben, akik már kezdetben sem bíztak a tábornagy elképzeléseinek sikerében, így a hadi helyzet gyökeres megváltozását látva felülbírálták az eredeti projektumot.

A hadszíntéren tehát fordult a kocka, és nem Montecuccoli, hanem Kösze Ali pasa érte el, hogy ellenfele megváltoztassa haditervét. Ezzel a császári hadvezetés arra kényszerült, hogy a főserégének jelentős részét kedvezőtlen ellátási viszonyok mellett Felső-Magyarországra s azt követően Erdélybe irányítsa. A négyeszer létszámfölényben lévő oszmán erők viszont kényelmesen felkészülhettek az ellenség fogadására. Ilyen körülmények között Montecuccoli nem folytathatta a hadjáratot. Ennek ismeretében pedig nyilvánvaló, hogy a tábornagy miért nem törekedett nyílt csatára a törökkel.⁷⁸ Kemény János megsegítését és az erdélyi *status quo* visszaállítását amúgy sem nyílt összecsapás révén, hanem kisháborús taktikával kívánták elérni. Ez a korabeli felfogásban azt jelentette, hogy ha „várat nem száll, sem lövet ő felsége ármádája”, vagyis nincs formális ostrom, akkor a katonai akciók nem minősülnek békebontásnak.⁷⁹ Az oszmán erők sem erőltették a nyílt összeütközést, és tartózkodtak a váróvívástól is. Kitértek az előrenyomuló császári csapatok elől, de a felperzselt föld taktikájának szisztematikus alkalmazásával eredményesen korlátozták a hadszíntéri ellátásra szoruló ellenfelük mozgását.

Montecuccoli hadjárata révén az Erdély észak-nyugati részén megszerzett várak részben ellensúlyozták a Várad elvesztését és csökkentették a helyi török erők Felső-Magyarországra nehezedő nyomását. Kezdetben a császári katonai vezetés és Kemény János hívei is arra készültek, hogy a török főerők távozását követően felújítják a hadjáratot. Apafi Mihály megválasztásával azonban az erdélyi tündérségben újfent változott a politika. Wesselényi nádor október elején már úgy látta, hogy a császári sereg visszavonulásának oka az éhség és „az világ változása”, vagyis az új fejedelem megválasztásával beállott politikai fordulat volt.⁸⁰ Újra két fejedelme lett Erdélynek, tovább folyt a polgárháború, ráadásul a törökök mellett a császári csapatok is jelen voltak, amely a két nagyhatalom további konfrontációját vetítette előre.

⁷⁷ A közel három évtizede megjelent hadtörténeti összefoglalás szerint a hadjárat kudarcát „a bécsi udvar érthetetlen ingadozása” okozta, amely meghiúsította a sokkal eredményesebbnek ígérkező eredeti terv végrehajtását. Magyarország hadtörténete. Főszerk. *Liptai Ervin*. I. k. Szerk. *Borus József*. Budapest, 1985. 283. o.

⁷⁸ Vö. *Perjés* 1961. 510. o.

⁷⁹ Kemény János utasítása Telekinek Mihálynak. Hosszúfalu, 1661. november 12. *Koncz* 1892. 459. o.

⁸⁰ Wesselényi Ferenc Abaúj vármegyének, 1661. október 7. MNL OL E 199 AFW IV. 4t-233 fol. 8.

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- AFA
Bethlen 1993.
Czigány 2013.
Deák 1877.
Domokos 2012.
Eickhoff 1998.
Heckenast 1998.
HHStA
HKA, HFU, RN
Huber – Redlich 1921.
Huber 1898.
KA
Koncz 1892.
Magyarország története
1526–1686/2. 1985.
Marczali 1880/1.
MNL OL
MNL OL E 199 AFW IV.
Opitz 1969.
ÖStA
Papp 2002.
Perjés 1961.
Prot. Exp.
Prot. Reg.
- Alte Feldakten
Bethlen János Erdély története. 1629–1673. Fordította P. Vásárhelyi Judit, az utószót és a jegyzeteket írta Jankovics József. Budapest, 1993.
Czigány István: A Kanizsával szembeni végvidék védelmi rendszere a XVII. század közepén. In: Batthyány I. Ádám és köre. Szerk. J. Újváry Zsuzsanna. Piliscsaba, 2013.
Deák Farkas: Nagyvárad elvesztése 1660-ban. Értekezések a Történeti Tudományok köréből. VII. k. I. sz. Budapest, 1877.
Domokos György: Zrínyi-Újvár építése és pusztulása. Zrínyi-Újvár emlékezete Szerk. Hausner Gábor – Padányi József. Budapest, 2012. 34–65. o.
Ekkehard Eickhoff: Velence Bécs és a török. Budapest, 2010. 185–188. o.; Heinz Schilling: Höfe und Allianzen Deutschland 1648–1763. Siedler-Goldmann Verlag, 1998.
Heckenast Gusztáv: Bécsi svéd követjelentések Magyarországról 1650–1662. *Történelmi Szemle*, 1998/2.
Haus-, Hof- und Staatsarchiv
Hofkammerarschiv, Hofffinanz Ungarn, Rote Nummer
Alfons Huber – Osvald Redlich: Geschichte Österreichs. 6. k. Österreich Grossmachtbildung in die Zeit Leopolds I. Gotha 1921.
Alfons Huber: Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte 1658–1664. *Archiv für österreichische Geschichte*, Wien, 85. (1898)
Kriegsarchiv
Koncz József: Kemény János eredeti levelei, küzdelmeire és fejedelemségére vonatkozólag. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1892. 436. o.
Magyarország története. 1526–1686. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Szerk. R Várkonyi Ágnes. 2. k. Budapest, 1985.
Marczali Henrik: Regestak a külföldi levéltárakból a török magyar viszonyok történetéhez 1660–1664 közt. Elő közlemény. TT 1880.
Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
MNL OL E 199 Archivum Familiae Wesselényi
Eckardt Opitz: Österreich und Brandenburg im schwedisch-polnischen Krieg 1655 bis 1660. Harald Boldt Verlag, 1969.
Österreichisches Staatsarchiv
Papp Sándor: Egy ismeretlen dél-dunántúli török palánk: Berkigát. In: A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. Gerelyes Ibolya – Kovács Gyöngyi. Budapest, 2002.
Perjés Géza: A „metodizmus” és a Zrínyi–Montecuccoli vita. I. rész. *Századok*, 1961/4–5. sz.
Protocollum Expedit
Protocollum Registratur

- Rédei* 1871. *Rédei László* történeti maradványai 1658–1663. MTT 2. sorozat 5. k. 1871.
- Szalárdi* 1980. *Szalárdi János* siralmas magyar krónikája. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Szakály Ferenc*. Budapest, 1980. 661. o.
- TML 2. k. *Gergely Sámuel*: Teleki Mihály levelezése. 2. k. 1661–1663. Budapest, 1906.
- Toma* 2005. *Toma Katalin*: Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655–1666). PhD-disszertáció, ELTE BTK, 2005. 131–132. o.
- TSz Történelmi Szemle
- TT Történelmi Tár
- R. Várkonyi* 1975. *R. Várkonyi Ágnes*: Török világ és magyar külpolitika. Budapest, 1975.
- Veltzé* 1899/II. k. *Alois Veltzé*: Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli, General-Lieutenant und Feldmarschall. II. Bd. Wien, Leipzig, 1899.
- ZMVL Zrínyi Miklós válogatott levelei S. a. r. és a jegyzeteket írta: *Bene Sándor* és *Hausner Gábor*. Budapest, 1997. (Régi magyar könyvtár. Források 6.)

TANULMÁNYOK

MISKOLCZY AMBRUS

A VASGÁRDA ÚTJA A HATALOMHOZ

The Iron Guard's Road to Power

The Iron Guard was the Romanian version of European Fascism, the widest Fascist movement in Eastern Europe. While the fascisms in Italy and Germany rose to power on their own, the Iron Guard was able to do this only with the help of other political powers as allies. It won the third place during the elections in 1937; but the king, Charles II, fearing that the movement might become even stronger and support Germany as its fifth corps, brought a fabricated action against the charismatic leader Corneliu Zelea and had him killed. As a response, a detachment of the Iron Guard murdered the prime minister, then the king had almost three hundred Iron Guard members killed, destroying almost the whole of its general staff. Horia Sima took the stage after that, an anti-charismatic leader consistently advocating terrorism. He made a deal with the leader of the secret police which enabled him to become member of the government, but when he saw that the king would be forced to hand a part of Transylvania over to Hungary he left the government. He organised a coup against the king, which soon failed. The public thinking in Romania, however, turned against the king, and General Ion Antonescu forced the ruler to abdicate. Antonescu took the power as the leader of the state, and as he needed mass support he handed over some of the power to the Iron Guard which advocated German orientation. Using the recently published diaries and reminiscences of Romanian politicians, the paper reveals the secrets of Romanian political life, and gives an idea how irony, the eternal law of history, prevails.

*Ambrus Miskolc*zy professor of history and literature at the Department of Romanian Philology of the Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Budapest. Research area: Hungarian and Romanian history from the Enlightenment to Communism. Major publications in foreign languages: *Rolul de intermediere între Est și Vest al burgheziei comerciale levantine române din Brașov (1780–1860)*. Kriterion, București, 2000. *On the Path to Romanticism: the Gypsies of the Enlightenment. The Țiganiada (Gypsyada) or the reflection of the Gypsy image and self image in Hungarian and Romanian literature*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2012. E-mail: amiskolczy@gmail.com

Keywords: fascist revolution, dictatorship, revenge, antisemitism, terrorism

A Vasgárda, másképpen a Szent Mihály Arkangyal Légión, egyszerűbben: a legionárius mozgalom az európai fasiszmus román változata, „a legnagyobb fasiszta mozgalom Kelet-Európában”,¹ sőt „a legeredetibb és legmisztikusabb”.² Eredetisége – első látásra – mindenekelőtt nyelvében rejlik, abban, ahogy hordozói a görögkeleti ortodox vallás nyelvén próbáltak beszélni és írni. Kereszttel vonultak, és revolverrel hadakoztak. Imádkoztak,

¹ *Serge Moscovici*: Chronique des années égarées. 1997. 116. <http://classiques.uqac.ca/> (rtf) (A letöltés időpontja: 2012. 02. 27.)

² *Pierre Milza*: Les fascismes. Paris, 1991. 241. o.

fenyegetőztek és gyilkoltak, és gyilkolták őket. Az 1937-es választásokon viszont a mozgalom fedőpártja, a „Mindent a Hazáért” a harmadik legnagyobb pártként futott be, és ezzel felborult a nagy pártok hagyományos váltógazdaságára épülő kormányzati gyakorlata. A király felfüggesztette az alkotmányt, újat íratott, a pártok tevékenységét betiltotta, bevezette saját diktatúráját, és a Vasgárdával szemben a rendőri megoldást választotta. Befogta a mozgalom elitjét, és elítéltette. Aztán 1938. novemberének végén a mozgalom vezérét, Corneliu Zelea Codreanut, „a Kapitány”-t, akit az állami vezetés terrorista huligánnak tartott, egyszerűen meggyilkoltatta, tizenhárom társával együtt. Csakhogy ezzel a nagy játszmának még nem szakadt vége. Ennek nagy szereplői a király mellett: Iuliu Maniu, a Nemzeti Parasztpárt vezetője és Ion Antonescu tábornok, Armand Călinescu miniszterelnök és Mihail Moruzov a kémelhárítás vezetője, valamint a Vasgárda vezetésére igényt tartó Horia Sima, akiben a legionáriusok egy része – ma is – Codreanu halálának okozóját látta és látja, mert terrorakcióival provokálta a hatalmat, holott Codreanu állandóan nyugalomra intette.

*

A sors iróniája, hogy 1938. decemberének elején az az Eugen Titeanu államtitkár jelentette be a Vasgárda felszámolását, akit korábban éppen a Vasgárda támogatása miatt tettek ki államtitkári állásából. Kommunikéje jól hangzott, és jól jelzi, hogy az antiszemitizmus manipulálását most a kormányzat vette kézbe: „A Vasgárda felszámolásának folyamata csaknem lezárult. A Vasgárda tagjait főképpen a gyökerüket vesztett és foglalkozás nélküli értelmiségiek, valamint a falvak elégedetlen elemei közül toborozta. A kormány ezért arra törekszik, hogy az értelmiségi munkanélküliség további fokozódását megakadályozza. A Vasgárda tőkét kovácsolt a zsidókérdésből is, amely tagadhatatlanul fennáll.”³ De vajon ez a szelep elég jól működött-e a feszültségek levezetésére? II. Károly király úgy tett, hogy igen. Önfeledten nyilatkozott egy francia újságírónak: „a zsidókérdés nagyon egyszerű. Különbséget kell tenni azok közt a zsidók közt, akik magukat igazán románoknak hihetik, hogy úgy mondjam az ansziennitás jogán és azok közt, akik a háború után jótalanul a mi nemzetünk kárára telepedtek itt le...” És mivel „választóink nyíltan kifejezték, hogy a nacionalizmus mellé álltak. Egyszerűen megkíséreljük, hogy eleget tegyünk óhajunknak.” A kérdésre: „Kell-e attól tartani, hogy a Vasgárda esetleg hatalomra jut?”, a válasz már túl diplomatikusra sikeredett: „Én a pártok fölött állok, és nem válaszolhatok erre a kérdésre anélkül, hogy el ne térnék döntőbírói tisztemtől.” És erre „csend támad... Olyan csend, amelynek a mélyén van valami.”⁴

E csend mélyén politikai spekulációk és szenvedélyek húzódtak meg. Károly valóban nem zárta ki a Vasgárda bevonását a kormányzatba, eddig is játszott a gondolattal, csakhogy Codreanu nem ment bele a játékba. Krenner Miklós diagnózisa pontos: „Az ifjú, erős, eszes uralkodó tavaly végzetes kísérletbe fogott. Hogy legyőzze Maniu Gyula alkotmányos és erkölcsi aggályokkal teli ellenállását és felszabadítsa országát a nyugati demokrata nagyhatalmak gazdasági és diplomáciai nyomásától, először össelfenségei, Tătărescu liberálisainak veszélyes karjaiba vetette magát, akik feltámasztották a Vasgárdát, vesztükre, mert ez a nemzeti parasztpárttal szövetségbe, bukásukat idézte fel, 1937

³ Titeanu államtitkár nyilatkozata a Vasgárda felszámolásáról. *Újság*, 1938. december 7. 278. sz. 6. o.

⁴ Egy francia hírlapíró beszélgetése II. Károly román királlyal. *Pesti Napló*, 1938. január 23. 18. sz.

karácsonyán rendezett választáskor.” Ezután „nagy hibaként a passzív rezisztencia vészes erejével és szilárd következettségével bátor Maniut egyedül hagyták meg érintetlen értéknek, viszont a Vasgárdával, amely felozlatva erősödött a város ifjúsági körében a falu helyett, nem számoltak le komolyan.” A Codreanu-gyilkosságot megelőző terrorhullám és a gyilkosság után „beteg a levegő, és a románság ereje megrendült.” Viszont „Románia népe inkább, mint valaha, érzi, hogy nem tud alkotmány és népképviselő nélkül élni, de a szomszédokkal való komoly megbékélés nélkül sem. Vissza kell térni az elhagyott útra, de a Vasgárdától való megtisztulás feltételével. Borzasztó, hogy a nagy és dédelgetett országban szakadatlan megrázkódtatások történnek, udvari és pártkalandok, gazdasági válságok és folytonos panamák, merényletek és üldözések, világnézeti erőszakok és megalkuvások. Igen, ez a Levante, ez a fanarióta negyed. Mert az igazi román erkölcsösség szelíd, amíg föl nem bujtogatják, se vagyont, se életet nem bántalmaz. De Codreanu retentő indulatokat szított fel. Soha még ilyen erős nem volt a vágy az erdélyi demokrácia s az európai nyugalom után.” Ilyen feltételek mellett „csak Maniu mentheti meg Romániát.” Nem véletlen: „Áhítják. Természetesen a mai rendszer, mint minden abszolútizmus, nem hallja még és hallgatja meg a mélység hangjait. Egyelőre tovább fog haladni a járhatatlan, a végzetes úton. Erőszakosabb lesz Maniuék felé, engedékenyebb a vasgárdisták felé, holott azok még törvényesebbek, ezek még bosszút lihegőbbek lesznek ezután. És tovább fordít fel mindent lázas reformjaival. S még nagyobb anyagi válságot fog okozni. A forradalom lejtőjére fog sodródni. De végül összeomlik a kényes külpolitikai helyzetben, majd a belső elégtelenség miatt. Most, hogy a magyarság megmenekült Codreanuék rémuralmától, majdnem egyetért a román közvéleménnyel abban, hogy helyzetét csak Maniu javíthatja meg. / A király okos és belátja, hogy csak engedékenység árán menekülhet a hínárból. Maniuhoz kell fordulnia” és ezt Vaidán keresztül teszi meg”. Nem tette, de a remény mégis indokolt volt: „...bizonyára Maniu szintén okulni fog és engedékenységre hajlik majd, továbbtartó vaskalapossága az uralkodóval szemben végzetes lenne minden irányban. Engednie kell továbbá kisebbségi és külpolitikai merevségéből. A kisebbségi kérdés már Washingtonban történelmi érdek s Duna-Európa erőviszonyai megváltoztak. Benes [Edvard Beneš] macacssága tanulságos példa. A puritán politikus viselhet divatjamúlt ruhát, de nem folytathat időellenes politikát. Románia jósorsa tehát két versenytárs: a király és Maniu megértésén fog múlni.”⁵

Csakhogy soha nem gyűlölték egymást ilyen szenvedélyesen, mint most. És nemcsak azért, mert két egymást kizáró politikai rendszer hordozói voltak. Maniu a király semlegességet célzó külpolitikai manőverezését az ország érdekeit veszélyeztető elvtelen hintapolitikának tartotta. Szerinte választani kell: vagy Hitlerrel, vagy a nyugati demokráciákkal kell tartani.⁶ Ő, Maniu ez utóbbi híve volt, és ezért szorgalmazta azt is, hogy a nyugati hatalmak a Szovjetunióval szövetkezzenek. Károlyt tartotta felelősnek azért, mert Nicolae Titulescu, a korábbi külügyminiszter nem tudott Litvinovval megállapodni, feleslegesen provokálja a nagy keleti szomszédot. És a volt külügyminiszterrel együtt szidták a szabdkörműveseket, akik a királyt hatalmon tartották.⁷ Maniu azt akarta elérni, hogy Károly maga mondjon le, és ha nem, a nyugati hatalmak csapják el az uralkodót, akinek nevét már

⁵ [Krenner Miklós:] Maniu jön vagy a cine mintye? *Magyar Nemzet*, 1938. december 10. 91. sz.

⁶ *Hudítű* 2003. 332. o.

⁷ *Hudítű* 2003. 296., 301–304. o.

olyan jelzők nélkül, mint bandita, abnormális, eszközgő, degenerált stb. nem is ejtette ki. Maniu azt szerette volna, ha a nyugati hatalmak Hitler ellen szövetkeznek a Szovjetunióval és így garantálják Románia függetlenségét. Nem is győzte szidni – magánkörben – a középserű francia és angol vezetőket. Churchillben látta a nagy államférfit. Annak tudatában, hogy az ország lakosságának 80-90%-a mögötte áll, Párizsban és Londonban is próbálkozott. Bizalmi embere, Ioan Hudiță 1938 decemberében és 1939. március végén – április elején a két fővárosban próbálta felvilágosítani a kormányköröket. Churchill meg is ígérte, hogy „a hazug és sarlatán” király ellen fellépnek, mert – mint értesült – a szovjetekkel való megegyezés akadály, márpedig ő a szovjetekkel katonai szövetséget akar.⁸ Nem dőlt be annak az egyes nyugati körökben élő hiedelemnek, amely a szovjetekkel való együttműködés igényét azzal bagatellizálta, hogy a román és a lengyel hadsereg erősebb a szovjetnél, hiszen a két országot államszerződés kötötte egymáshoz.⁹ A márciusi angol külügyminiszteri javaslat szerint Anglia és Franciaország segíti a két keleti országot, ha ezek ellenállásra szánják el magukat.¹⁰ Csakhogy ezek az elképzelések megtörték a prózai valón. Jól informált angol katonai körök is tisztában voltak azzal, hogy a román hadsereg felszerelése – a korrupció miatt – mennyire elmaradt a követelményektől.¹¹ Károly király ezt pontosan tudta, és miután látta, hogy Csehszlovákiával miként bánt el Hitler, bár a nyugati hatalmak győzelmében bízott, 1939 márciusában olyan gazdasági szerződést kötött Németországgal, amely a román nyersanyagforrásokat – kénytelen-kelletlen – a német fegyverkezés szolgálatába állította. Ezután pedig Károly elégedetten nyugtázhatta naplójában, hogy megmentette a békét, és ha megtagadta volna a német igények kielégítését, háború esetén nem biztos, hogy a nyugati hatalmak „segítségünkre siettek volna”.¹² Úgy vélte a nyugati hatalmaknál „szóban sok az energia, egyébként semmi”.¹³

A román diplomácia nem érte be ennyivel, nyugati fellépést is sürgetett. Április közepe felé az angol és a francia miniszterelnök végül is közzé tett egy olyan nyilatkozatot, amelyben kiállt Románia függetlensége és integritása mellett. Hatékony gazdasági és katonai segítséget azonban nem biztosítottak. Ernest Urdăreanu, udvari marsall szerint nem bíztak a román katonai ellenállás hatékonyságában.¹⁴ Az udvari marsall sem, ezért a németekkel való előzékeny viselkedés híve lett, sőt megnemtámadási szerződést is akart a németekkel.¹⁵ A német–román gazdasági szerződés keretében megkezdődött a román hadsereg felfegyverzése is. Grigore Gafencu külügyminiszter később így jellemezte hazája politikai és katonai helyzetét: „London által garantált, Berlin által felfegyverzett.”¹⁶ Viszont még 1939 áprilisában Londonban és Párizsban úgy nyilatkozott, hogy háború esetén nem idegenkednek a szovjet segítségtől.¹⁷ Károly király konklúziója: ha háború lesz, úgy kell viselkedni, mint 1914-ben, minél hosszabb semlegesség után „adott pilla-

⁸ Hudiță 2003. 311. o.

⁹ Hudiță 2003. 302. o.

¹⁰ Hillgruber 1994. 72. o.

¹¹ Paul D. Quinlan: Regele playboy. București, 2001. 280. o.

¹² Carol II. 1995. 315. o.

¹³ Carol II. 1995. 317. o.

¹⁴ Carol II. 1995. 330. o.

¹⁵ Carol II. 1995. 409. o.

¹⁶ Hillgruber 1994. 81. o.

¹⁷ Hillgruber 1994. 87. o.

natban” belépni a szövetségesek oldalán¹⁸ – ha hasznos.¹⁹ Ugyanakkor a szovjeteknél is puhatolózott, olykor egyezkedni próbált velük, vagy legalábbis úgy tett. És közben egy-egy bizalmasa – nyilván az ő beleegyezésével – olyasmiről vizionált, hogy ha Németország a Szovjetunióra támad, a jobbszárnyon ő lesz német–román seregek fővezére.²⁰ Urdăreanu még 1940 márciusában is Károly szovjetellenes hadba lépéséről beszélt. És ennek alapja volt továbbá még az is, hogy éppen ekkor a francia követ olyasmit fecsegett, hogy Franciaország az első német komolyabb támadásra összeomlik, az angolok pedig megegyeznek Hitlerrel a szovjetek rovására.²¹ Elterjedt, hogy egyenesen a németekkel való megegyezést javasolta Károlynak,²² Mihai Ralea, esszéista szociológus és politikus – aki Maniut elárulva a király mellé állt – május 9-én már egy héten belülre jósolta a kommunista Lucrețiu Pătrășcanunak a nagy támadást, amelynek jobbszárnyán királya lesz a fővezér.²³ Közben az ország a maga semlegességét hirdette. Ion Hudiță (Maniu bizalmi embere) meg is jegyezte naplójában: „Még egy nagyhatalom, mint Németország sem hazudhat a végtelenségig... hát egy olyan kis ország, mint a miénk.”²⁴

Hitlert irritálta a király manőverezése. A román kőolaj elengedhetetlennek tartotta háborús készülődéseihez. A szovjetellenes háborúnak a román kőolaj volt az egyik alapfeltétele. Igaz, 1939-ig csak másodlagos szerepe volt, mert ára a világpiacnál magasabb volt, később viszont annál fontosabb lett.²⁵ Viszont, ha nem lett volna Vasgárda, ki kellett volna találni, olyan zsarolási lehetőséget kínált. Codreanu csak fenyegetőzött a német szövetséggel, miközben a román függetlenséget hangoztatta. Horia Simának – Codreanu önjelölt utódjának – nem voltak gátlásai és fenntartásai. Míg a náci államvezetés közvetlenül nem támogatta Codreanut, mozgalmát vallásos fanatizmusa miatt a náci vezetők többsége kezelhetetlennek tartotta, és alapvetően a hatalmon lévő garnitúrával akart együttműködni, ezt akarta saját céljaik szolgálatába állítani, a Codreanu nélküli Vasgárdát már használta, zsarolta vele a román államvezetést. Sima pedig céltudatosan élt a lehetőségekkel. Korántsem örvendett olyan tekintélynek, mint Codreanu, de a belső meghasonlásokat elfedte a bosszú vágya.

Még a Codreanu-per alatt a csernovici rendőrkapitányság azt jelentette, hogy ha Codreanu eltűnik, vagy hosszabb időre bezárják, akkor sok olyan legionárius akad, akinek jövőbeni reményei megsemmisülnek és többet semmit sem várnak az élettől, ezért ezek örült merényleteket fognak végrehajtani.²⁶ Csakhogy látszólagos nyugalom következett. Armand Călinescu, aki 1939. márciusának elejétől a kormány élére került, el is bírta magát, pedig tudta, hogy ő a fő célpont, és még 1936 áprilisában államtitkárként okkal fakadt ki: „A Gárda elhatározta halálomat. Mindenki azt javasolja, vigyázzak. Gyakorlatilag lehetetlen. Most értem, hogy Duca miért nem tudta elkerülni a meggyilkolását.”²⁷ (Ion George Duca miniszterelnököt 1933 végén lőtték le, mert betiltotta a Vasgárdát.)

¹⁸ *Carol II.* 1995. 338. o.

¹⁹ *Carol II.* 1995. 409. o.

²⁰ *Hudiță* 2004. 74–75., 130. o.

²¹ *Hudiță* 1998. 96. o.

²² *Hudiță* 1998. 99–100. o.

²³ *Hudiță* 1998. 142. o.

²⁴ *Hudiță* 2004. 29. o.

²⁵ *Hillgruber* 1994. 116., 165., 167. o.

²⁶ DGP 278/1938. 22.

²⁷ *Călinescu* 1990. 296. o.

Kifelé persze erősnak mutatkozott Călinescu. 1939 februárjában a *Paris Soir*nak büszkén jelentette ki: „A Vasgárda örökre eltűnt.”²⁸ Májusban is arról beszélt a belga követnek, hogy a Vasgárdának vége, már csak néhány előkelő hölgy támogatja, akiknek kolostorban van a helyük, a mozgalomnak nincsenek idealistái.²⁹ Az állami terror erősebbnek bizonyult az egyre szörványosabb legionárius akcióknál. Közben 1938 végén Alexandru Cantacuzino és Vasile Cristescu elkezdték a legionárius puccs megszervezését, de miután túl ismertek voltak Bukarestben, az eddig csak Bánságban mozgó és a fővárosban ismeretlen Sima vette át a puccs szervezését, a királyi palota elleni támadáson törte a fejét, hogy Károlyt lemondassa és fiát, a trónörökös Mihályt ültesse a helyébe, és ezzel legitimálja a legionárius forradalmat. Ahogy Malaparténél olvasta,³⁰ és talán Lenintől elleste: rohamcsapatokkal elfoglalják a központi hivatalokat. Csakhogy a vidékről felrendelt legionáriusokat elkapták a hatóságok, és az 1939 elejére tervezett puccs helyett még fel is robbant az a bukaresti lakás, amelyben a legionáriusok robbanószert készítettek.³¹ A rendőrség pedig nem ismert kegyelmet.³² A Cantacuzinót újra letartóztatták, Cristescut utcai harcban lőtték le. Hanibal Panaitescu, tordai csendőralezredes például 21 elfogott legionárius meggyilkolására adott parancsot.³³ Máig élő legendák születtek egyes legionáriusok élve elégetéséről. Például Nicoleta Nicolescu illetén való meggyilkolásáról.³⁴ Ellenőrizhetetlenek. A Mozgalom – úgy tűnt – mintha 1939 tavaszára–nyarára meg is tört volna. A hatalom elégedetten nyugtázhatta, hogy a királyi pártjának, a Nemzeti Ujjászületés Frontjának 3,5 millió tagja van, és eddig egyetlen román párt tagsága sem érte el ezt a rekordszámot. 1939 júniusában is a parlamenti választásokon jól szerepelt a NUF – mivel egyedül csak ő szerepelhetett. A parlamentnek és a szenátusnak már nem is maradt más, mint tanácskozási szerep. A választók viszont elégedettek voltak, mert elmaradtak a választásoknál szokásos verekedések.³⁵ Csakhogy Călinescu lebecsülte a fekete idealizmust. Megtévesztette az is, hogy sokan megtagadták legionárius múltjukat. Vidáman pletykálta, hogy Vaslui-ban, miután eljutott az internálótáborba a Kapitány meggyilkolásának a híre, és a parancsnok, tartva a lázadástól, fényszórókat állíttatott fel, az internáltak azt hitték ágyúval akarnak rájuk lőni, és térdre esve kérték, hogy aláírassák a hűségnyilatkozatot, amelyben megtagadták a Sátánt, mármint a Vasgárdát.³⁶ Aztán olyan értelmiségiek, mint Mircea Eliade és Dragoș Protopopescu, vagy mint a már börtönbüntetésre ítélt Radu Budișteanu, Virgil Ionescu, Nicolae Totu, Bănică Dobre is megtagadták a mozgalmat. Mihail Polihroniade még cifrázta is hűségnyilatkozatát: „minden örült gesztus... valóságos bűn a haza egysége és biztonsága ellen”. Radu Gyr, a Vasgárda költője belépett még a NUF-ba is.³⁷ Előtte persze bocsánatot kért Victor Iamandi államtitkártól, akinek korábban a fejét követelte,

²⁸ Șeicaru 1963. 258. o.

²⁹ Chivulescu 1998. 245. o.

³⁰ *Curzio Malaparte*: Technique du coup d'état. Paris, 1931. 259., 286. o.

³¹ *Țiu* 2007. 109–114. o.

³² Ideologie, V. Kronológiája sok mindent felsorol. A titkosrendőrség által készített kronológia: 240–245. o.

³³ Ideologie, V. 282. o.

³⁴ *Din luptele tineretului român*, 186. o.

³⁵ *Florin Müller*: Metamorfoze ale politicului românesc 1938–1944. București, 2005. 196., 261. o.

³⁶ *Argetoianu* 2002. 261. o.

³⁷ *Țiu* 2007. 107–108., 131–132. o.

de most megvilágosodott, és megvallotta, hogy idealizmusból, naivitásból csatlakozott a Légiónhoz, nem tudta, hogy a legionáriusok embereket fognak ölni.³⁸ (Végül is igazat mondott, mert a legionáriusok áldozataikat nem tartották embernek...) A letartoztatott vezetők közül egyedül Gheorghhe Clime állt ellen. Călinescu miniszterelnök eufóriája nem ismert határokat: „Forradalmunk több mint spirituális forradalom, mentalitás változás, az öntudat csodálatos revíziója.”³⁹ (Kár, hogy elfelejtette azt, ahogy hajdan a klasszikus író, Caragiale, klasszikus érvénnyel élcelt a rendőrség engedélyével rendezett forradalmon.)

1939 májusában–júniusában a király és Călinescu is kacérkodott a Vasgárdával, tapogatóztak, hogy miként vonják be őket a hatalomba.⁴⁰ Egyrészt aggasztó lehetett a német nyomás, másrészt az, hogy Maniu, aki nemcsak kívülről, hanem belülről is lemondásra akarta kényszeríteni a királyt, a kommunisták mellett a gárdistákat is be akarta venni egy olyan demokratikus blokkba, amely az ország népéhez intézett kiáltványban követelte volna a parlamentáris demokrácia visszaállítást.⁴¹ Ehhez még „az utolsó patkány,” A. C. Cuza – a minapi antiszemita párt vezetője – is csatlakozott volna.⁴² Amíg tartott a béke, Maniu és a Vasgárda sem volt igazán veszélyes. A biztonság kedvéért Maniu ellen újabb rágalmozási kampányt indítottak. Az 1930-as évek elején azzal vádolták, hogy amikor fegyvert rendeltek a Skoda-művektől, nagy pénzeket tűntettek el, most pedig azzal, hogy Erdélyt és a Bánságot el akarja szakítani Romániától és Magyarországgal egyesíteni.⁴³ A parasztpárti vezér valóban felvetette azt, hogy Gyulafehérvárt olyan népgyűlést szervezzenek, amelyen felveti Erdély kérdését, és pedig azt, hogy a királyi hatalom nem tartotta be az 1918-as határozatokat.⁴⁴ Egyébként a király nyugodtan alhatott, esténként nézegethette házimoziija filmjeit, és naplójában lejegyezhetette, hogy élettársának, Elena Lupescunak, „a Kisasszony”-nak mikor fáj a feje és mikor, mennyire ideges. (A király számára az életet Lupescu jelentette, őt tartották a kamarilla lelkének, ezért Maniu az alkotmányosság érdekében eltávolítását követelte, a vasgárdisták pedig a zsidó-szabadkőműves összeesküvés fő alakjaként támadták, és olykor életveszélyesen megfenyegették.) A király és szeretője 1939. tavaszának vége felé tettek is egy kis hajókirándulást Törökországba, azzal a céllal, hogy az ország semlegességét török szövetséggel erősítsék, és egyben „katasztrófa esztére” menhelyet biztosítsanak maguknak.⁴⁵ És nyugodtan pókereshettek, amíg augusztusban el nem sötétült a látóhatár. Nem a nyugati hatalmak szövetkeztek a Szovjetunióval, hanem Németország. Jellemző, hogy Maniu és köre már tavasz óta tartott attól, hogy „a két bandita”, Hitler és Sztálin egymásra talál. Augusztus 23-án megtörtént: Ribbentrop és Molotov aláírta a meg nem támadási szerződést – a kölcsönös rosszhiszeműség jegyében. A román király időnkénti éleslátására jellemző, hogy már egy évvel korábban jelezte ennek lehetőségét, de Eden nem hitt neki.⁴⁶ Talán azért sem, mert neki sem volt jó híre Angliában. Most viszont – ugyancsak augusztus 23-án – azért szidta a szovjet „félbarbár

³⁸ Zaharia Stancu: Zile de lagăr. București, 2005. 277. o.

³⁹ Șeicaru 1963. 251. o.

⁴⁰ Hudiță 2004. 48–49., 76. o.

⁴¹ Hudiță 2004. 34–37., 64–69. o.

⁴² Hudiță 2004. 44. o.

⁴³ Apostol Stan: Iuliu Maniu. București, 1997. 342. o.

⁴⁴ Hudiță 2004. 106. o.

⁴⁵ Carol II. 1995. 420. o.

⁴⁶ Carol II. 1995. 197. o.

banditákat”, mert még a nyugati hatalmakkal is készeknek nyilatkoztak a védelmi szövetkezésre.⁴⁷ Az ő emelkedettségére pedig az volt a jellemző, amit – augusztus 29-én – csak naplójának vallott meg: a Kisasszonnyal és Urdáreanuval megvitatta a helyzetet, s arra a következtetésre jutottak, „a mi érdekünk a háború kitörése, természetesen anélkül, hogy mi is belekeverednénk. A legrosszabb megoldás a nemzetközi konferencia, amelyen csak veszíthetünk.” Azokkal szemben pedig, akik szerint a románoknak nincs mit nyerni a háborún, a király azt hangoztatta, hogy ha majd eljön az ideje, Románia is beléphet a háborúba, és „belépésünk a győztesek oldalán integritásunk garanciája lehet”.⁴⁸ Ez a vallomás is Maniunak róla és kamarillájáról hirdetett lesújtó véleményét erősíti meg. De hát Mussolini örök igazságot mondott ki: a politika a legnagyobb k...a. Constantin Argetoianu, aki mindig is a kemény kéz híve volt, ugyancsak ekkortájt mintegy kijelölte a belpolitikai irányt, amikor Călinescunak megmondta, hogy „»csőcselék«-politikát kell folytatnunk, és utat nyitni a gárdistáknak, hogy megnyerjük a németeket”.⁴⁹ Szeptember 1-jén kitört a világháború. Románia kimondta semlegességét, a lengyel hadsereg menekülő töredékeit át is engedte, sőt az oltalmat kereső lengyel elnököt is, amiért Wilhelm von Fabricius német követ reklamálni próbált az udvarnál is, de a király elutasította a látogatást.⁵⁰ Ugyanakkor Călinescu állítólag arról a német javaslatról tárgyalt Fabriciusszal, hogy miként vehetne át a román hadsereg lengyel fegyvereket.⁵¹ 17-én már a szovjetekkel való megnemtámadási szerződést javasolta, és a balkáni blokk megerősítését azzal, hogy Dobrogea déli részét, a Cadrilatert visszaadják Bulgáriának. Az uralkodó – elvileg – belement a tranzakcióba.⁵² Négy nap múlva a vasgárdisták lelőtték Călinescut.

A gyilkosság sokak – kortársak és mai történészek – szerint a náci Németország műve.⁵³ Egyik román külügyminisztériumi titkár szerint maga Hitler rendelte el a merényletet azzal a céllal, hogy zűrzavart keltsen, és békecsinálás ürügyén a német hadsereg Romániát is előzönli.⁵⁴ Úgy tűnik, Hitlernek nem állt érdekében ilyesmi.⁵⁵ A hatalmon lévő garnitúrát akarta céljainak megfelelően befolyásolni. Mindenesetre a német sajtó angol ügynököknek tudta be a gyilkosságot, az angol pedig fordítva. A Vasgárda azonban Goebbelsnél tiltakozott,⁵⁶ mindkettővel szemben magának vindikálta a dicsőséget. Sima szerint a német kormányt kellemetlen meglepetésként érte a hír.⁵⁷ És ezt német levéltári források sem cáfolják.⁵⁸ A román rendőrség és a titkosszolgálat jelentése is kizárta a gyilkosság német támogatását.⁵⁹ Károly király naplójában sincs utalás német ügynöki tevékenységre. Sőt, a melodramatikus kifakadásban az ellenkezője: „Ez a tény annyira nem román, hogy világosan látszik az idegen inspiráció, tipikusan szláv terrorista módszerek.” A román királyt ugyanis mélyen megrázta az, ahogy Hitler és Sztálin felosztották Lengyelországot. Úgy

⁴⁷ *Carol II.* 1995. 417. o.

⁴⁸ *Carol II.* 1995. 418. o.

⁴⁹ *Călinescu* 1990. 427. o.

⁵⁰ *Carol al II-lea* 1996. 80. o.

⁵¹ *Hillgruber* 1994. 100. o.

⁵² *Călinescu* 1990. 431. o.

⁵³ *Ioan Scurtu*: Istoria românilor în timpul celor patru regi. III. Carol II. București, 2011. 275. o.

⁵⁴ *Constantin Petculescu*: Mișcarea legionară. București, 1997. 177. o.

⁵⁵ *Hillgruber* 1994. 100. o.

⁵⁶ *Sima* 1990. 26. o.

⁵⁷ *Sima* 1990. 22. o.

⁵⁸ *Armin Heinen*: Legiunea «Arhangelul Mihail». București, 2006. 390–391. o.

⁵⁹ *Ideologie*, V. 289. o.

látta, a szovjetek még messzebb mentek el, mint Hitler Csehszlovákiában, és ezért „a pán-szláv és nacionalista kommunizmus mindennél veszélyesebb,” annál is inkább, mert a bal-ti államok bekebelezését is elkezdte.⁶⁰ Károly az őt is meglepő események forgatagában szovjet kezét sejtett a minisztergyilkosságban, mintha elfelejtette volna, hogy a Vasgárda megalapítói még az alapítás előtt milyen merényletsorozatot terveztek. És mintha azt is elfelejtette volna, hogy éppen ő, a király, gyilkoltatta meg Codreanu tizenhárom társával együtt. (1940 februárjában azt jegyezte fel naplójában, hogy Karagyoryevics Pál herceg szerint Németország rendezte a gyilkosságot, és erről bizonyítékai vannak, de a naplóról ehhez nem fűzött semmi értékelő megjegyzést.⁶¹)

Egyébként Călinescu miniszterelnök szinte naponta kapott fenyegető leveleket. A hatóságok egész sor merényletkísérletet lepleztek le.⁶² Dumitru (Miti) Dumitrescunak és társainak viszont sikerült a bosszú.

Az 1939 januárjára tervezett puccsban Dumitrescunak kellett volna a Királyi Palota elleni rohamot vezetnie.⁶³ A puccs elmaradt, és Dumitrescu Berlinbe ment, hogy megbizonyosodjék, Codreanu él-e még, mint sokan terjesztették, vagy valóban meghalt. Mikor látta a valós helyzetet, úgy érezte, immár „fizikai létének semmi értelme”.⁶⁴ A berlini legionáriusokkal abban állapodott meg, hogy Károlyt és Călinescut egyszerre teszi el láb alól, mert ha nem, akkor a véres királyi bosszú nem marad el. Ion Dumitrescu-Borşa, Codreanu egykori titkára és papja, a kettős merénylet híve csak úgy egyezett bele az akcióba, ha tőle feloldozást kapnak.⁶⁵ Csakhogy az eredeti terv kivihetetlennek bizonyult, így Miti Dumitrescu kilenc társával jól megfigyelte a miniszterelnök mozgását, milyen útvonalon közlekedik, és szeptember 21-én adandó alkalommal egy targoncát Călinescu autója elé löktek, majd autójukkal mellé hajtva 21 lövéssel leterítették, és egyenesen a rádióhoz hajtottak, ahol éppen Strauss-keringőt közvetítettek, a zenekart elzavarták, és bementék Călinescu „megbüntetését” Codreanu, „a legnagyobb román” megölése miatt.⁶⁶ Nem menekültek el, egyszerűen megadták magukat a rendőröknek, akik nyolcórás kínzás után, a tett helyén végeztek velük.⁶⁷ A tetemeket közszemlére tették, és feliratok hirdették: „Így járnak a hazaárulók!” Gyűltek is a kíváncsiak. Ezért az élelmese kis faállványokat vittek magukkal, és két lejért mások rendelkezésére bocsátották. Persze volt, aki sokallta az összeget, mert csak a tetemek lábát láthatta.⁶⁸ Nicolae Iorga, a nemzeti történetíró szerencsésebb volt, odamehetett, belerúghatott a tetemekbe⁶⁹ – ha igaz. A sajtó lelkesen közzé tette a közszemlééről szóló képeket. De aztán ország-világ láthatott mást is. A király rögtön cselekedett. Új kormányt alakított. És ez – természetesen az ő parancsára – elrendelte, hogy másnap reggel a legveszélyesebb és legkompromittáltabb legionáriusok közül hármat-hár-

⁶⁰ *Carol al II-lea* 1996. 4., 12. o.

⁶¹ *Carol al II-lea* 1996. 102. o.

⁶² *Chivulescu* 1998. 282–298. o.; *Ideologie*, V. 230–233. o.

⁶³ *Horia Sima*: Era Libertății. Statul național-legionar. I. http://www.freewebs.com/anticomunist/EL_1.html (A letöltés időpontja: 2013. 22. 08.)

⁶⁴ *Dosar Horia Sima*, 143. o.

⁶⁵ *Ion Dumitrescu-Borşa* 2002. 279. o.

⁶⁶ *Emil Dorian*: Jurnal din vremuri de prigoană. București, 1996. 84. o.

⁶⁷ *Ștefan Palaghiță*: Garda de fier spre reinvierea României. București, 1992. 123. o.

⁶⁸ *Mihail Sebastian*: Jurnal 1935–1944. Szerkesztette *Gabriela Omăt*. Bevezetéssel ellátta *Leon Volovici*. București, 1996. 234. o.

⁶⁹ *Sorin Lavric*: Noica și mișcarea legionară. București, 2007. 214. o.

mat végezzenek ki minden megyében, tetemüket pedig 24 órára tegyék ki közszemlére. Megtörtént. Névszerint 256,⁷⁰ de lehet, hogy több mint 300,⁷¹ sőt 500⁷² vasgárdistával végeztek. Volt olyan börtön, ahol viszont néhány köztörvényes bűnözőt végeztek ki gárdisták helyett.⁷³ Climével, a Kapitány hajdani jobbkezeével különös kegyetlenséggel bántak el. Már Duca megölése után véresre verték,⁷⁴ most valósággal megskalpolták, aztán egy bajonettel szúrták fel a karját, hogy aláírja vallomását, mely szerint ő adott parancsot a miniszterelnök meggyilkolására.⁷⁵ Így teljesült be a kívánsága, amelyet akkor mondott el fennhangon, amikor Zizi Cantacuzino halála után őt nevezte ki Codreanu a párt élére: „Kérem Istent, hogy meghalassak a Kapitányért és a Légióért.”⁷⁶ Így halt meg az, aki a fiatalokat azzal buzdította, hogy „amikor a Kapitány megalapította a Mozgalmat, az egész ország tetőtől talpig visszaélés volt”.⁷⁷ Visszaélés volt a fasiszta mozgalom is. Visszaélések erőszakspiráljába került az ország. A király sem tagadta naplójának, hogy a megtorlás szörnyű, törvénytelen lépés volt, de a történet miatt az ország nyugalmanak érdekében meg kellett tenni. És még napokig olyan idegrohamok gyötörték, mint még soha. Egy-két napig a szokásos esti filmnézést is kihagyta.⁷⁸ (A megtekintett filmekről rendszeresen számot adott naplójának „a kultúra királya”, olvasmányairól viszont nem, úgy látszik a hivatalos akták kielégítették olvasási igényeit.)

Különös játéka a sorsnak, hogy Maniu a miniszterelnök meggyilkolása előtt néhány órával a parasztpártiak ülésén jelezte, a légionáriusok alig várják a jelet Berlinből a megtorlásra, és ha ő beleegyezett volna, már léptek volna. És míg a király úgy érezte, hogy a miniszterelnökben az ország legjobb politikusát veszttette el, a parasztpártiak nem sajnálták egykori társukat, akit árulónak tekintettek, legfeljebb akadt, aki szerint a királyt kellett volna megölni, nem a szolgáját. Maniu a királyhoz intézett feljegyzésében kérte a véres megtorlás felelőseinek felelősségre vonását.⁷⁹ Aztán a Parasztpárt vezetősége körlevelet intézett a szervezeti egységek vezetőihez, amelyben tájékoztatta őket arról, hogy a király lemondásáig semmilyen kormányban nem vesznek részt, és követelik a törvénytelenségek felelőseinek megbüntetését⁸⁰ – más szóval: a királyét. Paradox módon a királlyal együttműködő és legcinikusabbnak tartott politikus, Argetoianu fakadt ki a legkeserűbben, miután a sajtóban megtekinthette a megtorlást megörökítő fényképeket: „Aki ezt a disznóságot kitalálta, megérdemelné, hogy felakasszák. Ilyen lelkiismeretlenség minden képzeletet felülmúl, és a jó érzésű embert lebénítja. Mit akartak elérni az ilyen hatalmi visszaélés szerzői? Meg akarják ijeszteni és elbátortalanítani azokat, akik folytatni akarják Zelea Codreanu megbosszulását? De a fanatikusok, akik megölték Călinescut nem félnek a haláltól, mint bizonyították. Meg akarták mutatni a világnak, mire képesek?

⁷⁰ Din luptele tineretului român, 186–195. o.

⁷¹ *Dragoș Zamfirescu*: Legiunea Arhangelul Mihail. București, 1997. 271. o.

⁷² *Troncotă* 1997. 131. o.

⁷³ *Boilă* 2002. 79. o.

⁷⁴ *Dumitrescu-Borșa* 2002. 124. o.

⁷⁵ Lásd Lavric munkáját a 69. jegyzetben, 96. o.

⁷⁶ *Duiliu T. Sfințescu*: Răspuns la întrebări ale tinerilor care doresc tot adevărul despre Mișcare Legionară. București, 1996. 193. o.

⁷⁷ Uo. 192. o.

⁷⁸ *Carol al II-lea* 1996. 6., 8. o.

⁷⁹ *Ioan Scurtu*: Iuliu Maniu. București, 1996. 95. o.

⁸⁰ *Hudiță* 2004. 197–203. o.

Ha ez volt a céljuk, sikerrel jártak, de az eredmény egészen más, mint amelyet akartak. Akik ma reggel a tett helyén jártak, megbotránkoztak és undorral távoztak... Tegnap az egész világ Călinescut siratta és gyilkosait szidalmazta – ma már nem beszélnek Călinescuról, és minden részvét az ítélet nélkül megöltek felé irányul, akiket halomra lőttek, mint valami kutyákat... // Ezt akarta a kormány? // Ha félre tesszük az érzelmeket, és a történeteket józan ésszel ítéljük meg, akkor azok szörnyű és hatalmas politikai hibának bizonyulnak. Rendelkezésre álltak a hadbíróóságok (ostromállapotban élünk), megvan a halálbüntetés lehetősége. Néhány napon belül elítélhették és kivégezhették volna őket a törvényeknek megfelelően vagy csak az eljárásjogot szegték volna meg. Senki sem mondott volna semmit. Mindenki megértette volna. De ilyen vérengzést még csak a polgárháborúban tapasztalni... // Hogyan fogják ezt kommentálni külföldön? Kelet, vadállamiság vagy anarchia? Vagy mindez együtt? Ki gondolta volna, hogy ilyen siralmas állapotba kerülünk? Egyelőre a tegnapi bűnös gyilkosok mártírokká változtak...⁸¹ (Egy hét múlva Argetoianu elvállalta a miniszterelnökséget, ami alig két hónapig tartott, utána a jól bevált liberális Gheorghe Tătărescu következett.)

Mihai Sebastian, aki korábban jó viszonyban volt azokkal a fiatal értelmiségiekkel, akik legionáriusok lettek, amikor értesült arról, hogy néhány legionárius ismerősét is legyilkolták, megrendülten vallott naplójának: „Politikailag nem tudom megítélni ezt a drámát. Emberileg borzalommal tölt el. Jól tudom, hogy ezek az emberek, egyenként és együtt, könnyel asszisztáltak volna a legionárius terrornak, és a legnagyobb könnyel ölte meg minket. Tudom, hogy elvakultságuk nem ismer határt. Mégis, mégis, mégis, szomorú vagyok, levert, keserű undor fog el.”⁸² A Detektívek Testülete szerint a liberálisok egyetértettek a véres megtorlással, az erdélyiek is üdvösnek tartották, az apolitikus körök szerint „a büntetések normálisak voltak, és Havaselvének akkor ment jól, amikor még élt Karós Vlád,”⁸³ alias Dracula. Horia Sima viszont elégedetten nyugtázhatta, hogy Dumitrescu csoportja lett „legyőzhetetlenségünk garanciája”, a vérengzések „elmélyítették a [mozgalom] mítoszát a nép tömegében”.⁸⁴

Egyes emlékezők szerint Horia Sima volt az, aki megtévesztette Miti Dumitrescut, és ő beszélt rá, hogy legalább a miniszterelnökkel végezzenek, a király úgy sem meri megkockáztatni a véres megtorlást.⁸⁵ Sőt, azt is elhítette vele, ha a rádióban majd bemonadják, hogy megbüntették a miniszterelnököt, kitor a forradalom.⁸⁶ Más vélemény szerint Sima egyenesen azért jött Romániába, hogy megakadályozza a merényletet. Ezt parancsolták volna a németek.⁸⁷ Csakhogy ő – magát vénasszonynak álcázva – közelről figyelte a merényletet, hogy minden rendben zajlik-e.⁸⁸ Ugyanakkor a megtorlások miatt még legionáriusok is haragudtak rá, akadt, aki már őt akarta megbüntetni, méghozzá – legionárius

⁸¹ Argetoianu 2002. 152. o.

⁸² Lásd A 68. jegyzetben idézett munkát, 235. o.

⁸³ Ideologie, V. 290–291. o.

⁸⁴ Sima 1990. 14., 192. o.

⁸⁵ Dumitrescu-Borşa 2002. 281. o.

⁸⁶ Constantin Papanace: Cazul Horia Sima și mișcarea legionară. http://zelea-codreanu.com/Cuvantul_Legionar/2012/10/Carte_legionara-Cazul_Horia_Sima_1.htm (A letöltés időpontja: 2013. 08. 09.)

⁸⁷ Țara, Legiunea, Căpitanul. Mișcarea legionară în documente de istorie orală. Szerkesztette, az interjúkat készítette Mariana Conovici, Silvia Iliescu, Octavian Silivestru. A bevezetést írta Mihai Chioveanu. București, 2008. 164. o.

⁸⁸ Zamfirescu 71. jegyzetben hivatkozott munkája, 270. o.

módra – élete kioltásával.⁸⁹ Sima mozgékonyásával 1939 végén már úgy tűnt fel a rendőrhatalóságok előtt, mint „abszolút főnök”, és az 1938. október 14-től 1939. szeptember 21-i minisztergyilkosságig az összes kisebb-nagyobb terrorakciót, beleértve a király meggyilkolásának a megghiúsult szándékát is az ő számlájára írták.⁹⁰ Ezzel a mozgalom jellegét is némileg félreismerték, hiszen a merénylők belső és nem felső készítésnek engednek. Igaz, szükségük volt annak a tudatára, hogy amit tesznek, valami átfogó és messze tekintő tervbe illeszkedik. A mozgalomnak olykor – mintha – nagyobb szüksége lenne a vezérre, mint a vezérnek a mozgalomra. Sima korántsem volt olyan elismert vezető, mint korábban Codreanu, a mozgalom korábbi oszlopos tagjai közül sokan nem szívlelték, de nekik is igazodni kellett a mozgalom dinamikájához.

Sima viszont valóban valami újat hozott, és ezt ő maga így írta körül: „A legionárius mozgalom nem készült fel a titkos harcra és a forradalmi harcra sem. A Kapitány elvetette az államcsíny gondolatát.” Ezzel szemben – fejtegeti az utód kellő dialektikával – „azt örököltük a Kapitánytól, hogy minden üldözöttséssel szembeszálljunk és válaszoljunk az igazságtalanságokra”.⁹¹ És mindenre talált magyarázatot. Arra a vádra, hogy Miti Dumitrescu merényletével véres megtorlást provokált, kiderítette, hogy Călinescu maga már ügynökei révén olyan akciót akart kirobbantani, amelynek ürügyén megtizedeli a Vasgárdát. Így viszont mintegy két héttel korábban ő, a „szörnyeteg” is odaveszett.⁹² A merénylet kemény mementó lett mindenkinek.

Ciano szerint „a Ducét némileg megrázta Călinescu meggyilkolásának híre. Arra gondolt, hogy valamilyen rejtélyes külföldi összeesküvés bújjik meg emögött. A visszahatás olyan elsöprő volt, hogy el kellett gondolkodni rajta. Csupán gyenge kormányok szabnak ki ilyen szigorú büntetést.”⁹³ A Vasgárda viszont valóban erősödött. Igaz, a népi humor szerint a Vasgárda olyan volt már, mint a krumpli: a java a föld alatt van.⁹⁴ Ez némi kiforgatása a legionárius szólásnak: „Az Ég a Légióban van, a Légió az Égben.”⁹⁵ Valójában rengett a föld. És Sima nagyon is a földön járt. Taktikája: terrorakciókkal állandó mozgásban tartani a mozgalmat, és következetesen törekedni a katonaság megnyerésére. Éspedig annak hangoztatásával, hogy Berlint maguk mögött tudják. A látszat mellettük szólt. Azt Romániában nem vagy csak nagyon kevesen tudták, hogy ezek a kapcsolatok inkább alkalmiak voltak. Az, hogy Berlinben néhányan el tudtak helyezkedni a propagandaminisztériumban (I. V. Vojen, A. Constant) vagy a berlini Rádió román adásánál (V. Biriş), még nem jelentette azt, hogy a Vasgárda maga lett volna a nácik által szervezett ötödik hadtest. Simának kellett ezt a látszatot is megteremteni. Azt Romániában nem tudták, hogy a nácik szoros rendőri felügyelet alatt tartották a román menekülteket, nehogy valami kellemetlen meglepetést okozzanak. Az az ötlet, hogy maga Moruzov tetette volna el láb alól Simával Călinescut, mert a Németországgal való szövetség legnagyobb akadályát látták benne, és a kémelhárítás mindenható főnöke így akart volna visszakerülni a király kegyeibe,⁹⁶ már

⁸⁹ Ștefan Palaghiță: Garda de fier spre reinvierea României. București, 1992.123. o.

⁹⁰ Ideologie, V. 304–305. o.

⁹¹ Sima 1990. 29. o.

⁹² Sima 1990. 32. o.

⁹³ Ciano gróf naplója. Fordította Bányász György. Budapest, 1999. 132. o.

⁹⁴ Nagy-Talavera 1996. 412. o.

⁹⁵ Vasile Militaru: În duhul lui Moța și Marin. Porunca Vremii, 1938. január 13. 976. sz.

⁹⁶ Dumitrescu-Borșa 2002. 290. o.

utólagos börtönpletykák párlata. Viszont valóban tény, hogy Simával a hatalmi harcban egymásra találtak. Sima ugyanis a kormányzathoz való viszonyulásban is újat hozott. Míg a Kapitány következetesen nem akart együttműködni az uralkodóval, nem akart miniszterelnökséget vagy miniszterséget vállalni, mert félt, hogy őt és mozgalmát elhasználják, mint a többi pártot és politikust, Sima, aki állandóan államcsínyen és forradalmon törte a fejét, nem vetette meg a kis lépéseket sem; a hatalomból való részesedést is ki akarta csikarni, hogy aztán az egészet megszerezze. De vajon nem a felhők között járt-e, miközben a földön csúszott? És közben el kellett viselje, hogy saját társai közül is néhányan szembe hazugnak nevezzék, holott a maga módján ő is csak következetes volt, és következetesen alkalmazkodott a feltételekhez...

A piszkos alkutól a legionárius forradalomig

A királyi diktatúra bevezetésekor a budapesti német lap jól felmérte azt, hogy a királyi diktatúra csak időleges lehet, az alternatíva: Antonescu tábornok katonai diktatúrája vagy becsületes demokrácia Maniuval.⁹⁷ Ez utóbbinak nem sok esélye lehetett. A király nem térhetett vissza a parlamenti demokráciához, és kénytelen-kelletlen úgy érezte, hogy Németország igényeihez kell igazodnia. Ezzel szemben Maniu a parlamenti demokrácia visszaállításához ragaszkodott, és ennek érdekében már egyre inkább a király lemondásában látta kiutat, a Szovjetunióval való megegyezést szerette volna elérni, és a német orientáció ellenében nyugati orientációt akart. Erkölcsei követelményekben gondolkodott. Úgy vélte, ha Románia szakít Károly hintapolitikájával és a Szovjetunió lemond Besszarábiáról, akkor Nyugat felismerve érdekeit, szövetkezik a Szovjetunióval. Ez utóbbi be is következett, de hogy bekövetkezzék, Hitler esztelen keleti agressziója is kellett hozzá. Nem kétséges, Maniunak mélyen igaza volt, amikor elmarasztalta a Hitlerrel szembeni nyugati engedékeny politikusokat, idiótának tartotta őket, a barna és a vörös vezért két mindenre elszánt banditának.⁹⁸ Károly király is, de úszni próbált az árral. 1939 októberében, amikor Argetoianu (királyi tanácsos és a szenátus elnöke) román–német–szovjet megnemtámadási szerződés kötését javasolta, a király ezt – az ország semlegességére hivatkozva – ellenezte, helyette – a változatosság kedvéért most – a Magyarországgal és Szovjetunióval való megnemtámadási szerződés ötletét vetette fel – német beleegyezéssel. Aztán a semleges országok blokkjának megteremtésében látta jövőt, abban a reményben is, hogy majd a háború után ez a blokk fog hatékonyan ellenállni Európa kommunizálásának, majd attól félt, hogy Németország nem tud hatékony védelmet nyújtani Romániának.⁹⁹ De 1939. év végén már megint a nyugati orientációban látta az egyetlen lehetőséget, csak ne tűnjön fel „a német-szovjeteknek,” mert ha nem is tudta, hogy a Molotov–Ribbentrop egyezményben titkon megegyeztek Besszarábiáról, azt biztosnak tartotta, hogy az ország ezen részét a németek átengedték a Szovjetunióknak.¹⁰⁰ 1940 márciusában már keserűen nyugtázta, hogy a nyugati hatalmak Németország és a Szovjetunió megosztási lehetőségeinek „példátlan utópiájában” élnek, de így is Románia ellen kell álljon a német gazdasági

⁹⁷ Rumänische Variationen. *Pester Lloyd*, 1938. február 15. 85. sz.

⁹⁸ *Hudîă* 2004. 195., 270., 274., 282., 289. o.

⁹⁹ *Carol al II-lea* 1996. 27., 30–31. o.

¹⁰⁰ *Carol al II-lea* 1996. 73., 75. o.

nyomásnak, különben német gyarmattá válik.¹⁰¹ Viszont nem fogadta el azt az angol ter-
vet, amelynek lényege a kőolajmezők berendezéseinek megsemmisítése lett volna.¹⁰²

Horia Sima szerint Károly király politikai intelligenciája jóval magasabb volt, mint Maniué.¹⁰³ Valójában ez a politikai intelligencia a gátlástalan amoralitásba rejlett. Maniu is politikai játékos elme volt a maga módján. Ő is manipulálni akarta a Vasgárdát. Úgy vélte, hogy ha újra életbe lép az 1923-as alkotmány, a demokrácia és a nyugati orien-
táció programjával azonnal megszerzi a parlamenti többséget, a király elleni harcában a vele együttműködő Vasgárda pedig marginalizálódik. A demokratikus Románia felve-
szi a harcot a totalitárius Németországgal. Ő maga bécsi tanulmányai alatt megtanulta becsülni a németek egyéni tulajdonságait, de úgy látta, ha tömeggé állnak össze, nyájként viselkednek, és Hitler csak a korábbi imperializmust folytatja sokkal durvábban, amivel szemben meg kell védeni a kisnemzetek szuverenitását.¹⁰⁴ Amerika nem fogadja el Anglia vereségét, „Hitler elveszti a háborút, és jaj lesz a szegény német nemzetnek is” – mondta 1940. májusának derekán.¹⁰⁵

Tragikus, hogy Maniu és Bethlen István, bár korábban – még a 30-as évek derekán – tárgyaltak, nem tudtak megegyezni. Bethlen határkiigazítást akart Magyarország javára, a kisebbségi jogok biztosítását, és Károlyt szerette volna a magyar trónra ültetni. Maniunak egyik sem kellett, miközben a dunai államok együttműködését maga is szorgalmazta. A román politikusok közül a magyarokkal szemben is ő volt legmegértőbb. Igaz, a magya-
rok sem bíztak Maniuban, Bánffy Miklós szerint közte és a kisebbségellenes demagógiát felkaroló Alexandru Vaida Voevod között az a különbség, ha az előző kijön egy hölgytől, a kérdésre, hogy mit tett, azt mondja, hogy az Alkotmányról és a keresztény morálról be-
szélték, míg Vaida nem kertel.¹⁰⁶ És aztán Maniu és Bethlen a két ország egymással való fegyveres leszámolásán is törte a fejét.

Maniu egyelőre a király elleni harcának rendelt alá mindent. Sima azonban nem kívánt vele egyezkedni. Igaz, egyelőre a királlyal sem. Ez 1939 decemberében még úgy vélte, hogy a legveszélyesebbek: Sima, Vojen, Dumitrescu irányítják a terrorakciókat Berlin-
ből. Viszont már felvetődött, hogy meg kell nyerni azokat, akik jó útra téríthetők. Igaz, a király egyelőre a megbékélésben nem hitt, és az volt a véleménye, hogy Simát meg kell ölni, bár úgy vélte, a vasgárdista szervezet olyan, ha egy főnök eltűnik, másik lép helyébe, a megnyertek sem őszinték, viszont vigyázni kell, hogy ne kerüljenek az egykori pártok kezébe.¹⁰⁷ 1940 februárjában belügyminisztere, Mihail Ghelmegeanu a legionáriusokkal való megbékélésről számolhatott be,¹⁰⁸ márciusban már a király is optimistább, már kí-
vánja, hogy ezeket a dinamikus és önfeláldozásra képes elemeket „az ország erkölcsi és szellemi megújulása” szolgálatába állítsa.¹⁰⁹ Az udvari marsall, Urdăreanu – a kényszerű német orientáció híve – lelkesen karolta fel egyes vasgárdisták megnyerésének ötletét, a Kisasszonynak kétségei voltak, a király viszont középuton haladva, a fokozatos meg-

¹⁰¹ *Carol al II-lea* 1996. 1126–127. o.

¹⁰² *Carol al II-lea* 1996. 49. o.

¹⁰³ *Sima* 1990. 433. o.

¹⁰⁴ *Hudîță* 2000. 122. o.

¹⁰⁵ *Hudîță* 2000. 153. o.

¹⁰⁶ *Carol al II-lea* 1996. 80. o.

¹⁰⁷ *Carol al II-lea* 1996. 68., 74. o.

¹⁰⁸ *Carol al II-lea* 1996. 105. o.

¹⁰⁹ *Carol al II-lea* 1996. 120. o.

nyerés mellett állt. Március derekán mintegy 300 legionárius a Vasile Noveanu, egykori aradi főnök vezetete csoportosulás hatására hűségnyilatkozatot tett. A király valósággal el volt ragadtatva.¹¹⁰ Hiszen ezt a hűségnyilatkozatot még három Légió-alapító is aláírta (Ilie Gârneață, Corneliu Georgescu, Radu Mironovici) és mellettük a Légió bárdja, Radu Gyr. És még külön felhívásban társaikat is a Trónhoz való csatlakozásra szólították fel.¹¹¹ Az aláírók legtöbbször a börtönből szállították Bukarestbe, a belügyminisztériumba, közben végre rendszeresen megeztették őket, majd megkapták a haza szóló vonatjegyet és némi költőpénzt. Ezzel egyik aláíró szerint „megírtuk mozgalmunk történetének legszégyenletesebb lapját”.¹¹² Ennél nagyobb öröm a király számára már csak Nae Ionescu halála lehetett (1940 március 21-én). A király a vasgárdisták csatlakoztatásának legnagyobb akadályát látta benne, azért, mert szerinte a bukott professzor maga akart a Vasgárda egyedüli vezetője lenni és egyre ellenségesebb lett.¹¹³ Tévesen hitte. Mert az biztos, hogy Nae Ionescu nem bocsátotta meg azt a rendszabályt, mely szerint annak az egyetemi oktatónak, aki öt éven belül nem tesz közzé legalább egy könyvet, mennie kell az egyetemről. És neki – könyv híján – mennie kellett. Viszont inkább szürke eminenciás szerepre tört, mintsem vezérré. Az már legionárius legenda, hogy a király a Nemzeti Újjászületés Frontja megalakulása után miniszterelnöki székkal kínálta volna meg egykori kegyencét, aki már rég kiesett kegyeiből, és aki a felkérést a keresztény erkölcsre hivatkozva utasította el, mondvá, hogy rendszeresen böjtöl és rendszeresen veszi magához Jézus Krisztus testét.¹¹⁴ Viszont némileg maga Nae Ionescu készítette elő a terepet a Légió és a király – részleges – megbékéléséhez. 1939 januárjában a csíkszeredai internálótáborból Bukarestbe szállították, hogy elbeszélgesse Armand Călinescuval. A megbeszélés után hosszas elabórátumban fejtette ki a totalitarizmus előnyeit és követelményeit az uralkodó cézárizmus ellenében. Míg – fejtegette – ez utóbbi felülről induló kényszer, a totalitárius rendszerben a tömegek emelik pajzsra a vezetőt. Ő ezt Codreanuval meg tudta volna csinálni. Most viszont hiába verték szét a Vasgárda vezetését, itt vannak a fanatikus és fegyelmetlen fészkek, amelyek azt hiszik, hogy minden megengedett. Megoldás: totalitárius állam, élén a királlyal. Ez az állam „a vér szerves fogalmára” épül, a magyarok és szászok „felesleges ballaszt”.¹¹⁵ 1939 végén immár Nae Ionescu is (22 társával) aláírta a nyilatkozatot, amelyben a Vasgárdától elhatárolta magát.¹¹⁶ 1940-ben már bukaresti otthonát jelölték ki kényszerlakhelyeként, amiért köszönetét fejezte ki a miniszterelnöknek.¹¹⁷ Ez nyilván nem értett egyet azzal, ahogy Nae Ionescu a NUF-ot nem tartotta életképesnek, de azzal már inkább, hogy király-misztikára van szükség, olyanra, hogy mindenki essen térdre a király előtt, mindenki számára legyen *mysterium tremendum*.¹¹⁸ Ilyesmit még lehetett rendezni 1935-ben Besszarábiában, amikor a parasztok a király lábai elé vetették ma-

¹¹⁰ Carol al II-lea 1996. 121–121. o.

¹¹¹ Ideologie, V. 310–315. o.

¹¹² Boilă 2002. 85. o.

¹¹³ Carol al II-lea 1996. 123–123. o.

¹¹⁴ Nicolae Ciolacu: Haiducii Dobrogei. 38. <http://despredemnitae.files.wordpress.com/2011/06/nicolae-ciolacu-haiducii-dobrogei.pdf> (A letöltés időpontja: 2013. 08. 26.)

¹¹⁵ Alexandru Dragomirescu Baranga: Intrevederea Armand Călinescu – Nae Ionescu. *Magazin istoric*, 1994. 9. sz. 25–27. o.

¹¹⁶ MID 11/1930. 31.

¹¹⁷ Lásd a 115. jegyzetben hivatkozott munkát, 27. o.

¹¹⁸ Uo.

gukat, és az öreg szerzetesek felkiáltottak: „Most már meghalhatok Uram, mert színét láttam a császárunknak!”¹¹⁹ Csakhogy azóta a király még jobban elhasználódott. Pénz-éhsége lassan közmondásos lett. Benne volt abban, hogy pert indítsanak minapi pókerpartnere, Max Auschnitt ellen – természetesen az iparmágnás vagyonának megszerzése érdekében –, olyan pert, amelyet még egykori kedvence, Gabriel Marinescu bukaresti rendőrfőnök is disznóságnak nevezett, bár a főkolomposoknak az iparmágnás Malaxát, a liberális Tătărescut, Urdăreanut tartotta – és csak utánuk a királyt.¹²⁰ Auschnitt ellenezte a németekkel való szorosabb gazdasági kapcsolatokat is. Az egyik vádpont szerint túl sok magyart is alkalmazott. Alapvetően az esett latba, hogy széleskörű angol és csehszlovák kapcsolataival Csehszlovákia megszállása után terhes lett a náci vezetésnek.¹²¹ Auschnitt közben olyan elemzést adott a helyzetről Madgearunak, amely ha nyilvánosságra kerülne, forradalmat robbantana ki – Madgearu szerint; Hudiță szerint előtte a szerzőt meggyilkoltatnák.¹²² Ennél jobb volt a börtön. Hat évre ítélték. Malaxa pedig megszerezte tőle a resicai vasművek felét, és ő lett a román hadiipar legfontosabb vállalkozója.¹²³ És a király is jól járt.

Nae Ionescu halálát is a királynak tudták be, az a legenda járja a mai napig, hogy az ő parancsára mérgezték meg; Marinescu szerint azért, mert nem írta alá a Noveanuék-féle hűségnyilatkozatot.¹²⁴ Valójában szívroham vitte el a Professzort. A király és a legionáriusok sem tudtak arról, vagy úgy tettek, hogy a kamarilla egykori tagja miként akart visszakérülni a kamarillába. Március 24-én mintegy 30 berlini legionárius, az élen Constantin Papanacéval és Horia Simával nyilatkozatot tett közzé, amelyben elítélték a Légio és a király megbékélésének „zsidó tervét”, hitet tettek Codreanu vonalának követése mellett, és magasztalták Nae Ionescut, mert nem hagyta magát manipulálni. Csakhogy négy nap múlva megérkezett Berlinbe a legionárius küldöttség, élén az alapító Radu Mironivici-csal, és hozta a királyi megbékélési ajánlatot. És most élesen felvetődött a kérdés: miként tárgyalhatnak társaik és egykori vezetőjük gyilkosaival? Megtalálták a megoldást: az ország érdeke az első, a feltétel pedig az ország külpolitikájának megváltoztatása a Kapitány 1937-es nyilatkozatainak megfelelően.¹²⁵ A Vasgárda jelentősége pedig úgy alakult, ahogy Németország sikerei. 1940 májusában meghódította Dániát és Norvégiát. Jött is a második romániai legionárius küldöttség Berlinbe újabb ajánlattal. Sima válasza: csatlakozás a tengelyhez és a zsidó hatalom megsemmisítése.¹²⁶

Maniu – mint bizalmas körben kifejtette – a király és a legionáriusok alkuját illuzórikusnak tartotta, amiért majd fizetnie kell a kormánynak, az aláírók pedig a titkosrend-

¹¹⁹ *Constantin Argetoianu*: Însemnări zilnice. I. București, 1998. 72. o.

¹²⁰ *Hudiță* 1998. 82. o.

¹²¹ *George Damian*: Max Auschnitt, închis de Carol al II-lea, eliberat de Ion Antonescu. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/max-auschnitt-inchis-carol-al-ii-lea-eliberat-ion-antonescu (A letöltés időpontja: 2013. 09. 25.)

¹²² *Hudiță* 1998. 97. o.

¹²³ *Florin Șinca*: Decăderea lui Gavrilă: Ingratul stăpân dă cu piciorul câinelui său credincios. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/decaderea-lui-gavrila-ingratur-stapan-da-piciorul-cainelui-credincios; *Ioan Scurtu*: Războiul nababilor: Malaxa vs. Auschnitt. http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/razboiul-nababilor-malaxa-vs-auschnitt (A letöltés időpontja: 2013. 08. 20.)

¹²⁴ *Hudiță* 1998. 91. o.

¹²⁵ *Sima* 1990. 58–69. o.

¹²⁶ *Sima* 1990. 80. o.

őrség és a rendőrség szolgálatában álltak és állnak.¹²⁷ Amikor Tătărescu a királynak is elő akarta adni Maniu és társai ellenvetéseit, leintette őt, és az ünneprontókat inkább megfenyegette.¹²⁸ Április derekán pedig fogadta Noveanu és társait.¹²⁹ Május elején Urdăreanu fogadta a Berlinből megtérő legionárius küldöttséget, és a király – aki lehallgatta a beszélgetést – keserűen nyugtázhatta, hogy – mint naplójában írta – „ezek az állatok”, mármint a berliniek, a Németországgal való szövetkezést támasztották feltételként, és így a megbékélés sok veszélyt rejt magában.¹³⁰

Nemsokára Sima is megjelent a láthatáron, és a titkosrendőrség főnöke, Niky Ștefănescu, sőt a kémelhárítás vezetője, Moruzov is akcióba lépett, pontosabban: mindhárman. A két főrendőr nem igazán bízott abban, hogy Noveanu és társai a terrorista elemeket meg tudják békíteni a rendszerrel. Sima viszont erre alkalmasnak tűnhetett. Megindult a Kapitány örökösének felépítése – ha mai vezetőcsináló kifejezéssel élünk. Sima ideális figurának tűnt. Berlinben és itthon is otthonosan mozgott. Igaz, nem jutott be a magasabb náci körökbe. De Romániában azt hitték vagy úgy tettek, mintha Hitlerig érő személyes kapcsolatai alakultak volna ki. Sima büszkén nyugtázta „erőmnek a mítoszát”,¹³¹ amelyet megpróbált maximálisan kihasználni. És talán maga is jobban hitt benne, mint azok, akik őt manipulálni próbálták. Kérlelhetetlenségével tűnt ki. „Beteg alak, mértéketlenül felajzott, büzlik a dinamittól és a puskaporttól” – írta a Noveanu-csoport a belügyminiszternek, mert féltették az elért egyezséget.¹³² Csakhogy a kérlelhetetlenek megtérítése sokkal hatásosabb, mint az opportunistákkal való együttműködés. 1940 elején Sima – P. Ponta berlini lakásában – újabb államcsíny tervét dolgozta ki társaival, de most már nem Bukarestből akart kezdeményezni, hanem Brassóban, ahonnan majd, miként Mussolini Rómába, ők Bukarestbe menetelnek.¹³³ Május 19-én illegálisan lépte át a jugoszláv–román határt, és rögtön el is kapták. Ugyancsak május 19-éről kelt a Detektívek Testületének az a jelentése, amely Codreanút gyáva, siralmas, politikai érzéket nélkülöző alakként jellemezte, aki kétértelmű magatartást tanúsított Simával szemben, mert nem zárta ki Simát, holott megtehette volna, hanem abban bízott, hogy vele zsarolhatja a kormányt. Csakhogy – a jelentés okfejtése szerint – Sima kijátszotta Codreanu kettős játékát, és elérte, amit akart: a Mozgalom lefejezését, melynek nyomán a főnökséget bitorolni tudta. Új alapon, új emberekkel újjászervezte a mozgalmat, pontosabban annak egy részét, a terrorista-szárnyát. Az ideológiai a megbékélés útjára lépett. A javaslat a terroristák felfedése és megbüntetése.¹³⁴ Noveanu körében azt hitték, hogy vagy lelövik Simát, vagy kemény pert indítanak ellene, vagy megfogadja, nem avatkozik be a politikába. Nem ez történt. Az a Ion Bengliu tábornok, aki a Kapitány és társai meggyilkolását szervezte meg, arról beszélt neki, hogy ő, amikor tudta, segítette a legionáriusokat.¹³⁵ Aztán a belügyminiszter, Ghelmegeanu elé vezették Simát, aki továbbadta a titkosrendőrségnek. Megindultak

¹²⁷ DGP 23/1940:23.

¹²⁸ *Carol al II-lea* 1996. 128. o.

¹²⁹ *Carol al II-lea* 1996. 146–148. o.

¹³⁰ *Carol al II-lea* 1996. 156. o.

¹³¹ *Sima* 1990. 396. o.

¹³² Dosar Horia Sima, 133. o.

¹³³ *Tiu* 2007. 157–158. o.

¹³⁴ Dosar Horia Sima, 57–73. o.

¹³⁵ *Sima* 1990. 170. o.

az egyre magasabb szintű eszmecserék Simával, aki egyre jobban belelátott a kormányzati viszonyokba. Legalábbis ez derül ki emlékirataiból. Állításai – beszélgetéseikről – természetesen javarészt ellenőrizhetetlenek. De tanulságosak és szinte mulatságosak. Mindegyik szereplő egyszerre profi kártyás és hamiskártyás. Őszinték és hazudnak. De életszerűek. Az ellenőrizhető, hogy kihallgatásakor valóban úgy állította be magát, mint aki németországi magasabb körökkel kapcsolatban áll, és akciójának célja a román–német háború megelőzése, azzal, hogy 60-70 társával valami „őrültséget” követnek el. Mikor pedig jelezték neki, Károly király németbarát politikát akar folytatni, a kihallgatott férfiú felugrott és a királyt a nemzet legnagyobb uralkodójának nevezte.¹³⁶ Az emlékező Sima alapvetően saját apológiáját adta elő az utókornak. El kellett hárítania a vádat Codreanu haláláért. Némi írói bravúrral tette. Niky Ștefănescu elmondta, hogy a terrorakciók miatt ölték meg a Kapitányt. Sima erre azt válaszolta, hogy anélkül is megtették volna. Mire Ștefănescu „hosszan nézett rám és aztán lehajtotta a fejét, mereven nézve maga elé”; majd elmondta, hogy Codreanu számára az alternatíva: részvétel a kormányban vagy a halál. Nem maradhatott szabadon ellenzékben, mert Maniuval összeállva „az ellenzék 90%-át jelentették volna”. Codreanu a hibás saját haláláért. Sima emlékirataiban meg is védte a Kapitányt, hiszen ha együttműködik a királlyal, húszéves nemzeti harca ment volna rá, opportunistaként jelent volna meg a közvéleményben, elvesztette volna presztízsét.¹³⁷ A kihallgatáson viszont Sima másképpen nyilatkozott, Codreanunak „ha valóban alkalma lett volna Ófelségéhez a Királyhoz közelednie, és nem tette, akkor a legnagyobb hibát követte el, amely nélkül a Legionárius Mozgalom nem került volna a mostani lejtőre”.¹³⁸

Aztán jött Moruzov, akinek már a neve is rémülettel töltötte el a gárdistákat, vele önnön dicséretét adhatja elő az emlékező Sima, ami lehet, hogy még igaz is: „Te voltál az egyetlen – mondta a kémfőnök –, aki sakkban tartottad a biztonsági rendszerünket, rendőrségestül és csendőrségestül.”¹³⁹ Az eredmény: Horia Sima összeállítja a legionáriusok névsorát és közli a megbékélés feltételét: csatlakozás a Tengelyhez. Emellett kijelöli a jövő útját a belpolitikában is. Azt javasolta, számolják fel a Nemzeti Újjászületés Frontját, helyette hozzanak létre egy új pártot, amelynek váza a legionárius mozgalom, a megyei szervezetekbe pedig valamennyi nacionalista formáció emberei léphessenek be. Moruzov hálás volt: „A rendszer lényege meg van mentve”¹⁴⁰ – hála Simának, gondolhatja az olvasó. Aztán jött Dumitru Coroamă tábornok és valamiféle reveláció; megtalálták az új formáció nevét: „A Nemzet Frontja”. Végül jött a legnagyobb probléma, a kérdés: hogyan látja Sima a király és Lupescu kapcsolatát. A válasz: „Ha Lupescu nem avatkozik az Állam ügyeibe, a király magánügye.” Nagyon megvoltak elégedve a válasszal.¹⁴¹ Mind tudták, hogy hazudnak. Mindenki tudta, hogy „a Kisasszony” királynéként viselkedik. Károly, aki korábban tagadta ezt, most már naplójában is fel-feljegyezte ellenkezőjét, például azt, hogy az ő „zseniális gondolata” volt Ghelmegeanu belügyminiszterre való kinevezése.¹⁴² Arról is beszámolt, hogy az asztalnál arról vitatkoztak, hogy „a Kisasszony” túl

¹³⁶ Dosar Horia Sima, 108–109. o.

¹³⁷ Sima 1990. 189–191. o.

¹³⁸ Dosar Horia Sima, 113. o.

¹³⁹ Sima 1990. 198. o.

¹⁴⁰ Sima 1990. 215. o.

¹⁴¹ Sima 1990. 217. o.

¹⁴² Carol al II-lea 1996. 60. o.

sok pénzt szánt a katonaságnak.¹⁴³ Amikor pedig Niky Ștefănescu közölte Simával, hogy újra a belügyminiszterhez megy, de ne felejtse, az államnak vannak lebegő tényezői [=miniszterek] és állandóak [=a király és bizalmasai], és ez utóbbiak döntenek, akkor a vasgárdista parancsnokot megszállta „a szájalom a szegény ország iránt, amelynek sorsát Elena Lupescu budoárjában döntik el”.¹⁴⁴ Nem véletlen, május 22-én „a Kisasszony” ener-váltan figyelmeztette a királyt, hogy miután Sima átlépte a határt, „életünk veszélyben van”.¹⁴⁵ Talán az sem véletlen, hogy aznap délelőtt, amikor a király látta, hogy a francia hadsereg összeomlása nyomán miniszterelnöke egyre inkább a német orientáció hívévé válik, naplójának megjegyezte: „valamennyi politikusunk”, ha nem válnak be számításai, „kész a teljes színváltásra vagy annak ajánlására”. És eszébe jutott, hogy 1917-ben Jászvásárt – amikor a román hadsereget majdnem megroppantotta a német, „milyen kétségbeesés kerítette hatalmába politikusainkat”, és „a csalhatatlan és büszke Ionel Brătianu” ugyancsak „teljesen leépülve” beszélt vele, feltéve a kérdést, hogy vajon nem volt-e igaza azoknak, akik a Központi hatalmakkal való együttműködés hívei voltak. Az Antant győzelme után Brătianu persze lecsukatta és bíróság a németekkel együttműködőket, kivéve Petre Carpot, aki idejében meghalt, de még megjegyezte, hogy „Romániának olyan szerencséje van, hogy nincs szüksége államférfiakra.” A helyzet most komolyabb volt, Franciaország a végét járta. Károly király keserűen nyugtázta, hogy – bár az Egyesült Államok közbelép és Hitler győzelme nem lehet végleges, de – Németország világhuralmával vége a civilizációnak.¹⁴⁶ A miniszterek viszont elkerülhetetlennek tartották a német győzelmet. A király tudomásul vette: „Számunkra, a háború nemzedéke számára – írta naplójában az egykori dezertőr –, akik megtanultuk becsülni a németeket és szeretni a szövetségeseket, borzalmas pillanat.” Összeomlott tízéves angolbarát politikája, amelyben éppen Anglia nem támogatta, és írta ugyancsak május végén, „jó pofát kell vágni a rossz játékhoz”. Keserűen nyugtázhatta, hogy a legionáriusok megmakacsolták magukat, nem akarnak belépni a NUF-ba, „talán Simán keresztül lehet elérni valmit”.¹⁴⁷ Már jó úton volt minden – hála a titkosrendőrségnek. Június 18-án Sima, a parancsnok elkezdte megdolgozni az elvtársait is, Noveanut pedig zsidó származásának hangoztatásával is háttérbe szorította. Nagy meglepetésére a Kapitány apja azzal fogadta: „Mihály Arkangyal megmentett téged”, és – ha igaz – szomorúan mesélte el, tudja, hogy fia megszökhetett volna, de nem tette.¹⁴⁸ Most már nyugodtan jelenthették a királynak, aki le is jegyezte: Sima „megvilágosodott”, „abszolút odaadó hívem”, „nem hülye, elég fejlett politikai érzéke van”. Sőt, nem is radikális, egyelőre csak a kőolajipart akarja államosítani, „a Tengelyhez való közeledést javasol, de a Moszkvával való kapcsolattartás mellett, hogy ne legyünk teljesen kiszolgáltatva”.¹⁴⁹ Június 18-án találkoztak. A király Simáról: „megnyerő és szeretetre méltó”, „elbűvölő személyiség”, „az állami mechanizmus tökéletes ismerője”, „Románia valamennyi politikusánál okosabb”.¹⁵⁰ Sima a királynak pedig őszintének tűnik.¹⁵¹ Két órát beszélget-

¹⁴³ *Carol al II-lea* 1996. 95. o.

¹⁴⁴ *Sima* 1990. 221. o.

¹⁴⁵ *Carol al II-lea* 1996. 173. o.

¹⁴⁶ *Carol al II-lea* 1996. 168. o.

¹⁴⁷ *Carol al II-lea* 1996. 177., 179. o.

¹⁴⁸ *Sima* 1990. 240. o.

¹⁴⁹ *Carol al II-lea* 1996. 188–189. o.

¹⁵⁰ *Sima* 1990. 247., 250. o.

¹⁵¹ *Carol al II-lea* 1996. 191–192. o.

tek – Sima emlékirataiban kvázi-egyenlő felekként. Sima közölte, hogy ő, aki nagy ellen-sége volt a királynak, most látja, „a körülmények arra szólítanak, hogy fogjunk össze”. A király: „Én mindig védtem önöket, de Codreanu elutasította az együttműködést. De aztán, amikor terrorakciókat követtek el, már nem tudtam tovább védeni.” Sima diplomatikus, nem veti közbe, csak gondolja: az üldözés a terrorakciók előtt kezdődött. Viszont hosszan kifejti, Călinescu a vizsály oka. Nem tudni, a király erre mit gondolt, mert naplóját gondosan megcsonkították örökségének gondnokai, azt viszont lejegyezte, hogy Sima arról beszélt, rosszul volt informálva, azt hitte, Németország elleni harcot folytat a király, de most elismeri a hibáit, a NUF helyett új szervezetre van szükség, a zsidókérdést sem akarja elhamarkodott intézkedésekkel megoldani, de gyors lépésekre van szükség, új kormány kell, az 1938-as „alkotmányos forradalom” után „totalitárius forradalomnak” kell következnie. El is kezdték. Napokon belül megszűnt a NUF, helyébe a Nemzet Pártja lépett – élén a királlyal. Június 22-én a király szentesítette a „dekrétum-törvényt a román állam egyedüli és totalitárius politikai rendjének védelméről”. Ebben egytől öt év börtön jár annak, aki szóban vagy írásban támadja a fennálló rendet, köztisztviselő csak párttag lehet.¹⁵² Jellegzetes pszeudofasizmus. A váz fasiszta, de fasiszta lélek nélkül. Simának sem tetszett. Neki az olasz típusú megoldás jött volna jól: a király a háttérben marad és nem pártfőnök. De azért – június 28-án az udvari marsall rábeszélésére¹⁵³ – vállalta az állam-titkári posztot Tătărescu kormányában. Miután ez néhány nap múlva lemondott, a király, hogy németbarát orientációját hitelesebbé tegye, Ion Gigurtut, a németekkel jó üzleti kapcsolatokot ápoló üzletembert és politikust nevezte ki kormányfőnek. Ebben három jelentősebb helyet foglalhattak el a vasgárdisták. Horia Sima vallásügyi, Noveanu államva-gyonügyi miniszter lett, A. Bidiu pénzügyi államtitkár. Radu Gyr lelkesen köszöntötte „a huligánok győzelmét”, azt, hogy „a hajdani huligánok, a nemes fanatikusok, a románizmus ragyogó huligánjai, ma a király nacionalista katonái, akinek parancsaira új országot és új államot alapítanak”.¹⁵⁴ Sima nem így látta, néhány nap múlva – július 7-én – lemondott. Közben – június 26-án este – a Szovjetunió bejelentette igényét Bessarábiára és Bukovina egy részére. A király, amikor megtudta, tíz évet öregedett, de végül belement a szovjet követelés elfogadásába.¹⁵⁵ Sima pedig nemcsak ezen területek átengedéséért nem akarta vállalni a felelősséget, hanem azokért sem, amelyek várhatóak voltak: a Cadrilater átengedése Bulgáriának és Erdély egy része Magyarországnak. Teljesíthetetlen feltételt támasztott, amikor még június 29-én a miniszterelnökséget kérte a királytól, mondván, a Tengely csak benne bízik.¹⁵⁶ Moruzovnak egyenesen azt mondta, hogy miniszterelnöksége Németország kívánsága, mire a kémfőnök azt javasolta, hogy a német kormányzattól tudják meg, pontosan mi a szándéka.¹⁵⁷ Nem csoda, Károly legszívesebb nyakon ragadta volna Simát és kirúgta volna „valahova”...¹⁵⁸ Egyelőre a király számára az volt a következő csapás, hogy július 7-én egy órát beszélgetett Simával, aki „melegen” adta elő, hogy az országot már csak legionárius túlsúllyal rendelkező kormány mentheti meg. Aztán a ki-

¹⁵² Ideologie, V. 352. o.

¹⁵³ *Carol al II-lea* 1996. 206. o.

¹⁵⁴ *Radu Gyr*: Biruința huliganilor. *Sfarmă-piatră*, 1940. június 30. 28. sz.

¹⁵⁵ *Carol al II-lea* 1996. 198. o.

¹⁵⁶ *Carol al II-lea* 1996. 207. o.

¹⁵⁷ *Troncotă* 1997. 540–541. o.

¹⁵⁸ *Carol al II-lea* 1996. 207. o.

rály szemében fellobbanó gyilkos villogástól meg is riadt,¹⁵⁹ egyelőre kivárt, majd egy hónap múlva elkezdte kettős játékát, lojalitást színlelt, de újra államcsínyre készült. Hogy a király mit tett volna a legszívesebben, csak találgatni lehet, mert naplójából az idevágó oldalt kivágták.¹⁶⁰ De azért sejtethető, hogy milyen ékes szólásokat vágtak ki... Végül Sima 200 ezer lejt kapott Moruzovtól.¹⁶¹

A szovjet területi revízióval átszakadt a gát. Németországnak, ha készülő keleti felépéséhez biztos háterszágot akart biztosítani és egyáltalán a térség számára megfelelő nyugalmát, akkor a bolgár és magyar területi revíziós követeléseknek is valamilyen formában eleget kellett tennie, aztán az „oszd meg és uralkodj!” politika jegyében egyiket a másikkal sakkban tartani. Manfred Killinger német külügyi megbízott még a szovjet ultimátum átadása előtt néhány órával közölte az udvari marsallal, hogy engedjenek át némi területet, majd úgy is visszafoglalhatják.¹⁶² Mivel Magyarország Németország szövetségeseinek számított, óvatosabban kellett igazságot tenni. Felszólították a vitatkozó feleket, hogy rendezzék nézeteltéréseiket. A román–bolgár tárgyalások végül sikerrel jártak. Románia lemondott a Cadrilaterről. Magyarországnak viszont némi határmenti területet akart csak átengedni és azt is csak lakosságcserevel. A magyar fél ezzel szemben Erdély déli részeinek kivételével mindent követelt. És mivel a magyar–román tárgyalások eredménytelenek maradtak, mindkét kormány képviselőit Bécsbe szőlítették, ahol – augusztus 30-án – Hitler döntött, miután már előzőleg elhatározta, hogy a tágabb értelemben vett Erdély területének kétötödét Magyarországnak visszaadja.¹⁶³ A bécsi döntés „rákényszerített szerződés”.¹⁶⁴ Igaz, a román külügyminiszter, Mihail Manoilescu ott helyt elájult, amikor meglátta a térképet az új határokkal. És azzal a sürgönnyel adta be az otthoniaknak a döntést, hogy ha nem fogadják el, akkor másnap a Szovjetunió és Magyarország Romániára támad.¹⁶⁵ Ennek a „másnapnak” nem volt sok realitása, Hitler maga is békére intette a magyar felet, viszont tudta, ha elmarad a bécsi döntés, akkor a térséget nehezebben tudja kézben tartani.

Magyarország Ciano fellépésére megkapta Kolozsvárt és a Székelyföldet és mindent, egészen a Keleti-Kárpátok gerincéig. Göring közbelépésére Torda és a Mezőség egy része – a sármási gázmezők – megmaradt Romániának, holott eredetileg ezt is Magyarországnak ítélték volna, de a mezőségi gázmezők kiaknázásában a németek már részesültek, és Romániát sem akarták a kelleténél jobban elidegeníteni. A területmegosztásnál alapvetően stratégiai szempontok játszottak közre. Esetleges szovjet támadás esetén a Kárpátok vonala és a Székelyföld birtoklása biztosította a megfelelő biztonságot a ploiești-i olajmezők elleni támadáshoz. Hitler jól szórakozott a bécsi döntésen.¹⁶⁶ Mint a nevető harmadik, mindkét felet kézben tartotta. Magyarország és Románia csak tőle várhatta, hogy igényei

¹⁵⁹ Sima 1990. 300. o.

¹⁶⁰ Carol al II-lea 1996. 216. o.

¹⁶¹ Troncotă 1997. 33. o.

¹⁶² Carol al II-lea 1996. 198. o.

¹⁶³ Béni L. Balogh: The Second Vienna Award and the Hungarian–Romanian Relations 1940–1944. New York, 2011. 527. o.

¹⁶⁴ Nagy-Talavera 1996. 414. o.

¹⁶⁵ Mihail Manoilescu: Dictatul de la Viena. București, 1991. 218. o.

¹⁶⁶ The Hitler Book. The Secret Dossier Prepared for Stalin. Szerkesztette Henrik Eberle, Matthias Url. London, 2005. 84. o.

teljesülnek. A hivatalos Románia elfogadta a döntést, annak majdani megsemmisítését célzó hátsó gondolattal és szándékkal.

A király számára az volt a kérdés, hogy az elkerülhetetlennek tűnő határrendezést nagyobb belpolitikai megrázkódtatások nélkül lebonyolítsa. Természetesen a lehető legkevesebb területről akart lemondani, de hogy ezt elfogadhatóvá tegye a közvélemény előtt, még június derekán azzal a gondolattal játszott, hogy Vaida Voevodot kellene miniszterelnökké kineveznie, mert egy egykor országgyarapító erdélyi politikustól ezt jobban elfogadja a közvélemény.¹⁶⁷ Vaida Voevod – Maniuval szemben – elfogadta a területi rendezések elkerülhetetlenségét, de nem akarta vállalni a lebonyolító szerepét. Sőt – az augusztus 23-i koronatanácsban – Iorga is jelezte, hogy 1913-ban hibát követtek el a Cadrilater elfoglalásával, és ami Erdélynek azokat a területeit illeti, ahol a románok nincsenek többségben, Ionel Brătianu mértéken felül mohónak bizonyult, de a magyar kormány álláspontját arcátlanak tartotta, a tárgyalást elutasította.¹⁶⁸

Károly Simát is vissza akarta csalogatni a kormányba, de ez – augusztus 7-i kihallgatásán immár társaival együtt – legionárius kormányt követelt, és pedig annak – diplomatikus – hangoztatásával, hogy így Románia kisebb területi veszteséggel megússza. Utólag is hangsúlyozta, ha elképzelései valóra váltak volna, akkor legfeljebb az a terv érvényesült volna, amely Magyarországnak csak az Arad–Nagyvárad–Szatmárnémeti sávot adta volna át.¹⁶⁹ Ezt a tervet egyébként attól a bukaresti követségi tanácsostól, Hermann von Ritgentől tudta meg, aki még augusztus elején próbálta őt a királlyal való együttműködésre rávenni.¹⁷⁰ A király az augusztus 7-i kihallgatáson Corneliu Georgescu azon észrevételére, hogy miként működhetnek együtt, amikor a legionáriusok gyilkosai még jelentős állami tisztségeket töltenek be, Sima szerint még azt is beismerte „szelíden”, hogy ő maga adta ki a megtorlásokra a parancsot, de a visszaélésekért felelősségre vonják a felelősöket.¹⁷¹ A király naplója szerint viszont Georgescu csak a fogságban lévő legionáriusok számára kért amnesztiát és a holtak rehabilitálását, miközben a naplóíró az „egész megbeszélés alatt elég kemény” volt.¹⁷² De aztán megpuhult, augusztus 26-án türelmesen meghallgatta Gigurtut arról, hogy Simát diszkreditálják és Codreanu testvérét játsszák ki ellene. Két nap múlva a miniszterelnök már azt jelentette a királynak, hogy Sima belép a kormányba és leteszi az esküt, de az augusztus 29–30-i koronatanácsra már hiába hívták, „láthatatlanná vált”.¹⁷³ A király kénytelen volt beérni Moța apjával és az általa meggyilkoltatott Kapitány fivérével, Horiával. Ezzel érzékeltette, hogy a Vaszgárda is elfogadja azt, ami várható: a bécsi döntést. Sima viszont megtudta, hogy a román kormány képviselőit Hitler Bécsbe rendelte, és megérezte a bécsi döntést, amelyért nem akart felelősséget vállalni. Utólag is igaza volt, részvételével tönkre tette volna a Légió és főleg a saját jövőjét.¹⁷⁴ Ugyanakkor – képzelt és mégis valóságos – német szövetségeseivel szembe fordult. Fabricius augusztus 23-án megmondta Simának, ha nincs konkrét gazdasági

¹⁶⁷ *Carol al II-lea* 1996. 190. o.

¹⁶⁸ *Carol al II-lea* 1996. 245.

¹⁶⁹ *Sima* 1990. 423. o.

¹⁷⁰ *Carol al II-lea* 1996. 234. o.

¹⁷¹ *Sima* 1990. 377. o.

¹⁷² *Carol al II-lea* 1996. 236. o.

¹⁷³ *Carol al II-lea* 1996. 248–249. o.

¹⁷⁴ *Sima* 1990. 414. o.

programjuk, Berlin nem támogatja őket, és ezt három nap múlva megismételte a német követ. Majd Ritgen közölte, várja meg, amíg a király hívja.¹⁷⁵ Megvárta, de nem fogadta el a meghívást. Augusztus 29-én már éppen a forradalomra való felhívását írta, amelyben a királyt lemondásra szólította fel, a hadsereget csatlakozásra és a Tengelyt segítségnyújtásra.¹⁷⁶ Másnap felkereste a német követséget, jelezve, hogy a Vasgárda Erdély kettéosztása helyett Románia számára német protektorátust kér, hiszen „Erdély Romániának a legjobb erőforrása”. Éppen ekkortájt, augusztus 30-án került sor a bécsi döntésre. Sima szeptember 2-án értesítette Ritgent, hogy megindítja az akciót.¹⁷⁷ És egyben azt hazudta, hogy a király – Maniuval megegyezve – nem akarja végrehajtani a bécsi döntést. Sima tudta, hogy a bukaresti követ nem helyesli a puccsot, ezért ezzel a hazugsággal akarta magát és „a Vasgárda ellenforradalmát” szalonképessé tenni Berlin felé. Igaz, Fabricius rögtön jelezte a valótlanúságot, a puccsot pedig „rendkívül veszélyesnek és érdekeinkre nézve károsnak” tartotta.¹⁷⁸ A puccsot ugyanis a bécsi döntés elleni utcai tüntetések által teremtett hangulatra is alapozták. A német követ viszont, hogy a bécsi döntést elfogadtassa, azt is jelezte az egyik Ion Antonescuhoz közel álló diplomatának, ha tovább tart a káosz, egész Erdélyt elveszítik.¹⁷⁹ A helyzet paradoxona, hogy Simaék német fegyverekkel hadakoztak.¹⁸⁰ A náci párt külügyesei velük rokonszenveztek, a Gestapo és a párt biztonsági szolgálata őket támogatta, míg a professzionális külügyi szervek még a királyt, pontosabban azt, aki rendet tud tartani az országban.

A vasgárdista puccsot Brassóból indították, mert a városnak megvolt az az előnye, hogy kudarc esetén gyorsan Magyarországra lehetett menekülni. A pozitív verzió szerint viszont innen indultak volna Bukarest felé, ahol már a legionárius csoportok a középületek elfoglalásával és tüntetésekkel előkészítették volna a terepet. A modell olasz: Marcia su Roma. Csakhogy Mussoliniék jobban tervezték, biztosra mentek. Sima már kevésbé. Szereztek neki egy hadnagyitöltőzék, kicsit nagy volt, de a feladat is. Akkor is, utólag is, amikor emlékirataiban meg kellett szépíteni a történeteket. Elég, ha házigazdája lányának leírását követjük, itt-ott kiegészítve Sima – megbízhatóan tűnő – emlékeivel.¹⁸¹

Sima Brassóban Heinrich Polonyi romániai német népközösségi (Deutsche Volksgemeinschaft in Rumänien) tag házában húzta meg magát.¹⁸² Szeptember 3-án reggel érkezett két társával. Két óra tájban Sima – miután nem találta társait – csodálkozó grimasszal nyugtázta: „Egyedül hagytak.” De azért este jól indult a puccs, elfoglalták a telefonközpontot és a rendőrpárancsnokságot, reggelre viszont felvonult a katonaság és véget vetett az egésznek. 20, sőt 60 halottról beszéltek. Valójában öt legionárius és két rendőr vesztette életét. (Constantán 3:7 az arány)¹⁸³. A rádió kicsit megszépítette a fejleményeket, amikor

¹⁷⁵ *Tiu* 2007. 202. o.

¹⁷⁶ *Sima* 1990. 406–409. o.

¹⁷⁷ *Otmar Trașcă – Ana-Maria Stan*: *Rebeliunea legionară în arhive străine*. București, 2002. 11–12. o.

¹⁷⁸ *Watts* 1993. 285. o.; *Evenimentele din ianuarie 1941 în arhivele germane și române*. II. Szerk. *Radu-Dan Vlad*. București, 1998. 27. o.

¹⁷⁹ *Watts* 1993. 285–286. o.

¹⁸⁰ *Rebecca Haynes*: *Germany and the Establishment of the Romanian National Legionary State*, September 1940. *The Slavonic and East European Review*, 1999. 4. sz. 706. o.

¹⁸¹ Lásd Radu-Dan Vlad 178. jegyzetben hivatkozott munkáját, 31–46. o.

¹⁸² *Ion Calafeteanu*: *Unde s-a ascuns Horia Sima de frica lui Carol al II-lea*. http://www.historia.ro/exclusiv_web/portret/articol/unde-s-ascuns-horia-sima-frica-lui-carol-al-ii-lea (A letöltés időpontja: 2014. 05. 31.)

¹⁸³ *Sima* 1990. 451., 457. o.

jelezte, hogy Brassóban, Constantán, Bukarestben a jelentéktelen zavargásokat csírájában elfojtották. Sima este 10 órára tért haza, de nem nyitottak ajtót, ezért az udvaron a tyúk-ketrec hálójából csinált magának valami függőágy félét, ahol a mama megtalálta, és aztán jó kis fekete kávéval segített magához térnie. Majd felcsomagolták őket, hogy elmenekülhessenek Magyarországra. Csakhogy a király komolyabban vette a puccsot, mert ugyan Bukarestben nem halt meg senki, de immár a királyi palotára is leadtak néhány lövést. Most már Gigurtu helyett katona kellett a kormány élére, olyan, aki a hadsereggel képes rendet teremteni és végrehajtja a bécsi döntést, Észak-Erdély kiürítését.

4-én 2 óraker bement a rádió, hogy Ion Antonescu alakíthat kormányt. Sima és társa már éppen útnak indultak, de házigazdájuk visszahívta őket.¹⁸⁴ Bukarestből viszont – legionárius vonalon – semmi hír. Sima egész éjszaka nem aludt. Bukarestben is sokan virrasztottak. A király 5-én hajnali négy óraker érvénytelenítette az 1938-as alkotmányt, Antonescunak teljhatalmat adott, de a hadsereg főparancsnokságát megtartotta magának, és megmaradt a joga, hogy a megbízást visszavonhassa, ha akarja. A nap folyamán a rádió már arról is tudósított, hogy Antonescu Simával folytatott megbeszélése révén biztosította a Vasgárda részvételét a kormányban. Simának tetszett a hír, és jelezte is házigazdájának, hogy semmiféle megbeszélést sem folytathatott Antonescuval. Várt és spekulált. Mert ugyan Antonescuval még június 27-én megegyeztek valamiféle együttműködésben, viszont most nem tudhatta, vajon a király nem éppen a tábornokot akarja-e felléptetni a Vasgárda ellen.¹⁸⁵ Igaz, Antonescu már szeptember 4-én elrendelte az elfogott legionáriusok szabadon bocsátását. Ez Brassóban még aznap este megtörtént, de Sima még nem jött elő rejtekéről, nehogy megint a királlyal való együttműködésre akarják rávenni, amikor kiáltványában már a lemondását követelte.¹⁸⁶ Az amnesztia most már nagy utcai tüntetésekre bátorította fel a legionáriusokat. 5-én pedig a tábornok bizalmasa, Mihai Antonescu kereste fel Simát Brassóban, órákon keresztül ismételték álláspontjukat. Mihai Antonescu közölte: a tábornok kéri Simát, hogy álljon ki az ő miniszterelnöksége mellett, ugyanakkor megígérte a királynak, hogy nem kéri a lemondását. Viszont ha a Légiónem támogatja a tábornokot, akkor lemond, és jön az újabb megtorlás. Sima álláspontja: ha a király most nem mond le, akkor soha. Sima valóban megérezte a veszélyt. Azt, hogy kockázatos a királlyal szembefordulni, mert visszavonhatja az Antonescu tábornoknak adott megbízást. Közben estére Antonescu tábornok a tüntetésről megkapta a híreket, mire elrendelte a tüntetők letartóztatását, de miután megteltek a fogdák, azt az utasítást adta, hogy egyik ajtón vigyék be, a másikon engedjék ki a letartóztatottakat.¹⁸⁷ Éjszaka négy óra felé Sima végül Antonescu tábornok mellett adott nyilatkozatot, kerülve a lemondás kérdését.¹⁸⁸

6-án reggel 9 óraker a rádió közölte: a király lemondott. Polonyiék rohantak felverni Simáékát, de sokáig hiába dörömböltek, a vendégek a nagy zajra valami rosszra számítottak, és bezárkóztak. De aztán az örömhírre Sima elindult Bukarestbe, ahol már hatalmas tömegek mentek ki az utcára. A Gutenberg utcai székházban a Kapitány papája várta a kérdéssel: „Tudod, milyen nap van ma? Péntek, szeptember 6., Egyházunk naptárában

¹⁸⁴ *Sima* 1990. 462. o.

¹⁸⁵ *Sima* 1990. 277–278., 463. o.

¹⁸⁶ *Sima* 1990. 469. o.

¹⁸⁷ *Nichifor Crainic*: Zile albe – zile negre. București, 1991. 323. o.

¹⁸⁸ *Sima* 1990. 475–476. o.

Mihály Arkangyal Csodája.” Mire Sima: „Abban a pillanatban egész lényemben beleremegtem. Akkor értettem meg, miért győztünk ebben az egyenlőtlen harcban.”¹⁸⁹ Szeptember 6-át el is nevezték a „Legionárius Győzelem Napjára”. Ehhez a szép kifejezéshez kellett némi költői fantázia, mert a király búcsúztatása nem egyszerűen a Légio műve volt. Viszont a legionáriusok valóban a menet élére álltak, már csak azért is, hogy feledtessék korábbi alkudozásait. A menetről készült ismert fényképen¹⁹⁰ az első sorban pedig ott látjuk Radu Gyrt, a Légio költőjét, aki még két hónapja a király katonájának vallotta magát, és mögötte mintha Nichifor Crainic vonulna, aki 1934-ben megtagadta a Vasgárdát, néhány hónapja még a király dicséretét zengte, és most készülhetett arra, hogy Románia megmentését a Légionak tulajdonítsa, ami meg is történt¹⁹¹ – de Antonescu oldalán tette ezt, és így ő, aki a Gigurtu kormányban propagandaminiszterként tevékenykedett, némi megszakítással folytathatta munkáját. Mind énekeltek. De az éneket meg-megszakította az üvöltés: adjátok ki a királyt; adjátok ki Lupescut; ne hagyjátok, hogy meglépjenek a pénzzel!¹⁹² „Az a nemzeti misztika, amelyről a Kapitány beszélt, most felvonult, hogy népünk jogait érvényesítse” – emlékezett Sima, aki a Kapitány földi helytartójaként lépett fel.¹⁹³ Az ő karizmájával kellett sáfárkodnia, hiszen pillanatok alatt előkerültek a Kapitány képei, az aláírással: „Jelen”.¹⁹⁴ 1940 tavaszán még a Maginot-vonal áttörése előtt, amikor J. Schmidt, a romániai németek vezetője az egyik gárdistának a legionárius mozgalmat balkáni jellegűnek minősítette, így szólt a replika: „a mozgalom ereje a legionárius szellemiség erejében rejlik, amihez nincs hasonló a világon egyetlen politikai mozgalomban sem, a bizonyíték, hogy még nagy vezető személyiségei után is él, amit nem lehetne elmondani a Nemzetiszocialista Pártról”¹⁹⁵. A legionárius Mozgalom erejét viszont most a nemzetközi helyzet alakulásának köszönhette, és a hazai politikai válság hozta helyzetbe. A királyt, aki minden politikai erőt elhasznált, most elhasználta a Történelem. És a hadsereget is, hiszen Besszarábiából minden ellenállás nélkül menekült.

Sima okkal várt. Idézzünk fel Antonescu hatalomra kerülésének előtörténetéből néhány mozzanatot! Mindenki tudta, hogy Károly király és Antonescu tábornok között milyen feszült viszony alakult ki. A király többször megalázta a tábornokot, de ő sem maradt adós. Élesen kritizálta a királyi politikát, mert Románia Besszarábia átadására csak néhány napot kapott, majd július elején a királyhoz intézett levelében olyan keményen követelt fordulatot, hogy a király elrendelte letartóztatását. Paradox módon éppen legionárius kapcsolataira hivatkoztak,¹⁹⁶ állítólag azért, mert katonai körökben már a király lemondásának szükségességéről beszélt.¹⁹⁷ De miután német részről, maga Fabricius figyelmeztette az udvari marsallt, hogy a tábornok „esetleges halála nagyon rossz benyomást keltene,” a bistrițai kolostorba internálták.¹⁹⁸ Mégis, a bécsi döntés után miniszterelnök-

¹⁸⁹ Sima 1990. 484. o.

¹⁹⁰ <http://stat-national-legionar.blogspot.hu/>; http://smaraldul.blogspot.hu/2012_09_01_archive.html
(A letöltés időpontja: 2013. 08. 25.)

¹⁹¹ Lucian Boia: *Capcanele istoriei*. București, 2013. 175–176. o.

¹⁹² Nagy-Talavera 1996. 416. o.

¹⁹³ Lásd a 63. jegyzetet!

¹⁹⁴ R. G. Waldeck: *Athenée Palace*. București, [1942.] 2000. 168. o.

¹⁹⁵ MID 6/1930. 166.

¹⁹⁶ *Deletant* 2006. 60., 312. o.

¹⁹⁷ *Hudiță* 1998. 272. o.

¹⁹⁸ *Deletant* 2006. 59. o.

ként Antonescu jött szóba, szakértelme miatt a hadseregben tisztelték, igaz, ellenfelei is akadtak, akik egyszerűen csak vörös kutyának hívták. Kétségtelen, kemény modora volt, de olyan politikai kapcsolatokat alakított ki, mint senki más a katonák közül. Londoni katonai attaséként járatos lett a nagypolitikában, bár alapvetően katona maradt. A német hadsereg teljesítménye elbűvölte. Ezért feladta korábbi angol- és franciabarátságát. Holott, amikor – mintegy három éve – Codreanu jelezte neki, hogy ha hatalomra kerül, azonnal csatlakozik Németországhoz, Antonescu finoman megjegyezte: „Ebben az esetben, akit elsőként le kell lőjél: Antonescu tábornok.”¹⁹⁹ Most viszont már német győzelemre számított, és erre a lapra tett fel mindent. Ez nem lehetett akadály a királlyal való alkuban. Ralea – az örök szélkakas – a király embereként már augusztus 26-án figyelmeztette Hudițăt, hogy a királyt Hitler támogatja, és ha rendezték a viszonyt Magyarországgal, vérfürdőt rendez azok között, akik ellenzik a Tengelyhez való csatlakozást.²⁰⁰ Erre már Maniu is felkészült, amikor az augusztus 30-i audienciáról – amelyen ellenezte a várható bécsi döntés elfogadását – úgy távozott, hogy nem nyújtotta kezét az uralkodónak.²⁰¹ Egy okkal több a királynak Antonescu megnyerésére.

A király naplója szerint a tábornok miniszterelnökségét Valer Pop vetette fel szeptember 2-án. És a naplóíró – a történetek után – töprengtetett azon, hogy megbízhat-e benne. Viszont kedvenc tábornoka, Gheorghe Mihail, aki nem kedvelte Antonescut, olyannak tartotta, aki nem lehet áruló. Igaz, most éppen rejtőzködött, de – hála Popnak – megkezdte, vállalta a megbízatást. Csakhogy igaza volt a Kisasszonynak, amikor ő egyedül nem bízott benne.²⁰² Állítólag Maniu már augusztus 28-án elintézte a tábornok kiszabadulását.²⁰³ Ezzel szemben a csendőrség főparancsnokságán úgy tudták, hogy megint Fabricius járt közben a tábornok érdekében, aki augusztus 31-én megfordult a királyi palotában.²⁰⁴ Minden lehetséges, de utóbbi változat a valószínűbb. Maniu bár nem volt jó véleményrel Antonescuról, már 1940 februárjában érintkezésbe lépett vele Károly eltávolítása érdekében.²⁰⁵ Július elején viszont már nem akart vele közösködni, mert a legionáriusokkal épített ki kapcsolatot, és többször találkozott Fabriciusszal.²⁰⁶

Szeptember 2-ára viszont a tábornok megbeszélésre hívta Maniut. Ploiești-ben találkoztak. A tábornok elmondta, hogy már tárgyal a királlyal, aki tudtára adta, az új kormánynak lehet, hogy kemény kézzel kell fellépnie Erdély Magyarországnak átadandó részei kiűritésekor. Maniu arra kérte Antonescut, hogy ő is kérje a királytól a lemondását. Erre pedig minél hamarabb szükség van, hogy Németországnak ne legyen ideje Románia ellenes intézkedésekhez. És a király lemondása érdekében a fővárosban a Parasztpárt folytatja a tüntetéseket. Egyébként Maniu most sem bízott a tábornokban, túl ambiciózusnak és állhatatlannak tartotta, de fel akarta használni.²⁰⁷ Hitlerről pedig

¹⁹⁹ V. Fl. Dobrinescu – Gh. Nicolescu: *Plata și răsplata istoriei*. Iași, 1994. 59. o.

²⁰⁰ *Hudiță* 1998. 292. o.

²⁰¹ *Hudiță* 1998. 302. o.

²⁰² *Carol al II-lea* 1996. 253–254. o.

²⁰³ *Watts* 1993. 283. o. Gh. Barbul, Antonescu kormányának tagja és a tábornok barátja állította ezt utólag.

²⁰⁴ *Hudiță* 1998. 307. o.

²⁰⁵ *Hudiță* 1998. 67. o.

²⁰⁶ *Hudiță* 1998. 227. o.

²⁰⁷ *Hudiță* 1998. 308–309. o.

azt gondolta, majd bolond lesz a magyarok kedvéért Romániára támadni, amikor annyi kőolajat és gabonát kap Romániától, amennyire szüksége van.²⁰⁸ A király, politikusai és Antonescu is viszont úgy látták, Románia állami léte kerül veszélybe, ha szembefordulnak Hitlerrel. A román hadsereg – mondta Antonescu Valer Popnak – külső támadás esetén 2-3 nap alatt összeomlik.²⁰⁹ A pánikhangulatot a belső bizonytalanság csak fokozta. Vér-szag terjengett a levegőben. A bennfentes Malaxa szerint a király akkor, ha Németország az ő lemondását követeli, Maniu politikáját fogja követni, de mindenképpen vérfürdőt rendez politikai ellenfelei között. Szeptember 4-én még 15 gárdistát akart kivégeztetni, de Gigurtu lemondása miatt nem került erre sor.²¹⁰ Aztán arról is terjengtek a hírek, hogy a Király olyanokat mondott a legionáriusoknak, neki semmi része sem volt Codreanu és társai meggyilkolásában, és hajlandó megbüntetni a vétkeseket.²¹¹ Még az is hihető, hogy képes volt ilyesmiket mondani.

A gordiuszi csomót végül is Antonescu vágta át. Hogy miként tette ezt, arról többféle elbeszélés kering. Az általánosan ismert verzió magának Antonescunak a szeptember 13-i kommunikéje, amit azzal a céllal adott ki, hogy eloszlassa a különböző pletykákat. Eszerint szeptember 4-én 12 órakor a király Antonescut megbízta kormányalakítással, de este 9 órakor a tábornok közölte, hogy miután mindenki a király lemondását követeli, nem tud kormányt alakítani. Másnap reggel 4 órakor a király teljhatalmat adott Antonescunak, akinek kormányalakítási igyekezete továbbra sem járt sikerrel, ezért este fél tízkor megjelent a királynál, fejére olvasta a tízéves kormányzati hibákat, és felszólította a lemondásra, jelezve, hogy reggel 4 óráig várja válaszát. Aztán 4 óra előtt tíz perccel a tábornok egyik hadsegédét küldte a királyhoz azzal a felszólító levéllel, hogy reggel 6 óráig mondjon le, különben nem tudja garantálni személyes biztonságát, az országot pedig polgárháború fenyegeti, valamint idegen megszállás. Szeptember 6-án 6 óra 10 perckor lemondott.²¹² A másik verzió szerint a király sértődötten felolvasta a levelet, majd az asztalra dobta, és akik ott voltak, meg sem szólaltak.²¹³ A király naplója szerint bizalmasai is a lemondást javasolták, végül engedett, de olyan formán, hogy a trónt átengedte Mihály fiának, de Antonescunak nem válaszolt, mert annak „nem volt bátorsága személyesen megjelenni”.²¹⁴ Valójában bizalmasaival még tervet szőtt arra, hogy visszavonja Antonescu megbízását és egyszerűen megöleti. Manoilescut éjjel után elküldte a német követségre, és még némileg okkal bizakodhatott, hiszen Fabricius egy nappal korábban még a román belügyekbe való benemavatkozást hangsúlyozta.²¹⁵ Előtte a király Manoilescunak felvette, hogy alakítson tiszta legionárius kormányt. A német követ viszont szabadkozott: nem avatkozik be a román belpolitikába, de jelezte, az foglalkoztatja, hogy az uralkodó milyen irányban hagyhatja el másnap reggel az országot. Ez egyértelmű utalás lehetett,

²⁰⁸ *Hudiță* 1998. 312. o.

²⁰⁹ *Valeriu Pop*: Amintiri politice. București, 1999. 104., 225. o.

²¹⁰ *Deletant* 2006. 61. o.

²¹¹ *Hudiță* 1998. 317. o.

²¹² Ideologie și formațiuni de dreaptă în România. Septembrie 1940 – februarie 1941. VI. Szerk. *Ioan Scurtu, Corneliu Beldiman, Dana Honciuc, Badea-Florin Pintilie, Puiu Dumitru Bordeiu, Tiberiu Tănase*. București, 2007. 92. o.

²¹³ *Aurica Simion*: Dictatul de la Viena. București, 1996. 391. o.

²¹⁴ *Carol al II-lea* 1996. 257. o.

²¹⁵ *Hillgruber* 1994. 130. o.

Németország a királyt sorsára hagyta, de halálát nem kívánja. És némi elégtétellel szolgálhatott Manoilescunak az, ahogy a követ szavaiból kivette, Ribbentrop sem alszik, hanem várja a telefonokat a fejleményekről.²¹⁶ A német követ azonban korábban Valeriu Popnak világosan megmondta, nem lát lehetőséget arra, hogy a legionáriusok – az ellenük elkövetett gyilkosságok után – belépjének a kormányba, márpedig Németország a Légió részvételében a Tengely felé való orientáció őszinteségének biztosítékát látja. És azt is megjegyezte, miért nem érti meg a király, hogy szakítania kellene Lupescuval, mert ezután egészen más lenne a viszonya a Führerhez.²¹⁷ Ez azért már kemény beavatkozás volt a belügyekbe. Az pedig egyenesen döntő volt, amit Manoilescunak mondott, az angliai lengyel kormány követének jelentése szerint: „a Birodalom nem tulajdonít jelentőséget a király maradásának, és ő – a követ – a vasúti menetrendet tanulmányozza”²¹⁸. Attól félt, hogy esetleg lemészárolják az uralkodót, és ennek ódiúmát nem akarták vállalni.²¹⁹ Károly előtt nyitva állt az út a Sigmaringen – a Hohenzollernek család fészek felé, de ezt nem választhatta, mert élettársát Hitler nem engedte volna be az országba.²²⁰ A király utolsó lehetőségként még elrendelte Coroamă tábornoknak, hogy lőjön bele a palota előtt tüntető tömegbe, de a legionáriusokkal rokonszenvező katona megtagadta a parancsot.²²¹ A király csomagolhatott. Mihály fia is vele akart menni – a szakirodalom egyhangú állítása szerint a Kisasszony javaslatára. Károly naplója szerint fordítva történt, maga a Kisasszony beszélt rá fiát, hogy maradjon, mert így Románia iránti kötelességét teljesíti, ha velük megy, „minden összeomlik”²²².

Károly lelépését a trónról örömmel fogadta a közvélemény. Maniu röpiratban tolmácsolta a közhangulatot: a bukás oka az uralkodó eszményt és erkölcsöt nélkülöző személyes uralma.²²³ Károly távozására még a történelmi családok sarjai is fellelegeztek. „Valósággal a terror, az erkölcstelenség, a közjó elpazarlása és főleg a favoritizmus uralma alatt éltünk” – írta naplójába Zoé Soutzo, aki most már Antonescuban bízott.²²⁴ „A nemzet örök elismeréssel tartozik” Antonescunak, „mert megszabadított a sarlatántól” – lelkesedett Nicolae Lupu. Maniu viszont nem osztozott a lelkesedésben. Keserűen rótt fel Antonescunak, hogy nem tartotta be ígéretét, mely szerint az ő elnöksége alatt alakítanak nemzeti kormányt, Dinu Brătianu, liberális pártvezér külügyministerségével, ehelyett „politikai és erkölcsi tekintélyünket saját személyes céljára használta fel”.²²⁵ „...szemérmertlenül elárult minket” – mondta Maniu,²²⁶ sőt – 1941 februárjában – memorandumában azt is említette, hogy „Nemzeti kormány összeállítása helyett, amit ön, tábornok úr – múlt évben, szeptember 3-án és 4-én – becsületszavára megígért Iuliu Maniunak és Dinu Brătianunak, megszegte kötelezettségét, és a – beleegyezésünkkel – trónfosztott

²¹⁶ *M. Manoilescu: Însemnări din seara abdicării. Mareşalul Antonescu în faţa istoriei*. I. k. Szerk. Gh. Buzatu. Iaşi, 1990.

²¹⁷ Lásd Valeriu Pop 209. jegyzetben hivatkozott munkáját, 176–177. o.

²¹⁸ Quinlain: *Regele*, 311.

²¹⁹ Lásd Haynes 180. jegyzetben hivatkozott munkáját, 714. o.

²²⁰ *Carol al II-lea* 1996. 257. o.

²²¹ *Deletant* 2006. 62. o.

²²² *Carol al II-lea* 1996. 259. o.

²²³ *Iuliu Maniu: Cauzele prăbuşirii fostului regim*. Bucureşti, 1940. o.

²²⁴ Biblioteca Academiei Române, Bucureşti, A 2411. Zoé Al Soutzo: *Journal de ma vie*. 198. o.

²²⁵ *Hudiţă* 1998. 321. o.

²²⁶ *Hudiţă* 2000. 244. o.

uralkodótól egyedül fogadta el a hatalmat, új katonai diktatúrát vezetve be. Ezt aztán még azzal súlyosbította, hogy a két diktátor szolgálatában álló Mozgalom képviselőit vette maga mellé.²²⁷ Antonescu – 1941 februárjában a minisztertanácsi ülésen visszatekintve – nem tagadta, hogy szeptember 6-án kénytelen volt „a Légióval menni, mert ezt akarta az ország. Ha akkor nemzeti egységkormányt állítottam volna össze... polgárháborúba taszítottam volna az országot.”²²⁸ Gabriel Marinescu szerint – 6-ára – péntek reggelre vérfürdőre készült a király.²²⁹ Antonescu úgy vélhette, nemcsak saját életét mentette meg, hanem azon politikusokét is, akik a király lemondását követelték. Maniu hálás is volt – 1946-ban, amikor Antonescu az ellene indított perben úgy nyilatkozott, hogy a király lemondása után felajánlotta az állam vezetését Maniunak, de ez elutasította, és aztán ugyanabban a perben úgy nyilatkozott, hogy akkor a hadsereg megnyerése miatt Antonescu volt az egyetlen lehetőség.²³⁰ De míg Dinu Brătianu a Liberális Párt néhány komoly szakemberét felhatalmazta, hogy részt vegyenek az Antonescu-kormányban, Maniu csak két másodvonalbeli párttagot ajánlott fel. A tábornok pedig még nem sokkal a történet után – 1940. szeptember 22-én – bizalmasan elmondta Hudițănak, hogy mi történt, miként kényszerítette revolverrel távozásra a királyt, hadd tudja meg Maniu is. Éspedig 5-én leváltotta Argeșanut – aki a Călinescu-gyilkosság utáni megtorlást elrendelte – a bukaresti katonai parancsnokság éléről, és Coroamă-t nevezte ki. Aztán amikor még éjszaka tudomására jutott, hogy tudta nélkül katonai egységeket rendeltek a fővárosba, Coroamával felkeresték az uralkodót, aki meg akart szökni, de Antonescu revolverrel kényszerítette a lemondás megírására, majd Fabriciuszal folytatott rövid telefonbeszélgetés után letartoztatta Argeșanut, és sikerült letartoztatnia az összeesküvőket is. Amikor ezt a történetet Hudiță továbbadta Maniunak, az kételkedett az elbeszélés hitelében, Coroamă viszont megerősítette, még azt a kemény sértést is emlegette, amelyet Antonescu akkor a király fejéhez vágott.²³¹ Antonescu Crainicnak csak annyit mesélt, hogy a nevezetes napon – 5-én – 4 óra tájban rávette a királyt a lemondásra, mire Gheorghe Mihail kifakadt: „Antonescu hazudik, Felség! Az ország a királlyal tart. Ne mondjal le!” Antonescu úgy érezte – mondta volna Crainicnak –, elveszett. „Ott helyt lelőhettek volna. De a hülyék nem tették. Ultimátumot adtam a királynak, hogy reggel 7-ig várom a lemondását, és elmentem”. A király új kormányt akart összeállítani, de Fabricius megakadályozta.²³² A minisztertanácsban is jelezte, hogy 3–4 óra között hajszálhíján megölték,²³³ ha Fabricius nem segítette volna, meg is ölték volna.²³⁴ Sima szerint a legionáriusok mentették meg Antonescut, mert ha nem virrasztanak a háza körül, akkor letartoztatták volna, sőt, amikor látták a főváros felé irányuló csapatmozdulatokat, Alecu Ghica felverte álmából a tábornokot, aki erre megírta a lemondásra felszólító levelét.²³⁵ A nyilvánosságnak viszont Antonescu még 1941-ben az

²²⁷ Hudiță 2000. 251. o.

²²⁸ Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Antonescu. II. k. Szerk. Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu, Bogdan Florin Popovici. București, 1998. 90. o.

²²⁹ Hudiță 2000. 20. o.

²³⁰ Deletant 2006. 68. o.

²³¹ Hudiță 2000. 53–54., 57., 62. o.

²³² Lásd Crainic 187. jegyzetben hivatkozott munkáját, 324. o.

²³³ Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Antonescu. I. k. Szerk. Marcel-Dumitru Ciucă, Aurelian Teodorescu, Bogdan Florin Popovici. București, 1997. 3. o.

²³⁴ Uo. 114. o.

²³⁵ Sima 1990. 479. o.

első – ismert – verziót találta, közölve a hadsegéddel elküldött lemondásra felszólító levelet.²³⁶ Viszont immár saját legendáját építette Antonescu, amikor – minisztereinek – azt hangsúlyozta, hogy a király lemondatása egyedül az ő műve, holott a történelmi pártok vezetőinek a támogatása is kellett az államcsínyhez. Arról hallgatott, hogy Maniunak és Brătianunak milyen ígéretet tett, és valóban politikai nonszensz lett volna vezető nyugat-barát politikusokat bevenni a kormányba. Nem is nagyon mérlegelte, mert mint pénzügyminiszterének elmondta három lehetőség kínálkozott számára: fegyverrel levérni a legionáriusokat, amit nem akart; félreállni, hogy a legionáriusok alakítsanak kormányt, ami szerencsétlenség és gyávaóság lett volna; a Légióval együtt kormányozni, úgy manőverezve, hogy uralja őket.²³⁷ Az viszont mélyen igaz, amit ugyancsak a minisztertanácson mondott: „Ha valaha megírják ennek az államcsínynek a történetét, akkor látni majd, hogy komikus operába illő mozzanatokból állt. Mert a kétszáz tüntető fiatal és az a néhány leadott lövés nem tekinthető autentikus forradalomnak.”²³⁸ Boilă szerint szeptember 6-án operett-forradalom tört ki, forradalom „a rendőrség tudtával” – mert a hatalom birtokosa immár Antonescu volt.²³⁹ A *Marcia* su Roma modell végül mégis megvalósult...

Károly – aki a maga jelmezeivel együtt ebben az operettben a koronás balkáni play boy szerepét játszotta – mintha megérezte volna, hogy kellemetlen meglepetések is érhetik, mert augusztus 30-án a bécsi döntés hírére – naplójában – felvetette a lemondás lehetőségét, de Urdăreanu és a Kisasszony indignálódva visszautasította a lépést, mire a naplóró megjegyezte: „Én keresztremre feszítve maradok, elviselem a sértéseket és az üldözést, ezt követeli meg uralkodói kötelességem.”²⁴⁰ Szeptember 7-én – keresztútja vége felé – elfogta „az undor, hogy románnak született”.²⁴¹ Vonattal hagyta el az országot, és becsületére váljék, a Kisasszonnyal együtt, mert nem ment bele abba a javaslatba, hogy biztosabb lenne, ha külön utaznának. Antonescu megígérte, hogy a határig elkíséri őket, de aztán, amikor megtudta, hogy a király több vagon értéktárgyat visz magával,²⁴² lemondta a kíséretet, azt üzenve neki, nem érzi jól magát,²⁴³ és, ha igaz, figyelmeztette Simát, ugyan ő becsületszavát adta a királynak, hogy magával viheti holmiját, de fáj a szíve, látva az ország kifosztását, és mivel becsületszava miatt nem tehet semmit, a legionáriusok Temesvárt állítsák meg a vonatot és kutassák át, az állami vagyont pedig tartásáig vissza. Sima arra gyanakodott, Antonescu azt akarta, hogy ők végezzenek az uralkodóval. A legionárius parancsnok pedig attól tartott, ha megölik a királyt, örökre megromlik a Vaszgárda viszonya az új királlyal, Mihállyal. De hiába ért Temesvárra külön repülőn a legionárius futár, az ottani legionárius garnizon főnökének nem volt ideje megszervezni a vonat feltartóztatását, miután az állomásfőnök a vonat átengedésére kapott parancsot.²⁴⁴

²³⁶ Pe marginea prăpăstiei. I. k.

²³⁷ *Radu Rosetti*: Pagini inedite din „Jurnal”. In: Măreșalul Antonescu în fața istoriei. I. k. Szerk. *Gh. Buzatu*. Iași, 1990. 334. o.

²³⁸ Lásd a 233. jegyzetben hivatkozott művet, 7. o.

²³⁹ *Boilă* 2002. 91. o.

²⁴⁰ *Carol al II-lea* 1996. 251. o.

²⁴¹ *Carol al II-lea* 1996. 261. o.

²⁴² *Sima* 1990. 485. o.

²⁴³ *Carol al II-lea* 1996. 261. o.

²⁴⁴ *Sima* 1990. 487–488. o.

A legionáriusok viszont keményen tüzeltek az áthaladó vonatra, a király és a Kisasszony hasra is feküdtek. Pussy kutya viszont bátran viselkedett, gazdája fejére kuporodott.²⁴⁵ A vonat átrobogott a jugoszláv határon, a legionáriusok autókba vágják magukat és lőttek. A király – aki több vagon értéktárgyat vitt magával – fejenként két dollárral jutalmazta meg a vasutasokat, akik végül is életét – és vagyonát – mentették meg.²⁴⁶ Majd miután magához tért, két év múlva már úgy nyilatkozott, hogy távozásával Romániát mentette meg a német inváziótól.²⁴⁷ Sőt, tíz év múlva már azt mondta az egyik újságírónak, hogy csak a szükséges tárgyait vitte magával, mindent elvesztett²⁴⁸ – csak a becsületét nem, mert azt már korábban elvesztette.

Manoilescu, aki a palotában szinte könnyezett a király lemondása miatt, most úgy érezhette, hogy igaza volt 1937-ben, amikor jóslott: „A legionarizmust nem lehet legyőzni, sem megállítani. A történelem soha sem fordította vissza a szekerét.”²⁴⁹ Aztán ő maga meg is találta a helyét Antonescu mellett. De vajon merre viszi a történelem szekere a legionárius mozgalmat?

²⁴⁵ *Carol al II-lea* 1996. 263. o.

²⁴⁶ *Nagy-Talavera* 1996. 417. o.

²⁴⁷ *Carol II: Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*. III. București, 1996. 431. o.

²⁴⁸ *Henri Prost: Destinul României (1918–1954)*. București, 2006. 215. o.

²⁴⁹ *Mihail Manoilescu: Sensul legionarismului în veac. Buna Vestire*, 1937. június 27. 100. sz.

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Argetoianu* 2002. *Constantin Argetoianu: Însemnări zilnice*. V. București, 2002.
- Boilă* 2002. *Zaharia Boilă: Amintiri și considerații asupra mișcării legionare*. Cluj-Napoca, 2002.
- Carol II.* 1995. *Carol II: Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*. I. k. București, 1995.
- Carol al II-lea* 1996. *Carol al II-lea: Între datorie și pasiune*. II. București, 1996.
- Călinescu* 1990. *Armand Călinescu: Însemnări politice*. București, 1990.
- Chivulescu* 1998. *Nicolae Chivulescu: Armand Călinescu, om de stat și conducător de țară*. București, 1998.
- Deleant* 2006. *Dennis Deleant: Aliatul uitat al lui Hitler. Ion Antonescu și regimul său 1940–1944*. București, 2006.
- DGP Arhiva Națională Istorică Centrală, București, Direcția Generală a Poliției [=Siguranța]
- Din luptele tineretului român Din luptele tineretului român. Szerkesztette *Duiliu Sfințescu*. București, 1993.
- Dosar Horia Sima Dosar Horia Sima (1940–1946). Szerkesztette *Dana Beldiman*. București, 2000.
- Dumitrescu-Borșa* 2002. *Ion Dumitrescu-Borșa: Cal troian intra muros*. București, 2002.
- Hillgruber* 1994. *Andreas Hillgruber: Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu*. București, 1994.
- Hudiță* 1998. *Ioan Hudiță: Jurnal politic*. [1 ianuarie 1940 – 7 septembrie 1940.] Szerkesztette *Dan Berindei*. București, 1998.
- Hudiță* 2000. *Ioan Hudiță: Jurnal politic*. 7 septembrie 1940 – 8 februarie 1941. Szerkesztette *Dan Berindei*. București, 2000.
- Hudiță* 2003. *Ioan Hudiță: Jurnal politic*. 16 septembrie 1938 – 30 aprilie 1939. Szerkesztette *Dan Berindei*. București, 2003.
- Hudiță* 2004. *Ioan Hudiță: Jurnal politic 1939*. Szerkesztette *Dan Berindei*. București, 2004.
- Ideologie V. Ideologie și formațiuni de dreaptă în România. 30 martie 1938–6 septembrie 1938. V. Szerkesztette *Ioan Scurtu, Corneliu Beldiman, Badea-Florin Pintilie, Puiu Dumitru Bordeiu, Tiberiu Tănase*. București, 2006.
- MID Arhiva Națională Istorică Centrală, București, Ministerul de interne, diverse
- Nagy-Talavera* 1996. *Nicolas M. Nagy-Talavera: Fascismul în Ungaria și România*. București, 1996.
- Sima* 1990. *Horia Sima: Sfârșitul unei domnii sângeroase*. München, 1990.
- Șeicaru* 1963. *Pamfil Șeicaru: Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*. II. Madrid, 1963.
- Troncotă* 1997. *Cristian Troncotă: Mihail Moruzov și Serviciul Secret de Informații al Armatei Române*. București, 1997.
- Țiu* 2007. *Ilarion Țiu: Mișcarea legionară după Corneliu Codreanu*. I. k. București, 2007.
- Watts* 1993. *Larry L. Watts: O Casandră a României*. Ion Antonescu. București, 1993.

A MUNKÁSŐRSÉG FELÁLLÍTÁSA ÉS TEVÉKENYSÉGE 1958 ELEJÉIG

The Establishment and Operation of the Workers' Guard Prior to the Beginning of 1958

The reorganised Communist power set up the Workers' Guard in 1957, with the aim of creating a force within the armed organisations which could be always counted on in case of internal risings. By the mid-1960s the significant part of the members were also members of the Hungarian Socialist Workers' Party. The Workers' Guard was set up with Soviet help, but less is known about the details due to the lack of archival documents. The commander of the Guard was Lajos Halas, the same person who previously commanded the guards of the Hungarian Communist Party and the Hungarian Workers' Party. In addition to the available handguns, the militia was equipped also with antitank guns. By the mid-1960s Workers' Guard members could take their handguns home which lead to many accidents.

Dávid Kiss is a scholar at Veritas History Institute. Research area: history of the armed organisations between 1945 and 1989, history of the Workers' Guard, the operation of people's courts. Major publications: *Celebrating resignation: 1 May 1957*. In: *Társadalom és Honvédelem*, XI. (2007) No. 1. *The establishment of the Workers' Guard*. In: *Múltunk*, 2009. No. 3. E-mail: kissdav@citromail.hu

Keywords: Labour Guard, party army, militia, armed organisation

A Munkásőrség a Kádár-korszakkal együtt jött létre 1957-ben és együtt szűnt meg vele 1989-ben. A rendszerváltás óta eltelt több mint két évtizedben a testület története egyik mostohagyermek volt, kevesen és keveset foglalkoztak vele. Tanulmányom célja annak az időszaknak a bemutatása, amelyben a pártállam fontos szervét és támaszát a hatalom felállította.¹

Előzmények

A testületnek természetesen voltak történelmi előzményei. A párizsi kommün idején, majd az 1917-es bolsevik hatalomátvételnél is jelentős volt a milíciák aránya a fegyveres szerveken belül.² A Weimari Köztársaságban a legtöbb pártnak volt saját fegyveres milíciája, így a szociáldemokratáknak és a kommunistáknak is.³ Magyarországon a Tanácsköztársaság idején a budapesti gyári munkászereket tekinthetjük a Munkásőrség egyfajta korai elődszerveinek. Ezek a Vörös Hadsereg tartalmát képezték.⁴ Az első világháborút

¹ Más kapcsolódó írásaim: A Munkásőrség előzményei. In: *Ahogy mi látjuk*. Főszerkesztő *Gergely Jenő*. 2007. 243–265. o.; *Kiss 2007*.; A Munkásőrség szervezeti kereteinek a kialakítása. *Első Század Online*, <http://elsoszazad.elte.hu/kiss-david-a-munkasorseg-szervezeti-kereteinek-kialakitasa-2/> (2012. 05. 30.); *Kiss 2009a*.; *Kiss 2009b*.

² *Zágoni Ernő – Somogyi Gyula – Farkas Ferenc: Hadsereg, honvédelem*. Budapest, 1968. 7–39. o.

³ Bővebben: *Németh István: Weimar arcai III. Rubicon*, 2011. 5. sz. 18–30. o.

⁴ *Réti László: A magyar Tanácsköztársaság központi szervei és pecsétjeik*. Budapest, 1970. 211–215., 268. o.

követően a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) Stromfeld Aurél vezetésével szervezte meg saját Rendező Gárdáját (RG), amely az osztrák Schutzbunddal is kapcsolatban volt.⁵

A második világháborút követően a Szociáldemokrata Párt (SZDP), majd az Magyar Kommunista Párt (MKP) is saját Rendező Gárda szervezésébe kezdett, ezeknek a létszáma 1947-ben már megközelítette a 20-20 ezer főt,⁶ ami a korabeli honvédség létszámánál külön-külön is több volt. A kommunista gárda vezetője Halas Lajos volt, aki a későbbiekben a Munkásőrséget irányította. A gárdák feladata volt a rendezvények biztosítása, s 1947-ben jelentős szerepet vállaltak a választások „lebonyolításában”. 1948-ban a két pártot és a két gárdát is összevonták. A Magyar Dolgozók Pártja (MDP) párhadseregében természetesen a kommunisták domináltak. 1950-re fokozatosan felszámolták az MDP RG-t, tagjai közül sokan a Partizánszövetségbe léptek át.⁷A párhadsereg-szerepet ezt követően teljes mértékben az ÁVH vette át, ami egy totális állam totális párhadseregének tekinthető, feladatai eltértek a korábbi gárdáétól és a későbbi Munkásőrségtől. Több kommunista országban alakítottak az RG-hez hasonló milíciákat, ezek közül a Munkásőrség kapcsolata a csehszlovákkal (Lidova Milicia) és a némettel (die Kampfgruppen der Arbeitsklasse) volt szorosabb.⁸

Ezt követően csak az 56-os forradalom alatt történt kísérlet balos munkásgárdák felállítására, de ez a Köztársaság téri események miatt meghiúsult. Lényeges, hogy a forradalommal szemben nem sikerült megfelelő számú munkásból álló alakulatot felállítani. A gyárakban szerveződött fegyveres egységek döntő többsége a forradalom mellett és nem az ellen jött létre.⁹

A forradalom után spontán, a karhatalomhoz kapcsolódóan elkezdődött az „R” gárdák szervezése, ezek száma 1957 elejéig alig érte el a párezer főt. A Munkásőrség, vagy ahogy kezdetben hívták, Népőrség felállítására 1956 novemberétől készültek különböző tervek. Az Ideiglenes Intéző Bizottság (IIB) 1957. január 29-i ülésén végül megszületett a Munkásőrség felállításáról szóló párthatározat. A milícia szervezeti felépítését a következőképpen szabályozták: raj, szakasz, század és zászlóalj erejű alegységeket állítottak fel. Ezeket úgy kellett megszervezni, hogy egy alegység egy budapesti kerület, város, járás vagy üzem területén helyezkedjen el. Őket a megyei parancsnokságok fogták össze. A Budapesti Munkásőr Parancsnokság (BMP) alárendeltségébe tartoztak a kerületi servek, a testület csúciszerve az országos parancsnokság volt. Januárban a korábbiakhoz ké-

⁵ Halas 1986. 81–91. o. Ennek a megírásában korabeli dokumentumokat is összegyűjtötte Haypál Tibor. A gárda 2. világháború előtti dokumentumai nincsenek benne az MSZDP Politikátörténeti Intézetben tárolt anyagában.

⁶ PIL 274 f. 16/38 Az MKP RG 3 hónapos munkaterve 1947. május 1-ig. A Rendező Gárda szervezetére és munkájára vonatkozó iratok, 1945. szeptember 18. – 1948. április 22. PIL 274 f. 16/38.; *A Gárda*, 1947. december 1.

⁷ Bővebben lásd: Kiss Dávid: A Szociáldemokrata Párt Rendező Gárdájának megszervezése. In: Rendszerváltások kortársa és kutatója Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára. Szerk. Feil István, Sipos Balázs, Varga Zsuzsanna. Budapest, 2013. 276–281. o.

⁸ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ő. e. Halas Lajos esz., Laáb Antal alez., Szekeres István esz., Bíró György: „Jelentés a Csehszlovák milíciáról szerzett tapasztalatokról” 1957. június 11.; „Német milícia.” Ez a cím kézzel írott. Az iratnak nincs dátuma, valószínűleg 1957. első felében keletkezhetett.

⁹ Bővebben: Horváth Miklós: 1956 hadikronikája. Budapest, 2003.; *Tulipán* 2012.; Kiss 2009b. 238–280. o.

pest azonban nyíltan a pártszerveknek való alárendelés volt a cél. Ezt mutatja az is, hogy az eredetileg Néppörség, végül Munkásőrség Országos Parancsnokát (MOP) a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (MSZMP KB) javaslata alapján a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány (FMPK) nevezte ki, a helyi egységek parancsnokait pedig a helyi tanács, az MSZMP helyi Intéző Bizottsága, az üzemekben a munkástanács és az MSZMP Intéző Bizottságának javaslata alapján a Munkásőrség országos parancsnoka. Tehát egyértelmű volt a pártnak történő alárendelés, bár a Minisztertanács hatáskörébe való utalás sem változtatott volna az új szerv pártmilícia jellegén, hiszen a tagok felvételét a helyi pártszervek végezték. Ugyanakkor egy pártállamban ennek egyébként sem lett volna jelentősége.¹⁰ Az országos törzs, a budapesti és a megyei szervek parancsnokait az országos parancsnok, ettől lejjebb a megyei szerv vezetője nevezte ki, ebbe a pártszerveknek nem volt beleszólásuk. Kiképzésüket heti két órában és havi fél napban szabták meg. A járási parancsnokok és törzsek tagjai, illetve az ezeknél magasabb törzsek tagjain és a parancsnokokon kívül a feladatát mindenkinek díjtalanul kellett ellátnia. A függetlenített apparátus 220 fő lehetett maximum. A tanácsházán vagy a kiegészítő parancsnokságon tervezték elhelyezni a parancsnokságokat.¹¹

Helyi szervei szervezeti és szakszempontból az illetékes rendőrkapitánysághoz tartoztak, de az illetékes intéző bizottság (IB) rendelkezett velük, kívánságukra a kapitányságok kötelesek voltak őket bevetni. Megfelelő fegyverzettel, rádióösszeköttetéssel és gépkocsikkal is el kellett látni őket. Május 1-jéig 20 ezer főt, az év végéig még 10 ezret terveztek toborozni, egyharmadukat a fővárosban akarták elhelyezni. Tömpe Istvánt, Halas Lajost, Czinege Lajost¹² bízták meg a szervezéssel. Minden polgári fegyveres alakulatot megszüntettek, a Munkásőrség költségvetését pedig jó ideig a Belügyminisztériumén be-

¹⁰ Erről bővebben: *Bihari Mihály*: Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Budapest, 2005.

¹¹ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Földes László: Javaslat a polgári fegyveres karhatalom kialakítására, 1957. január 28.

¹² Tömpe István (1909–1988) 1945-ben Rajk László titkára, 1946–48-ban Somogy megye alispánja, 1950-ig a BM Közigazgatási Főosztályának a vezetője. A Munkásőrség szervezésére a következőképpen emlékezett vissza: „November elején bementem a parlamentbe, ahol a folyosón szembe találok Kádár János elvtársal. Mondtam neki, hogy dolgozni szeretnék... Menj Münnich elvtárshoz – ajánlotta. – Elég régóta ismeritek egymást, tőle kérj feladatot.” A forradalom előtt erdészeti főigazgató volt, mint az FVM főosztályvezetője, azt követően a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztériumában miniszterhelyettes, később a belügyminiszter 1. helyettese. 1956–1958 között és a Honvédelmi Tanács (HT) tagja. 1962–1974-ben MR és az MTV elnöke. Az Állami Rádió és Televízió Bizottság elnöke 1975–1983-ban. 1956–1988 között KB tag. – *Balogh* 1993. 397. o.; MSZMP I.; *Munkásőr*, 1981. XI.

Halas Lajos (1910–1993) 1910-ben született Abádszalókon, szegényparaszti családban. Később a fővárosba került, ahol az Építőmunkások Szakszervezetének munkájában vett részt. Itt került kapcsolatba a Kommunista Magyarországi Pártjával (KMP), ahová 1935-ben belépett. 1940–1941 az építőmunkások szakszervezetének titkára volt. A háború alatt a légvédelemnél szolgált, majd a szerveződő MKP Rendező Gárdájának vezetésével bízták meg. Ennek három évig volt a parancsnoka, ezt követően tisztit iskolába küldték, a gárdát pedig feloszlatták. 1948–1952 között az MKP KV Szervezési Osztály alosztályvezetője volt. Később Vas megyében az Országos Választási Bizottság tagja lett, majd politikai tiszt, ezt követően az ÁVH-ra került, ahol a pártőrséget irányította, amihez a parlamenti őrséget is hozzárendelték. Kezdetben lehetett egy olyan terv is, hogy a BM alá rendelik a pártőrséget. 1951-ben katonai akadémiára küldték, majd az 1. lövészadosztály parancsnoka lett, később vezérkari csoportfőnök, a forradalom előtt, 1955-től pedig a Budapesti Hadkiegészítő Parancsnokságot vezette. A forradalom alatt Mező Imrével együtt próbált a hatalomnak megbízható kommunistákat szervezni. A forradalom leverését követően pártmilícia szervezésével foglalkozott, hivatalosan az FMPK csak 1957. április 20-tól nevezte ki országos parancsnokká. 1962-ig volt a Munkásőrség országos parancsnoka, és e mellett, majd ezt követően, a KB póttagja is. 1986-ban írta meg visszaemlékezését. Kitüntetései: 1947: Magyar Sza-

lül, elkülönítve kezelték. Az IIB határozatát a február 2-i megyei és kerületi IB elnökök értekezletén ismertetni kellett.¹³ A párthatározatot követően került sor a milícia működésének kormányi szabályozására.

A kormány február 7-én ülésezett, ezen a Munkásőrségről szóló törvényerejű rendeletet¹⁴ és a kormányhatározatot fogadták el.¹⁵ Majd az Elnöki Tanács (ET) 1957/13. számú törvényerejű rendelete február 12-én a *Magyar Közlöny*-ben és a *Népszabadság*-ban is megjelent.¹⁶ A pár nappal későbbi, február 18-i dátummal kiadott 3075/1957. számú kormányhatározat az 1957. évi 13. számú törvényerejű rendelet végrehajtásáról már sokkal konkrétabb teendőket tartalmazott, de ezt nem hozták nyilvánosságra.

A testületet a pártállami struktúrában több szerv is irányította. Munkásőrség politikai, szervezeti és felvételi kérdéseivel a Párt-és Tömegszervezetek Osztálya (PTO) foglalkozott,¹⁷ de szakmai szempontból a milícia az Adminisztratív Osztályhoz tartozott. Az „állami” szervek közül a Belügyminisztériummal és a Honvédelmi Minisztériummal volt szoros kapcsolata a Munkásőrségnek. A HM biztosította számukra a fegyvereket és a kiképzéshez szükséges anyagokat is. A testület költségvetését¹⁸ kezdetben a Belügyminisztériumén belül különítették el, de ennek a kidolgozása a Munkásőrség feladata volt. Ezt követően a Belügyminisztériummal és a Honvédelmi Minisztériummal kellett megtárgyalnia, majd a Pénzügyminisztérium és az Országos Tervhivatal is véleményezte

badság Érdemrend, 1955: Kiváló Szolgálatért Érdemrend, 1960: Munka Érdemrend, 1967: Szocialista Hazáért Érdemrend, 1970: Felszabadulási Jubileumi Emlékérem. – *Halas* 1986.; *Magyar Közlöny*, 1957. IV. 20. 45. sz.; MNL OL M-KS-288. f. 7/642.; *Liptai* 1987. 122. o., http://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4271&catid=66%3Ah&Itemid=67&lang=hu (2011. 03. 14.); *Germuska Pál*: Odacsap a munkásokól? A Munkásőrség 1989-ben In: Kádárizmus mélyfúrások Évkönyv XVI. Szerk. Tischler János Budapest, 2009. 1956-os Intézet 439-482. o.

Czinege Lajos (1924–1998) mezőgazdasági munkás, majd kovácssegéd, hat elemit végzett. 1945-től MKP tag, 1945–47-ben Karcagon az ifjúsági mozgalomban dolgozott, itt MADISZ titkár, propagandavezető volt. Az 1945-ös választáson előadó és kultúrgárda vezető. 1948-ban a Szervező Bizottság Karcag titkárnak javasolta: „Szimpatikus, határozott, pártú, igen fejlett politikai érzékkel rendelkező elvtárs.” 1951–1954 között a Magyar Néphadseregben pártmunkás volt, és elvégezte a katonai politikai akadémiát, az MN Tüzér csapatok politikai osztályának a vezetője lett. 1954–56-ban az MDP KV Adminisztratív Osztály helyettes vezetője, majd MSZMP KB Adminisztratív Osztály vezetője. 1957–1960-ban a Jász–Nagykun–Szolnok megyei pb. első titkára, 1959-től 1988-ig KB tag. 1961–1970 között PB póttag. 1960-tól 1985-ig honvédelmi miniszter, 1985–1987-ben miniszterelnök-helyettes. – *Ki kicsoda?* 108. o.; *PIL* 274-5-129. *SZB* 1948. 04. 16.

¹³ MSZMP II. 55–57. o.

¹⁴ Elvileg csak az ET adhatott ki törvényerejű rendeletet.

¹⁵ *Bikki István*: Az ideiglenes Kádár-kormány. In: Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962. Szerk. *Huszár Tibor, Szabó János*. Budapest, 1999. 241–318. o.

¹⁶ *Magyar Közlöny*, ET 1957/13. sz. tvr. 1957. február 12.; *Népszabadság*, 1957. február 19.

¹⁷ Az Ideiglenes Központi Bizottság a PTO feladatait és felépítését 1957. április 8-án szabályozta. Lásd: *MSZMP V.* 132–133., 152–155. o.

¹⁸ Ezzel kapcsolatban érdemes már itt megjegyezni, hogy a Kádár-rendszerben sokan hivatkoztak arra, hogy a Munkásőrséget a társadalmi szolgálat miatt olcsó volt fenntartani. Viszont megemlíteném, hogy Svájcban, ahol a hadsereg egy része szintén milícia jellegű, kiszámították, hogy kisebb létszámú hivatásos hadsereget, amely ugyanazokat a feladatokat ellátná, mint egy nagyobb állományú milícia, gazdaságosabban fent lehetne tartani. Lásd: *Dr. Staubhaar, Thomas*: A svájci milícia-hadsereg népgazdasági költségei. *Új Honvédségi Szemle*, 1995/8. – Viszont háború esetén a nagyobb békelétszámú miliciánál több olyan embert lehet bevetni, akinek a kiképzettsége jobb a tartalékos, mozgósítási („M”) létszámnál, és a veszteségpótlás is jobban megoldható. Jelen esetben a magyar modellből indultam ki. A tartalékosok kiképztségéről egy adatot emelnék ki, az 1968-ban behívott, Csehszlovákiába küldöttek kezdetben nem ismerték a Magyar Néphadsereg (MN) rendszeresített új fegyvereket. *Pataky Iván*: A vonakodó szövetséges A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. Budapest, 2008. 67–75. o.

a javaslatot. Végső döntés a Honvédelmi Tanács (HT) ülésén született. Itt dolgozták ki a testületet érintő jelentősebb fejlesztéseket is.¹⁹

A korszakban a fegyveres szervek feladatainak a koordinálására újjáalakították a Honvédelmi Tanácsot, amely a 60-as évek elejétől Honvédelmi Bizottsággént (HB) működött. Ekkor is a fegyveres szervek munkájának irányítása és a katonai beruházások részletes kidolgozása volt a feladata, így a pártszerveknél eldöntött politikai kérdések szakmai kidolgozása és ezzel kapcsolatban határozatok hozatala, amelyek kötelezőek voltak az érintett szervekre nézve. Több esetben a Munkásőrségről is hoztak határozatokat.²⁰

Az alegységek felállítása, a struktúra kialakítása

1957. február közepére a korábban meghatározott alapelvek alapján jogszabályokat hoztak, amelyekben lefektették a Munkásőrség működésének alapelveit. Ezt követően el lehetett kezdeni az alegységek felállítását, felfegyverzését és kiképzését.

A jogalkotást követően 1957. február 19-én az IIB a Munkásőrség személyi kérdéseivel foglalkozott, ekkor került sor a Munkásőrség Országos Parancsnokság törzsének a kinevezésére is. Az országos parancsnok Halas Lajos lett.²¹A törzs tagja lett továbbá: Zgyerka János, Boros Gergely és Florek Gyula.²² A Budapesti parancsnokság élére Bugár

¹⁹ MNL OL XIX-A-98 1. d. 1-149. f. Honvédelmi Tanács Minisztertanács (MT) Védelmi Iroda okmányai; A Honvédelmi Tanács 3/104/1957. számú határozata a Belügyminisztérium 1957. évi tervéről. 1957. május 22.; 1956 Honvédelmi Tanács MT. Védelmi Iroda okmányai XIX-A-98 1. d. 1-172 f. 1957. július 26.; MNL OL XIX-A-2-q 4. d. Münnich Ferenc, Horváth Mihály vörgey.: A Honvédelmi Tanács 10/105/1957. számú határozata a Munkásőrség 1957. évi költségvetéséről. 1957. július 26.; Antos István, Kiss Árpád: Az OTH és a PM jelentése Kádár Jánosnak a Munkásőrség költségvetéséről és anyagi ellátásáról, 1957. június 12.

²⁰ *Germuska – Nagy* 2004.

²¹ Erről jóval később számolt be a Népszabadság. *Népszabadság*, 1957. április 24.

²² Zgyerka János (1903–?) Sárísaon született egy bányászcsaládban. 1918-ban lett szakszervezeti tag. 1929–1931-ben Franciaországban dolgozott, ahol Karikás Frigyessel jó kapcsolatba került, 1932-től volt KMP tag, majd a szegedi Csilag börtönben együtt raboskodott Révai Józseffel. 1944-ben a sárísaipi partizáncsoport tagja volt. 1945–1950 között a Központi Bányász Szakszervezet titkára, e mellett 1945–1951 között a Partizánszövetség tagja, illetve 1945–1953-ban országgyűlési képviselő volt. 1951-ben az Ércbányászati Feltáró vállalat igazgatója, majd 1956-ban a Bányász Szakszervezet titkára lett. A forradalom alatt Sárísaon szervezett fegyveres kommunista egységet, amit a nemzetőrség valószínűleg egy időre felszámolt. A forradalmat követően Budapesten a Munkásőrséget szervezte, illetve a Dorogi Szénbányászati trösztnél volt kormánybiztos. Egyébként a Partizánszövetségtől került a milíciához, Halas a későbbiekben alkalmatlannak nevezte őt erre a feladatára. 1957. május 1-jén lett nyugdíjas. Nyugdíjba vonulása alkalmából a Munka Vörös Zászló Érdemrenddel tüntették ki. – *Munkásőr*, 1981. 10. sz.; MNL OL M-KS 288. f. 8. cs. 20. 6. e.; *Halas* 1986. 194–206. o.; *Munkásőrök*. Szemelvények a Munkásőrség tízéves történetéből. 13–17. o., *Magyar Közlöny*, 75. sz. 1957. VII. 5.; MNL OL M-KS 288. f. 47. cs. 732. 6. e. Halas Lajos feljegyzése, 1962. I. 25.

Boros Gergely (1912–1973) 1950-től a Földművelésügyi Minisztériumban volt főosztályvezető, 1954–1956-ban MDP KV tag. 1955–1956-ban a MEDOSZ elnöke, 1957. február 15-én került a MOP-ra a szervezési és ellenőrzési osztályra, ahová a pártközpont küldte, majd az MSZMP sarkadi járásának lett intézőbizottsági elnöke 1957 áprilisától. – *Balogh*. 389. o.; MSZMP II.; MNL OL M-KS 288. f. 47. cs. 732. 6. e. Halas Lajos feljegyzése, 1962. I. 25.; MNL OL MOP M-KS-295-1 393. d. 1. 6. e. Az országos parancsnok 003. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozóan.

Florek Gyula (1905–1974) munkás családban született, eredeti foglalkozása csőszerelő volt. 1921-től részt vett a munkásmozgalomban, 1945-ben lett MKP tag. 1929–1946 között a Weiss Manfréd gyárban dolgozott, 1949-ig a MÁVAG, majd 1949–1951 között az Április 4. gépgyár igazgatója volt. 1951-ben a Központi Ellenőrző Bizottság (KEB) az MDP-ből kizárta, 1953-ban visszavették. 1951-től Sztálinvárosban volt műszaki ellenőr, 1954-től a Gheorgiu Dej hajógyárban műszaki vezető. A forradalom alatt az I. kerületi pártbizottság megbízásából pártmunkát végzett. 1957–1958-ban a BMP helyettes parancsnoka volt. – BFL XXXV 1 a / 1/10. Javaslát Florek Gyula kinevezésére, 1957. II. 23.; MSZMP I. 349. o.

Jánost javasolták, végül Ambrus Jánost nevezték ki.²³ Káldor Gyula²⁴ lett a személyzeti osztályvezető. E mellett a szervezést is ütemezték: első körben március 1-jéig Budapesten a nagyüzemekre támaszkodva 3-4 osztagot és néhány szilárdnak tartott állami gazdaságban és termelőszövetkezetben szakaszokat akartak felállítani. Ezután 2-3 hétig szünetet kívántak tartani. A megbízhatóknak vélt személyeknek fegyvert, a kevésbé megbízhatóknak csak gumibotot terveztek adni.²⁵

Majd megtartották az első értekezletet a Munkásőrség Országos Parancsnokságán. Az IIB ülésén felsoroltakon kívül Frei Andor, aki a Fegyverzeti csoportot vezette, Rajnai József és Szekeres István is részt vett. A Szervezési Osztály vezetésével Zgyerka Jánost bízták meg, akinek fel kellett osztania munkatársai között a megyéket. A legszükségesebb tennivalók között az országos parancsnokság részére kijelölt épületbe költözést, Budapest, V. kerület Arany János utca 25., és az őrzés megszervezést tekintették. A rendőrséggel való együttműködés közös parancsban történő szabályozását, az igazolványokkal való eljárást, a kiválasztott parancsnokok más szervektől történő kikérését tartották fontosnak. A kezdeti időszakban a budapesti egységeket el akarták látni ruhával és jelvényvel.²⁶ Mivel ez igen nehezen ment, Halas visszaemlékezése szerint az ő javaslatára a hadseregtől kértek szerelőruhákat, és abba öltöztették a munkásőröket.²⁷

A szervezés során furcsának tűnő kezdeményezések is megvalósultak. Az Építő-, Fa és Építőanyagipari Dolgozók Szakszervezete az 1919-es hagyományokra hivatkozva Kádár Jánoshoz, mint a kormány elnökéhez fordulva, egy zászlóaljnyi erő létrehozásának engedélyezését kérte, ezt a Munkásőrség Országos Parancsnokságának közvetlen alárendeltségében kívánták működtetni Magyar Építőipari Munkások Országos Szövetsége (MÉMOSZ) zászlóalj néven. Kádár levelüket továbbküldte Halasnak,²⁸ s 1957 tavaszán felállították a Bokányi Dezső zászlóaljat.²⁹ Pár nappal később február 21-én arról számol-

²³ Más forrás szerint Halas őt csak javasolta, végül Szekeres Istvánt nevezték ki. MNL OL MOP M-KS-295-1 12. d. 21. ó. e. Halas Lajos javaslata a Budapesti PB vb-nek 1958. I. 27.

Ambrus János 1949-től NIM osztályvezető, 1950–1953-ban az ÁVH biztonsági őrzetében volt, 1953–1955-ben a Georghu Dej Hájógyárban asztalosként dolgozott. 1956 novemberétől MSZMP IV. ker. IB elnök, 1966–1978 között a Fővárosi Tanács XVIII. ker. VB elnök. 1957-ben egy ideig a BMP-t vezette. – MSZMP II. 383. o.

²⁴ Az első karhatalmi forradalmi ezred 2. zászlóaljában teljesített szolgálatot a forradalmat követően. Itt az a hír terjedt el róla, hogy „ellenforradalmár” volt. Ezt megcáfolták azzal, hogy a budapesti pártszervezetben tartózkodott ebben az időben. 1957. március 1-jén nevezték ki a MOP-ra, személyügyi osztályvezető lett. Halas Lajos elmondása szerint ő is a Partizánszövetségtől került a milíciához, de alkalmatlan volt feladata elvégzésére. 1958. március 15-től felmentették, és más területre helyezték át. – BFL XXXV 1. d. 1. ó. e. Biszku Béla levele Káldor Gyulával kapcsolatban az I. ezd. 2. zj. MSZMP IB-nek; MNL OL MOP M-KS-295-1 393. d. 1. ó. e. Az országos parancsnok 003. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozóan; MNL OL M-KS 288. f. 47. cs. 732. ó. e. Halas Lajos feljegyzése, 1962. I. 25.

²⁵ MSZMP II. 141–142. o. A határozatban szereplőket valószínűleg Halas javaslatára nevezhették ki, csak ez a javaslat február 21-i dátumozású. MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 23. ó. e. Halas Lajos: Javaslata a Munkásőrség országos parancsnokság szűkebb törzsére.

²⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ó. e. Az 1. MOP osztályvezetői munkaértekezlet jegyzőkönyve. Nincs dátum.

²⁷ Halas 1986. 193–242. o.

²⁸ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ó. e. Somogyi Miklósnak, az Építő-, Fa és Építőanyagipari (sic!) Dolgozók Szakszervezet elnökének a levele Kádár Jánosnak, 1957. február 19. MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ó. e.

²⁹ *Népszabadság*, 1957. április 14.

hatott be az országos parancsnok, hogy „A Budapesten folyó munkásőrség (sic!) szervezése meglehetősen előrehaladott állapotban van.” Ez országosan egyébként 2-3 ezer fő közötti létszámot jelentett, de közel sem rendelkezett mindenki fegyverrel.³⁰ Ez gyakorlatilag a forradalom leverését követően toborzott személyeket jelenthette.

Ugyanezen a napon határozták meg az új szervezési ütemet. A terv szerint március 10-éig 5241 főt terveztek felfegyverezni javarészt Budapesten és a fontosabb vidéki központokban. A második ütemben 15 408 főre kívánták növelni a létszámot március 20. és április 1. között. Április 25-ig 20 305 fős állománylétszámot terveztek, november 1-jéig pedig 30 704 főben alakították volna ki a végleges létszámot. Kezdetben a Belügyminisztériumtól akartak fegyvert kérni.³¹ Mivel később egyébként sok volt a jelentkező, Halas Lajos a március 30-án a 3. és a 4. ütemben kiosztandó fegyverek megcserélését kérte a Titkárságtól. Ezt azzal indokolta, hogy sok jelentkező zúgolódott, mivel nem kapott még fegyvert.³² A Titkárság jóváhagyta a tervet, sőt arra utasította az országos parancsnokot, hogy a felfegyverzést 1957 júniusáig fejezzék be.³³ Május 15-én Halas Lajos az intézőbizottságnak írt levelében felvetette, hogy 37 járásban nincs munkásőr-alegység szervezve.³⁴ Így két tervet is kidolgoztak a létszám emelésével kapcsolatban, de csak a későbbiekben emelték fel azt közel 40 ezer főre.³⁵

1957. február 28-án a Munkásőrségre vonatkozó szabályzatokkal a párt és a BM szerveit ellátták, február 21-ig elkészítették a szervezeti felépítést, és elkezdték kidolgozni a felfegyverzés ütemét, valamint a költségvetést. Budapesten 19 kerületben 3700 főt toboroztak, 12 megyében működött ezen a napon parancsnokság. A fővárosban a szovjet parancsnokság segítségével már folyt a kiképzés kölcsönkapott fegyverekkel, 3500 főt terveztek március 15-ére kiképezni. Az ellátással voltak gondok, bár ebben a szovjetek

³⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. Halas Lajos MOP törzsparancsnok feljegyzése Apró Antalnak 1957. február 21. 4. ő. e.

Apró Antal (1913–1994) 1945–1948 között az MKP KB tömegszervezeti osztályának a vezetője, 1948–1951 között SZOT főtitkár, 1951–1953 között építőipari miniszter, 1953-tól az MT elnökhelyettese 1971-ig. 1956-tól MSZMP KB és PB tag, 1956/57-ben Hazafias Népfrent elnöke, 1956. október 23-án az MDP KV katonai bizottságának tagja lett. A Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányban ipartügyi miniszter. 1971-ig Magyarország állandó képviselője a KGST-ben. 1971–1985 között országgyűlés elnöke. – Ki Kicsoda? 30. o., Munkásmozgalomtörténeti lexikon, 36. o.; *Liptai* 1987. 20. o.; <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/apro.htm> (A letöltés időpontja: 2014. 06. 20.)

³¹ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. „Halas Lajos, Jakus Vendel alezredes: „A Munkásőrségek (sic!) megszervezése, felfegyverzése” című feljegyzés, 1957. február 21. Münnich Ferenc jóváhagyta.

Münnich Ferenc (1886–1967) 1915-től vett részt a „nemzetközi munkásmozgalomban”, 1945-ben a Szovjetunióból tért haza, ezt követően Pécs főispánja lett, 1946–1949 között Budapest rendőrfőkapitánya, 1949–1956 között több diplomáciai tisztséget töltött be, 1956. október 27. – november 3. között a Nagy Imre-kormányban volt belügyminiszter. Október 26-ától a Katonai Bizottság tagja. 1957. február 28-áig az FMPK fegyveres erők-és közbiztonsági ügyek minisztere. Ő irányította a fegyveres szervek újjáalakítását, és megtisztítását a rendszer számára nem megbízható elemektől, a megtorlásban is jelentős szerepe volt. Február 28-ától a miniszterelnök első helyettese, 1958–1961-ben miniszterelnök, 1956–1967-ben KB, 1966-ig PB tag. – Munkásmozgalomtörténeti lexikon, 389. o.; MSZMP I. 377. o.

³² MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ő. e. Halas Lajos javaslata a Titkárságnak a Munkásőrség felfegyverezésére, 1957. március 30.

³³ MSZMP V. 176-177. o. 1957. április 19.

³⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos levele az Intéző Bizottságnak, 1957. május 15.

³⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ő. e. A Munkásőrség szervezésének létszámkihátása.; A szervezési módosítások létszámkihátásának összesítése.

is segítettek, a testületre Kazakov hadseregátornok³⁶ felügyelt,³⁷ bár azt pontosan nem tudni, hogy a megszállók mennyire szóltak bele a milícia szervezésébe.

Az állomány bővülésével párhuzamosan a MOP szervezete is nőtt. A kezdeti időszakban 63-an dolgoztak itt, és a következő szervezeti egységek működtek: Szervezési és Ellenőrzési csoport, Kiképzési Osztály, Személyügyi Osztály, Pénzügyi Osztály, Ügyviteli részleg és Anyagi Osztály. Márciusra változások következtek be, a Fegyverzeti Osztály önállóvá vált.³⁸ 1957. március 19-ére a MOP struktúrája a következőképpen épült fel: Szervezési és Ellenőrzési Osztály, Személyügyi Osztály, Kiképzési Osztály, Fegyverzeti és Technikai Osztály, Anyagi Osztály, Pénzügyi Osztály, továbbá Ügyviteli részleg. 1957 májusában már más osztályok is működtek a MOP-on: Operatív Osztály, Szervezési, Gazdasági.³⁹ Több alegységet is közvetlen az országos parancsnokság alá rendeltek: a Szegedvárosi zászlóalj, az Építőzászlóalj és a Vasas-zászlóalj.⁴⁰

A központi szerv alatt létrehozták még az úgynevezett területi, azaz budapesti és a megyei parancsnokságokat. A Budapesti Munkásőr Parancsnokságon szervezési és anyagi helyettesi, szervezési és kiképzési tisztii állománykategóriákat rendszeresítettek. A megyei parancsnokságok felépítése különböző volt: úgynevezett I. és II. típusú. Az első kategóriába a következő megyék tartoztak: Baranya, Borsod, Fejér, Nógrád, Pest, Veszprém, ezekben a parancsnoknak egy szervező és egy anyagi helyettese volt.⁴¹ A II. típusba tartoztak a fentiekben fel nem sorolt megyék, itt a parancsnoknak csak egy helyettese volt, a szervezéssel és az anyagi ügyekkel is neki kellett foglalkoznia.⁴²

A területi parancsnokságoknak alárendelten működtek az önálló század és zászlóalj erejű munkásőr alegységek. Utóbbiakon belül a század, szakasz, raj struktúra érvényesült. Meghatározták a felállítandó önálló munkásőr századok szervezetét is. Ezek egy törzsből és három szakaszból, egy szakasz három rajból, és egy nehézfegyver rajból állt, összlétszámuk 116 fő volt. Az irányító törzs összetétele: parancsnok és anyagi helyettese, kiképzési munkatárs, szervező, hírvívő, szolgálatvezető, írnök, négy gépkocsivezető, két egészségügyi beosztott.⁴³

E mellett a zászlóalj felépítését is kidolgozták, itt csak a három százados zászlóalj struktúráját fogom ismertetni, mivel ez volt az egyik leggyakoribb. Zászlóaljtorzsból, és közvetlen ez alá rendelt nehézfegyverrajból, és három századból állt. Összesen 354

³⁶ Vasziliy Kazakov (1898–1968) hadseregátornokot 1956. november 4-én éjfélkor nevezték ki a szovjet csapatok magyarországi főparancsnokává. Ekkor a Leningrádi katonai Körzet parancsnoka volt. A forradalom leverését követően segítette a Munkásőrség megszervezését. Később a Déli Hadseregcsoport parancsnoka, a szovjet szárazföldi csapatok főparancsnoka lett. – [Http://1956.mti.hu/pages/Chronology.aspx?ID=32](http://1956.mti.hu/pages/Chronology.aspx?ID=32) (2008. 05. 26.) *Munkásőr*, 1980/1.; http://epa.oszk.hu/02100/02176/00004/pdf/RTF_18_231-243.pdf (2012. 08. 27.)

³⁷ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ő. e. Halas Lajos: „Jelentés a Munkásőrség szervezésének 1957. február 28-i állásáról.”

³⁸ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ő. e. 1957. I. felében a parancsnokság helyzetét bemutató tájékoztató. Pontos dátum nem volt feltüntetve, mivel 1957. március 19-én önállóvá vált a fegyverzeti és technikai osztály, ezért ez az irat a kezdeti állapotokat mutathatja. A MOP személyi állománya, 1957. március 19.

³⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Sándor József, Czinege Lajos, Halas Lajos: Levél az MSZMP IB Titkárságának 1957. május 7. előtt.

⁴⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ő. e. A Munkásőrség Országos Parancsnokságának szervezeti határozványa, 1957. április 17.

⁴¹ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ő. e. I. típusú megyei munkásőr parancsnokságok állománytáblája, 3. sz. állománytábla.

⁴² MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ő. e. „Megyei Munkásőrség Parancsnokság II. típus, 4. sz. állománytábla.”

⁴³ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ő. e. Önálló munkásőr század állománytáblája.

főből. A zászlóalj parancsnoka mellett egy helyettes, három kiképző, egy szervező volt beosztva.⁴⁴

A szervezeti keretek kialakítása kapcsán lényeges szólni a munkásőrök jogairól és kötelezettségeiről is. A Munkásőrségben függetlenített, azaz hivatásos tisztek, társadalmi munkásőrök és polgári alkalmazottak teljesítettek szolgálatot. Az elsőként említett állománykategória a felsőbb parancsnoki posztokat töltötte be, szolgálatáért fizetést kapott. Őket az országos parancsnok nevezte ki, a néphadsereg tisztjeivel megegyező igazolványuk volt, a HM személyi tartalékalományához tartoztak, egészségügyi ellátásukat is a minisztérium biztosította.⁴⁵ Az alparancsnoki és a legénységi állomány társadalmi munkában, többnyire szabadidejében látta el a feladatait. Adott esetben kieső munkabérüket megtérítették. A polgári beosztottak fő-, vagy mellékállásban végezték el az adminisztratív feladatokat.

A jogokkal és a kötelezettségekkel kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy kiket vettek fel a testületbe. A 18. életévet be kellett tölteni, továbbá: „a) elsősorban az, aki 1919-ben vöröskatona volt, valamint az, aki résztvett (sic!) a spanyol szabadságharcban, vagy a második világháborúban partizán volt, illetőleg 1945 előtt résztvett (sic!) a kommunista mozgalomban, vagy 1945 előtt szervezett munkás volt, továbbá: b) munkás, tsz tag, dolgozó paraszt, néphez hű értelmiségi...” Természetesen a forradalomban való részvétel kizáró oknak számított.⁴⁶ Úgyszintén az 1956. november 4-ét követő külföldre távozás, a „párt és a kormány politikájával történő szembehelyezkedés” és a jogeltiltás.⁴⁷ A testületbe történő felvételhez két munkásőr írásbeli ajánlása kellett, ezt követően az illetékes MSZMP alapszervezetének intéző bizottsága a felvételi kérelmet elbírálta, majd az illetékes parancsnok rendelte el a felvételt, melynek során esküt kellett tennie a jelöltnek.

Az állomány kötelezéseit részletesen szabályozták. Az előjáró parancsait végre kellett hajtaniuk, a felszerelésüket kímélniük.⁴⁸ Az esetleges megmozdulások elfojtásában részt kellett vállalniuk, illetve jelenteniük kellett, de a „szocialista tulajdon védelme” is lényeges szempont volt. E mellett példaképnek is kellett lenniük: „... mind a párt, mind a magánéletben kommunistához méltóan, szerényen kellett viselkedniük...”, és parancsnokaik életét a saját életük kockáztatása árán is meg kellett védeniük. A szolgálat ellátása során közhivatalnokoknak minősültek.⁴⁹

A kötelezettségek közé tartozott, hogy a Munkásőrség objektuma, vagy a szolgálatban lévő tagja ellen intézett támadást azonnal jelenteni kellett az állomány tagjainak. Politikai és katonai ismereteiket bővíteniük kellett, az elemi csapások elhárításában részt kellett venniük. A karhatalmi alkalmazás esetén az ellenség megsemmisítésében, alegysége feladatainak ismeretében és végrehajtásában jelölték meg a teendőket.⁵⁰

⁴⁴ Fegyverzete a következő volt: 354 pisztoly, 118 karabély, 236 géppisztoly, négy golyószóró, négy géppuska, két kerékpár, két motor, és 8 tehergépkocsi. MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ő. e. 7. sz. állománytábla. Háromszázados munkásőr zászlóalj.

⁴⁵ MNL OL MOP M-KS -295-1 1. d. 1. ő. e. Halas Lajos: A Munkásőrség ideiglenes működési szabályzata, 1957. május 27.

⁴⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 558. d. 1. ő. e. FMPK 3075/1957. sz. határozata.

⁴⁷ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. A Munkásőrség működési szabályzata, 1957. december 5.

⁴⁸ MNL OL MOP M-KS-295-1 558. d. 1. ő. e. FMPK 3075/1957. sz. határozata; MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Munkásőrség működési szabályzata, 1957. december 5.

⁴⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Munkásőrség működési szabályzata, 1957. december 5.

⁵⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ő. e. A Munkásőrség szervei határozványja. Utasítás a Munkásőrség törzseinek a működésére. 1957. Nincs dátum.

Ugyanakkor jelentős jogosítványokkal rendelkeztek. A munkásőr gyakorlatilag a karszalag⁵¹ és a jelvény⁵² felvételével bármikor „szolgálatba helyezhette” magát, ennek során megillette a büntetőjogi védelem, az egyenruha és a fegyverviselés joga, továbbá „Karahatalmi alkalmazása esetén az igazoltatási, az előállítási és a fegyverhasználati jog is.” A szolgálatban lévő munkásőr gépjárműveket is átvizsgálhatott. Ennek során a rendőrségre kellett előállítania a gyanús stb. személyeket.⁵³

A fegyvert elvileg csak indokolt esetben használhatták, de a fegyverhasználatnak igen tág teret szabtak: „Még a figyelmeztető lövések is mellőzhetők, ha a társadalom védelmének az érdeke nem engedi meg az alkalmazásukat, vagy ha a munkásőrt hirtelen és váratlan, az életét fenyegető támadás éri.” Gyermekekre, a terhes nőre és elmebetegre tilos volt lőni. A munkásőr akkor is tüzet nyithatott, ha szolgálatának ellátásában akadályozták, ha olyannal került szembe, aki súlyos bűncselekményt követett el, vagy ennek elkövetésében kellett megakadályozni. Szökött elítélt elfogása esetén, illetve a munkásőr közvetlen megtámadása esetén használhatta a fegyverét.⁵⁴ Látható, hogy a hatalom igyekezett biztosítani munkásőreit, hogy esetleges rendszerellenes tüntetőkkel szembeni fellépésüknél nem érheti őket felelősségre vonás. Sőt, a nem indokolható mértékű intézkedések esetén is szemet hunytak. Erre jó példa az önvédelem szabályozása: „A védelem szükséges mértékének ijedtségéből, vagy menthető felindulásból való túllépése azonban nem büntethető.”⁵⁵ Ráadásul a '60-as évek közepéig haza vihették szolgálati fegyverüket, amiből sok visszaélés és baleset származott. Ezt hivatalosan rendkívüli eseménynek nevezték, ezen kívül a következő esetek számítottak ebbe a kategóriába: alegységen belüli tömeges parancsmegtagadás, hanyag őrszolgálat miatt keletkezett kár, fegyver elvesztése és rongálása, 1000 forintnál nagyobb kár a felszerelésben, más fegyveres szerv tagjaival történt összetűzés még akkor is, ha ebből nem keletkezett kár. A szolgálatban elkövetett bűncselekmények a katonai bíróságra tartoztak.⁵⁶

A szervezeti keretek kialakítása mellett arról is kell beszélni, hogy a testület létszáma hogyan alakult a februári tervekhez képest. A budapesti kerületek és a megyéken belül a fontosabb egységek élére 1957. március 1-je és 15-e között nevezték ki a parancsnokokat.⁵⁷ Ugyanakkor március 15-én fogadta el a testület rendszeresített állományát Apró

⁵¹ A karszalag vörös színű volt, közepén Munkásőrség felirattal. Eredetileg volt olyan elképzelés is, hogy nemzetiszínű legyen. 1957 tavaszán ezzel kapcsolatban vita volt, mert az alapító párthatározatban a vörös, a kormányrendeletben a nemzeti színű jelent meg.

⁵² A jelvény a következőképpen nézett ki: felső részén „...búzalkalász és fogaskerék koszorúalakban. Középen nemzetiszínű mezőben keresztben géppisztoly kicsinyített mása. A jelvény felső részén közepén öt ágú (sic!) vörös csillag, a nemzetiszínű mezőben a munkásőrség (sic!) kezdőbetűi MÖ láthatók egymás alatt.” *Népszabadság*, 1957. március 13.

⁵³ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Munkásőrség működési szabályzata, 1957. december 5.

⁵⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Halas Lajos: Munkásőrség működési szabályzata, 1957. december 5. – Az esetlegesen kialakult tömeg, és a munkásőrök viszonyát is szabályozták: „Az egység tagjai a tömeggel közvetlenül ne érintkezzenek, a tömegben lévőkkel ne keveredjenek, s velük közvetlenül ne alkudozzanak és megegyezést ne kössenek.” MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Halas Lajos: A Munkásőrség ideiglenes működési szabályzata, 1957. május 27.

⁵⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Halas Lajos: Munkásőrség működési szabályzata, 1957. december 5.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 23. ő. e.; MNL OL MOP M-KS-295-1 3. d. 11-13. ő. e. Káldor Gyula: Nagybudapesti kerületi parancsnokok névsora és rövid jellemzése, 1957. március 14.

Antal. Így év végéig 218 tisztet, öt tiszthelyettest, 98 polgári állományú személyt, 30 389 társadalmi állományú munkásört terveztek rendszeresíteni. Ekkorra kialakították, hogy mely településen mekkora erőt fognak felállítani. Így országosan 61 zászlóalj, 71 önálló század és 187 század megszervezését tervezték. 30 670 pisztoly, 10 156 karabély, 20 501 géppisztoly, 308 golyószóró és ugyanennyi géppuska,⁵⁸ 249 kerékpár, 158 motorkerékpár, 31 személygépkocsi, öt tehergépkocsi, két busz, és 799 rendkívüli tehergépjármű átadása szerepelt a tervben. A rendkívüli tehergépkocsikat szükség esetén a vállalatoktól „kapták kölcsön” a helyi egységek.⁵⁹

Március 17-én felmérték, hogy vidéken miképpen haladnak a szervezéssel. A területi parancsnokságok törzseit és a szegedi önálló, a MOP alá rendelt városi parancsnokságot ekkor már felállították. Gyórt, Hajdú-Bihart és Pestet kivéve a megyei törzsek a helyi IB épületeibe települtek.⁶⁰ 1957. április 15-ig a 31 178 főre tervezett létszámból 24 162 főt vettek fel.⁶¹

⁵⁸ Látható, hogy a testületet a korábbi Rendező Gárdával szemben nem csak pisztollyal, hanem más fegyverrel is ellátták, mindez adott esetben szélesebb körű alkalmazást tett volna lehetővé. A kezdeti feladatok meghatározása, a kiképzés mellett a fegyverek típusai is azt támasztják alá, hogy a Munkásőrséget egy esetleges második '56 elfojtására állították fel a kezdeti időszakban. A nagyobb tűzerjű fegyverek rendszeresítése reguláris alakulatok ellen is bevethetővé tette őket. Fegyverzetük a következő volt: TT és Zbrojovka pisztoly, PPS géppisztoly, 43 M karabély, DP golyószóró, Gorjunov géppuska. Gyakran a fegyverzet tárolása és karbantartása nem volt megfelelő. Az őrzést nem oldották meg jól, sokszor nem a kijelölt helyiségekben tárolták a fegyvereket, a használat után sokszor elmaradt a karbantartás, nem olajozták, tisztították őket, így a fegyverek csöve sokszor rozsdásodott, hadihasználatosságuk ideje csökkent. A raktározást jól zárható helyiségben, az ajtókra és az ablakokra szerelt ráccsal kellett volna megoldani. A fegyvereket kezdetben ládákból tárolták. Problémát jelentett az is, hogy sokszor a kellenél jobban szétszedték őket, nem csak annyira, amennyire a tisztításhoz elegendő lett volna. Volt, amikor házilag gyártott alkatrészeket építettek be, valószínűleg az alkatrészhiány miatt. Az 1957-es esztendő végén tűzészeti fegyverzetet terveztek rendszeresíteni a Munkásőrségnél, amit a következő évben meg is kaptak. A honvédelmi miniszter november 19-én 150 db második kategóriájú, 45 mm-es kaliberű páncéltörő ágyút, hozzá tartozó lőszerrel és lövegfelszereléssel ajánlott fel a Munkásőrségnek. A fegyverek mellett a híradás is lényeges volt, 1957. első felében a megyei szervek közül tizenhárommal volt a MOP-nak összeköttetése „K”, vagyis különleges vonalon, tizennégygel pedig BM vonalon (is). A budapesti kerületekkel közötti és „K” vonal biztosította a kapcsolatot. A rádióhálózat kiépítése még ekkor gyermekcipőben járt a testületnél. Ilyen módon a járási parancsnokságokig ki volt építve az ügyeleti szolgálat, elvileg a MOP mindenről tudott, ami az országban történt. Szeptemberre a területi szervekhez beállítandó rádióparancsnokokat kiképezték. Az összeköttetést a MOP és a területi szervek között R-30-as rádióval, a Budapesti Parancsnokság és a kerületi szervek között „telefonszerű kis rádióval” tervezték kiépíteni. – MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 21. ó. e. Frey Andor körlevele „A kiutalt fegyverzet tárolásának és karbantartásának hiányosságai” tárgyában, 1957. április 17.; MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 21. ó. e. Bereczki Imre mk. őrgy. MN Fegyverzeti Csoportfőnökség levele Halas Lajosnak, 1957. XI. 19.; MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 21. ó. e. Halas Lajos válaszevele Bereczki Imre mk. őrnagynak, 1957. XII. 11.; MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 7. ó. e. Szekeres István: „Jelentés a kiképzési osztály végzett munkájáról”, nincs dátum; MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ó. e. Halas Lajos levele a Titkárságnak, 1957. IX. 4.

⁵⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ó. e. „Munkásőrségek rendszeresített állománya.” Apró Antal jóváhagyásával, 1957. március 15.

⁶⁰ 108 járási és városi parancsnokságot szerveztek meg a megyéken belül, amelyeknek alárendeltségében összesen 38 zászlóalj és 70 önálló század működött, ezekben összesen 21 420 munkásőr teljesített szolgálatot, ami azt jelentette, hogy az év végére vidékre tervezett 20 256 főnyi létszámot túlteljesítették! Országos szinten pedig április 25-re kellett volna ilyen erőt felállítani. Több helyen a létszámemelést előzőleg megbeszélték. Az első ütemben kiosztott fegyverek 48%-át az intézőbizottságok, 32%-át a rendőrség, 20%-át a karhatalmi alakulatok raktáraiban tárolták ekkor. – MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. Halas Lajos: „Jelentés a vidéki munkásőrségek szervezéséről, 1957. március 17-i helyzet.” 1957. március 19.

⁶¹ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 7. ó. e. Jelentés a Munkásőrség feltöltöttségéről (létszám), 1957. április 15-ig.

Április 19-én foglalkozott az MSZMP KB Titkárság Munkásőrség felfegyverzésével. Az ülésen Halas és a tagok közt komoly vita alakult ki a felfegyverzéssel kapcsolatban, Halas minden munkásórnek marokfegyvert akart adni, végül az a határozat született, hogy a későbbiekben felszerelendő alakulatok légénységi állománya nem kap pisztolyt, csak a tisztek. Halas idővel azonban mindenkit ellátott fegyverrel. A következő határozatok hozták még ezen kívül: a megyei és járási parancsnoki kart a pártszervekkel közösen kellett kinevezni. Biszku Béla, Halas Lajos és Révész Géza⁶² feladata lett a riadótervek összehangolása, és új eskü szövegezése, ez utóbbiba Czinege Lajost is bevonták. A BM-en keresztül 30 000 munkásőrruha legyártását rendelték el a Tervhivatalnak. A MOP-e mellett kemény bírálatot is kapott: „A Titkárság figyelmezteti a Munkásőrség Országos Parancsnokságát, hogy a párt vezető szerveinek a hozzájárulása nélkül nem dönthetnek jelentősebb kérdésekben, és szigorúan tartsák magukat az eredeti határozatokhoz.” A vita kapcsán ki kell emelni, hogy leginkább Halas Biszku Béla belügyminiszterrel került konfliktusba, ami nyilván annak köszönhető, hogy az országos parancsnok a testületet ki szeretete volna vonni a BM alól.⁶³

Május 1-jére Halas jelentése szerint Budapesten – pár kerület kivételével – felállították a tervezett létszámot. Így Halas Lajos május 15-én azt kérte az IB-nek írott levelében, hogy abban a 37 járásban is, ahová eredetileg nem terveztek alegységeket, induljon meg a szervezés.⁶⁴ De mindemellett fontos tény, hogy csak augusztusra haladta meg az országos létszám a 30 ezer főt a gyakori kilépések miatt. A tervet túlteljesítették, de a minőséggel gondok voltak. Bár nagy volt a fluktuáció,⁶⁵ ennek ellenére Halas a későbbiekben is kitartott a testület létszámának már közel 45 ezer főre emelése mellett.⁶⁶ 1958-ban végül 40 ezer főre emelték az állományt.

Májusban a valós helyzet országosan a szervezés terén a következőképpen nézett ki. A fővárosban a tervezett 9 ezer munkásórból 6800 volt meg, június 15-ig tervezeték a fővárosiakat felszerelni. A szervezéssel kapcsolatban egyébként a következő problémákat látták. A kinevezett parancsnokok katonai szakértelme nem volt megfelelő, a rendőrség nem volt partner a fegyverek tárolásában. Utóbbi miatt öt kerület a párházakban alakította ki fegyverraktárát. Annak sem örültek, hogy öt kerületben a zászlóaljparancsnok

⁶² Biszku Béla (1921–) Eredeti foglalkozása szerszámlakatos, 1949-től az MDP Budapesti pártbizottság káderosztály vezetője, 1951–1955 között az MDP X. kerületi, 1955–1956-ban a XIII. kerületi pártbizottság titkára. 1985-ig KB, 1980-ig PB tag. 1957–1961-ben belügyminiszter, részt vett a forradalom utáni megtorlásokban, a '60-as években az Országos Kitelepítési Bizottság elnöke, 1961–1962-ben miniszterelnök-helyettes. 1962–1978 között KB titkár. Az 1968-as reformkísérlet egyik ellenzője. Jelenleg nyugdíjas. – Ki kicsoda? 65. o., MSZMP I. 339. o.

Révész Géza (1902–1977) 1945-ben szovjet tisztként érkezett vissza Magyarországra, az MDP KV Katonai és Karhatalmi Osztályának lett a vezetője, 1947–1948-ban varsói nagykövet, 1948-tól a HM-ben főcsoportfőnök. 1954–1957-ben az OTH elnökhelyettese, 1957–1960 között honvédelmi miniszter, majd 1963-ig moszkvai nagykövet, 1957–1977 között KB tag. – MSZMP I. 386. o.; Munkásmozgalomtörténeti lexikon, 491. o.

⁶³ A Titkárság határozata a Munkásőrség fegyverzettel és ruházattal való ellátásával kapcsolatban, 1957. április 19. MSZMP V. k. 176–177. o.

⁶⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos levele az IB-nek, 1957. május 15.

⁶⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 6. ő. e. A Munkásőrség havi létszámkimutatásai.

⁶⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos javaslata a Munkásőrség létszámának a felemelésére, 1957. július 30.

IB tag is volt egyben, ugyanakkor nem mindenütt tartottak havonta zászlóaljgyűléseket. A megalakulást követően májusig a fővárosban 11 rendkívüli esemény történt.⁶⁷

A túljelentkezésre hivatkozva május 13-án Florek Gyula tett javaslatot a budapesti egységek 1000 fős felemelésére.⁶⁸ A budapesti tartaléknak a IV., VII., VIII., XIX., XX. és XXI. kerületek egy-egy századát kívánták kijelölni.⁶⁹ Ugyanezen a napon tartottak a MOP-on egy osztályvezetői értekezletet. Ezen is szó esett a Titkárságnak elküldendő létszámemelési javaslatról.⁷⁰

Az értekezletet követően két nappal Halas Lajos a későbbi események szempontjából fontos levelet írt az Intéző Bizottságnak, amelyben összefoglalta a testület addigi tevékenységét. Beszámolt arról, hogy április 15-ig a területi-és az egységparancsnokságokat felállították, 27-ig 21 300 főt fegyvereztek fel. A Munkásőrségek elhelyezkedési vázlatát megküldték Kazakov hadseregtábornoknak,⁷¹ a hadseregtől végül 20 ezer ruhát kaptak kölcsön.⁷²

Halas a beszámolójában a fővárosi létszám nagy részének megszervezéséről számolt be május 1-jéig; láthattuk, jócskán túlzott. De ekkor már nem az 1000 fős létszámemelésről beszélt, amit korábban Florek Gyula javasolt, hanem arról, hogy 37 járásban⁷³ nem tudtak munkásőrséget felállítani, és erre szükség lenne. Ugyanakkor külön sajtót kért a testületnek. Megemlítette a pisztollyal történő teljes ellátás szükségességét is. Problémaként sorolta fel a Közlekedési és Postaügyi Minisztérium által kiutalt kocsik rossz minőségét, a rendőrség erőszakos magatartását a milicistákkal szemben.⁷⁴ Ez a levél olyan szempontból mérföldkő a testület történetében, hogy az ebben megfogalmazott kérések a későbbiekben, ha lassan is, de megvalósultak.

Májusra annyival lett könnyebb a MOP dolga a létszámfeltöltés terén, hogy nem kellett olyan sok akcióban, rendezvényen részt vennie a testületnek, mint korábban. Ezt

⁶⁷ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 7. ő. e. Florek Gyula budapesti parancsnokhelyettes jelentése Halas Lajosnak.

⁶⁸ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Florek Gyula budapesti parancsnokhelyettes jelentése a Budapesti Pártbizottságnak, 1957. VI. 4.

⁶⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. Florek Gyula budapesti parancsnokhelyettes javaslata Halas Lajosnak a budapesti létszám emelésére, 1957. V. 13.

⁷⁰ A német milícia anyaga ebben az időszakban érkezett meg, ennek a lefordításáról és a Magyarországra látogató ötfős küldöttségről is szót ejtettek. E mellett az aktuális politikai eseményekkel kapcsolatos teendőket vitatták meg, így a pártkongresszusra történő küldöttválasztásokról, magáról a kongresszusról és a KV választásról esett szó. A fegyverzeti osztályvezető, Frey Andor rajonként és szakaszonként egy-egy távcső rendszerítését javasolta, és megemlítette, hogy a legtöbb helyen rossz a fegyverek tárolására használt helyiség. MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ő. e. Osztályvezetői értekezlet, 1957. V. 13.

⁷¹ Minderről meg kell jegyezni, hogy a szovjetek szerepéről a Munkásőrséggel kapcsolatban kevés adat áll rendelkezésünkre, de gyaníthatóan jelentős mértékben beleszóltak a szervezésbe. Halas Lajos egy a Párt- és Tömegszervezetek Osztályán (PTO) tartott értekezleten arról számolt be, hogy pár nappal korábban egész napos értekezleten volt a szovjet hadseregcsoport-parancsnokánál. „Mikor fegyvert kértünk, az egyik tábornok közbeszólt, hogy fegyverünk nekünk nincs, – a fegyver az Önöké. A másik azt mondta, hogy idáig sem tudták maguk megvédeni, – hol a biztosíték?” Ugyanakkor a szovjetekkel a fegyverszállítás során azt is közölni kellett, hogy ki hol veszi át a fegyvert. MNL OL M-KS 288. f. 21. cs. 1. ő. e.

⁷² MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos levele az IB-nek, 1957. V. 15.

⁷³ Egyébként az ezzel kapcsolatos legelső terv már május 10-én napvilágot látott, ezt Palotás Ferenc készítette, és 39 598 fős létszám kialakítását javasolta, ezen felül 292 tiszt és 110 fő technikai személyzet lett volna az emelés. MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. „Javaslat a Munkásőrség létszámának a felemelésére.” 1957. V. 10.

⁷⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos levele az IB-nek, 1957. V. 15.

a későbbi fejezetekből majd láthatjuk. A létszámfeltöltés befejezése is a lényeges feladatok közé tartozott. Ekkorra tisztázódott végleg, hogy a megyékbe és az alegységekhez kiket nevezzenek ki parancsnokoknak, illetve a megyékbe parancsnokhelyettesnek.⁷⁵ Ugyanakkor papíron a keret már sok helyen fel volt töltve májusban. Mindez azért jelentett gondot, mivel a Munkásőrségbe több leszerelő karhatalmista kérte átvételét. Persze sokaknak még csak a jelentkezését fogadták el ekkor, többeknek nem volt ruházatuk, vagy fegyverük. A legjobbnak tartott karhatalmistákat a megyei parancsnokságokhoz kérték át.⁷⁶

A Budapesti helyzet mellett lényeges a vidékiról is beszélni. A törzsek munkájával a megyékben a következő problémái voltak 1957 nyarán a vezetésnek: kapkodás jellemezte a tevékenységüket, sok helyen nem készítettek előzetes munkaterveket, a parancsnokok sok feladatot egyedül oldottak meg, melynek az lehetett az oka, hogy több alkalmatlan személy szolgált a törzsek társadalmi állományában. Ezért a testület vezetése javasolta a törzsekbe „magasabb szintű káderek” beosztását. A MOP viszont a következőkre utasította őket: a korábbi parancsok szerint működjenek, havi munkaterveket készítsenek, és ez alapján kellett szeptember 1-jétől a munkájukat végezniük. Augusztus 15-ig a MOP-ra be kellett küldeniük a harcérték jelentéseket. Gondot jelentett még az alegységek decentralizáltsága.⁷⁷ A későbbiekben sem javult a helyzet, így a MOP szeptemberben ellenőrzéseket tartott a megyékben.⁷⁸

Ugyanakkor utasították a megyéket, hogy az alegységek vegyenek fel neveket.⁷⁹ „Lehetőleg a járásban, vagy megyében született, vagy mártírhálált halt elvtársak közül tegyenek javaslatot.”⁸⁰ A várpalotai munkásőr zászlóalj külön titkársági engedélyt kért azzal kapcsolatban, hogy egy Fjodor nevű szovjet őrnagyról nevezhesse el magát. Ezt meg is kapták.⁸¹ A névadási ceremónia ünnepélyes keretek között történt, a célja a Munkásőrség népszerűsítése, reklámozása volt, pontosan meg kellett őket tervezni. Hasonló procedúra volt az alegységek részére történő zászlóátadásnál is.⁸² Az ünnepségeket sok helyen

⁷⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 8. ő. e. Szervezési, megalakulási tervek, 1957. V. 4.

⁷⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ő. e. 1957. V. 7-i MOP osztályvezetői értekezlet.

⁷⁷ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Összefoglaló a megyei munkásőr parancsnokságok törzsmunkájáról, 1957. VII. 29.

⁷⁸ Ennek során a MOP ellenőrző bizottságokat küldött ki szeptember 10. és december 22. között. Két csoportot szerveztek, egy megyét hat nap alatt akartak „átvilágítani”. Ennek során a megye és az alárendelt alegységek törzseit ellenőrizték. A bizottságokban a MOP osztályainak a beosztottjai vettek részt, három-három fő. A bizottságoknak a lövészetben is részt kellett venniük, ugyanakkor a következőket kellett vizsgálniuk. Milyen a kapcsolat a párt-és a társszervekkel, riadóterv ellenőrzése, törzsmunka értékelése, rendkívüli események, kiképzési anyagok, fegyver, gépjármű megléte és állapota, nyilvántartások vezetése. A vizsgálat eredményéről a helyi pártszerveket is kellett értesíteniük. – MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Utasítás a Munkásőrség Országos Parancsnokságának ellenőrző bizottságai részére, 1957. IX. 7.

⁷⁹ A következő nevek már foglaltak voltak: Asztalos János, Bokányi Dezső, Hámán Kató, dr. Hamburger Jenő, Lakatos Péter, Latinka Sándor, Mező Imre, Mosolygó Antal, Radnóczi József, Ságvári Endre, Schneff József, Soltész Mihály, Szalvai Mihály, Szamuely Tibor, Tóthfalusi Sándor, Turner Kálmán, Varga Gábor, Zalka Máté, Gőgös Ignác, Schönherz Zoltán, Csébi József, Nagy István. – MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. Összefoglaló a megyei munkásőr parancsnokságok törzsmunkájáról, 1957. VII. 29.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ MNL OL M-KS 288. f. 7/14.A Titkárság 1957. IX. 20-i határozata.

⁸² A Budai Járási Munkásőr Parancsnokság például egyszerre tartotta a zászlóátadási és névadói ünnepséget. Grandiózus tervet készítettek ezzel kapcsolatban, a tervezéshez egy bizottságot is felállítottak, amelyben a járási és budakeszi pártbizottság és tanács, a rendőrség, a KISZ, a Népfront, a Partizán Szövetség egy-egy embere és a Hadtörténeti Intézet parancsnokhelyettese is részt vett. A rendezvényre 400 meghívót küldtek szét, a meghívottakat egy bizottság fogadta, közülük 75 főnek egy 80 m²-es tribünt építettek. Az érdeklődőket

sporteseménnyel, táncmulatsággal kötötték egybe, több esetben egy magas rangú párt stb. vezetőt is meghívtak szónoknak.⁸³

Az országos szervezési helyzet június végén összességében a következő volt. A MOP azt jelentette, hogy sikerült befejezni a Munkásörtség létszámának a feltöltését, sőt, 3 ezer fővel túl is lépték azt,⁸⁴ ám ezzel kapcsolatban ellentmondásosak az adatok, hiszen más források szerint csak szeptemberre haladták meg a 31 ezer fős létszámot.⁸⁵ A júniusi létszám 29 200 fő lehetett,⁸⁶ a szervezeti keretek az alegységekig kialakították, 68 zászlóalj és 72 önálló század volt felfegyverezve, a hiány az egyes egységeknél, alegységeknél lévő hiányokból adódhatott. Ennek oka a magas fluktuáció volt.⁸⁷ Az állomány kétharmadát

a járás közsegeiből tehergépkocsikkal szállították a helyszínre. Az ünnepség területét előzőleg elrendezték. Az ünnepségen a zászlóavatás során minden fontosabb szerv feltűzte a zászlóra a szalagját, a légielő gépei virágot szórtak a helyszínre. Majd a névadóról, Sziklai Sándorról egy szobrot avattak fel. Ennek során az emlékmű előtt a hozzátartozók, mögöttük „V” alakban munkásörök helyezkedtek el. Ezt követően a Sziklai Sándor házáig zenekarral és a zászlóval felvonultak a munkásörök, ahol egy emléktáblát lepleztek le. A rendezvényt ebéddel zárták 15 órakor. Természetesen megfelelő propagandáról is gondoskodtak. – MNL OL MOP M-KS-295-1 3. d. 12. ó. e. „A Budai Járási Parancsnokság tervezte a zászló és névadó ünnepségre” – Nem találtam arra adatot, hogy a tervezet végül milyen formában valósult meg.

Sziklai Sándor 1956-ban a Hadtörténelmi Intézet parancsnoka volt. Budakeszin lakott, apását lelőtte, és egy fiatal helybéli lakost megsebesített. A Kádár-rendszerben elfogadott hivatalos koncepció szerint „huligánok” ölték meg őket. A Sziklai „meggyilkolásával” kapcsolatos perben hat halálos ítéletet hoztak. *Tulipán* 2012. 113–114. o.

⁸³ MNL OL MOP M-KS-295-1 3. d. 12. ó. e.

⁸⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ó. e. Értékelő jelentés a Munkásörsegről, 1957. június. Mivel ez valószínűleg a felsőbb szerveknek készült, így kozmetikázták az adatokat, aminek az lehetett az oka, hogy a testület létszámának a 40 ezer főre emelése már ekkor felvetődött.

⁸⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 6. ó. e. Kimutatás a Munkásörtség szeptemberi létszámáról.

⁸⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 6. ó. e. Kimutatás a Munkásörtség júniusi létszámáról.

⁸⁷ A problémák okát sok esetben az állomány összetételében kell keresni. A Munkásörtség parancsnokainak többsége a feloszló karhatalomból került át, ők júniusban a függetlenített állomány 55%-át tették ki. A másik részük tartalékos tiszt volt, az ő ügyüket nem sikerült rendezni kezdetben, mivel párthatáskörbe tartoztak. Ezért egy ideig hivatalosan nem tudták kinevezni a parancsnokokat. Így egy, a HM, a BM, a Káder- és az Adminisztratív Osztály egy-egy küldöttjéből álló vizsgálóbizottság felállítását tervezték. Feladatuk az átcsoportosítás lebonyolítása, a tisztek előléptetésének vizsgálata, a hivatásos szolgálatra jelentkezők ügyének az elbírálása és a Munkás-Paraszt Hatalomért-emlékéremre felterjesztési javaslat készítése lett volna. Május 2-ig el kellett kezdeniük ezt a munkát. A tisztai állományon belül június 10-ig 216 fő volt a függetlenített állomány létszáma. Mint azt láthattuk, igen gyenge szakmai munkát végeztek, melynek legfőbb oka összetételükben keresendő. Közülük korábban 89 fő, 41% volt tiszt, 121 fő, 56% tartalékos tiszt, három fő, 1,5% tiszthelyettes, ugyanennyi személy semmilyen tiszt iskolát nem végzett. Katonai akadémiát 36 fő, 17%, tiszt iskolát 63 fő, 30%, tartalékos tiszt tanfolyamot 50 fő, 23,1% végzett, a Belügyminisztériumtól átkerült személyekről nincs adat. Elemi iskolát 89 fő, 40%, középiskolát 120 fő, 58%, főiskolát 7 fő, 2% végzett. A 216 fő közül 154 volt „munkás” 70%, 42 fő „paraszt” 20%, 6 fő értelmiségi 3%, egyéb kategóriába pedig 14 fő, 7%, tartozott. A párthűségnek ezen kívül másfajta statisztikai mutatói is léteztek. A „felszabadulás” előtt 30 fő 14%, volt párttag. 1945–1948 között 150-en (69%), léptek be, 1953-ig pedig 36 fő, 17%. Tehát minden hivatásos munkásör-tiszt a párt tagja volt! Összesen 11 fő, 5,1 % volt igazolt partizán. A korabeli „humánforrás-politikában” a beosztott életkora is fontos szerepet játszott. A függetlenített állományból 24-30 életév közötti 51 fő, 23% volt, 30-40 év közötti 112 fő, 53%, 40-50 közötti 46 fő, 21%, 50 évesnél csak heten voltak idősebbek, 3%. 11 fő volt korábban ávh-s, köztük Halas Lajos is. A tisztai állomány összetétele mellett a testület rendkívüli eseményeinek adatai is árulkodóak. Az 1957-es esztendőben összesen 251 rendkívüli esemény történt, melyből 46 volt haláleset, 13-ból lett (csak) bírósági ügy, 29 ügy végződött kizárással. 1958. április 15-ig ugyanannyi rendkívüli esemény történt, mint a megalakulás évében. „... április hó 15-ig a rendkívüli események 44%-a részegeskedés, jogtalan lövöldözés, verekedés, melynek 10%-a súlyos sérülés, 6%-a halálos lett. A balesetek 20%-a sebesülés, és 5, 7%-a halálos. Megnövekedett az öngyilkosságok száma is, ami a rendkívüli események 12, 3%-át teszik (sic!) ki.” – MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/6. ó. e. Czinege Lajos: Tervezet a Munkásörsegről szolgálatot teljesítő tartalékosokkal kapcsolatos intézőbizottsági határozat végrehajtására.” 1957. április

látták el ruházattal és fegyverrel június elejéig,⁸⁸ a terv, hogy a pártkonferenciáig készen legyenek ezzel, nem valósult meg.⁸⁹

Az állomány kialakítása mellett más teendők is adódtak. Május elején már folyt a nyilvántartás kialakítása,⁹⁰ a Működési szabályzat⁹¹ kidolgozása, bár utóbbi csak 1957 decemberére nyerte el végleges formáját.⁹² A MOP szervi határozványát már április végén elfogadták,⁹³ így valószínűleg a Munkásőrség szervi határozványát is ebben az időszakban véglegesíthették.⁹⁴ A szabályzatoknak a későbbiekben is voltak hiányosságai, így a HT 1957. július 17-én arra utasította a MOP-ot, hogy augusztus 20-ig dolgozzák ki a lőszer-javadalmazás, az utánpótlásellátás, fegyver- és a lőszerraktározás szabályzatát. Össze kellett írni, hogy szakaszonként ki milyen fegyverrel rendelkezzen, illetve adott fegyverhez évente milyen célra mennyi lőszer fognak felhasználni.⁹⁵ Ugyanakkor a testületre vonatkozó szabályok is változtak. Módosították a 3075/1957. számú kormányhatározatot. A munkásőr a szolgálat ellátása közben a következő megkülönböztető jelzéseket viselhetette. A nemzeti helyett vörös színű karszalagot, egyenruhát és jelvényt.⁹⁶ E mellett a Magyar Honvédelmi Szövetség (MHSZ) központi, a budapesti, megyei, és Budapest kerületi üléseken a Munkásőrség mellett az MSZMP, a Partizán Szövetség, a KISZ, egy-egy megbízottjának és a hadsereg egy ideirányított emberének kellett részt vennie, az alacsonyabb szintű üléseken a párt, a Munkásőrség és a KISZ egy-egy küldöttjének.⁹⁷ Rendezték a munkásőrök baleseti kártalanítását is.⁹⁸

Lényeges kiemelni, hogy a HT utasítására júniusban felemelték a testület költségvetését.⁹⁹ Bár az előzetes tárgyalások során a Munkásőrség 108, 1 millió forintot igényelt, végül 44, 7 milliót adtak.¹⁰⁰ 1958-ban 59, 5 millió volt a testület költségvetése, és ebben az évben a HM 40 millió forint értékben adott át anyagokat.¹⁰¹

29.; MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 22. ő. e. Cserni József alez.: A XXI. kerületi zászlóalj áprilisi munkaterve, 1957. április 1.; MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ő. e.; MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 5. ő. e. Káldor Gyula: „Kimutatás a Munkásőrség állományába kinevezett 216 főről.” 1957. VI. 10.; MNL OL MOP M-KS-295-1 7. d. 2. ő. e. Halas Lajos levele az Építő zj. parancsnokának 1958. IV. 22.

⁸⁸ Halas Lajos 1957. VI. 1-jén a HT-nek írott levelében a következő fegyvereket kérte. 14 166 db TT pisztolyt, 6542 PPS géppisztolyt, 3644 karabélyt, 94 golyószórót, 144 géppuskát. Ebben a mennyiségben az előző ütemből elmaradt fegyverek is benne voltak. MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 21. ő. e.

⁸⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Értékelő jelentés a Munkásőrségről, 1957. június.

⁹⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ő. e. 1957. V. 7-i MOP osztályvezetői értekezlet.

⁹¹ A Munkásőr című lap első számában tudósított a dokumentum megjelenéséről. *Munkásőr*, 1958/1. sz. 1958. március.

⁹² MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. A Munkásőrség működési szabályzata, 1957. XII. 5.

⁹³ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. A MOP szervi határozványa, 1957. IV. 17.

⁹⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. „A Munkásőrség szervi határozványa. Utasítás a Munkásőrség tőrzseinek a működésére.” Nincs dátum.

⁹⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Horváth Mihály HT titkár levele Halas Lajosnak, 1957. VII. 12.

⁹⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Az FMPK 3238/1957. sz. határozata, 1957. VI. 8. A 3075/1957. sz. kormányhatározatban ez ellentétes volt az IIB január 29-én elfogadott határozatával.

⁹⁷ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. MSZMP határozat az MHSZ ülések rendjéről, 1957. V. 28.

⁹⁸ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ő. e.

⁹⁹ Honvédelmi Tanács MT. Védelmi Iroda okmányai, 1957. III. 12. XIX-A-98 1. d. 1-149 f.

¹⁰⁰ Ebből 15, 5 millió személyi kiadásokra, anyagira 27, 5 milliót, szolgáltatásra 1, 2 milliót, egyéb költségre 0,5 milliót terveztek fordítani. Problémásnak látták a függetlenített állomány havi 3070 forintos átlagbérét, mivel a Néphadsereg tisztjeinél ez 2218, a rendőrtiszteknél pedig havi 2002 forint volt. Ettől függetlenül Apró Antal hozzájárult a munkásőr tisztek magasabb átlagbéréhez. E mellett évi 3 ezer ft. ruhatérítési pótlékot, és 8290 forint egyszeri egyenruhapénzt kaptak. Ugyanakkor az említett 44, 7 millió felül 35 milliót terveztek

A költségvetési problémák mellett a HT július 26-i ülésen megállapították, hogy több politikai jellegű kérdés is van a Munkásőrséggel kapcsolatban. Ilyen volt a függetlenített apparátuson kívül a létszám, fegyverzet, szervezet, felszerelés, és a munkásőrség viszonya a többi fegyveres testülethez. Ugyanakkor a rendfokozatokkal, egyenruha viselésével, a gépjárműhasználattal kapcsolatos kérdéseket is tisztázni kellett.¹⁰² Végül a HT azt a határozatot hozta, hogy a Munkásőrség költségvetését a párt elé kell vinni.¹⁰³ Ennek alapján Halas Lajos a költségvetés átdolgozásával kapcsolatos teendőket egy, a MOP tagjaiból álló bizottságnak adta ki.¹⁰⁴

A párthadsereg további létszámnövelése

1957. első felére gyakorlatilag felállították az eredetileg meghatározott 30 ezer fős Munkásőrséget, majd tervezték a testület további 10 ezer fővel történő megemelését. Mielőtt a szervezés további lépéseire rátérnék, lényeges arról beszélni, hogy a júniusra javarészt megszervezett testület a következőképpen fogalmazta meg feladatait, célját és helyét a kommunista diktatúrában. „Nyújtson segítséget a belső ellenforradalmi erők leverésében a fegyveres erőknek.¹⁰⁵ Biztosítsa és védje meg a pártházakat minden ellenséges támadással szemben. Minden időben álljon rendelkezésre, ha kell fegyverrel a Párt akaratának végrehajtásához.

Segítse elő a politikai konszolidációt, és szervesen vegye ki részét a pártmunkából, a tömegek megnyeréséért, a párt tömegbefolyásának szélesítéséért. Úgy dolgozzon a munkahelyén, hogy nyerje meg a munkások és a parasztek szimpátiáját, és úgy tudjon lőni a fegyverrel, hogy a reakciós erőket eleve meggondolásra készítse, hogy még egyszer kísérletezni merjen a munkáshatalom megdöntésére.

arra az esetre elkülöníteni, amikor a munkásöröket ki kell venni a munkából. Ilyen esetben megkapták bérüket a vállalatától, viszont a céget kárpótolni kellett. A Honvédelmi Minisztérium térítésmentesen 43, 4 millió forint értékben adott át fegyvert stb., és Apró Antal még 160 db szovjet gyártmányú motorkerékpár beszerzéséhez is hozzájárult, de ehhez ekkor nem volt meg a megfelelő devizafedezet. A költségvetéssel kapcsolatban annyit még mindenképpen meg kell említeni, hogy a Munkásőrség állományába átkerült tisztek bérét a HM és a BM finanszírozta március 15-ig. Attól függött, hogy honnan kerültek át a testülethez. A HT is magasnak tartotta a munkásori függetlenített állomány bérét. – MNL OL XIX-A-2-q 4. d. Antos István, Kiss Árpád: Az OTH és a PM jelentése Kádár Jánosnak a Munkásőrség költségvetéséről és anyagi ellátásáról, 1957. VI. 12.; MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos: jelentés az MSZMP PB-nek, 1957. VIII. 2.; MNL OL XIX-A-2-q 4. d. A HT észrevételei a Munkásőrség tervezett költségvetésével kapcsolatban, 1957. VI. 18.

¹⁰¹ MNL OL XIX-A-98 1. d. 1-177 f. Kiss Árpád Országos Terhivatal (OTH) elnök előterjesztése a HT-hez a Munkásőrség 1958-as terve tárgyában, 1958. I. 17. Ezt a HT 4/109/1958 sz. határozatában elfogadta. Honvédelmi Tanács MT. Védelmi Iroda okmányai.

¹⁰² MNL OL XIX-A-98 1. d. 1-172 f. A Honvédelmi Tanács 10/105/1957. számú határozata a Munkásőrség 1957. évi költségvetéséről, 1957. július 26. Münnich Ferenc, Horváth Mihály vörge. 1957. VII. 26. Honvédelmi Tanács MT. Védelmi Iroda okmányai.

¹⁰³ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. „HT határozat a Munkásőrség 1957. évi költségvetéséről.”

¹⁰⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e.

¹⁰⁵ A kiképzés terén is erre trenfrozták őket. Kezdetben a havi nyolc órából karhatalmi, alaki, riadó és egészségügyi kiképzést kellett két-két órában végezni. Júniusban viszont két órát célzásra, négyet iskolai lövészetre, kettőt ballisztikára, hatot lövészetre kellett fordítani, mindehhez kiképzési terveket készítettek, amelyekben le kellett írni, hogy hol és mikor végzik el a kijelölt gyakorlatokat. Emellett fontosnak tartották, hogy „Az összevont foglalkozásokon a Munkásőrséget meg kell tanítani énekelni.” – MNL OL MOP M-KS-295-1 559. d. Az 1957. április 9-i megyei parancsnoki értekezlet jegyzőkönyve.

Kettős feladata van tehát a Munkásőrségnek. A Párt tömegbefolyásának szélesítése, és belső fegyveres karhatalmi feladat ellátása. Az alapító kormányhatározattól eltérő volt ugyanakkor a felfogásuk az MSZMP-s viszonyokkal kapcsolatban. Volt tehát egy kép kifelé, és egy befelé a testületről. „...ez a párt fegyveres ereje, amiből következik, hogy egyértelműen a Párt alá van rendelve. Ezt a munkásőröknek soha sem szabad elfelejteni egy percig sem.”¹⁰⁶ A fentiek alapján tulajdonképpen egy „kommunista lovagrend” szerepet is szántak a testületnek. Jó harcos, jól teljesít a munkahelyén, erkölcsös és még párt és társadalmi munkát is végez az ideális munkásőr. Más kérdés, hogy mindebből mi valósult meg a gyakorlatban.

Annak ellenére, hogy az eredeti terveket sem teljesítették, július 9-én újabb létszám-emelési javaslattal álltak elő, ebben 41 ezer fővel, és ezen belül 291 fős függetlenített állományal számoltak.¹⁰⁷ A július 30-án készült tervben már 43 ezer fős állomány szerepel. A létszám emelését több tényezővel indokolták. Egyrészt több helyen túllépték a tervezett létszámot, másrészt pedig sok karhatalmistát¹⁰⁸ nem tudnának felvenni a testületbe,¹⁰⁹ ráadásul sok egység alegységeit egymástól távolabb lévő településeken tudták csak létrehozni. 135 önálló egység és 263 kötelékben lévő és önálló század volt, utóbbiakat közvetlen a megye alá rendelték, nem zászlóaljparancsnokság volt a közvetlen előjárószervük. A fejlesztést követően 177-re, illetve 342-re nőtt volna a számuk. Mindez természetesen plusz költségekkel járt, hiszen több törzset kellett szervezni, illetve a rádióhálózatot is több helyen kellett volna létrehozni.¹¹⁰ Összesen 43 500 fő, ebből 152 technikai, 296 függetlenített állomány szerepelt a tervben.¹¹¹ Mindez természetesen a fegyverzet darabszámának növelését jelentette. 12 817 pisztolyra, 8886 géppisztolyra, 3868 karabélyra, 100-100 golyószóróra és géppuskára lett volna szükség.¹¹² Mindezt az MSZMP-ben sokallták.¹¹³ Az instrukciók alapján augusztus 9-ére átdolgozták a tervezetet, mely szerint a létszám „csak” 40 ezer fős lett volna, a MOP szervezetében sem terveztek jelentősebb változtatást.¹¹⁴

¹⁰⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. Értékelő jelentés a Munkásőrségről, 1957. június.

¹⁰⁷ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. Halas Lajos: „Javaslat a Munkásőrség fejlesztésére.” 1957. VII. 9.

¹⁰⁸ Az Adminisztratív Osztály a következő határozatot hozta. Akiket a karhatalomból leszereltek, és a későbbiekben várható volt, hogy társadalmi állományú munkásőrök lesznek, a fegyvereiket megtarthatták. MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e.

¹⁰⁹ Még októberben, Nógrád megyében gondot okozott, hogy több karhatalmista nem tudott belépni a Munkásőrségbe, de megtartotta a pisztolyát, amelyet ekkor el akartak venni tőlük. Halas Lajos Kádár Jánosnak írott levelében azt kérte, hogy megtarthatassák ezek az emberek a fegyvereiket, mivel korábban Darázs István tartalékos százados alatt szolgáltak. Darázs volt a megyei karhatalmi század parancsnoka, később munkásőr lett. Veszprém megyében korábban 92 fő volt vagy leszerelő karhatalmista kapott a rendőrségtől fegyverviselési engedélyt. – MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. Halas Lajos levele Kádár Jánosnak, 1957. X. 25.; MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. Bagyinszki János örgy. Megbízott parancsnok jelentése, 1957. IX. 11.

¹¹⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos javaslata a Munkásőrség létszámának az emelésére, 1957. VII. 30., MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 6. ő. e. Júliusi kimutatás, 1957. VIII. 10.

¹¹¹ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. Létszámemelési terv, 1957. VII. 30.

¹¹² MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos javaslata a Munkásőrség létszámának az emelésére, 1957. VII. 30.

¹¹³ Így a dokumentum hátoldalára a következő szöveget írták ceruzával: „1. megérteni, hogy a legszükségesebb emelést tudjuk végrehajtani, mert a POL. BIZ. (Politikai Bizottság) meghatározta, hogy minden járásban legyen ö. mör. (önálló munkásőr) egység. Ezen kívül meg kell nézni, hogy elér-e mindegyik egy szd-ot (századot). Ha nem, ő (önálló) szakasz. 1. pontosan rögzíteni kell, hogy hol mennyi volt a karhatalmisták száma, akik még nincsenek felvéve.” MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. Létszámemelési terv, 1957. VII. 30.

¹¹⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. Létszámemelési terv, 1957. VIII. 9.

Augusztus 13-án jelentést tett a MOP a Politikai Bizottságnak (PB) a testülettel kapcsolatban,¹¹⁵ majd a következő napon a PB-nek is benyújtották a korábban készült javaslatot, amit valamelyest átdolgoztak, de a július 30-i képezte ennek az alapját. A létszámnövelés indokai között ekkor már azt is felsorolták, hogy több „gazdaságilag fontos” helyen nem tudnak megfelelő számú egységet felállítani. Kiemelték, hogy a létszámot stabilizálni akarják. A MOP Anyagi és a Fegyverzeti Osztály állományának emelését tervezték, és létre akarták hozni a Tájékoztatói Osztályt is, a Budapesti Munkásőr Parancsnokságnak alárendelve pedig egy énekkart.¹¹⁶ A létszám emeléséhez kapcsolódott a MOP egy másik elképzelése. Háború esetére a „külső ellenséggel” szembeni védelemmel kapcsolatos munkásőri feladatokat tisztázni akarták, a terv az volt, hogy háborúban többen ne vonuljanak be, hanem a Munkásőrségnél lássanak el feladatokat.¹¹⁷ Hasonló rendszer volt az Német Demokratikus Köztársaságban (NDK), Magyarországon a Munkásőrség hátszázéves feladatait csak a későbbiekben alakították ki, így a meghagyási rendszer kidolgozását tervezték a HT elé terjeszteni.

A jelentést követően sokáig nem foglalkoztak a Munkásőrséggel. Valószínűleg azért, mivel a hadsereggel kapcsolatos, 1957–1960 közötti szervezési ütemet kellett kidolgozni, és ezt követően kerülhetett csak sor a Munkásőrséggel kapcsolatos teendők megvitatására. Erre az időszakra a PTO és a KB is kidolgozta a maga álláspontját. Ők a 40 ezer fős országos létszám kialakítását tartották jónak. Az emelést később szerették volna megvalósítani. „Az említett veszélyeket különösen az októberi–novemberi időszakban való végrehajtás növelné. A múlt évi októberi események egyik tanulsága a hadseregnél elkövetett hasonló szervezési hibák. Nem véletlen, hogy az ellenforradalmi elemek a hadsereg átszervezésének időszakában támadtak fegyveresen”¹¹⁸ – hangzott az indoklás. Valóban, a forradalom egyik sikerének az oka a hadsereg 1956-os átszervezése volt.¹¹⁹ Bár 1957 októberében nem kellett Kádáréknak attól tartaniuk, hogy egy újabb forradalom tör ki, így nem is az ettől való félelem lehetett az oka az időhúzásnak, hanem az, hogy a kulisszák mögött a Munkásőrséggel kapcsolatban másfajta tervek is szövögettek a PTO részéről: szerették volna a testületet jobban az ellenőrzésük alá vonni. Ennek a tervnek az egyes elemei már októberben megjelentek,¹²⁰ de a milícia strukturális átszervezésének a kidolgozott rendszerével csak november 5-én állt elő; ekkor egyébként támogatták a 40 ezer főre történő emelést, de csehszlovák mintára a PTO alá akarták rendelni, ami végül nem sikerült nekik.¹²¹

¹¹⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos jelentése a Munkásőrség helyzetéről az MSZMP PB-nek, 1957. VIII. 13.

¹¹⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. Halas Lajos: „Javaslat a Munkásőrség létszámának a felemelésére.” 1957. VIII. 14.; MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. „A szervezési módosítások és létszámkihátások összesítése.”

¹¹⁷ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos jelentése a Munkásőrség helyzetéről az MSZMP PB-nek, 1957. VIII. 13.

¹¹⁸ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos észrevételei a Munkásőrség átszervezésével kapcsolatos javaslatokhoz 1957. X. 19.

¹¹⁹ *Zsitnyányi Ildikó*: A Magyar Néphadsereg karhatalmi célú alkalmazása az 1956-os forradalom kezdetén In: Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001. Szerkesztette Gyarmati György. Budapest, 2002. 257–265. o.

¹²⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Halas Lajos észrevételei a Munkásőrség átszervezésével kapcsolatos javaslatokhoz, 1957. X. 19.

¹²¹ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Sándor József: „Jelentés a Politikai Bizottságnak a Munkásőrség helyzetéről, és javaslat a további feladatokra.” 1957. XI. 5.

Közben más is történt. A testület népszerűsítése céljából felvetődött egy hetilap indítása. Ezt a PTO és az Agitációs Propaganda Osztály is szorgalmazta. Ezt nem, de havilap engedélyezését támogatta a Titkárság, valószínűleg a papírhány miatt. Felhívták a fegyveres szervek lapjainak szerkesztőit, hogy a Munkásőrség népszerűsítése céljából rendszeresen közöljenek cikkeket a milíciáról.¹²² A munka elvégzésére a MOP-on megalakították a Tájékoztató Osztályt, melynek tagjai között négy újságírói beosztást rendszeresíttek.¹²³ A lap 1958 márciusától indult *Munkásőr* címen.

A létszámemelés kérdését november 26-ára halasztották, amellyel kapcsolatban a Politikai Bizottság a következő határozatot fogadta el: „A munkásőrség (sic!) létszámát fokozatosan lehet 40 ezerre felemelni. Ezen belül biztosítani kell, hogy valamennyi járásban önálló munkásőr egység (sic!) legyen. Ezzel párhuzamosan meg kell vizsgálni a függetlenített állomány csökkentésének lehetőségét.”¹²⁴ Az állománnyal, fegyverzettel, kiképzéssel kapcsolatban is hoztak határozatokat.

Ezt követően egy újabb, részletes tervezet kidolgozása vette kezdetét, melyben közel 40 ezer főre alakították a testület létszámát. 270 fő függetlenített, 129 fő technikai, 37 953 fő társadalmi munkásőr volt. A szervezési tartalékkal, ami 1632 fős volt, alakult ki a meghatározott létszám. December 5-én hagyta jóvá Kádár János.¹²⁵ A meglévő 31 178 fős létszámot tehát 8822-vel kellett kiegészíteni, de ennél az már ekkor valamivel több volt, novemberben 31 636, decemberben 31 660 fő.¹²⁶ Ennek alapján december 18-ára készítették egy megalakulási tervet az átszervezéssel kapcsolatban, amelyben azt határozták meg, hogy az újonnan felállítandó egységek hány századból álljanak, illetve a régiék milyen alegységgel egészüljenek ki. A korábbiak és az újak közül több egységben rádiós rajt rendszeresítettek, meghatározták, hogy milyen fegyverzettel rendelkezzenek. A tényleges átalakítást 1958 januárjától tervezték.¹²⁷ Meghatározták, hogy az új járási parancsnokokat a tartalékosok és a volt karhatalmisták közül kellett kiválogatni, és személyesen bemutatni őket a járási parancsnokságon. Ha nem volt erre megfelelő személy, de volt a helyszínen kiutalható lakás, az országos parancsnokság tett javaslatot kinevezésükre.¹²⁸

Az országos szervezést 1958 áprilisára nem sikerült teljes mértékben befejezni, november 10-én az engedélyezett 281 tisztból 271, a 134 fős technikai személyzetből 129, a 39 585 fős társadalmi állományból 38 673 volt meg. A későbbiekben valamelyest változtattak az engedélyezett létszámon, így 273-ra, 140-re és 38 979-re módosították, az ezen felül lévő szervezési tartalék is változott.¹²⁹ A szervezés egyébként nem volt a legsi-

¹²² MNL OL M-KS 288. f. 7/14. ő. e. Titkárság 1957. IX. 20-i határozata.

¹²³ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. Halas Lajos: „Javaslat a Munkásőrség létszámának a felemelésére.” 1957. VIII. 14. „A szervezési módosítások és létszámkihatások összesítése.”

¹²⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Jelentés a munkásőrség (sic!) helyzetéről és javaslat a további feladatokra c. napirendben hozott PB határozat, 1957. XI. 26.

¹²⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. Halas Lajos: „(A) Munkásőrség szervezésének létszámkihatása.” 1957. XII. 5. 8. ő. e.; MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ő. e. Ennek eredetijét Palotás Ferenc készítette.

¹²⁶ Uo. és MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 6. ő. e. Novemberi és decemberi országos létszámkimutatások.

¹²⁷ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 8. ő. e. „Megalakulási terv a Munkásőrség átszervezésének végrehajtására.” (MOP Szervezési Osztály) 1957. XII. 18. Palotás Ferenc készítette, Halas Lajos jóváhagyta.

¹²⁸ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 6. ő. e. Káldor Gyula közlése a megyei parancsnokságoknak, 1957. XII. 24.

¹²⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 8. d. 7. ő. e. „A Munkásőrség létszámának alakulása az átszervezés engedélyezése után.” 1958. XI.

keresebb, ugyanis 1959. január 1-jére 37 036 főre csökkent az állomány.¹³⁰ A vezetésben a következőképpen látták a kialakult helyzetet: „A kilépések és a kizárások még magas, de ez lényegében egészséges folyamat, többnyire olyanokról van szó, akik a gyors szervezés során a kiválasztó hibájából, másrészt a pillanatnyi felindulásból léptek be a munkásórség (sic!) soraiba.” Az összetételt ugyanakkor megfelelőnek minősítették.¹³¹

A „továbbszervezést” 1958-ban tehát nem sikerült befejezni. 1963-ig tovább emelték a Munkásórség létszámát 45 ezer főre, de a tervezettől a tényleges létszám végig elmaradt. A rendszeresített létszám biztosítására 1963-ban tudtak csupán kielégítő megoldást találni.

A létszám mellett változtattak a testület szervezeti felépítésén. A növekvő feladatok nagyobb struktúrát indokoltak. 1958-ban, amikor a létszám feltöltése a végéhez közeledett, felsőbb szinten átszervezték a testületet. Az országos diszlokáción két ponton változtattak, Kisvárdán és a debreceni járásban alakítottak alegységeket. A fővárosban a KB közvetlen alárendeltségében létrehoztak egy munkásórszázadot, a MÁV-nál több budapesti kerület szakaszokat állított fel, a Közlekedési és Postaügyi Minisztériumnál (KPM), a Pártfőiskolán és a Tanácsakadémián is alakítottak alegységeket. Új, kétszázados zászlóalj alakult Csepelen. Az énekkar szervezését 1957. november 26-án, a Politikai Bizottság ülésén kifejezetten ellenezték.

Ugyanakkor a MOP osztályait 1957 novemberétől bővítették, melyeken belül sokszor szakcsoportokat hoztak létre.¹³² A Fegyverzeti és Technikai Osztályon a következő vezető beosztásokban szolgált az állomány: osztályvezető, tüzértechnikai ellátó és javító szakcsoportvezető.¹³³ A Személyügyi és Ügyviteli Osztály felépítése a következő volt: osztályvezető, személyügyi főelőadó, személyügyi előadó, az Anyagi és Technikai Osztályé: osztályvezető, vezető orvos, tervező és anyagi ellátó szakcsoportvezető. A Pénzügyi és Költségvetési Osztályon osztályvezető és pénzügyi szakcsoportvezető teljesített szolgálatot.¹³⁴

A Kiképzési és Szervezési Osztály élén az osztályvezető állt. Az osztályon belül egy kiképzési és tervező szakcsoportot alakítottak ki egy vezetővel és három munkatárssal. Egy karhatalmi harcászati szakcsoport is működött öt munkatárssal. A „lőkiképzési” szakcsoportban a vezető mellett három fő teljesített szolgálatot. A karhatalmi ágyús szakcsoport, törzskiképzési és szervezési szakcsoport is működött. További szakcsoportok alkották az osztály szervezetét: hír, kiképzési anyagellátó, műszaki, önvédelmi. Egy sajtótájékoztató, segédelőadó, és egy távbeszélőközpont-vezető tartozott hozzájuk. Ez az osztály volt a legnagyobb, összesen 31-en dolgoztak itt.

Az országos parancsok alá tartozott közvetlenül a Titkárság, a tájékoztató szakcsoport és a segédhivatal. Összesen 20 tisz, 30 technikai és 55 társadalmi munkatárs alkotta az

¹³⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 25. d. 6. ő. e. „Kimutatás a Munkásórség személyi állományában történt változásokról 1959. január 1-től 1961. december 1-ig.”

¹³¹ MNL OL MOP M-KS-295-1 7. d. 2. ő. e. Halas Lajos: Jelentés Kádár János elvtársnak a Munkásórség 1958. évi tevékenységéről, 1958. XII. 31. Kádár 1959. I. 13-án láttamozta.; MNL OL MOP M-KS-295-1 7. d. 2. ő. e. „Ellenőrzések tapasztalatai a jegyzőkönyvek alapján.”

¹³² MNL OL MOP M-KS-295-1 8. d. 7. ő. e. A Munkásórség 1958-as diszlokációja.; MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 8. ő. e. A Munkásórség szervezésének létszámkihatása Kádár János jóváhagyásával, 1957. XII. 5.

¹³³ MNL OL MOP M-KS-295-1 8. d. 7. ő. e.

¹³⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 8. d. 7. ő. e. A 3. sz. állománytábla.

említett 105 fős MOP állományt.¹³⁵ Mindezzel a MOP létszáma jelentősen megnövekedett. Lényeges megjegyezni, hogy 1958 februárjában a MOP-on és a Budapesti Parancsnokságnál szóba került a politikai munkatársak létszámának csökkentése.¹³⁶

A MOP szervezetében az 1958 márciusától indult *Munkásőr* című lap szerkesztéséhez is rendszeresítették létszámot.¹³⁷ A MOP struktúrájával kapcsolatban a közvetlen alárendelt egységeket is meg kell említeni: a Központi Bizottság páncéltörő zászlóalját, az Asztalos János Vasas-zászlóaljat (Vasas Szakszervezet) és a Bokányi Dezső zászlóaljat (Építők Szakszervezet). Ezekkel a parancsnokság közvetlenül rendelkezett, rendkívüli esetben tartaléknak szánták őket.¹³⁸

A diszlokáció és a MOP szervezete mellett bővítették a megyei parancsnokságokat. Az I. típusú megyék szervezeti felépítése a következőképpen alakult. három tisztt, három technikai és 33 társadalmi munkásőr alkotta az állományt, összesen három szakcsoportot szerveztek: kiképzési és szervezési szakcsoport, ellátó szakcsoport, híradó szakcsoport.¹³⁹ A II. típusú megyék szervezete kisebb volt. Három tisztt, három technikai és 25 fő társadalmi munkatárs teljesített szolgálatot. A parancsnok alá egy kiképző és egy anyagi tiszttet, továbbá egy fegyvermestert osztottak be. Egy rádióraj és egyéb személyzet is dolgozott a törzsben.

A Budapesti parancsnokságnak a megyéktől eltérő szervezetet alakítottak ki. Négy tisztt, hét tiszthelyettes és 45 társadalmi munkatárs szolgált a parancsnokságon. Kiképző, anyagi, fegyverzeti tisztték irányítása alatt működött a társadalmi állomány. Fegyvermester, híradótechnikus stb. dolgozott még itt. A parancsnokság mellé egy rádiós szakaszt rendeltek.¹⁴⁰

A felsőbb parancsnokságok mellett az egységek és az alegységek szervezetén is változtattak. A zászlóaljak és a századok vezetésének állományát bővítették, rádiós rajokat alakítottak ki a szervezetükben. Az öt szakaszos századokban nehézfegyverrajt, a törzsön belül anyagi, fegyverzeti, egészségügyi szolgálatot szerveztek. Az új fegyverekhez, az ágyúkhöz és a mesterlövész-puskákhoz biztosítottak kezelő személyzetet.¹⁴¹

¹³⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 8. d. 7. ő. e. A 2. sz. állománytábla.

¹³⁶ MNL OL M-KS 288. f. /21/1958/1. ő. e. A PTO feljegyzése Sándor József részére a Kádár Jánossal való egyeztetetés kapcsán, 1958. I. 30.

¹³⁷ A lap feladatait a következőképpen határozták meg: „...segítséget kell nyújtani a parancsnoki és a munkásőri feladatok végrehajtásához, népszerűsíteni kell a kiképzést, a szolgálatot, a vezetés legjobb tapasztalatait. Erősíteni kell a munkásőrség demokratizmusának minél hatékonyabb érvényesülését. Ugyanakkor erőteljesen harcolnia kell a munkásőrök magatartásbeli hibái, a vezetés meglévő fogyatékoságai ellen. Tanítania, nevelnie, politikailag edzenie kell a munkásőröket. A lap tevékenysége háromirányú. Egyrészt politikai és elvi cikkeket, másrészt a munkásőri szolgálat és kiképzés, valamint a politikai, társadalmi és nevelőmunka gyakorlati tapasztalatait ismertető riportokat, fényképfelvételeket, leveleket, végül pedig olvashatókat, szórakoztatókat, humoros írásokat közöl.” A lap havonta jelent meg, a következő személyek dolgoztak itt a kezdeti időszakban: Vadász Ferenc, Máté György, Bass Tibor és Sugár Tibor. Októbertől a példányszámát 30 ezerre emelték, és az év folyamán megyei sajtófelelősöket is kijelöltek, a Magyar Posta terjesztette, az ára 1 ft. volt. A Tájékoztatósi Hivatal engedélyezte 1958. IX. 2-án. – MNL OL MOP M-KS-295-1 13. d. 3. ő. e. Előadásvázlat a parancsnoki összevonáson megtartandó konzultatív előadáshoz.; *Halas* 1986. 226. o.; MNL OL MOP M-KS-295-1 7. d. 3. ő. e.; MNL OL MOP M-KS-295-1 7. d. 3. ő. e. Faragó Elek levele.; MNL OL MOP M-KS-295-1 36. d. 5. ő. e. Lapterjesztési szerződés. MNL OL MOP M-KS-295-1 7. d. 2. ő. e. Halas Lajos: „Jelentés Kádár János elvtársnak a Munkásőrség 1958. évi tevékenységéről 1958. XII. 31.; Kádár János 1959. I. 13-án láttamozta.

¹³⁸ MNL OL MOP M-KS-295-1 8. d. 7. ő. e. A 3. sz. állománytábla.

¹³⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 8. d. 7. ő. e. A 2. sz. állománytábla.

¹⁴⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 8. d. 7. ő. e.

¹⁴¹ Uo.

A megszervezéssel összefüggésben még egyvalamiről kell beszélni, ami kezdetben még kevésbé, de a későbbiekben egyre inkább fontossá vált: a társszervekkel való viszony. Kezdetben, mivel sok vezető jött a karhatalomból, ezzel a szervezettel jó volt a Munkásőrség kapcsolata. A szovjet megszállók részéről történő segítségnyújtásért a későbbiekben is hálások voltak. A Magyar Néphadsereggel kielégítő, a rendőrséggel kifejezetten rossz volt a kapcsolatuk, a munkásőrök sok esetben a többi fegyveres szervezet okolták az „ellenforradalom sikeréért”, gyakoriak voltak a szóbeli összetűzések, több esetben került sor tettlegességre.¹⁴²

A Munkásőrség „bevetései” a megszervezés időszakában

A testületet 1957 nyarára sikerült felállítani. Láthattuk, a szervezés javarészt 1957 tavaszán történt. Ettől kezdve rendszeresen vállalt szerepet a jelentősebb rendezvényeken, illetve biztosította azokat. Ehhez részletesen kidolgozták a riadóztatásukat, amit gyakoroltattak velük.¹⁴³

A riadóztatás kidolgozásáról magasabb szinten a már említett 1957. november 26-i Politikai Bizottság ülésén hoztak határozatot, de előtte is voltak már akciótervek. A riasztási terv nem csak a harc készség elérése és a feladatok részletes meghatározása szempontjából volt fontos. Az sem volt mindegy, hogy milyen esetben és ki riadóztathat, hiszen itt mégis csak egy 30, majd 40 ezer fős állományról volt szó, és a történelem folyamán volt már korábban is olyan eset, hogy éppen a párt hadserege végzett a pártban tiszogatást. (Gondoljunk a csak „hosszú kések éjszakájára” vagy a magyarországi koncepciók perekre a Rákosi-korszakban. Bár ezeknél más volt a történelmi szituáció.)

Kezdetben a Munkásőrségnél riadóterveket.¹⁴⁴ Az országos parancsnok, az országos rendőrfőkapitány és a Magyar Néphadsereg vezérkari főnökének közös, 001. számú utasítása alapján adták ki. A karhatalmi intézkedés céljának a párt és társadalmi szervezetek működésének a biztosítását, az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés stb. megakadályozását tekintették. A gazdasági, politikai, kulturális rend megvédése, a párt, a gazdaság, a honvédelem céljait szolgáló objektumok védelme szintén a feladatok közé tartozott.

¹⁴² MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ó. e. Értékelő jelentés a Munkásőrségről, 1957. június.; MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ó. e. Jelentés a PTO-nak a Munkásőrség helyzetéről és javaslat a további feladatokra, 1957. IX. 24.; MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ó. e. Florek Gyula budapesti parancsnokhelyettes jelentése a Budapesti Pártbizottságnak 1957. VI. 4.; MNL OL M-KS 288. f. /21/1957/ 16. ó. e. Sándor József: „Feljegyzés a Munkásőrség helyzetéről néhány megyében.” 1957. XI. 5.

¹⁴³ MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 22. ó. e. Szekeres István: A Budapesti Parancsnokság karhatalmi intézkedése, 1957. VII. 26.; MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 22. ó. e. Szekeres István 03. sz. parancsa a riadótervek átdolgozására, 1957. VII. 5.; BFL XXXV/33/1957/7. ó. e. Riadóborítékok.; MNL OL MOP M-KS-295-1 559. d. Bucsek János: Névjegyzék a szolgálati távbeszélő készülékkel rendelkező elvtársakról, 1957. IX. 6.; MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 23. ó. e. A III. kerületi egység riadóterve. BFL XXXV/33/1957/5. ó. e. Molnár Lajos szdp. A Sajtó Székházának védelmi terve, 1957. V. 30.; MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ó. e. A PB 1957. XI. 26-i határozata.; MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ó. e. Halas Lajos válasza a PTO 1957. XI. 5-i javaslatára, 1957. XI. 19.; MNL OL M-KS 288. f. /21/1957/16. ó. e. Sándor József jelentése a Politikai Bizottságnak a Munkásőrség helyzetéről és javaslat a további feladatokra.

¹⁴⁴ A rendelkezésre álló források miatt a budapesti szabályozáson keresztül rekonstruálom a Munkásőrség riadóztatását.

A Munkásőrségnél többféle riadó létezett. „A” riadónál az alakulatok gyorsan mozgó 50%-a vonult be, „B”-nél mindenki, de a gépkocsikat nem mozgósították, a „K”, azaz karhatalminál viszont már igen. A kerületi alakulatok egy százada Budapesten a MOP vagy a Budapesti Parancsnokság tartaléka volt, s jelentős számú saját tartalékot is kellett képezni. Az első beérkezők között nem lehetettek öregek, mivel nekik kellett a körletet biztosítani a többiek beérkezéséig. Utána el kellett foglalni a riadókörleteket. A törzsekből felderítő és hadművelési tiszteket kellett kijelölni és futárokat. A fővárosban a Budapesti Parancsnokságra két munkásőrt kellett küldeni, egy iskolát az elszállásolásra kijelölni. Láthattuk a legmagasabb fokú riadó a karhatalmi volt. Ezt akkor kellett elrendelni, „...ha a belső rend oly mértékben van veszélyeztetve, hogy ezt előreláthatólag a békés viszonyok között működő rendfenntartó szervek saját erejükkel nem képesek fenntartani, vagy váratlanul nagymérvű rendzavarás, sztrájk, tüntetés, stb. történik. Ezenkívül (sic!) el lehet rendelni vagy erejű elemi csapások (tűz, árvíz, stb.) esetén is.”

Ennek során a karhatalmi intézkedés feladatának a következőt tekintették. Békés viszonyok között a fegyveres szervek együttműködve verjék le a rendszer megdöntésére irányuló „ellenforradalmi erőt”. A Munkásőrség adott esetben a központi vezetés utasításait hajtotta végre. Karhatalmi riadónál az országot karhatalmi körzetekre osztották fel, Budapest egy külön körzet volt. A budapesti egységeknek a KB első titkára, a Minisztertanács elnöke, az országos parancsnok, az MSZMP budapesti titkára és a területi parancsnok rendelkezett el riadót személyesen, távbeszélőn, rádióon és írásban. Országos riadó esetén a MOP ügyeletest értesítették, aki meghatározott sorrendben hívta fel a területi parancsnokságokat és a közvetlenül a MOP alá rendelt egységeket. Híradó eszközökön keresztül elrendelt „K” riadót csak a MOP és a Budapesti Munkásőr Parancsnokság (más esetben a megyei) ügyeleti szolgálatától lehetett elfogadni, de ezt is le kellett ellenőrizni. Ez úgy történt, hogy visszahívták azt, aki hívta őket, és újra kérték a közlés megismétlését. Ezt követően fel kellett bontani a riadóborítékot, amelyben fel volt sorolva, hogy kiket és milyen sorrendben kell értesíteni. Különböző borítékok voltak; azt kellett felbontani, amelyik szerv elrendelte a riadót. Ha ezt a budapesti parancsnokság adta ki, akkor a „Budapest” feliratút kellett felnyitni. A személyesen vagy írásban elrendelt riadót csak a zászlóaljparancsnok beérkezését követően lehetett végrehajtani.

A riasztás „cs” elrendelésétől számított 90 percen belül a személyi állomány 50%-ának kellett működőképessé lennie, a riasztás után három órával 80%-ának, öt órával az egész állománynak. Az egységeknek kijelölt körzetekben kellett gyülekezniük. Ha kellett, a rendkívüli tehergépkocsikat is igénybe vehették a vállalatoktól. A riadóztatás nem volt könnyű 1957-ben, hiszen nagyon keveseknek volt otthon telefonjuk. 1957 szeptemberében meghatározták, hogy a MOP osztályvezetői és a szervező tiszteknek, a területi, a budapesti helyettes és a törzsben a kiképző tiszteknek, a Budapest kerületi parancsnokoknak adjanak távbeszélő készüléket – korábban nem mindegyiküknek volt. Előírták, hogy egy zászlóaljon belül milyen sorrendben értesítsék egymást az emberek. A riadó típusai mellett megszabták a fokozatokat. Első fokozatnál csak a zászlóaljparancsnok, a törzs és a századparancsnok vonult be a körletbe, a munkásőrök otthon várták a riasztást, az őrség számát növelték. Másodfokú riasztásnál mindenki bevonult, fegyvert és lőszert osztottak ki közöttük, az anyagi helyettes gondoskodott szükség esetén a tartalék lőszerről. A harmadfokú riadónál a századkörletekbe vonultak, és elfoglalták a tartózkodási helyü-

ket. A bevonulást követően el kellett foglalniuk a riadókörleteket, vagy ahogy nevezték, harcálláspontokat. (A III. kerületben lévőket az *1. sz. melléklet* mutatja.)

Az első század a zászlóaljparancsnokságot, a környéket, és az Árpád híd budai hídfőjét, illetve a Flórián teret egy nehézfegyverrajjal foglalta el. A II. század riadókörlete a Mosógépgyár volt, a mellékletben látható területet kellett biztosítani. A Hármashatár-hegyen lévő és a Csúcs menedékházhoz egy-egy rajt, az Ürömi vasútállomáshoz egy rajt golyószóróval megerősítve kellett kirendelni, ők a Bécsi út közlekedését is figyelték. További egy raj a Bécsi út és az esztergomi vasútvonal találkozását védte. A III. század törzse Csillag-hegyre települt. A Mátyás király úti párhelyiséget és az újpesti vasúti összekötő hidat egy rajjal biztosították. A következő helyekre kellett még a századnak egy-egy rajt küldenie: az esztergomi vasút szentendrei úti felüljárójához, az óbudai vasútállomáshoz, a Róka-hegy Üröm felé vezető útjához, a Szentendrei út békásmegyeri téglagyárnál lévő szakaszához (utóbbi raj egy golyószórót is kapott). A nehézgéppuskás szakasz és további egy szakasz volt a tartalék. A századoknak ebben az esetben óránként kellett jelenteniük, a kerületben két raj működött együtt a társszervekkel. Az alegységek tehát tisztában voltak azzal, hogy riadó esetén milyen harcállásokat kell elfoglalniuk. Kidolgozták ezek védelmi tervét is. A VIII. kerületi zászlóalj egyik feladata volt például a Sajtó Székházának a védelme a Blaha Lujza téren. A forradalom alatt ez Dudás József csoportjának a központja volt. Itt előre kidolgozták a felállítandó lőállásokat stb.

Az 1957. november 26-i PB ülésen foglalkoztak először magasabb szinten a riadóztatással, ezt követően egy háromlépcsős riasztási tervet kellett kidolgoznia a Munkásőrségnek új szempontok szerint: „Első változatban: azokat kell mozgósítani, akik az adott területen laknak, ott dolgoznak és az ottani munkásőr alakulat (sic!) tagjai. Második változatban: azokat, akik az adott munkásőr alakulat (sic!) tagjai, de más területen laknak. Harmadik változatban: azokat, akik munkásőrök, de nem az adott területen működő munkásőr egység (sic!) tagjai.” Ugyanakkor a meglévő karhatalmi riadótervbe be kellett illeszteni a testületet is, vagyis szabályozni a többi fegyveres szervvel való együttműködését. Ez 1958-ban megtörtént.

A Munkásőrség és 1848

Láthattuk, a fegyverkezéssel, az állomány felállításával és a parancsnokok kinevezésével kapcsolatban igen nagy volt a sietség 1957 márciusában. Ennek az volt az oka, hogy március 15-én már jelentősebb munkásőri erőt akartak felvonultatni. A testület első nagyobb próbatétele volt ez a nap. 1957 márciusával kapcsolatban pár dolgot ki kell emelni: jelentős számú, 18 ezres karhatalmi erő működött, a szovjet csapatok továbbra is nagy erőkkel állomásoztak az országban. Egy esetleges forradalomnak nem lettek volna vezetői, hiszen ezek az emberek ekkor már vagy meghaltak, vagy börtönben ültek, vagy emigrációba kényszerültek, összesen 200 ezren hagyták el az országot, és csak 15%-uk tért vissza.¹⁴⁵ Ezek tudatában természetesen joggal merül fel a kérdés, hogy akkor mi lehetett a tétje 1957. március 15-ének? Elsősorban az, hogy a Kádár-kormány önerejéből mennyire

¹⁴⁵ Salamon 1993. 243–255. o.; Szabó A. Ferenc: Egymillióval kevesebben... Emberveszteségek, népesezési tendenciák és népesedéspolitikai Magyarországon 1941–1960. Pécs, 2002. 161–170. o.

képes fenntartani a rendet. Mindezt alátámasztja az is, hogy Kádár csak március idusát követően látogatott Moszkvába és jelentette sikerét.¹⁴⁶

Precizitással készültek az ünnepre. Már jóval korábban operatív bizottságok felállítást rendelték el, melyeknek a tagjai a következő státuszban lévő személyek voltak: a megyei, járási, városi stb. pártbizottság titkára, a tanácselnök, a rendőrkapitány, a karhatalom parancsnoka, és ahol kezdetben volt, a munkásőrség parancsnoka. Az operatív bizottságot az illetékes pártbizottság titkára vezette. Az operatív bizottságnak a nem engedélyezett rendezvényeket fel kellett számolnia, szerveinél március 13–17. között éjjel-nappal ügyeletet kellett tartani. Az Ideiglenes Központi Bizottság (IKB) apparátusa ekkor szintén tartott ügyeletet.¹⁴⁷

E mellett már február 20-án szabályozták a március 5–22. közötti készültséget. A legnagyobb március 14. 08. 00 és 16. 08. 00 óra között volt: a teljes állományt készenlében tartották. Ugyanakkor márciusban fokozták a nyomozati munkát, razziákat tartottak, több személyt internáltak és vettek preventív őrizetbe.¹⁴⁸

Az 1848-as évforduló 1957-es jelentőségét a Munkásőrség szempontjából az is mutatta, hogy a párthadsereg első egységeinek a felállítását erre a napra akarták befejezni, a tervezett 5241 főből 3500-at Budapesten szándékoztak alkalmazni. Kiképzésük kölcsönkapott fegyverekkel és a szovjet parancsnokságok segítségével folyamatban volt.¹⁴⁹⁻

⁹ Ugyanakkor az ünnep előtt, március 9-én a Munkásőrség illetékes parancsnokait is mindenhol bevonták a rendőr-főkapitányságokon az operatív bizottságok munkájába, illetve a Munkásőrség egységeit ezeknek rendelték alá. A pártmilícia feladatát a következőképpen szabályozták: karhatalmi, őrzési feladatok, melyek során elsősorban a párt-házakat, fontos objektumokat, ipari üzemeket kellett őrizniük és biztosítaniuk a párt-és állami rendezvények zavartalanságát. De „Karhatalmi feladatok végrehajtása esetén a Munkásőrség egységei csak csapatalakulatokban használhatók fel, rendőri és karhatalmi egységekkel közösen.” Az egységeket viszont csak a Munkásőrség hozzájárulásával csoportosíthatták át.¹⁵⁰

Az ünnep előtt a karhatalommal együtt járőröztek, objektumokat őriztek, plakátokat szedtek le, az üzemekből eltávolították a hatalomnak nem tetsző embereket, fegyvereket gyűjtöttek össze.¹⁵¹ A MÚK-ra (Márciusban Újra Kezdjük) válaszul a Munkásőrség is kiadta a jelszavát, ami a HUKUK volt. Ez a következőt jelentette: „Ha újra kezditek, újra

¹⁴⁶ Hiányzó lapok, 303–309. o.

¹⁴⁷ MNL OL M-KS 288. f. /21/3. ő. e. PTO „Javaslat a március 15.-vel kapcsolatos intézkedésekre.” 1957. március 7.

¹⁴⁸ MNL OL XIX-A-2-q 4. d. A belügyminiszter 5. sz. parancsa, 1957. február 20.

¹⁴⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 10. ő. e. Halas Lajos: Jelentés a Munkásőrség szervezésének 1957. február 28-i állásáról, 1957. február 28.

¹⁵⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 7. ő. e. A Munkásőrség országos parancsnokának, és az Országos Rendőr-főkapitányság vezetőjének az 1. sz. parancsa a Munkásőrség, a rendőrség és a karhatalom együttműködéséről, 1957. március 9. Halas Lajos, Czinege Lajos, Garamvölgyi Vilmos rendőr vezérőrnagy ORK vezető, miniszterhelyettes.

¹⁵¹ *Róder László: A Munkásőrség megalakulása és szerepe a munkás-paraszt hatalom konszolidációjában 1957-ben Budapesten.* In: Szemelvények a magyar népi demokrácia történetéből. MSZMP Budapesti Bizottság Oktatási Igazgatóság Elméleti és Módszertani Közlemények, 22. sz. 1982. Szerk. dr. Kurucz István, László Tibor, Ruff Mihály, Vági Mihály. 50–69. o.

kaptok!”¹⁵² Egyébként a fegyveres szervek 1956. november 10. és 1957. március 16. között 13 815 db géppisztolyt, 21 082 db puskát, 3459 pisztolyt, 153 géppuskát, 577 golyószórót, 29 835 kézigranátot és 2484 aknát szedtek össze.¹⁵³

Az ünnep előtt nem csak a fegyveres szervekkel foglalkoztak, hanem a jogszabályalkotással is, így március 10-én megváltoztatták a munkaszüneti napokról szóló korábbi határozatot, így március 15. munkanap lett, de az iskolai oktatás szünetelt.¹⁵⁴ E mellett Budapesten elrettentésképpen március 13-án felvonultatták a karhatalmat, 14-én pedig a határőrséget,¹⁵⁵ és a Pest megyei községekben is végigmaszíroztak március elején a karhatalmi alakulatok.¹⁵⁶

Ilyen előkészületek után gyakorlatilag pár kisebb esemény történt az ünnepen. A hivatalos program egyébként a következő volt. Az Operában megtartották 14-én a díszünnepséget, majd a következő napon a Parlamentben átadták a Kossuth-díjakat, ezek mellett még kisebb hivatalos rendezvények is voltak.¹⁵⁷ Diktatúra ellenes megmozdulás csak a Petőfi-szobornál történt, ahol 20-30 fő koszorúzott, elénekelték a *Himnusz*t és a *Szózat*ot, többen csatlakoztak is hozzájuk, de ezt követően az I. karhatalmi ezred lezárta és kiűrtette a teret, majd több embert elfogtak a környező utcákban.¹⁵⁸ A hatalom tehát szovjet segítség nélkül is fenn tudta tartani a „rendet”, a fokozott készültséget viszont indokoltnak tartották.¹⁵⁹

Lényeges tisztázni, hogy a Munkásőrségnek milyen szerep jutott ezen a napon. Ennek kapcsán érdemes a XX. kerületi egység tevékenységét szemügyre venni. Március 14. és 16. között elkészítették a kerületi karhatalmi erők részletes együttműködési tervét. A következő objektumokat őrizték vegyesen más szervek tagjaival 15-én a milicisták: az MSZMP székházát, a tanácsházát, a vasútállomást, a Posta és Távbeszélő Központot, a Gubacsi hidat. A gépkocsiforgalmat több csomópontban ellenőrizték, három csoportban járőröztek, és négy felderítőcsoportot alakítottak.¹⁶⁰ Lényeges megemlíteni, hogy azoknak az objektumoknak, utaknak az őrzésére fordítottak nagyobb figyelmet, amelyeket a forradalom alatt a felkelők ellenőriztek.¹⁶¹ Ezek mellett tartalékokat több helyen is képeztek, a munkásőröket többnyire a rendőrségi épületekben és az MSZMP székházában helyezték el. Több helyen a munkásőrök más fegyveres szervek tagjaival együtt tevékenykedtek, melynek a következő okai lehettek: ellenőrizték egymást, sok esetben kiképzetlen

¹⁵² Halas 1986. 215. o.

¹⁵³ MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/1. ó. e. A BM összefoglaló jelentés 1957. március hónapról az Adminisztratív Osztálynak.

¹⁵⁴ Gyarmati György: Március hatalma, a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepelésének a történetéből. Budapest, 1998. 156–157. o.

¹⁵⁵ MNL OL XIX-B-1-j-17. d.; *Népszabadság*, március 14. , március 15.

¹⁵⁶ MNL OL ORFK XIX-B-14 15. d. „Értékelő jelentés a megyei főkapitányságok által beküldött III. hó 14, 15, 16-i eseményekről.”

¹⁵⁷ MNL OL XIX-B-1-j-17. d. *Népszabadság*, 1957. március 15.; Guba László r. alezredes: A BRFK karhatalmi ezredének az eseményjelentése, 1957. március 15.

¹⁵⁸ MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/9. ó. e. A honvédelmi miniszter 25. sz. tájékoztatója, 1957. március 14–22.

¹⁵⁹ MNL OL M-KS 288. f. 30. cs. /1957/ 1. ó. e. Összefoglaló jelentés. Budapest, 1957. március hó.

¹⁶⁰ BFL XXXV/33/1957/10. ó. e. A XX. kerületi karhatalmi erők (együtt)működési terve, 1957. március 14. 00-tól, 16-án 17. 00-ig. XX. kerületi Operatív Bizottság.

¹⁶¹ *Eörsi László*: A felkelők és szabadságharcosok tevékenysége a forradalom alatt. In: „Tizenhárom nap amely...” Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből. Szerk. *Horváth Miklós*. Budapest, 2003. 129–143. o.; *Marossy* 2005. 233–266. o.

munkásörök mellé kellett olyanok, akik szakmailag odafigyeltek rájuk. Március idusán a kerületben sem történt semmi, Hidvégi Sándor őrnagy, zászlóaljparancsnok megdicsérte a szolgálatban lévőket.¹⁶² Lényeges kiemelni, hogy március 15-én a formálódó testületnek még csak epizóduszerep jutott a többi fegyveres szerv mellett.

A munkásgyűlésektől április 4-ig

Az 1848-as évfordulót követően március 21. és 27. között Kádár János Moszkvába látogatott, ahol tárgyalta a szovjet vezetőkkel.¹⁶³ Mivel az évfordulón gyakorlatilag közvetlen szovjet segítség nélkül tartották fenn a rendet, joggal jelenthette a következőt: „A rendet helyreállítottuk, az országban az ügyeket az államapparátus törvényes szervei irányítják. Az ellenforradalom maradványai, amelyek nem semmisültek meg a nyílt harcban, szét-szóródtak, és illegálisba vonultak.” A tárgyaláson szó esett még a Magyarországnak nyújtandó segélyek mértékéről, az ország állapotáról, a szocialista tömb hadseregei tevékenységének az összehangolásáról és a Varsói Szerződésről is, természetesen utóbbival kapcsolatban a szovjetek Magyarország benmaradását szorgalmazták.¹⁶⁴

Miközben Kádár Moszkvában tárgyalta, az országban tovább folyt a diktatúra megszilárdítása. A belügyminiszter rendeletet adott ki a kitiltásról és a rendőrhatalom őrizet alá vételéről, ezzel gyakorlatilag bárkit „ki lehetett kapcsolni” ezt követően.¹⁶⁵ Ugyanakkor a gyűlések tartásának előzetes engedélyhez való kötését április 30-ig meghosszabbították.¹⁶⁶ Tovább folytak a bebörtönzések, viszont a külföldre távozottak hazacsalogatása is egy eleme volt az akkori politikának.¹⁶⁷ Fontos tényként kell megemlíteni, hogy először 1957. március 23-án állították bíróság elé Farkas Mihályt.¹⁶⁸ Jelentősen beleszóltak az egyházi életbe, rendelet született arról, hogy a fontosabb papi tisztségek betöltése csak állami jóváhagyással lehetséges.¹⁶⁹

Március 15-e után a szervezés mellett újabb feladata akadt a párthadseregnek, ugyanis Marosán György az IIB március 26-i ülésén bejelentette, hogy március 29-én négy nagygyűlést fognak tartani.¹⁷⁰ A végleges változat szerint Münnich Ferenc Angyalföldön, Ró-

¹⁶² BFL XXXV/33/1957/10. ó. e. A XX. kerületi zászlóaljparancsnoknak, Hidvégi Sándornak az 1. számú parancsa, 1957. március 21. Az ünnepről bővebben: Kiss 2009. 333–357. o.

¹⁶³ Kádár Jánost hazatérése napján a Ferihegyen ünnepélyesen fogadták. Ezen az V. kerületi munkásörtség díszszázada is részt vett. BFL XXXV/33/1957/4. ó. e. Fejes István őrnagy, V. ker. parancsnok: „Beszámoló a pártbizottság részére a Munkásörtség eddigi végzett munkájáról, 1957. július 25.

¹⁶⁴ Hiányzó lapok, 303. o.

¹⁶⁵ *Magyar Közlöny*, 1957. március 19. A belügyminiszter 1/1957. sz. rendelete.

¹⁶⁶ *Magyar Közlöny*, 1957. március 27. ET 1957/23. sz. tvr.

¹⁶⁷ *Magyar Közlöny*, 1957. március 29. ET 1957/24. sz. tvr.

¹⁶⁸ *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez 2. k. Szerkesztette Zinner Tibor.* Budapest, 1993. 610–623. o.

¹⁶⁹ *Magyar Közlöny*, 1957. március 24. ET 1957/22. sz. tvr. – A témával részletesen foglalkozik: Tomka Ferenc: Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynökkérdés. Budapest, 2005.; *Balogh Margit – Gergely Jenő*: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. II. k. Budapest, 2005.

¹⁷⁰ Ennek már volt egy előzménye, ugyanis a Csepeli Sportcsarnokban 23-án éppen Marosán György mondott beszédet a munkások előtt, ahol a Népszabadság becslése szerint 2000–2500 ember gyűlt össze. Oda szervezett párttagok lehettek: „Tizenkilenc nagy budapesti üzemből – a három Ganzból, a MÁVAG-ból, az Izzóból, a Pamutból és sok más helyről jöttek el érdeklődő munkásküldöttségek.” Vörös Csepel vezesd a harcot! Az első munkásgyűlés a fővárosban. *Népszabadság*, 1957. március 24.

nai Sándor Csepelen, a X. kerületben Biszku Béla és a Köztársaság téren Marosán György mondott beszédet.¹⁷¹

A gyűléseket a karhatalom felügyelte, ezeken jelentősebb esemény nem történt. „Munkásgyűlések biztosítására a Köztársaság tέρre, a XX. a X. a VIII. és a XIII. (sic!) kerületbe összesen 285 főt rendeltem ki. A munkásgyűléseken a kivezényelt karhatalom intézkedéseket nem foganatosított. Különböző útvonalakon, előre meghatározott terv szerint, különböző időpontokban összesen 84 főt rendeltem ki. A kirendelt járőrök két személyt állítottak elő a VIII. kerületi Kapitányságra. Az előállítást az tette szükségessé, hogy az előállítottak a munkásgyűlésekre felvonulókkal szemben különböző durva jelzőket alkalmaztak.

A Főkapitányságra házkutatások tartásának biztosítására, az ellenforradalomban résztvevő (sic!) személyek előállításának elősegítésére különböző időpontokban 25 főt rendeltem ki.

Az ezred felderítő csoportja a Köztársaság téri nagygyűlésről előállított egy 17 éves lányt, aki a szovjet csapatok kivonulásával kapcsolatban megmondatlan kijelentést tett.

Ugyancsak előállították és a VIII. kerületi kapitányságnak átadták Miskolczi Mihályt, aki a Köztársaság téren ellenséges kijelentést hangoztatott.”¹⁷²

A Munkásőrség kevés feladatot kapott még ekkor, de ezeket már a március 15-i tevékenységével szemben, többnyire önállóan látta el. III. kerületi munkásőr-zászlóalj a párt-házból a XIII. kerületbe vonulók útját biztosította. A tömegben civil ruhában elvegyültek, és a gyűlés biztosításában vettek részt,¹⁷³ akárcsak az V. kerületi zászlóalj.¹⁷⁴

Az epizód szerepeket követően következhetett főszerep, így 1957. március 30-án felvonultatták Budapesten a Munkásőrséget, majd a kisebb településeken is voltak győzelmi parádék. A nagygyűlések utáni napon megtartott felvonulásra természetesen már korábban felkészültek. A testület létszáma a parádé előtt a következő volt. 1957. március 17-én 21 420 fő volt vidéken,¹⁷⁵ Budapestre vonatkozóan ebből az időszakból nincsenek pontos adatok,¹⁷⁶ a későbbiekben 5630 fő szerepelt az egyik kimutatásban. Mindebből maximum 15 371 fő lehetett az országban felfegyverezve a második ütemet követően.¹⁷⁷ Más kérdés, hogy pontosan hány embernek osztották ki a fegyvert, illetve akinek volt fegyvere, s azt mennyire tudta használni.

Halas Lajos a következőképpen emlékezett vissza a felvonulás előkészítésére. „A párt első titkára éppen Moszkvában tárgyalt, felhívtam Marosán Györgyöt, a Politikai Bizott-

¹⁷¹ Utóbbi kihangsúlyozta, hogy a párt él és növekszik, és a tömeggyűlések azt bizonyítják, hogy a kommunisták megújult pártja megtalálta a közös hangot a néppel. Ugyanakkor az 1956. október 30-i eseményeket is megemlítette. OSZK MFH 1957/14.; MSZMP 2. k. 332–333., 336. o.

¹⁷² MNL OL XIX-B-1-j 17. d. Guba László r. ezd.: Eseményjelentés, 1957. március 29. 9. 00 – III. 30. 9. 00. BRFK Forradalmi Karhatalmi Ezred Parancsnoksága.

¹⁷³ BFL XXXV/33/1957/2. ő. e. Karhatalmi eseményjelentések, 1957. március 28. 09. 00 – 29. 09. 00-ig és március 29. 09. 00 – 30. 09. 00-ig.; MNL OL XIX-B-1-j 17. d. Lakatos Ernő zj. p. 5. sz. parancsa.

¹⁷⁴ BFL XXXV/33/1957/4. ő. e. Beszámoló a Pártbizottság részére a munkásőrség eddig végzett munkájáról Fejes István őrnagy V. kerületi zj. p. 1957. július 25.

¹⁷⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 7. ő. e. Halas Lajos: Jelentés a vidéki munkásőrségek szervezéséről, 1957. március 17-i helyzet, 1957. március 19.

¹⁷⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ő. e. A Munkásőrség felépítése, 1957. március 22-i helyzet.

¹⁷⁷ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. Bereczki Imre mk. örgy. Tátrai Károly szds.: Utalvány 1957. március 5. átvétellel.; Utalvány, 1957. március 18.

ság tagját, aki akkor a Budapesti Pártbizottság első titkára volt. Javasoltam egy budapesti demonstrációt. Megígérte, hogy telefonon felhívja Kádár Jánost moszkvai szálláshelyén, kéri véleményét. Megkaptuk az engedélyt, az volt a feltétel, hogy üres tárral vonuljunk.”¹⁷⁸ Feltűnő, hogy Halas Lajos 1957. március 21-én küldött egy részletes eligazítást a kerületi parancsnokoknak.¹⁷⁹ Lehet, hogy Halas emlékszik vissza rosszul, de ha nem, akkor mégis érdekes, hogy Kádár távozása után nem sokkal döntöttek erről a kérdéstről, akárcsak a munkásgyűlések megtartásáról. Ugyanakkor azt figyelembe kell venni, hogy nagyobb mennyiségű fegyvert csak március 18-a után kapott a testület.¹⁸⁰

Halas említett parancsa szerint a kerületeknek a nekik kijelölt gyülekezési helyekre március 30-án 14. 00 órára kellett megérkezniük. Egy század létszáma 130 fő volt, de ennek összeállításánál nem az számított, hogy ki melyik századba tartozott, hanem külön egységben vonultak fel a karabéllyal, és külön egységben a géppuskával rendelkezők. Hatos oszlopokban kellett masírozniuk munkásór egyenruhában. Halas hangsúlyozta, hogy a fegyvereket a gyalogmenetben és a gépkocsikon is biztosítani kell, és civil ruhás munkásőröknek kellett az oszloppal párhuzamosan haladni annak érdekében, hogy az esetleges provokációkat elkerüljék. Ez utóbbiakat pisztollyal látták el. A gépkocsiállományt a kerületi parancsnokoknak saját hatáskörükön belül kellett biztosítaniuk. A felvonulás megszervezéséért Szekeres István,¹⁸¹ a MOP Kiképzési Osztályának a vezetője volt a felelős, akit a későbbiekben, májustól budapesti parancsnoknak neveztek ki.¹⁸²

A felvonulás előtti napokban a kerületekben eligazításokat tartottak. Ennek során a géppisztolyokban egy üres tárat kellett elhelyezni, és egy teli tárat vittek magukkal a táskájukban. Erre nyilván azért volt szükség, mert a testület döntő többsége nem tudta megfelelően használni a fegyvert. Az egyik legfontosabb feladat a következő volt: „Az egységek parancsnokai állapítsák meg a szakaszokon belül azoknak a számaikat és neveiket (sic!) akik a 30-iki menetelésre betegségük vagy testi fogyatékoságuk (sánta, túl alacsony stb.) miatt nem alkalmasak.” A menetelésre alkalmas állomány létszámát az alegységeknek a kerületi parancsnoknak közölniük kellett.¹⁸³ A menetelésre alkalmatlanok civilben, karszalaggal és fegyverrel a zsebükben kísérték a menetet együtt a rendőrséggel.¹⁸⁴ A III. kerületben 12.30-ra tíz tehérgépkocsit, padokkal felszerelve, két oldalán fehér festett vásznon piros betűkkel római 3-ast kellett festeni. Az útirányról előre senkivel sem lehetett tárgyalni. Egy kocsi két vörös zászlót tettek fel.¹⁸⁵

A felvonulást zenekar kísérte, az egyenruha szabályos viselésére külön felhívták a figyelmet. A csizmát nem tették kötelezővé. Azoknak a munkásőröknek, akiknek ka-

¹⁷⁸ Halas 1986. 219. o.

¹⁷⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ó. e. Halas Lajos: Tervezet az 1957. márciusában végrehajtandó demonstratív felvonulásra.

¹⁸⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 1. ó. e. Utalvány, 1957. március 18.

¹⁸¹ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ó. e. Halas Lajos: Tervezet az 1957. márciusában végrehajtandó demonstratív felvonulásra.

¹⁸² MNL OL MOP M-KS-295-1 393. d. 1. ó. e. Halas Lajos 003. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozóan. Halas Lajos levele a Budapesti IB-nek, 1957. április 30.

¹⁸³ Lakatos Ernő, III. kerületi munkásőr-zászlóaljparancsnoknak az 5. sz. parancsa március 29-ével és 30-ával kapcsolatban. MNL OL MOP M-KS-295-1 3. d. 2. ó. e. – Az előzményeket a III. kerületi iratokból lehet csak rekonstruálni.

¹⁸⁴ BFL XXXV/33/1957/2. ó. e. Lakatos Ernő III. ker. zj. parancsnok 1. sz. részletes parancsa 1957. március 30-ára.

¹⁸⁵ BFL XXXV/33/1957/2. ó. e. Lakatos Ernő 2. sz. részletes parancsa, 1957. március 30-ra.

rabélyuk volt, vállon, akiknek pedig géppisztolyuk, azt a mell előtt tartva, átlóban fogva kellett menetelniük. Hatos sorokban, 80 cm - 1 méteres sortávolságban kellett felvonulniuk. A tisztek a sorok bal, a jobbszárnyán pedig a rajparancsnokok meneteltek. A zászlóalj előtt 5-8 méterrel az egységparancsnokoknak kellett masírozniuk. A menet egyöntetűségét a parancsnokhelyetteseknek kellett ellenőrizni a sorból kilépve. A század és a szakaszparancsnokoknak a gyülekezőhelyen kellett gondoskodniuk a testmagasság szerinti összeállításról. Március 30-ára meghatározták a gyülekezés, majd az indulás helyét is. A gépkocsikra abban a sorrendben szálltak fel, mint ahogy a menetben részt vettek. A menetbiztosítók és a felvonuló zászlóalj parancsnokai között motoros összekötő tartotta a kapcsolatot.¹⁸⁶

A felvonulás megszervezése nem volt mindenhol egyszerű, például a már említett egyenruha hiány miatt.¹⁸⁷ Fontos azt is megemlíteni, hogy a Forradalmi Karhatalmi Ezred felderítőcsoportja a Munkásórség felvonulása előtt felderítő munkát végzett.¹⁸⁸

Az előkészületek után következhetett a parádé, amit 4305 fővel és 166 tehergépkocsival hajtottak végre. A 2. mellékleten látható térkép jól érzékelteti ennek a nagyságát, illetve látható az is, hogy a legforgalmasabb utakon haladtak végig.¹⁸⁹

A csoportok Halas Lajos rendelkezésének megfelelően hat fős sorokban haladtak, mindegyikükhöz egy-egy zenekart rendeltek, menetelés közben munkásmozgalmi dalokat énekeltek. Minden menet mellett civil ruhás biztosítók haladtak, és kiemelték a tömegből azokat, akik akár csak egy megjegyzést tettek. A gyülekezési helyre való megérkezéstről az egységparancsnokoknak kellett gondoskodniuk.¹⁹⁰ Az útkereszteződésekben történő áthaladás problémát okozott, így ezekre a helyekre rendőröket és munkásőröket állítottak. A második csoport parancsnoka, Lakatos Ernő részletesen meghatározta, hogy mely csomópontokat kell biztosítani.¹⁹¹

A felvonulás rendben lezajlott, több egység a November 7. téren találkozott Halas Lajos visszaemlékezése szerint,¹⁹² de a vonatkozó levéltári anyag alapján csupán egy oszlop haladt át a mai Oktogonon. Véleményem szerint, ismerve a Munkásórség akkori harcértékét, nem lehetett volna megszervezni, hogy több egység egy időben találkozzon a téren, talán ez csak terv lehetett akkoriban, de Halas erre megtörtént esetként emlékezett. Az eseményről pár percben a filmhíradó is beszámolt.¹⁹³

Budapest lakói a munkásőr jelentések szerint különféleképpen reagáltak a felvonulásra. Sokan nem tudták, hogy kik menetelnek az utcán, volt, aki gúnyos megjegyzést

¹⁸⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 2. ő. e. Lakatos Ernő 4. sz. zj. parancsa, 1957. március 25.

¹⁸⁷ BFL XXXV/33/1957/10. ő. e. Hidvégi Sándor őrnagy XX. ker. zj. parancsnok 1. sz. parancsa 1957. március 21., A XX. kerületben a ruházattal történő ellátás problémát jelentett. BFL XXXV/33/1957/10. ő. e. Hidvégi Sándor őrnagy zászlóaljparancsnok 1. sz. parancsa 1957. március 21.

¹⁸⁸ MNL OL XIX-B-1-j 17. d. Váczi Dezső r. őrnagy csoportparancsnok: eseményjelentés, 1957. március 30., 31.

¹⁸⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 393. d. 1. ő. e. Halas Lajos 003. sz. parancsa a személyi állományra vonatkozóan.

¹⁹⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e. Halas Lajos: Tervezet az 1957 márciusában végrehajtandó demonstratív felvonulásra.; Beszélgetés Skorka Sándor volt munkásőrrel. (A hangfelvétel a szerző birtokában.)

¹⁹¹ BFL XXXV/33/1957/2. ő. e. Lakatos Ernő parancsnok: Utasítás a március 30-i felvonulás útkereszteződés biztosítására, 1957. március 30.

¹⁹² *Halas* 1986. 193–228. o.

¹⁹³ OSZK MFH 1957/14.

tett, többen örömeiket fejezték ki.¹⁹⁴ Sokan nem voltak tisztában azzal, hogy megalakult a Munkásörtség, bár a megalakításról korábban a *Népszabadság* is beszámolt, és közölt cikkeket a testületről. A hatalom nem tűrt semmiféle ellenvéleményt, aki ennek hangot adott, azt rögtön elvitte a rendőrség.¹⁹⁵ Korábban, március 15-én még érezhetőbb volt kisebb ellenállás, az ünnep előtt még sokan bizakodtak. 30-án teljes passzivitás és megelégedtség jellemezte az utcán sétálók magatartását. A hatalom ezzel az erőfitogtatással elérte célját, az április 4-i ünnep előtt ráijesztett a lakosságra, hiszen a cél ezzel a későbbi ünnepek előkészítése volt.¹⁹⁶

Ugyanakkor több, a korszakban ismert személyt sikerült már ekkor a pártmilíciába toborozni Halas visszaemlékezése szerint: „A sorokban menetelt Dobozy Imre Kossuth-díjas író, Trencsényi-Waldapfel Imre, a közismert tudós, egyetemi professzor, Farkas Aladár Munkácsy-díjas szobrász a feleségével, Szokodi Dimitrov Dániel nemzetközi híró sebészorvos, Sós László UNESCO-díjas plakátművész, Rozsnyai Zoltán festőművész, Bondi Miksa egykori Európa-bajnok (ökölvívó) és nagyon sokan mások.”¹⁹⁷

Az országos parancsnok úgy értékelte a felvonulást, hogy ezzel az MSZMP megmutatta hatalmának a megszilárdulását az országban.¹⁹⁸ Halas Lajos visszaemlékezésében azt írta, hogy e demonstrációra azért volt szükség, mert a munkába álló bányászokat a bányák felrobbantásával fenyegették.¹⁹⁹ Az MSZMP-n belül a hivatalos magyarázat az lehetett, hogy a Munkásörtség nem akar harcot, ezt szeretné megelőzni, ezért kell nagy tömegben felvonulnia.²⁰⁰ A díszmenet elérte célját, egyik apró láncszeme lett a kádári konszolidációnak, amit elősegített az is, hogy a korábbiaknál nagyobb tömeget vonultattak föl. A jelképes üzenete pedig egyfajta győzelmi parádé volt a leigázott országban.

Április 4.

A „felszabadulás ünnepére” ezt követően a hatalom számára nyugodtabb légkörben kerülhetett sor. Ezt jelzik azok a politikai lépések is, amelyek áprilisban történtek. Ekkor hozták haza Nagy Imrét és társait, és kezdődött meg ellenük a koncepció kidolgozása,²⁰¹ a hónap 6. napján alakították meg a Legfelsőbb Bíróság Népbírói Tanácsát, amelynek a nagy horderejű ügyek tárgyalása lett a feladata.²⁰² Április 13-án a BM feloldotta a kijárási tilalmat.²⁰³ Erre az időszakra a munkástanácsokat is nagyrészt sikerült megtörni. A hatalom szerint a munkástanácsok fokozatosan veszítették el tekintélyüket, egyre kevesebben fordultak hozzájuk, helyettük inkább a pártszervek vagy a szakszervezetek segítségét vették igénybe. A Beloianisz Híradástechnikai Gyárban és a Magyar Optikai Művekben (MOM) említettek meg jelentősebb szembenállást a hatalommal, de ez már

¹⁹⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ó. e. Jelentés, 1957. április 1. Simeoni Ernő alez. XX. ker. parancsnok.

¹⁹⁵ MN OL MOP M-KS-295-1 6. d. 22. ó. e. „Jelentés az 1957. március 30.-án végrehajtott felvonulásról és a biztosító észrevételeiről.” (IX. ker. záslóalj.)

¹⁹⁶ MNL OL MOP M-KS-295-1 558. d. Adatok, tények a Munkásörsegről.

¹⁹⁷ *Halas* 1986. 220–221. o.

¹⁹⁸ BFL XXXV/33/1957/2. ó. e. A Munkásörsegr országos parancsnokának 2. sz. parancsa, 1957. május 2.

¹⁹⁹ *Halas* 1986. 193–228. o. Azt is megemlíti, hogy ezen a napon 200 főt gyűjtöttek be.

²⁰⁰ Beszélgetés Skorka Sándor munkásörrel, hangfelvétel a szerző birtokában.

²⁰¹ *Salamon* 1993. 246–247. o.

²⁰² Magyar Közlöny, 1957. április 6. ET 1957/57. sz. tvr.

²⁰³ *Asperján György*: Élő történelem. Budapest, 1984. 137. o.

csak a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) szervezésének akadályozásában és a hatalom falragaszainak letépésében nyilvánult meg.²⁰⁴

A fegyveres szervek közül a forradalmat követően megalakított karhatalom létszáma ekkorra országosan elérte a 18 ezer főt. Közülük 10 360-an hivatalosan a Magyar Néphadsereg (MN) állományába tartoztak, amelynek az összlétszáma 43 086 fő volt 1957 elején. A hatalom helyzetének megszilárdulásával és a Munkásőrség szerveződésével a karhatalom április végén, május elején beszüntette tevékenységét, az állomány egy része visszament a Néphadsereghez, mások, akik nem voltak katonák, a polgári életben helyezkedtek el.²⁰⁵ Mivel nem tudtak azonnal mindenkit visszavenni a hadsereghez, létrehozták a Forradalmi Honvéd Tiszti Ezredet, amely december 20-án szűnt csak meg, a karhatalom a későbbiekben csak a BM-en belül működött.²⁰⁶

Az újjáalakuló hadsereggel kapcsolatban azt is meg kell említeni, hogy gyorsan átalakították szervezetét, akárcsak a Honvédelmi Minisztériumét, áprilisban behívták az első újoncokat. A sorozásban a Munkásőrségnek is szerep jutott, hiszen a behívásnál „politikai felvilágosító munkát” fejtettek ki.²⁰⁷

Az április 4-i ünnepségre az IB már március 26-án megszabta a teendőket. Katonai parádéről szó sem lehetett ebben az évben, csupán kisebb rendezvényeket tartottak, amelyeken a párttagok számára fakultatív volt a részvétel. A központi ünnepség színhelye az Opera lett, a Szabadság téren és a Hősök terén tartottak koszorúzásokat, illetve kisebb megemlékezések voltak a vidéki városokban és a kerületekben. Az ünnepségre a belügyminiszter április 3. 08.00 és 5. 08.00 óra között másodfokú riadót rendelt el, a korábban említett 05. számú belügyminisztériumi parancs elvei voltak az irányadók.²⁰⁸ Április 4-én csupán jelentéktelen események történtek, a fegyveres szervek éberren védték a hatalom pozícióit.²⁰⁹

Természetesen ezen is kapott a pártmilícia feladatokat. Borsod megyében a biztosítást javarészt velük oldották meg. Ugyanakkor a helyreállított Szabadság téri szovjet emlékműnél a Munkásőrség is helyezett el koszorút.²¹⁰ Minderről természetesen a filmhíradó is beszámolt.²¹¹ A párt hadseregének nemcsak az ünnep lebonyolításában, hanem a „lelki felkészítésben” is részt kellett vennie. Ehhez az állomány megkapta a megfelelő „politikai felvilágosítást”. Az ünnep előtt operatív üléseket tartottak, ahol a karhatalom a rendőrség és az illetékes IB képviselője vett részt, egyeztették a teendőket.²¹² Ugyanakkor az ünnep

²⁰⁴ MNL OL XIX-A-2-ss 1. d. „Tájékoztató Budapest város egyes tüzei munkástanácsainak a működéséről.” 1957. április 24. Budapest város központi katonai parancsnoksága.

²⁰⁵ *Szani* 2001. 6–23. o.

²⁰⁶ *Szabó Árpád*: A magyar forradalmi honvéd karhatalom 1956. november – 1957. június. Budapest, 1977. 137–164. o.; MNL OL XIX-A-98 1. d. 1-70 f. „A Honvédelmi Tanács 7/103/1957. számú határozata a Néphadsereg új szervezése következtében létszámfelettivé váló tisztek ügyének rendezése tárgyában.” 1957. március 12. HT 56 Honvédelmi Tanács MT. Védelmi Iroda okmányai, XIX-A-98 1. d. 1-70 f.

²⁰⁷ *Szani* 2001. 6–23. o., Kána Lőrinc vezérőrnagy. BFL XXXV/33/1. d. e. Budapest fővárosi hadkiegészítő parancsnok levele a budapesti parancsnokságra, 1957. április 24. Ebből a dokumentumból azt is megtudhatjuk, hogy a fővárosban április 24-én volt a sorozás.

²⁰⁸ MNL OL M-KS 288. f. 30/1957/ 1. d. e. „Összefoglaló jelentés Budapest, 1957. március hó.”

²⁰⁹ *Kiss* 2007.

²¹⁰ Uo.

²¹¹ OSZK MFH 1957/15.

²¹² MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 22. d. e. Cserni József alez. XXI. ker. pk. áprilisi munkaterve, 1957. április 1.

előtt meghatározták, hogy melyik alegység adja a díszőrséget, melyik járőrözzön, vagy biztosítson objektumot.²¹³

Ezen a napon az országban a hatalom számára négy kirívó eset történt, ezek közül a legsúlyosabb a következő volt. „A fehérvári egység állományába tartozó... munkásőr valószínűleg ittas állapotban összeverekedett egy rendőrrel. A rendőrség letartóztatta. P-t a helyi egység állományából egy szakasz munkásőr ki akarta szabadítani. A további bonyodalmakat a megyei parancsnokság gátolta meg.” Ezen kívül egy halálos baleset, egy lövöldözés és egy pisztolyvesztés volt.²¹⁴

A Munkásőrség a munka ünnepén

Április folyamán fontos szerepet kapott a május 1-jei ünnepre történő felkészülés, hiszen a forradalom után először itt terveztek mozgósítani több tízezer embert, ráadásul Kádár is beszédet mondott a rendezvényen.

A május elsejét megelőző időszakban néhány szempontból lazított a hatalom. Feloldották a kijárási tilalmat, Farkas Mihály perében ítéletet hoztak. A rendszer megerősödést mutatja, hogy átalakították a fegyveres szerveket. A belügyi szervek természetesen ekkor is résen voltak, felmérték azt, hogy mire számíthatnak az ünnep előtt. Sztrájktól stb. nem tartottak, de a tervezett tömeggyűléssel kapcsolatban voltak aggályaik. A munka ünnepe előtt, március 30. mintájára, több helyen felvonult a Munkásőrség, üzemi őrségeket szerveztek, járőröztek, figyelték a röpcédulázókat.²¹⁵

Az ünnepet megelőzően ugyanakkor több gyárban a pártvezetők részvételével munkásgyűléseket tartottak, melyek egyikén sem vett részt Kádár, ő május 1-jén „debütált” először a forradalmat követően. Ebben az esztendőben húsvét április 20-ára esett, de ezen a napon sem történt különösebb esemény. Május 1-je szervezése egyébként már több mint egy hónappal előtte megkezdődött. Végül az a forгатókönyv született meg, hogy a kerületi párttagokat öt helyen gyűjtik össze, és innen vonulnak öt oszlopban a gyűlés színhelyére, a Hősök terére, amelyet három irányból közelítenek meg. (A Dózsa György úton kettő, a Városligeti hídon egy oszlop.) Itt Kádár János tartott beszédet, majd a város különböző részein szabadidős programokat szerveztek. A résztvevők száma nagyjából 150-200 ezer fő lehetett, pontos adataik a pártszerveknek sem voltak.²¹⁶ Valószínűnek tartom, hogy az ünnepség koreográfiájában az 1947-es parasztnapok adhatták a mintát, mivel a két rendezvény útvonala között kísérteties volt a hasonlóság. Természetesen ez utóbbi teljesen más tartalmú volt.²¹⁷

A fővárosi operatív bizottság április 13-án ülésezett, ezen Halas Lajos a Munkásőrség felvonulását két útvonalon javasolta, de a bizottság ezzel nem értett egyet. Budapesten

²¹³ MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 22. ó. e. Ág János tart. szds., XII. ker. pk. áprilisi munkaterve, 1957. április 1.

²¹⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 5. ó. e. Tuza Antal: „Jelentés a rendkívüli eseményekről.” 1957. április 6.

²¹⁵ MNL OL ORFK XIX-B-14 15. d. „A megyei rendőr-főkapitányságok által jelentett értékelő jelentés április 4-ével kapcsolatban. Összefoglaló kiértékelő jelentés.

²¹⁶ Kiss 2007.

²¹⁷ *Földesi Margit - Szerencsés Károly: A megbélyegzés hatalma Pfeiffer Zoltán (1900–1981).* H. n., 2003. 125–128. o.

8600 fő munkásőr volt ekkor felfegyverezve, közülük 600-an funkcionáriusok voltak, akik nem vettek részt a milícia ünnepi tevékenységében. A párházak őrzésére egy-egy rajt szándékoztak kirendelni, 5100 fő felvonulását tervezték, és 800 fővel akarták biztosítani a rendezvényt.²¹⁸

A testület csak április 16-án lehetett biztos a feladatában, mivel az IB ekkor határozott úgy, hogy a budapesti ünnepségen részt vevő munkásőrök egy csoportja a felvonulók előtt érkezzen a térre, ott foglalja el a helyét, míg a másik csoport a felvonuláson vegyen részt.²¹⁹ A Munkásőrség tagjainak az ünnepre való felkészítéssel és felkészüléssel kapcsolatban is jócskán akadtak teendőik. Az IIB- határozatnak megfelelően Halas Lajos már április 18-án szabályozta a munkásőrségek feladatait a munka ünnepén. A felvonuló egységeket két csoportba osztotta, a parancsnok Cserni József lett. A menet sorrendje a következő volt. A rendszer támaszának tekintett XXI. kerület két századdal, mögötte a többi kerület egy-egy menettel: IV., VIII., IX., X., II., V. és a MÉMOSZ. Az oszlop elején rendőrszenekar haladt, a munkásőrök énekeltek. A Bajcsy-Zsilinszky úton, „éllel” a Magyar Ifjúság útjára (Ma: Andrassy út) sorakoztak fel 08.40-ig. Innen a Kodály körönd–Felsőerdősor utca–Gorkij fasor (Ma: Városligeti fasor) útvonalon haladtak végig, és a Múcsarnok mögött sorakoztak fel.²²⁰ A második felvonuló csoport parancsnoka Sós Dezső volt. Ők a következő sorrendben vonultak fel, mindegyik kerület egy-egy századdal: XIII., III., VI., VII., XI., XIV., XIX., XXII. és a Vasas-zászlóalj. Eredetileg ide a XVIII. kerület egy századát is beosztották., kik az első csoport mögött sorakoztak fel, és ugyanazon az útvonalon haladtak végig, élükön egy honvédszenekar haladt. A csoportok élén menetelő XXI. és XIII. kerületnek a csapatzászlót magukkal kellett vinni. A kerületek a kijelölt helyükre tehergépkocsival érkeztek meg, ezt követően a Belgrád rakpartra, szemben a hajóállomás felé fel kellett sorakozniuk, ahonnan 10.30-kor az Ajtósi Dürer sorra indultak, ahol megvárták a felvonuló egységeket. A Cházár András utcánál volt a kocsisor éle.²²¹

A felvonuló egységek mellett voltak úgynevezett rendező egységek, összesen öt csoportban. Az első parancsnoka Lély Zsigmond volt, a XIII., a IV. és a XV. kerületi munkásőrök alkották állományát (200-200 és 100 fő) – ebben a sorrendben kellett végigvonulniuk. A Dózsa György út és a Váci út sarkán gyülekeztek, majd az előbbin haladtak végig. 06. 20-ra az alakzatba történő beállást be kellett fejezniük, és hét órára a Hősök terére érkezni. A többi csoportnál is ugyanezek az időpontok voltak meghatározva. A II. rendező csoportot B. Tóth Sándor őrnagy irányította, a következő volt a menet sorrendje: V., VI., VII., X., XIV., XVI. és később a XVIII. kerület. A X. 100, a többi egység 50 fővel. A Népstadion előtt gyülekeztek és a Vorosilov út–Thököly út–Dózsa György úton haladtak végig.²²² A harmadik menet a Nemzeti Színháznál gyülekezett, és a Rákóczi út–Thököly út–Dózsa György út útvonalon haladt végig. Parancsnokuk Juhász Endre őrnagy volt, a VIII. kerület haladt az élen, őket a IX., XIX. és a XXI. követte. A XIX. 50, a többi 100 fős volt. A negyedik egységet Lökös Lajos vezette, a II. kerület 60 fővel haladt az oszlop

²¹⁸ BFL Budapest, PB APO XXXV (1). 13. ő. e. „Jegyzőkönyv a Május 1-jét előkészítő Operatív Bizottság 1957. április 13-ai üléséről.”

²¹⁹ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 4. ő. e. Czinege Lajos levele Halas Lajosnak, 1957. április 20.

²²⁰ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ő. e. Halas Lajos intézkedése az 1957. május 1-i ünnepséggel kapcsolatban, 1957. április 18.

²²¹ Uo.

²²² Uo.

élén, mögöttük a III., XI., XII. haladt 100-100 fővel. A Rudas László út–Lenin körút sarkán gyülekeztek, az előbbin haladtak végig, majd a Dózsa György útra kanyarodtak. Az utolsó csoport a „Fiumei úton, éllel a Rottembiller utcánál” (sic!) gyülekezett. Ez utóbbin meneteltek végig, majd a Damjanich utcára, onnan pedig a Dózsa György útra érkeztek meg. Parancsnokuk Gerencsér százados volt, a MÉMOSZ-zászlóalj 200, majd a Vasas 100 fővel masírozott, és biztosította a rendet ebben a csoportban.²²³

Az ünnepségre felvonuló kerületeket külön biztosították a kerületi munkásőr-egységek. Az I., V., VI., VII., XIV., XV., XVI., XVIII., XIX., XX., XXII. kerületet 50, a többit 100 fővel. Mindezen felül a kerületi párházakat egy-egy rajjal őrizni kellett április 30-án 16. 00 órától május 2-án 06 óráig.

A következő öltözetben kellett felvonulni: egyenruha és a csizmára kívülről ráhúzva a nadrág, a felvonulóknak nem kellett pisztolyt kötni, a géppisztolyba üres tárat kellett tenniük, de egy teli póttárat is maguknál tartottak. A rendezők és a kerületiket biztosítók öltözete ugyanaz volt, mint a felvonulóké, de pisztolyt vittek magukkal. A felvonulás megszervezéséért Szekeres István, a felvonulók sorba rendezéséért Tuza Antal és Zábrácki Ferenc, a gépkocsioszlopok koordinálásáért Ispánovics Imre volt a felelős.²²⁴ Mindennek megvolt a megfelelő lélektani hatása, mivel május elsején, az ünnep előtt Budapest utcáin több munkásőregységet láthattak az emberek zárt alakzatban felvonulni.

A május 1-jei ünnepséget a munkásőrség mellett természetesen a belügyi szervek, a rendőrség és a karhatalom is biztosította, bár az ő szerepük nem annyira volt ebben feltűnő, mint a párt hadseregéé. A Munkásőrség biztosító alakulatai egyébként sorfalat állva, és így folyosót alkotva osztották fel a teret. Ennek az volt a lényege, hogy egy kisebb területen ne tartózkodjon túl sok ünneplő, illetve a kialakított folyosón egy adott területre rövid idő alatt lehetett nagyobb erőt vezényelni. Az ünnepség rendben lezajlott, a főszereplő Kádár János volt, aki egyórás beszédében foglalta össze pártja tevékenységét a forradalom vérbefojtását követően. A megalakult Magyar Televízió, és a Rádió is közvetítette az eseményt.²²⁵ A hivatalos ünnepet követően több helyen, így a Városligetben, a Népligetben és a Városmajorban népiünnepélyeket rendeztek.²²⁶ Lényeges megemlíteni, hogy a hatalom a későbbiekben legalább, 4-500 ezernyi felvonulóról beszélt, ezzel szemben 150-200 ezren lehettek jelen az eseményen.²²⁷ Ezt követően a kádári propagandának egyik nagyon fontos eleme lett 1957. május 1-je. Ez a nap nem jelentette a hatalommal való kiegyezést. A magyar társadalom beletörődése volt egy olyan rendszerbe, amelyet akaratán kívül, felülről erőltettek rá, és tegyük hozzá, amely ellen erején felül vállalt korábban küzdelmet.

Az ünnep megrendezését a rendszer és a Munkásőrség egyaránt sikeresnek ítélte. Halas Lajos a következőképpen értékelte a történeteket: „A május 1-i ünnepségeken való részvétel széles tömegek előtt tett tanúbizonyosságot a munkásőr egységek harcos tettekrészségéről.” A VIII. kerületiek a „reakció minden téren történő meghátrálásáról beszéltek”.²²⁸ Ugyanakkor a X. XII., XVII., XIX., XXI. kerületeket dicséretben részesítette.²²⁹ Halas

²²³ MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 3. ó. e. Halas Lajos intézkedése az 1957. május 1-i ünnepséggel kapcsolatban, 1957. április 18.

²²⁴ Uo.

²²⁵ Kiss 2007.

²²⁶ *Népszabadság*, 1957. május 1.; OSZK MFH 1957/19.; *Új tavaszi seregszemle*, 1957/20.

²²⁷ Kiss 2007.

²²⁸ BFL XXXV/33/1957/4. ó. e. A VIII. kerületi Munkásőrség jelentése a PB elnök beszámolójához.

²²⁹ BFL XXXV/33/1957/2. ó. e. Halas Lajos 2. sz. parancsa, 1957. május 2.

több vidéki nagyvárossal kapcsolatban (Pécs, Szekszárd, Tokod, Komárom) a rendszer szempontjából pozitívan értékelte az ünnepet.²³⁰

Május 1-jével és az ezt követő két hónapban a kádári konszolidáción belül egy rövidebb korszak zárult le, hiszen ezt követően hívták össze az országgyűlést, és az MSZMP országos értekezletét is, de választásokat – bár kellett volna, ekkor még – nem tartottak. Az Országgyűlés két évvel meghosszabbította saját mandátumát, elfogadta a forradalmat követően hozott törvényerejű rendeleteket. Minderre nyilván azért volt szükség, mivel nem merték megkockáztatni a választási procedúrát. A Hazafias Népfront Országos Tanácsát is csak 1957. október 21–22-én alakították újra.²³¹ Lényeges, hogy a Munkásörtség ebben az időszakban szerveződött meg, és vált a diktatúra meghatározó elemévé.

Az „alkotmány” és a „kenyér” ünnepe

A következő fontosabb ünnep augusztus 20. a szocialista rendszerben az alkotmány ünnepe volt. A „jeles napot” azzal is próbálták előkészíteni, hogy augusztusban több üzemben munkásgyűléseket és pártnapokat tartottak,²³² ezeken a kisebb üzemekben 40–50%-os, a nagyobbakban csak 8–25%-os volt a részvétel. Egyébként előadások voltak a rendezvényeken.²³³

A KB július 19-én foglalkozott először az ünnepvel, felvetődött, hogy augusztus 19-e munkaszüneti nap legyen. Az ügyben nem döntöttek, a Politikai Bizottság elé terjesztették fel.²³⁴ Ekkor tervezték kiosztani a Munkás–Paraszt Hatalomért Emlékérem kitüntetések²³⁵ is, amiről a kormány már április 21-én rendeletet hozott. Erről a Munkásörtség szempontjából is érdemes beszélni, hiszen jelentős számú karhatalmista teljesített szolgálatot a testületben. Egyébként olyan személyek kaphattak ilyen kitüntetést, akik

²³⁰ MNL OL MOP M-KS-295-I 1. d. 3. ő. e. MOP osztályvezetői értekezlet, 1957. május 7.

²³¹ *Salamon* 1993. 255. o.

²³² Előtte, 1957. július 27-én a KISZ rendezett fátylós felvonulást Budapesten. A gyülekező a XIV. kerületi pártbizottság udvarán volt, ezt követően a következő útvonalon haladtak végig: Május 1. út–Thököly út–Baross tér–Fiumei út–Köztársaság tér. Majd 22 órától ifjúsági nagygyűlést tartottak a Budapesti Pártbizottság székháza előtt. A XIV. kerületi Munkásörtség adta az útvonal- és sorbiztosítókat, majd a menet végére a sorbiztosító munkásőrök álltak be. BFL XXXV/33/1957/8. ő. e. Ivancsics György – KISZ XIV. ker. titkár helyettese – levele a XIV. ker. Munkásör Parancsnokságra, 1957. VII. 23.

²³³ MNL OL M-KS 288. f. 21. cs. 1957/2. ő. e. Budapesti pártinformáció az augusztus havi munkásgyűlésekről és pártnapokról.

²³⁴ 1957. VII. 19-én. MSZMP V. K. 52. o.

²³⁵ Ennek alapján egy tervezetet dolgoztak ki a kitüntetések szétesztására, ami nem volt egyszerű, mivel sokakat érintett. Ezért a „hősi halottak és a kiválók” kiemelését tartották célszerűnek a központi ünnepeken. Egy, a Parlamentben rendezett ünnepségen 150–200 főnek tervezetek kitüntetését átadni. A „mártíroknak” a posztumusz (145 fő), rajtuk kívül a KV, a Budapesti Pártbizottság, a Hodosán-csoport (Hodosán Imre vezetésével a kiskunhalasi 37. lövészedredből alakult meg, a forradalom alatt egységéből 477 fővel Budapestre jött, több alkalommal fegyveresen lépett fel a forradalmárokkal szemben) és az átlag feletti szolgálatot ellátó karhatalmistáknak. A kevésbé jelentős személyeket a megyeszékhelyeken, alakulataiknál tervezték kitüntetni. A BM, a HM, az Adminisztratív Osztály terjesztette fel a kitüntetendők nevét. Az Adminisztratív Osztály is foglalkozott mindezzel, ők kizáró okot is felsoroltak, ami az volt, ha valaki „ellenforradalmár”; ugyanakkor egy bizottság felállítását javasolták. Fontos megjegyezni, hogy Biszku Béla Orbán Miklósnak, aki a forradalom előtt a Belső Karhatalom parancsnoka volt és a Rádió és a Pártközpont „védelmét” is irányította, majd november 7-étől az I. Honvéd Forradalmi Karhatalmi Ezred századparancsnoki posztját töltötte be, a Politikai Bizottságnak írott előterjesztésében javasolta kitüntetését. Az emlékérmeket végül augusztus 19-én osztották ki, Kádár János is kapott. A ceremónia előtt rádióközleményben értesítették a kitüntetetteket, hogy jelenjenek meg ezen a napon ott, ahol korábban szolgáltak. Akik meghaltak vagy megsebesültek (100 fő), a Parlamentben,

az „ellenforradalom” elleni harcban hősi halált haltak, akik 1956 októberében harcoltak, valamint azok, akik 1956 végéig beléptek a karhatalomba.²³⁶

Budapesten az ünnepséget nem központilag, hanem kerületenként tartották meg. A kerületi munkásőrparancsnokoknak a rendőrséggel kellett tartaniuk a kapcsolatot, és saját hatáskörükben nyújthattak nekik segítséget. A milícia tagjai a rendezvényeken civilben vehettek részt. Augusztus 19. 08. óra, és 21. 06. óra között kerületenként a zászlóaljparancsnoknak egy századot és egy nehézfegyverrajt kellett készenlétben tartaniuk, két töltött tárral. E mellett az ügyeleti szolgálatot a parancsnoki állományból kellett biztosítaniuk az említett két napon, a zászlóaljparancsnokok a fővárost nem hagyhatták el, és az ügyeletnek ismernie kellett tartózkodási helyüket. A VIII. és a IX. kerületi parancsnoknak váltásban az Üllői úton egy-egy századot készenlétben kellett tartania.²³⁷

Mivel a „kenyér ünnepén” nem volt 1957-ben központilag szervezett ünnepség, így a pártvezetők különböző városokba látogattak el az országban. Kádár János a Kisújszálláson rendezett „Nagykun napok” elnevezésű mezőgazdasági kiállításon mondott beszédet. Ott volt Dögei Imre földművelésügyi miniszter, aki a kiállítást megnyitotta, sőt, egy szovjet küldöttség is, élén Borkovval, a szovjet mezőgazdasági miniszter helyettesével. Kádár a beszédében természetesen szót ejtett az ’56-os eseményekről is, erről azt mondta, hogy ’56 nem a szocializmus hibáinak a kijavításáról szólt, mivel akkor a régi rend hívei vették át a hatalmat stb. A rendezvénnyel kapcsolatban egy dolgot érdemes kiemelni. Kádár a filmkockákon jókedvű, humorizál, az előző, május 1-i ünnepen mondott beszéde során még nem ilyen volt.²³⁸

Kádáron kívül Kállai Gyula Berettyóújfaluban szónokolt, munkás-paraszt összefogásról és az értelmiség szövetségéről is beszélt, utóbbiról még május 1-jén nem ejtett szót.²³⁹ Rónai Sándor, az országgyűlés elnöke Mezőkövesden, Kiss Károly KB titkár Szombathegyen mondott beszédet, ahol a helyi munkásőr alakulat is szerepelt, mivel ekkora időzítettek a fogadalomtételt, amelynek során felvették Magyar László nevét, aki a „rádió védelmében esett el”. Az ünnepségen felvonultak, illetve volt még egy zászlóátadási ceremónia is. A Margitszigeten úttörő versenyeket, a Dózsa György úton a MÖHOSZ (Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség) tagjai motoros ügyességi bemutatót szerveztek.²⁴⁰ Május 1-je után augusztus 20. nem okozhatott problémát a hatalmon lévőknek, bár központilag szervezett nagy tömegrendezvényt nem akartak tartani.

250 fő a honvédelmi minisztertől a Tiszti Házban, a budapesti karhatalmisták a Böszörményi úton adták át, a rendőröknek a Jászai Mari téri székházban a miniszter első helyettese adta át. Kurminszky Sándor miniszterhelyettes az ő alárendeltségébe tartozóknak a Nádor utcában, a PNYF-nél (Politikai Nyomozó Főosztály) Horváth Gyula ezredes, míg a vegyes szerveknél Tömpe István adta át, a megyei rendőr-főkapitányok pedig a beosztottjaikat tüntették ki. – MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/14. ó. e. Javaslat a Titkársághoz a kitüntetésekre vonatkozóan, 1957. VIII. 1.; „A Munkás-Paraszt Hatalomért-emlékérem adományozásának rendje.” 1957. VIII. 4.; MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/14. ó. e. Biszku Béla előterjesztése a PB-hez, 1957. VIII. 4.; MNL OL M-KS 288. f. 47. cs. 721. ó. e. Todor Zsivkov levele Kádár Jánosnak.; MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/14. ó. e. Tervezet, 1957. VIII. 6.; MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/14. ó. e. Takács Imre r. alez. Ütemterv a Munkás-Paraszt Hatalomért-emlékérmek átadására, 1957. VIII. 13.

²³⁶ MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/14. ó. e. FMPK 25/1957. sz. rendelete, 1957. IV. 21. „A Munkás-Paraszt Hatalomért-emlékérem adományozásának rendje.” 1957. VIII. 4.

²³⁷ BFL XXXV/30/1957/1. ó. e. Szekeres István budapesti parancsnok 13. sz. parancsa, 1957. VIII. 15.

²³⁸ OSZK MFH 1957/35.

²³⁹ Kiss 2007.

²⁴⁰ OSZK MFH 1957/35.

Szeptemberben ismét sorozás volt a Magyar Néphadseregénél. A sorozási procedúrára újra rendezetek ki munkásőröket, akiknek a következő volt a feladatuk. „Ott foglalkozni kell a fiatal bevonuló elvtársakkal, hogyan éltek a régi Horthy-rendszerben, milyen volt akkor a katonaélet. Segíteni kell továbbá finoman a rend és a fegyelem fenntartásában.”²⁴¹ A sorozást Dabason például olyan komolyan vették, hogy november 10-én a bevonuló fiataloknak bált rendeztek.²⁴²

Október 6. sem tartogatott jelentősebb feladatot a párt hadseregének. A XX. kerületiek például egy díszszázaddal és egy szakasszal vettek részt a kerületben rendezett ünnepeken. Az megemlékezést megelőző napon próbát tartottak. Nem találtam annak nyomát, hogy a Munkásőrség nagyobb erőket mozgósított volna erre a napra.²⁴³ A következő feladat ennél jóval nehezebbnek ígérkezett.

A(z) (ellen)forradalom első évfordulója

Az október 23-a, és a november 4-e közti időszakra az egész Kádár-rendszerben jobban odafigyeltek,²⁴⁴ és ez különösen a forradalom egyéves évfordulóján volt így, bár a rendszer fennállása szempontjából ez sem jelentett nagyobb veszélyt. A PTO hét megyei titkárral történt telefonbeszélgetés alapján a következőkről számolt be a Politikai Bizottságnak október 23. előtt. Több helyen a diákokat az „ellenforradalmárok” fekete ruhába való öltözésre, gyászszalag viselésére és koszorúzásra buzdították, falfirkákat és röpcédulákat készítettek. A hatalom szerint Szegeden volt a legnagyobb a mozgolódás: több felirat is megjelent az épületek falán, a megtorlás pereiben szereplő tanúkat megfenyegették, a ruhagyárban három építőipari dolgozó 100-150 fő előtt a kormányt szidta, egy oda belépő pártbizottsági tagot pedig bántalmaztak, rendőröket provokáltak, így a kommunisták – elmondásuk szerint – félték. Győrrel kapcsolatban azt említették meg, hogy a diákok Kossuth-címerrel jártak, BAZ megye ellenben viszonylag nyugodt volt, akárcsak Nógrád. Veszprémben a tanárok leveleket kaptak, hogy emlékezzenek meg a forradalomról, Zalára a röplapozás volt jellemző.²⁴⁵

A forradalom kirobbanásának az okaiból tanulva a fegyveres szervek hangulatára is odafigyeltek. Ezt jobbnak minősítették, mint az egy évvel korábit, ugyanakkor a tisztek feszült hangulatára hívták fel a figyelmet. Nőtt az italozással kapcsolatban elkövetett események és a lövöldözések száma is, mutatva a feszültséget. A hadseregben a pártszervek taggyűléseket tartottak, ugyanakkor voltak parancsnoki gyűlések is.²⁴⁶ A budapesti karhatalmi ezred 3. zászlóalj 3. századának a párttaggyűlésén a következőképpen oktatták a beosztottakat. Az „ellenforradalmárok” illegálisba vonulásáról beszéltek, de október

²⁴¹ BFL XXXV/33/1957/10. ő. e. Hidvégi Sándor 30. sz. zászlóalj parancsa, 1957. XI. 11.

²⁴² MNL OL MOP M-KS-295-1 421. d. 1. ő. e.

²⁴³ BFL XXXV/33/1957/10. ő. e. Hidvégi Sándor 24. sz. parancsa, 1957. IX. 30.

²⁴⁴ *Kenedi János*: Kis állambiztonsági olvasókönyv. Október 23. – március 15. – június 16. a Kádár-korszakban. I. k. Budapest, [1996].

²⁴⁵ MNL OL M-KS 288. f. /21/1957/2. ő. e. Feljegyzés a PB-hez a október 23. egyéves évfordulójáról, 1957. X. 18.

²⁴⁶ MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/1. ő. e. Kaszás Ferenc: „Feljegyzés a fegyveres szervek és testületek készenlétének helyzetéről.” 1957. X. 18.

23-án tartottak attól, hogy ismét előjönnek, illetve a november 7-ig tartó korszak nehézségeiről szóltak, és a szovjet események méltó megünnepléséről.²⁴⁷

Igen elszántak voltak a KB Adminisztratív Osztályának dolgozói is, ugyanis arról beszéltek, hogy az „ellenséges tevékenységet” parancs nélkül is el kell fojtani. „Aki ezt nem hajlandó végrehajtani, vagy a parancs végrehajtását akadályozza, azt a szabályzat szerint a helyszínen agyon kell lőni.” A szovjet csapatok és a magyar fegyveres szervek közötti együttműködést előzetesen tisztázták. Budapesten a helyőrségekben 25-50%-os összetartást rendeltek el október 22. és november 8. között. Az ügyeletet Uszta Gyula, a honvédelmi miniszter első helyettese és Ugrai Ferenc vezérkari főnök, mellesleg mindketten a HT és a Katonai Tanács tagjai felváltva látták el.²⁴⁸ Ugyanakkor a különböző egységek működési területeit behatárolták, a lőszerraktárak őrségét megnövelték. A felsőbb parancsnokságok készenlétét megfelelően minősítették, a csapatokét viszont nem tudták felmérni.

A rendőrségnél az október hónap folyamán megtartott riadók jól sikerültek, egyetlen hiba az volt, hogy a BM-központ nem rendelkezett riadótervvel! Sok röpcédulával és falfirkával találkozottak. Az október 18. előtti öt napban egy géppuskát, 14 golyószórót, öt géppisztolyt, kilenc puskát, négy gránátot, hat aknát, 1400 lőszert szedtek össze, és 272 embert vettek őrizetbe.²⁴⁹ Az ezt követő öt napban pedig 268 főt vettek preventív őrizetbe.²⁵⁰ Október 23. kapcsán csupán Kossuth-címer, fekete szalag viselésére számítottak. Egyetlen kirívó esetet említettek meg, október 14-én Hűvösvölgyben az 56-os villamos egyik szerelvényét 40 fiatal megtámadta.²⁵¹ Látható, hogy 1957. október 23-ára hasonló módszerekkel és intenzitással készültek fel, mint március 15-re.

A 23-a előtti feszült helyzetet pár rendkívüli eset is mutatja a Munkásőrségnél. Október 21-én Vas megye egyik községében két munkásőrt megtámadtak, a támadók közül az egyiket hasba lőtték a munkásőrök, majd a rendőrség segítségével sikerült őket elfogni, de a milicisták is súlyosan megsérültek.²⁵² A következő napon szintén Vas megyében két munkásőr vadászni ment, majd ezt követően betértek egy vendéglőbe, ahol erősen ittas állapotba kerültek. Hazafelé indultak, amikor az egyikük elkezdett a levegőbe lövöldözni a nála lévő pisztollyal, ezt követően egy kisebb csoport gyűlt össze, melynek egyik tagja megütötte a lövöldöző munkásőrt, aki őt a vadászfegyverével gyomorba lőtte, és meghalt.²⁵³

Budapesten is érezhető volt egyfajta feszültség, Lakatos Ernő III. kerületi parancsnok a következőket jelentette. „A hangulatjelentéssel kapcsolatban semmi különösebb észrevételünk a kerület területén nincs. Teljes rend és látszólagos nyugalom érezhető minden területen. A szokott egyszerű módszerek tapasztalhatók a falra firkálás, plakát-tépdésése vonalán.

²⁴⁷ MNL OL 298. f. /221/49. Jegyzőkönyv a Budapesti karhatalmi ezd. 3. zj. 3. szd. MSZMP taggyűléséről.

²⁴⁸ MNL OL XIX-A-98 1. d. 1-70 f. „A Honvédelmi Tanács 3/103/1957. számú határozata a Honvédelmi Minisztérium Kollégiuma /Katonai Tanácsa:/ tagjainak jóváhagyásáról. 1957. III. 12. Honvédelmi Tanács MT. Védelmi Iroda okmányai.

²⁴⁹ Az október 23-a előtti öt napban a következő fegyvereket szedték össze: 12 géppisztoly, 16 pisztoly, 16 puská, 29 gránát, 1500 töltény, 75 gyutacs, 54 kg robbanószer. MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/1. ő. e.

²⁵⁰ MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/1. ő. e. Kaszás Ferenc feljegyzése Marosán Györgynek.

²⁵¹ MNL OL M-KS 288. f. /30/1957/1. ő. e. Kaszás Ferenc: „Feljegyzés a fegyveres szervek és testületek készenlétének helyzetéről.” 1957. X. 18.

²⁵² MNL OL MOP M-KS-295-1 421. d. 1. ő. e.

²⁵³ Uo.

Kerületi vonatkozásban jelen ideig az exponált időszakot figyelembe véve röpcédula szórás, (sic!) vagy ellenforradalmi plakátragasztás nem volt. Ez ideig Kossuth-címeres, gyászszalagos, feketenyakkendős alakok elvétve mutatkoztak. Ilyen jelzések a távolabbi kerületekből érkeztek. Jelzést kaptunk az új típusú Szálasi-jelvényről, mely a következőképpen néz ki: kettő db. síléc, és mindkét léc középső részéről szárny áll ki, mely azt fejezi ki, hogy száll a sí.

Megállapításunk szerint az ellenforradalmi megnyilatkozás amilyen mértékben mutatkozik, az jelen időszakban nyílt fasiszta jellegű. Ezt az ideig talált rajzok és feliratok bizonyítják, melyek túlnyomórésztben (sic!) nyilas- és horogkeresztesek.

Szórakozásról való lebeszélést 23-át illetően vagy egyéb ilyen tüntetést a belső kerületekből hallottunk.”²⁵⁴

Azért, hogy a rendszer számára mindenféle kényelmetlen esetet elkerüljenek, a Munkásőrségnek is részletesen megszabták a feladatait. Október 15-étől rendkívüli őrszolgálatot tartottak, a korábbi 17 – 08 óra helyett 24 órában láttak el a feladatokat nagyobb erővel.²⁵⁵ 1956. október 30-án volt a Budapesti Pártbizottság ostroma, ráadásul egy évvel később nagygyűlést tartottak a Köztársaság téren, illetve november 4. a forradalom leverésének a napja volt.

November 7-ére készülvé 4-étől ismét új alegység, 8-án 20 óráig 34 fővel állt őrségben. A megerősített őrszolgálatnak 9-én 06 órakor volt vége, az előző nap 20 órától csak négy fős őrség működött. Mindemellert az 1. századnak október 12. és november 12. között 12 fővel a Kossuth Akadémia raktárát és műhelyét kellett ellenőriznie.²⁵⁶ A XX. kerületi munkásőrök a rendőrséggel még a Pesterzsébeti Új temetőbe is felderítő szolgálatot szerveztek,²⁵⁷ mivel itt több forradalmár sírja volt, akik a Jutadombnál dúló összetűzésekben vettek részt.²⁵⁸ Ráadásul erre az időszakra esett a halottak napja is.²⁵⁹ A XVI. kerületben október 22-én három személyt juttatott rendőrkézre egy munkásőr, mivel „Petőfi-jelvényeket” árusítottak, melyekből egyébként 5 ezer darabot foglaltak le.²⁶⁰

1957. október 23-án nem történt jelentősebb esemény, még annyi sem, mint március 15-én volt. A XIX. kerületben a szovjet emlékműről szedtek le 29 betűt és a csillagot, de ezt reggelre visszarakták a munkásőrök, s röpcédulázások voltak.²⁶¹ A rendkívüli események közül azt lehetne kiemelni, amikor október 25-én egy munkásőr dicsekedett fegyverével: „...B. F. 36 éves művezető, X. kerületi munkásőr ittas állapotban a járókelőknek fegyverét mutogatta, majd azt odaadta egy 6 éves gyermeknek.” Október 29-én a Bartók Béla úton egy részeg munkásőr megállított egy fekete nyakkendős férfit, aki továbbment, ezt követően a milicista háromszor utána lőtt, de nem sérült meg senki.²⁶²

²⁵⁴ BFL XXXV/33/1957/2. ó. e. Lakatos Ernő, III. ker. zj. p. jelentése, 1957. október 23.

²⁵⁵ BFL XXXV/33/1957/10. ó. e. Hidvégi Sándor 26. sz. parancsa, 1957. X. 14.

²⁵⁶ Uo.

²⁵⁷ BFL XXXV/33/1957/10. ó. e. Hidvégi Sándor 27. sz. parancsa, 1957. X. 21.

²⁵⁸ Marossy 2005. 233–266. o.

²⁵⁹ Az évforduló előtt, október 17-én az egyik gyárban tűzrendészeti ellenőrzés alkalmával a forradalommal kapcsolatos fényképeket és plakátokat találtak, amelyeket a rendőrségnek átadtak a III. kerületi munkásőrök. BFL XXXV/33/1957/2. ó. e. Lakatos Ernő zj. p. Jelentése, 1957. X. 17.

²⁶⁰ BFL XXXV/33/1957/9. ó. e. A XVI. ker. Munkásőr Parancsnokság dicséretre és jutalomra való előterjesztése, 1957. XI. 1.

²⁶¹ BFL XXXV/33/1957/10. ó. e. Simeoni Ernő XIX. ker. zj. p. jelentése, 1957. X. 25.

²⁶² MNL OL MOP M-KS-295-1 I. d. 5. ó. e. Garamvölgyi Vilmos országos rendőrkapitány: Összesítés, 1957. IX. 1-XII. 16. Munkásőrség általi rendkívüli eseményekről.

Mivel nem történt jelentősebb esemény, a társadalmat szinte provokálva, hogy október 30-án a Köztársaság téren ismét nagygyűlést tartottak, amelyen megemlékeztek a „pártház védőiról” is. Az ellenségképet továbbra is felnagyították, az „ellenforradalom évfordulójára beígért újabb ellenforradalmi támadás vereségéről” beszéltek, pedig jól tudhatták, hogy semmiféle szervezett ellenállásra nem lehet számítani. Az október 30-i 17 órákor kezdődő rendezvényre a munkásörök a munkahelyük dolgozóival, de egyenruhában, pisztollyal és karszalaggal vonultak fel. Persze többeknek kellett szolgálatban lenniük.²⁶³ Természetesen gondoskodtak arról, hogy a tér megteljen. Az rendezvény szónoka Marosán György, a Budapesti Pártbizottság titkára volt, aki egyébként először a tömegben jelent meg, majd a pódiumon a pártház újjáépülését megemlítve tálalta az 56-os eseményeket. Kiemelte, hogy a pártbizottság visszatérhet eredeti helyére. A gyűlés végén az épület falán egy emléktáblát is elhelyeztek.²⁶⁴

A munkásörök nem csak a tömegben voltak, hanem a kordonokat is ők biztosították, illetve az utcák lezárásában szintén részt vettek. Mivel közülük sokan a munkahelyükkel vonultak fel, így ők jobban tudták figyelni kollégáik esetleges megnyilvánulásait. A rendezvényen semmi sem történt. A IX., IV., VIII., X., XI., XIII. kerület és a Csepeli Vasmű zászlóaljának állományából teljesítettek szolgálatot. A rendezvényen a budapesti munkásörparancsnok szerint 250 ezer fő vett részt, ami nyilván túlzó adat, de a híradó felvételeiből látható, hogy megtelt a tér.²⁶⁵

Azt, hogy mennyire komolyan vették a forradalom első évfordulóját, a következő feljegyzés is tanúsítja, s látható, hogy a diktatúra nem tűrt el semmit sem, ami 1956-hoz volt kapcsolható. Az emberekre a munkahelyükön keresztül is nyomást gyakoroltak, veszélyeztetve ezzel saját és családjuk egzisztenciáját. A feljegyzést a III. kerületi munkásörök írták a MÁV Autófuvargyár pártvezetőségének, az egyik dolgozójukkal kapcsolatban. „Az Önök alkalmazásában lévő Bognár Ferencet... a Bp. III. ker. Munkásörség egyik járőre igazolta (sic!), mert 1957. október 30-án gomblyukában Kossut-jelvényt viselt. Az illető az igazoltatásnál megbánóan viselkedett, és azt bizonygatta, hogy a tavalyi ellenforradalom óta ez a kabát nem volt rajta és el is felejtette a gomblyukában lévő jelvényt.

A III. ker. Munkásörség Parancsnoksága felkéri Önöket, hogy a fent nevezett illetőről, magatartásáról, a népi demokráciához való viszonyáról, bizalmasan kelt jelentést küldjenek, tekintettel arra, hogy az Önök válaszáatól tesszük függővé, hogy az illető ellen más úton eljárást indítsunk.”²⁶⁶ A feljegyzésben is a kádári megtorlás egyik fontos eleme jelenik meg, mégpedig az, hogy a „kisebb vétségeket” elkövető, de azt megbánó személyeket több esetben nem ítélték el.²⁶⁷ Más kérdés, hogy Bognár ezt követően a munkahelyén milyen karriert futott be.

²⁶³ BFL XXXV/33/1957/10. ó. e. Hidvégi Sándor 28. sz. parancsa, 1957. X. 28.

²⁶⁴ OSZK MFH 1957/45.

²⁶⁵ BFL XXXV/33/1957/ 1. ó. e.; OSZK MFH 1957/45.; Szekeres István 635. sz. parancsa, 1957. XI. 2.

²⁶⁶ BFL XXXV/33/1957/2. ó. e. Levél a MÁV Autófuvargyár vezetőségének, 1957. XI. 4. A Kossuth-címer egyébként ma is megtalálható az irat mellett.

²⁶⁷ *Huszár Tibor: A hatalmi gépezet újjáépítése, a represszió túlsúlya, a kiigazítás esélye 1956–1960. In: Huszár Tibor – Szabó János: Restauráció vagy kiigazítás. A kádári represszió intézményesülése 1956–1962. [Budapest.] 1999. 67–147. o.*

„Hol zsarnokság van, ott zsarnokság van” – így az 1957. október 23. és november 4. közötti időszak tehát csendesen, tele feszültséggel telt el. Annyi sem történt, mint március 15-én a Petőfi-szobornál. Sőt, a hatalom, erejét fitogtatva október 30-án az „ellenforradalom” leverését is megünnepelte, miközben másoknak nem hagyta, hogy a forradalomról megemlékezzenek. Ráadásul a diktatúra ünnepére, a november 7-ére történő felkészülést is meg kellett szervezni, amely a Munkásórséget is érintette. A XX. kerületben például díszelgéssel és koszorúzással emlékeztek meg, amelyen egy díszszázad vett részt, ennek az összetételével kapcsolatban előírták, hogy nők is legyenek benne 10%-os arányban.²⁶⁸

Az említettek mellett a munkásöröknek más feladat is jutott, melyben nem feltétlen munkásörként vettek részt. A forradalmat követően egyfajta ellenzék szerepét töltötték be a gyárakban megalakított munkástanácsok. Az újjáalakuló diktatúrának egy jelentős feladata volt ezeknek a szervezeteknek a megrendszabályozása, majd elszorvasztása. Kezdetben próbálták szabályozni a működésüket, majd amikor lehetőség nyílt rá, 1957 novemberében feloszlatták őket, helyettük üzemi tanácsok alakítását rendelték el 1958 márciusáig.²⁶⁹ A gyárakban a pártszervek alakítása is stratégiai jelentőségű volt az MSZMP-nek. A gyárakba kormánybiztosokat neveztek ki, és más intézkedések mellett a munkahelyeken történő hatalomátvételt sok esetben a Munkásórség is segítette, hiszen a nagyobb üzemekben munkásör-alegységeket alakítottak ki, amelyek komoly befolyást gyakorolhattak az ott zajló eseményekre. „(A) Munkásórség alegységeinek üzemek szerinti megalakulása politikailag pozitív hatással volt a pártélet és a pártmunka megerősítése szempontjából.”²⁷⁰ Más feladata is volt a munkásöröknek, amit a rendszer szemszögéből nézve szintén megfelelően láttak el: „A reakciós elemeknek az üzemekből való eltávolításával kapcsolatos munkában a munkásöreink aktívan vettek részt, éberben vigyáztak, hogy igazságosan és liberalizmustól mentesen történjen és a Párt Intézőbizottságai mind a gazdasági vezetők is jól tudtak támaszkodni az üzemekben dolgozó munkásöreinkre. Az üzemek fizikai dolgozóinál nagy meglepetést váltott ki az a tény, hogy a munkásörök jó agitációval segítettek a reakciós elemek eltávolításában az üzemekből.”²⁷¹ Az üzemekkel kapcsolatban viszont problémaként merült fel, hogy több esetben a területükön működő iparórség tagjai beléptek a Munkásórségbe is. Ennek a MOP-on nem örültek, hiszen más fegyveres szerv tagjai nem lehettek egyidejűleg munkásörök is, mivel háború esetén egyszerre nem szolgálhattak volna egyidejűleg mind a két szervnél, így novemberben a pártbizottságok vezetőjével egyeztetve leszerelték őket a Munkásórségtől.²⁷²

²⁶⁸ BFL XXXV/33/1957/10. ó. e. Hidvégi Sándor XX. ker. zj. parancsnok 26. sz. parancsa, 1957. X. 14.

²⁶⁹ Kiss 2007.

²⁷⁰ Különösen a következő gyárakban emelték ki ennek a jelentőségét: Csepeli Vasmű, XIII. ker. Georgu Dej hajógyár, Láng Gépgyár, X. ker. Radiátorgyár, Villamos és Kábelgyár, a IX. ker. vágóhidak és a kerületi üzemek, a VIII. ker. Ganz Vagongyár, MÁVAG, a XVI. ker. Ikarus, az újpesti Egyesült Izzó és a Chinoin, a III. ker. Óbudai Hajógyár és a budapesti üzemek. MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 7. ó. e. „A Munkásórség létrehozásának jelentősége az üzemekben folyó pártmunkára.”

²⁷¹ Uo.

²⁷² MNL OL MOP M-KS-295-1 1. d. 2. ó. e. Halas Lajos – Káldor Gyula: 0264. sz. parancs a személyi állományra vonatkozóan, 1957. XI. 15.

„...mennyit ér a tartomány?” – avagy Hruscsov látogatása

1958-ban, bár nem annyi, mint az előző esztendőben, mégis akadt dolga a párt hadseregének. Február 14-én (tudjuk, ténylegesen január 29-én), az Elnöki Tanács rendeletének kiadásának napján egyéves lett a Munkásörtség.²⁷³ Az egyéves évforduló mellett azt is meg kell jegyezni, hogy az év folyamán a zászlóavató és névadó ünnepeket folyamatosan tartották meg.²⁷⁴

1958-ban március 15-étől már nem félt a hatalom annyira sem, mint az előző évben. A '48-as forradalom évfordulójára még 1958-ban is, sőt, a rendszerváltásig minden évben odafigyeltek. Az '56 utáni második március 15-én az általános iskolákban az igazgatók tartottak beszédeket az ünnepeken, a középiskolákban a KISZ rendezett műsort. Az ünnep napján több helyen koszorúztak, ezen a napon „Nyílt, ellenséges tevékenységről nem érkezett jelentés.” A legjelentősebb esemény a gyulai malom kigyulladás volt, amelyt a helyi munkásörök oltottak el, a gépek nagy része nem sérült meg.²⁷⁵

A '48-as évfordulóval ellentétben a „felszabadulás ünnepének” jóval nagyobb szerep jutott, hiszen ezen a napon Nyikita Szergejevics Hruscsov vezetésével egy szovjet küldöttség ünnepelt együtt az MSZMP vezetőivel. Ennek többféle szempontból is szimbolikus jelentése volt. Egyrészt ehhez a naphoz kötötték a német csapatok kiszorítását Magyarországról, másrészt az '56-os forradalom leverését követően Kádárék hivatalosan azt hangoztatták, hogy „a szovjetek másodsorú szabadították fel Magyarországot”. Így tehát a forradalom leveréséhez is lehetett április 4-ét kapcsolni. Ugyanakkor Hruscsovnak több oka lehetett arra, amiért Magyarországra jött. Nyilván személyesen meg akarta nézni, hogy az eltelt időszakban mi történt az országban, amit az is bizonyít, hogy viszonylag sokáig, április 2-ától 10-éig itt volt. Másrészt szövetségesének, Kádár Jánosnak a pozícióját akarta megerősíteni.²⁷⁶

Az ünnep előtt komoly előkészületeket tett a Belügyminisztérium, amelybe a Munkásörtséget is belevonták, nekik ráadásul a díszelgésben is jelentős szerep jutott. A biztosítást a belügyminiszter első helyettese szervezte meg és az általa irányított operatív bizottság. Az ünnep előtt a korábban megismert módszereket alkalmazták. A delegáció biztosításával kapcsolatban is megtették a megfelelő intézkedéseket. A szálláshelyeiket őrizték, jelentőszolgálatot szerveztek, a biztosításban résztvevőknek megtiltották a szabadságolását.²⁷⁷

A Munkásörtségnek több feladata volt az ünneppel kapcsolatban. 1958-ban már nem szűk körben rendezték meg az ünnepet, hanem „hagyományosan” a Felvonulási téren (ma: '56-osok tere, illetve Dózsa György út) volt a parádé, amelyen a párt milíciájának is jutott szerep. A díszegységet március 1-jén, a Mezőgazdasági kiállítás területén vonták

²⁷³ MNL OL MOP M-KS-295-1 7. d. 2. ő. e. Bíró József levele Halas Lajosnak, 1958. II. 6.

²⁷⁴ MNL OL MOP M-KS-295-1 8. d. 6. ő. e. Halas Lajos: „Intézkedés a Munkásör egységek zászlóavató és névadó ünnepeinek megszervezésére.” 1958. V. 6.

²⁷⁵ MNL OL M-KS 288. f. /21/1958/4. ő. e. A PTO 5. sz. tájékoztató jelentése, 1958. III. 18.

²⁷⁶ Salamon 1993. 253-260. o.; OSZK MFH 1958/15, 16.

²⁷⁷ Összefoglaló az 1958. április 4-i ünnepek, valamint a szovjet párt- és kormánydelegáció magyarországi látogatásával kapcsolatos biztosítási feladatainak végrehajtási tapasztalatairól (BM). MNL OL MOP M-KS-295-1 7. d. 2. ő. e.

össze, és ettől kezdve folyamatosan próbáltak, minden más munkásőri tevékenység alól felmentették őket. A parádében résztvevők a budapesti egységek tagjai közül kerültek ki.²⁷⁸ Vidéken is felvonultatták a munkásőrségeket, az ünnep előtt azonban túl sokan szerettek volna ebben részt venni, így megszabták, hogy a megyeszékhelyeken maximum egy századot, míg a járási központokban egy szakaszt lehetett felvonultatni.²⁷⁹

Több helyen egyébként előkészítő bizottságokat hoztak létre, különösen vidéken tartottak attól, hogy mivel 1958-ban nagypéntekre esett április 4-e, sokan távol maradnak az állami rendezvényektől. A „felszabadulás ünnepét” megelőző napon üzemi gyűléseket szerveztek. Szolnokon például, ahol nagyon tartottak az egyházi ünnep miatti távolmaradástól, előző este fátylás felvonulást rendeztek, 4-én pedig „zenés ébresztővel” kezdték a napot. Komáromban ezen a napon tartották a helyi munkásőrség névadó ünnepségét.²⁸⁰ Fontos megjegyezni, hogy több üzemben az ünnep előtt kifizették a nyereségrészesedéseket.²⁸¹

Az ünnepség „fénypontja”, Nyikita Hruscsov, április második napján érkezett hazánkba. Ferihegyen népes küldöttség fogadta, a munkásőrök álltak sorfalat. Az MSZMP országos központjába ment, ahol tárgyalásokat folytattak. A következő napon Kádár János és Marosán György a Szabadság téren koszorúztak Hruscsovval együtt, majd a Hősök terén. Jelen volt még Dobi István, Apró Antal és Münnich Ferenc is. Este az Operában volt a díszünnep, ahol Münnich Ferenc, majd Hruscsov mondott beszédet. A következő napon a Felvonulási téren tartottak díszszemlét, Révész Géza vezérezredes, honvédelmi miniszteré volt a főszerep. A Magyar Néphadsereg, majd a Munkásőrség díszegységei vonultak fel, amit a hadsereg technikai eszközeinek bemutatója követett. A parádé után Kádár János beszédében hangsúlyozta, hogy a forradalom alatt csökkent a Szovjetunió szerepe, de ezt követően két évvel erősebbé vált, mint amilyen valaha volt. Hruscsov az atomkísérletek megszüntetéséről beszélt.²⁸² A tribün és a szemben lévő épület között egy folyosót nyitottak a tömegben a szakszervezeti székház felé, ezen keresztül tudták kivinni adott esetben a pártvezetőket.²⁸³ A felvonulást követően Hruscsov a Parlamentben folytatott tárgyalásokat, egy közös nyilatkozatot írtak alá, majd Csepelre látogatott el április 10-i visszautazása előtt.²⁸⁴

A hatalom szempontjából nézve jól sikerült az ünnep. A BM a rendezvényeket és a delegáció szállását jól biztosította, így a minisztérium 674 beosztottja kapott ezt követően jutalmat. Más szervekkel, így a Munkásőrséggel is jónak minősítették az együttműködést, a rendőrségtől országosan 11 457 fő vett részt a munkában, ennek fele a fővárosban. De több hibát is megemlítettek. A biztosítás irányítója nem tartózkodott a helyszínen, a kormányőrség vezetőjével sem volt közvetlen kapcsolata. A különböző szervek gyakran ellentétes utasításokat adtak ki. A kormányőrség vidékre leküldött instruktorai gyakran

²⁷⁸ A Munkásőrség budapesti parancsnokának 02. sz. parancsa, 1958. II. 25. MNL OL MOP M-KS-295-1 12. d. 20. ő. e.

²⁷⁹ MNL OL M-KS 288. f. 21. cs. /1958/ 5. ő. e. A PTO utasítása, 1958. III. 22.

²⁸⁰ MNL OL M-KS 288. f. 21. cs. /1958/4. ő. e. A PTO 8. sz. jelentése, 1958. III. 31.

²⁸¹ MNL OL M-KS 288. f. /21/1958/4. ő. e. A PTO 9. sz. jelentése április 4. megünnepléséről.

²⁸² OSZK MFH 1958/15.

²⁸³ Skorka Sándor munkásőr visszaemlékezése (hangfelvétel a szerző birtokában).

²⁸⁴ OSZK MFH 1958/16.

lekezelően beszéltek ottani kollégáikkal. Komáromban például az ünnep előtti estén elmentek mulatni.²⁸⁵ A következő ünnep, május 1-je is annyiban különbözött az egy évvel korábbtól, hogy ezen a napon nem nagygyűlést, hanem felvonulást rendeztek.²⁸⁶

*

Az 1956 novemberében hatalomra került Kádár-kormány csupán a szovjetek segítségére támaszkodhatott. A rendszer további működtetéséhez a legnagyobb szükség a fegyveres szervek újjáalakítására volt. A karhatalom, majd a Magyar Néphadsereg felállítása mellett szükség volt egy olyan erőszakszervezetre is, amelyre minden esetben számíthatott az MSZMP, így megalakították a Párt illetékes pártszervei által kiválogatott és sokáig szinte csak kizárólag párttagokból álló Munkásőrséget. A testület parancsnoki állományába javarészt volt karhatalmisták kerültek. A volt RG parancsnok, majd ÁVH pártórségét vezető, később budapesti hadkiegészítő parancsnok Halas Lajos lett az első országos parancsnok. A „törvénykezési” gyakorlat kettősségére korszakban mindvégig jellemző volt, hogy a hivatalos törvények megalkotása során arra törekedtek, hogy a testület „párthadsereg mivoltát” igyekeztek elrejtteni, ezzel szemben a Munkásőrség belső szabályzataiban, a nem nyilvánosságnak szánt különböző titkos jogszabályokban nyíltan kimondták, hogy a milícia az MSZMP párthadseregének tekinthető, a párt utasításait kell végrehajtania. Mindennek külön pikantériája volt még, hogy a párt és az állami szervek kapcsolata egyébként is „nagyon szoros” volt.²⁸⁷ Lényeges, hogy a Munkásőrségből az MSZMP egyfajta „kommunista lovagrendet” igyekezett kreálni, ugyanis a jó munkásőrnek a munkahelyén és a magánéletben is példamutatónak kellett (volna) lennie.

A 60-as évektől azonban a Munkásőrségre nemcsak mint a Párt hadseregére számított az MSZMP, ugyanis kidolgozták a társfegyveres szervekkel való együttműködését, háborúban és békében. Milícia-rendszerű haderőre a volt „szocialista és kapitalista” országokban egyaránt találunk számos példát. Az alapvető különbséget az adta, hogy az első esetben egy demokratikusan választott kormány a hadsereg részeként, a másodikban egy állampárt saját uralmának és a rendszer védelmének biztosítékaként használta a maga milíciáját.

²⁸⁵ MNL OL MOP M-KS-295-1 7. d. 2. ó. e. „Összefoglaló az 1958. április 4-i ünnepségek, valamint a szovjet párt- és kormánydelegáció magyarországi látogatásával kapcsolatos biztosítási feladatainak végrehajtási tapasztalatairól.”

²⁸⁶ MNL OL M-KS 288. f. /21. cs. /1958/4. ó. e. A PTO 14. sz. jelentése.

²⁸⁷ Erről részletesen: *Bihari Mihály*: Magyar politika 1944–2004. Politikai és hatalmi viszonyok. Budapest, 2005.

1. melléklet

A III. kerületi egység riadóterve és a BAZ megyében védendő objektumok
(MNL OL MOP M-KS-295-1 6. d. 23. ő. e.)

2. melléklet
A Munkásőrség felvonulása 1957. március 30-án
(MNL OL MOP M-KS-295-1 2. d. 9. ő. e.)

BIBLIOGRÁFIA, RÖVIDÍTÉSEK

- Balog* 1993. A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. k. Sorozatszerk. *Balogh Sándor*. 1957. január 25. – április 2. H. n., 1993.
- BFL Budapest Főváros Levéltára
- Germuska – Nagy* 2004. *Germuska Pál – Nagy Tamás*: Az MDP Államvédelmi Bizottsága, Honvédelmi Bizottsága és a Honvédelmi Tanács. *Múltunk*, 2004. 1. sz. 180–210. o.
- Halas* 1986. *Halas Lajos*: Az R Gárdától a Munkásörségig. Budapest, 1986. 81–91. o.
- Hiányzó lapok Hiányzó lapok 1956 történetéből. Válogatta *Vjacseszlav Szereda – Alekszander Sztikalin*. H. n., 1993. 303–309. o.
- Ki kicsoda? Ki kicsoda? Szerk. *Fonó Györgyné*. Budapest, 1972.
- Kiss* 2007. *Kiss Dávid*: A beletörődés ünnepe: 1957. május 1. *Társadalom és Honvédelem*, XI. (2007) 1. sz. 2007. 53–111. o.
- Kiss* 2009a. *Kiss Dávid*: A Munkásörség színrelépése az 1957-es esztendőben. In: Fejezetek a tegnap világából. Tanulmányok a 19–20. század történelméből. Szerk. *Csaplár-Degovics Krisztián, Tornyai Anna*. Budapest, 2009. 333–357. o.
- Kiss* 2009b. *Kiss Dávid*: A Munkásörség megalakítása. *Múltunk*, 2009. 3. sz. 238–280. o.
- Liptai* 1987. A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom kislexikon. Főszerk. *Liptai Ervin*. [Budapest,] 1987.
- Marossy* 2005. *Marossy Endre*: Harcra hív a kűr. (Clodwell könyvek.) Budapest, 2005.
- MFH Magyar Filmhíradó
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
- MOP Munkásörség Országos Parancsnoksága
- MSZMP II. A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. II. k. Sorozatszerk. *Balogh Sándor*. 1957. január 25. – április 2. Budapest, 1993.
- MSZMP V. Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei V. kötet. 1956. november 14. – 1957. június 26. Szerk. és a jegyzeteket írta *Baráth Magdolna, Feitl István, Némethné Vágyi Karola, Ripp Zoltán*. A mellékleteket összeállította *Baráth Magdolna, Feitl István*. A bevezető tanulmányt írta *Feitl István*. Budapest, 1998.
- Munkásmozgalomtörténeti lexikon Munkásmozgalomtörténeti lexikon. Főszerk. *Vass Henrik*. Budapest, 1972.
- OSZK Országos Széchényi Könyvtár
- PIL MSZDP Politikátörténeti Intézet
- Salamon* 1993. *Salamon Konrád*: Magyar történelem 1914–1990. Budapest, 1993.
- Szani* 2001. A Magyar Néphadsereg 1956–1989. Összeállította *Dr. Szani Ferenc* alez. Budapest, 2001.
- Tulipán* 2012. *Tulipán Éva*: Szigorúan ellenőrzött emlékezet. A Köztársaság téri ostrom 1956-ban. Budapest, 2012.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM KÖNYVTÁRA

PERJÉS GÉZA
CSATAKÖNYV

TANULMÁNYOK A MAGYAR
ÉS AZ EGYETEMES TÖRTÉNELEM CSATÁIRÓL

MŰHELY

„A TÖRTÉNEŠZNEK ELSŐSORBAN A TUDOMÁNYOS ELEMZÉS A FELADATA”

**Bemutatjuk Georges-Henri Soutou akadémikust,
a Sorbonne (Paris IV) emeritus professzorát**

Georges-Henri Soutou a Francia Akadémia (*Académie des Sciences morales et politiques*) rendes tagja és az Université de Paris-Sorbonne (Paris-IV) egyetem emeritus professzora. A Thiers Alapítvány elnöke. 2012-ben – Hervé Coutau-Bégarie professzor halála után – az Összehasonlító Stratégiai Intézet (*Institut de Stratégie comparée*) elnöke és az *École de Guerre* stratégiai kurzusainak vezetője lett. Az *Institut français des relations internationales* és a *Revue de Défense Nationale* kuratóriumának tagja, valamint

a *Relations internationales*, a *Revue historique des Armées* és a *Revue d'histoire diplomatique* folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja. Kutatási területe a XX. századi nemzetközi kapcsolatok története, különös tekintettel az első világháború és az 1945 utáni francia–német kapcsolatok és kelet-nyugati kapcsolatok történetére. Legfontosabb publikációi: *L'Or et le Sang. Les buts de guerre économiques de la Première guerre mondiale*, Fayard, 1989; *L'Alliance incertaine. Les rapports politico-stratégiques franco-allemands, 1954–1996*, Fayard, 1996; *La Guerre de Cinquante Ans. Les relations Est-Ouest 1943–1990*, Paris, Fayard, 2001 (második kiadás a Pluriel kiadónál 2011-ben *La Guerre froide* címen); *L'Europe de 1815 à nos jours*, PUF, 2007. 2011-ben kiadta édesapja visszaemlékezéseit: Jean-Marie Soutou: *Un diplomate engagé. Mémoires 1939–1979*, Editions de Fallois.

Tisztelt Professzor Úr! Kérem engedje meg, hogy a történelmi pályája kezdetéről faggassam egy kicsit. Mikor kezdett el érdeklődni a történelem iránt, és leginkább mi irányította a hivatása felé?

Nehéz pontos választ adnom a kérdésre, de azt hiszem, hogy nagyjából akkor kezdtem el vonzódni a történelem iránt, amikor megtanultam olvasni. Arra emlékszem, hogy már nagyon korán történelmi könyveket kértem a szüleimtől, akik nagyon meglepődtek rajta. 7-8 évesen már római történelmi könyveket forgattam, a másik kedvenc témám pedig Napóleon élete volt. Ez utóbbi természetesen is mondható, hiszen nem messze laktunk a párizsi Invalidusok Dómjától, amelynek közelsége biztosan izgatta gyermeki fantáziámat. A római történelem iránti vonzalmamra sokkal kézzelfoghatóbb magyarázatot adnék. A szobámban volt egy nagy könyvespolc, amelynek az alsó polcain helyezkedtek el Victor Duruy *Histoire romaine* könyvsorozatának kötetei. Ezeket gyerekként is könnyedén el-

érhettem és lapozgathattam. Amikor még nem tudtam olvasni, főleg a mű illusztrációit nézegettem. Valahonnan innen jöhetett a történelem iránti vonzalmam, amely végigkísért életem során. A pályám kezdete azonban nem volt ennyire egyszerű. Hozzátehetném még, hogy gyerekkoromtól kezdve hosszú ideig éltem külföldön, és gyakran voltam kénytelen egy kicsit külső szemlélőként tekinteni Franciaországra. Így amikor visszatértem Franciaországba, kissé idegenül hatott rám a világ, mivel többet éltem külföldön, mint otthon. Már öt-hatévesen felismertem például, hogy a katolikus és az ortodox templomok bár hasonlóak, de alapvetően eltérnek egymástól. Nem értettem, a katolikusok miért jobbról balra, az ortodoxok pedig balról jobbra vetnek keresztet, ilyen és ehhez hasonló kérdések merültek fel bennem...

Hogyan vált a történelem iránti érdeklődésből hivatástudat?

A történelem iránti érdeklődésem korai volt, ám a hivatásig hosszú út vezetett. Először a természettudományok iránt érdeklődtem inkább és főként matematika és fizika előkészítő órákra jártam a gimnáziumban. A cél az *École Normale Supérieure* intézménybe való sikeres felvételi volt. Az első vizsgán szerencsésen átmentem, majd a következőn elbuktam. Választanom kellett: vagy még egyszer megpróbálom, amit mindenki javasolt, vagy más irányba indulok tovább. Az előkészítő éveimet elismerték az egyetemen és lehetőségem nyílt történelmi tanulmányaim folytatására. Ekkor kerültem a Sorbonne-ra, amely egy igen inspiráló közegnek bizonyult. Az egyetemi könyvtárakban nagyon kényelmesen és hatékonyan lehetett kutatni és az egyetemi élet hangulata is igen megfogott. Az alapidipломom után a *maîtrise* tanulmányok (mesterképzés) folytatása mellett döntöttem. Ekkor ismét választanom kellett, hogy vagy egy jelenkortörténeti téma mellett döntök, vagy az akkori érdeklődésemnek jobban megfelelő középkortörténeti kutatásba kezdek. A jelenkortörténet abban az időben főleg sajtótörténeti kutatásokra korlátozódott, és én pedig igazi levéltári kutatást szerettem volna végezni. Kaptam is egy egyszerű kutatási témát: a XI. Lajos uralkodása idején keletkezett nyolcezer oldalas számvevőszéki forrásanyag feldolgozását bízták rám. Ez nagyon izgalmas témának bizonyult, mivel a központi királyi adórendszer keletkezésének legfontosabb korszakát foglalta magában. De az első kutatási alkalommal a nehéz 15. századi kézírással teleírt iratanyagból csupán fél oldalt sikerült kiselabizálnom. Ekkor szüleimmel is meg kellett beszélnem, hogy a nyolcezer oldalas napi féloldalas teljesítménnyel hogyan tudom belátható időn belül feldolgozni. Az édesapám előre megmondta, hogy nem fogja a tanulmányaimat ilyen hosszú ideig finanszírozni. Végül is váltanom kellett, és így kezdtem Jacques Droz professzor irányítása alatt a német-francia kapcsolatok történetével foglalkozni. Mivel a hivatalnoki pályához nem éreztem túl nagy készletést, inkább a középiskolai tanári versenyvizsgára készültem fel, amelyen a megtisztelő első helyezést értem el. Az igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a szintén velem együtt vizsgázó Jean-François Revel az írásbeli vizsga alatt olyan rosszul lett, hogy ki kellett vinni a teremből és így nem tudta a feladatot befejezni. Ez persze a későbbiekben nem akadályozta meg a nagyszerű tudományos pályáját. Droz professzor ekkor javasolta, hogy folytassam a doktori kutatásaimat az ő irányítása alatt a weimari köztársaság vállalatvezetőinek politikai szerepe témában. A katonai szolgálatot is ebben az időszakban

végeztem – 1967 őszétől 1969 tavaszáig – és az *École de Guerre* történelemtanáraként oktattam a szakmai gyakorlatos tiszteket. Az *École de Guerre* keretén belül kétfajta gyakorlati tevékenység működött: egyrészt vidéki vagy külföldi tanulmányutak keretén belül tanulmányozták a múlt nagy hadjáratait, amelyekről a résztvevőknek dolgozatot kellett készíteni, másrészt pedig különféle hadgyakorlatokat végeztek, különösen az új nukleáris fegyverek hatásait vizsgálták előszeretettel ebben az időszakban. Mindenesetre minden egyes szakmai gyakorlatot földrajzi vagy történelmi dolgozattal zártak. Így kezdtem el szert tenni bizonyos katonai és hadtörténelmi tapasztalatra. A katonai szolgálat végén a közoktatási minisztérium Mulhouse-ba helyezett, de ugyanekkor hallottam arról, hogy a francia külügyminisztérium levéltára is keres egy történészt, akit egy német-amerikai-angol-francia nemzetközi levéltári bizottsághoz delegálnának Bonnba, ahol a német külügyi levéltár iratainak feldolgozása történt. Azonnal beadtam a jelentkezésemet az állásra, mivel már régóta érdekelt a német történelem. Mivel a kutatási témám szintén német történelmi tárgyú volt, a lehetőség, hogy néhány évet Bonnban tölthessek nagy csábítónak tűnt. Az állásom rendkívül sokoldalú és gyakran fárasztó volt: a bonni francia kulturális intézetben franciaórákat adtam és heti háromszor kulturális rendezvények lebonyolításában segédkeztem. Hol egy filmvetítést, hol egy előadást, hol pedig egy átutazó zenekar koncertjét kellett szerveznem. Ehhez járult még a levéltári munka napi nyolc órában. Így gyakorlatilag reggel fél kilenctől éjjelig tartott a munkaidőm. A német külügyminisztériumban külön irodám volt és a német kollégákkal együtt ebédeltem a Rajnára néző kávéházban... Ott a levéltárban tényleg lehetett dolgozni, mivel 400 tonna dokumentum állt a rendelkezésünkre, ami nem egészen ugyanaz, mint a raktárból kikért egy-egy karton... Ott volt például a párizsi német követség vendégkönyve az összes aláírással. De akkor egy meghatározott feladatra szerződtek és nem dolgozhattam saját személyes céljaimra. Milyen kár is volt!

Mivel nem maradhattam örökre Németországban, folytatni kellett a tanulmányaimat. A korábban megcélzott tanársegédi állás a Sorbonne-on időközben eltűnt és az egész egyetemi szféra átalakult az 1968-as események után. Az új rendszerben nehezen találtam a helyemet és így inkább a politikatudományi tanulmányok felé orientálódtam. Már éppen a felvételi űrlapokat töltöttem, amikor felhívott egy korábbi barátom, Philippe Bonnichon, akit nemrég neveztek ki tanársegédnek az éppen kialakulóban lévő Paris IV egyetemen és tájékoztatott arról, hogy akortájt kerestek egy jelenkortörténetre specializálódó tanársegédet. Jól emlékszem a szavaira: „Gyere, eljött a Reconquista ideje!”. A történelem fintora, hogy másnap kaptam egy levelet François-Georges Dreyfus-tól, aki a strasbourg-i Politikatudományi Intézetbe hívott. Ha annak idején telefonon hívott volna és nem pedig levélben, lehet hogy a pályám egészen másképpen alakult volna. Így kerültem hát a Sorbonne-ra tanársegédnek, majd docensnek, ami nem volt egy egyszerű dolog akkoriban, mivel nagyon kevés állás volt csak. Viszont a legtöbbször csak két vagy három riválisom volt az álláshelyekre, ami manapság teljesen elképzelhetetlen lenne. 1974 és 1978 között Angers-ban voltam docens, majd visszahívtak Párizsba, mivel az új felsőoktatási programhoz szükségük volt egy nemzetközi kapcsolatok történetében járatos kollégára.

Milyen szerepet játszott édesapja diplomáciai karrierje abban, hogy a nemzetközi kapcsolatok történetét választotta kutatási témául? A személyes élményei mennyiben hatottak ezen a téren?

A gyermekkori élményeim talán kevésbé befolyásoltak. A későbbiekben viszont nagy szerepe volt ebben a diplomáciának. Amint már említettem, a doktori kutatásaim témájaként a weimari német köztársaság vállalatvezetőinek politikai szerepét választottam. Azt viszont tapasztalnom kellett, hogy igaz a német levéltárakban 1968 májusa után nagyon udvariasan bántak velem, viszont nem nyitották meg a számomra fontos jelentős források nagy részét. Ez elég kínos volt a disszertációm jövője szempontjából. Másfelől pedig egy amerikai kollégám – Henry Turner a Yale-ről, aki később jó barátom lett – éppen ekkor kezdett el könyvet írni ugyanerről a témáról és számára minden forrást hozzáférhetővé tettek. Jeleztem Droz professzornak, hogy nem tudok rendesen kutatni a levéltárakban és már más is e témát kutatja. Mivel egy másod-disszertációt is kellett ekkor még írni, felkerestem Duroselle professzort, akitől kértem, hogy a Francia Külgügyi Levéltár egészen addig zárt részének feldolgozásával az 1950-es Schuman-terv előzményeit kutathassam. Duroselle professzor nem támogatta a tervet és egy másik téma felé irányított. Arra a kérdésre kellett választ keresnem, hogy miért tartott még 1918 novembere után egy évvel Németország blokádja. Végül a jelentésemben arra a következtetésre jutottam, hogy a blokád meghosszabbításának okai elsősorban gazdaságiak voltak, hiszen ezáltal sikerült a háború után a szövetségesek által létrehozott új rendszert megszilárdítani. E kicsit technikai jellegű probléma után a kérdés szélesebb összefüggéseit kezdtem el kutatni, amelyben az első világháború alatt a nagyhatalmak legfontosabb gazdasági céljait igyekeztem meghatározni. Amint látható, itt sem a véletlen műve volt a választás, hanem azért mert nem sikerült azt kutatnom, amit szerettem volna. Röviden így választottam ki a doktori témámat.

Ekkor kezdtem el foglalkozni a nemzetközi kapcsolatok történetével. A diplomata közegeben töltött gyermekkorem, a részben idegen eredetű családi hátterem részben nyelvi ismeretekkel ruháztak fel – amelyek elengedhetetlenek a nemzetközi kapcsolatok kutatása szempontjából – másrészt pedig a nemzetközi kapcsolatok néhány olyan gyakorlati aspektusával ismertettek meg, mint a diplomaták szerepe, a protokoll vagy a titkosszolgálatok szerepe. Végül is az idegen országok alapos ismerete nagyon fontos módszertani szempontból is. Egyrészt az idegen nyelvek ismerete alapvető a források eredeti nyelven való olvasása és megértése szempontjából, másrészt pedig az országok és a lakosság ismerete szintén elengedhetetlen. Ismerni kell például az olasz, orosz vagy német közegben való viselkedési szabályokat, mivel a hagyományok és kulturális reflexek szerepe óriási lehet. Ezek lassan elsajátítható dolgok, amelyekhez személyes mély élmények segítségére van szükség. A legjobb módszer, ha huzamosabb ideig tartózkodunk az adott országban, vagy gyakran járunk oda és nemcsak a történelemkönyveket olvassuk, hanem a szépirodalmat is, és főleg megismerkedünk az ott élő emberekkel. Egy nemzetközi ügyben egészen más a kapcsolatunk egy olasz diplomatával, mint például egy brit vagy német diplomatával... Ha sok időt töltünk diplomaták között óhatatlanul is felhalmozunk olyan ismereteket és megismerünk különféle kódrendszereket, amelyekkel könnyebben tudunk tájékozódni ebben a közegben: ez egyfajta alkalmazott antropológia, amely a történész munkájához is segítséget nyújthat. Természetesen nem lehet mindenki diplomata-gyerek, az viszont igen

fontos lenne, hogy hosszabb-rövidebb ideig mindenki külföldön töltse pályája egy részét. Itt egy kicsit kritikával kell, hogy illessem a francia szakmai vizsgák rendszerét is, hiszen az álláspályázatoknál nem tekintik fontosnak a jelöltek külföldi tapasztalatait, holott a hasonló németországi pályázóknál ennek hiánya szinte kizárja a jelölteket a rendszerből.

Ha egy kicsit általánosabban fogalmazzunk meg a kérdést: milyen a diplomaták kapcsolata a történészekkel? Hasznosak-e az utóbiak a diplomatáknak?

Ez a kérdés már sokkal személyesebben érint. Az apámnak rengeteg történelmi könyve volt a könyvtárában. A visszaemlékezései megírásához számos történelmi munkát, sok tanulmány másolatát és különnyomatot gyűjtött össze, köztük az én munkáimat is. Ha nem is értett velük mindenben egyet, mindenesetre megőrizte őket. Apám meg volt győződve arról, hogy a történészek nem láthatnak soha teljesen tisztán a nemzetközi kapcsolatok világában, hiszen nem vettek részt a tárgyalásokon és csak levéltárakat és visszaemlékezéseket használhatják. Vagyis hiányzik számukra annak a megfoghatatlan dolognak a megtapasztalása, amit a tárgyalások kezdetén egy mosoly, egy tekintet, egyfajta rokonszenv kinyilvánítása jelent. Ezen a téren úgy gondolta, hogy a történészek munkája nem túl jó. A keresztapám, Henri-Irénée Marrou írt egy ismertetést Raymond Aron történelemfilozófiai téziséről, amelynek *A történész szomorúsága* címet adta. Apám előszeretettel használta e kifejezést a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó történészekkel kapcsolatban, akik számára a lényeg elérhetetlen maradt. Ezzel kapcsolatban szoktam megjegyezni kissé cinikusan, hogy egyrészt hosszú távon mindig a történésznek van igaza, mivel az események szemtanúi hamarabb távoznak, másrészt pedig a történész a levéltári források révén belelát a tárgyalópartnerek papírjaiba is. Ezt apám is kénytelen volt elismerni, főleg miután néhány francia és külföldi levéltári forrás alapján készült munkát adtam neki olvasásra. Azt gondolom, hogy a nemzetközi kapcsolatok történetét kutató történész számára alapvető fontosságú, hogy kapcsolatban legyen a diplomatákkal. Franciaországban az 1887-ben alapított Diplomáciatörténelmi Társaság (*Société d'Histoire diplomatique*) éppen e két szféra közötti közvetítő szerepet tölti be.

Hogyan látja Professzor Úr a történészek helyét a társadalomban?

Nagyon fontosnak tartom, hogy a történészek ne szemléljék a tudományos szerepüket totalitárius módon, hiszen az egyes kutatási témákat más szemszögből közelítheti meg a politológus, a szociológus vagy a filozófus... A történész szakma alapszabálya: *post hoc ergo propter hoc*. Ez lenne hát mi a mesterségünk, s ehhez tesszük hozzá a tudományunkat. Nem szabad azt hinni, hogy ennyivel leírhatjuk a munkát lényegét, de a történészi munka alapkérdése ebben rejlik. A történészeknek természetesen megvan a maguk helye társadalomban, de nem szabad, hogy egyfajta guruként viselkedjenek, vagy éppenséggel nemzeti szempontokat erőltessenek a társadalomra. A történésznek elsősorban a tudományos elemzés a feladata, ha ez érdekli az embereket, akkor annál jobb. Ha esetleg közérthető módon tudja megfogalmazni a gondolatait és ehhez ügyesen használja a médiumokat, az szintén nagyon jó. A legellenszenvesebb számomra a történész-guru. Én megértem, hogy az emberek nem lehetnek mind történészek, azt is megértem, hogy az is lehet, hogy amit mondok az nem érdekli őket. 1991-ben, az Öböl-háború elején történt, hogy éppen

publikáltam egy cikket a *Géopolitique* folyóiratban a második világháború utáni közel-keleti amerikai haditervekről, amelyben bemutattam, hogy a politikai döntéstől számítva általában hat hónapra volt szükség a tényleges hadműveletek megkezdéséig. Ez tökéletesen illett Kuvait Szaddam-Husszein általi lerohanása és az ellencsapások elkezdődésének intervallumára. Ekkor felhívtak a France 2 televíziós csatornától, hogy szeretnék-e este beszélni az egyik műsorukban az Öböl-háború franciaországi muzulmánokra gyakorolt hatásáról. A felkérését visszautasítottam, mivel a téma egyáltalán nem tartozott a kutatási területemhez. Néha szemünkre vetik, hogy nem szereplünk eleget a médiumokban, de ilyen jellegű szereplést köszönöm szépen, de nem vállalom.

Milyennek ítéli a franciaországi történészképzést az egyetemeken?

Őszintén szólva, amikor egyetemista voltam akkor voltak csodálatos óráink, és olyanok is, amelyekre egyszerűen nem jártunk be. Ezeknél mindig megoldottuk, hogy valaki bemenjen és indigóval jegyzetelt nekünk. Nem nagyon zavartattuk magunkat. De ekkor még csak egy egyetem volt Párizsban és az évfolyam előadások mindenki számára egyformák voltak. Ugyanaz volt program, nem voltak kredikpontok stb.. Ennek a rendszernek megvolt az az előnye, hogy a tanárok egymás között harmónikusan tudtak dolgozni: az órák tematikája kétévente változott, és igyekeztek a történelem átfogó bemutatását nyújtani. Voltak társadalomtörténeti, gazdaságtörténeti, vallástörténeti, politikatörténeti, egyetemes történeti óráink egyaránt. És ehhez kapcsolódtak a szemináriumok, amelyek semmiben sem hasonlítottak a mai szemináriumokhoz. Ezáltal egy eléggé teljesnek mondható képzést kaphattak az egyetemisták. A diploma megszerzése után viszonylag könnyen lehetett találni középiskolai tanári állást a közoktatásban és magániskolákban egyaránt. Az általános történeti tudás magasabb szinten állt és elfogadott volt, hogy nem elég csupán egy korszak tanulmányozásában elmélyedni és a történeti módszerek sem csupán egy-egy időszakra szabottak. Például nem haszontalan az ókori római történelmet tanulmányozni egyez későbbi időszakok megértéséhez. Nekem például az ókori római gens-cliens viszony kiváló modellt nyújtott ahhoz, hogy megértem a Szovjetunió és a keleti blokk országai közötti kapcsolatok működését.

Mekkora jelentősége van a levéltáraknak és a diplomáciai jellegű levéltári forrásokban a történeti kutatómunkában?

A levéltárak alapvető fontosságúak a mi munkánk szempontjából. Azt nem mondanám, hogy a nemzetközi kapcsolatok jelenkori történetét nem lehetne esetleg a politológusok és szociológusok módszereit használva is ábrázolni, de a mi szakmánk a levéltári kutatásokon alapul. Ez persze nem zárja ki egyéb módszerek – például a visszaemlékezések – felhasználását sem. A diplomáciai iratok fontossága attól függ, hogy milyen politikai rendszer termékei voltak. A francia IV. Köztársaság szempontjából elég egyszerű a helyzet: a lényeges források a külügyminisztérium levéltárába, a quai d'Orsay-ra kerültek. Az V. Köztársaság idején már jelentősen megváltozott a helyzet, hiszen a legfontosabb iratok az Elnöki Hivatalban keletkeztek és ezért ennek a levéltárát kell majd jól ismerni a korszakot kutató történészeknek. A levéltárak tehát nagyon fontosak, de a diplomáciai iratok esetében nem árt tudni, hogy hol kezdjük a kutatásainkat, hogy hol őrzik a legfon-

tosabb diplomáciai iratokat. Londonban mindenképpen a Cabinet Office levéltárában kell keresni a lényeges forrásokat, Berlinben ugyanezt a Kancelláriában javasolnám és csak másodsorban érdemes a külügyminisztérium levéltárában kutatni. A kommunista országokban pedig – már amennyiben lehetséges – a központi pártlevéltárakban kell kezdeni a kutatásokat.

Amint ismeretes, több nemzetközi kapcsolatok történetét oktató francia professzor neves iskolát alapított az elmúlt évtizedek során. Ön melyik iskolához tartozott a tanulmányai során, a Pierre Renouvin vagy Jean-Baptiste Duroselle nevével fémjelzett műhelyhez tartozott?

Pierre Renouvin már nyugdíjas volt, amikor a Sorbonne-on tanultam. Őt már csak konferenciákon hallhattam. Jean-Baptiste Duroselle örökölte a katedrját és én hozzá csatlakoztam. De nem voltam egyedül, hiszen a szemináriumát szinte minden hallgatója – egészen a tanári kinevezéséig – folyamatosan látogatta. A szeminárium kedd délután volt, és amikor Angers-ban dolgoztam igyekeztem mindig úgy alakítani az óráimat, hogy részt vehessek rajta. Elképzelhetetlen volt, hogy ne folytassuk a mesterünk szemináriumán való részvételt. Tehát így én is a Duroselle-irányzathoz tartoztam, és mivel szoros együttműködést ápolunk az amerikai, angol és német történészekkel, egy kicsit más szemléletet és módszertani ismereteket sajátítottunk el itt.

Melyek voltak ennek az irányzatnak a legfontosabb eredményei és melyek voltak az esetleges korlátai?

A legfontosabb eredményének az ún. mélyen ható erők (*théorie des forces profondes*) elméletét tartom. Ennek leginkább abban láttuk hasznát, hogy nem kellett a korban rendkívül elterjedt és nyomasztó marxista irányzatnak alátvetni a gondolkodásunkat. Az az elmélet felismerte, hogy a gazdaság, vagy éppen a politikai reprezentáció, a pszichológia, a vallás stb. milyen mélyen meghatározó jelleggel bírhat a nemzetközi kapcsolatokra. Ezáltal ki tudtunk törni a háború előtti diplomáciatörténet kissé megkopott stílusából is. Az irányzat másik nagyon fontos – és főleg Duroselle személyének köszönhető – hozadéka a döntési mechanizmusok rendszeres elemzése volt. Ez volt az iránytűnk, amely lehetővé tette, hogy ne tévedjünk el a különféle elméletek kódében és lehetővé tette, hogy a levéltári forrásokat és a visszaemlékezéseket a fontosságuknak megfelelő helyen értékeljük.

Hogy milyen korlátaink voltak? Kettőt tudnék megnevezni. Az elsőt szinte azonnal felismertem. Ez nem más volt, minthogy az irányzat nem tulajdonított megfelelő figyelmet az eszmetörténeti irányzatok hatásainak. A németek hívták fel a figyelmet például a filozófiai irányzatok, a különféle értelmiségi és jogi eszmeirányzatok jelentőségére. A hidegháború korának tanulmányozása során pedig az ideológia szerepének alulbecsülése jelentette a másik nagy korlátot. A kort túlságosan realistán és a Szovjetunió külpolitikáján keresztül ábrázolták, amelynek feltétlenül megvoltak a reálpolitikai elemei, de mélyen át volt itatva ideológiával is. Ennek köszönhetően a Duroselle-iskolához való tartozásom sem tekinthető teljesnek, mindig is igyekeztem egy külön irányzatot alkotni. Duroselle professzorral való kapcsolatomban is folyamatosan változott. A doktori disszertá-

cióm készítése során lassan elfogadta az én szemléletem helyességét is, amely túlmutatott a klasszikus nemzetközi kapcsolatok történetén, miután rámutattam arra, hogy az I. világháború utáni gazdasági és politikai folyamatok szükségszerű összefüggésben vannak egymással.

Milyen kapcsolatban áll Professor Úr a magyar történészekkel?

A magyar történészekkel való kapcsolataim – leszámítva Fejérvy Gergely doktori kutatómunkájának (*A frankofón Európa és Magyarország a hidegháború elején*) irányítását – az elmúlt tizenöt évben főleg három nagy témakör körül alakultak ki. Először a hidegháború korszakának kutatása során kerültem kapcsolatba magyar kollégákkal, köztük Kecskés Gusztávval, aki egy igen hasznos és fontos monográfiát publikált *La diplomatie française et la Révolution hongroise de 1956* (Publications de l'Institut hongrois de Paris, 2005.) címmel, valamint Borhi Lászlóval az 1995-től 2005-ig tartó a firenzei, az esseni, londoni King's College és a párizsi Sorbonne egyetemeken közreműködésével folyó hidegháborús kelet-nyugati kapcsolatokat kutató programban. Egy másik jelenkori összehasonlító európai történeti témában szintén kapcsolatba kerültem Péteri Györggyel, akivel a neves cambridge-i *Contemporary European History* folyóirat szerkesztőbizottságában dolgozhattam együtt. Végül egy harmadik nagy kutatási területen, a stratégiátörténet témájában, az Összehasonlító Stratégiai Intézet (*Institut de Stratégie comparée*) elnökeként Tóth Ferencsel volt szerencsém sikeresen kooperálni.

Milyenek látja a magyar történettudomány franciaországi ismertségét és megítélését?

El kell ismernünk, hogy a magyar történelem és történetírás franciaországi láthatósága egyelőre nem elégséges. A nyelvi akadályok alapvetően közrejátszanak ebben, hiszen csak nagyon kevés francia kolléga – Catherine Horel kivételével – beszéli a magyar nyelvet. Ebből egyértelműen adódik az információ hiánya. Nagy szükség lenne például a XIX. századi magyar történelmet – köztük a magyar nemzeteszmé 1848 előtti és utána a Kiegyezésig vonuló fejlődését – bemutató francia tanulmányokra és könyvekre. A Monarchiában Magyarország által játszott különleges, részben a kulturális és nemzetiségi kérdésekkel összefüggésbe hozott szerepe nem igazán ismert nálunk. Budapest hatását a bécsi külpolitikára az 1918 előtti időszakban Franciaországban főleg előítéletekre, nem pedig történeti elemzésekre alapozva mutatják be. A békeszerződések korabeli és a két háború közötti Magyarország története, Horthy admirális szerepe, Magyarország második világháborúban való részvétele vagy a hidegháborús magyar történelem (különösen az 1946 és 1956 közötti időszak) még több franciául is hozzáférhető feldolgozást kívánna. Általános megállapítható, hogy a franciák kevésbé vannak tudatában annak, hogy milyen jelentős magyar hatások érvényesültek a kulturában vagy a politikában. Létezik egy olyan tendencia is, amely Magyarországot egyfajta kivételes, elszigetelt területnek kezeli, annak ellenére, hogy mindig is az európai kulturális, gazdasági, társadalmi és politikai folyamatok szerves része volt.

Köszönöm a beszélgetést.

Az interjút Tóth Ferenc készítette.

GEORGES-HENRI SOUTOU

HOGYAN LÁTTÁK A NÉMET VESZÉLYT A FRANCIA TITKOSSZOLGÁLATOK ÉS DÖNTÉSHOZÓK? (1927–1939)*

How did French Secret Services and Decision Makers See
the German Threat (1927–1939)

Excellent results were achieved by the French secret service about the evaluation of the German threat until 1939. Why were they not better taken into account? Of course political pressures and ideological bias played their role, along with some failures of the intelligence system, but the main problem was the lack of a structure in charge of the critical analysis and evaluation of intelligence, and of its dissemination in a both accessible and objective presentation to the leaders.

Az információ olyan, mint minden más dolog: nem elég megszerezni, de azt is tudni kell, hogy mit kezdjünk vele, és hogyan használjuk fel a lehető legjobban. Ma már „hírszerzési ciklus”-ról beszélünk, ami több szakaszból áll: információgyűjtés (több forrásból, különböző eszközökkel), az információk elemzése és összegzése, majd a feletteseknek felhasználható formában történő továbbítása, végül az információk döntéshozók általi felhasználása.¹ A ciklus azonban csak annyit ér, mint amennyit annak leggyengébb láncszeme. A tanulmány ezt az 1939 előtti, Németországgal kapcsolatos francia hírszerzés példáján keresztül mutatja be.

Elmondható, hogy 1927-ig Párizs számos információval rendelkezett Németországról egyrészt a Rajnai Hadsereg nyomozati tevékenységének, másrészt a versailles-i békeszerződés által létrehozott és a szövetséges főparancsnok, Foch marsall felügyelete alá tartozó Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottság kutatásainak és ellenőrzéseinek köszönhetően. 1927-ben azonban a szövetséges bizottságot feloszlatták, mivel a 1925-ös locarnói egyezmény aláírását követően javult a viszony Németországgal. 1930-ban a szövetségesek kivonultak a Rajna-vidékről, bár a versailles-i békeszerződés értelmében erre csak öt évvel később került volna sor. Ettől kezdve a Reich megfigyelése nehezebb lett. Ennek ellenére a francia titkosszolgálatok 1939-ig jelentős eredményeket értek el a német veszély felmérésében, de az információikat nem vették kellőképpen figyelembe. A tanulmány ennek a miértjére keresi a választ.

Megállapíthatjuk, hogy bár könnyen megtehetette volna, Franciaország 1936-ban nem reagált a Rajna-vidék Hitler általi remilitarizálására. Nem lépett fel Franciaország 1938-

* Franciául megjelent: *L'appréciation de la menace allemande par les services et les décideurs français (1927–1939)*. *Revue d'Histoire diplomatique*, 2011/2.

¹ A módszertanhoz lásd *Olivier Forcade, Sébastien Laurent: Secrets d'Etat. Pouvoirs et renseignement dans le monde contemporain (Államtitkok, Hatalom és hírszerzés a modern világban)*. Armand Colin, 2005., továbbá egy esettanulmány: *Georges-Henri Soutou: Le renseignement français des années 50 et 60: modeste mais raisonnable (A francia hírszerzés az 50-es és 60-as években: szerény, de ésszerű)*. In: *Combats. Hommage à Jules Maurin*. Ed. *Jean-François Muracciole, Frédéric Rousseau*. Paris, Michel Houdiard Editeur, 2010. 66–78. o.

ban a Szudéta-vidék bekebelezése ellen sem, jóllehet ez a lépés szétzúzta szövetségi rendszerét. Pedig még ekkor is megehetette volna, hiszen a Reich katonailag még korántsem volt olyan erős, mint a következő évben. Franciaország azonban 1939-ben döntött úgy, hogy háborúba lép, ami nagyon nehéz körülmények között és a lehető legrosszabb pillanatban történt, hiszen a német–szovjet megneptámadásnak nevezett, ám valójában szövetségi szerződés ellehetetlenítette Franciaország stratégiáját. Bár a fenti döntések számos (kül-és belpolitikai, katonai, stratégiai és pszichológiai) okra vezethetők vissza, ez a tanulmány kizárólag a hírszerzéssel, azaz az információgyűjtéssel és -felhasználással foglalkozik (miközben kitér a francia döntéshozó folyamat kortörténeti hátterére is).

A tanulmány négy rendkívül jelentős eseményre helyezi a hangsúlyt:

- Charles de Gaulle *A hivatás hadseregért* című művének megjelenése 1934-ben;
- a Rajna-vidék remilitarizálása 1936 márciusában, ami az ellenség kapacitása túlértékelésének iskolapéldája;
- a Szudétaválság 1938-ban;
- az 1939. augusztus 23-i német–szovjet szerződés.

A Reich megfigyelésének eszközei 1919 után

1919-től a franciák két eszközzel rendelkeztek a Reich megfigyeléséhez: a Rajnai Hadsereggel, amely tömeges adatgyűjtést folytatott egész Németország vonatkozásában,² illetve a versailles-i békeszerződés által létrehozott Szövetséges Katonai Ellenőrző Bizottsággal, amely Németország lefegyverzését volt hivatott ellenőrizni. Ezen bizottság rendkívül széles nyomozati jogkörrel rendelkezett, ami kiterjedt a gyárakra is. Azonban a Rajna-vidék megszállása 1930-ban véget ért (bár a békeszerződés 1935-ig irányozta elő, sőt tovább is tarthatott volna, amennyiben Németország nem teljesíti kötelezettségeit). A locarnói egyezményt követő enyhülési időszakban a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot 1927-ben megszüntették annak ellenére, hogy még nem végezte el feladatát, és hogy Foch, a bizottságot irányító szövetséges főparancsnok hevesen tiltakozott a döntés ellen.³

1930-tól tehát a megfigyelés hagyományos eszközökkel, azaz a Németország határa közelében felállított hírszerző állomásokról folytatódott. Természetesen ettől kezdve Franciaország kevesebb információhoz jutott, bár az igen diszkrét nemzetiszocialista rezsimről azért így is többet lehetett megtudni, mint a szovjetről.⁴

² *Olivier Lahaie századparancsnok: Le renseignement militaire français dans l'Allemagne d'après-guerre (mai 1919 – mars 1920): à la recherche d'une nouvelle sécurité* (Francia katonai hírszerzés a háború utáni Németországban [1919. május – 1920. március]: az új típusú biztonsáért). *Revue Historique des Armées*, 247. sz. 2007.

³ *André Martel: Relire Foch au XXIe siècle (Foch újraolvasata a XXI. században). Economica*, 2008. 81. o.

⁴ Az alábbi publikációkban találunk adatokat a németországi francia hírszerzésről: *Merson* tábornok feljegyzése az Amicale des Anciens des Services spéciaux de la Défense nationale egyesület *Közlönyének* 81. számában, valamint *Olivier Forcade: La République secrète. Histoire des services spéciaux français de 1918 à 1939* (A titkos köztársaság. A francia különleges szolgálatok története, 1918–1939). Paris, Nouveau Monde, 2008.

A francia és brit vezetők viszonyulása a nemzetiszocialista Németországhoz

A francia és brit vezetők szellemi és lélektani hozzáállása befolyásolta a hitleri politika értelmezését, és arra is jelentős hatással volt, hogy milyen mértékben vették figyelembe a különleges szolgálatok által továbbított információkat. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a francia vezetők (a britek nem) elég gyorsan megértették Hitler geostratégiai céljait, legalábbis azok lényegét, viszont azt nem, hogy milyen politikai-lélektani módszereket használ azok eléréséhez. Vajon felismerték-e, és ha igen, mikor, hogy a háború elkerülhetetlen? A francia vezetők is csak nagyon lassan jöttek rá, és nem is mindannyian, hogy háború lesz, de a britek még később. Egészen 1939 márciusáig, Csehország lerohanásáig kellett várni arra, hogy az illúziók legalább részben elliljanak, de voltak, akik Lengyelország megtámadásáig hittek abban, hogy a háború elkerülhető.

Addig a két ország vezetőinek döntő többsége, még a hitlerizmust leghevesebben elutasítók is, úgy vélte, hogy a radikálisan új jelenség, a nemzetiszocializmus objektív értékelése helyett sokkal inkább az első világháborús, de főleg az 1920-as évek tapasztalataira épülő politikájuk segít majd elkerülni az újabb háborút. A hagyományos elrettentéshez (Franciaország keleti szövetségei, amelyek azonban a 20-as évek közepétől jelentősen meggyengültek vagy eredménytelenek voltak, mint például az igen összetett 1935-ös francia–szovjet szerződés, amit nem egészített ki katonai megállapodás) társult az, amit ma az angolszász szakértők *constructive engagement*-nek neveznek: megpróbálni mindenáron párbeszédet folytatni Berlinnel és bevonni a németeket egy tárgyalási és megállapodási rendszerbe. E rendszer kiépítése a locarnói egyezményrel kezdődött 1925-ben.

A francia–brit politikát legalább 1939 tavaszáig meghatározó illúzió három tényezőtől fakad:

a) A „kollektív biztonság” mítosza, amire jó példa a locarnói egyezmény (1925 októberében aláírt, London és Róma által szavatolt megállapodások a Reich, valamint Franciaország és Belgium között): a biztonságot nem a potenciális ellenség *ellenében*, hanem *vele együtt* kell megteremteni.

b) A kor meghatározó biztonságpolitikai irányzata, amely szakít a hagyományos *Si vis pacem, para bellum* (Ha békét akarsz, készülj a háborúra) felfogással, a Nagy Háború véres katasztrófája utáni francia és brit belpolitikához köthető. Ami Franciaországot illeti, ez a pacifizmus erkölcsi üzenetét is felvállaló irányzat elsősorban a francia vezetés rossz lelkiismeretéből fakadt, hiszen az 1914-es hadba lépés az Oroszországgal kötött szövetség miatt történt, és már akkor sokan úgy vélték, hogy sokkal inkább orosz, mint francia érdekeket szolgált. Ráadásul e szerződésnek titkos záradékai is voltak, és ez kevésbé felelt meg a demokratikus külpolitika eszményének.⁵

c) A fentiekhez társult még az 1919–1920-as szerződések miatti rossz lelkiismeret is: nem mindig tartották tiszteletben a népek önrendelkezési jogát, holott e jogot a győztes szövetségesek kinyilvánították (az *Anschluss* tilalma Németország és Ausztria között annak ellenére, hogy azt a két ország parlamentje 1918-ban megszavazta; hárommillió

⁵ *Georges-Henri Soutou*: Les relations franco-soviétiques de 1932 à 1935 (A francia–szovjet kapcsolatok, 1932–1935). In: *La France et l'URSS dans l'Europe des années 30* (Franciaország és a Szovjetunió a 30-as évek Európájában). Ed. *Mikhail Narinski, Elisabeth du Réau, Georges-Henri Soutou, Alexandre Tchoubarian*. Paris, PUPS, 2005.

német ajkú lakosság Csehszlovákiához csatolása, még ha ez a kérdés jóval összetettebb is volt annál, mint ahogy a német propaganda beállította).

d) Végül nem feledkezhetünk meg az 1914–1918 közötti időszak szörnyű emlékezetéről sem.

Idézzük fel a kor néhány fontos eseményét. Hitler 1933-ban kerül hatalomra, ami természetesen aggodalmat kelt, de Párizs és London úgy reagál, hogy még az év júniusában négyhatalmi paktumot ír alá Németországgal és Olaszországgal, amelyben a négy ország kijelenti, hogy konzultálni fognak egymással Európa problémáinak megoldása érdekében. Figyelmen kívül hagyják tehát a hitleri rezsim sajátos jellegét, illetve igyekeznek összhangot teremteni a hatalmak között, annak ellenére, hogy 1933 októberében Hitler otthagyja a leszerelési konferenciát és kilép a Népszövetségből. 1935 márciusában Hitler meghirdeti a német újrafegyverkezést. Bár Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország erre a stresai fronttal válaszolnak, London ezt semmissé teszi az 1935. június 18-án aláírt német–angol flottaegyezménnyel, amely az első példája annak, hogy az egyik szövetséges hatalom elfogadja a korábbi szerződések Reich általi egyoldalú módosítását, megosztva ezzel a nyugatot.⁶ Franciaország ugyan megkísérelt fellépni ez ellen azzal, hogy 1935 májusában szerződést kötött a Szovjetunióval, de az ország továbbra is a kollektív biztonság logikáját követte, hiszen a katonai egyezményrel ki nem egészített, és így kevésbé hatékony szerződés jellege folytán legfeljebb elrettentésre lehetett alkalmas.⁷

A szövetségesek tehát egyáltalán nem voltak felkészülve arra, hogy Hitler felmondja a locarnói egyezményt és bevonul a Rajna-vidékre (1936. március 7.). Franciaország elszigetelődött, mert Nagy-Britannia és Belgium elutasította a beavatkozást, jöllehet a locarnói egyezményt ezt megengedte. Párizs viszont nem akart önállóan fellépni, bár Franciaország katonai ereje ezt lehetővé tette volna. A francia magatartás több okra vezethető vissza: a jobb- és baloldali közvélemény békepártisága, a májusi választások közelsége, valamint a Katonai Felderítő Hivatal (Deuxième Bureau) és a vezérkar általi téves helyzetmegítélés, akik túlértékelték a mozgósítható német csapatok létszámát, és meggyőzték a kormányt, hogy általános mozgósítás nélkül nem szabad beavatkozni (erre természetesen még visszatérünk). Azonban a legfontosabb tényező itt sem Hitler helytelen megítélése volt (a katonai és politikai vezetők egyaránt megértették a helyzet komolyságát, és számítottak is az esemény bekövetkeztére), hanem a kollektív biztonság rögeszméje, ami elképzelhetlenné tett minden önálló katonai fellépést. Vajon 1936-ban be kellett volna vonulni a Rajna-vidékre? De ha a franciák bevonultak volna, hogyan reagált volna London és Washington? A politikai helyzet miatt a francia vezetés számára az egyetlen lehetséges megoldás az egyoldalú szerződésmódosítás elfogadása volt.

Az 1938-as *Anschluss* újabb nyilvánvaló példája annak, hogy a franciák és britek elfogadták az egyoldalú szerződésmódosítást, sőt, ez esetben elmondható, hogy nemcsak elfogadták, hanem elő is segítették azt. 1937. október végén vagy november elején Franz von Papen, a Reich bécsi nagykövete titokban Párizsba utazott és találkozott Chautemps miniszterelnökkel és annak befolyásos pénzügyminiszterével, Georges Bonnet-val. Mindkét francia politikus kifejezte azon szándékát, hogy egyezsége jussanak Németországgal

⁶ *Nicholas Rostow*: Anglo-French Relations 1934–1936, London, 1984.; *Jean-Marie Palayret*: L'Alliance impossible. Diplomatie et outil militaire dans les relations franco-italiennes (A lehetetlen szövetség. Diplomácia és katonai eszközök a francia–olasz kapcsolatokban). Paris, Service historique de la Marine, 2004.

⁷ *Georges-Henri Soutou*: Les relations franco-soviétiques: i. m.

Európát illetően, továbbá kinyilvánították, hogy készek elfogadni a német–osztrák gazdasági és kulturális kapcsolatok szorosabbra fűzését, valamint a Szudéta-vidék szélesebb körű autonómiáját, amennyiben ezek békés úton és „nem váratlanul” valósulnak meg. Párizs nem lépett fel az 1938. márciusi *Anschluss* ellen. Valójában a francia kormányzat 1936 óta pontosan tudta, mire készül Hitler Ausztriában, de következetesen elzárkózott attól, hogy bármit tegyen ellene, pedig a helyzettel tökéletesen tisztában lévő bécsi francia követség igyekezett cselekvésre bírni. Ehhez viszont Franciaországnak támogatnia kellett volna Schuschnigg osztrák kancellár politikáját, miközben a kemény kézzel irányított, tekintélyelvű és klerikális rezsim összeegyeztethetetlen volt a francia baloldal értékrendjével. Ráadásul a kancellár két dologra épített az osztrák függetlenség megmentéséhez: a Habsburg monarchia visszaállítására és a francia–olasz szövetségre. Tény, hogy a Schuschniggot támogató Mussolini 1934-ben egyszer már megmentette Ausztriát a német veszélytől. Ugyanakkor Schuschnigg elképzelése az adott ideológiai és politikai helyzetben elfogadhatatlan volt a francia vezetés számára, még ha nem is volt más megoldás a háború elkerülésére (ami nem jelenti azt, hogy a fenti két feltétel megvalósulása elegendő lett volna).⁸

A franciák és a britek számára az 1938. szeptemberi müncheni konferencia olyan esemény volt, ami jól illeszkedett az 1919–1920-as békeszerződések kollektív biztonság jegyében történő folyamatos felülvizsgálatába, ami már az 1920-as években elkezdődött. 1939. szeptember 29-én a német, olasz, francia és brit vezetők Münchenben találkoztak – a csehek nélkül. Emlékeztetnék arra, hogy a felállás ugyanaz, mint az 1933. évi négyhatalmi paktum idején. A konferencia valójában a kollektív biztonság karikatúrája és megcsúfolása volt, de abban az időben az 1930-as évek logikus folytatásának tűnt. Úgy vélték, hogy az egyezmény szellemében és döntéseiben egyaránt a kollektív biztonságot szolgálja, és ennek megfelelően a brit és a francia közvélemény eleinte kedvezően fogadta. Pedig a konferencia szörnyű döntéseket hozott: Csehszlovákia azonnali hatállyal, népszavazás nélkül elveszítette a Szudéta-vidéket, amelynek határát igen szélesre rajzolták, majd a következő hetekben Lengyelország és Magyarország is kiharította a maga részét az országból. A franciák és a britek viszont úgy gondolták – ami igaz is –, hogy háború nélkül sikerült megakadályozniuk Hitlert abban, hogy egész Csehszlovákiát elfoglalja (bár a náci vezér később már bánta, hogy nem ragaszkodott eredeti tervéhez). Csakhogy a Prágának megígért nemzetközi garanciát Berlin nem ratifikálta. Látjuk tehát, hova vezetett a kollektív biztonság elve és a szerződések tárgyalás útján történő módosítása.

Ugyanakkor London és Párizs különbözőképpen értékelte a helyzetet. Míg London úgy vélte, hogy a hitleri revíziós politika elfogadható korlátok között marad majd, addig Párizs jobban látta a berlini terjeszkedési politika céljait. A franciák annyit mindenképpen megértettek, hogy a németek ellenőrzésük alá akarják vonni egész Közép- és Kelet-Európát, és azt is tudták, hogy ez milyen veszélyt jelent Franciaország számára. Ez akkor is igaz, ha Párizs álláspontja nem volt mindig világos: a találkozó Ribbentroppal és az 1938. december 6-i francia–német nyilatkozat kétségkívül nem volt egyértelmű (még ha olyan értelme nem is volt, mint amit a németek tulajdonítottak neki, azaz hogy „szabad kezét”

⁸ Lásd: *Jacques Bariéty* ragyogó magyarázatát: *La France et le problème de l'« Anschluss »*, mars 1936 – mars 1938 (Franciaország és az Anschluss problémája, 1936 március – 1938 március). In: *Deutschland und Frankreich 1936–1939. Beihefte der Francia*, Bd. 10. Institut historique allemand de Paris, Munich, Artemis Verlag, 1983.

kaptak Európa keleti felében). Érdemes itt megvizsgálunk az angol és francia megbékélési politika közötti különbséget. Nagy-Britanniában az *appeasement* a közvéleményben általánosan elterjedt pacifista eszményképen, valamint a konzervatív uralkodó osztály egy részénél a kommunista ellenességen alapul.⁹ Ugyanakkor a politikai és államigazgatási *Establishment* számára a megbékélés sokkal konkrétabb geopolitikai megfontolásokra épül. Baldwin számításba veszi azt a fenyegetést is, amit Japán jelent a Birodalom számára, és ezért nagyon óvatosnak mutatkozik Berlinnel szemben. Ennek ellenére azért legyártatja azokat a fegyvereket, amik 1940-ben az Egyesült Királyság túlélését biztosítják majd, továbbá kijelöli Hollandiát és Belgiumot, mint Nagy-Britannia számára létfontosságú stratégiai területet. A következő miniszterelnök Chamberlain meg van győződve arról is, hogy a Reich beéri majd Közép-Kelet Európa „német” területeinek bekebelezésével.¹⁰ Franciaországban, az első világháborús katonák és az SFIO szocialista párt balszárnya körében különösen uralkodó pacifista közhangulat mellett¹¹ létezett egy másik, sajátos irányzat is, mégpedig a kollektív biztonság rögeszméje. Ennek nevében arra törekedtek, hogy Németországot korlátok között tartva minél jobban beilleszték az európai rendszerbe. A francia vezetők jobban tudták, mint brit kollégáik, hogy Hitler hosszabb távon milyen veszélyt jelent, de a kollektív biztonságba vetett hitük folytán túlzott pragmatizmussal kezelték az európai helyzetet: igyekeztek Hitlert féken tartani, és egy rosszul értelmezett európai hatalmi egyensúlyt fenntartani.¹² Míg a brit *appeasement* geopolitikai indíttatású (a Reich ellenőrzése alá kerül a *Heartland*, míg Nagy-Britannia az európai *Rimland* ura marad, ezt az elképzelést London már az első világháború alatt felvetette), addig a francia megbékélés jogi természetű.

Ugyanakkor mindkét esetben megállapítható, hogy milyen óriási súllyal estek latba a különféle előítéletek és elfogultságok. Látni fogjuk, hogy ez az, ami megbénította a francia és angol vezetést, és nem az információk hiánya.¹³

A hivatásos hadseregért: doktrína és hírszerzés

1934-ben jelent meg de Gaulle alezredes *A hivatásos hadseregért* című könyve, amelyet azóta is úgy tekintenek, mint a két világháború között felvázolt egyetlen olyan alternatív hadseregmodellt, ami felér a Reich által nem sokkal később felállított önálló páncélos hadsereggel.

Itt nem térünk ki részletesen a kis példányszámban megjelent mű fogadtatására (három, egyenként 500 példányos kiadás történt, ami nem tévesztendő össze a későbbi, 1944-es

⁹ R. A. C. Parker: *Churchill and Appeasement*. London, Macmillan, 2000.; *Ian Kershaw: Making Friends with Hitler*. Lord Londonderry and Britain's Road to War, Allen Lane, London, 2004.

¹⁰ *Martin Gilbert, Richard Gott: The Appeasers*, Cambridge, Riverside, 1963.; *Keith Middlemas, John Barnes: Baldwin. A Biography*, 1969.; *R. A. C. Parker: Chamberlain and Appeasement: British Policy and the Coming of the Second World War*. London, Macmillan, 1993.

¹¹ *Claire Moreau Trichet: Henri Pichot et l'Allemagne de 1930 à 1945* (Henri Pichot és az 1930–1945 közötti Németország). Bern, Peter Lang, 2004.; *Yves Santamaria: Le pacifisme, une passion française* (A pacifizmus, mint francia szenvedély). Paris, Armand Colin, 2005.; *Christian Jelen: Hitler ou Staline* (Hitler vagy Sztálin). Flammarion, 1988.

¹² *Elisabeth du Réau: Édouard Daladier 1884–1970*. Paris, Fayard, 1993.

¹³ Lásd: *Abraham Ascher* kiváló tanulmányát: Was Hitler a Riddle? *The Journal of the Historical Society*, 2009. Március, 1–21. o.

újrakiadással), ám annyit el kell mondanunk, hogy a kiadványról számos elismerő beszámoló jelent meg a sajtóban, a hadseregben pedig élénk vita tárgya lett (a katonai vezetők általában elutasítón fogadták). A politikai életben is sokat vitatkoztak róla, és a baloldalt nyugtalanította a hivatásos hadsereg perspektívája. Egyetlen politikus volt csupán, aki komolyan támogatta de Gaulle nézeteit a parlamentben: Paul Reynaud.¹⁴

Minket itt most az érdekel, hogy könyvének megírásakor de Gaulle rendelkezett-e információkkal Németországról, és ha igen, melyek voltak azok, vagyis azt szeretnénk ki-deríteni, hogy a mű mennyiben válasz a német veszélyre, illetve mennyiben a szerző, ettől független elméleti fejlődésének az eredménye. A kérdésre nem könnyű választ adni. Tény, hogy 1931-től de Gaulle a Nemzetvédelmi Főtitkárságon (SGDN) dolgozott, ami feltéte-
lezhetően számos információval rendelkezett.¹⁵ Ugyanakkor a négy osztályból álló főtit-
kárságnak ebben az időben jóval kevesebb köze volt a hírszerzéshez, mint majd a második
világháború után lesz. Az első osztálya gazdasági kérdésekkel, ezen belül különösen az
ipari mozgósítással foglalkozott, míg a második a közigazgatás háborús időkre történő
felkészítésére és a polgári védelem megszervezésére szakosodott. A harmadik osztály fel-
adata a nemzet háború idején történő megszervezéséről szóló törvény előkészítése volt
(a törvény végül 10 éves munka és hosszas parlamenti szavazási procedúra után született
meg 1938-ban), továbbá – és ez az, ami minket most jobban érdekel – ennek az osztálynak
a hatáskörébe tartozott a védelmi politika is, ideértve a szövetségeket és együttműködé-
seket is. A negyedik osztály foglalkozott a közlekedéssel, az összeköttetésekkel és a hír-
adással. A levéltári anyagok jegyzékének alapján elmondható, hogy a gazdasági és ipari
kérdések nagyon jelentős helyet foglaltak el a főtitkárság dokumentumaiban, amelyek az
1914–1918-as háborúhoz hasonló hosszú háborúra való felkészülés jegyében íródtak (gaz-
dasági mozgósítás és az ellenség blokádja). A főtitkárságnak nem voltak információi a né-
met hadseregről, és legalábbis hivatalosan nem állt kapcsolatban sem a Katonai Felderítő
Hivatallal, sem a Hírszerző Szolgálattal (SR).¹⁶

Ugyanakkor értékes adatok állnak rendelkezésünkre de Gaulle Nemzetvédelmi Főtit-
kárságon végzett tevékenységéről.¹⁷ Részt vett a nemzet megszervezéséről szóló törvény
előkészítésében is – ami olyan lassan készült, mint Pénélope vászna –, de számunkra
sokkal fontosabb a közreműködése annak az 1933 elején a Nemzetvédelmi Főtanács elé
kerülő előterjesztésnek a kidolgozásában, ami egy „nemzetvédelmi terv” szükségességét
volt hivatott bemutatni. A terv többek között magában foglalta a haderők megoszlását,
a stratégiai döntéseket és a szövetségeket is. Ezen kívül de Gaulle azok közé a tisztek közé
tartozott, akik részt vettek a Népszövetség égisze alatt szervezett, 1932. évi genfi leszere-
lési konferencián előterjesztett francia leszerelési tervek kidolgozásában („Tardieu-terv”,
majd a „konstruktív terv”-nek nevezett „Herriot-terv”). Bár a részletekre itt nem térünk

¹⁴ *Alain Larcen*: Un livre capital: Vers l'armée de métier (Egy alapvető mű: A hivatásos hadseregért). *Espoir*, 137. sz. 2003. december; *Paul Reynaud*: Au cœur de la mêlée (A vita hevében). Flammarion, 1951. 151. oldaltól.

¹⁵ *Frédéric Guelton*: Charles de Gaulle au Secrétariat général de la Défense nationale, 1931–1937 (Charles de Gaulle a Nemzetvédelmi Főtitkárságon, 1931–1937). In: *Charles de Gaulle*: Du militaire au politique, 1920–1940 (Charles de Gaulle. A katonától a politikusig, 1920–1940). Plon, 2004.

¹⁶ Lásd: SGDN (Nemzetvédelmi Főtitkárság) katalógusai a Katonai Levéltárban (Service historique de la défense, SHD), Château de Vincennes.

¹⁷ A legjobb beszámólót *Paul-Marie de La Gorce*: De Gaulle c. alapművében találjuk, Perrin, 1999. 120. oldaltól.

ki, a lényeg az, hogy ezen tervek olyan, a Népszövetség fokozott szerepvállalásán alapuló (tehát az angolszászok számára is elfogadható) leszerelési javaslatokat tartalmaztak, amelyek – Franciaország biztonságának szem előtt tartása mellett – figyelembe vették, hogy Németország soha nem tartotta be a versailles-i békeszerződés leszerelési rendelkezéseit, sőt (már Hitler hatalomra kerülése előtt is) egyre inkább eltért ezektől. E munka során de Gaulle számos adat birtokába juthatott az európai politikai, geopolitikai és geostratégiai helyzetről, valamint a Reich revizionista célkitűzéseiről, amelyek már Hitler elődeit is jellemezték, ugyanakkor nem sok információja lehetett a német katonai tervekről és még kevésbé a német páncélos hadseregről. Ez utóbbi létrehozásáról csak később született döntés, bár már folytak a technikai kísérletek (az önálló csapatnemként megszervezett szállító csapatok gépesítése, a békeszerződés által tiltott légi és páncélos eszközök kipróbálása a Szovjetunióban 1922-től, harckocsi-hadgyakorlatokon való részvétel).

A *hivatásos hadseregért* című mű tartalma is megerősíti a fenti elemzést: a könyv elsősorban a későbbi hitleri politika leírása: sorozatos gyors csapások (a Saar-vidék visszacsatolása, *Anschluss*), amik azonban nem jelentenek háborút, és amelyek legitímnek beállítható, békésnek nyilvánított követeléseken alapszanak:

„A törekvések gondosan kiválasztott célok megvalósítására irányulnak. Az *Anschluss*, a Saar-vidék, a dalmát tengerpart [ez utóbbi olasz célkitűzés]... A célok legyenek reálisak, és ne szítsanak indulatokat a világban... Mindamellett arra is ügyelnek, hogy jöhíseműen, csakis az igazság nevében követeljenek bármit is, és a béke fennen hangoztatása mellett ne fenyegetsenek senkit.”

Ez a jóslatnak is beillő geopolitikai elemzés nyilvánvalóan a német politikára vonatkozó, rendszerezett aktákon alapult. Ehhez társult még egy hasonlóképpen helytálló, francia szempontú geostratégiai elemzés is: a keleti szövetségek okán „mindig és minden alkalommal készen kell állnunk a külső fellépésre... ezért kizárólag ez [a hivatásos hadsereg] felel meg politikánkunknak.”

(Ez a Birodalom fenntartása szempontjából is igaz volt: veszélyes lett volna, ha csak az őslakosokból álló gyarmati csapatok állnak hivatásos katonákból:

„Ha majd lesz távoli hadjáratokra alkalmas, a választási alkuktól független hivatásos haderőnk, amely a mi embereinkből áll, és ami jól megválasztott helyszíneken időnként megmutatja a világnak néhány pompás csapatát, akkor kellően fel leszünk vértézve a nemkívánatos események ellen, és ebből következik, hogy azok kisebb valószínűsége is kisebb lesz.”)

A hivatásos hadsereg erre a geopolitikai és geostratégiai elemzésre válasz:

„Soros összefüggés figyelhető meg a következők tekintetében: minél jobb a modern felszereléssel ellátott, jól kiképzett katonai elit gyorsasági, hatékonysági és koncentrációs jellemzői, az ilyen haderővel rendelkező országok annál inkább arra törekcsenek, hogy a konfliktus minél kisebb területet érintsen, ezért a hadsereget a lehető legkorábban és a lehető költségghatékonyabban igyekeznek bevetni.”

Ez a *Blitzkrieg* (villámháború) meghirdetése. Tudjuk, hogy Hitlernek már nagyon korán volt erről elgondolása, bár ekkor ez még elég homályos elképzelés volt.¹⁸ Ismét emlékeztetnünk kell azonban arra, hogy de Gaulle véleménye nem ezen alapszik, hanem

¹⁸ Lásd: *Timothy W. Ryback: Dans la bibliothèque privée d'Hitler (Hitler magánkönyvtárában)*. Paris, Le Cherche Midi, 2008.

egyrészt azon, hogy ő maga miként ítélte meg a nemzetközi helyzetet és Franciaország katonai állapotát, másrészt a Nagy Háborúban az első páncélos alakulatokat felállító Estienne tábornok gondolatain, illetve a nagyon jól informált Emile Mayer ezredestől szerzett értesülésein, de különösen barátja Lucien Nachin 1932-ben publikált cikkén, továbbá a satoryi katonai tábor gépesített egységei hadgyakorlatainak megfigyelésén.¹⁹ De Gaulle álláspontjának tehát nincs köze az akkor még nem is létező német páncélos hadseregről szerzett semmilyen információhoz, és látni fogjuk, hogy elmélete számos, egymástól nagyon különböző hadseregszervezési modellek mentén folyó vita tárgya lesz a következő években. Sőt, azt is tudjuk, hogy amikor Alain de Boissieu, a tábornok veje 1945-ben ellátogatott a diktátor berchtesgadeni házába, a Berghofba, Hitler saját könyvtárában rábukkant *A hivatásos hadseregért* egy példányára (német fordításban), amit a náci vezér saját kezű jegyzetekkel látott el. Az is közismert, hogy Guderian igen alaposan tanulmányozta de Gaulle írásait.²⁰ Vagyis ha valaki hatással volt a másik félre, az inkább de Gaulle lehetett.

Felmerül a kérdés, hogy a politikai és katonai vezetők politikai és elméleti okokra visszavezethető ellenállása *A hivatásos hadseregért* című munkában kifejtett nézetekkel szemben, továbbá a mű körül kialakult feszült vita mennyiben nehezítették meg a későbbiekben valósággá vált *Panzerdivisionen*ről szóló információk befogadását, értelmezését és felhasználását. Itt azzal a kényes törésponttal állunk szemben, ami egy sajátos doktrína önálló belső fejlődése és az ellenségről szerzett adatok elemzése között húzódik. E két dolognak dialektikus kapcsolatban kellene állnia egymással, de itt nyilvánvalóan nem erről volt szó, mert ekkor még (1934-ben) nem állt rendelkezésre információ a későbbi *Wehrmacht* (a *Reichswehr*t nevezték át így 1935-ben) számára kijelölt irányvonlról, és mert a francia katonai és politikai élet szereplői nem sorakoztak fel de Gaulle mögé.

Az a kérdés is felmerül, hogy vajon egy önmagában hatékony, helyes és átfogó helyzetértékelésen alapuló katonai-politikai doktrína felállítása nem ugyanolyan fontos-e, mint nagyszámú és részletes információk beszerzése (különösen ha ezekkel nem kezdenek semmit)? A válasz csak az lehet, hogy mindkettőre szükség van. De Gaulle alezredes egy olyan értékelési sémát adott a német politikához, ami legalábbis az 1933–1938-as időszakra helytállónak bizonyult, és javaslatot tett arra a hadseregmodellre is, ami lehetővé tette volna a németekkel való szembeszállást. Természetesen mindez nem volt elegendő ahhoz, hogy meg lehessen jósolni az egymást követő válsághelyzetek helyét, idejét és lefolyását. Idézzük most fel ezeket!

A Rajna-vidék remilitarizálása 1936 márciusában

A Rajna-vidék visszafoglalását gyakran úgy mutatják be, mint az 1933 utáni francia politika fordulópontját, ami egyesek szerint a müncheni konferenciánál is nagyobb jelentőségű abban az értelemben, hogy München valójában már csak a következménye annak,

¹⁹ Paul-Marie de La Gorce: i. m. 130–134. o.; Eric Roussel: Charles de Gaulle. Paris, Gallimard, 2002. 60. oldaltól.

²⁰ Ebben a nagy pontosságot követelő témában, amiben kerülni kell az *ex post facto* rekonstrukciót lásd: Jean-Nicolas Pasquay: Vers l'armée de métier et l'armée allemande avant la seconde guerre mondiale (A hivatásos hadseregért és a német hadsereg a második világháború előtt). Charles de Gaulle 1920–1940. Du militaire au politique (Charles de Gaulle 1920–1940. A katonától a politikusig). Paris, Plon, 2004. 145–171. o.

hogy Franciaország számára a keleti szövetségesek védelme 1936-tól sokkal nehezebbé vált. A továbbiakban összefoglaljuk azokat az információkat, amelyekkel a francia kormány rendelkezett, és megnézzük, hogyan értékelte azokat. Látni fogjuk, hogy ez utóbbi kérdésre sokkal nehezebb választ adni.

A politikai és stratégiai hírszerzés

A politikai és stratégiai hírszerzés kiválóan működött. Tény, hogy nem kellett rendkívüli elemzői képesség annak előrejelzéséhez, hogy Hitler remilitarizálni fogja a Rajna-vidéket. Renondeau tábornok, a berlini katonai attasé már 1935 júniusában megjósolta az eseményt. 1935 végén jelezte, hogy Hitler a Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország által létrehozott stresai front felbomlását kihasználva, gyors akciót hajt majd végre az 1935. májusi francia–szovjet szerződés francia parlament általi ratifikálásának ürügyén. Pontosan így is történt. A berlini francia nagykövet, André François-Poncet már 1935 novemberében hasonló következtetésre jutott.

1936. február 19-én a Hírszerző Szolgálatot egy kettős ügynök arról tájékoztatta, hogy az akcióra március első felében kerülhet sor. Március 2-án, vagyis azon a napon, amikor Hitler aláírta Berlinben a hadműveleti utasítást, a Katonai Felderítő Hivatal értesítette a politikai vezetést arról, hogy az akció bármikor megindulhat. Fontos tény, hogy a Katonai Felderítő Hivatal úgy vélte, hogy a Rajna-vidékre bevonuló német erőket harc nélkül nem lehetne visszavonulásra kényszeríteni, és ezt azóta a német levéltári anyagok is megerősítették. Az a gyakori nézet, miszerint Hitler „blöffölt” volna, nem állja meg a helyét, és ezt a Katonai Felderítő Hivatal jól tudta.²¹

Mindamellet azt is meg kell jegyeznünk, hogy ha nemcsak a „helyes” információkat vesszük figyelembe – ahogy tették azt a politikai élet szereplői, köztük Gauché tábornok, a Katonai Felderítő Hivatal akkori főnöke és egyes történészek –, hanem minden Párizsba eljutott adatot, akkor jóval árnyaltabb képet kapunk. Az információk ugyanis gyakran ellentmondóak voltak, különösen az akció várható időpontját illetően, és időnként optimizmust sugalltak. Mivel a hírszerzésnek nem volt olyan elemző és értékelő szervezete, ami az információkat centralizálta, rangsorolta és rendszerezte volna, a politikai vezetők ugyan sejtették, hogy a remilitarizálás bekövetkezik, de azt nem tudták, mikor. A helyzetértékelések 1936 és 1937 között ingadoztak, de az információk alapján nem lehetett teljes biztonsággal megmondani, hogy az akcióra egyáltalán sor kerül-e, és azt még kevésbé, hogy miként zajlik majd (a *Reichswehr* hirtelen betörésével vagy a Rajna-vidéken „laktankban állomásozó rendőrség” alattomos megerősítésével).²²

A katonai felderítés

A versailles-i szerződés keretében létrehozott szövetséges ellenőrző bizottság 1927-ben történt megszüntetését követően Franciaország kizárólag hírszerzési tevékenységgel tudta nyomon követni a *Reichswehr* helyzetének alakulását (amely szinte rögtön megszeg-

²¹ Peter Jackson: *France and the Nazi Menace. Intelligence and Policy Making 1933–1939*. Oxford, 2000. 170–171 o.; *Le Goyet*: i. m. 116–118. o.

²² Jean-Baptiste Duroselle: *La Décadence 1932–1939 (A hanyatlás, 1932–1939)*. Paris, Imprimerie Nationale, 1979. 170. oldaltól.

te a szerződés rendelkezéseit). Az elért eredmények összességükben nem voltak rosszak, különösen a *Reichswehr* szervezetét és hadrendjét illetően. Ugyanakkor megállapítható, hogy miután Hitler 1935 márciusában visszaállította a katonai szolgálatot és felmondta a versailles-i békeszerződés katonai pontjait, a francia katonai felderítés szisztematikusan túlértékelt a német haderőt, illetve folyamatosan „megelőlegezte” annak adatait. Ennek oka a francia hírszerzés rendszerhibája, de erre még majd visszatérünk.²³

Jegyezzük meg, hogy a Katonai Felderítő Hivatal 1936 márciusában úgy vélte, hogy a német hadsereg 24 gyalogos, 2 lovas és 3 páncélos hadosztállyal rendelkezik. Ez ugyan megfelelt a valóságnak, de az 520 000 katonára becsült létszámot csak ősze érték el, miután az újrászervezett hadsereg hadosztályain belül új alakulatokat állítottak fel. Ami a páncélosokat illeti, a Hírszerző Szolgálat 1800-ra tette a számukat, pedig márciusban még csak 720 volt belőlük.

A már így is túlbecsült számokat a Katonai Felderítő Hivatal tovább duzzasztotta, amikor a német hadsereg állományába beleszámolt 30 000 Rajna-vidéken, laktanyákban állomásozó rendőrt, 40 000 SS-tagot és 200 000 munkaszolgálatos fiatalt. Így lett az állomány 790 000 fő, ami a valóságtól elrugaszkodott adat volt. Még ha a katonai célokra használt rendőrök, illetve az SS-tagok esetleg be is kerülhettek a hadsereg aktív állományába (de nem azonnal), ez semmiképpen sem volt igaz a katonai kiképzésben nem részesülő munkaszolgálatosokra.

Egy megjegyzés erejéig szeretnék kitérni ez utóbbiakra: bár ma már nem *politically correct* erről beszélni, de Hitler francia kortársait igencsak lenyűgözték a Harmadik Birodalom szociális téren, különösen az ifjúságnevelés terén elért eredményei, hiszen ez a terület mindig nagy kihívást jelent a liberális demokráciák számára. 1937-ben megjelent, *Comment élever nos fils ?*²⁴ (Hogyan neveljük fiainkat?) című brosrájában, Weygand tábornok tömören, de meglehetősen pontosan írta le a német fiatalok szervezeteit, köztük a munkaszolgálatot is, kiemelve azok pedagógiai, társadalmi és hazafias hasznosságát. Mindamellet arra a következtetésre jutott, hogy a német ifjúság e szervezetek keretében túlzott katonai kiképzésben részesül. E helyes, ám túl általános megfigyelések kivétítése eredményezhette e fiatalok számának figyelembevételét a német hadsereg állományának meghatározásánál.

Mindamellet a Katonai Felderítő Hivatal tisztában volt a németek gyenge pontjaival: kis létszámú és nem kellőképpen képzett tisztai állomány, nem megfelelő páncélos eszközök és a kiképzett tartalékosok hiánya. Ugyanakkor Gamelin vezérkari főnök és Maurin tábornok, nemzetvédelmi miniszter tovább emelték a német állományra vonatkozó, már amúgy is rendkívül túlbecsült számokat. Azt jelentették a kormánynak, hogy a német hadiipart teljesen mozgósították, önkényesen 15 homogén hadosztályba sorolták a rendőrségi, SS és munkaszolgálatos kontingenst, és kijelentették, hogy a hadsereg aktív állománya hamarosan eléri az 1 millió főt, és a Reich 120 hadosztályt tud mozgósítani Franciaország ellen. Ráadásul nem hívták fel a kormány figyelmét a Katonai Felderítő Hivatal által azo-

²³ A korabeli német hadsereg jelen ismereteink szerinti leírásához lásd: *Philippe Garraud: Le développement de la puissance militaire allemande dans l'entre-deux-guerres : entre mythes et réalités (A német katonai erő fejlesztése a két világháború között: mítoszok és valóság). Guerres mondiales et conflits contemporains*, 2010. október, 240. sz.

²⁴ Megjelent a Collection Flammarion sorozatban.

nosított gyenge pontokra.²⁵ Nem meglepő tehát, hogy azt fejtegették a kormánynak, hogy általános mozgósítás nélkül nem szabad katonai lépéseket tenni. A jelenleg elfogadott elmélet szerint Gamelin és Maurin tudatosan nagyították fel a veszélyt, mert biztosak akartak lenni abban, hogy a kormány nem rendel el katonai akciót előzetes általános mozgósítás nélkül. Úgy gondolták, hogy az 1928. évi törvény óta a francia hadsereg védekező szellemű, ezért teljes mozgósítás szükséges ahhoz, hogy az országhatárokon kívül is fel tudjon lépni.

A lehetőségeket felmérő, helyzetelemző kormányközi szervezet hiánya

Bár ilyen körülmények között nem meglepő, hogy Párizs végül is úgy döntött, hogy nem tesz semmit, érdemes alaposabban is elemezni a helyzetet. 1936. március 7-e után a francia kormánynak bizonyos objektív tényeken és jogi kérdéseken kívül jóval szubjektívebb vagy ideológiai természetű nézetekkel és irányzatokkal is szembe kellett néznie. A kép nagyon összetett, sőt ellentmondásos volt: bizonyos tényezők a katonai válasz mellett, mások azonban ellene szóltak.

A Rajna-vidék remilitarizálása megváltoztatta Európa geostratégiai helyzetét, és a szerződéses kapcsolatok ellenére nagyon megnehezítette a segítségnyújtást Lengyelországnak vagy Csehszlovákiának német támadás esetén. Ezzel Párizsban is tökéletesen tisztában voltak, ahol még a Maginot-vonal kiépítéséről szóló 1928-as döntés és az 1918-ban elfoglalt Rajna-vidék 1930-ban történt kiürítése után is katonai segítségnyújtási terveket dolgoztak ki a keleti szövetségesek számára.

A vezérkar 1936-ig meg volt győződve arról, hogy háború esetén a Majna mentén előrehaladva képes lenne segítséget nyújtani a cseheknek, és ez hatékony támogatást jelentene a kisantant tagjainak. Ennek egyetlen feltétele éppen az volt, hogy gyorsan elfogalhassák a Rajna vonalát, ami március 7-éig nem is okozott gondot.²⁶

Ugyanakkor Nagy-Britannia azonnal elutasította a katonai válaszcsepés lehetőségét, bár a locarnói egyezmény ezt lehetővé tette volna. Ugyanezen szerződés értelmében Franciaországnak jogában állt volna önállóan is fellépni, és Lengyelország is támogatásáról biztosította. A májusi választások közelsége miatt azonban a francia kormány visszariadt attól, hogy nagyobb hadműveletet indítson. A kormány döntésében két megfontolás játszott különösen fontos szerepet:

a) A kollektív biztonsághoz való ragaszkodás Locarno után egyre inkább dogmává vált. A legtöbb vezető elképzelhetetlennek tartotta, hogy Franciaország egyedül lépjen fel katonailag, inkább folytatták a látszólagos nemzetközi egyeztetést. A legfontosabb az volt, hogy a törvényekkel, a szerződésekkel és a Népszövetség alapító okiratával összhangban konszenzusra törekedjenek és ne szigetelődjenek el.

b) A katonai vezetők által festett helyzetkép megerősítette őket abban, hogy Franciaország nem menne semmire általános mozgósítás nélkül. Ez nyilvánvaló példája annak, hogy a katonai rendszer súlya milyen zavart okozhat a hírszerzési adatok felhasználásában, hiszen olykor az adatok eltorzítására is sor került. Bár a hírszerzési tevékenység meg-

²⁵ Lásd: *Peter Jackson*: i. m. 170–173. o. és *Klaus Michaelis*: 1938 Krieg gegen die Tschechoslowakei. Berlin, Michaelis-Verlag, 2004. 26. o.

²⁶ 1934-es feljegyzés, SHD, 7 N 3450.

világíthatja, hogy egy adott helyzetben milyen lehetőségek állnak rendelkezésre, a francia politikai döntéshozók nem kaptak erről világos tájékoztatást.

Az objektív szempontokat figyelembe véve valóban szükséges volt az általános mozgósítás? A francia hadsereg 1928. évi törvény utáni állapotát tekintve (a hadsereg elsősorban tartalékosokra épült), Gamelin becslései alapján biztosan, a Katonai Felderítő Hivatal adatai alapján pedig valószínűleg. Ha viszont azt nézzük, hogy Hitler csak 30 000 fős seereget tudott volna a Rajna-vidékre vezényelni (összesen körülbelül ennyi katona állt ekkor rendelkezésre a nagy átszervezés alatt álló hadseregben), akkor az általános mozgósítás szükségessége már kétségbe vonható.

A mondanivalónk szempontjából azonban azt emelném ki, hogy nem létezett olyan szervezet, ami lehetővé tette volna a megszerzett információk több szintű elemzését. Egy ilyen szervezet rákérdezett volna a vezérkarnál, hogy miért különböznek a feltevéseik a Hírszerző Szolgálat következtetéseitől, továbbá összefüggést teremtett volna a hírszerzés katonai, politikai és jogi tényezői között. A kormányülések szintje alatt nem került sor az információk összegzésére, és mivel akkor nem létezett a Nemzeti Biztonsági Tanács, sem az akkori brit *Cabinet Office* megfelelője (amelynek éppen ez volt a szerepe), ezért nyilván nem készülhetett a különböző szereplőknek szóló, előremutató összefoglalás.

Az 1938-as Szudétaválság

A bonyolult válság jól megvilágítja a veszély különböző (politikai-stratégiai és szűkebb értelemben véve katonai) tényezőit, az egyes résztvevők szerepét, valamint a francia döntéshozó rendszer akkori problémáit és működési zavarait hírszerzési, stratégiai és külpolitikai téren.

Először a legjobban körülhatárolható témával, a *stricto sensu* katonai veszély értékelésével foglalkozunk, majd a politikai-stratégiai veszély általánosabb kérdését, végül pedig a polgári és katonai koordináció problémáit elemezzük.

A Reich katonai kapacitásának értékelése és annak helytállósága

a) A német erők számszerűsítése

1938 márciusában, az *Anschluss* idején, Gamelin előadta a kormánynak, hogy Németország 900 000 fős hadsereggel rendelkezik, szemben Franciaország (gyarmatok nélkül) 400 000 fős hadseregével. Számításai szerint a német haderő békeidőben 50 aktív hadosztállal bír, amelyek száma háború esetén azonnal 130-ra és rövid alatt 200-ra növelhető, míg Olaszország 42 aktív hadosztályának száma a mozgósítás után 65-re emelhető.²⁷

Itt meg kell jegyeznünk, hogy az olasz erők létszáma rendkívül túlértékelt. A Hírszerző Szolgálat olasz osztályát 1935-ben megszüntették a német újrafegyverkezés bejelentését követő (rövid életű) francia–olasz politikai és katonai közeledés jegyében (stresai

²⁷ Elsősorban a következő anyagokat használtuk: az Archives Nationales Daladier-iratai (496 AP 9–11), az SHD Gamelin-iratai (1 K 224) és az SHD 2 N sorozata, valamint az alábbi műveket: *Général Gauché: Le Deuxième Bureau au travail (1935–1940)* (A Katonai Hírszerző Hivatal tevékenysége, 1935–1940). Paris, Amiot-Dumont, 1953.; *Klaus Michaelis: 1938 Krieg gegen die Tschechoslowakei*. Berlin, Michaelis-Verlag, 2004.; *Carl Dirks, Karl-Heinz Janssen: Der Krieg der Generale. Hitler als Werkzeug der Wehrmacht*. Berlin, Propyläen, 1999.; *Klaus-Jürgen Müller: Generaloberst Ludwig Beck*. Paderborn, Schöningh, 2008.

front). A Katonai Felderítő Hivatalnak ezután a római katonai attasé értékeléseire kellett hagyatkoznia, akit megszedítettek a fasizmus látványos külsőségei. Ennek fényében igen bölcsnek tűnik barátaink admirálisának mondása: „Mindig kémkedjünk szövetségeseink után, mert ez könnyebb és bármikor jól jöhet.”²⁸

Ráadásul Gamelin ismét borúlátóbb képet festett a kormánynak a helyzetről, mint a Hírszerző Szolgálat, bár a különbség most nem volt akkora, mint 1936-ban. A Hírszerző Szolgálat szerint a német hadseregnek békében 40 aktív hadosztálya volt, melyek száma várhatóan 60-ra emelkedik, míg a háborús idők ugyanezen számai 120, illetve 180.

1938 tavaszán a valós számok ennél alacsonyabbak voltak. Az ekkor többé-kevésbé bevethető haderő Ausztria (békés) elfoglalásában vett részt, ami több mint tíz hadosztályt, ebből két páncélost jelentett. A legfigyelemreméltóbb az, hogy (számos technikai probléma ellenére) a hadművelet mindössze 36 óra mozgósítás után megindult. Látni fogjuk, hogy ez az időintervallum jobban tükrözte a német katonai kapacitást, mint az állomány számadatai.

1938 nyarán, a Szudétaválság idején a német hadsereg (*Feldheer*) ténylegesen 49 aktív hadosztállyal rendelkezett, amelyből az ausztriai 5 még csak akkortájt volt alakulóban, és a többi 44 (köztük 5 páncélos és 4 gépesített hadosztály) állománya sem volt teljes, hiszen a tervezett alakulatok kb. 15%-a még hiányzott.

1938 nyarán az aktív német hadsereg 650 000 főt számlált, majd ez a szám 1 150 000-re emelkedett a Csehszlovákia elleni mozgósítás keretében (Zöld Terv).

Párizs ezúttal is túlértékelte a német erőket: 1938 szeptemberében 56, összesen egymillió fős aktív hadosztállyal számoltak, és úgy becsülték, hogy a Prága elleni mozgósítás után a Reich-nek 90 hadosztálya, azaz kétmilliós szárazföldi hadserege lesz. A Hírszerző Szolgálat 20 tartalékos hadosztállyal számolt (valójában 8 volt) és 36 *Landwehr* hadosztállyal (valójában 21 volt, de ekkor még szinte semmi harci értékkel sem bírtak). Itt meg kell jegyeznünk, hogy a Katonai Felderítő Hivatal még messzebb ment, mint a Hírszerző Szolgálat, hiszen 30-35 tartalékos hadosztállyal számoltak, ami teljesen irreális volt.

Szintén fontos, hogy a Hírszerző Szolgálat 3500-4200 páncélossal számolt, de valójában ezek száma mindössze 2100 volt. A Hírszerző Szolgálat már megvalósultnak tekintette a Berlin által október elsejére előírányzott számokat.

Ebből adódott, hogy a franciák szerint Berlin Csehszlovákia megtámadásán kívül képes lett volna általános háborút is folytatni. Ez döntő szerepet játszott abban, ahogy Párizs 1938 szeptemberében a Szudétaválságot kezelte: úgy gondolták, hogy Csehszlovákia megmentéséhez nem lenne elég háborúval fenyegetni Berlint, hanem valóban háborúra lenne szükség.

Megjegyezzük, hogy a britek közelebb jártak az igazsághoz: 1938 augusztusában csak 48 aktív hadosztállyal számoltak, bár a tartalékos alakulatok számát a franciákhoz hasonlóan ők is túlértékelték.²⁹

1939. április 28-án Gamelin jelezte Daladier-nak, hogy a Reich 1,2 millió fős sereggel rendelkezik, és ehhez jönnek még hozzá az SA és az SS tagjai, valamint a munkaszolgá-

²⁸ *Jean-Marie Palayret: L'Alliance impossible. Diplomatie et outil militaire dans les relations franco-italiennes (A lehetetlen szövetség. Diplomácia és katonai eszközök a francia-olasz kapcsolatokban).* Paris, Service historique de la Marine, 2004. 462. oldaltól.

²⁹ *Michaeli: i. m. 71-72. o.*

latosok (*Arbeitsdienst*), vagyis ugyanolyan túlzásba esett, mint 1936-ban. Mivel az olasz hadsereg létszámát 1,6-1,8 millió főre becsülte, összesen 3 millióra tette a tengelyhatalmak katonáinak számát. Ugyanakkor a feljegyzéséhez csatolt táblázat egymillió német és 485.000 olasz katonával számolt, ami mindössze a fele a fenti adatoknak!

Itt utalnék arra, hogy amit lehetett, a Wehrmacht a folyamatos átszervezés során már magába olvasztott a félkatonai szervezetekből, különösen a „laktanyákban állomásozó” rendőri erőket, amelyek valójában az egykori birodalmi hadsereg tagjait álcázták. E pragmatikus folyamat már önmagában felduzzasztotta a hadsereg létszámát, ezért hiba volt ezeket az erőket kétszer is számításba venni, ahogyan ezt Gamelin tette. Tény, hogy 1938-ban a *Reichsarbeitsdienst*et hozzácsatolták a Wehrmachthoz, de nem harcoló egységként, hanem (a Siegfried-vonalnál) építési feladatokat ellátó csapatként.

Gamelin előrejelzései (háború esetén rövidesen 200 német és 260 olasz hadosztállal számolt) teljes mértékben tévesek voltak: a német hadsereg 1939 szeptemberében 102 hadosztállal lépett háborúba. (Ezt a számot még Seeckt tábornok határozta meg 1925-ben a mozgósított hadsereget illetően, és ez a célkitűzés a politikai kockázatok ellenére sem módosult: 1914 augusztusához hasonlóan 8 hadsereget állítottak fel, ami lehetővé tette a kétfrontos támadó háborút.) A tervek szerint a Reich hadosztályainak száma csak 1941 júniusában, a Szovjetunió megtámadásakor érte volna el a kétszázat.

Megjegyezzük, hogy 1939 szeptemberében a Katonai Felderítő Hivatal 130 német hadosztállal számolt, ami 30%-kal több volt a valóságnál.

1938 szeptemberében Párizs kis mértékben a német légierőt is túlbecsülte. Gamelin 3000 repülőgépet jelentett Daladier-nak szeptember 25-én, ezzel szemben a valós szám 2880 volt. Ugyanakkor a gyártás ütemét alulbecsülték: 250 új géppel számoltak havonta, pedig 380 készült. Párizs pesszimista helyzetértékelésében a döntő szerepet azonban az játszotta, hogy Vuillemin tábornok, a légierő főnöke meg volt győződve arról, hogy a Luftwaffe nemcsak számszerűleg, hanem minőségileg is a francia légierő felett áll.

Vuillemin-t azonban a németek tudatosan félrevezették a Luftwaffe kvalitásait illetően: amikor szeptember elején meghívták Németországba, kizárólag a légierő legjobb arcát mutatták meg neki. Így nem tudta, hogy a bevethető repülőgépek mindössze 81%-a rendelkezett teljesen kiképzett legénységgel, továbbá hogy a bombázók fele elavult. Ugyanakkor a vadászrepülők 78%-a a legújabb technikát képviselte, és összességében a bevethető német légierő kétségtelenül túlerőben volt a francia-angol légierővel szemben.³⁰

1936-tól a németek készségesen ellátták adatokkal a brit légi hírszerzés vezetőjét a Luftwaffe harcképességét és a repülőgépek jellemzőit illetően. Még azt is lehetővé tették számára, hogy ellátogasson a német repülőgépgyárakba, és Vuillemin-hez hasonlóan őt is tudatosan megtévesztették a valóság megszőpítésével. Ez odavezetett, hogy amikor a brit és francia titkosszolgálatok összevetették információikat, egyezést tapasztaltak. 1938-ban ez is nagyban hozzájárult a szövetségesek óvatosságához.³¹

b) A német kapacitás állandó és szisztematikus túlértékelésének okai

Látjuk, hogy Párizs általában hozzávetőleg 30%-kal értékelte túl a német erőket. Ez több okra vezethető vissza. Először is, míg a katonai intézmények hagyományosan ere-

³⁰ Michaelis: i. m. 90. o.

³¹ F. W. Winterbotham: *The Nazi Connection*. New York, 1978.

jük eltitkolására törekedtek, addig a hitleri Németország ennek épp az ellenkezőjét tette, azaz a külföld felé igyekezett erejét a valóságosnál nagyobbak feltüntetni. Valójában Hitler egyfajta pszichológiai-politikai hadviselést folytatott, ám ezt a Szudétaválság idején Párizsban nem értették meg, és ez nagyon fontos a mondanivalónk szempontjából (látni fogjuk, hogy a Hírszerző Szolgálat és a Katonai Felderítő Hivatal nagyjából megértették, a politikai vezetők többé-kevésbé sejtették Hitler céljait, viszont a módszereivel nem voltak tisztában).

A német dezinformálási tevékenységen kívül arra is felhívjuk a figyelmet, hogy a Katonai Felderítő Hivatal gyakran megemelte a Hírszerző Szolgálat által becsült számokat;³² és láttuk, hogy Gamelin még ezeket is hajlamos volt növelni.

Ennél is súlyosabb probléma volt azonban az a rendszerszerű hibaforrás, amelynek lényege, hogy a Hírszerző Szolgálat következetesen egybemosta a német erők tervezett létszámát és felfegyverzettségét az adott időpontban létező létszámmal és fegyverzettel.³³ A német újrafegyverkezési folyamat rendkívüli bonyolultságát csak részben értették. Ennek az a magyarázata, hogy a Hírszerző Szolgálat az 1914 előtti császári hadsereg nyilvántartási módszereit követve továbbra is csak a kész alakulatok létszámát vette figyelembe kimutatásaiban. Ugyanakkor a *Wehrmacht* a szervezés alatt álló alakulatokat is feltüntetette a szervezeti ábrán attól kezdve, hogy létrejött az adott alakulat felállításával megbízott vezérkar. Ez a Hírszerző Szolgálatnál folytonos anticipációt eredményezett.

Tegyük hozzá, hogy a Hírszerző Szolgálat és a Katonai Felderítő Hivatal tökéletesen felfogták, hogy a német hadsereg átszervezés alatt áll és vannak még gyenge pontjai, miközben arra törekszik, hogy ezek minél hamarabb eltűnjenek.³⁴ Gamelin a német hadsereg hiányosságairól azonban nem tájékoztatta a politikai vezetést, talán 1938. szeptember 25-ét kivéve, amikor kiemelte, hogy a németeknek kevés a képzett tisztjük és tartalékosuk. Bár a hadosztályok száma sokatmondó lehet a civilek számára is, a szervezeti problémák megértése már nagyfokú szakmai hozzáértést kíván. Ha a nemzetvédelmi tanácsok ülésein résztvevő katonai felső vezetők és politikai vezetők közül ez utóbbiakat nem segítik jól tájékozott szakértők, akkor fennáll annak a veszélye, hogy a fontos részleteket nem értik meg. Márpedig ezen tanácsok jegyzőkönyveit látván nyilvánvaló, hogy éppen ez történt.

c) A Hírszerző Szolgálat tudta, de úgy tűnik, hogy Gamelin nem értette meg vagy legalábbis nem tájékoztatta a kormányt arról, hogy a probléma inkább minőségi, mint mennyiségi kérdésre vezethető vissza, hiszen a német hadsereg más jellegű volt, mint a francia. 1939. március 17-én Gauché ezredes, a Katonai Felderítő Hivatal főnöke azt írta Gamelin-nek, hogy a folytonosan mozgósított német hadseregnek mindössze 2-4 napra van szüksége egy hadművelet megindításához. Mivel az állandó mozgósítás miatt már nem lehetett a mozgósítás előjeleinek a megfigyelésére támaszkodni, az egyetlen megoldás a gépesített erők megindulásának figyelemmel kísérése volt, ami viszont csak 4-8 napos előrejelzést tett lehetővé. (1953-ban megjelent könyvében Gauché kiemelte a *Wehrmacht* azon jellegzetességét, miszerint egy aktív zászlóalj a parancs kiadása után négy órával képes volt a laktanyát elhagyva a pályaudvar felé vonulni, és ezt az ezred többi zászlóalja is

³² Gauché: i. m.

³³ Michaelis: i. m.

³⁴ Gauché műve nagyon szemléletes: a német hadsereg bemutatása pontosan egybevág a mai történészek álláspontjával (Klaus-Jürgen Müller, Klaus Michaelis, Carl Dirks és Karl-Heinz Janssen).

meg tudta tenni. Franciaországban ehhez egy hétre volt szükség, és egy zászlóalj távozása az ezred többi zászlóaljánál jó ideig zavart okozott.) A francia hírszerzésnek tehát egy teljesen más típusú hadsereggel volt dolga. (Didelet ezredes, berlini katonai attasé március 21-i jelentése is ezt tükrözte: Berlin több, bármikor megváltoztatható haditervvvel rendelkezik, amelyek közül a Führer az utolsó pillanatban választ. A végrehajtás villámgyors és az azonnali katonai akcióról mindössze az árulkodik, hogy „átfestik a katonai jármű számát, reggel járműszloppal találkozunk az autósztrádán vagy este bőröndöket cipelő fiatalokat látunk kijönni a pályaudvarról, akik utána teherautóra szállnak...”).³⁵

Gamelin ugyan átadta Gauché feljegyzését Daladier-nak, de széljegyzetében csupán Franciaország védelmi doktrínájának helyességét emelte ki, valamint hangsúlyozta, hogy ezen irányelv megszilárdítása érdekében szükség van a francia határvédelmi rendszer tökéletesítésre. Ugyanakkor Gamelin nem számolt a *Wehrmacht* 1937 óta végbement folyamatos minőségi fejlesztéséből adódó összes következménnyel, jóllehet ezeket a Katonai Felderítő Hivatal pontosan leírta, és ezt követően német források is megerősítették. Itt nem az volt a probléma, hogy nem álltak rendelkezésre megfelelő adatok, hanem az, hogy a hírszerző szervek kellemetlen következtetései ellenére sem sikerült túllépni az elfogadott doktrínán.³⁶

d) Ugyanakkor a Hírszerző Szolgálat bizonyos információkhoz nem jutott hozzá. A német hadseregben ugyanaz a vita folyt a páncélosokról, mint a francia haderónél. Vajon a gyalogság támogatására célszerű használni őket vagy önálló hadosztályként? A vezérkari főnöki posztot 1938-ig betöltő Beck tábornok azt az igen pragmatikus döntést hozta, hogy mindkét változatot kipróbálja: olyan moduláris szerkezetű páncélos zászlóaljakat, gépesített gyalogsági és vontatott tüzérségi alakulatokat hozott létre, amelyek elemeit a hadgyakorlatokból leszűrt tapasztalatok alapján egymással kombinálni lehetett. Minden véleményt figyelembe véve, így jött létre 1938-ban egy teljesen gépesített hadsereg (az akkori nyolcból), amely páncélos hadosztályokból, gépesített gyalogos hadosztályokból és könnyű (gépesített) hadosztályokból állt, ez utóbbiakat 1940-től páncélos hadosztályokká alakították át.³⁷ Ez a világon egyedülálló haderő számos kísérlet eredményeképpen jött létre és ma már tudjuk, hogy a legfontosabb eleme a kiváló rádiókommunikációs hálózat volt. Erre a Hírszerző Szolgálat nem figyelt fel, valószínűleg azért, mert annyira újdonság volt (technikai megelapetés).

e) A gazdasági hírszerzés problémája

Gamelin-t megfelelően tájékoztatták arról, hogy gazdasági téren a németek nincsenek felkészülve a háborúra. Szeptember 26-án jelezte a briteknek, hogy nyersanyag, és különösen kőolaj híján a németeknek nehézséget okozna a hosszú háború³⁸, ami tökéletesen igaz is volt.³⁹

Azonban Gamelin túlértékelt a gazdasági tényező szerepét, ami odavezetett, hogy ezúttal is a Reich elleni 1917–1918-as szövetségi blokádtaktikáját kívánta alkalmazni. A Gamelin által Daladier-nek szeptember 13-án megküldött Csehszlovákiáról szóló tanul-

³⁵ Documents Diplomatiques Français, 1936–1939, XV. k. 111. sz.

³⁶ Archives nationales (Paris), Daladier-iratok, 496 AP 11.

³⁷ Klaus-Jürgen Müller: Generaloberst Ludwig Beck. Eine Biographie. Schöningh, Paderborn, 2008. 216. és 222. o.

³⁸ *Le Goyet*: i. m. 157. o.

³⁹ *Michaelis*: i. m. 33–38. o.

mánya a blokádot részesítette előnyben a tényleges katonai fellépéssel szemben. Ez az első világháborús hosszú háború sémáját követte, ami a szövetségesek fokozatos fegyverkezése és az Egyesült Államok későbbi beavatkozására épült.

Vizsont ennek a műltra épülő elképzelésnek az alapján nem lehetett megérteni sem Hitler általános stratégiáját (a támadások elaprózása), sem operatív stratégiáját (villámháború), pedig ezeknek éppen az volt a céljuk, hogy megakadályozzák, hogy a Reich olyan általános és hosszú háborúba bonyolódjon, ami 1918-ban a veszét okozta. Pedig a Katonai Felderítő Hivatal 1934 és 1937 között igen helytálló következtetésekre jutott e stratégiákat illetően, és ez a Gauché tábornok által idézett iratokból is kitűnik.⁴⁰

Németország stratégiai szándékainak megítélése

Gamelin úgy vélte, hogy a Reich 1938 szeptemberében kétfrontos háborút tervez. Azt hitte, hogy Németország 50 hadosztályt fog bevetni Csehszlovákia és Lengyelország ellen, valamint további 80 hadosztállyal támadna Franciaország ellen, míg Olaszország negyvennel. Úgy gondolta, hogy Franciaország nem lenne képes áttörni a *Westwall*-t, és hogy Csehszlovákia megsegítésének egyetlen módja az, ha a lehető legtöbb német csapatot lekötik nyugaton. Gamelin szerint Csehszlovákia így is vereséget fog szenvedni, és csak azután nyeri vissza függetlenségét, miután a szövetségesek megnyerik a hosszú háborút, amelynek első szakaszában a nyugati fronton hosszas védekezést folytatnak majd.

Ezt az 1914–1918-as háború mintáján alapuló értékelést a Hírszerző Szolgálatnak és a Katonai Felderítő Hivatalnak az 1938-as német haderőről szóló túlzó következtetései megerősíteni látszottak. Pedig Hitler ekkor még nem lett volna képes általános háborút folytatni és ez nem is állt szándékában, ugyanis meg volt győződve arról, hogy a franciák és az angolok engedni fognak. Hitler csak 1939 nyarán, miután befejeződött a már 1925-ben előirányzott 102 hadosztályos hadsereg felállítása vélte úgy, hogy – bár szeretne volna elkerülni – megkockáztathatja a kétfrontos háborút (miután az augusztus 23-i német-szovjet szerződéssel kiiktatta a szovjet veszélyt). 1939-ben számos francia vezető mégis úgy gondolta, hogy a Führer „blöfföl”, pedig 1939-ben már nem ez volt a helyzet. Ugyanakkor 1938-ban a legtöbb vezető minden bizonnyal tévesen úgy vélte, hogy Hitler kész háborúzni.

A szövetségesek relatíve erősebbek voltak-e 1939-ben, mint 1938-ban?

A hitleri Németország terveit illetően legpesszimistább vezetők elsősorban azzal érveltek az 1938. szeptemberi müncheni egyezmény megkötése mellett, hogy a szövetségesek hadereje gyengébb, mint a németeké. Azt is mondták, hogy az 1936-ban megindult angol és francia újrafegyverkezés gyorsan megváltoztatja majd a helyzetet, ezért a szövetségeseknek mindenképp időt kell nyerniük. Daladier és Gamelin is ezt az álláspontot képviselte, ezért lépett Franciaország 1939-ben háborúba, miközben 1938-ban erre még nem volt hajlandó.

⁴⁰ *Gauche tábornok*: Le Deuxième Bureau au travail (A Katonai Hírszerző Hivatal tevékenysége). Panazol, Lavauzelle, 2008. 34–39. és 124–125. o.

De mi volt a helyzet valójában? 1939 szeptemberében Hitler 38%-kal több hadosztályaival és négyszázzal több (és nagyobb teljesítményű) harckocsival rendelkezett, mint egy évvel korábban. A Luftwaffe ugyan nem növelte alakulatainak számát, de a gépek száma 380 helyett immár 630-cal nőtt havonta. A szövetségeseket tekintve csak a francia légierő mutatott némi előrelépést, ám ez is csak 70 új repülőgépet jelentett havonta. Általában véve elmondható, hogy a Reich hadereje nagyobb mértékben erősödött, mint a szövetségeseké, és ehhez a cseh modern fegyverekészletek is jelentősen hozzájárultak.⁴¹ Vajon a szövetségesek 1942-ben ledolgozhatták volna hátrányukat azzal, hogy fegyvereket rendeltek az Egyesültek Államoktól?

Érdemes felidézni Schwerin von Krosigk birodalmi pénzügyminiszter véleményét, aki 1938. szeptember elsején azt írta Hitlernek, hogy a nyersanyaghiány és a gazdaság helyzete miatt a Reich még nem áll készen a háborúra, viszont gyorsabb ütemben erősödik, mint a szövetségesek.⁴²

A Katonai Felderítő Hivatal tisztában volt a helyzettel, de Gamelin nem akarta erről nyíltan tájékoztatni a kormányt azon a bizonyos 1939. augusztus 23-i tanácsülésen, ahol kijelentette, hogy a hadsereg készen áll egy esetleges háborúra.⁴³

A Reich politikai-stratégiai veszélyének értékelése

A Katonai Felderítő Hivatal már 1937-től rendelkezett olyan adatokkal, amelyekből nagy pontossággal lehetett következtetni Hitler 1938 és 1941 közötti agressziós terveire, ideértve a Szovjetunió megtámadását is. A fontos szerepet betöltő ügynök, Hans Thilo Schmidt már 1937. november 5-én átadta a hivatalnak a birodalmi kancellárságon tartott előző napi tanácskozás jegyzőkönyvét, amelyen Hitleren kívül von Neurath külügyminiszter, Göring és a vezérkari főnökök vettek részt. Ezen az értekezleten a Führer felfedte rövid- és középtávú terveit és azok ütemtervét is, beleértve Ausztria és Csehszlovákia 1938-ra tervezett bekebelezését is.⁴⁴ A Reich terjeszkedési terveinek ezen térképe nagyon hasonlít a német hódítás csúcspontjára elért 1942-es állapotra.⁴⁵ Ezenkívül a Hírszerző Szolgálat és a Katonai Felderítő Hivatal nagyon komolyan vette a *Mein Kampf*-ot, amit Hitler tényleges programjának tekintettek (egyébként ők álltak a Nouvelles Editions Latines kiadónál 1934-ben megjelent „illegális” francia fordítás mögött is). Az „emberi” hírszerzés kétségkívül jól működött.

(Tegyük hozzá, hogy a Hírszerző Szolgálat 1934 óta tökéletesen tájékozott volt a németek franciaországi manővereit illetően: a francia katonai levéltár [SHD] Moszkvától visszakapott dokumentumai között található hozzávetőleg 160 dokumentumfotóból álló „Westrick-akta” ennek ékes bizonyítéka. Az anyagot Westrick párizsi lakásába behatolva szerezték meg, és kiderül belőle, hogy a magas rangú német ügynök szoros kapcsolatot ápolt a később francia kollaboráns elit tagjaival, köztük Fernand de Brinonnal és Mayol de Luppé prelátussal.)

⁴¹ *Michaelis*: i. m. 175–177. o.

⁴² Akten der Reichskanzlei. Die Regierung Hitler, Bd. V. 1938. Oldenbourg, 2008. 652–653. o.

⁴³ *Gauché*: i. m.

⁴⁴ *Elisabeth du Réau*: Edouard Daladier. Fayard, 1993. 205–206. o.

⁴⁵ *Gauché*: i. m. 34–49. o.

A német veszély nagyságának megítélésében München előtt viszonylag bizonytalan Gamelin München után már világos álláspontot képviselt: a békének vége lesz, és a Reich továbbterjeszkedik kelet felé.⁴⁶ December 3-án azt írta Daladier-nak, hogy a Reich tavasszal képes lesz nagy háborút kezdeményezni.⁴⁷ December 19-én jelezte Daladier-nak, hogy Berlin még 1939 nyara előtt megtámadja Lengyelországot, és azt is hozzátette – ami arról tanúskodik, hogy már sokkal jobban értette Hitler politikai-katonai stratégiáját, mint München előtt –, hogy a háború már békeidőben megkezdődik diplomáciai akciókkal, a propaganda által szított népmozgalmakkal és megfélemlítő katonai lépésekkel.⁴⁸

A francia politikai vezetők viszont kevésbé voltak borúlátóak. Bár tisztábban látták a helyzetet, mint brit kollégáik, mégsem fogták fel a hitleri terveket teljes valójukban, különösen nem azok geopolitikai és faji logikáját. Úgy értelmezték Berlin politikáját, mint az 1919-es veszteségek revíziós szándékát, azaz számos kelet-európai határ megkérdőjelezését a német kisebbség helyzetének rendezése céljából, továbbá a gazdasági és politikai befolyás kiterjesztését Kelet-Európában a Vilmos-korszak politikájának újraesztése jegyében. E hagyományos nézőpontból kiindulva hagyományos választ adtak a helyzetre: tárgyalni kell Berlinnel az új európai egyensúly megteremtése érdekében. Az elsődleges cél a háború elkerülése volt egyrészt az 1914–1918-as világhétség emléke miatt, másrészt, ahogy láttuk, a német katonai veszély túlértékelése okán.

Mindemellett nem győzzük hangsúlyozni, hogy a Németországgal kapcsolatos francia politika 1933-tól (de valójában már az 1925-ös locarnói egyezménytől) a „kollektív biztonság” elvén alapul, ami az 1914 előtti szövetségi rendszerektől eltérően azt jelenti, hogy a biztonsági rendszer a potenciális ellenséget is magában foglalja. Georges Bonnet, az 1938–39-es külügyminiszter szavaival élve Franciaország 1933 óta folyamatosan arra törekedett, hogy „elfogadtassa Németországgal a kollektív biztonsági rendszert és elérje, hogy Németország elszigetelt és kiszámíthatatlan erőből az európai hatalmai egyensúly részévé váljon”.⁴⁹

Bár a kollektív biztonság rögeszméje részben Franciaország relatív gyengeségének felismeréséből fakadt, de ezen túlmenően nemzetközi filozófiává vált. Az első világháború okozta trauma miatt természetesen érthető, hogy az Aristide Briand által népszerűsített irányzatot a tömegek és az elit egyaránt lelkesen fogadta. Ez a magyarázata annak, hogy kezdetben a többség sikerként értékelte a müncheni egyezményt, hiszen Hitler lemondott az erőszakról és diplomáciai keretek között szerezte meg, amire vágyott.

Tény, hogy a francia álláspont sem volt egységes. Míg Daladier inkább a nagyhatalmak egyensúlyát kívánta megteremteni a kisebb országok kizárásával – a müncheni konferencia éppen erről szólt –, addig Georges Bonnet olyan értekezletet szeretett volna, amin minden érdekelt ország, így a Szovjetunió is részt vesz. Bonnet elképzelése valójában közelebb állt a locarnói értelemben vett kollektív biztonság elvéhez.

⁴⁶ 1938. október 12-i feljegyzés, SHD, 2 N 224.

⁴⁷ SHD, DITEX, 1K224/9.

⁴⁸ SHD, 2 N 224. Joggal merül fel a kérdés, honnan jött ez az éleslátás, hiszen a kevés tagból álló kormány összetétele nem változott (Lásd: Martin Alexander, op. cit. 94. oldaltól). Feltételezhetően a Hírszerző Szolgálat és a Katonai Felderítő Hivatal elemzései értek lassacskán célba.

⁴⁹ *Georges Bonnet*: Fin d'une Europe. De Munich à la guerre (Egy Európa-ideál vége, Münchentől a háborúig). Genève, Le Cheval ailé, 1948. 44. o. Ez a Bonnet-mű mutatja be legjobban ezt a politikát.

Az azonban egyértelműen kijelenthető, hogy a titkosszolgálatok számára nyilvánvaló német veszélyt – amivel egyébként a katonai hatóságok is nagyjából tisztában voltak (1939-ben jobban, mint 1938-ban) – a civil vezetők többsége nagyon más szemüvegen keresztül látta. Ők ugyanis integrálni akarták a hitleri politikát az európai nagyhatalmak hagyományos egyensúlyi politikájába vagy az új kollektív biztonsági rendszerbe. Ez a fajta gondolkodás nem kifogáskeresés vagy menekülés volt, valóban hittek benne, és ez elhomályosította a látásukat. A katonai hírszerzés hiányosságai és az információk lehető legrosszabb tálalása a politikai vezetés felé – ami a közvetlen német katonai veszély eltűzéséhez vezetett – csak megerősítették a vezetők fenti politikai szemléletét, és ez megakadályozta őket a német politika objektív értékelésében. Néhányan, köztük Daladier is 1939 tavaszától eltávolodtak ettől az irányzattól, de ekkor már túl késő volt.

Mennyit tudtak Londonban és Párizsban a Csehszlovákia lerohanását ellenző németországi konspirációról?

Tudjuk, hogy a német katonai vezetők, köztük a vezérkari főnök Beck tábornok tartottak a Szudétaválság következményeitől. A Führertől eltérően úgy gondolták, hogy Csehszlovákia megtámadása esetén Párizs és London nagy valószínűséggel a csehek segítségére sietne, ezért még államcsínyt is készek voltak végrehajtani.⁵⁰ A briteket szeptember elején közvetítők tájékoztatták a Foreign Secretary Halifax szintjén. A fő informátor a diplomata Erich Kordt volt, aki nagyon fontos pozíciót töltött be a német külügyminisztériumban (*Auswärtiges Amt*) és akinek fivére, Theo a Reich londoni nagykövetségén teljesített szolgálatot. Mindkét Kordt-testvér az összeesküvők közé tartozott.⁵¹ Világosan az angolok értésére adták, hogy minden London és Párizs határozottságától függ. Amennyiben a szövetségesek engednek, lehetetlen lesz Hitler ellen államcsínyt elkövetni akkor, amikor háború nélkül ekkora győzelmet arat.⁵²

Mint tudjuk, az angolok a tárgyalás mellett döntöttek, és ez meghiúsította az összeesküvők terveit. Vajon készek lettek volna elmenni a végsőkhig? A történetírás újabban kételkedik benne, de természetesen ezt ma már nem lehet bizonyítani. Ahhoz viszont kétség sem férhet, hogy a katonai felső vezetés lázongott. Vajon Párizs tudott erről? Úgy tűnik, hogy a britektől eltérően a francia vezetők nem nagyon voltak tisztában azzal, hogy mi zajlik a német hadseregben⁵³, pedig a francia titkosszolgálatok valószínűleg értesültek róla. Pierre Nord, aki néhány regényét háború előtti hírszerzési akták alapján írta, egész könyvet szentelt az ügynek. A *Premier complot contre Hitler* (Az első Hitler-ellenes összeesküvés)⁵⁴ című műből kiderül, hogy két korabeli újságíró is megemlítette az összeesküvést: Geneviève Tabouis az *Œuvre* szeptember 6-i számában, illetve André Pironneau a szeptember 11-i *Epoque*-ban. Azt is tudjuk, hogy Theo Kordt Londonban tájékoztatta

⁵⁰ Klaus-Jürgen Müller: Generaloberst Ludwig Beck i. m.

⁵¹ Ugyanakkor kapcsolatban álltak az Abwehr főnökével, Canaris admirálissal is: arra törekedtek, hogy eredményeket csikarjanak ki a szövetségesektől, de kevesebb kockázattal, mint Hitler (Kordt-iratok, müncheni Modernkori Történeti Intézet).

⁵² Erich Kordt: Nicht aus den Akten..., Stuttgart, 1950. 240. oldaltól.

⁵³ Elisabeth du Réau, aki tanulmányozta az Edouard Daladier-hez eljutó hírszerzési adatokat, csak a briteknél talált az üggyel kapcsolatos információt, *Daladier*: i. m. 256. o.

⁵⁴ Megjelent a Librairie des Champs-Élysées gondozásában 1976-ban.

Maillaud-t, a londoni Havas ügynökség igazgatóhelyettesét, aki továbbadta az információt a francia nagykövetségnek.⁵⁵ Ismét arra a következtetésre jutunk, hogy az információk továbbítása jobban működött Londonban, mint Párizsban.

Rossz polgári-katonai koordináció a müncheni válság idején

Természetesen voltak olyan politikai vezetők, akik jobban ítélték meg a helyzetet és megértették, hogy bár az együttműködésen alapuló integrációs politika Stresemann idejében még célravezetőnek tűnt, a hitleri Németországgal szemben nem alkalmazható. A legfontosabb így gondolkodó politikus a pénzügyminiszter Paul Reynaud, de a miniszterelnöki és hadügyminiszteri posztot egy személyben betöltő Daladier egy kézben tartotta a hírszerzési csatornákat és monopolizálta a döntési folyamat nagy részét. Georges Bonnet – aki gyakran nem értett egyet Daladier-val – volt az egyetlen miniszter, aki ténylegesen részt vett a válságkezelésben. Míg Nagy-Britanniában a kormány vita után kollektív döntést hoz, addig Párizsban „one-man show” zajlik, amihez a kiváló Bonnet asszisztál. A francia kormánytagoknak soha nem volt lehetőségük arra, hogy együttesen és racionálisan értékeljék a német veszélyt.

Daladier azonban nem volt ura a helyzetnek, bár a jelenlegi történetírás Daladier rehabilitálására törekvő irányzata ennek az ellenkezőjét állítja. Katonai kérdésekben csak korlátozott ismeretekkel rendelkezett, legfeljebb a hagyományos fegyverzet-ellátásban volt jártas, ugyanakkor a német hadsereg szervezeti és elméleti kérdéseire nem értett, és Gamelin sem igyekezett felvilágosítani.

A hírszerzés területén Daladier-nak ugyanaz volt a gyengéje, mint általában a francia politikusoknak, vagyis hogy a hivatalos szolgálatokon kívül megvoltak a saját informátorai. Ami a diplomáciát illeti, az angolokkal folytatott tárgyalásainak jegyzőkönyveiből egyértelműen kiderül, hogy Chamberlain (és Bonnet) sokkal jobban ismerték nála az ügyeket. Mivel Franciaországban nem létezett olyan szervezet, amely koordinálta volna a különféle hírszerzési tevékenységeket, valamint a kül- és védelmi politikát, a végső összegzés egyedül Daladier-ra hárult, aki viszont erre nem volt képes.

A külügyminisztérium rendkívül megosztott. Azon túl, hogy a miniszter időnként önálló kezdeményezéseket tesz, a politikai igazgató René Massigli az *Anschluss* óta már nem hisz a főtitkár Alexis Léger szívügyében, a kollektív biztonságban.

Tény, hogy a rövid életű Blum-kormány 1938. áprilisi hatalomra kerülése után rendszeres heti értekezletet tartottak a külügyminisztérium, a vezérkar és a hírszerző szolgálatok képviselőinek részvételével, de ezek csak apró részleteket érintő titkos katonai információk megvitatására vagy olyan nemzetközi információk cseréjére korlátozódtak, amelyeket a hírügynökségek is nyilvánosságra hoztak. Ez a fórum tehát alkalmatlan volt hírszerzési stratégia kidolgozására vagy a megszerzett információk összegzésére.

Általában véve elmondható, hogy a britekhez és a németekhez képest a munkaszervezés pocsék volt. Gamelin – aki nagyon is tisztában volt Csehszlovákia ipari és stratégiai jelentőségével – ajánlásokat fogalmazott meg a müncheni konferenciára annak érdekében,

⁵⁵ Lásd: *Henri Noguères: Munich ou la drôle de paix* (München, avagy a furcsa béke). Robert Laffont, 1963. 87. o.

hogy a Szudéta-vidék elcsatolása után az országnak továbbra is védhető határa és életképes gazdasága lehessen. Ezekről az ajánlásokról azonban nem esett szó sem Münchenben, sem a müncheni egyezményt aláíró négy ország (Anglia, Franciaország, Olaszország, Németország) képviselőinek részvételével tartott bizottsági értekezleteken, amelyek a végleges határvonalról döntöttek. És még azt sem tudjuk, ez hogyan fordulhatott elő. Bár a konferenciáról három francia beszámolót is ismerünk, az egyik az események közvetlen tanújának, a berlini nagykövet André François-Poncet-nak az emlékirata, míg a másik kettő Alexis Léger felszólalásait idézi, ugyanakkor hivatalos jelentés vagy összefoglaló nem létezik.⁵⁶ A három beszámoló tartalma azonban nemcsak hogy nem vág egybe, hanem kifejezetten ellentmond egymásnak...

A német–szovjet szerződés valóban meglepetésnek számított?

Az egész helyzetet megváltoztató, döntő fontosságú 1939. augusztus 23-i német-szovjet szerződéssel kapcsolatban elmondható, hogy a párizsi vezetés már nagyon korán értesült egy lehetséges Hitler-Sztálin közeledésről. Payart moszkvai ügyvivő és kiváló Szovjetunió szakértő már április 2-án figyelmeztette Párizst, hogy az angol és francia közeledés mellett Moszkva esetleg másik politikát is fontolgat. (Payart a „vezetők váltakozó elképzeléseiről” beszélt).⁵⁷

Az éles eszű kormánytag Paul Reynaud már május elején tisztában volt Payart információinak jelentőségével, de Párizs és London még áprilisban úgy döntött, hogy tárgyalásokat kezd Moszkvával a Reich elleni politikai-katonai blokk kiépítése érdekében.⁵⁸ E tárgyalások azonban több okból is igen lanyhák voltak: egyrészt a Párizs és London közötti, másrészt a francia kormányon belüli nézetkülönbségek miatt (egyes kormánytagok úgy vélték, hogy az 1938 novemberétől megnyilvánuló, Tunéziát és Korkizát érintő olasz fenyegetés valósabb, mint a német-lengyel háború lehetősége), valamint azért is, mert a szövetségesek azt hitték, van idejük, ezért csak elrettentési politikában és nem azonnali háborúban gondolkodtak. Ezenkívül Gamelin úgy vélte, hogy a Szovjetunió nem képes valódi katonai támogatásra és legfeljebb Lengyelország ellátását tudná megoldani.⁵⁹

Augusztus 21-én, Naggiar moszkvai nagykövet értesítette Párizst, hogy Berlin az angolok és franciák által folytatott szövetségi tárgyalások meghúsvívása érdekében talán éppen „területi módosításokat” javasol Sztálinnak.⁶⁰ Közvetlenül a német-szovjet meg nem támadási szerződés aláírása után, azaz már augusztus 24-étől számos információ érkezett a párizsi külügyminisztériumba a paktum titkos záradékairól, amelyek felosztották Lengyelországot és a balti államokat a két aláíró fél között.⁶¹

⁵⁶ A már említett Bonnet-emlékiratokon kívül a Daladier-kormány tagja *Jean Daridan* műve: *Le chemin de la défaite 1936–1940 (Út a vereséghez, 1936–1940)*. Paris, Plon, 1980. Daladier maga is írt beszámolót a müncheni konferenciáról a hadsereg levéltára számára, amelyben azt állítja, hogy eltökélten védte Gamelin álláspontját (korlátozott területelvétel Csehszlovákia életképességének megőrzése érdekében), miközben Léger-től nem kapott használható tanácsot. Viszont ezt Daladier 1963-ban írta. Az események tanúi közül azonban senki sem emlékszik arra, hogy Daladier elszántan védte volna Csehszlovákiát.

⁵⁷ Documents Diplomatiques Français, 1936–1939. XV. k. 235. sz.

⁵⁸ Lásd: *Paul Reynaud*: 318. oldaltól.

⁵⁹ Documents Diplomatiques Français, 1936–1939. XV. k. 416. sz.

⁶⁰ DDF, XVIII. k. 183. sz.

⁶¹ DDF, XVIII. k. 376. 377. 378. és 445. sz.

Ugyanakkor a Nemzetvédelmi Állandó Bizottság felső vezetése már augusztus 23-án feljegyezte a német–szovjet szerződés hírért, és arra a következtetésre jutott, hogy Lengyelország megtámadása bármikor bekövetkezhet. Arról is döntés született, hogy Franciaország támogatni fogja Varsót, de a paktum stratégiai következményeiről nem esett szó.⁶² Pedig Moszkva és Berlin szövetsége Gamelin stratégiájának egyik kulcsfontosságú elemét hatástalanította, mégpedig a Reich blokádját, amivel ki lehetett volna húzni 1942–43-ig, azaz a kedvezőbb erőviszonyok megteremtéséig. A benukt kormány az április eleje óta érkező figyelmeztetések ellenére sem gondolta át alaposan a helyzetet (pedig ezek egyértelművé tették, mit jelent Sztálinnak a párt XVI. kongresszusán, március 10-én elhangzott azon kijelentése, hogy a Szovjetunió „nem fogja másoknak kikaparni a gesztenyét”). Vajon hogyan alakultak volna a dolgok, ha létezik a hírszerzést a legmagasabb szinten összefogó szervezet, ami az április eleje óta észlelt különböző jelek alapján (ezek összegzése nem történt meg) értesítette volna a politikai vezetést arról, hogy Berlin versenyt fut a szövetségesekkel Moszkva felé és minden nap számít? Hogyan alakultak volna a dolgok, ha egy jól működő politikai-stratégiai szervezet levonta volna a következtetéseket és megvilágította volna a lehetőségeket?⁶³

Összegzés

Megállapítható, hogy a külügy és különösen a hírszerzés területén hiányzott egy hatékony koordinációs szervezet. Jóllehet az első világháború alatt létrehozta hasonlókat, de a nagy háború tanulságai és az akkori kezdeményezések 1919 után feledésbe merültek. A különböző minisztériumi főosztályok közötti koordináció, de különösen a hadügyminisztériumi főosztályokkal való külügyi együttműködés újra ugyanolyan hiányosságokat mutatott, mint 1914 előtt.

1929-től, de még inkább 1936-tól azonban elindult az átszervezési folyamat a kormányzat stratégiai döntéseinek koordinációja érdekében. Ennek keretében került sor a Nemzetvédelmi Főtanács (CSDN) reformjára 1929-ben, a kormány főtitkárságának létrehozására 1936-ban, valamint a Nemzetvédelmi Állandó Bizottság felállítására ugyanebben az évben, melynek főtitkárságát kibővítették és átszervezték. Ezenkívül létrejött egy „heti összekötő bizottság” is, amelynek diplomata és katonatiszt tagjai a külügyminisztériumban ülészttek. Ugyanakkor e kezdetleges rendszer kevésbé volt hatékony, elsősorban azért, mert Daladier miniszterelnök, védelmi miniszter és 1938-tól háborús miniszter úgy vélte, hogy a személye köré szerveződő koordináció elegendő. Ezenkívül a kor legtöbb politikusához hasonlóan ő is jobban bízott a félhivatalos ügynöki szerepet betöltő személyes ismerőseiben, mint a hivatalos hírszerző és elemző szolgálatokban. Másfelől az elsősorban katonai hírszerzés visszakerült az 1914 előtti állapotába és nem volt lehetősége arra, hogy közvetlenül juttassa el önálló elemzéseit a legfelső állami vezetőkhez, mert az anyagokat a vezérkar megszurta és gyakran elferdítette. Kijelenthető, hogy a megszerzett informáci-

⁶² DDF, XVIII. k. 324. sz.

⁶³ Ez szervezeti és nem személyi kérdés volt, hiszen többen is képesek voltak helyzetértékelésre, elég *Paul de Villelume* ezredes, külügyminisztériumi és vezérkari összekötő naplóját elolvasni, hogy erről meggyőződjünk (*Journal d'une défaite*. Août 1939- Juin 1940 (Egy vereség naplója. 1939 augusztus – 1940 június). Fayard, 1976.).

ók értékelése volt a rendszer (nagyon) gyenge pontja. Így a német katonai veszélyt gyakran felnagyították, például a Ruhr-vidék visszafoglalásakor vagy a müncheni konferencia idején, ami megerősítette a kormány tartózkodó politikáját. Ráadásul a külügyminisztériumi elemzéseket nem koordinálták és nem vetették össze a katonai hírszerzés információival. Az 1936 és 1940 közötti időszak végzetes eseményeinek nagy részét ez a helyzet okozta.

Megjegyezzük, hogy egy Romániával kapcsolatos téves riasztás után, 1939 áprilisának végén a külügyminisztérium főtitkára Alexis Léger azt javasolta a védelmi minisztériumnak, hogy a két minisztérium hírszerzési és elemzési tevékenységének összehangolása érdekében hozzanak létre a Hírszerző Szolgálattal szorosan együttműködő, de a külügy alá tartozó hírszerző irodát. Az ötlet jó volt és a védelmi minisztérium is jóváhagyta, de a háború kirobbanása megghiúsította a megvalósítását.⁶⁴

Az is problémát okozott, hogy az információk a legfelső vezetőkhez több lépcsőben és ebből kifolyólag elferdítve jutottak el. A katonai kérdésekben érhetően nem jártas döntéshozók mellett ugyanis nem álltak felkészült tanácsadók, akik segítettek volna a kapott információk helyes értelmezésében.

A magas szintű politikai hírszerzésről mind a Rajna-vidék, mind Csehszlovákia vonatkozásában elmondható, hogy a diplomaták és a Hírszerző Szolgálat által kellőképpen tájékoztatott francia kormányt nem érték meglepetésként az események. Ez elmondható az 1939-es évről is, amelynek során a Katonai Felderítő Hivatalt nem tévesztette meg Berlin intenzív dezinformációs tevékenysége sem. (Március 23-án Didelet ezredes, berlini katonai attasé Lengyelország helyett Romániát vélte a Reich következő célpontjának.⁶⁵ Április 11-én már Líbia, Ukrajna és Tanganyika (sic) is szóba került, mert a német hadsereg gyarmati egyenruhákat rendelt és a katonák malária elleni védőoltást kaptak.⁶⁶ Más források Svájc elleni támadásról beszéltek...⁶⁷) Gauché ezredes már áprilisban világosan megmondta (Hans Thilo Schmidt információi és a német hadrend tanulmányozása alapján), hogy a következő célpont Lengyelország lesz.⁶⁸

Megállapíthatjuk, hogy a német hadseregtől kiszivárgó kevés adat elemzése mellett (hadsereg, hadmozdulatok), a diplomatákkal és másokkal ápolt kapcsolatokból származó információk nagyon hasznosnak bizonyultak. A kétségtelenül totalitárius német társadalomba ugyanis könnyebb volt beférkőzni, mint a Szovjetunióba. (Ugyanakkor emlékeztünk arra, hogy a németek Göring *Forschungsamt*-ja segítségével minden Németországon átmenő telefonbeszélgetést lehallgattak, így a Párizs és Prága közötti hívásokat is, ami a müncheni válság idején igencsak megkönnyítette a dolgukat).

Ugyanakkor voltak esetek, amikor a meglévő információkat a politikai felső vezetés nem értette meg és nem értelmezte megfelelően. Talán ez volt a helyzet 1938 nyarán a német tábornokok összeesküvésekor is, de a német szovjet szerződés egész biztosan idesorolható. Ez utóbbi esetben a hírszerzés vezetése és a kormányzati apparátus kül- és biztonságpolitikai hiányosságai okolhatók.

⁶⁴ Peter Jackson: i. m. 367–368. o.

⁶⁵ DDF, 1936–1939. 147. sz.

⁶⁶ Uo. 351. sz.

⁶⁷ Peter Jackson: i. m. 365. o.

⁶⁸ Peter Jackson: i. m. 366. oldaltól.

A katonai hírszerzés szakmai részét tekintve, a Hírszerző Szolgálat és a Katonai Felde-rítő Hivatal igen jelentős eredményeket ért el, de az információk pontatlansága 1936-ban és 1938-ban a német veszély túlértékeléséhez vezetett.

A Hírszerző Szolgálat részben megértette a nemzetiszocialista Németország működé-sét, bár a német hadsereg egyes sajátosságai rejtve maradtak előtte és a belső mechaniz-musokat is csak részben tárta fel. Ugyanakkor a politikai vezetőknek többnyire fogalmuk sem volt a Reich és hadserege nagyon sajátos működéséről.

Viszont a megszerzett információ csak akkor ér valamit – és ez e tanulmány egyik alapvető következtetése –, ha tudjuk, hogyan használjuk fel. Ez a kérdés akkor vált igazán fontossá, amikor véget ért a régi európai hatalmi egyensúly korszaka, amelyben az egyes országok politikai-katonai döntési folyamatai még meglehetősen hasonlítottak egymásra.

Fordította: *Márkus Andrea*

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

CSAPODY TAMÁS

A PANCISOVAI JEGYZŐKÖNYV – A BORI MUNKASZOLGÁLATOSOK JABUKAI TÖMEGGYLKOSSÁGÁNAK EXHUMÁLÁSI JEGYZŐKÖNYVE*

Exhumation Records of the Mass Murder of the Forced Labourers of Bor at Jabuka

There were 6000 Hungarian forced labourers working at Bor, Serbia, during World War II. Yugoslavia was already under German occupation at that time. The majority of the forced labourers were men affected by the anti-Jewish laws. A smaller part comprised men (about 200) who refused to do military service. At Bor they worked at building sites, mines and railway constructions, supervised by the German military work-organisation Organisation Todt. The forced labourers belonged to the military staff of the Ministry of Defence and were under the supervision of the Hungarian army in Bor, too.

As a result of the changes in the military situation, Hungarian forced labourers were recalled to Hungary. The 6,000 men set off in two groups in September 1944. The first group of marchers included the famous Hungarian poet Miklós Radnóti. The men walked through Belgrade and arrived at the Serbian Banat territory, a land also under German occupation. Military formations of local Germans, members of Deutsche Mannschaft (DM) also joined the escort at Pančevo. The marchers suffered the most severe losses since their departure during the two days of their walk in the Banat. Those falling behind or trying to escape were shot on the spot or were assembled. Members of DM caught 133–147 Jewish forced labourers and escorted them to Pančevo. These men were killed near Jabuka, a village near Pančevo on 1st and 2nd October, 1944. The murderers were German soldiers and members of DM. Only one forced labourer, Illés Malek could escape. He was the one later who helped to discover the massacre and testified about the events. The Pančevo Committee, set up to investigate the war crimes committed by Germans, revealed the mass grave after the Liberation (21–26 January 1945). The bodies of 133 Jewish forced labourers of Bor were exhumed, five of them were identified, too. The bodies were reburied nearby.

The paper includes an introductory essay and the original, authenticated, Cyrillic script of the exhumation records, as well as its word for word translation.

Tamás Csapody PhD, jurist, sociologist, assistant professor at the Institute of Behavioral Sciences of Semmelweis University, Hungary. The author's monography in the topic: *Forced Laborers of Bor. Chapters from the History of the Forced Laborers of Bor*. Budapest, 2011. Email: csapody.tamas@med.semmelweis.univ.hu

Keywords: forced labour at Bor, Holocaust, mass murder, war crimes, exhumation records, Deutsche Mannschaft, Miklós Radnóti, Serbia, Bor, Jabuka

* A téma kutatását és megírását a Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány (MAZSÖK) 10-II/2013. számú pályázata tette lehetővé. Szeretnék köszönetet mondani a jabukai kutatásaimat segítő alábbi személyeknek: Balassa Julianna pancsovai tanárnak, Barbara Paničnak, a Belgrádi Zsidó Történeti Múzeum kurátorának, Erdei Ernő pancsovai erdőmérnöknek, George Shelleynek, Sydney-i volt bori munkaszolgálatosnak, Ildiko Erdei pancsovai antropológusnak, Jónás Zsolt informatikusnak, Josip Šosberger Novi Sad-i fordítónak, Kellner Bernátné kaposvári nyugdíjasnak, Ladislav Ujvarinak, a jabukai utászház lakójának, Lipkovits Tibor kaposvári volt bori munkaszolgálatosnak, Magda Bergernek, a Belgrádi Zsidó Történeti Múzeum munkatársának, Orbán Róbert szombathelyi népművelőnek, Rozolai Nadjnak, a Pancsovai Levéltár levéltárosának, Tóth Tamás szegedi temetőkutatónak, Závodi Szilviának, a HM HIM Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársának.

A második világháború alatt 6000 magyar munkaszolgálatost vittek a szerbiai Borba. A zsidó, illetve kiségyházakhoz tartozó (Jehova Tanú, reformádventista, nazarénus) munkaszolgálatosok bányákban és vasútépítésen végeztek kényszermunkát. A Honvédelmi Minisztérium alárendeltségében, magyar katonai keret felügyelete alatt és a német Organization Todt katonai szervezet irányítása mellett dolgoztak. A szovjet csapatok előrenyomulása miatt 1944 szeptemberében, két csoportban visszarendelték őket. Az első csoportban mintegy 3 500 főt indítottak útnak Magyarország felé. Közöttük volt többek között Erdős Péter jogász, Gárdos Károly karikatúrista, Háy Károly festő, Radnóti Miklós költő, Spira György történész és Trebisch Gyula filmproducer. A gyalogmenet néhány napos zimonyi pihenés és mintegy 200 km megtétele után, az indulást követő tizedik napon érkezett meg Pancsovára (Pančevora). A menet itt töltötte az első bánáti éjszakát, 1944. szeptember 28-án. A menetet eddig kizárólag a magyar katonai keret kísérte. Pancsovától kezdve a német megszállás alatt álló szerb Bánát területén a helyi németekből szerveződött katonai alakulatok, a Deutsche Mannschaft tagjai is csatlakoztak hozzájuk. A munkaszolgálatosok két nap alatt tették meg a Pancsova és Titel (Titel) közötti 62 kilométeres utat. Szeptember 29-én a menet áthaladt Torontálalmáson (Jabukán), és Ópáván (Opovón) éjszakázott. A menet másnap, szeptember 30-án átment a Tisza-hídon, és elérte Titelt. Itt lépte át a korabeli országhatárt, és innen – jelentős veszteségeket szenvedve – már Magyarországhoz tartozó területen haladt tovább egészen Szentkirályszabadjáig. A bori csoport maradvékát a Győr–Abda–Hegyeshalom útvonal megtétele után, az osztrák Zurndorfon (Zurányon) vagonírozták be. A bori munkaszolgálatosok német koncentrációs táborokba kerültek, és mintegy 500-an éltek meg a felszabadítást.

A gyalogmenet a bánáti két nap alatt szenvedte el az addigi legnagyobb veszteségét. A lemaradók, a sorból élelem vagy ivóvíz után kilépők, a menetképtelenek és a szökni próbálók egy részét az őket kísérő német és magyar katonák a helyszínen lelőtték.¹ A helyben meg nem gyilkoltakat a Deutsche Mannschaft tagjai összegyűjtötték, és visszavitték Pancsovára.² Létszámuk 133 és 147 fő között lehetett. Bezárták őket a „Zvezda” kafanába,³ azaz a „Csillag” vendégfogadóba (Starčevačkom utca 9).⁴ Október 1-jén, 16 óra körül német katonák és tiszték jöttek értük, és 20 jelentkezőt kértek önkéntes munkára. A jelentkezőktől elvették személyi okmányaikat és pénzüket. Kiosztottak közöttük 18 lapátot és két kapát. Ekkor csatlakozott hozzájuk golyószórókkal felszerelt négy német tiszt és a Deutsche Mannschaft négy tagja. A városból kivezető úton, észak felé, Jabuka irányába mentek, egészen egy zöld utásházig. Az úttól távolabb, a Temes (Tamiš) folyó felé, egy hat méter hosszú és négy méter széles árkot kellett ásniuk. A munkát 18 óra körül fejezték be, miközben alkonyodott. További két német tiszt érkezett. A munkaszolgálatosokat a németek négyesével öt sorba állították, kezeiket pedig spárgával összekötötték. Amikor

¹ Bánáti 1948. 76–77. o. Palásti 1945. 64. o. György 1957. 168. o.

² A tömeggyilkosságot megelőző eseményeket az alábbi forrás alapján adom közre: Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja: istrebljenje, deportacija, mučenje, hapšenje, pljačka [A Megszállók és Támogatóik zsidóellenes bűntettei a Vajdaságban: kiirtás, deportálás, kínzás, bebörtönzés, rablás]. Novi Sad, Komisija za Istrazivanje Zločina Okupatora i Njihovih Pomogača Protiv Jevreja u Vojvodini, 1948. 103–107. o.

³ A kafana szó kocsmaként, vendéglőként, vendégfogadóként is fordítható. Ebben az esetben az utóbbi felel meg legjobban a valóságnak.

⁴ A Starčevačka ulica (Starcsovaer gasse, Starcsovai utca) 9. alatti kafana ma az ulica Dr. Svetislava Kasapinovića és az ulica Žarka Zrenjanina sarkán álló lakóépület helyén állt. Mai címe: ulica Žarka Zrenjanina 14.

elővezették Malek Illés⁵ bori zsidó munkaszolgálatost, ő észrevétlenül kioldotta a kötést, és a többiekkel együtt elindult a kivégzés színhelyére.⁶ A terepviszonyok felméréséhez időre volt szüksége, ezért megszólította a német tisztet egyikét. Rövid párbeszéd alakult ki közöttük, majd fellökte a tisztet, és a Temesbe torkolló csatornán keresztül megszökött. A sötétben utána lőttek, de a golyók nem találták el, és sikerült átúsznia a folyót. A túlparton egy szénakazalban húzódott meg. Négy napig bujkált, majd nem bírta tovább az éhséget, és bekopogott a legközelebbi házba. Sztevan Milosev földműves befogadta, és ápolta Jabuka néhány nap múlva történő felszabadulásáig.⁷ A „Zvezda” vendégfogadóban fogva tartott többi, 113 bori zsidó munkaszolgálatost október 2-án ugyanitt gyilkolták meg.⁸

A háborús bűnök kivizsgálására létrehozott Vajdasági Bizottság már 1944. október végén tudomást szerzett a tömeges kivégzésről. Pancsován meghallgatta az egyedüli túlélő Malek Illést, majd ugyanitt, 1945. január 13-án rögzítette tanúvallomását.⁹ A Vajdasági Bizottságon belül működő Pancsovai Ankét Bizottság pedig 1945. január 15-én hozzákezdett a Jabuka határában lévő tömegsírok feltárásához. Az 1945. január 26-ig tartó feltárás, exhumálás és újratemetés után a Pancsovai Ankét Bizottság Jegyzőkönyvben foglalta össze munkáját.

Az itt olvasható Pancsovai Jegyzőkönyv¹⁰ (a továbbiakban: Jegyzőkönyv) szövegét még nem publikálták. A Belgrádi Zsidó Történeti Múzeumban őrzött és Pancsován, 1945. január 27-én kelt Jegyzőkönyv tartalmi és formai vonatkozásait tekintve egyaránt hitelesnek tekinthető.

A Jegyzőkönyv cirill betűs, bonyolult nyelvezetű, bürokratikus stílusú, a rövidítéseket következetlenül használja, nyelvtani, valamint helyesírási szempontból pontatlan. Helyenként ellentmondás van a szövegben. Az öt és fél oldalas Jegyzőkönyvet szöveghűen, a formai sajátságokat is megtartva, a magyar nyelv helyesírási szabályainak megfelelően közlöm.

A Jegyzőkönyv szerint a feltáró munkában összesen 14 fő vett részt, köztük két orvos, egy vegyész-mérnök, egy statisztikus és egy fényképész. A Pancsovai Ankét Bizottságnak Dr. Jovanović Vasilije¹¹ jogász volt az elnöke. A tényleges feltáró munkát, azaz a fizikai

⁵ Malek Illés (Elia Malek, Elijahu Malek, Elimelech ben Berl Yacov) (a. n. Herstig ?; Borsa, 1905. 01. 20.–Sydney, 1997. 06. 17.) építész. Malek Illés Romániából 1948-ban kivándorolt Izraelbe, majd pedig 1962-ben Ausztráliába. (<http://www.rookwoodjewishcemetery.com.au/detail.php?id=16235> – Az utolsó letöltés: 2014. 03. 11.)

⁶ A további események leírásának forrása: *Szteván Ivkovic (Stevan Ivković): Menetelés a halálba. II. rész. Magyar Szó*, 18. (1961) 04. 14. 14. o.

⁷ Pancsova 1944. október 6-án szabadult fel.

⁸ Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini protiv Jevreja: istrebljenje, deportacija, mučenje, hapšenje, pljačka. [A Megszállók és Támogatóik zsidóellenes bűntettei a Vajdaságban: kiirtás, deportálás, kínzás, bebörtönzés, rablás]. Novi Sad, Komisija za Istrazivanje Zločina Okupatora i Njihovih Pomagača Protiv Jevreja u Vojvodini, 1948. 106. o.

⁹ Malek Illés tanúvallomásának helye és ideje: Pančevo, 1945. 01. 13.; száma: 1188. *Ivana B. Spasović: Stradanja u Pančevu i Jabuci za vreme drugog svetskog rata* [A második világháború alatti szenvedések Pancsován és Torontálalmáson]. Pančevo, Istorijski arhiv u Pančevo, 2011. 49. o.

¹⁰ Komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača za Vojvodini. Anketna Komisija u Pančevu. Zapisnik. [A Megszállók és Támogatóik Bűntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság. Pancsovai Ankét Bizottság Jegyzőkönyve. Pančevo, 1945. 01. 27. Jevrejski istorijski muzej, Beograd, 163/2. K.22-14-3/16. [7224]

¹¹ Jovanovic Vasilije (Vasa Jovanović) (Pancsova, 1914. 03. 13. – Pančevo, 2000. 07. 28.) jogász, a jabukai exhumálást irányító Bizottság elnöke.

munkát a pancsovai halpiaci lágerből kirendelt 13-30 fő végezte. A kirendelt személyek valószínűleg bánáti német civilek lehettek.

A Jegyzőkönyv tartalmi szempontból két fő részből áll. Az egyik a Pančevo–Jabuka között baloldalan, a hatodik kilométértől a Temes bal partja mellett húzóódó területen lévő mélyedések és tömegsírok feltárásáról szól. Itt mintegy 450 méter hosszan találtak különböző nagyságú bemélyedéseket. 23 sírhelyet tártak fel, amelyek közül tízben találtak megszenesedett csontok rétegeit, valamint apróbb emberi csontokat. A Jegyzőkönyv erről nem szól, de a zimonyi (Zemuni) Staro Sajmište (Régi Vásárváros) koncentrációs táborban 1941 és 1944 között meggyilkolt sok ezer, esetleg több tízezer zsidó, roma, szerb holtestét temették ide. A németek 1944 áprilisától szisztematikusan kihantoltatták a tetemeteket, és hónapokon keresztül folyt az elégetésük. Céljuk a nyomok eltüntetése volt.

A Jegyzőkönyv másik fő része a bori zsidó munkaszolgálatosok tömegsírjának feltárásáról szól. Az ő tömegsírjukat ugyanezen útszakasz ugyanezen oldalán, csak a Pancsovához közelebb eső harmadik és negyedik kilométer közötti területen tárták fel. Az ő esetükben exhumálásról beszélhetünk, hiszen 133 áldozat földi maradványait találták meg, és közülük öt személyt agnoszkáltak.

A Jegyzőkönyvben a két rész szervesen összekapcsolódik: mindkét esetben ugyanaz a Bizottság járt el, ugyanazok a szakértők nyilatkoztak, a feltárásokat folytatólagosan végezték és a tömegsírok Pancsova és Jabuka között, egyaránt a Temes bal partján található. Mindkét helyszínen tömeggyilkosság történt a második világháború alatt, de időben, térben, az áldozatok számát és az elkövetői kör vonatkozásában lényeges az eltérés.

A második részben azonosított áldozatok száma és aránya igen alacsony (5 fő/4%). Közülük általam egyértelműen azonosítható bori munkaszolgálatosok aránya pedig még alacsonyabb (2 fő/1,5%). Mindez azonban nem kérdőjelezi meg azt, hogy az áldozatok magyar zsidó bori munkaszolgálatosok voltak. A tömeggyilkosság története, a tanúk, a túlélők elmondása, a gyilkosság helyére és időpontjára vonatkozó szakértői jelentések, a magyar hatóságok által magyar nyelven kiállított okmányok, az áldozatoknál talált tárgyak és tábori levelezőlapok egyértelműen ezt támasztják alá. További lényeges bizonyíték erre, hogy Borban 1944 tavaszán minden munkaszolgálatosnak sárga csillagot kellett festerítenie ruházatára. Az exhumáláskor a lemoshatatlan olajfesték nyomai egyértelműen láthatók maradtak az áldozatok ruháin.

A Jegyzőkönyv nevesíti a csatolt mellékleteket. Ezek a Bizottság által elkészített te-reprajzok, a tanúk által felvett jegyzőkönyvek (tanúvallomások), valamint az orvosi és vegyész szakvélemények. A Bizottság fényképésze által a tömegsírok feltárásáról és a 133 exhumált holtest mindegyikéről készített fényképeket szintén csatolták. Ezek a mellékletek azonban már nincsenek meg, vagy elfeksznek. Egyetlen kivétel van: a Belgrádi Zsidó Történelmi Múzeumban egy, a bori munkaszolgálatosok exhumálásáról készült fényképet őriznek (mellékelten közlöm).¹² Az exhumáláskor talált személyes és használati tárgyak (nyaklánc, kereszt, fényképek és katonai táska, alumínium kulacs, pénztárca), papírok (okmányok, tábori levelezőlapok) és a vallási tárgyú irodalom (Talmud-kötetek) helye is ismeretlen.

¹² A fénykép hátoldalán ez olvasható: Borski rudnik (Bori ércbánya). A fényképet elektronikus postával, szkennelt formában kaptam meg a Belgrádi Zsidó Történelmi Múzeumtól 2010. 07. 12-én.

A bori munkaszolgálatosok exhumálása

A Jegyzőkönyvből nem derül ki, hogy készült-e külön exhumálási jegyzőkönyv. Tudjuk, hogy mind a 133 áldozat ruháját átvizsgálták, hogy az orvosszakértői vélemények viszonylag részletesen szóltak az áldozatokról, de nem tudjuk, hogy az exhumált 133 áldozatot minden tagjáról készült-e szakszerű és tételes leírás.

A Jegyzőkönyv tudósít arról, hogy az összes bori áldozatot újratemették az utászháztól jobbra, a közüttől kb. 15 méterre. Más forrásból tudjuk, hogy az új tömegsír fölé egy fából készült, kb. két méter magas, piramis alakú emlékműveket emeltek, tetején bádogból készült, ötágú vörös csillaggal. Az emlékmű oldalán márványtábla emlékeztetett „a fasiszták által meggyilkolt 133 zsidóra”.¹³ Az emlékművet 1945. március 18-án avattak fel,¹⁴ és 1957-ig állt. Az utászház mellett épült „Stari ribar” („Óreg halász”) vendéglőt ekkor jegyezték be a pancsovai földhivatalban.¹⁵ A tömegsír fölé a vendéglő előtt kialakított, lebetonozott kerthelyiség került.¹⁶

¹³ Jovanović 1986. 02. 21. (Broj 1731.) 8. o.

¹⁴ Dopis Gradskog Narodno Oslobođilačkog Odbora Pančevo, broj 4621/1945., Sreskom Narodno Oslobođilačkom odboru Pančevo. [A „Pancsovai Városi Népfelszabadító Bizottság” 4621/1945. iktató számmal ellátott értesítése a „Járási Népfelszabadító Bizottságnak” Pancsovára.] Pancsova, 1945. 03. 12. Istorijiski arhiv, Pančevo. Nytsz: 1303.

¹⁵ A Pancsovai Köztársasági Földmérő Intézet nyilvántartása. Erdei Ernő (a. n. Erdei Irén; Temesvajkóc /Vlajkovac – Szerbia/, 1932. 01. 10.) erdőmérnök, volt pancsovai polgármester elektronikus levele. Pančevo, 2014. 02. 05.

¹⁶ Az utászház és környékét több alkalommal bejártam, a tömeggyilkosság és az újratemetés helyét azonosítottam.

m.h. 7224

bl. 163/2
 K. 22-1A-3/16
 O M I S D J A
 За утврђивање злочина окупатора и њихових помагача на Војводину

Број: _____ Анкета Комисија у Панчеву.

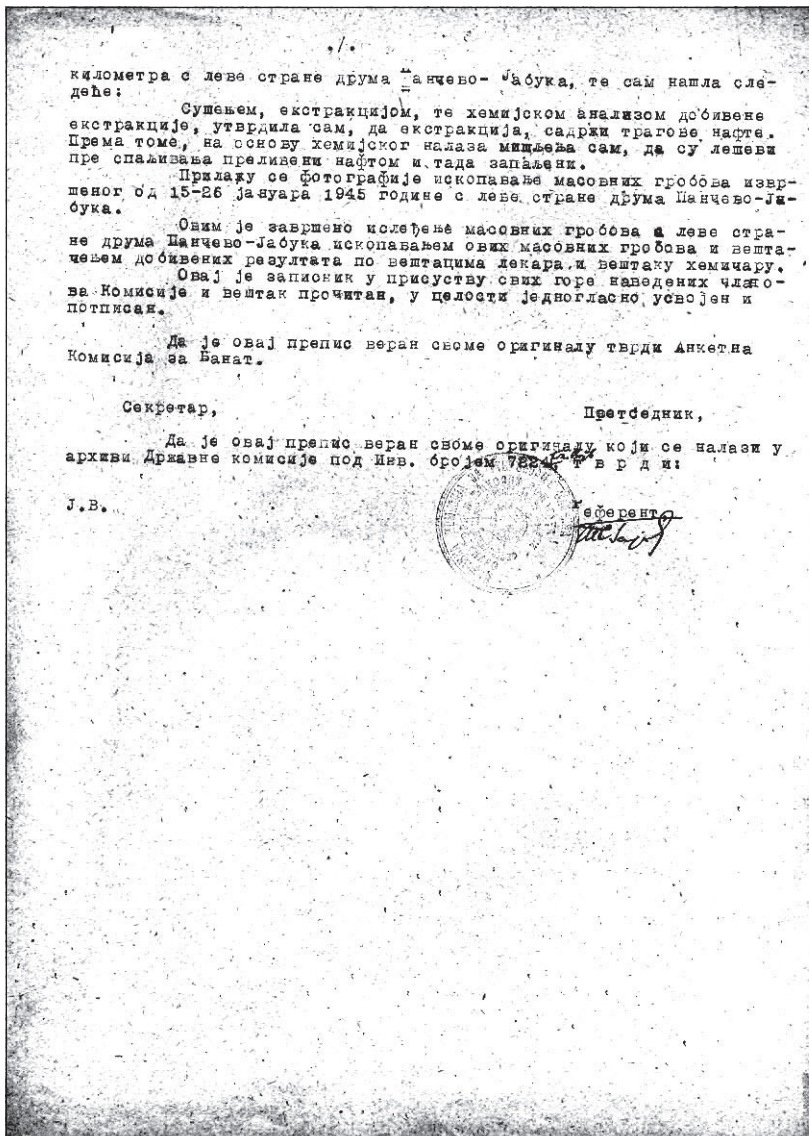
З А П И С Н И К

састављен при анкетној Комисији у Панчеву дана 27. Јануара 1945
 године о току и резултату ископавања масовних гробова извршеног
 од 15-26. Јануара 1945 године у Панчеву.
 Комисија која је учествовала
 у овом ископавању:

Јосифић Лујевит, шеф пропаганде
 одсека, делегат Председништва
 Земалске Комисије у Новом-Саду,
 Јовановић Александар, реф. Коми-
 сија за Јужни Банат,
 Јовановић Др. Василије, председник
 Анкетне Комисије, Стојковић Др-
 Војислав је, члан анк. Ком. Бугарин
 Милорад, члан анк. Ком. Јашић Др-
 Милош, члан Анк. Ком. Цајуровић
 Др. Вељко, члан Анк. Ком., Дали-
 јасовић Коста, члан Анк. Ком. Грбић
 Јосип, секретар Већа статистичара
 српца панчевачког, Сотировић Јубина,
 доктористер Ком. Др. Дмитријевић
 Војислав, лекар СНОС-а, Ебрамидић
 Др. Ели, лекар Окр. уреда, Илијевић
 Вукосав Марја инжињер технологије,
 дома народног здравља у Панчеву,
 Грубанов Петар, помоћник диктилограф
 анк. Ком. записничар,

Под руководством Анкетне Комисије у Панчеву дана 15. Јану-
 ара 1945 године започело је ископавање на почетку рата о леве стра-
 не друма Панчево-Јабука почев од 6-ог километра. Ископавање је
 вршено перманентно 15, 16, 17, 18, 19 и 20. Јануара 1945 године настав-
 љено је са ископавањем на том месту завршено. Дана 21. Јануара 1945
 године настављено је са ископавањем дана 1. и 2. Октобра 1944 год.
 стрељаних веревца код кулице чуњара друма а леве стране друма Пан-
 чево-Јабука између три до 4 километра на месту зб" Велика Караула".
 Пре ношће је приступљено ископавању, Комисија је прегледа-
 ла цео терен где су се налазили масовни гробови жртава стрељаних
 у јесен 1941 године, 10 и 14 марта 1942 године и 21 јуна 1941 год.
 а покопани на овом месту. Овим прегледом Комисија установљује сле-
 деће:

О леве стране друма Панчево - Јабука почев од 8- тог кило-
 метра испод левине на самом почетку рита налазе се у правцу према
 Јабуци у дужини од 615 кочаји/око 450 метара/улегнута разних ди-
 мензија. Улегнућа се ређају у дужини једно до друго тако, да је раз-
 мак између појединих улегнућа обично 1-2 метра, а између појединих
 улегнућа размак је до 15 метара, док свега на једном месту тај раз-
 мак између улегнућа износи 50 метара. Ширина ових улегнућа обично
 је 2-3 метра, а дужина истих различита је, и креће се од 20 ме-
 тара па до 38 метара. Осимом на чињеницу, да је из ископава саслу-
 шних сведока овој Комисији познато, да је немачка војска у јесен
 1941 године на овом месту вршила масовна стрељања и закопавања не-
 виних жртава, да су на овом месту покопане жртве 75 стрељаних у
 Панчеву код амичког места дана 10. марта 1942 године, да је на овом

és utolsó oldala

A Megszállók és Támogatóik Büntetteit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság
Pancsovai Ankét Bizottság

J E G Y Z Ó K Ö N Y V

amelyet az Ankét Bizottság Pancsován, 1945. január 27-én készített az 1945. január 15-e és 26-a között történt tömegsír-feltárásokról és a feltárások eredményeiről.

A Bizottság feltáró munkájában részt vettek:

Lozanić Ljudevit, a propagandaosztály főnöke, aki az Újvidéki Állami Bizottság Elnökségének küldötte,
Jovanović Aleksandar, a Dél-Bánáti Bizottság referense,
Jovanović Dr. Vasilije, az Ankét Bizottság elnöke,
Stojković Dr. Borivoje, az Ankét Bizottság tagja,
Bugarin Milorad, az Ankét Bizottság tagja,
Bajić Dr. Miloš, az Ankét Bizottság tagja,
Pandurović Dr. Veljko, az Ankét Bizottság tagja,
Kalinović Kosta, az Ankét Bizottság tagja,
Grgić Josip, a Pancsovai Járás Statisztikusainak Tanácsának titkára,
Sotirović Ljubiša, az Ankét Bizottság fényképésze,
Dimitrijević Dr. Vojislav, az SNOS¹⁷ orvosa,
Efremidis Dr. Eli, a Körzet orvosa,
Ilijević Vutozan Mara, a pancsovai népi egészségház vegyész-mérnöke,
Grubanov Petar segédgépíró, az Ankét Bizottság jegyzőkönyvvezetője.

Az Ankét Bizottság vezetésével 1945. január 15-én a Pancsova és Jabuka közötti út baloldalán, a hatodik kilométertől kezdve elkezdődött a tömegsírok feltárása. A feltárás több napon keresztül megszakítás nélkül tartott 1945. január 15-én, 16-án, 17-én, 18-án, 19-én és 20-án. A feltárás a fent említett helyen január 20-án befejeződött. A feltárás a Pancsova és Jabuka közötti út baloldalán, a harmadik és negyedik kilométer között (az úgynevezett „Velika Karaula”¹⁸ helyszínén) folytatódott 1945. január 21-én. A munka az utászház mellett 1944. október 1-jén és 2-án lelőtt zsidók sírjának feltárására irányult.

A munkálatok kezdete előtt a Bizottság átvizsgálta a teljes területet, ahol a tömegsírok voltak. Ezekbe az 1941 őszén, az 1942. március 10-én és 14-én, valamint az 1941. június 21-én golyó által kivégzett áldozatokat temették el. A Bizottság az átvizsgálás alapján a következőket állapította meg:

A Pansevo–Jabuka út baloldalán, a hatodik kilométerkőtől kezdve Jabuka irányába, a legelő alatt, mindjárt a rét elején 615 láb (kb. 450 méter)¹⁹ hosszan különböző méretű mélyedések láthatók. A mélyedések egymás után sorakoztak, a távolság közöttük egy-két méter, némelyeknél 15 méter, míg egy helyen a mélyedések közötti távolság 50 méter.

¹⁷ SNOS: Srpski narodnooslobodilački omladinski savez [Szerb Népfelszabadítási Ifjúsági Szövetség].

¹⁸ „Velika Karaula”: „Nagy Órház”.

¹⁹ A láb és méter átváltási aránya nincs szinkronban egymással.

A mélyedések szélessége általában két-három méter, a hosszúságuk pedig 20 méter és 38 méter között váltakozik. A Bizottság előtt kihallgatott tanúk vallomásaiból ismeretes, hogy a német katonaság 1941 őszén ezen a helyen tömeges, golyó általi kivégzéseket hajtott végre, és az ártatlan áldozatokat eltemették. Ezen a helyen temették el a Temes hídjánál Pancsován, 1942. március 10-én, golyó által kivégzett 75 embert és az ezen a helyen 1942. március 14-én megölt 50 ártatlan áldozatot. Ezen a helyen temették el a pancsovai piacon 1942. június 21-én ártatlanul felakasztott 25 áldozatot. Mindezek a mélyedések külsőleg szemmel láthatóan mind egyformák, és mind tömegsírok. Ezek a mélyedések elütnek a környezetüktől, és gazzal jobban benőttek, ezért azonnal megkezdték a feltárásukat.

A feltárás a Pancsovai Ankét Bizottság vezetése alatt folyt, az ásást 13-30 ember végezte, akiket a pancsovai halpiacon lévő táborparancsnokság jelölt ki. A fent említett hat nap alatt, Pancsovától Jabuka felé haladva a leírt területen az alábbi mélyedéseket az alábbi eredményekkel tárták fel:

1/ 6 méter hosszú, 3 méter széles, 1,30 méter mély.²⁰ Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

2/ 4 méter hosszú, 3 méter széles, 1,20 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

3/ 5 méter hosszú, 3 méter széles, 1,40 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

4/ 6 méter hosszú, 2,50 méter széles, 1,20 [méter] mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

5/ 3 méter hosszú, 2 méter széles, 1,20 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

6/ 4 méter hosszú, 2,50 méter széles, 1,20 [méter] mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

7/ 3 méter hosszú, 2,5 [méter] széles, 1,30 méter mély. Ebben a mélyedésben 60 centiméter mélységben egy rétegben megégett, elszenesedett csontokat találtunk. Az elszenesedett csontmaradvány-réteg vastagsága 5-30 centiméter. E réteg mellett találtunk még apró, nem elégett csontdarabkákat és emberi csontváz egészben maradt, apróbb csontjait.

8/ 4 méter hosszú, 3 méter széles, 1,20 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

9/ 7 méter hosszú, 2,5 méter széles, 1,20 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

10/ 5 méter hosszú, 4 méter széles, 1,10 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

11/ 30 méter hosszú, 3 méter széles, 80-180 centiméter mély. Több próbaásást végeztünk 50 centiméter mélységben. Ebben a mélyedésben 60-80 centiméter mélységben elszenesedett, megégett emberi csontokat tartalmazó réteget, valamint apróbb emberi csontokat találtunk.

12/ 5,50 méter hosszú, 2,50 méter széles, 1,30 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

²⁰ A mértékegységek rövidítéseit minden esetben kiírom.

13/ 3,80 centiméter széles, 130 centiméter mély.²¹ Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

14/ 18 méter hosszú, 2 méter széles, 1 méter mély. 9 próbaásás, mindegyik 4 centiméter mélyen.²² Ebben a mélyedésben 60-80 centiméter mélységben, elszenesedett csontokat találtunk, a csontokat tartalmazó réteg vastagsága 2-6 [sic!] centiméter. A réteg mellett találtunk még el nem égett csont- és ruhadarab maradványokat valamint egy kispárnát. Oltatlan mészdarabokat is találtunk. A mélyedésből erős bomlósszag áradt.

15/ 2,50 méter hosszú, 80 centiméter széles, 1,20 [méter] mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

16/ 1,20 méter hosszú, 2 méter széles, 1,20 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

17/ 2,50 méter hosszú, 80 centiméter széles, 1,20 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

18/ 2 méter hosszú, 2 méter széles, 1,30 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

19/ 1,10 méter hosszú, 14 méter széles, 1,10 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

20/ 1,20 méter hosszú, 2 méter széles, 1,10 méter mély. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

21/ 7,50 méter hosszú, 2,50 méter széles, 1,10 méter mély. Ebben három próbagödört ástunk 70 centiméter mélyen. Ebben a mélyedésben semmit sem találtunk.

22/ 9 méter hosszú, 2,50 méter széles, 1,20 méter mély. Ebben a mélyedésben 60-80 centiméter mélységben, elégett, elszenesedett emberi csontokat tartalmazó réteget, valamint apróbb el nem égett emberi csontokat találtunk.

23/ 15 méter hosszú, 2,50 méter széles, 1,10 méter mély. Ebben a mélyedésben 40-60 centiméter mélységben elégett, elszenesedett emberi csontokat tartalmazó réteget találtunk. A csontréteg helyenkénti vastagsága 1-6 [sic!] centiméter. E réteg mellett még találtunk egy emberi koponyát, két alsó állkapcsot, egy cigarettatárcát, egy szemüveget, két darab, 1938-as kiadású egy dinárost. Több darab apró csontot. A mélyedésben mész is volt. Találtunk egy bánati viseletnek megfelelő bocskort. 1942. március közepén a többi [sic!] pancsovai cigánnyal ásatták meg ezt a gödrot. Ennél a gödörnél 50 áldozatot lőttek le, és őket ide temették el. Ezek után a Bizottság elkészítette a terep vázlatát, amit az 1/ szám alatt mellékelte.

A fent leírt feltárások befejezése után, amelyek a Pancsova–Jabuka út hatodik kilométerénél kezdődtek, [a feltárás folytatódott] a Pancsova–Jabuka út harmadik és negyedik kilométere között, az utászszervezet zöld házacskájánál. A megszállók által két repülőnek épített földbunker mögött, az építkezés folyamán három méter mély árok keletkezett. Ez a bunker német repülők számára készült.

Mielőtt a feltárásokat elkezdték volna, a Bizottság átvizsgálta a környező területet és a tömegsírt, és a következőket állapította meg:

²¹ Nincs megadva a mélyedés hossza. Az adatok centiméterben vannak megadva, ami valószínűleg tévedés és valószínűleg méterben kell számolni: 3,80 méter széles, 1,30 méter mély.

²² A próbaásás mélységének négy centiben történt megadása valószínűleg téves, és az valószínűleg 40 centiméter volt.

A tömegsír a fönt leírt mély árokban van, amely a németek által épített bunker mögött található. Az árkot, amelyben a tömegsír van, két méteren keresztül egy réteg föld fedi. Az árok 25 méter hosszúságú, és felülete helyenként 2,5–3 méter hosszúságban sima. Az árok másik felén körülbelül nyolc méter hosszú, 2–3 méter mély meredek partoldal van. Ez folytatódik a Temes folyó rétje felé. Közvetlenül a meredek rész alatt, [attól] kb. 2-3 méterre bozót látszik, valamivel távolabb pedig, kb. 15 méterre a mezőn napraforgószárok maradványai láthatók. A tömegsír az árokban helyenként kb. 12 centiméter vastagságban jéggel borított. Szemmel láthatóan a tömegsír hossza 25 méter, szélessége pedig három méter. A sír sekély, mert déli végén a földből kilátszanak a koponyák, amelyek a nyakcsigolyákkal kapcsolódnak a testhez. Az egyik koponya ép és haj is látszik rajta. Délnyugatra 1,5 méter távolságban, a földből műfogsor alsó fogsora látszik ki, és egy felső fogsor. Szemmel láthatóan a földréteg nagyon vékony az eltemetett holttesteken. Ez alkalommal a sírban egy pár fehér gyapjú kesztyűt is találtak. Ezek után a Bizottság vázlatot készített a fent leírt területről és tömegsírrol, amelyeket 2/ szám alatt mellékel.

A terepszemle után azonnal, 1945. január 21-én hozzákezdünk a tömegsír feltáráshoz. A tömegsír feltárása 1945. január 21-én, 22-én, 23-án, 24-én, 25-én és 26-án történt, és a következőket állapítottuk meg:

Az áldozatok maradványainak első rétege 10-25 centiméterre volt a föld felszíne alatt. A holttestek bomlási stádiumban vannak. 133 férfi tetemet ástak ki. A holttestek mind ruhában voltak. Ruhájuk kopott vagy rossz állapotban találtatott, vizes, helyenként sáros. Sokuk ruháján, mégpedig a hátoldalukon vagy a kabátjuk bal oldalán teljes épségben vagy világosan kivehetően látható a hatágú zsidócsillag. A sárga színű zsidócsillag olajfestékkel került felfestésre, ami világosan bizonyítja, hogy az áldozatok zsidók voltak. A tetemek a sírban egymás tetején feküdtek, szemmel láthatóan minden rend nélkül, tehát bedobálták őket ide. Két esetben találtunk két-két halottat, akik a csuklójuknál fogva voltak összekötve közönséges vékony madzaggal. Három holttestnél találtunk katonai táskát, és egynél alumínium kulacsot. A halottak haja rövidre vágott. A halottak legnagyobb részénél a koponya részben vagy teljesen roncsolódott, de néhányuknál a koponya teljesen sértetlen volt.

Minden tetemet számba vettünk és kivettünk a tömegsírbelől. Mindegyikük ruházatát és zsebeit átnéztük. Ez alkalommal néhány apróbb személyes használati tárgy mellett, négyüknél személyi okmányokat is találtunk. Kettőjüknél fényképeket is találtunk, amelyeket a víz megrongált ugyan, de ennek ellenére azonosítani lehetett a következő áldozatokat: 1/ Dr. Csankai László,²³ jogászygyakornok Kaposvárról, született 1914. VIII. 21-én, Mózes-hitű, anyja neve Ibolya, született Krdesz. 2/ Vajner Mózes,²⁴ született 1921. VIII. 21-én Pakson, Dunaföldvár járásban, Mózes hitű, apja neve Vajner Jone [sic!], kereskedő Jaskajenéből,²⁵ anyja neve Montág Sarlota [Sarolta]. A nevezett pénztárcájában találtak

²³ Zánkai (Csankai) László (a. n. Erdős Ibolya; Kaposvár, 1914. 08. 21. – Jabuka, 1944. 10. 01. vagy 10. 02.) bori munkaszolgálatos, kaposvári jogászygyakornok. Forrás: Zánkai László születési anyakönyvből származó adatok. Kaposvári Zsidó Hitközség. Kaposvár, 2012. 04. 20. Nytsz: V/44/8.

²⁴ Weiner (Vajner) Mózes (a. n. Montág Sarolta; Paks, 1921. 08. 21. – Jabuka, 1944. 10. 01. vagy 10. 02.) bori munkaszolgálatos, kereskedősegéd. Forrás: 35867. Veszteséglista. Bor (Szerbia) és Újvidék között, 1944. szeptember 17. és október 8. között, Szerb hadműveleti területről való visszatérés közben eltűnt munkaszolgálatos beosztottokról. HM HIM HL I. 31. Honvédelmi Minisztérium 1919–1944. 1945. 8. ny. v. oszt. 35867. alapszám. Azonosítási száma Borban: 2272.21.0161.

²⁵ Jaskajene: azonosíthatatlan helységnev (esetleg Jászkarajenő).

kb. 15 tábori lapot, nyomtatványt, 3.344. bori tábori postaszámmal, a fent említettnek címezve. Ez megállapítható a feladó nevéből valamint a tábori lap megszólításából: „Drága fiam”. 3/ Berger Ernő, született 1919. VIII. 15-én [olvashatatlan helyiségben]. Ez látható az anyakönyvi kivonatból, amelyet 1941. szeptember 5-én adtak ki. 4/ Ginszberger Endl [sic!], kereskedősegéd Szegedről, aki Sárváron született. 5/ Fajerstajn [sic!] Adolf, anyja született Golstajn [sic!]. Ezek az okmányok a sérülések miatt helyenként nehezen olvashatók. Az okmányok mind magyar nyelven íródtak, és azokat magyar hatóságok állították ki.

A Bizottság fényképezte ezek után minden holttestet lefényképezett, majd a holttesteket újra eltemették az újonnan ásott közös sírba, a fent említett zöld utásházától jobbra, a Pancsova–Jabuka út baloldalán, az úttól számítva kb. 15 méterre. A temetés helyét, ahová minden holttestet eltemettünk, a Helyi Népfelzabádító Bizottság felhatalmazottja, a pancsovai MNOO²⁶ tisztviselője, Cicsuly Koszta jelölte ki.

A pancsovai járáshoz tartozó jabukai malom megbízottjával, Makeke Eljaszom²⁷ segítségével rekonstruálták az eseményeket 1945. január 26-án. Őt 1944. október 1-én este 18-19 óra között a német megszállók megkötözték és a gyilkosság színhelyére hurcolták. Neki közvetlenül a gyilkosság előtt sikerült megszöknie, és így megmenekült. Az említett Malek Eliász²⁸ teljes mértékben rekonstruálta az eseményeket. Ez a legapróbb részletekig megegyezett a Bizottságnak korábban adott és jegyzőkönyvbe foglalt vallomásával.

A Bizottság orvos tagjai: Dr. Vojiszlav Dimitrijevic, a pancsovai ONOO²⁹ orvosa,³⁰ aki Pancsován született 1912. november 9-én és a pravoszlav egyházhoz tartozik, nemzetisége szerb, nős, büntetlen előéletű, a katonai szolgálatát letöltötte;

Dr. Eli Efremidis orvos a pancsovai kerületi hivatalból, aki Trapezuntban (Görögország)³¹ született 1890. február 12-én, a pravoszláv egyházhoz tartozik, nemzetisége görög, nős, büntetlen előéletű. Egybehangzóan kijelentik:

A pancsovai városparancsnok 1945. január 13-án kelt parancsa alapján orvos szakértőnek neveztek ki bennünket azon tömegsírok feltárásához, amelyek feltárása a Pancsovai Ankét Bizottság felügyelete alatt folyt 1945. január 15-25.³² közötti időszakban.

Jelen voltunk a tömegsírok feltárásánál annak a rétnak az elején, amely a Pancsova–Jabuka út bal oldalán, Jabuka irányába a hatodik kilométernél kezdődik. A feltárás 1945. január 15-e és 20-a között tartott. Jelen voltunk továbbá a Pancsova–Jabuka út bal oldalán, a harmadik és negyedik kilométernél lévő mélyedés 1945. január 21-e és 25-e³³ közötti feltárásánál, amely a repülőik számára megépített földből készült bunker mögött található. A következőket állapítottuk meg:

Az ebben a jegyzőkönyvben leírt 7., 11., 23., 28., 29., 30., 31., 32., 33., 34. számú sírokból³⁴ elégett, elszenesedett emberi csontok maradványrétegeit találtuk. Ezen kívül találtunk még apróbb emberi csontokat, amelyek általában végtagokból származnak valamint egy koponyacsontot, több alsó állkapcsot, több különálló bordacsontot, több gerincs-

²⁶MNOO: Mesni narodnooslobodilački odbor [Helyi Népfelzabádító Bizottság].

²⁷ Makeke Eljaszom helyesen: Malek Illés.

²⁸ Malek Eliász azonos Malek Illéssel.

²⁹ ONOO: Okružni narodnooslobodilački odbor [Körzeti Népfelzabádító Bizottság].

³⁰ Korábban a SNOS orvosaként került megnevezésre. Lásd a 17. lábjegyzetet.

³¹ Trapezunt ma Trabzon néven Törökországhoz tartozik.

³² Helyesen: 1945. 01. 15-e és 1945. 01. 26-a között.

³³ Helyesen: 1945. 01. 21-e és 1945. 01. 26-a között.

³⁴ A szöveg első részében nevesített mélyedések (tömegsírok) száma összesen 23.

csigolyát, valamint több apró, nem teljesen elégett csontmaradványt. Mivel egyetlenegy csontváz sem maradt meg egészben, a halál okát és bekövetkezése körülményeit lehetetlen volt megállapítani, akárcsak az áldozatok pontos számát. A talált emberi és a teljesen el nem égett csontmaradványok alapján, valamint az Ankét Bizottság által kihallgatott tanúk vallomása alapján véleményünk az alábbi:

A talált emberi csontvázmaradványok esetében a halál kétség kívül 2,5 és 3,5 évvel ezelőtt következett be. Ezekben a tömegsírokban a csontvázakat égő tűzzel semmisítették meg. A megmaradt szövetek bomlása pedig befejeződött. A csontmaradványok és az elszenesedett csontréteg vastagsága alapján megközelítőleg sem lehet megállapítani az áldozatok számát. Egyedül az állapítható meg biztosan, hogy minden mélyedésben, amelyben a fent leírt vastagságban elszenesedett csontréteget találtunk, tömeges halottégetés történt.

A Pancsova–Jabuka út baloldalán, a 3-4. kilométer közötti tömegsírban, a három méter mély árokban, amely a repülőknél épített bunker mögött található, 1945. január 21–26. között megvizsgáltuk a tetemeteket. A következőket állapítottuk meg:

Összesen 133 férfinak bomlási állapotban lévő tetemét hantoltuk ki. A holttestek 3-4 hónapja lehettek elföldelve, de a talajvíz miatt a bomlási folyamat felgyorsult. A holttestek többségénél szétroncsolt koponyákat találtunk. A roncsolást lövedékek okozták, mégpedig úgy, hogy a golyó behatolása tarkón történt, míg a kimeneti nyílás a homlokcsonton található. A halál azonnal bekövetkezett, mivel a golyó szétroncsolhatta a létfontosságú agyi központokat. Ezeknél a holttesteknél esetenként a mellkas tájékán is tűzfegyverből származó lövedékek nyomát lehetett észlelni.

A holttestek kisebb részénél nem találtunk semmilyen fejsérülést, a tűzfegyverből származó lövedék más testrészekben, főleg a mellkason és hastájékán okoztak sérüléseket. Ezekben a holttestekben a lövedék bemeneti nyílása a háton és a medencecsont alsó részén található.

A bomlás folyamata miatt lehetetlen volt a személyazonosság megállapítása, mivel a sérülésektől és a bomlástól az arcok már a felismerhetelenségig deformálódtak. A koponyákon egy-két centiméter hosszú, rövidre nyírt haj volt, kivéve azoknál, akiknél a koponya teljesen szétroncsolódtott.

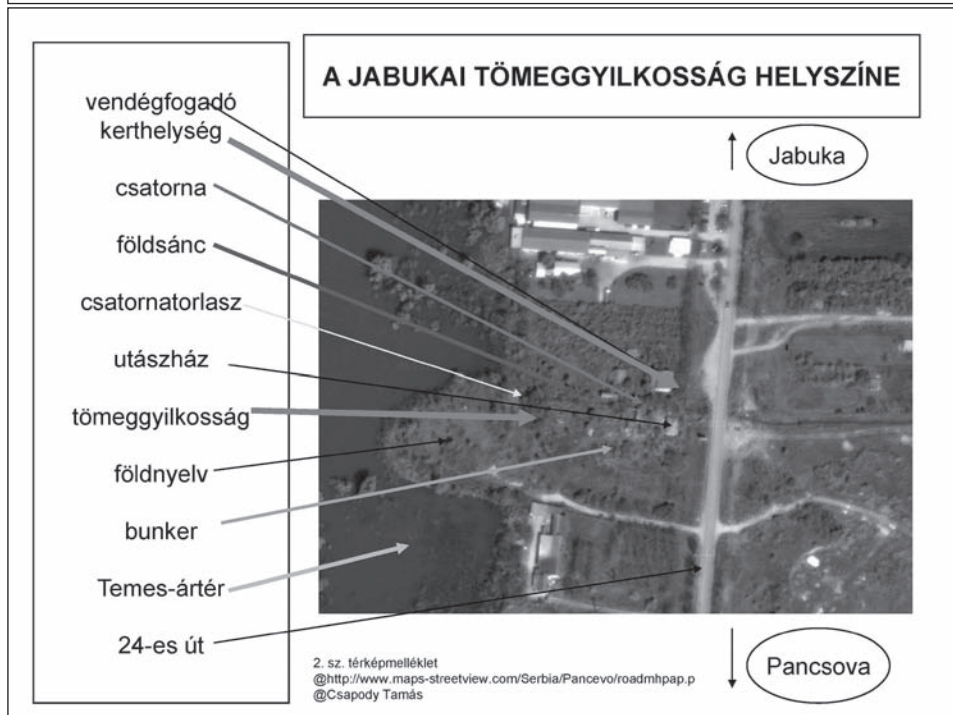
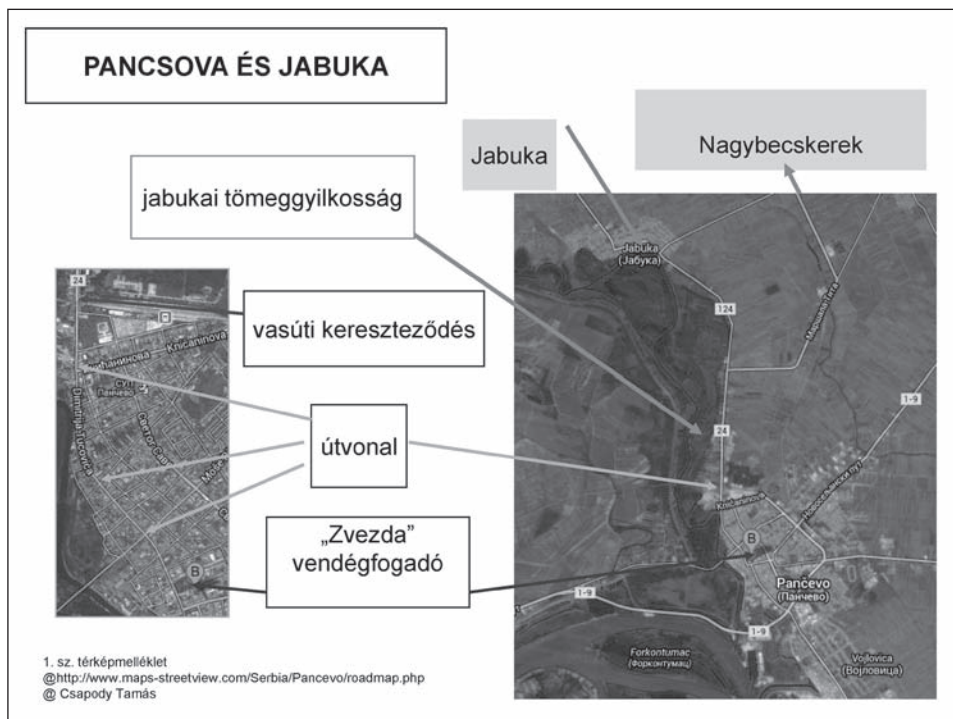
Ennek alapján a következőket állapítottuk meg:

Az itt kihantoltak mind 3-4 hónapja halottak. Többségüknél a halál azonnal beállt, azt fejlövés, életfontosságú központok sérülése okozta. A gyilkosságokat lőfegyverrel, közvetlen közlőről, tarkólövéssel követték el. Az esetek kisebb részénél a halál elvérzés miatt következett be, mert a golyó véredényeket sértett. Ezek az áldozatok nem haltak meg azonnal, a halál néhány óra múlva következhetett be. Feltételezhető, hogy a sír betemetése, valamint a rájuk nehezedő halottak súlya gyorsította a fulladásos halál beálltát.

Ezzel a mi szakértői véleményünk elkészült.

Utólag állapítjuk meg, hogy az áldozatok zsebeinek és táskáinak átkutatásánál három kisebb formájú könyvecskét találtunk, zsidó írással és nyelven, amiből az következhet, hogy ez a zsidó Talmud [sic!]. Az egyik áldozat nyakában egy nyakláncot találtunk kis kereszttel, ami keresztény vagy kikeresztelkedett zsidó áldozatra utal.

Ezek után a 37 éves, férjezett, Dachauban (Németország) született, Pancsován élő, pravoszláv vallású, szerb nemzetiségű Marija Butozan Iljjevic vegyész mérnök szakember került meghallgatására, az alábbiakat tanúsította:

Elvégeztem a megégett csontmaradványok és a zöld színű homok vegyi elemzését. Ezeket a mintákat a Pancsovai Ankét Bizottságtól kaptam. A minták a megszállók által 1941 és 1942 között meggyilkolt áldozatoknak a Pancsova–Jabuka út bal oldalán, a hatodik kilométernél kezdődő tömegsíraikból származnak. A következőket állapítottam meg:

Szárítással, extrahálással és vegyi elemzéssel megállapítottam, hogy a minták kőolajmaradványokat tartalmaznak. Tehát a vegyi elemzés eredménye alapján az a véleményem, hogy az áldozatok holtestét gázolajjal öntötték le, mielőtt felgyújtották volna.

A Jegyzőkönyvhöz csatoltuk az 1945. január 15-e és 26-a közötti időszakban a Pancsova–Jabuka út bal oldalán lévő tömegsírok feltárásáról készült fényképeket.

Ezzel befejeződött a Pancsova–Jabuka út bal oldalán lévő tömegsírok feltárása, átkutatása, és az orvosok, valamint a vegyész szakvéleménye alapján megállapított eredmények feljegyzése.

Ezen Jegyzőkönyvet felolvasták a Bizottság tagjai, a szakorvosok és a vegyész jelenlétében, és egyhangúlag elfogadták, valamint sor került annak aláírására.

Ezen Jegyzőkönyv másolata az eredetivel mindenben megegyezik, amit a Bánáti Ankét Bizottság bizonyít.

Titkár,
/nincs aláírva/

Elnök,
/nincs aláírva/

Ezen Jegyzőkönyv pontos másolata az eredetinek, amely az Állami Bizottság levéltárában van a 7824 nyilvántartási szám alatt, bizonyítja:

J. V.

Referens,
/pecsét és olvashatatlan aláírás/

A Jegyzőkönyvet szerb eredetiből fordította Szukits Veronika (Bečej) és Németh Árpád (Novi Sad), a fordítást kontrollálta Fodor István levéltári tanácsos (Senta), a Szerb-Magyar Akadémiai Vegyes Bizottság tagja. A magyar szöveg orvosi vonatkozásait ellenőrizte Dr. Dósa Ágnes, a Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Kar Igazságügyi és Biztosítás-orvostani Intézet docense.

BIBLIOGRÁFIA

- Bánáti* 1948. *Bánáti Miklós: Égő gyűlölet. (A szerző harmadik kiadása.) Pesterzsébet, 1948.*
- György* 1957. *György István: Halálraítéltek. Budapest, 1957.*
- Palásti* 1945. *Palásti László: A bori halálút regénye. Budapest, 1945.*
- Jovanović* 1986. *Vasa Jovanović: Povodom knjige "Stratište kod Pančeva". [A „Pancsovai vesztőhely” című könyv kapcsán]. Sada nad njima paste korov [Gaz nő ma felettük]. Pančevac, 1986.*

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS
A 2015. ÉVI PERJÉS GÉZA-DÍJ ADOMÁNYOZÁSÁRA

A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány Kuratóriuma
a korábbi évek gyakorlatának megfelelően 2015-ben is át kívánja nyújtani

A PERJÉS GÉZA-DÍJAT,

a Balla Gábor szobrászművész által készített emlékrmet
és a díjjal járó publikációs támogatást.

Ezért a díj odaítélést elősegítendő, pályázatot hirdet
a történész szakma ismert személyiségei által benyújtandó
ajánlásokra.

Az ajánlások olyan, a magyar vagy egyetemes hadtörténelemmel foglalkozó
fiatal történészek támogatása érdekében nyújthatók be, akik az ajánlás
benyújtásának pillanatában még nem töltötték be 40 életévüket,
elérték a kandidátusi vagy
PhD fokozatot, és olyan munkássággal s legalább egy monografikus
alkotással már rendelkeznek, ami igazolja tehetségüket.

Kérjük, hogy az ajánlásokhoz nyomtatott formában mellékeljék
a támogatott jelölt szakmai életrajzát, publikációs listáját,
legjobbnek ítélt tanulmányait és monográfiáját is.

Az Alapítvány Kuratóriuma

Határidő: 2015. március 15.

Cím:

A Magyar Hadi Történetírást Támogató Alapítvány Kuratóriuma,
Dr. Veszprémy László, megbízott titkár. 1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4.

veszpremy.laszlo@mail.militaria.hu

SZEMLE

ANDREW C. S. PEACOCK

EARLY SELJUQ HISTORY. A NEW INTERPRETATION

*(Routledge, Studies in the History of Iran and Turkey, London –New York, 2013. 208 o.
ISBN 978-0-415-86482-4)*

A szeldzsuk birodalom létrejötte óriási hatással volt a középkori muszlim országok történetére, de hosszabb távon Európa jövőjét is befolyásolta. Ehhez képest a szerző joggal véli úgy, hogy ez „nemcsak a legkevésbé megértett nomád dinasztia, de a legkevésbé megértett nagyobb iszlám birodalom” is. A szakirodalom viszonylag könnyen átsiklik rajtuk, jobbra csak mint a keresztes hadjáratok nélkülözhetetlen előzményeit tárgyalják őket. A birodalom történetéről nyugati nyelven máig nem írtak külön feldolgozást (magyarul ugyancsak hiába keresnénk). Pedig érdekes kutatási téma lehetne hazai viszonylatban is, hiszen a XI. századi török népvándorlás, amely a Szeldzsuk-dinasztiát hatalomra emelte, hosszabb távon a magyar történelemre is nagy hatást gyakorolt. A Bizáncot fokozatosan meghódító törökök végül az Oszmán Birodalmat hozták létre. De az egyetemes történelemben is fontos korszakot jelöl a szeldzsukok felemelkedése: az „iráni közjáték” velük ér véget, és a szunnita iszlám megújulása is velük következik be (bár ez persze nem a törökök műve volt). Az ő nevékhöz fűződik az első nagy török iszlám állam létrehozása a hagyományosan muszlim területeken és az Abbászidák utáni első nagy birodalom megalkotása. Közél-keleti hódításaik adták meg a döntő lökést a keresztes háborúk elindításához. Aligha véletlen, hogy az újabb szakirodalomban egyre több mű foglalkozik a szeldzsukokkal (Peacock mellett említhetjük még S. Mecit, D. Durand-Guédy munkáit).

Peacock könyvében a szakirodalomban rögzült kép átrajzolását is céljának tekinti, így vitatja, hogy a Szeldzsukok kezdettől fogva a szunnitizmus bajnokaiként léptek volna fel, nomád alattvalóik zavaró kellemetlenségét jelentettek volna számukra, nomád hagyományait hamar feladták volna a perzsa uralkodói modell kedvéért. Munkája ebből következően nem az események időrendi bemutatására épül, hanem tematikus rendszerre. A szeldzsukok korai történetét így is elég részletesen megismerhetjük munkájából, de leginkább Alp Arslán uralkodásával (1063–1072) bezárólag. Ezután ugyanis már csakugyan fölerősödik a perzsa tradíció és Malik sah alatt (1072–1092) már az iszlám modell válik általánossá a nomád hagyomány ellenében (bár ez is erős maradt még a továbbiakban is, a dinasztia teljesen csak a XII. században szakad el türkmén alattvalóitól).

A kötet bevezető részében a szeldzsukok középkori és a modern historiográfiáját tárgyalja a szerző. Érdekes, hogy felemelkedésük története jórészt a későbbi muszlim krónikákban található meg, saját szóbeli hagyományukat összegző, az Alp Arslán idején készült Malikname is csak ezekben kivonatolva maradt fenn. Korai történetükhöz Beyhaqi és Gardizi fontos forrás, de egyikük sem a szeldzsukok szemszögéből írt, a későbbi történetírók, mint Ibn al-Athír, vagy Husayni (még ha helyenként a Malikname anyagát használták) viszont igazi muszlim uralkodóként ábrázolta már a korai szultánokat is. Érdekes a szír krónikások, Michael Syrus és Bar Hebraeus tanúsága, hiszen ők olyan adatokat is megőriztek, melyeket a muszlim hagyományból már kigereblyéztek (például Togril bég és a kalifa nem éppen súrlódásmentes viszonyáról).

Peacock az eredetükkel foglalkozó fejezetben a dinasztia őseinek származását próbálja kibozgálni. A forrásokban itt van némi ellentmondás abban a tekintetben, hogy vajon oguz jabguk, vagy a kazár kagánok birodalmából vándoroltak-e el Közép-Ázsiába. A szerző gondos mérlegelés után úgy véli, hogy a kazár kapcsolat lehetett a valós, hiszen a XI. századra eltűnt birodalom emléke aligha lehetett fontos a muszlim krónikásoknak, de a szájhagyomány ezt bizonyára hitelen őrízte meg. Az oguzok vándorlásának okait is tárgyalja, és úgy véli – az újabb kutatásokkal összhangban –, hogy a steppei éghajlatváltozás miatti legelőhiány lehetett a döntő ok, amihez még társult

a kipcsak nyomás és a szomszédos muszlim országok széttagoltságából fakadó, kínálkozó lehetőség. Ugyancsak az előtörténet része a következő fejezet, melyben a Szeldzsuk-dinasztia és a türkmének kapcsolatát vizsgálja. Kiemeli a sztyeppei hagyományok fontosságát, mert csak ezek alapján érthető meg a dinasztia és a nomádok kapcsolata. A korai uralkodók számára a nomád pásztornépesség jelentette hatalmuk forrását, de cserébe nekik kellett biztosítani ennek létszükségleteit. Ez a vándorlás és a vele járó pusztítás magyarázata, hogy a források gyakran csak oktanul pusztító barbárokként jelenítik meg a türkméneket. Nem kétséges: a nomádok és a letelepültek között ritkaság a békés, kiegyensúlyozott viszony, de Peacock szerint a pásztorkodó életmódból következett, hogy a vándorló törökök új legelőterületeket kerestek maguknak. Ez számukra létszükséglet volt, és pusztításaik leginkább azokat a vidékeket érték, ahol jó nyári vagy téli szállásokat találtak.

A hadtörténet iránt érdeklődő olvasó számára a 3. fejezet (*The Seljuqs in Central Asia and Iraq c. 900–1055*) hadakozásról írott része tartogatja a legtöbb érdekességet. Nomád hagyományaik uralták taktikájukat a korai időszakban, így a szerző ennek jellegzetességeit veszi sorra először. A színlelt menekülés jól bevált trükkjét többször is eredményesen alkalmazták, a gaznavidák elleni harcokból több példát is hoz. Tárgyalja fegyvereiket, elsősorban az íjat, de közelharceszközeikre és páncéljaikra is kitér. Érdekes, hogy az ostromokat általában nem tekintik a nomád hadakozás jellemzőinek, de a szeldzsukok kezdettől fogva nem vonakodtak erővel bevenni és megtartani erődített helyeket. A nomádok másik nagy előnyét, a mozgékonyt is tárgyalja, mint sikereik egyik biztosítékát. Seregeik szervezeti rendjével kapcsolatban nehéz kérdés vizsgálatába fog a szerző, hiszen Dzsingisz kán későbbi hadigépezetéhez képest a szeldzsuk hadszervezet jóval homályosabb téma, de az biztosnak tűnik, hogy ők is tizedes rendszerre építettek. Azt pedig, hogy csak szervezetlen, fegyelmetlen horda lettek volna – a régebbi szakirodalomban gyakori nézet – kereken elutasítja. A stratégiát illetően nehéz lenne biztonsággal megállapítani, hogy a nyugati terjeszkedésük eleve terv szerint zajlott, vagy csak a nomád csoportok céltalan kóborlása váltotta ki. Az biztos, hogy biztonságos legelőterületeket kerestek, és hogy a döntéshozatal nem volt egységes (a dinasztia tagjai gyakran a maguk feje után mentek), de az érintett csoportok általában gyűléseket tartottak, melyeken megvitatták a következő lépéseket. Tárgyalja még a szeldzsukok létszámára vonatkozó adatokat és vándorlásaikat, és úgy becsüli, hogy a Togrillékkal Horászánba vándorolt törökök száma 80 000 fő lehetett, de a velük jött állatállománnyal együtt már súlyos károkat okozhattak a tartomány lakosságának. Ezután a városi lakossággal való viszonyt vizsgálja fel, bemutatva azt, hogy a gaznavida uralom alatti városokban a vallási és politikai megosztottság következtében a helyi elitekben komoly hajlandóság élt a behódolásra a szeldzsukok előtt. Két ősi kereskedőváros, Merv és Nisápur példáján részletesen mutatja be, hogyan nyitottak kaput a városok a törökök előtt, amint az addigi uralkodó hatalom ereje vereségekben is láthatóan meggyengült. A városokhoz való viszonyokban is jól kifejeződik a nomád szemlélet: nem ragaszkodtak hozzájuk foggal-körömmel, hanem inkább időszakos menedéknek tekintették ezeket, melyeket baj esetén elhagytak, és ahonnan egyúttal elhíjthatták komoly pénzeket gyűjthettek be. A fejezet utolsó része a türkmén dominancia megszűnésével foglalkozik, vagyis azzal az eseménnyel, ami Bagdad megszerzése (1055) után történt. Togril bég és a törökök viszonyában ekkor változás állhatott be, mivel a szultán ettől kezdve egyre inkább megbízhatóbb gulámokra kezdte építeni a seregét és a tradicionális muszlim uralkodói modell átvételére kezdett törekedni.

A következő fejezet a szeldzsukok és az iszlám viszonyát tárgyalja, rávilágít arra, hogy a szakirodalomban meggyökeresedett nézet a törökök elkötelezett szunnita hitéről igencsak téves vélemény. Idézi Bar Hebraeust arról, hogy az iszlámra térésük merőben gyakorlatias lépés volt, amit Irán inváziójának megkönnyítése motivált, és Azimit arról, hogy Togril csak 1055-ben lett szunnita. Voltak alkalmi kalandjaik a sízmussal és a hanbalita iskolával is, ha politikailag hasznosnak látták – röviden, vallási szempontból pragmatistáknak lehet őket tekinteni, akiknél a muszlim hit még igen felületes, nomád hagyományaik tovább éltek.

Az utolsó fejezet a török inváziók 1029–1071 közötti anatóliai és közel-keleti hatásával foglalkozik a szerző. Itt megint egy régi szakirodalmi tételt vizsgál, miszerint a bizánciak örményországi terjeszkedése eltávolította a keleti támadók útjából a fő akadályt. Ez a „távol-keleti” határvidék nem volt különösen fontos Konstantinápoly szempontjából, hiszen a térség kisebb muszlim dinasztiai nem jelentettek igazi veszélyforrást, szó sem volt itt defenzív védvonalról. Senki sem számított arra, hogy lényegében egyik pillanatról a másikra innen érkezik majd az új fenyegetés, ami a török

népvándorlással bekövetkezett. Bizánc gyors és látványos összeomlása (akárcsak a keleti muszlim államoké) nem annyira a török invázió következménye, hanem a már meglévő gazdasági hanyatlás és depopuláció folyamatának eredménye, amit a szeldzsukok csak betetőztek. Végül az utolsó oldalakon a szerző röviden összefoglalja fontosabb következtetéseit.

Peacock munkája igazán figyelemreméltó mű, a források részletes ismeretéből levont következtetései jól megalapozottak, méltán számíthat a téma iránt érdeklődő olvasók figyelmére. Hazai viszonylatban is hasznos lehet tanulmányozni, hiszen a török népvándorlás következményei Magyarország történetére is nagy hatást gyakoroltak, de még a nomád társadalmak és vándorlások megértéséhez is segítséget nyújt. A belső-ázsiai török népesség életmódjának, társadalmi szerkezetének megismerése, a nomádok integrációjának problematikája a letelepült társadalmakba érdekes lehet a magyar kutatók számára is.

Tócsér Márton

DARIUS VON GUTTNER-SPORZYNSKI

POLAND, HOLY WAR, AND THE PIAST MONARCHY, 1100–1230

(Eureopa Sacra, vol. 14. Brepols, Turnhout, 2014. 294 o. ISBN 978-2-503-54794-7)

A témával régóta foglalkozó, de más korszakokkal foglalkozó műveiről¹ is ismert szerző (University of Melbourne) rövid időn belül másodikként vállalkozik monografikus formában a lengyelek, az uralkodó Piast dinasztia és a keresztes háborúk kapcsolatának a bemutatására. Abban, hogy ezt az elsők között teszi meg, egyáltalán nem az érdeklődés hiánya, hanem sokkal inkább a mostoha forrásadottságok a felelősek. Eddig hagyományosan Jadwiga Ossowska tanulmányához fordultunk,² aki néhány oldalon világosan összefoglalta a kérdéskört. Ennek oka abban keresendő, hogy a korábbi vizsgálódások tárgyát leszűkítették a klasszikus, tengerentúli keresztes hadjáratokra, melyekről változatlanul nem tudunk egy évkönyvben (lubińi évkönyv) megőrzött egy soros bejegyzésnél, valamint egy bizánci történetíró utalásánál sokkal többet. (Ehhez képest II. András hadjáratáról dúskálunk a korabeli feljegyzésekben.) A szerző tudatosan változtat ezen a szemléleten, s – Jonathan Riley-Smith tágabb felfogását követve – a témához kapcsolja a lengyel földek térítését és krisztianizációját, valamint már sokkal több joggal a pomerán és porosz hadjáratokat. Igaza van, hogy módosítani szükséges Stanisław Smolkának a lengyel érdeklődést és részvételt teljesen minimalizáló véleményén (1881), hiszen éppen a felső korszakhatárként választott 1230-ig, a Német lovagrend betelepítéséig a fegyveres térítésben valóban beszélhetünk egy erőteljes és domináns lengyel szerepvállalásról. Igaz, a pápák a XIII. század elejéig *expressis verbis* nem fogalmazták meg a porosz és szentföldi fogadalmak átválthatóságát, de a kiadott forrásokból mindez kiolvasható, és a kortársak úgy is értelmezhették.

Az első fejezet a lengyel kereszteni államiság megszületését, a lengyel egyházszervezet kialakulását mutatja be a 960–1110 közötti időszakban. A témához az alapvetés – különösen a nem lengyel olvasók számára – feltétlenül szükséges, ugyanakkor magához a témához szorosabban azonban nem tartozik. Meglepő, hogy az investitúra harcok alatti magyar–lengyel kapcsolatok bemutatásakor Béla, Géza és László kapcsán nem utal a magyar krónikának a lengyel szakiroda-

¹ *Darius von Guttner-Sporzynski: Genealogy of the Protestant Nobility in Poland 1600–1825.* [Electronic resource. Euroa, Victoria, Verbum Imprints, 2011.]

² *Jadwiga Ossowska: The Polish contribution to the expeditions to the Holy Land in the Crusades' era.* (1989). *Folia orientalia*, 26. (1989) 167–182. o.

lomban is jól ismert történetére, Bélának a pomeránok elleni harcban való, nyilván utólag megfogalmazott epizódjára, amit nálunk legutóbb Bagi Dániel tárgyalt.³

A második és a harmadik fejezet a kereszties eszmével való megismerkedés útjait és a pomerániai térítést, hódítást tárgyalja III. Boleszló idején. Ennek kapcsán részletesen szól és bemutatja Anonymus Gallus *Gesta principum Polonorum*-át, a műre és szerzőjére vonatkozó szakirodalommal együtt. Ismét szembevetendő, hogy Bagi Dániel nem kis érdeklődést keltő írásait akár németül, akár lengyelül jelentek meg, teljesen mellőzi, pedig éppen Boleszlónak Szent Istvánhoz való kapcsolatának hangsúlyozása jól illett volna a szerző mondanivalójába.⁴ A névtelen szerző III. Boleszló számára az államférfíui modellt Szent Istvánban találta meg, akinek napján állítólagosan Boleszló született, s akihez Bátor Boleszló mindenben megpróbál hasonlóná válni, még a koronázásban is. Az 1102–1106-tól kezdődő pomerán hadjáratai Zbiegniew halála után akár engesztelő háborúnak is tekinthetők, legalábbis a szerző szerint, miként Boleszló alakjának a megrajzolását még a *Roland ének* szellemiségével is rokonítani próbálja.

A negyedik fejezet már a második kereszties hadjárat idejére vezeti az olvasót. Hiába hirdette meg a pápa 1145-ben a hadjáratot, az 1138-ban trónra lépő II. Władysław az apja, III. Boleszló (Bolesław) halálát követően kitört hatalmi harcokon és polgárháborún igyekezett úrrá lenni. Sikertelenül, mert a trónkövetelő hercegek 1146-ban letették trónjáról, s abban, hogy egyikük, III. Mieszkó (Mieszko) a vendek elleni kereszties hadjárat élére állt, nyilván a frissen hatalomra jutottak legitímációs kényszere is megnyilvánult. Az már nehezen lenne bizonyítható, hogy a tengerentúli kereszties hadjáratról való távolmaradásban szerepet játszott volna anyja, kijevi Zbyslava ortodox békés térítő hagyománya (112. o.). Ekkor, 1146-ban kerül sor arra, hogy II. Władysław egyszerűen „szaracén”-nak nevezett pogányokat használ katonai szövetségesként, akik lehetnek poroszok, de többek szerint kunok is. Érdekes, hogy éppen itt nem hivatkozik az általa folyamatosan kritizált Mikołaj Gładysz munkájára, aki inkább a kunokra gondolt, s amit talán támogat a ruténnel való együttes emlegetésük is.⁵ Ezek az események vezettek Władysław elmeneküléséhez III. Konrád német király udvarába. A rákövetkező német támadás utáni megegyezés része volt egy Piast herceg túszul adása a német udvarba, akinek kiléte mindmáig találgatásra ad okot. Tény azonban, hogy ezután a szászokkal való együttműködés jegyében, részben dán támogatással került sor egy közös vendek (1147. július–augusztus), majd egy poroszok elleni (1147. november–december) kereszties hadjáratra. Szintén bizonytalan, hogy melyik lengyel herceg vezette a lengyel csapatot ezekben a hadjáratokban; a szerző szerint csakis III. Mieszkóról lehetett szó, aki Nagy Lengyelország felett uralkodott. Hasonlóképpen érdekes az 1162-ben említett Jazko (Jaxa) kiléte, aki Jeruzsálembé ment, s akit továbbá a Szent Sír kanonokjainak tett miechówi alapítása is a könyv egyik részletesen tárgyalt alakjává tesz. Maguk az 1147-es hadjáratok egyébként nem értek el tartós eredményt, eszmei jelentőségük azonban nem lebecsülendő.

Az ötödik fejezetben tárgyalt szentföldi lengyel részvétel nem kevésbé vitatott fejezete a lengyel kereszties historiográfiának. A lubińi évkönyv szűkszava mondatából egyértelmű, hogy Henrikről, Sandomierz hercegéről van szó. Jan Długosz ugyan kibővítette a történetet, de hiteles kortárs forrásokkal nem rendelkezett, s Kinnamos rövid utalása is inkább több gondot jelent, mint bizonyosságot, hiszen a névtelen lengyel királyt illetően többen az emigrációban élő II. ('Elűzött' melléknévű) Władysławra gondolnak. Henrik később, 1166 előtt Zagośc-ban alapított egy Johannita rendházat. Az is vitatott, hogy melyik területről érkeztek a lovagok és szerzetesek, itáliai vagy morva-cseh

³ *Bagi Dániel*: Béla és a pomerán. In: Aktualitások a magyar középkorkutatásban. In memoriam Kristó Gyula (1939–2004). Szerkesztette *Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely*. Pécs, 2010. 295–306. o. és lengyelül: „Quamvis sim nobilior quam paganus ille, tamen pugnabo pro regni vestri commodo et honore domini ducis.” In: *Historia narrat: Studia mediewistyczne ofiarowane Profesorowi Jackowi Banaszkiewiczowi*. Szerkesztette *Andrzej Pleszczyński, Joanna Sobiesiak, Michał Tomaszek, Przemysław Tyszka*. Lublin, 2012. 97–110. o.

⁴ *Bagi Dániel*: Królowie węgierscy w Kronice Galla Anonima. (Rozprawy Akademii Umiejetnosci, 108.) Kraków, 2008. 238. o.

⁵ *Mikołaj Gładysz*: The Forgotten Crusaders: Poland and the Crusader Movement in the Twelfth and Thirteenth Centuries. Leiden–Boston, 2012. 59., 95. o.

területről. Amennyiben a III. Konrádnak átadott lengyel herceg Henrik volt, akkor személyesen hathatott rá clairvaux-i Szt. Bernát prédikálása, ami Jaxa tevékenységére, s további keresztes hatást mutató síremlékekre is magyarázatot kínálhatna. Kérdés, hogy a forrásszegény időszakban mennyit nyom a latba, hogy Henrik 1147–1149 közötti tevékenységéről nem maradtak fenn adatok, azaz ezen idő alatt lehetett a Tengerentúlon. Mindenesetre a szerző székszövege Gładysz feltevését illetően, hogy Henrik egyenesen kétszer (1147, 1154) járt a Szentföldön, helyes lehet. Személyének legendás hagyományát 1166-ban a poroszok ellen bekövetkezett „mártír” halála csak tovább erősítette. Ugyanakkor számos szöveghelyet (De laude novae militiae, Vincentius Kadlubek) a szerző talán túlzó és erőltetett módon hoz a témával kapcsolatba.

A hatodik fejezet az 1147. évtől a poroszok elleni hadjáratokat tekinti át. A hadjáratok és összeköttetések intenzitását valóban korlátozta az a körülmény, hogy rendkívül széles senki földje húzódtott a szemben álló felek között, de mindez csak másodlagos jelentőségűnek értékelhető. Ezekre az eseményekre a Vincentius Kadlubek által írott 1190 és 1208 között íródott *Chronica Polonorum* a fő forrásunk; információk már sokkal bőségesebben állnak rendelkezésre. II. Kazimierz porosz hadjárata 1192-ben minden bizonnyal kapcsolatba hozható a harmadik keresztes hadjárat meghirdetésével, ami jól párhuzamba állítható a dánok 1191-es finneket elleni vonulásával. Keresztes bulla ezúttal sem maradt ránk, de Vincentius szóhasználata: „Szaladinistáknak” nevezi a poroszokat, valóban sokatmondó. Ugyanakkor a hadjárat előtti végrendekezés tényéből közvetlenül keresztes eseményre gondolni nem tűnik meggyőzőnek (177. o.). Hasonlóképpen Szent Adalbert tiszteletéből, a gnieznoi kapu díszítéséből, általában a hittérítés momentumaiából csak igen közvetve lehet keresztes vonatkozásokra következtetni.

A hetedik fejezet választ ad arra a kérdésre, hogy miként húzódtak a lengyelek vissza, szorultak ki a poroszok elleni hadjáratokból, aminek utolsó jelentős eseményére 1192-ben került sor. Az 1200-ra előrehaladott térítést és nyomulást azonban több tényező is megakasztotta. Ilyen volt a ciszterci rendnek a térítésből való visszalépése (1210), s helyük átadása a Német lovagrendnek, miként a lengyel területek politikai megosztottsága és a fejedelmek közötti hatalmi harc. A pápai támogatásnak a lovagrend felé való fordulása hosszú évszázadokra irányt szabott a porosz kérdés katonai-politikai és egyházi rendezésének.

A művet igen bőséges bibliográfia zárja. Ebben azonban szokatlan, hogy a források között a szerző a *De laude novae militiae* esetében, amit bőségesen idéz latinul, csak az angol fordításra hivatkozik, ráadásul még a szerző nevét sem említi. Az is rendhagyó, hogy a „Magistri”-ként említett szerzőket az m betűhöz, s nem közismert keresztnévükhöz sorolja be (Adam, Vincentius stb.). Az apró következtetések azonban bőségesen kárpótolják az olvasót az egyébként nehezen hozzáférhető lengyel szakirodalom szinte már túlságosan is részletező bemutatásáért. Mikołaj Gładysz könyve után a XII. századi lengyel földi keresztes hagyomány újabb részletes tárgyalása a korabeli magyarországi fejlemények, a csekély, de a lengyelhez képest nem elhanyagolható XII. századi magyar keresztes érdeklődésre is párhuzamot és magyarázatot kínál.

Veszprémy László

ANDREAS WILLERSHAUSEN

DIE PÄPSTE VON AVIGNON UND DER HUNDERTJÄHRIGE KRIEG**Spätmittelalterliche Diplomatie und kuriale Verhandlungsnormen (1337–1378)**

(Az Avignoni pápaság és a százéves háború. Diplomácia és tárgyalási normák.
De Gruyter Verlag – Akademie Verlag, Berlin, 2014. 474 o. ISBN 978-3-05-006336-2)

Andreas Willershausen a német középkorkutatás fiatalabb korosztályaihoz tartozik, jelenleg a Justus-Liebig-Universität (Gießen) munkatársa. A recenzeált kötet 2010-ben az Augsburgi Egyetemen megvédett doktori értekezésének nyomtatott változata. A monográfiában az avignoni pápaság és a százéves háború kapcsolatát mutatja be sajátos, új megközelítésben.

A könyv szerkezetileg három nagyobb részre bontható. Az A) jelzésű könyvrészletben kapott helyet a bevezető, a módszertani eljárásokat bemutató és megindokoló szövegrészek, illetve a százéves háború egyes szakaszainak bemutatása. A B) jelzetű szakaszban dolgozta fel a *Via pacis*, azaz a pápai békéltetés szakaszainak és helyszíneinek kérdését. Ugyancsak itt kapott helyet a tárgyalásokon szerepet vállaló pápai nunciusok, legátusok személyének, tevékenységének feldolgozása. Végül a C) jelű nagyobb ívű fejezetben tárgyalja Willershausen a százéves háború idején működő pápai diplomácia struktúráit.

A könyv módszertanilag három nagyobb gondolkört ölel át. Az egyik a modern német középkorkutatás egyik zászlóshajójává nőtt konfliktus- és rituálékutatás, mely az ún. „münsteri iskola” és elsősorban Gerd Althoff elmúlt évtizedekben publikált eredményeire támaszkodik. Ezzel szoros összefüggésben áll a dolgozat másik fő alapvetése: az avignoni pápák békéltető és közvetítő szerepkörben való bemutatása. A szerző mindezt a klasszikus diplomáciatörténet keretei között tárgyalja, a két fő gondolatmenet közötti kapcsolatot a konfliktusok és konfliktuskezelésben alkalmazott, Gerd Althoff által rituálénak tekintett eljárások teremtik meg, melyet az iskolateremtő tudós egy kommunikációs hálózat egyik alapstruktúrájának tekint. A könyv harmadik pillérét maga a százéves háború, a XIV. század második felének kétségkívül legfontosabb nyugat-európai konfliktusa adja meg, melynek legfontosabb eseményeit szerzőnk kronologikus sorrendben, a fenti módszertani eljárás tükrében mutatja be. Ily módon az itt recenzeált könyv modern, a nyugat-európai középkorkutatásban szinte megkerülhetetlen módszertani eljárásokat tartalmaz, és a konfliktusokat elsősorban egy kommunikációs hálózatként fogja fel, melyeknek résztvevői meghatározott szabályok szerint vitték az ügyeket és próbáltak konszenzusra jutni – jelen esetben – a százéves háború ügyében.

Willershausen alaposságát bizonyítja, hogy nagyon bőséges forrásanyagot használt fel munkájához. A források „műfajának” tekintetében két fő csoportot különíthetünk el: a diplomatikai dokumentumokat és leveleket, valamint a korszak eseményeiről bőséggel tudósító elbeszélő forrásokat. A két fő forráscsoportot keletkezési helyük szerinti további alkategóriákba rendezte a szerző. A diplomatikai és egyéb pragmatikus kútfők között külön tárgyalja a vatikáni, illetve angol és francia vonatkozású forrásanyagot, míg az elbeszélő forrásokat négy nagyobb csoportba rendezte, megkülönböztetve angol, francia és egyéb keletkezési helyű szövegeket, illetve különálló csoportként kezelte Jean Froissart rengeteg kéziratban fennmaradt krónikáját. Andreas Willershausen jó érzékkel és indokoltan tért ki a forrásanyag bemutatása okán arra a körülményre, hogy a könyv témájának bemutatásához az elbeszélő források (megfelelő kérdésfeltevéssel megléte esetén) nem ritkán jobb kiindulópontot kínálnak, mint az oklevelek és a pápai, illetve egyéb levelezés. A fenn már említett münsteri iskola egyik újításának tekinthető, hogy az iskola módszertanát követő kutatók felismerték: az elbeszélő kútfők a pápák, püspökök közvetítő szerepének igen tág teret szentelnek a konfliktusok megörökítésében, így azok „narratívái” a társadalomtörténet szemszögéből is új, komoly eredményeket adnak, és számos adalékkal egészítik ki az oklevelekből megismerhető tényeket.

Andreas Willershausen szinte kimerítő részletességgel dolgozta fel a monográfia második nagyobb tematikus részében a százéves háború és a pápai békéltető tárgyalások történetét. Így először Avignonról, és a városhoz köthető politikai tárgyalásokról értekezik, külön kitérve a Crécy-i

csata idején megfigyelhető diplomáciai eseményekre. Ezt követi a Calais-ban zajlott egyeztetések és tárgyalások bemutatása, majd az 1354–55 táján ismét Avignonba, majd Poitiers-be áthelyezett diplomáciai csúcstalálkozókat elemzi. A sorban Brétigny, illetve az 1360. év eseményeinek krónikája következik, majd a pápai békéltetések sorát Brügge/Bruges zárja (1375–1377). A szerző nem pusztán az események elmondására törekedett, hanem a könyv általános módszertani elveinek megfelelően dolgozta fel az egyes helyszíneken történt eseményeket.

Még érdekfeszítőbbek a könyv utolsó nagyobb részében feldolgozott kérdések. A C) jelzésű nagyobb könyvrészletben szerzőnk a pápai diplomácia működését szedte ízekre. Külön osztályozza az egyes tárgyalási helyszíneket, részletesen bemutatja a tárgyalásokon résztvevő pápai nunciust, s kitér a diplomáciában alkalmazott kommunikációs elvekre, illetve a közvetítők által bevett tárgyalási stratégiákra is.

A kötetet részletes összefoglaló és terebélyes irodalomjegyzék zárja, mely a szerző széleskörű és nem csak a német, hanem az olasz, francia és angol szakirodalomra kiterjedő alapos ismereteiről tanúskodik.

Az Andreas Willershausen doktori értekezéséből készült monográfia értékeléseként általában elmondható, hogy egy klasszikusnak tekinthető témát dolgozott fel teljesen új módszerekkel, ezenkívül nem adta fel a német medievisztikai kutatás egyik legnagyobb erényét, az alapos és mélyreható analízisre való törekvést. A fent már ismertetett metodikai eljárások eredményeképpen a pápai diplomácia működésének új vetületeit ismerhetjük meg. A kommunikációs hálózat feltérképezésével nemcsak az egyeztetésekben aktívan résztvevők személye tárul fel előttünk, hanem látványos képet nyerünk a pápai diplomácia földrajzi hatóköréről is, nem is beszélve a pápák mint a *Viae pacis*, a béke(szerzés) útjai-módjai működtetőinek tárgyalási stratégiáiról. A könyv a német medievisztikai kutatásokban is újnak számít, a százéves háborúról – legalább is német nyelvterületen – a recensens tudomása szerint ilyen részletes és modern szemléletű monográfia még nem született. Csak remélni lehet, hogy a monográfia számos adalékot szolgáltat a XIV. század e fontos történelmi problémájának jobb megismeréséhez és további kutatásokat inspirál majd.

Bagi Dániel

PHILIPPE ROY – FERENC TÓTH

LA DÉFAITE OTTOMANE

Le début de la reconquête hongroise (1683)

(*Ottomán vereség. A magyar visszafoglaló háború kezdete [1683]. Economica, Paris, 2014. 125 o. ISBN 978-2-7178-6683-4*)

Philippe Roy fő érdeklődési területe Közép-Európa hadtörténete, doktori értekezését XIV. Lajos Bécs 1683. évi török ostromához kapcsolódó külpolitikai törekvéseinek vizsgálatából írta. Tóth Ferenc fő kutatási területe a XVIII. századi diplomáciatörténet (francia–magyar diplomáciai kapcsolatok) és a kora újkori hadtörténet. Az újabb, francia nyelvű monográfiában vizsgált témával kapcsolatban Roynak 1999-ben Párizsban már jelent meg munkája *Louis XIV et le second siège de Vienne (1683)* címmel, Jean Berenger előszavával. Philippe Roy és Tóth Ferenc munkája a párizsi Economica kiadó *Les Grandes Batailles* című könyvsorozatának újabb kiadványa. Ugyanebben a könyvsorozatban Tóth Ferencnek B. Szabó Jánossal *Mohacs (1526) – Soliman le magnifique prend pied en Europe centrale* címmel került kiadásra könyve 2009-ben.

Philippe Roy és Tóth Ferenc monográfiája öt számozott fejezetre tagolódik, a munkát a három-három oldalas fogalomtár és a felhasznált források, könyvek jegyzéke zárja. A kartonált könyv borítóján egy magángyűjteményből származó, Bécs 1683. évi ostromát megjelenítő vázlatrajz látható a város erődítéseivel. A szerzők következetes, áttekinthető hivatkozási rendszert használnak

munkájukban (a felhasznált képi anyag hivatkozásánál nem került azonban megadásra pontos forráshely). A kötetet hat, egy kivételével mind Philippe Roy által készített térkép, illetve térképvázlat illusztrálja a korabeli történelmi személyek portréi mellett.

Az első fejezet (*L'Europe au milieu du XVIIe siècle*) Európa XVI–XVII. századi diplomáciai konstrukcióinak és hadtörténetének áttekintését adja. A XVII. századot a „háború évszázadának” (*siècle de la guerre*) is nevezik, mivel csak az 1669–1670-es esztendő zajlott le háború nélkül a században. A korszak háborúit a szerzők két csoportra bontották: a katolikus–protestáns szembenállásra visszavezethető háborúk, illetve az európai francia hegemoniáért, vagy éppen a francia nagyhatalmi törekvések megátóllása érdekében vívott háborúk csoportjára. A szerzők külön alfejezetben ismertetik Az ún. hadügyi forradalom fogalmát, a korabeli hadviselés átalakulásának főbb jellegzetességeit, illetve az erődépítészetben és az ostromtechnikában beköszönő markáns változásokat. Az első fejezet további részeiben átfogó kitekintést kapunk az 1654 és 1667 között vívott orosz–lengyel háborúról és az „északi háborúban” való erdélyi részvétellel szorosan összefüggő 1663–1664. évi magyarországi háborúról, az 1664. évi vasvári béke utáni francia háborús politikáról és Franciaországnak a Thököly-féle felkeléssel való kapcsolatáról. (Roy és Tóth az újabb politikátörténeti kutatásoknak megfelelően II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratát, még ha a terjedelmi keretek miatt röviden is, de kényszerű külpolitikai lépésként jellemzik.)

A második rész (*Les campagnes de 1681–1682*) XIV. Lajos „egyesítési politikájának” (*politique des réunions*) bemutatásával indul: a francia állam a nijmegeni béke (1678–1679) pontatlanságait kihasználva jelentős területszerzési politikába kezdett. A Versailles és Bécs közti külpolitikai feszültség súlyosbodását Strasbourg 1681. évi francia megszállása, illetve a konstantinápolyi és magyarországi francia törekvések jelentették. A szerzők ezen a ponton elsősorban a korabeli francia diplomáciai iratokra (Guilleragues és Sébeville márkái levelei), illetve a francia történész, Jean Berenger kutatási eredményeire hivatkoznak. Bécs 1683. évi ostromához a Thököly-mozgalom 1682. évi eseményeinek és a magyarországi harcok alapos hadtörténeti ismertetésén, illetve a magyarországi harcokkal párhuzamosan zajló diplomáciai tárgyalások bemutatásán keresztül jut el az olvasó. A könyv külön kihangsúlyozza, hogy az 1683-as esztendő történései szempontjából kulcsfontosságú esemény volt a franciellenes Luxemburgi Szövetség megalakulása 1682 nyarán, illetve a német császár és Lengyelország között 1683-as esztendő elején kötött szövetség. (Lengyelország a francia, illetve a Thököly-féle diplomáciai törekvései ellenére Bécs felé orientálódott a fokozódó török fenyegetettség miatt. A lengyel állam Thököly török segélyhaddal együtt elért sikereiben komoly török katonai fenyegetést látott.) A fejezet végét a német császár katonai erejének Sébeville jelentésén alapuló bemutatása, a gyalogsági és lovassági ezredek összeírása adja.

A harmadik fejezet (*Les Turcs devant Vienne!*) a Bécs török ostromát megelőző hadműveletek bemutatása alkotja: a török sereg március 30-án elhagyta Konstantinápolyt és május 4-én érkezett Belgrádhhoz. A felvonuló török erők elérték a 140 ezer főt. A császári hadvezetés eredménytelenül Érsekújvár ostromával akarta eltéríteni a Bécs ellen vonuló török főerőket. A szerzők részletesen ismertetik az Ernst Rüdiger Starhemberg vezette Bécszet védelmező erőket: Roy és Tóth Bécs városának védőinek számát 16 000 és 19 600 fő közé tette, illetve bemutatják a város több periódusú erődítéseit is.

A negyedik rész (*La victoire de Kahlenberg*) fő témája a Kahlenbergnél vívott csata és Bécs városának a török ostrom alóli felmentése. A szerzők Bécs ostromának leírása mellett Apafi és Thököly katonai tevékenységére is kitérnek. A tárgyalat kronológiái rendben az ostrom szeptember 3-ára vett válságos fordulatot: az ellenség rést ütött a város védművein, illetve a védők száma 5 ezer főre csökkent. (A harcokban, illetve a járványokban 22 ezer ember halt meg.) A már szorongatott helyzetben levő Bécs felmentésére készülő keresztény erők Tulln városánál állomásoztak szeptember 8-án. A megérkező 40 ezer főt számláló lengyel segélyhaddal a szövetséges keresztény sereg 75 ezer főt számlált a megközelítőleg 140 ezer fős török haddal szemben. Az ostrom 59. napján lezajló kahlenbergi csata eseményeit, a Lotaringiai Károly, Georg Friedrich von Waldeck, Mikolaj Sieniawski hetman, Sobieski János lengyel király és Stanisław Jabłonowski hetman vezette segrészek küzdelmét, illetve a csata 6 és 14–16 órai állását Roy külön térképvázlaton szemlélteti. A szerzők a csata döntő mozzanataként a keresztény hadrend jobb oldalán elhelyezkedő lengyel lovasságnak a bécsi erdőn keresztül történő rohamát láttatják. Az összecsapás keresztény diadallal

ért véget: a teljes török tábor és hadianyag a győztesek kezére került. A fejezet a keresztény sereg ellentámadásával, a Párkánynál kivívott lengyel győzelemmel ér véget.

Az ötödik fejezet (*Les conséquences du second siège de Vienne et la reconquête de la Hongrie*) középpontjában a Bécs sikertelen török ostroma utáni események, a magyarországi visszafoglaló háború főbb állomásai állnak. Esztergom visszavételére már 1683-ban sor került, a szövetséges keresztény sereg Budát azonban 1684-ben sikertelenül ostromolta még meg. A visszafoglaló háború kulcsfontosságú állomása volt Buda 1686-as bevétele, a török uralom alapjaiban ingott meg Magyarországon. A szerzők megemlékeznek az 1687. évi Harsány-hegyi csatáról is, az ősszeccsapás eseményeit főleg Claude-Louis-Hector de Villars márki (XIV. Lajos korának neves francia marsalljának) egy, a magyarországi hadszíntéren kelt levele alapján mutatták be. A visszafoglaló háború következő állomásaként Belgrád 1688. évi ostroma került leírásra. Az 1688. esztendő azonban jelentős katonai fordulatot hozott Bécs számára: francia csapatok nyomultak be a Pfalzi Választófejedelemség területére, kirobbant a pfalzi örökösödési háború, így a Habsburg Birodalom kétfrontos háború vívására kényszerült. Ezzel egy időben a Fényes Porta jelentős katonai válasz lépéseket tett, 1690-ben Köprülü Musztafa sikeresen visszavette a két éve keresztény kézre került Belgrádot. A visszafoglaló háború újabb jelentős fordulópontját I. Frigyes Ágost szász választó (az 1697-ben Zentánál fényes diadalt arató) Savoyai Jenővel való felváltása hozta meg a törökellenes fronton. A szerzők a visszafoglaló háború eseményeinek összefoglalását az 1699. évi karlócai békével rekesztik be.

Összegzésül kijelenthetjük, hogy a munka struktúrájával, terjedelmével jól illeszkedik az *Economica* kiadó *Les Grandes Batailles* című könyvsorozatába. Philippe Roy és Tóth Ferenc monográfiája olvasmányos, szintetizáló munka Bécs 1683. évi török ostromához, illetve a korabeli magyarországi mellékhadszíntér diplomáciai és katonai eseményeihez.

Polgár Balázs

IRINA MARIN

CONTESTED FRONTIERS IN THE BALKANS – OTTOMAN AND HABSBURGS RIVALRIES IN EASTERN EUROPE

(*Vitatott határok a Balkánon – Oszmán és Habsburg rivalizálás Kelet-Európában.*
I. B. Tauris, 2013. 256 o. ISBN 978-1-7807-6105-3)

A recenziók, ismertetések bevett szokása, hogy a „fejsimogatás” után következik a „dorgálás”, vagyis egy könyv erényeinek ismertetése után szokták a recenzensek felsorolni a feltalált kisebb-nagyobb hibákat. Jelen könyv ismertetésénél azonban kénytelen vagyok ettől a sorrendtől eltérni, ugyanis a kötet legnagyobb (vagy talán egyetlen) igazi hibája a címe, az alcíme és a borítója, melyről Savoyai Jenő herceg mellvértes alakja nézz ránk a háttérben egy csatajelenettel. A könyv maga azonban nagyon távol áll a hadtörténettől és témája is jóval szűkebb (az időhatárok szempontjából viszont tágabb...) mint azt a borító adatai sugallják. Irina Marin a Habsburg Monarchia és Románia, illetve a románok történetének kutatója, az oxfordi Pembroke College és a Leicester-i Egyetem oktatója nagy vállalkozásba vágta fejszéjét. A szerző egy történeti régió, a Bánság viharos múltját tekintette át a középkortól Románia EU-csatlakozásáig. Irina Marin bevezetője szerint ez a régió, melyen jelenleg három ország, Szerbia, Románia és Magyarország osztozik, legalább ugyanakkora figyelmet érdemel, mint a hírhedt balkáni háborús tűzfészkek, Koszovó és Bosznia. A Bánság bizonyos mértékig az ellenpéldája lehet a fent említett válsággócoknak, viszont ez a szintén soknemzetiségű és sokvallású régió szinte ismeretlen a világ előtt. A szerzőnek azonban nem állt szándékában megírni a Bánság részletekbe menő történelmét. Marin célja a saját bevallása szerint egy „történelmi meditáció” volt a mindenkori nagyhatalmak által önkényesen meghúzott, majd újra és újra módosított határokról, „melyek dönthetnek élet és halál, béke vagy háború, prosperitás vagy nyomorúság között”. A Bánság történelme csak mintegy illusztráció ehhez a nagyhatalmi

„játékhoz”, a határok újrajrjolásához, mely gyakran évtizedek építkezéseit, gyarapodását rombolhatja le, vagy éppen nyithat utat a fejlődés más irányai felé.

A könyv második fejezete a középkori magyar állam struktúráját, illetve a bánok és bánságok szerepét, természetesen elsősorban a szörényi bánóság fejlődését mutatja be röviden. A következő rész a török hódoltság időszakával foglalkozik, bemutatva az oszmán hódítás lépcsőfokait és az állam szerkezetét a temesvári vilajet létrejötte után. Marin kiemeli az ottomán hódítás szigetszerű jellegét és a kettős adóztatás rendszerét. A török uralom a Duna, Tisza és a Maros vidékén egészen 1716-ig tartott és az egykori Temesi Bánóság, Szörényi Bánóság és Temes vármegye vidéke de jure 1718-ban került ki a félhold uralma alól. A győztes Habsburgok azonban nem egyesítették Magyarországgal ezt a területet, mely abban az időszakban a folyamatos háborúk miatt elnéptelenedett. A szerző szerint Bécs nem is elsősorban katonai és politikai, hanem sokkal inkább gazdasági érdekek miatt vonakodott a Bánóságot visszaadni magyar rendiségnek, ugyanis hamar felismerték a tartományban rejlő potenciált. Létrehoztak tehát egy sajátos „neoakvasztikus” koronartományt, közvetlenül az Údvari Kamara alá rendelve, ahol a nemesség, a nagybirtok nem ékelődik be a telepes parasztság és az udvar közé. A Bánóság ezzel a felvilágosult abszolutizmus egyfajta „laboratóriumává” vált, ahol ki lehetett próbálni a XVIII. század legújabb mezőgazdasági és ipari technikáit (búza, selyemhernyó, dohány, gyümölcs és egyéb kertkultúrák). Marin szerint teljesen téves az a szemlélet, mely valamiféle „germanizáló” törekvést lát a német betelepítésben, hiszen ez a szempont gyakorlatilag ismeretlen volt a XVIII. század derekán. Ugyanakkor a németek mellett az udvar betelepített olaszokat, örményeket és bulgárokat is, mivel ők is birtokában voltak olyan különféle szaktudásoknak, ami tovább emelte a tartomány gazdasági erejét.

Az 1737–39-es sikertelen török háború azonban nemcsak a Bánóság újbóli feldúlásához, hanem a szintén 1718-ban megszerzett Belgrád és Kis-Oláhország elvesztéséhez is vezetett. A terület újra határvidék lett, ráadásul az ortodox szerb és román lakosság számára a gyorsan terjeszkedő Orosz Birodalom komoly vonzerőt és befolyást gyakorolt a XVIII. század közepétől.

A Bánóságot illetően kikerülhetetlen a Katonai Határőrvidék említése. A tartomány határ menti övezetét 1765 és 1768 között osztották be három regimentre. A falvak lakói kezdetben az erdőkbé és a mocsarakba szöktek az összeírók elől. „A militarizáció a Bánátban embervadászatként indult, de szerelemben végződött” – írja a szerző kissé túlzóan, aki megállapítását azzal támasztja alá, hogy 1848/49-ben a bánósági határőrök a császár leghűségesebb katonái voltak. Tegyük hozzá, a bánósági németység – így a német-bánáti ezred központja, Pancsova városa – tekintélyes része viszont a magyar forradalom mellé állt.

1779-ben Mária Terézia döntése nyomán a Bánóság visszakerült a magyar vármegye-rendszerbe, de területének egy része vásárlás útján gazdag görög és román kereskedőcsaládok kezébe került, leszámítva természetesen a tartomány militarizált részét, mely 1870-ig a határőrvidék kötelekében maradt.

A könyv a tartomány fejlődésének időrendi áttekintése és a Bánóság történetétől kissé elkalandozva tematikus fejezeteket szentel Erdély és a Délvidék ortodox vallású lakosságának, melyeket a XVIII. század közepén egy egységes, de gyorsan kikopó terminológiával illíreknek neveztek Bécsben. Az „illír jogok” védernyője alatt a szerb nemzeti fejlődés zavartalanul folytatódott a Dunától északra, a Magyar Királyság területén. A XVIII. század végétől az egységes illír „nemzet” fikciója azonban végleg a múlttá lett a román nemzeti ébredéssel. Utóbbi lezárulására a szerző szerint jó példa a 13. oláh (wallachische) bánáti határőr- gyalogezred, majd az erdélyi román határőr- ezredek átnevezése 1848-ban román gyalogezreddé.

Irina Marin egy önálló fejezetben mutatja be a Bánóság különféle etnikai csoportjait, melyeket „privilegizáltakra” és „toleráltakra” osztott. A kiváltságot, VI. Károly és Mária Terézia idejében kizárólag katolikus sváb telepesek hatéves adómentesség fejében érkezték az újonnan benépesítendő területekre. Bár keményen dolgoztak, és hamarosan jelentősen hozzájárultak a Bánóságból származó adóbevételekhez, jelenlétük nem volt mindig problémamentes. A német betelepülők sokkal magasabb civilizációs igényekkel és jogtudattal érkeztek, mint az „őshonos” román és szerb elemek. II. József és Lacy tábornok 1768 tavaszán megszemlélte az újonnan militarizált román határőr-falvakat az Almás-völgyben. A román lakosság a katonai szolgálat előli féltelmében az erdőkbé menekült, így a császár csak üres kunyhóikkal szembesült. Az uralkodó emiatt családottságának és haragjának adott hangot, Lacy pedig egyenesen a románok kiűzését és helyükre „a hegyi élthez

szokott jó keresztények” telepítését szorgalmazta. Az egyik, helyi viszonyokat ismerő tiszt azonban felhívta figyelmüket arra, hogy a jól táplált, masszív kőházakban élő tiroliak, stájerok és karintiaiak aligha érnék be kötözött juhgyomorban tárolt puliszkával és a puszta földdel, ahol télen és nyáron egy gyapjútakaróban alszanak.

A Bánságban még a török időkben megtelepedett zsidók azonban a „túrt” kategóriába tartoztak a görög kereskedőkkel együtt, és mindkét csoportnak türelmi adót kellett fizetni. A XIX. század közepére azonban a Habsburg Birodalom leggazdagabb családjai a görög és zsidó kereskedők közül kerültek ki. A zsidóság jelenléte egyidejűleg komoly bevétellel járt az udvar számára. A viszonylag csekély számú temesvári zsidó közösség által fizetett türelmi adó nagysága elérte a bánsági svábok által fizetett taxa összegét.

Ahogy a hatékonyabb kormányzás miatt az ortodox lakosságot Bécs megpróbálta az „illír” kategóriába besorolni és egyként kezelni, ugyanígy intézkedés történt 1776-ban az ún. Judenordnungban a szefárd és az askenázi vallási közösségek egyesülésére. II. József pedig egyenesen a vallási szférába száműzte a héber nyelvet és az emancipációs intézkedésekkel egyidejűleg durván beavatkozott a zsidó közösségek életébe, természetesen nem csak a Bánságban, hanem az egész birodalomban.

Az 1848-as Népek Tavaszát a szerző találó hasonlata szerint nem Vivaldi Négy évszakjának harmóniájával, hanem inkább Stravinszky Tavasz ébredésének vad kakofóniájával lehet jellemezni. Az „öntudatra ébredő” nemzetek céljai, érdekei gyakran keresztelték egymást és ezt a legjobban 1848 Magyarországnál lehet megfigyelni. A magyarok nemzeti önrendelkezési törekvéseit a birodalmi centralizmussal szemben nem kívánták elismerni a magyar-szerb viszonyban. A Bánságban viszont érdekes módon a szerb törekvések a román területeket is be kívánták vonni az egységes, autonóm vajdaságba és elzárkóztak a román autonóm ortodox egyház megteremtéstől is.

A politikai jogokat és szabad földhasználatot kilátásba helyező kossuthi ígéret viszont nem keltett különösebb hatást a délvidéki határőrök körében. Marin szerint ez olyan volt, mint „havat eladni az eszkimóknak”, hiszen ők, éppen privilegizált helyzetükből fakadóan, féltékenyen őrködtek előjogaik felett. A határőrök a százéves közvetlen bécsi irányítás előnyeit élvezve habozás nélkül a Habsburgok mellé álltak. Marin kissé egybemosva az 1848/49-es délvidéki eseményeket „kölcsonös atrocitásokról” beszél, és a temesvári magyar ostromot említi, mint példátlanul brutális háborús cselekményt. A könyvben sajnos hiába keressük azonban ennek császári pandant-ját az aradi bombázást vagy Pest kíméletlen lövetését.

A neoabszolutizmus évtizedeiből a szerző a Bánság vasútjainak fejlesztésére helyezi a hangsúlyt, melynek ismét voltak gazdasági, de politikai és katonai céljai is. Az önkényuralom korlátait azonban elsősorban a birodalom sanyarú anyagi helyzete jelentette, mely arra kényszerítette Bécset, hogy az 1850-es évek közepén privatizálja a vasútvonalakat.

Irina Marin a Bánság Kiegyezés utáni évtizedeinek ismertetésénél áttekinti a dualista monarchia és a magyar polgári állam működését. Ezekben a fejezetekben azonban a könyv mintha kissé elveszítené a fókuszát, és a Bánság viszonyainak ismertetése helyett inkább a magyarországi nemzetiségek harcára összpontosít két politikus, Alexandru Mocsonyi (a könyv tévesen Andreiként emlegeti) és Svetožar Miletić pályáján keresztül. A szerző a manipulált választási rendszer ismertetésénél természetesen R. W. Seton-Watson, avagy Scotus Viator beszámolójára támaszkodik, mely élénk színekkel festi a bánsági és erdélyi román képviselő-jelöltek ellehetlenítését. A „elmagyarosítás” és a nemzetiségi iskolák bezárásának folyamata természetesen fájó és szegyenletes pontja a magyar történelemnek, de a szerző említést sem tesz az 1868. évi Eötvös József-féle nemzetiségi törvényről, csak az Eötvös-féle rendszer lebontásáról. Ugyanakkor szó esik a Mocsáry József által képviselt a nemzetiségekkel való megegyezést képviselő politikáról. A szerző szót ejt a bánáti svábok mozgalmairól is, melyek azonban szervezettségben soha nem érték el az erdélyi szászok közösségének érdekérvényesítő erejét.

Az első világháborút tárgyaló rövid fejezet („A lojalitás tesztje”) hangsúlyozza: a háború kitörésekor a Monarchia ügyének lelkes támogatása, illetve a nyílt ellenségesség mellett a Bánság lakosságának legnagyobb része közönnyel és apátiával fogadta a Szerbiának küldött hadüzenet hírért. A többnemzetiségű birodalom hadserege, soraiban a szerb, román és cseh katonák tömegeivel, azonban meglepő kitartással harcolta végig a háborút.

A Bánság 1918 ősze és a békeszerződés megkötése közötti időszakban egy rövid ideig a „senki földje” lett. Különböző nemzeti komiték alakultak, de végül természetesen az elsőszámú aspiránsok,

a frissen alakult Jugoszlávia és Románia osztoztak a tartomány területén. A szerző „alapvetően békesnek és kevésbé fájdalmasnak” titulálja az osztozkodást, ami persze román és szerb szempontból mindenképpen igaz, de kérdés, hogy például az 1920-ban még német és magyar többségű Temesvár polgárai miként élték meg ezt a békés osztozkodást...

A magyar többségű területek, vagyis a tartomány kicsiny északi csücske Marin szerint igazságos módon Magyarországnál maradt, azonban egy pillantás a híres „vörös térképre” azt mutatja, hogy magyar etnikai szigetek jócskán kerültek román és jugoszláv fennhatóság alá is. Igazságos etnikai határokat azonban képtelenség lett volna meghúzni a Bánságban, ott, „ahol egy kaméleon felrobbant volna, ha ráhelyezzük a színezett etnikai térképre” – ahogy egy brit újságíró megjegyezte.

A szerző ezek után az immáron megosztott Bánság történetét ismerteti Jugoszláviában és Romániában. A jugoszláv Bánát bemutatásában elsősorban a szociális feszültségeket, az agrárreformot és a szerb részről látványosan negált kisebbségi jogokat emeli ki. A magyar párt választási nagygyűléseit meghiúsították a hatóságok, a szavazásokat manipulálták stb. A magyar párt így egyetlen képviselőt sem juttathatott a törvényhozásba, míg a svábok nyolc képviselővel voltak jelen. Utóbbiak ennek ellenére egyre jobban közeledte a Harmadik Birodalom és a nemzetiszocializmus felé, a magyarok pedig visszavonulva kaszinóik és újságjaik sáncai mögé élénk kulturális tevékenységgel ellensúlyozva a politikai jogok hiányát.

Romániában hasonló folyamatok játszódtak le, mint Jugoszláviában, de Temesvár és környékének beintegrálása a román nemzetállamba ellentmondásokkal terhes volt. A szétszaggatott, korábban Budapest és Bécs felé gravitáló régió egyszer csak légtüres térben találta magát. A román politika azonban nem a milliós magyar kisebbségben látta első számú ellenségét, hanem a zsidókban. A szélsőjobboldali légionárius mozgalom nyomására a királydiktatúra visszavonta azokat a korábban vonatkozó megadott kisebbségi jogokat is. 1938-ra a romániai zsidó népesség nagy részét megfosztották polgárjogától is.

A második világháborúban a térség német megszállás alá került, mivel Hitler nem akart egy újabb ütközőzónát az egymás ellen fegyverkező szövetségesei, Románia és Magyarország között. A győztesek bosszúja nem maradt el a német oldalra állt sváb lakosságon. Marin becslése szerint a jugoszláv partizánok által megszállt Bánátban 1944 és 1948 között a sváb lakosság egyharmada életét veszítette. A romániai svábok sorsa pedig a szovjet kényszermunka lett.

A könyv utolsó fejezetei Jugoszlávia és Románia kommunista korszakával, illetve a nacionalista színezetű Ceaușescu és Milosevic diktatúrák kiépülésével és bukásával foglalkozik. A romániai forradalom kiindulópontja az „örök ellenzékinek” számító bánsági Temesvár volt, ahol a Tőkés László vegzálása elleni „magyar tiltakozásból” napok alatt „román forradalom” lett, ahogy a szerző fogalmaz. Jugoszlávia felbomlásakor azonban a Vajdasági autonóm köztársaság – benne a Bánság – valósággal a béke szigetének számított a szintén soknemzetiségű boszniai és koszovói eseményekhez képest. A könyv szerint ez is az etnikai konfliktusok tudatos gerjesztése és nem spontán kirobbanásuk mellett szól.

Marin végül egy kissé keserű konklúzióval zárja könyvét. A XXI. századra, amikor felértékelődött a tolerancia, a sokszínűség és másság tisztelete, amikor az európai integráció révén a zárt határok és szigorúan központosított nemzetállamok helyét kezdi átvenni a regionalizmus és decentralizáció, a Bánság etnikai homogenizálása román és szerb részről majdhogynem teljesen lezárult. A korábban oly tarka szöttek az államhatárokat követve jórészt egyszínűvé vált.

Lázár Balázs

LAWRENCE E. BABITS – STEPHANIE GANDULLA (ED.)

THE ARCHAEOLOGY OF FRENCH AND INDIAN WAR FRONTIER FORTS

(A francia és indián háború határerődjeinek régészete. University Press of Florida, Gainesville
– Tallahassee – Tampa – Boca Ration, 2013. 303 o.
ISBN 978-0-8130-4906-9)

A Lawrence E. Babits és Stephanie Gandulla gondos szerkesztésével megjelent kötet értékes munka a XVIII. századi észak-amerikai angol–francia gyarmati háború erődítményeinek témaköréhez. Tanulmányai a gazdag írásos és képi forrásanyag, illetve a régészeti ásatások eredményeinek felhasználásával szintetizálva mutatják be a gyarmati háború legjelentősebb angol és francia erődítéseit. A kötet felhasznált képek és táblázatok jegyzékével, a köszöntővel, a francia–indián háború (1750–1765) kronológiájával indul, majd a főleg erődépítészeti vonatkozású hadtörténeti fogalomtár, a tanulmányok szerint bontott (26 oldalas) összesített irodalomjegyzék, végül a szerzőket ismertető rövid életrajzi mutató és a tárgymutató következik. A 13 tanulmányt Lawrence E. Babits előszava és összegzése fogja keretbe. A keményfedeles könyv előlapját a XX. században helyreállított Tennessee állambeli Loudoun-erőd belső részletfotója díszíti. A tanulmányok szövegekői hivatkozási rendszere egységes. A felhasznált képi források, fotók, ásatási felszín- és metszetrajzok, szintvonalas rajzok, rekonstrukciós rajzok és grafikonok jól visszakövethető forrásmegjelölésével találkozhatunk.

Lawrence E. Babits (egyetemi oktató, fő szakterülete az észak-amerikai XVIII–XIX. századi konfliktusrégészet és a víz alatti régészet) az előszóban hangsúlyozza, hogy az angol–francia(–indián) háborúk erődítményei, védelmi létesítményei fontos épített emlékei Észak-Amerika történelmének. Az erődök kutatását gazdag forrásbázis: korabeli térképek, tervrajzok, felmérési rajzok, művészi ábrázolások segítik. A rendelkezésre álló források által meg nem válaszolható kérdések eldöntésében a régészet és a terepen talált tárgyi emlékek fontos szerepet játszanak. Az előszó a kötet tanulmányainak fő térbeli kereteit adja meg és rövid historiográfiai áttekintést ad.

A tanulmánykötet első munkája (*Clash of Empires*) R. Scott Stephenson, az American kötet hadtörténeti kontextusait adja meg. Az Ohio-völgy, az Appalache határvidéke, a Mohawk-folyó, az Ontario-tó, a Hudson-folyó, a Champlain-tó és a Richelieu-folyó területét, illetve térségét érintő angol–francia hadműveleteket ismerteteti tömören.

A második tanulmány (*Fort on the Frontier. Adapting European Military Engineering to North America*) James L. Hart tollából származik. Hart fő kutatási területe a kora újkori erődépítészet, a francia és angol amerikai gyarmatok, illetve az amerikai polgárháború története. Az erődépítészet fő elveinek észak-amerikai megjelenésével foglalkozik. Különösen gazdag historiográfiai áttekintést ad a XVII. századi alapokon (a Vauban-féle alapelveken) nyugvó XVIII. századi francia erődépítészethez. Hart több korabeli francia munkára hivatkozik (*Bernard Forest de Bélidor: La Science des Ingénieurs dans la conduite des travaux de fortification et d'architecture civile, Nicolas de Fer: Introduction à la fortification, Guillaume Le Blond: Éléments de fortification...*, *Louis Franquet: Voyages et mémoires sur la Canada*), illetve a kora újkori erődépítészet vívmányait bemutató korabeli illusztrációkat is felhasznál. A tanulmány végén Louis Franquet hadmérnök XVIII. század közepén tett észak-amerikai látogatása során készített leírásai (*Voyages et mémoires sur la Canada. Québec, 1889.*) alapján ismerteti a stratégiaileg kulcsfontosságú francia erődítéseket: a St. Frédéric- és a Chambly-erőd, továbbá Montréal erődítéseit.

A következő írás (*Fort Prince George, South Carolina*) Marshall W. Williams, a University of Georgia és a University of South Carolina ásatásain részt vevő önkéntes kutatóé. Williams munkájában a Keowee-folyó térségének fontos erődjének, a South Carolinabeli Prince George-erőd kutatását mutatja be. Hosszasan ismerteti az 1748-ra visszanyúló erőd történetét, illetve részletes, összesítő ásatási felszínrajzzal és rekonstrukciós rajzzal kísérve adja közre az erőd régészeti kutatását, az erődfalak, a bástyák, a barakkok és a kapu régészeti feltárását. A kötetben olvasható tanulmány nem az első közlés a Prince George-erőd témájához, Marshall W. Williamsnek 1998-ban, a University of South Carolina Research Manuscript sorozatában, *A Memoir of the Archaeological*

Excavation of Fort Prince George címmel jelent már meg korábban részletes munkája az erődrel kapcsolatban.

Cart Kuttruff (a Louisiana State University tanára, régész) munkája (*Fort Loudoun, Tennessee. Defensive Features and Artifactual Remains*) az 1756-ban, illetve 1757-ben, a francia Massac- és Toulouse-erőd ellenőrzésére céljából épített, egyik legnagyobb (11 ezer m²-es) alapterületű erődítményt, a Loudoun-erődöt mutatja be saját és Paul Kelley korábbi kutatásainak összegzésével. A Loudoun-erőd feltárását jelentősen megkönnyítette, hogy az erőd pontos helye nem merült feledésbe, romja jól ismert tereptárgy maradt. Az 1936-ban meginduló feltárások a csillag alakú (két nagy és két kisebb méretű bástyával rendelkező) erőd teljes területére kiterjedtek, közel 200 ezer (az őskor és az újkor közé keltezhető) leletet találtak. A szerző az európai, a kínai, illetve a cselyen kerámia, az üvegáru és a csontleletek leletsűrűségét külön ábrákra is kivetítette, a tárgyi emlékek bemutatásakor más korabeli erődök (Prince George-, Dobbs-, Ligonier és a virginai Loudoun-erőd) tárgyi emlékeire is reflektált.

Lawrence E. Babits (*Fort Dobbs, North Carolina. How Documents and Artifacts Led to Rebuilding the Fort*) a Dobbs-erőd kutatását ismerteti. Az 1755–56-ban emelt erődítményt egy, az angol erődépítészetben jól ismert „strong barrack” kifejezéssel illették a korabeli írásos források. Babits a nagy-britanniai Kingussie-ben található, 1720-as években emelt Ruthven Barracks-hoz hasonlította az 53×40 méteres alapterületű központi épülettel rendelkező, 300 katona befogadására alkalmas erődöt. Az 1968-ban meginduló ásások révén feltárták a központi épületet, a pincét és a védművet. A munkálatok során sikerült megfigyelni a főépületet eredetileg védelmező (lenagyolt ágaival) kifelé fektetett tölgyfák alkotta védőgát nyomát is. A tárgyi anyag bemutatásakor Babits a gyarmati háborús hadszíntereken gyakori fémgombokat és a nagyrészt a pince területén talált, kézi tűzfegyverekhez tartozó ólomlövedékeket és bajonettekét emelte ki.

Robert L. Jolley, a Commonwealth of Virginia's Department of Historic Resources régésze munkájában (*Fort Loudon, Virginia. A French and Indian War Period Fortification Constructed by George Washington*) a Loudoun-erőd kutatását adja közre. Az erőd érdekessége, hogy azt George Washington ezredes terve alapján építették 1756 és 1758-ban; a négy sarokbástyás erőd mintaképe feltételezhetően a francia Rivière au Boeuf erődje volt. Az erődrel kapcsolatos építési munkálatok jól dokumentáltak. A terepkutatás elsősorban a forrásokból megismerhető erődstruktúra igazolására és a katonaság, a civil lakosság és az indiánok interakciós kapcsolatainak az anyagi kultúrán keresztül való megismerésére irányult. A talált tárgyi leletanyag kapcsán a tűzészeti eszközökhöz és a kézi tűzfegyverekhez kapcsolódó leletek (fegyverszerelések, puskaölyök) kerültek részletesebb ismertetésre, s az erődben talált állatsontok rövid kiértékeléséről is olvashatunk. A szerző sajnálatos módon ugyanakkor nem ad teljességre törekvő áttekintést a talált állatsont-anyagra vonatkozóan, csupán a marha- és a sertécsontok túlsúlyáról informálja az olvasót.

A tanulmánykötet következő írását (*The Second Fort Vause. A Crucial French and Indian Fort in the Roanoke Valley of Virginia*) Kim A. McBride antropológus, a Kentucky Archaeological Survey társigazgatója jegyzi. McBride részletesen ismerteti a Vause-erőd (építés)történetét: az első erődítő munkálatokra 1755-ben került sor, majd az 1756. évi indián támadás után egy újabb, de komolyabb, négy sarokbástyás erőd kiépítése ment végbe. (A régészeti kutatás révén feltételezhető ugyanakkor, hogy az északkeleti bástya munkálatai talán soha sem fejeződtek be.) A terepkutatás során főleg az erőd működése utáni időszakból származó, XIX–XX. századi tárgyi emlékek kerültek elő, a gyarmati háborúhoz köthető leletek hiánya feltételezhetően a katonai barakkok erődön kívüli elhelyezésére utal a szerző álláspontja szerint.

W. Stephen McBride, a Camp Nelson Civil War Heritage Park hagyományörzője és régészeti igazgatója Edwards erődjét dolgozta fel munkájában (*To Preserve the Forts, and the Families Gathered into Them. Archaeology of Edwards's Fort, Capon Bridge, West Virginia*). A régészeti kutatás az 1990-es években indult, a tanulmány főleg a 2001. és 2004. évi kutatászonák nyitására alapuló ásások eredményeit közli. McBride Edwards erődjének alaprajzát a Pennsylvania állambeli Allen-erődjével állította párhuzamba, az erőd kronológiai kereteinek lehatárolását a régészeti megfigyelések jelentős mértékben segítették. A tanulmányban a feltárások során talált archaozoológiai leletek (marha-, sertés-, bány-, szarvas-, ló-, medve-, csirkecsont, kagylóhéjak) mennyiségi mutatókkal kerülnek bemutatásra.

A következő írás (*Fort Loudoun. A Provincial Fort on the Mid-Eighteenth-Century Pennsylvania Frontier*) Stephen G. Warfelnek, a State Museum of Pennsylvania korábbi vezetőjének, régész munkatársának a műve. Először az 1756-ban épített erőd történetét mutatja be, majd a régészeti kutatások eredményeit ismerteti. A State Museum of Pennsylvania ásatásai tisztázták az erőd struktúrájára vonatkozó kérdéseket, több barakképületet, illetve a tisztek kőalapozású szálláshelyét, továbbá az erőd kútjának és vízvezetékének szakaszát lokalizálták. Az erőd három sarkánál sikerült a bástyaépítményre utaló cölöplyukakat megfigyelniük az ásató régészeknek, az írott források szerint ugyanakkor az erőd négy sarokbástyás elrendezést mutatott. Warfel a negatív régészeti megfigyelést a negyedik sarokbástya maradványainak a XX. századi pusztulásával magyarázta.

Az időközben elhunyt Charles L. Fischer antropológus, a New York State Museum korábbi történeti-régészeti igazgatója és Paul R. Huey a New York State Office of Parks, Recreation and Historic Preservation régésze által jegyzett munka (*Style in the Wilderness. The Colonial Fort at Crown Point*) a gyarmati háborúk korában emelt egyik legérdekesebb erődítéssel, a Crown Point-nál található, St. Frédéric erődjével foglalkozik. A franciák 1734-ben kezdték el építeni az erődítményt, ami szoros párhuzamba állítható a Brest melletti Tour de Camaret-tel (Camaret-sur-Mer). A négyszög alaprajzú, a sarkoknál bástyákat mutató erőd legérdekesebb része az egyik erődсарокban kialakított többemeletes ágyútorony. (Az ágyútoronyra a szerzők a kötetet záró fogalomtár alapján a „castle” és a „donjon” szinonimájaként is feltüntetett, ebben az esetben toronyépítményre vonatkoztatott „redoubt” kifejezést használják.) Fischer és Huey munkája részletesen kitér a francia erőd stratégiai értékére és szimbolikus szerepére.

Susan E. Basely, a Cataraqui Archaeological Research Foundation régésze a *Fort Frontenac, Kingstone, Ontario, Canada* című írásban a Cataraqui-folyónál 1673-ban emelt francia Frontenac-erőddel kapcsolatos ismereteket foglalja össze. Az erőd területét és térségét napjainkra a kanadai Kingstone település teljesen elfoglalta, ugyanakkor az erőd története, illetve az építési periódusok jól adatolhatóak a fennmaradt írásos és képi források segítségével. Jelentősebb régészeti feltárások az 1980-as évek első felében, valamint 2003–2004-ben és 2006-ban zajlottak. Az ásatási munkálatok révén sikerült feltárni az északnyugati, Saint Michel-bástyát és a bástyákat összekötő kurtina rövidebb szakaszait.

A kötet tizenkettedik tanulmányát (*Michilimackinac, a Civilian Fort*) a régész-antropológus Lynn L. M. Evans, a Mackinac State Historic Parks régészeti igazgatója írta. Evans az 1715-ben, a Huron- és a Michigan-tó találkozásánál emelt francia erődöt dolgozza fel írásában. Nem ismeret a feltárásokból származó tárgyi emlékeket, a régészeti kutatások eredményeit csupán az erőd építési periódusainak leírásakor használja fel. A rendelkezésre álló forrásbázis és régészeti eredmények alapján jól nyomon követhető az erőd építéstörténete, amelyet Lynn L. M. Evans a korabeli vázlatrajzok és ábrázolások alapján mutat be: az eredetileg négyszög alaprajzú erőd nyugat felől először egy háromszög alakú földvédművel bővült, majd az ezt követő építkezések révén nyerte el jellegzetes (szabálytalan) hatszög alakját.

David J. Keene, az Archaeological Research Incorporated (ARI) igazgatójának tanulmányában (*War and the Colonial Frontier. Fort de Chartres in the Illinois Country*) a francia Chartres-erődről olvashatunk. Keene részletesen elemzi az 1719-ben épített erőd három periódusát. A szerző az 1980-as és 1990-es években talált kereskedelemi, háztartási és személyes vonatkozású leleteket az Ouiatenon- és a Michilimackinac-erőd tárgyi emlékéanyagával összevetve elemzi. Sikeresen különíti el az erőd három fő építési periódusát: a négyszögletes alaprajzú Chartres erőd kezdetben két bástyája volt, majd az 1726-ban a Mississippi árhulláma által elpusztított erődöt később újjáépítették, de már négy bástyával látták el. A régészeti kutatás során különösen nagy hangsúlyt kapott a harmadik erődítési periódus vizsgálata, s az épületrégészeti kutatás révén a falszerkezet vizsgálatára is sor kerülhetett.

Lawrence E. Babits összegző, záró írásában a tanulmánykötet összes munkájára reflektál. A könyv a XVIII. századi észak-amerikai gyarmati háború változatos, a XVII–XVIII. századi európai erődépítészet vívmányait felhasználó, de egyben a helyi sajátosságokhoz igazított erődítéseit, erődítési rendszereit tekinti át, a több évtized régészeti kutatómunkájából származó ásatási megfigyelés és tárgyi emlékéanyag felsorakoztatásával.

Polgár Balázs

RÉFI ATTILA

A CSÁSZÁRI–KIRÁLYI HUSZÁRSÁG TÖRZSTISZTI KARA A FRANCIA FORRADALMI ÉS A NAPÓLEONI HÁBORÚK KORÁBAN (1792–1815)

(MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nádasy Ferenc Múzeum, Budapest–Sárvár, 2014. 541 o. ISBN 978-963-89848-4-5)

Előzetesen meg kell állapítanom, hogy a fenti címen megjelent alapmű a bizonyosság arra, hogy Réfi Attila tudományos pályafutása (mint kitérőre, utalnom kell a jó emlékezetű, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen Gergely Jenő professzor irányításával működött MTA-ELTE Pártok, Pártrendszerek, Parlamentarizmus Kutatócsoportra, melynek Réfi Attila tagja volt), a korszakkal foglalkozó pályatársak és az értő közönség megnyugvására végre felülmúlhatatlan mentora, a néhai Zachar professzor által szabályozott főmederbe tért vissza.

A szerző heroikus vállalkozásának célja, hogy a lovas fegyvernem törzstiszti karának feledésből való kiemelése során először a huszár csapatnemhez tartozókat idézze meg, de tervei szerint őket a vértések és az ulánusok remélhetőleg mihamarább követhetik majd.

A köszönetnyilvánítást és a rövid aktuálpolitikai eszmefuttatást (ami talán elhagyható lett volna) is tartalmazó előszót követően a munka első, historiográfiai fejezete napjainkig húzódozó széles történeti íven futva részletesen ismerteti a vonatkozó, főleg osztrák és magyar könyv- és periodika-szakirodalmat, s az ezzel a témával foglalkozni szándékozók számára vezérfonalat ad kezdő lépéseikhez. Ebben a kategóriában Réfi legfontosabb segítői az 1790-től évente megjelenő, igaz, ekkor még az információkat meglehetősen szűken mérő katonai sematizmusok, továbbá a főként a XIX. század utolsó harmadában kiadott ezredtörténetek, valamint a „Wrede” voltak.

Ami még fontosabb, a második fejezet a főleg a bécsi Kriegsarchivban felhasznált hatalmas mennyiségű elsődleges levéltári forrás számbavételével a haladó szintre jutott korszakos kutatókat is nélkülözhetetlen segédlethez juttatja. Itt a mustra- és állományjegyzékek (több száz doboz átnézéséről van szó), valamint a nyugdíjazási könyvek voltak a legfőbb támaszai egyéb állagok mellett. Az említett két fő kategória további taglalását e helyen mellőzném, a szerző az általam jelzettnél is mélyebbre ható útmutatása az interneten megtalálható *A genealógiai kutatás lehetőségei a bécsi Kriegsarchivban* címmel (<http://real.mtak.hu/8028>). Réfi a „célszemélyek” körét ésszerűen az 1792–1815 között valamely reguláris császári–királyi huszárezrednél szolgált törzstisztekre korlátozta, kizárva a kilépésükkor vagy nyugdíjazásukkor címzetes őrnagyként jegyzett kapitányokat. Ugyancsak tárgyi megfontolásokból kimaradtak a csupán kérészerűtül huszár szabadcsapatok, az inszurrekció és a Magyar Királyi Nemesi Testőrség állományába tartozott törzstisztek. A szerző természetesen utal arra, hogy az elsődleges levéltári anyag hiányai miatt lexikona nem lehetett teljes.

A huszárság kialakulásával és jelentőségével foglalkozó harmadik fejezet összefoglalja az ezzel kapcsolatos nézeteket és vitákat, amelyek sokszor félrevezető etimológiai szempontokat is felhoztak. A csapatnem jelentőségére utalva kiemeli, hogy a Habsburg haderő keretei között megalakított, döntően magyar kiegészítésű formáció átvétele kovászává vált a más hatalmak (főleg Poroszország és Franciaország) lovasságán belül született testvéralakulatoknak.

A következő részben a francia háborúk huszárezredeinek áttekintése során a szerző megadja az alapítások, átszervezések évét, a rang- és hadrendi számokat, valamint az ezredtulajdonosok neveit. Igen fontos, hogy a kevésbé tájékozott olvasó megismerkedhet az alapfogalmakkal is. A huszárezredek szervezeti felépítésének és személyi állományának általános taglalása szintén igen nagy segítséget jelent a később felsorakoztatott adatok értelmezésében.

Az ötödik, a voltaképpeni életrajzi alapvetéseket és a pályafutásokat előkészítő, meggyőző statisztikákkal megtámogatott fejezet a tágabb (államok, politikai entitások) és szűkebb (közigazgatási egységek, tartományok) értelemben vett származási helyek alapján táblázatos formában rekonstruálja a huszár törzstiszti kar nemzeti hovatartozásának arányait (a tábornoki és az őrnagy rang közötti állományból 282 személyt sikerült azonosítania). Az identifikálásban természetesen a születési hely, a név, a szülők származási helye és a vallás is szerepet játszik, bár tudható, hogy

a „találati arány” ezek alapján nem lehet tökéletes. Ennek eredményeként utalhat arra, hogy a törzstisztek csaknem kétharmada, noha nem mind magyar etnikumú, a Magyar Korona országaiból, mintegy húsz százaléuk Habsburg birodalmon belüli (osztrák, olasz, belga, lengyel, cseh stb.), tíz százaléuk német birodalmi területekről származott. A magyar honosak esetében a 185 törzstiszt közül, Erdélyt is ideértve, csaknem 80 százalék magyar vagy hungarus, 15 százalék német, a többi délszláv és egyéb. A súlypont a Dunántúlra, a Felvidékre és Pest-Buda környékére esik, a legkevesebben a délkeleti részéről érkeztek. A felekezeti megoszlást tekintve csaknem 80 százaléuk római katolikus volt. A pályakezdés típusai, helye és ideje is megérnek egy-egy alfejezetet, s a szerző a szolgálati és a szolgálaton kívüli karrierívek általános elemzésével is foglalkozik. Végül fontos kiegészítője mindezeknek a társadalmi összetétel és a mobilitás elemzése.

A hatodik fejezet, amiért voltaképpen Réfi évtizedes kutatásai folytak, az életrajzi adatok tára, melynek fontosságát és újszerűségét nem lehet eléggé méltatni, csupán a magyar életrajzi gyűjtéseket tekintve, egyenrangú testvérként illeszkedik a korszakolást követve a Heckenast/Mészáros, Bona, Kovács, Balla, Szakály, Bene/Szabó vonulatba.¹ A 282 személyt rangok szerint csoportosítva a szerző az őrnagyoktól az ezredekig veszi számba huszár törzstiszteit az életrajzok felépítésének struktúráját is felvázolva. Az alapadatok mellett többek között kitér a katonai pályafutás sommás ismertetésére, a tanulmányokra, az előmenetelre, a kintünetésekre (ideértve a nem katonai jellegű elismeréseket is), a családi állapotra. Az adatolás tökéletességre törekvését igazolja, hogy a szerző a 292. számú lábjegyzettől az 1552. számúig terjedően támaszt alá bármilyen kis vonatkozást.

Noha az életrajzoknak már önmagukban óriási értékük van, Réfi Attila ahol tud, képmellékletekkel is szolgál a vizsgált személyekről, a képek lelőhelyét megadva.

Az Összegzést követő mellékletek az életrajzok ábécé-mutatóját, a törzstisztek ezredenkénti csoportosítását és az imponáns forrás- és irodalomjegyzéket tartalmazzzák.

Bátran mondhatjuk, hogy Réfi Attila ezzel a vállalkozásával, melynek kiterjesztését nagyon várjuk, nélkülözhetetlen és maradandót alkotott.

Lenkefi Ferenc

UDOVECZ GYÖRGY

A MAGYAR KATONA

Öltözködési, felszerelési és fegyverzeti segédlet az 1848/49-es hagyományörzők számára

(Tortoma Könyvkiadó, Barót, 2014. 112 o. ISBN 978-973-8995-12-3)

Újabb, ezúttal igazán „rendhagyó” kötettel bővült az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc folyamatosan gazdagodó irodalma. A kiadvány az eddigiektől eltérően nem egy személy, terület vagy összecsapás történetét dolgozza fel, hanem elsősorban a szabadságharc magyar honvédségének öltözködésével, felszerelésével és fegyverzetével foglalkozik „speciális” módon. Ugyanis az 1980-as években Magyarországon is megjelent a nyugaton már jelentős múlttal rendelkező katonai hagyományörzés, amely a rendszerváltás után egyre nagyobb méreteket öltött. Mára az esemé-

¹ *Heckenast Gusztáv – Mészáros Kálmán*: Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban? Életrajzi adattár. Budapest, 2005.; *Bona Gábor*: Táborszereplők és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban. Budapest, 2000.; *Uő*: Századosok az 1848/49. évi szabadságharcban. 1–2. k. Budapest, 2008.; *Uő*: Hadnagyok és főhadnagyok az 1848–49. évi szabadságharcban. 1–3 k. Budapest, 1998–1999.; *Kovács István*: A lengyel légió lexikona, 1848–1849; az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai. Budapest, 2007.; *Balla Tibor*: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Táborszereplők, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornokok. Budapest, 2010.; *Szakály Sándor*: A magyar katonai felső vezetés 1938–1945. Lexikon és Adattár. Budapest, 2003.; *Bene János – Szabó Péter*: A magyar királyi honvéd tisztikar 1938–1945. Budapest, 2006.

nyekben gazdag magyar hadtörténelemnek köszönhetően számos, különböző történelmi korszakok hadviselését megjelenítő csapata létezik, s a (talán a II. világháborút leszámítva) a legnagyobb népszerűségnek, a második világháborúsok mellett, a 48-as hagyományörzők örvendenek. Am ennek az időszaknak más korokkal szemben komoly hátránya, hogy az események aránylag gyors lefolyása miatt a magyar honvédségnek nem alakulhatott ki évtizedeken keresztül állandó, pontosan leírt öltözködési és felszerelési szabályzata, amely megkönnyítené a korabeli viseletek pontos rekonstrukcióját.

Ezen a helyzeten változtat most Udovecz György könyve, aki maga is a magyar katonai hagyományörzés egyik kiemelkedő képviselője. A szerző alapos levéltári és könyvészeti kutatások, valamint számos részterület szakértőivel folytatott konzultáció után írta meg minden eddiginél pontosabb leírásokkal a kor magyar sorozású cs. kir., illetve honvéd alakulatainak egyenruházatával, felszerelésével és fegyverzetével foglalkozó kötetét. Ahogy az előszót (és az ismertetőt is) jegyző Baczoni Tamás egyenruha- és viseletkutató írja, bár a gyakran több száz főt megmozgató 48-as hagyományörző rendezvények, hadjátékok osztatlan népszerűségnek örvendenek a közönség körében, maguk a hagyományörzők azonban koránt sincsenek könnyű helyzetben. A külföldi „kollegákkal” ellentétben ugyanis nemcsak a költségek, hanem – a katonai hagyományörzés rövidebb múltja okán is – az ezzel foglalkozó szakirodalom, illetve a másolatkészítő cégek terén is hátrányban vannak. Így ez a kötet komoly segítséget nyújt mind a másolatkészítő mestereknek, mind maguk a hagyományörzőknek, hogy nagy költségekkel elkészítetett egyenruhájuk a „nagy évhez” méltó, minél korhűbb, pontosabb legyen. Hiszen 1848–49-ben nemcsak a politika-, had-, vagy társadalomtörténet, hanem a viselettörténet terén is jelentős változások történtek: ekkor alakult ki az a magyaros „honvéd” viselet, amely alapvetően máig meghatározza a magyar katonai öltözködési tradíciót.

A kötet felvezető fejezetében Süli Attila foglalja röviden össze a cs. kir. haderő, illetve a magyar honvédség felépítését, szervezetét 1848–1849-ben. Először a cs. kir. hadsereg haderő- és fegyvernemeit, rangfokozatait, harcászati beosztásait (hadsereg, hadtest, hadosztály, dandár) mutatja be általánosságban, majd a gyalogság (sor-, határőr- és vadászcsapatok, helyőrségi zászlóalj), a lovasság, valamint a tüzérség csapatnemeit és felépítésüket összegzi. Ezt követi a szabadságharc honvédseregének ismertetése. A szerző itt elsőként a nemzetőrség, illetve az első tíz „rendes nemzetőr” (honvéd) zászlóalj megszervezésével foglalkozik; ezután jön az önkéntes nemzetőrség, majd a katonaiállítási törvény alapján felállított honvéd tömeghadisereg bemutatása. Ahogy Süli Attila is megállapítja, a magyar oldalra álló cs. kir. sereg sorozású és huszáralakulatokból, a honvéd-, önkéntes és önkéntes nemzetőr alakulatokból olyan hadsereg jött létre 1848 végére, amely kiváló tüzér- és műszaki csapatokkal, tábor-, és mérnökkarral, hadorvosi, lelkészi és hadbírói szolgálattal is rendelkezett, és jeles tábournoki- és tisztikarának is köszönhetően méltó ellenfele lett a cs. kir. haderőnek.

Ezután következik a tulajdonképpeni öltözködési segédlet Udovecz György tollából. A szerző hat részben, párhuzamosan mutatja be a kiindulási alapnak tekinthető, zömmel magyarországi sorozású cs. kir. gyalogos, tüzér és huszáralakulatok, majd a honvéd gyalogos, tüzér és huszár egységek legénységi, valamint tisztai állományának viseletét, felszerelését és fegyverzetét. Elsőként az 1840–1848 közötti cs. kir. gyalogság öltözködése kerül ismertetésre. Udovecz György az 1837-es tisztí és az 1840-es legénységi állományra vonatkozó öltözködési szabályzatok alapján összefoglalja, milyen viseleti tárgyakkal kell rendelkeznie egy hagyományörzőnek, majd egyenként veszi sorba a felszerelési cikkeket. Alapos, pontos méretekkel rendelkező leírásokat találunk itt a korban használatos csákó, tábori sapka, hadijel, frakk, mellény, vászonruházat, nadrág, köpeny, nyakraváló, lábbeli, kesztyű, szolgálati jelvények, hátbőrönd, alsóing, tisztí bőrtáska minden egyes darabjáról, s a megfelelő rendfokozati jelzésekről is. Ezt követi a fegyverzet (lőfegyverek, szuronyok, kardok), illetve az egyéb felszerelési cikkek (puskaszíj, bajonett-átvetőszíj, tölténytáska, kenyérszák) bemutatása; végül röviden szól a cs. kir. határőrségéről is. Hasonló módon ír a korabeli általános (elvi) szabályzat alapján a 48-as honvédgyalogság öltözetéről, fegyverzetéről és felszereléséről, külön bemutatva a hasonlóságokat és az eltéréseket (például a csákó, az atilla, a nadrág, a szolgálati jelvények, illetve a rendfokozatok esetében), melyek egy részét a kényyszerhelyzet (például az anyaghiány), más részét viszont a praktikum, illetve a nemzeti viseleti motívumok erőteljesebb érvényesítése okozta. Ezt követi röviden hasonló felépítésben a cs. kir., illetve

a magyar tüzekek bemutatása, s végezetül a cs. kir., illetve a honvéd huszárság kerül sorra. Az utóbbi kettő közötti lényeges eltéréseket itt már egyértelműen az anyagi források, illetve az időhiány miatti praktikus megoldások eredményezték (például a zeke vagy spencer bevezetése az új huszárezredeknel), mivel az eredeti cs. kir. huszárruhák „magyar nemzeti stílusához” (az uralkodó névjelein kívül) semmi kétség sem fért.

Az alapos, a korabeli szabályzatokból vett, illetve a máig meglévő korabeli és rekonstruált ruhadarabokról, felszerelési cikkekről, fegyverekről, valamint viseletükről (és persze mai viselőikről, a hagyományörzőkről is) készített képekkel gazdagon ellátott, jó minőségű kiadványt irodalomjegyzék zárja. (Ugyanakkor kár, hogy a szerző nem szentelt legalább néhány oldalt a magyar gyalogos és lovas nemzetőr, illetve a vadász és műszaki alakulatokban szolgáló, illetve a külföldi „légiós” katonák egyenruhájának.)

A kötetben az alábbi, kisebb hibákat, tévesztéseket vettem észre. A „főparancsnokságok” helyett inkább „főhadparancsnokságok” írandók (12. o.). A „kiegészítő alakulatok” cím alá tévedésből a két másik fegyvernem (lovasság, tüzérség) is „becsúszott” (13. o.). A cs. kir. lovasság 8 vértés és 6 dragonyos ezreddel rendelkezett, és nem fordítva (13. o.). A lovasütegeknél nem minden tüzérnek volt lóva (14. o.), mivel a kezelők jelentős része a löveg talpán kialakított, úgynevezett „bőrhurkán” (ez jól látható a 70. oldal ábrázolásán) ült (itt a cs. kir. hadseregben rendszeresített lovasüteg, illetve a más európai hadseregekben alkalmazott „lovagló üteg” összekeveréséről lehet szó). A magyar oldalon meglévő huszárezredek mellé nem 8 (16. o.), hanem csak 6 új szervezése kezdődött meg, illetve kísérletek történtek a zömmel külföldön ragadt cs. kir. 5., 7., és 12. huszárezredek újrafelállítására is. A cs. kir. 19. „Schwarzenberg” sorgyalogezred (24. o.) ezredtulajdonosa helyesen „Schwarzenberg”. A cs. kir. határőrezredek századonként valóban rendelkeztek 12 (az erdélyiek 16) fő lövésszel, ezek azonban nem vadászakurtyokkal (40. o.), hanem inkább 1842 M mintájú „kamrás” puskákkal voltak felszerelve. Az előbbi „kamrás” puskák magyar gyártása nem 1848 (63. o.), hanem 1849 tavaszán kezdődött meg, és a csak a cs. kir. vadász- és határőr-alakulatok rendelkeztek vele, a sorgyalogság nem (uo.). A Belgiumból (és Angliából) 1848 nyarán beszerzett puskák modern csappantyús (lőkupakos) lőfegyverek voltak (64. o.). Az újonnan felállított honvéd huszárezredeknek nem volt ezredtulajdonosuk (98–99. o.), hanem egy kivétellel (16. Károlyi huszárezred) híres magyar történelmi alakok nevét vették fel; és csak két huszárezred (13., 15.) nadrágszíne volt előírásosan sűrű (uo.), a többi négy közül valószínűleg kettő (17., 18.) legalább részben megkaphatta az előírt nadrágját. Végezetül meg lehetett volna jegyezni, hogy az 44., 66., és a 95. oldalakon lévő, Vágó Pál-féle képek eredetileg az *Erdélyi Panoráma* című, az 1849. március 11-i nagyszabású utközetet bemutató kép részei voltak.

A fentiekől függetlenül a recenzens csak ajánlani tudja a fenti kiadványt minden, a 48-as egyenruhák és felszerelések iránt érdeklődő olvasónak, és reméli, hogy a kötet (ahogy az előszóban is elhangzott) valóban csak az első része a Rákóczi-szabadságharctól a második világháború végéig terjedő korszakok magyar egyenruha-viseletét bemutató sorozatnak.

Kemény Krisztián

KOVÁCS ISTVÁN

BEM TÁBORNOK. AZ ÖRÖK REMÉNYEK HŐSE

(*Magyar Napló, Budapest, 2014. 390 o. ISBN 978-963-9961-96-8*)

A történettudomány számára mindig nagy nyereség, ha egy komoly szakmai munkássággal és tapasztalattal rendelkező történész újból feldolgozza az általa már korábban feltárt témát. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc forrásai ugyanis Európa több köz- és magángyűjteményében, a szélrózsa minden irányában találhatók. Emellett Kovács Istvánnak személyes motivációi is vannak a neves lengyel szabadságharc életrajzának megírásában: 1968-ban erdélyi útja során végigjárta a szabadságharc történetének és József Bem tábornok életútjának fontosabb színtereit. Ennek

hatására született meg 1982-ben a Móra Ferenc Könyvkiadó *Így élt...* sorozatában Bem József életrajza. Bár a mű elsősorban népszerűsítő, a szélesebb érdeklődő közönségnek szól, de a műfaj keretein messze túllépett. Fontos hangsúlyozni, hogy az 1945 utáni magyar történetírás Kovács István munkájának megjelenésig már letett az asztalra két Bem életét feldolgozó művet Kovács Endre jóvoltából. (1954., 1979.) Kovács István mostani munkája új szemléletben tárta elénk Bem életrajzát: a lengyel légio és Lengyelország történetének kutatójaként számos olyan adat és szempont birtokába került, amelyet kötetébe beleépített.

József Bem életpályáját megírni nem átlagos történetírói feladat, hiszen olyan személyiségről van szó, akinek feje fölé Petőfi Sándor, a szabadságharc költője glóriakoszorút helyezett. Nincs olyan XIX. századi visszaemlékezés, történetírói, szépirodalmi mű, amely a lengyel szabadsághős-ről nem a legnagyobb elismeréssel szólna. Itt elég csak a szerző által sokat hivatkozott gr. Teleki Sándor *Emlékezéseire* utalnunk. A szűkebb értelemben vett történeti feldolgozások terén azonban már rosszabb a helyzet. Kovács Endre fentebb idézett két munkáján kívül még br. Balás György tábornagy, katonai szakíró készített életrajzot 1927-ben és 1934-ben *Bem apó* címmel.

Kovács István az elmúlt időszakban alaputatásokat folytatott a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, a Magyar Tudományos Akadémia Kéziratárában és más közgyűjteményekben, széleskörűen hasznosította a visszaemlékezéseket és újabb kutatási eredményeket. Ezek birtokában valóban elérkezett az idő, hogy József Bem születésének 220. évfordulója alkalmából újabb monográfia szülessen életéről és működéséről.

A kötetből megtudhatjuk, hogy a neves lengyel szabadsághős származását számos rejtély övezi. Jelenlegi ismereteink szerint a család Tarnów városi módosabb polgárokhoz tartozott, mely később a nemességét is elismertette. Bem 1794-ben, közvetlenül Lengyelország harmadik felosztása előtt született. A lengyelek számára az ország újraegyesítésének reménye I. Bonaparte Napóleon francia császár politikája révén csillant fel. Az általa létrehozott Varsói Nagyhercegség azonban nem foglalta magába a korábbi Lengyel Királyság teljes területét, ennek ellenére a lengyel hazafiak az egyesítési törekvések bázisának tekintették, így sokan vállaltak szolgálatot annak hadseregében. Ezek közé tartozott a fiatal Bem is, aki az 1. lovas úteghez jelentkezett. Sikeres felvételi vizsga után a Varsói Tüzér és Mérnökari Iskolába, majd annak Továbbképző Iskolájában folytatta tanulmányait. 1810-ben avatták hadnaggyá, a következő évben főhadnagyként alakulathoz került. 1812-től a danckai erődüzérség állományában szolgált, a létesítményt és az ott állomásozó francia és lengyel csapatokat maga Napóleon is szemlélte. Ezt követően Bem a francia császár szerencsétlen kimenetelű oroszországi hadjáratában vett részt, majd visszatért Danckába. 1813. január 21-től az orosz–porosz csapatok körbezárták az erődöt, amelyet augusztustól az angol flotta is bombázott. Emellett a várban éhínség és járvány lépett fel, így védelem decemberben kapitulált. A védők hősiesség kitarása a francia vezetést és közvéleményt elismerésre készítette, így Bem 19 évesen, 1813. december 20-án megkapta a francia Becsületrend Lovagkeresztjét.

Bem ezt követően az I. Sándor cár által felállított, széleskörű autonómiával rendelkező Kongresszusi Lengyelország hadseregében folytatta a szolgálatot, a Téli Tüzériskolában, ahol a tüzéradókat oktatta, illetve kísérletekbe kezdett a hadiröppentyűk tökéletesítése érdekében. Szakkönyvet írt a gyújtórakétákról. Közben bekapcsolódik a szabadkőműves mozgalomba, amiért elítélik.

Bem megszakítva a katonai pályafutását, az Osztrák Császársághoz tartozó galíciai Lemberg városába költözött egy rokonához, ahol elsősorban gazdálkodással foglalkozott, emellett műszaki tudományokkal is, 1829-ben itt jelent meg a gőzgépekről szóló könyve. Megtervezte a lengbergi könyvtár épületét és annak belső berendezéseit. Kovács István könyve megvilágítja, hogy József Bemben nemcsak egy kiváló katonát és tüzért, hanem egy sokoldalú, a műszaki tudományokban és a gazdálkodásban is jeleskedő személyiséget tisztelhetünk.

1825-ben meghalt I. Sándor cár, az örökébe lépő I. Miklós pedig a konzervatív szent-szövetségi politika híve volt, így nem rokonszenvezett a lengyelek nagyfokú önállóságával. 1830-ban kitört a varsói felkelés, Bem rövidesen hazatér, és visszakerült a hadsereg kötelékébe, ahol őrnagyi rendfokozatot kapott. A szerző mélyrehatóan ismerteti az 1831. évi lengyel-orosz háború eseményeit és Bemnek a harcokban játszott szerepét. Ezek közül kiemelkedett az iganiei ütközet, ahol Bem megcsillogtatta kiváló katonai képességeit, azaz merészségét, manőverező képességét és magas szintű elméleti és gyakorlati tüzértiszti ismereteit. Rövidesen alezredessé léptették elő. Ezt követi az osztrakenkai ütközet precíz leírása és elemzése, ami még inkább öregbítette Bem hírnevét.

A frissen kinevezett alezredes – a tétlenségre kárhozott lengyel tüzéséggel szemben – a parancsnoksága alatt álló lovas úteggel előnyomult és rendkívüli hatékonysággal működött. A harcok során Bem megsebesült, bátor helytállásáért ezredessé nevezték ki. 1831. július 13-án a lengyel tüzéség főparancsnoki tisztét nyerte el. Új beosztásában óriási szervezőmunkával tűnt ki: szorgalmazta az újabb lövegek öntését, a kiképzés fontosságát hangsúlyozta, illetve felhívta a figyelmet a gyorsan mozgó lovas útegek harcászati szerepére. Bár a Szejm még a fővezérséget is felajánlotta számára, de azt visszautasította, az új parancsnok gr. Henryk Dembinski tábornok lett. E szerencsétlen választás, illetve a korábbi hadműveleti hibák következtében a lengyel hadsereg fokozatosan visszavonult és a cári haderő rövidesen elérte Varsót. A lengyel főváros ostroma alatt a védők tüzésége kiválóan működött, a település feladása után Bem példamutató gondossággal szervezte meg a lövegek és a lőszerkészlet evakuálását.

A Poroszországba szorult konföderációs csapatokat rövidesen lefegyverezték, Bem számos társával együtt Franciaországba emigrált. Távollétében a cár halálra ítélte őt, a poroszok szemében sajtócikkei miatt első számú közellenséggé vált. Párizsba érkezése után rövidesen konfliktusba keveredett a radikális Lengyel Nemzeti Bizottsággal, pedig azok kezdetben mély tiszteletet mutatnak irányába. Lajos Fülöp kormányzatában is csalódott, aki csak szólamokkal, és nem gyakorlati tettekkel támogatta a lengyel mozgalmat. Tovább rontotta Bem imázsát a portugáliai lengyel légió szervezésének kudarca, melynek vezérévé őt szemelték ki. A sikertelenség fő oka az volt, hogy a Lengyel Demokrata Társasághoz húzó tisztek nem akartak idegen zsoldba állni. A későbbiek folyamán Bem felfogása sokban közeledett a demokratákhoz, ugyanis az 1846-os galíciái lengyel felkelés rádöbbsentette arra, hogy a jobbágyfelszabadítás már nem halasztható tovább, s azt a lengyeleknek maguknak kell megoldaniuk.

1848-ban hazatért az osztrák uralom alatt lévő Galíciába, és a nemzeti gárda egyik kiképzője lett. Figyelme egyre inkább Magyarország felé fordult és a magyar–szláv összefogás szükségességét hangsúlyozta. Bem egy szláv–magyar légiót akart szervezni, amelyet Lengyelország felszabadítása érdekében tervezett felhasználni. Október 6-án kitört a 3. bécsi forradalom, ami Bemot a császárvárosba szólította. Kezdetben Wenzel Messenhauser bécsi nemzetőr főparancsnok katonai tanácsadójaként tevékenykedett, majd október 16-án Messenhauser megnövelte Bem hatáskörét, akinek törzse főként lengyelekből állt. A bécsi nemzetőrség kitörési próbálkozásait ekkor már Bem irányította, majd a főváros eleste után Magyarországra menekült.

November 3-án a pozsonyi Zöldfa fogadóban Kossuth Lajossal, az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökével tárgyalt, akinek az első benyomásai nem voltak túl hízelgőek a külön lengyel tábornokról. Végül Guyon Richárd ezredes mellé osztja be tanácsadóként, akinek a Balthasar Simmunic tábornok elleni akciója Nagyszombatnál kudarccal végződött. Guyon visszavonulása után Bem Pestre utazott. Az Országos Honvédelmi Bizottmány a szerveződő lengyel légió vezetését szánta neki, ez azonban honfitársai ellenállásán, aki közül kiemelkedett a Lengyel Demokrata Társasághoz tartozó Józef Wysocky őrnagy, megbukott. A mély ellentéték miatt Bem ellenre nyilatkozat írásra kényszerítik meg, a fővárosi magyar sajtó a lövést leadó személy mellé állt. Ezután Kossuth a br. Baldacci Manó vezérőrnagy lemondása miatt megürült erdélyi hadsereg parancsnoki posztját ajánlja fel neki. A lengyel tábornoknak csupán egyetlen feltétele van: beosztása független legyen a fővezértől. Kossuth beleegyezése után Bem elindult új posztját elfoglalni.

Kovács István kiváló elemzést nyújt Erdély politikai, társadalmi, nemzetiségi háttéréről, az 1848. évi politikai és katonai eseményekről. Helyesen állapítja meg, hogy a Partiumba szorult erdélyi magyar haderő újjászervezésében még Bem megérkezése előtt komoly eredményeket ért el Czetz János alezredes és Tóth Ágoston őrnagy. Bem a megérkezése után hamar konfliktusba keveredett Tar Imrével, a sereg élelmezési biztosával, aki nem tűrte el, hogy az új parancsnok beleavatkozzon a polgári hatalom ügyeibe. Ez elővetítette a későbbi konfliktusait az erdélyi teljhatalmú országos biztosokkal. Kovács István analízisén keresztül megismerhetjük Bem személyiségét, a beosztottjainak első benyomásait az újdonsült parancsnokokról. Az észak-erdélyi harcok ismertetésénél fontos lett volna hangsúlyozni, hogy Bem lényegében egy új, reguláris alakulatokkal és tüzéséggel megerősített hadtesttel kezdte meg az ellentámadást, amit nagyban elősegített, hogy a császári hadvezetés kénytelen volt egy dandárt Háromszék ellen vezényelni.

Szintén nagyon fontos kérdés Bem 1848. december 28-án kiadott amnesztia rendelete. Bár Kovács István hangsúlyozta, hogy Bemnél a megbocsájtás nem a gyengeség jele volt, sőt, a további

bűncselekményekért szigorú megtorlás helyezett kilátásba, pozitív példaként ő is a lengyel tábornokot állítja, mint a nemzeti megbékélés „apostolát”. Ennek a felfogásnak a gyökerei még a magyar és román marxista történetíráshoz nyúlnak vissza. Itt ugyanis általánosan elterjedt az a nézet, hogy Bem tábornok a toleráns, békéltető nemzetiségi politika híve volt, akit ezirányú tevékenységében a magyar kormány által kinevezett teljhatalmú országos biztosok (Beöthy Ödön, Csány László) gátoltak. Bem személye azért volt ideális számukra, mert nem volt sem magyar, sem román, sem szász, így beleillett az internacionalista forradalmi koncepcióba. Az kétségtelen tény, hogy a lengyel tábornok december 27-én Kolozsváron kelt szövegében bűnbocsánatot hirdetett a múltban elkövetett politikai vétkekre nézve, de január elején már neki is tapasztalnia kellett, hogy az amnesztia politikának gyakorlati haszna alig van. A szászok részéről a kibékülésre való szándék sohasem létezett, a románok részéről is csak néhány politikai vezető részéről. Azonban az egyes prefektusok nem szüntették be a fegyveres ellenállást, a Projet de pacification elfogadása után is csak Avram Iancu volt hajlandó semlegességet fogadni. Bem 1848. december végén egy bizottságot állított fel Besztercén, melynek elnöke gr. Mikes Kelemen ezredes volt. Ez a testület véstörvénysszékként is funkcionált, egy szász tanítót, aki Karl Urban alezredesnek kémkedett, ítélete alapján kivégeztek. Rövidesen megérkezett Nagyenyed elpusztításának híre, így mind az erdélyi magyar politikai vezetők számára, mind a katonai vezetők számára nyilvánvalóvá vált, hogy a román felkelők nem kívánnak élni a feljükk nyújtott békejoggal. Beöthy Ödön január elején rendeletet adott ki vadász-csapatok szervezésére, melyek elsődleges feladata a lefegyverzés volt. De nem volt elnézőbb Bem sem. Az Urbán betörő erőt támogató naszód-vidéki határőr román lakosság helyére székelyeket akart telepíteni, eltökélt szándékában csak Csány és Tóth Ágoston ezredes, hadosztályparancsnok erélyes fellépése akadályozta meg. A havasok elleni hadjárat megindítása előtt erélyes parancsokat adott br. Kemény Farkas ezredesnek a román felkelés elfojtására. Vagyis mind a politikai, mind a katonai vezetők hajlandó volt kegyelmet biztosítani azoknak a fegyvert letevő felkelőknek, akik a gyilkolásban és gyűjtögetésben nem vettek részt. Azonban a harcot továbbra is vállalókkal szemben még Bem sem riadt vissza a keményebb eszközök alkalmazásától. Itt persze nem szabad arról megfeledkeznünk, hogy a román vezetők tárgyalási szándéka csak az időnyerésre irányult, mivel 1849 áprilisában a magyar csapatok győzelmei révén az Érchegységben élelemhiány lépett fel, ami-re pedig idővel a magyar vezetők is rájöttek.

Bemnek az amnesztiaival, illetve a hadsereg élelmezésével kapcsolatos rendeletei már január elején, hivatala átvételekor kiváltották Beöthy Ödön teljhatalmú országos biztos ellenszenvét, mivel azok mélyen beleavatkoztak a polgári hatalom hatáskörébe. Beöthy sorra küldte az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz a Bem intézkedéseit kritizáló leveleit. Beöthy ellenérzései csak fokozódtak Nagyenyed felégetése után (1849. január 8–9.), szerinte Bem kevés haderőt hagyott hátra a visszafoglalt területek biztosításához. Emellett Bem vagy egyáltalán nem, vagy csak szűkszavú jelentéseket küldött a hadi helyzet alakulásáról, ami a harcoló hadsereg ellátását, az utánpótlás szállításának megszervezését szinte lehetetlenné tette. Kovács István nem szentelt teret a fenti ellentét kifejtésének, pedig a kérdéssel már Kovács Endre is foglalkozott. Ez abból a szempontból lett volna indokolt, hogy a polgári és katonai hatalom pozícióharca Erdélyben ekkor kezdődött.

Szintén kiváló elemzést nyújt a szerző Nagyszeben 1849. január 21-én történt sikertelen ostromáról. Helyesen állapítja meg, hogy Bem a felderítést elhanyagolta, bízott a meglepetés erejében. Ugyanakkor elítéli Czetz János alezredest, aki dandárjával késve érkezett az ütközet helyszínére. Czetz aligha rendelkezett olyan eszközökkel, amely a megerősített, nagy kaliberű lövegekkel ellátott nagyszabású védelem leküldésére alkalmas lett volna. Kovács István mélyrehatóan elemzi a Bem–Petőfi kapcsolatot, valamint az erdélyi orosz intervenció politikai és diplomáciai hátterét. Kiemeli, hogy a Bem által lengyel hadifoglyokból szervezett légió nem vált be, alkalmatlan volt Lengyelország felszabadítására. Ugyanakkor – mint ahogyan a szerző helyesen rámutat – Bem politikája e téren ellentmondásos volt, mivel később Dembinski galíciai betörését határozottan ellenezte. A hadtörténeti kutatások legújabb eredményeinek felhasználásával készült el az 1849. február 9-én vívott piski ütközet analízise, ugyanakkor az Urban ellen vívott február végi harcok bemutatásánál a szerző figyelmen kívül hagyta aényt, hogy az Észak-Erdélybe betört császári-királyi csapatok a galíciai főhadparancsnokság rendeletére még a magyar ellentámadás előtt megkezdték a visszavonulást. Ennek következménye volt a Bem által elrendelt naszód-vidéki székely telepítés,

ami kudarcot vallott. A politikai hatalom és Tóth Ágoston ezredes, beszercei hadosztályparancsnok eleve elleneztek azt, de az elképzelés objektív okok miatt is kivitelezhetetlen volt.

A szerző Bem felhívását a naszód-vidéki székely telepítésre egy praktikus katonai elme szüleményének tartja. Tekintettel arra, hogy a helyi lakosság segítette Karl Urban ezredes februári betörését, Bem helyükre székelyeket akart telepíteni, akik majd őrzik a határokat. Csakhogy – és ezt jobban ki kellett volna emelni – a telepítés a polgári hatalom hatáskörébe tartozott, s Bem durván beleavatkozott annak jogkörébe. Csány rögtön fellépett ellene, jelentései révén Kossuth sem támogatta az elképzelést. Gál Sándor ezredes, székelyföldi hadosztályparancsnok küldött körülbelül 2000 főt Maros- és Háromszékről, a telepesek kiválasztásánál – Gál Dániel beszercei kormánybiztos jelentése szerint – az erőszakos módszerek alkalmazásától sem riadtak vissza. A Bukovinába menekült román határőrök kunyhóiban ugyanis családtagjaik laktak, kiknek kilakoltatását Tóth ezredes embertelen tennetnek tartotta, az érkező telepeseket visszafordította otthonaikba, a zúgolódást Gál Dániel csak 14 veder bor kiosztásával tudta elaltatni.

Nagyon érdekes fejezetét képezi a kötetnek a honvédek egészségügyi és mai modern kifejezéssel élve „társadalombiztosítási” ellátásáról szól fejezete, amely komoly levéltári háttérre épül és kiegészíti Egyed Ákosnak az e tárgyban elvégzett kutatásait.

Erdély visszafoglalásának következő fontos dátuma volt Nagyszeben 1849. március 11-i elfoglalása. Kovács István Puchner hadvezéri képességeit értékelve megállapítja, hogy a császári-királyi tábornok nem állt a helyzet magaslatán a hadjárat során. Itt azonban érdemes lett volna figyelembe venni Gyalóky Jenő szempontjait is, aki tényekre támaszkodva felülbírálta a Puchnerről vallott hagyományos felfogást. Ugyanakkor helyesen hívja fel a figyelmet a szerző arra, hogy bár Bem erői minden tekintetben hátrányban voltak az osztrák–oros csapatokkal szemben, mégis ők győztek.

A város elfoglalásakor Bem kiáltványt bocsátott ki, amelyben hangsúlyozta a magyar hadsereg harcának nemzetközi jellegét, ami a lengyel légió szervezésében nyilvánult meg. Itt azonban érdemes lett volna – támaszkodva Irmédi-Molnár László monográfiájára – a légiót lefegyverző Tóth Ágoston szerepéről is írni, akit bár Bem leváltott, ám Szent-Iványi Károly teljhatalmú országos biztos javaslatára Kossuth a beteg Czetz helyett az erdélyi haderő élére állított. Az már csak Tóth bölcs belátásának köszönhető, hogy nem fogadta el az új beosztást.

Bem Nagyszebenre hadisarcot vetett ki, amit elsősorban katonái felszerelésére és jutalmazására fordított, ugyanakkor élénk diplomáciai tevékenységbe kezdett a román fejedelemségeket megszálló török csapatok vezetőjével. E téren nagyon fontos kútfők Németh László és Mikó Mihály kormánybiztosok jelentései a moldvai és havasalföldi történeésekről, melyeket Kovács István többször is idéz. A téma feldolgozásánál Kovács István kiválóan hasznosította a Csány-levéltár forrásanyagát. Ugyanakkor Teleki Sándor Emlékezéseinek folyamatos idézésénél indokolt lett volna az óvatosság, bár az utóbbi élvezetes és fantáziadús olvasmány, valóságartama miatt erős kritikával kezelendő.

Nagyon fontos fejezet az 1849. évi magyar újoncozást felvázoló rész. A szerző ismerteti annak bonyodalmát, különösen a román és szász lakosság ellenállását, valamint a székely székekben jelentkező társadalmi problémákat.

Ezután Kovács István bemutatja Bem bánáti hadjáratát és haderő szervezési tevékenységét. Erdély katonai kerületekre való felosztásának bemutatásánál azonban érdemes lett volna kitérni a Kossuthal való ellentétére, mivel az egyes hadosztályparancsnokok közigazgatási jogkört is gyakoroltak.

Lényegében elmondhatjuk, hogy Kovács István aprólékosan kitért Bem erdélyi tevékenységének minden mozzanatára. A fentebb már említett Bem–Petőfi kapcsolat alakulásán túl megismerhetjük a Bemről kialakított lengyel és magyar képet, a Madersprach Károllyal való kapcsolatát, a Vécseyvel való ellentétét, melynek szerencsétlen alakulására Petőfi is nagy befolyással volt, illetve háromszéki látogatását.

A szerző alapos és helytálló értékelést ad az orosz betörés előtti erőviszonyokról, és Bem legnagyobb érdemének azt tartja, hogy több mint két hónapig feltartóztatta a cári csapatokat Erdélyben. A beszercei hadosztály harcainál joggal felhívta a figyelmet Dobai József alezredes, hadosztályparancsnok alkalmatlanságára, akit végül Bem leváltott. Itt azonban érdemes lett volna megemlíteni, hogy Dobai elődjét, Tóth Ágoston ezredet, aki a délvidéki hadszíntéren kiválóan megállta a helyét, éppen Bem távolította el posztjáról.

Átfogó és szakmailag teljesen helytálló képet kapunk Bem székelyföldi harcairól és moldvai betöréséről, elsősorban Gyalóka Jenő kutatásaira támaszkodva. Az utóbbi hadműveletet később többen is bírálták, pedig ez, ahogyan a szerző is emlékeztet, Lüderset a Székelyföld felé kényszerítette Nagyszeben alól. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az erdélyi hadtest állományának nagy része sorozott volt és az orosz támadás idején a szökések általánossá váltak nemcsak a román vagy szász, hanem a magyar honvédek körében is. Szintén nagyon fontos rész a segesvári és nagyszebeni ütközeteket bemutató fejezet, amely a hadtörténeti kutatások legújabb eredményeire támaszkodik. Ugyanez állapítható meg a temesvári csata értékelésénél is, ahol a szerző Bem könnyelmű magatartására hívta fel a figyelmet. A kötet végén Bem meneküléséről és a török emigrációban való ténykedéséről olvashatunk.

A kötetet név- és tárgymutató zárja, illetve gazdag illusztrációs anyaggal rendelkezik, amely elsősorban Hermann Róbert magángyűjteményéből származik. Sajnálatos ténynek tartom, hogy a magas jogdíjak miatt a hazai közgyűjtemények anyagára egy ilyen komoly tudományos értékkel bíró mű sem támaszkodhatott. A magas szakmai színvonal miatt a recezens minden elfogultság nélkül csak ajánlani tudja a kötetet mind a történészek, mind az érdeklődő közönség figyelmébe.

Süli Attila

PAWEŁ WIERZBICKI

DYWIZJA KOZAKÓW SUŁTAŃSKICH

Polityczno-wojskowe koncepcje stronnictwa Czartoryskich w okresie wojny krymskiej (1853–1856)

(A Szultáni Kozákhadosztály. A Czartoryski-párt politikai-katonai koncepciói a krími háború idején [1853–1856]. *Prace naukowe Muzeum Narodowego w Krakowie, Kraków, 2013. 316 o.*
ISBN 798-83-7581-147-6)

2006-ban a Lengyel Tudományos Akadémia varsói Történettudományi Intézetében nemzetközi tudományos konferenciával és kiadványokkal emlékeztek meg a krími háborút lezáró párizsi békekötés, s így a keleti kérdés megoldását célzó háború százötvenedik évfordulójáról. A konferencia *A krími háború – különböző civilizációk konfrontációja* című, több éven át tartó kutatási program eredményeinek összegzése volt. Az anyagát 2008-ban közzétevő *Polacy i ziemie polskie w dobie wojny krymskiej* (A lengyelek és a lengyel földek a krími háború idején) című kötetben olvasható többek között Paweł Wierzbicki *Działalność Sadyka Paszy w czasie wojny krymskiej na tle jego relacji z obozem Czartoryskich* (Sadyk Pasa tevékenysége a krími háború idején a Czartoryski-tábornak küldött jelentései tükrében) című előadásának szövege is. Az azóta eltelt évek kutatómunkájának anyagát szerkesztette könyvbe és jelentette meg a most ismertető kötetet.

A 2006-os konferencia címéből és a hozzá kapcsolódó előadások, kötetek címeiből is kiderül, hogy a krími háborúban a lengyelek tevékenyen részt vettek. Ez a XIX. század európai történetét ismerve természetesnek is tetszhet, hiszen a háború Lengyelország egyik felosztója ellen folyt, s Oroszország veresége a Szent Szövetség helyett egy új európai rendet teremthetett, melynek gyámköve a helyreállított Lengyelország lett volna. Az 1830/31-es lengyel szabadságharc leverése után Nyugat-Európában megszerveződött „Nagy Emigráció” konzervatív szárnyának (Hotel Lambert) vezetője, Adam Czartoryski és ideológiájának politikai örököse, a magyar szabadságharc utolsó szakaszában is részt vett Władysław Zamoyski az apránként nemzetközivé terebélyesedő orosz–török konfliktusban az első pillanattól kezdve fegyveres erővel akarták képviselni a lengyel érdekeket. Ez az elmúlt bő félévszázad hagyományaiból következően lengyel légio felállítását jelentette.

A Nagy Emigráció másik befolyásos tábora, a Lengyel Demokrata Társaság ennek ellene volt, s éppen a korábbi öt és fél évtized tapasztalatai alapján hirdette azt, hogy a lengyelek ne vállaljanak

semmilyen részt a nagyhatalmak közötti játszmában, mert áldozataiknak a nemzet jövőjére nézve nincs értelme. E passzivitást hirdető ideológiával a Lengyel Demokrata Társaság legbefolyásosabb katonai szakértői, Ludwik Mierostawski és Józef Wysocki honvédtábornok nem értettek egyet, s a híveikkel Párizsban megalakított Lengyel Körben a törökországi lengyel légió megalakításának szükségességét hirdették. „E légióknak lengyel zászlók, jelvények és őseink vallási jelképei alatt kell megalakulniuk. Mert csakis Lengyelország függetlenségéért harcolva, mert csakis nemzeti jelleggel fellépve kelthetünk együttérzést odahaza, és az idegen mundérok alatt is Lengyelorszáért dobogó lengyel szívekben.”

Wysocki 1855. január 2-án érkezett Isztambulba, s rögtön megbeszéléseket folytatott a francia követtel, Achille Baraguey d’Hilliers tábornokkal és lord Canning Stratford de Redcliffe brit követtel. Ők azonban csak annyi instrukcióval rendelkeztek a lengyelekre vonatkozóan, hogy Czartoryski pártját kell előnyben részesíteni. Lengyel légió szervezése céljából Władysław Zamoyski is az Oszmán Birodalomba érkezett, ahol a légióval kapcsolatos tevékenység végül is a két emigrációs tábor közötti áldatlan harcban merült ki.

A lengyel légió létrehozásának terve azonban nem a hagyományos politikai rivalizálás következtében foszlott semmivé, hanem Ausztria miatt. A háborúba bekapcsolódnival készül Anglia és Franciaország számára ugyanis kulcsfontosságú volt Ausztria magatartása, amelyet, ha a nyugati szövetségesek maguk mellé állítani nem is tudtak, jóindulatú semlegességét elengedhetetlennek tartották. Emiatt – miután 1854. március 27-én hadat üzentek Oroszországnak – Ausztriára való tekintettel sem támogatták lengyel légió, vagy bármilyen más, lengyel egyenruhát és nemzeti színeket felöltő önálló egység felállítását. Ugyanakkor a lengyelek részvételét, áldozatkészségét és áldozatvállalását fontosnak tartották.

A lengyel egységek létrehozásáért folyó versengésbe Adam Czartoryski egykori konstantinápolyi ügynöke, a balkáni orosz befolyás semlegesítésére francia támogatással szervezett Keleti Missziós Főügynökség vezetője, Michał Czayka-Czaykowski is bekapcsolódott. Ekkor már, miután 1850-ben áttért az iszlámra, Sadyk Pasaként az oszmán hadsereg tábornoka volt. Paweł Wierzbicki így jellemzi őt: „Czajkowski minden bizonnyal a XIX. századi lengyel emigráció legkiválóbb és legszínesebb alakjai közé tartozott. Mint Ukrajnában született és nevelkedett nemes szerelmese volt szűkebb pátriája kultúrájának. A kozákság fixa idea lett az életében, amelynek számos regényében is hangot adott. De politikai kérdésekben nem tudott szerves programot alkotni. Világa az egymással laza kapcsolatban álló és a pillanatnyi politikai célok szolgálatába állított eszmék, ötletek, fantazmagóriák visszatükröződése volt. Egy nemesi-kozák Lengyelországról álmodott, amelynek élén Adam [Czartoryski – K. I.] herceg állt volna, s a trónjához vezető utat ő teremtette volna meg kozákjai élén.

A krími háború kirobbanásával régóta dédelgetett tervét, hogy a kozákság eszméjét és Lengyelország függetlensége visszaszerzését összekapcsolja, megvalósíthatónak tartotta. Ezzel együtt a szláv közösség egységének eszméjét is magáénak vallotta, amelyre Adam herceg is támaszkodott, aki a balkáni szláv népeket akarta egységfrontba sorakoztatni Oroszország ellen.”

Sadyk Pasa az oszmán kormány támogatását élvezve Dobrudzsa nyekraszovi kozákságának ezredbe szervezésére kapott engedélyt a Portától még 1853 őszén. A Konstantinápolyban, Tulcsában, Drinápolyban, Sumlában szerveződő ezredbe nagy számban léptek be lengyelek is. A három szotnyából álló ezred két hónap múlva, 1854 elején már 600 embert számlált, s a szultán engedélyével az 1. Szultáni Kozákezdred nevet kapta. Az ezüst félholddal és csillaggal, valamint ezüst mezőben aranykereszttel díszített vörös zászlót a konstantinápolyi patriarcha szentelte fel. 1854. január 15-én maga Czartoryski is azt írta unokaöccsének, Władysław Zamoyskinak: „Támogatni kell Sadyk kozákcsapatát, amely hivatalosan tízezer fős is lehet majd, amennyiben a dobudzsai kozákokból gyalogosokkal is felfejlesztik, s a had pedig – élén a mi tisztjeinkkel – a mi seregünk is lehet.”

Ennek a reménynek volt némi valóságos alapja. 1854 őszén engedély született a 2. Szultáni Kozákezdred megszervezésére – főként hadifoglyokból. Ez a szerveződő alakulat azonban nem Sadyk Pasa, hanem Władysław Zamoyski felügyelete alá került, s szervezésének központja Sumla lett. Vallási jellegét tekintve inkább kereszténynek mondható – ellentétben az 1. Szultáni Kozákezdreddel. „A 2. ezred általános léhelyzete súlyos volt. Hiányzott a pénz a zsoldfolyósításhoz, egyenruha-, fegyver- és lóvásárláshoz. Gyenge volt az élelmezés. A folyó mentén felállított tábor

klímája egészségtelen volt, és az állandó esőzés miatt a katonák betegségekben, váltólázban szenvedtek.” Egyébként az 1. Szultáni Kozákhadoszredben is hasonló hiányosságokat lehetett tapasztalni.

Az elhúzódozó háború 1855. második felében már mind a francia, mind az angol társadalomban elégedetlenséget váltott ki. Franciaország 310 ezer, Anglia 98 ezer fős hadsereggel vett részt a gí-gászi küzdelemben. Hogy katonai erejüket az angolok növeljék – előzetes tárgyalások után – 1855. szeptember 24-én Lord Fox Panmure hadügyminiszter közölte Władysław Zamoyskival, hogy a brit kormány hajlandó egy 1000 lovasból, 3000 gyalogosból álló szultáni Kozákhadosztályt felszerelni, felfegyverezni, működését finanszírozni. Parancsnokává az angol tábornokká kinevezett Władysław Zamoyskit javasolták, s a hadosztályt betagolták a brit Robert Vivian parancsnoksága alatt álló török kontingensbe. A hadosztályt elsősorban az orosz hadsereg lengyel származású hadifoglyaival akarták feltölteni. A tiszteket francia norma szerint fizették, az altisztek és közlegények a török zsoldtáblázat szerint kapták illetményüket, a tábornok és az orvosok brit javadalmazásban részesültek. Emiatt a hadosztály a demokraták jogos kritikájának kereszttüzébe került, akik azt is sérelmezték, hogy az egység nevében nem szerepel a „lengyel” jelző.

Valóban, az angol és a francia politika vezetői óvakodtak attól, hogy a lengyel ügy mellett elkötelező nyilatkozatot tegyenek, s ezzel azt a nemzetközi politika homlokterébe emeljék. A Szultáni Kozákhadosztály formálisan 1855. november 16-án jött létre, amikor a brit kormány hivatalosan átadta Zamoyski tábornoknak a 19 pontból álló bizalmas dokumentumot, amely rögzítette az egység létrejöttének feltételeit. Ekkor már – Szevasztopol szeptember 6-án történt bevétele után – folytak a tapogatózások a fegyverszünetről s a békekötés előzetes feltételeiről. Emiatt a lengyel emigránsok közül sokan gondoltak arra, hogy a szerveződő Szultáni Kozákhadosztály csupán nyomásgyakorlási eszköz kíván lenni az Oroszországgal folytatott tárgyalások során. Az orosz fél igyekezett róla nem tudomást venni. Az 1856. február 25-én kezdődő béketárgyalások során egyértelművé tette, hogy a lengyel kérdés az említés szintjén se szerepelhet a feltételek pontjai között. A szövetségesek nem is hozták szóba. Ennek ellenére Zamoyskit azzal áltatták, hogy a béketárgyalás nem befolyásolhatja a hadosztály szervezésének menetét, intenzitását. A párizsi, londoni, marseille-i, strasbourg-i verbuválási bázisok és a Szkutariban berendezett szervezési központ 1856. március derekáig zavartalanul működött. A francia hadügyminiszter március 19-én adott parancsot a szervezés abbahagyására. Az utolsó lengyel önkénteseket szállító hajó április 14-én hagyta el Franciaországot.

A Szultáni Kozákhadosztály gyalogsága (gyalogsági dandára) az 1. soryalagezredből, a 3. soryalagezredből, a 4. vadászrezredből, míg a lovassága (lovasdandára) a 2. lovasvadászrezredből és az 5. ulánusezredből állt. Tartozott hozzá utászkar és tüzérség is. A hadosztályt 1856. július 31-én oszlatták fel. Ekkor 1406 főt – 162 tisztet, 1244 altisztet és közlegényt – számlált. (Összesen 1754 ember fordult meg soraiban.) Anglia leszögezte, hogy szerződésben foglalt kötelezettségének eleget tesz. A katonáknak egy évi zsoldot folyósított, s vállalta, hogy finanszírozza útjukat az általuk kiválasztott célországokba. 516-an akartak az Oszmán Birodalomban maradni, 242-en kívántak Angliába, 179-en Franciaországba utazni. Sokan tartották elképzelhetőnek jövőjüket a Dunai Fejedelemségekben, s volt egy csoport, amelyik a Thesszáliában alapított faluban, Derbinában szándékozott életét berendezni. (A területen 1857-ben pusztító járványok, s a gyenge termés ezt lehetetlenné tették.)

Paweł Wierzbicki kötete utolsó fejezetében (*A Szultáni Kozákhadosztály katonáinak csoportképe*) külön elemzi a különös sorsú sereg tagjainak nemzeti, vallási hovatartozását, társadalmi származását, műveltségi szintjét, előzetes katonai pályáját, életkorát. A magyar szabadságharc ötven lengyel légionistája volt tagja a Szultáni Kozákhadosztálynak. Władysław Poniński honvédalezredes az 5. ulánuszered parancsnoki tisztét, Antoni Wieruski egykori honvédőrnagy, a karsi csata ezredessé előléptetett hőse a szkutari szervezési központ parancsnok posztját töltötte be. A hadosztályban hét magyar is szolgált.

Paweł Wierzbicki hatalmas forrásanyagot dolgozott fel monográfiájához. Külön ki kell emelni a krakkói Czartoryski Könyvtár és a Kórniki (Zamoyski) Könyvtár gazdag iratgyűjteményeit. A szerző a következőkben látja a lengyel történelmi szakirodalomban mostohán kezelt Szultáni Kozákhadosztály jelentőségét: „Az 1855 novemberében, szinte a háború végén létrejött kozákhadosztálynak mindenekelőtt politikai jelentősége volt. Mert bár a Hotel Lambert még számolt azzal, hogy a béketárgyalások megfeneklenek, s a háború folytatódik, a konfliktust figyelemmel kísérők számára világos volt, hogy a francia és angol társadalom fáradtsága, valamint I. Miklós cár ha-

lála miatt a résztvevők a küzdelem befejezésére töreksenek. Ily körülmények közepette Adam Czartoryski hercegnek és Władysław Zamojskinak csak az a reménye maradt, hogy a hadosztályt diplomáciai nyomásgyakorlási eszközként és alkuaduként használhatja a leendő béketárgyalások során.”

A Szultáni Kozákhadosztály feloszlata nem érintette a Sadyk pasa parancsnoksága alatt álló 2. (szultáni kozák-) dragonyosezredet, amely egyetlen reguláris fegyveres alakulatként céljai között – még ha romantikus álomként is – számon tartotta Lengyelország helyreállítását.

Kovács István

ERWIN A. SCHMIDL

HABSBURGS JÜDISCHE SOLDATEN 1788–1918

(Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 2014. 264 o. ISBN 978-3-205-79567-4)

Kevésbé köztudott, hogy a soknemzetiségű Habsburg-birodalom hadseregében a XVIII. század végétől már zsidó katonák is szolgáltak. Az ő történetük összefoglalására vállalkozott Erwin A. Schmidl ismert osztrák történész – akinek a témáról már korábban is jelentek meg publikációi – egészen az első világháború befejezéséig. A már rendelkezésre álló német, magyar és angol nyelvű könyvészeti anyagok mellett feltárta a témakörrel fellelhető amerikai, izraeli, osztrák és orosz forrásokat is, amelyek birtokában lényegre törő és közérthető módon tárgyalja a bonyolult kérdéskört.

A szerző a rövid bevezető után a zsidók 1788 előtti társadalmi helyzetének elemzésével ismereti meg az olvasót. Megtudhatjuk, hogy a középkorban és a korai újkorban a zsidók megbízhatóságát és katonai képességeit lebecsülték, így a katonai szolgálatnál nem vették őket figyelembe. A XVIII. század nyolcvanas éveiben a felvilágosodással együtt járó vallási türelem térnyerésével a korábbi nézet megrendült.

Schmidl a következőkben a katonai szolgálat bevezetéséről ír a zsidók számára. Kifejti, hogy a katonai pálya megnyitására az egyidejűleg szükségessé vált hadszervezeti reformra az összeírási rendszer bevezetése következtében nyílt lehetőség. A XVIII. század végén a Habsburg-birodalomba bekebelezett Galíciában és Bukovinában több zsidó élt, mint annak összes korábbi felségterületén együttesen.

A zsidók korábban nem viselhettek fegyvert, a kereskedelemben és a szállításban viszont jelentős szerepet játszottak, így magától értetődőnek tűnt, hogy az 1788-ban kitört utolsó török háború okán a már korábban létrehozott hadiszállítási lehetőségeket megnyissák előttük. II. József császár 1788. február 18-i pátensében nemcsak erről intézkedett, hanem engedélyezte a tüzérségnél a zsidók töltőlegényként való elfogadását. A következő évben az uralkodó galíciai zsidó rendtartásában már az önként vállalt gyalogos szolgálatot is megengedte számukra.

A mű írója a következőkben elemzi a birodalom zsidó vallású lakosságának vegyes reagálását a katonáskodás szabaddá tételére. A növekvő ellenállás azt eredményezte, hogy II. József halálával megteremtődött a szolgálatmegváltás lehetősége, melynek okai között a kóser étkezés, valamint a szabbat tétlenségi és a zsidó vallás egyéb előírásaiból adódó nehézségek álltak. Áttekintést kap az olvasó a zsidók részvételéről a többi európai ország haderejében.

A szerző a következő fejezetben az 1792–1866 közötti időszakra fókuszál. Bemutatja, hogy a napóleoni háborúkban már mindegyik fegyvernem nyitott volt a zsidó katonák előtt. Érdekes, hogy akkortájt a magyar korona országaiból összesen 1200, míg a Habsburg-birodalom egyéb tartományáiból 35 000 zsidó vállalt katonai szolgálatot. Akkoriban bukkantak fel először a zsidó császári–királyi tisztek is. A zsidók számának növekedése az 1815–1848 közötti periódusban folytatódott a haderőben. Az 1848–49-es magyar forradalomról és szabadságharcról szólva a szerző

kiemeli, hogy mindkét hadviselő félnél voltak zsidó tisztek és katonák, a honvéd hadseregben viszont nagyobb számban.

Az 1848 utáni neoabszolutizmus időszakájában mellőzésük ellenére a zsidó katonák száma egyre nőtt a haderőben, az 1866-os porosz–osztrák háborúban már elérte a napóleoni háborúk alatti nagyságot. Kétszázan közülük pedig már tiszti rangban szolgáltak.

A dualizmus alatti időszakra áttérve megtudjuk, hogy az 1869-es népszámlálás adatok alapján, Magyarországon 522 000, míg a ciszlajtán tartományokban 822 000 zsidó vallású ember élt, akik a birodalom lakosságának 4 százalékát tették ki. Ugyanakkor a haderő létszámából csupán másfél százalékkal részesedtek, viszont 1902-ben már megközelítették a lakosság szerinti 4 százalékos arányt.

Az egyes fegyvernemenkénti és szolgálati ágankénti megoszlásra nézve alig voltak zsidók a lovasságnál, illetve a vadászegységeknél, ugyanakkor nagy számban szolgáltak az egészségügyi és ellátó alakulatoknál. A tényleges tisztikarban erősen fogatkozó tendenciát mutatott a zsidók aránya (1866 és 1911 között 200-ról 109-re csökkent), a tartalékosoknál viszont jelentősen és fokozatosan emelkedett. A tábornoki karban az első világhétség előtt két fő kapott tényleges és két fő címzetes, a Nagy Háború évei alatt pedig további három tiszt kapott ilyen kinevezést. A Habsburg haderőben a kikeresztelkedett tisztek között a legismertebb volt Hazai (eredeti nevén Kohn) Sámuel vezéreztredes, aki 1910–1917 között magyar királyi honvédelmi miniszter volt, 1917–1918-ban a Monarchia utánpótlás ügyeinek főnöki posztját töltötte be. A dualizmus korabeli viszonyokat elemezve a szerző rámutat, hogy az antiszemitizmus a fegyveres erő tisztikarát voltaképpen nem érintette, nem úgy, mint a polgári életben. Kiderül, hogy a magyar királyi honvédségben lényegesen magasabb volt a zsidó tisztek aránya, mint a császári–királyi Landwehrben. A közös haditengerészetnél viszont a közös hadsereghez képest is csekély volt az arányuk. Megtudhatjuk, hogy a zsidó befolyás növekedésének fontos momentuma volt a keresztény tisztek zsidó családba nősiülése. A közép- és főiskolai végzettségűek között a birodalom lakosságához viszonyítva rendkívül magas volt a zsidók aránya (1910-ben 20,4 %), és ennek leképeződéseként ugyanolyan magas volt a zsidók aránya a tartalékos tisztek körében. Fegyvernemi megoszlásuk hasonló volt, mint a hivatásos állományánál, zömük a gyalogság soraiba tartozott, létszámukhoz képest kiugróan magas arányban képviseltették magukat az egészségügyi és szállító csapatoknál (az utóbbinál 1906-ban arányuk 37%), különösen alacsony volt a számuk a lovasságnál és a vadászcsapatoknál.

Schmidl külön foglalkozik a zsidó katonai tisztviselői és orvosi réteggel, ahol arányuk (értelmi-ségi részesedésüknek megfelelően) magas volt (1894-ben 18,4 %). Hangsúlyozza, hogy 1918-ban 76 tábori rabbi látta el a zsidó vallású katonák lelki gondozását.

Az első világháború időszakának bemutatása során a mű írója először azt mutatja ki, hogy a hadiszolgálatot megtagadók aránya a zsidók esetében nagyobb volt, mint a lakosság többi rétegénél. A hadba vonultak (a közel 9 millió bevonult osztrák–magyar katonai közül 300 000 fő) ugyanúgy helytálltak, mint a Monarchia többi katonája, és a fronton egyenrangúként kezelték őket. Mindennek bizonyítására számos személyes példát sorol fel. Az 1914–1915-ben hadszíntérré vált Galíciából tömegesen menekült a zsidó lakosság nyugati irányba, a birodalom belseje felé, sokan egyenesen Bécsig, ami egyúttal a birodalommal szembeni lojalitásként is értékelhető. Kiemeli a zsidó tartalékos tisztek fontos szerepét és helytállását a háború idején.

A szerző végül kitekintést ad az 1918 utáni időszakról. Felvillantja az erősödő antiszemitizmus gyökereit, bemutatja, hogy a két világháború közötti Ausztriában milyen kevés zsidó került be a mindössze 30 000 fős hadseregbe. Csúpan az általános hadkötelezettség 1936-os bevezetése után nőtt meg újra az arányuk, majd a Német Birodalomba történt bekebelezéssel először a haderőből történt kitaszításuk, majd üldözésük, végül pedig megsemmisítésük következett be. Mindezek azt eredményezték, hogy mintegy tízezer ausztriai zsidó harcolt az ellenállásban és az antifasiszta koalíció haderőiben. Schmidl bemutatja az 1918 után Ausztriából Palesztinába történt kivándorlást, továbbá a zsidó katonák 1945 utáni életét a második Osztrák Köztársaságban.

A kötet kiegészítő részében a hadseregben szolgáló zsidókra vonatkozó 1789 és 1918 között keletkezett dokumentumokat, egy első világháborús naplórészletet, a császári és királyi hadseregben szolgált zsidó tisztekre, katonákra és tisztviselőkre vonatkozó statisztikákat közöl a szerző. Az 1789–1992 között készült, zsidó tiszteket és katonákat, az első és második világháború időszakában lezajlott, valamint 1945 utáni eseményeket megörökítő ábrák és fényképek jól kiegészítik a

kötetben leírtakat. Világosan látszik többek között, hogy a Nagy Háború különböző hadszínterein biztosított volt a zsidó katonák szabad vallásgyakorlása, továbbá, hogy az osztrák–magyar hadvezetés a harcéri körülmények között is igyekezett tekintettel lenni a zsidó katonák vallási előírásaira. A könyv végén található forrás- és irodalomjegyzék, valamint névmutató segíti a téma iránt érdeklődőt az eligazodásban.

A kötetet elsősorban a XVIII–XX. század had- és köztörténetével foglalkozó szakemberek számára ajánlom, azonban a téma és a fentebb megjelölt időszak iránt érdeklődő olvasók is feltétlenül haszonnal forgathatják.

Balla Tibor

SZAKÁLY SÁNDOR

AKIK A MAGYAR KIRÁLYI CSENDŐRSÉGET 1919 ÉS 1945 KÖZÖTT VEZETTÉK

Történelmi–statisztikai áttekintés a magyar királyi csendőrség felső vezetőiről

(Magyar Napló, Budapest, 2013.¹ 301 o. ISBN 978-963-9961-27-2.

*Második, javított és bővített kiadás: Magyar Napló – VERITAS Történetkutató Intézet,
Budapest, 2014. 303 o. ISBN 978-615-5465-03-1)*

Szakály Sándor a XX. század hadtörténetének legkiválóbb hazai szakértője. Kiemelkedő teljesítményét elismerés övezi itthon és külföldön. Munkái nemcsak a vizsgált témák eredetisége és a kifejtés magas színvonala miatt értékes olvasmányok. Tanulmányainak legfontosabb jellemzője a pontosság és az alaposág. Amit Szakály Sándor leír, az úgy van, arra oda kell figyelni.

A csendőrség felső vezetőiről szóló legújabb kötete az 1919. augusztus 1-jétől 1945. május 9-ig, a második világháború európai befejezéséig tartó időszakot vizsgálja. A csendőrség felső vezetői közé a magyar királyi csendőrség felügyelői és közvetlen beosztottai, a Belügyminisztérium, majd a Honvédelmi Minisztérium csendőrségi osztályának vezetői, valamint a csendőriskolák parancsnokai tartoztak. A legfelsőbb vezetéshez tartoztak továbbá a csendőrség központi nyomozó parancsnokságának parancsnokai. Ilyen beosztásokat a vizsgált időszakban 126 fő töltött be. A kötet az ő szakmai, hivatalos életrajzokat, valamint az ezekből levonható, a csendőrök származására, családi hátterére, neveltetésére és kiképzésére vonatkozó következtetéseket tartalmazza. A munka elején szereplő nagy ívű tanulmány alapos tudományos elemzését adja az életrajzoknak.

A korábbi, főleg az 1989 előtti korszakból származó, inkább propaganda célú, mint tudományos munkák arra utalnak, hogy a csendőrség vezetői az „uralkodó osztály”, pontosabban a felső középosztály soraiból rekrutálódtak. Szakály Sándor ezzel szemben megállapítja, hogy a csendőrség felső vezetői alsó középosztálybeli, vagyontalannak számító családokból származtak. Számukra a rendészeti pálya előrelépést jelentett a társadalmi hierarchiában. A családi háttérre utalva szembevetendő jelenség az is, hogy a felső vezetők általában három-ötgyerekes családokból kerültek ki.

A csendőri elithez tartozó, vizsgálat alá vett 126 fő mintegy fele az elcsatolt területeken született. A felekezeti megoszlás nagyjából az országos átlagot követte, de míg a katonai vezetésben – országos számarányukhoz képest – a reformátusok és evangélikusok, addig a csendőrvezetőknel a római katolikusok voltak némileg túlsúlyban. A legfelső vezetésben izraeliták nem voltak. Ennek – legalábbis a szerző szerint – 1938-ig nem felekezeti oka volt. Mint írja, a zsidóság körében eleve nem volt nagy érdeklődés a katonatiszti vagy a csendőrtiszti hivatás iránt. Akik mégis ezt a szolgálatot választották, zömmel hadbiztosként, orvosként, hadbíróként tevékenykedtek. Szakály Sándor megemlíti azt is, hogy még a „zsidótörvények” életbe léptetése után is szolgáltak a csendőr tisztikarban olyan személyek, akik a korabeli szóhasználatnál élve, illetve szóhasználat szerint „zsidó származásúnak minősültek”.

A szerző korábbi kutatásaiból ismeretes, hogy a katonai vezetés képzettsége a lehető legmagasabb szintű volt. A kötet bizonyítja, hogy ez a megállapítás igaz a csendőrvezetőkre is. A rendészeti pálya iránti mély elkötelezettségre utal, hogy a kutatási körbe tartozó vezetőknek mintegy fele egészen fiatalon, 14. életévét betöltve választotta a fegyveres szolgálatot és a tisztí hivatást. A csendőrség felső vezetői beosztásaiba általában 25-30 évnyi aktív szolgálat után lehetett bekerülni. A maximális szolgálati idő 36 év lehetett. A csendőri vezetők többsége 51 és 56 éves kor között ment nyugdíjba.

A csendőri vezető elit tagjait széles körű és magas szintű nyelvismeret jellemezte. A német nyelvet – jórészt a közös osztrák–magyar múltnak köszönhetően – szinte mindenki használta. A csendőrségi vezetők egynegyede a németen kívül valamely egyéb világnyelvet, rendszerint franciát is beszélt. Sokan valamely szomszédos ország nyelvét is beszélték. Ez is a Monarchia öröksége volt, mivel a közös hadsereg alakulatai között soknál a német vezényleti nyelv mellett két-három egyéb nyelvet is használtak. A kötetből az is kiderül, hogy a csendőrvezetők között voltak kiemelkedő nyelvtelhetségek is. Farago Gábor vezérezredes, aki a csendőrség felügyelője volt 1942. november 15. és 1944. október 15. között, kilenc nyelvet ismert és használt. Hét nyelven tudott Ambrózy Gyula tábornok, Kontz Sándor altábornagy, Szlabey Imre ezredes pedig öt nyelven beszélt.

Az 1881-ben megalakított csendőrség a magyar közbiztonság alapja volt. A társadalomban élvezett osztatlan tekintélyét azonban elveszítette azáltal, hogy felsőbb utasításra a szervezetnek 1944 nyarán részt kellett vennie a zsidóság összegyűjtésében és deportálásában. A csendőrség sorsa a második világháború végén megpecsételődött. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány már 1945 májusában elrendelte a csendőrség feloszlását.

A szervezet vezetőinek 1945 utáni sorsát Szakály Sándor külön fejezetben mutatja be. Megállapítja, hogy a vizsgálatban szereplő 126 személy közül még 97-en voltak életben. Közülük 25-en külföldre távoztak és nem tértek vissza Magyarországra. Az itthon maradtokat kollektív büntetés sújtotta, mert minden csendőri vezetőre meghurcoltatás várt. Szakály kutatásai szerint tizenhét egykori tábornok és csendőr törzstiszt került különböző népbíróságok, törvényszékek elé. Közülük négy főt halálra, egy főt pedig életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. A többiek zömmel 6–10 év börtönbüntetést kaptak. Az el nem ítélték közül 21 személyre internálás, kitelepítés várt. Ez lett a sorsa a kiugrás előkészítésében részt vett és az Ideiglenes Kormányban miniszterként szolgáló Farago Gábornak is. Számára azonban „könnyebbséget” jelentett, hogy szovjet közbenjárásra a kitelepítés helyéül saját, Kecskeméthez közeli tanyaát jelölték ki. Az elítélt, nem igazolt csendőrök nyugellátását megvonták, munkát nehezen találtak, és ez a helyzet megmaradt halálukig.

„Ha a rendelkezésre álló adatokat összesítjük, akkor azt látjuk, hogy a Magyarországon maradt egykori csendőri vezetők több mint 85 százalékát érte valamilyen retorzió, amely alapvetően az 1945 és 1949 közötti időszakra esett, de ha az 1949 utáni időszakot is megnézzük, akkor ez az arány már 95 százalékos – úgy vélem, ez a 'felelősségre vonás' a magyar történelemben példa nélküli!” – összegzi megállapításait Szakály Sándor a fejezet végén.

A háromszáz oldalas könyv háromnegyed részét a csendőrség felső vezetőinek életrajzai teszik ki. Ezek mindegyike tartalmazza többek között az iskolai végzettséget, nyelvismeretet, rendfokozatot, beosztást, kitüntetést, családi állapotot és még az elhunyt sírjának helyét is. A kötetnek ez a nagyobbik része kitűnő kézikönyv, amelyet azonban alighanem senki sem fog konkrét szakmai céltól függetlenül, csak úgy önmagában olvasgatni. A személyi adatok felsorolása mégsem tekinthető száraz olvashatónak, mert az információ tengerben drámai sorsok bontakoznak ki. Mindaz, amiről Szakály Sándor a kötet első, elemző részében ír, szinte megelevenedik ezeken a lapokon.

A csendőrség pusztulása emberi dimenzióba kerül. A csendőrvezetők megérezhették a rájuk váró meghurcolásokat, mert csak ezzel lehet magyarázni, hogy közülük viszonylag sokan haltak meg közvetlenül a világháború után vagy néhány évvel később. 1945-ben halt meg Lóza Jenő ezredes, Polster Kálmán alezredes, Nagy Vilmos ezredes. 1946-ban halt meg Fischer József vezérőrnagy, Pekry József ezredes, Szőke Béla vezérőrnagy. Erreth Aladár vezérőrnagy 1947-ben, Csiba István és Kertész Jenő ezredesek 1948-ban, Sáray Ferenc vezérőrnagy internálótáborból szabadulva, 1949-ben halt meg.

A „természetes” halál helyett többen az öngyilkosságot választották. Pinczés Zoltán vezérőrnagy 1945 decemberében Németországban követett el öngyilkosságot. Szinay Béla altábornagy

1948 augusztusában, az Államvédelmi Hatóság fogságából szabadulva lett öngyilkos. Ugyanez lett a sorsa Vadász István vezérőrnagynak, akit ugyancsak 1948 augusztusában tartóztattak le, és aki szintén a szabadulását követően végzett magával.

Az elítélt csendőrzetők közül többnek súlyosbították a világháború végén a Budapesti Népbíróság által meghozott ítéletét. Finta József altábornagyot 1946-ban 7 év szabadságvesztésre ítélték; a Budapesti Büntető Törvényszék 1950-ben 12 évre növelte a börtönbüntetés hosszát. Nemerey Márton altábornagy a Budapesti Népbíróságon 1946-ban 5 év fegyházat kapott; a Népbíróságok Országos Tanácsa 1948-ban ezt az ítéletet 6 évi fegyházra változtatta. Paksy-Kiss Tibor ezredest a Budapesti Népbíróság 1946-ban 10 év fegyházbüntetésre ítélte; a Népbíróságok Országos Tanácsa 1949-ben az ítéletet 5 évvel megtoldotta.

A nyugati fogságból visszatérő Péterffy Jenő ezredest nem ítélték el, mégis erőszakos halállal halt meg. 1945 októberében a kaposvári „szűrőtáborban” feltartóztatták, majd eltűnt a Honvédelmi Minisztérium Katonapolitikai Osztályának Nádor utcai épületében. Felesége úgy tudta, hogy agyonverték.

Voltak, akik baloldali párthoz csatlakozva próbáltak helyet találni maguknak az új körülmények között. Nagy Gyula vezérőrnagy, aki 1944-ben üldözötteket bújtatott, 1945-től 1948-ig a Szociáldemokrata Párt tagja volt. Papp János ezredest, akit Romániában távollétében halálra ítélték, 1947-ben a Szociáldemokrata Párt tagja lett, majd belépett a Magyar Dolgozók Pártjába is. Karrierjén ez sem segített, mivel a Súlyom László elleni perben életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték, és csak 1957-ben szabadult.

Akik a börtönbüntetést elkerülték, azoknak a sorsa sem volt megpróbáltatásoktól mentes. Tipikusnak mondható például Poltáry Vilmos sorsa. A négy nyelven beszélő vezérőrnagy segéd-munkásként és éjjeliőrként kereste a kenyerét, amíg hagyták dolgozni. 1951-től 1953-ig Tiszasúlyön kellett tartózkodnia kitelepítettként. 1957 és 1958 között ismét „közbiztonsági őrizetben” volt, Kistarcsán. Nagy Jenő ezredest három nyelv ismeretében csak lóápolóként és éjjeliőrként dolgozhatott.

Ezek a részletes személyi adatok csak sokéves intenzív feltáró munka eredményeként gyűlhetnek össze. A forrásoknak pusztá felsorolása is 13 oldalt tesz ki a könyvben. A szerző dolgozott többek között a Hadtörténelmi Levéltárban, az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárában, a Budapest Főváros Levéltárában, az Országos Levéltárban és az Osztrák Állami Levéltárban. Anyakönyvi kivonatok, személyügyi lapok, minősítési táblázatok, kérelmek, avatási lajstromok, igazolási iratok és periratok oldalainak ezreit kellett átnéznie ahhoz, hogy ez a rendkívüli kötet megszülessen.

Elismerés illeti a szerzőnek ezt a legújabb munkáját, amely hozzájárul ahhoz, hogy a sok-sok évtizede rögzült, de tudományos megalapozottságot nélkülöző nézetek helyett hiteles képet kapjon a csendőrségről a jelenkor iránt érdeklődő olvasó, kutató.

Stark Tamás

HEIDEMARIE WAWRZYN

NAZIS IN THE HOLYLAND 1933–1948

(Walter de Gruyter GmbH Berlin, Boston – The Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism – The Hebrew University of Jerusalem, 2013. 219 o. ISBN 978-3-11-030652-1)

Heidemarie Wawryzn kétségkívül hiánypótló munkájának hátoldalán rögtön abszurd kép elevenedik meg az olvasó lelki szemei előtt. „Fiatal németek masíroztak a palesztinai zsidó város, Haifa utcáin, és azt kiabálták, hogy »Heil Hitler!« Horogkeresztes zászlókat húztak fel a Palesztinai Mandátum német konzulátusának épületeire.”¹ A *Nácik a Szentföldön 1933–1948* című könyv a Németország határain túl élő német közösség között világszerte életre hívott náci csoportosulások palesztinai ágának történetét követi nyomon. Tekintettel a brit fennhatóságú terület kibontakozó zsidó lakosságának és kezdetleges öngazgatásának jelenlétére, ez lehetett talán az a külhoni náci pártszervezet, amelynek története a legtöbb kétes fordulatot, önellentmondást és meghökkentő adatot tartalmazza.

A palesztinai német közösség történetét eddig egyetlen önálló mű sem dolgozta fel, a témát elemző tudományos publikációk pedig látványos forráshiánnyal küszködtek.² Heidemarie Wawryzn azonban archívumok, személyes levelek és sajtócikkek gazdag tárát vonultatja fel a palesztinai német kolóniák életének megrajzolásakor. A szerző adatai szerint a német közösség háromnegyede egy marginális, Jézus eljövételét a Szentföldön váró protestáns szektához, a templomosokhoz (Tempel Gesellschaft) tartozott; valamivel kevesebb, mint negyedük evangélikus volt, s mindössze egy százalékkukat tették ki a katolikusok (137. o.). Közismert, hogy Németország a világ minden pontján igyekezett náci magokat létrehozni a meglévő német közösségek soraiban. Itt, a Landekreis, majd Landesgruppe Palästina-ban a Németországból kapott propagandaanyagok, sajtótermékek, rádióvevők, filmek, könyvek és horogkeresztes kegytárgyak különösen pusztító munkát végeztek az eredendően nemes keresztyéni célokot követő lakosság között. Wawryzn remekül megválogatott idézetei közt a hit és a fasiszta politika olyan nyakatekert mutációi bukkannak fel, mint például egy jeruzsálemi német lelkész sorai: „A nemzetiszocializmus alapja a hit; cselekvése a szeretet. A nemzetiszocializmus... testvéri szeretet. De a testvér nem a hottentotta vagy a zulukaffer, hanem húsunk és vérünk fajtestvére, mert ez Isten akarata és törvénye.” (2; 142. o.). Az idősebb korosztály a szerző szerint ellenállt a náci eszméknek, azonban a fiatalság Jeruzsálemben templomi kórossal ünnepelte Hitler áprilisi születésnapját 1936-ban. A Saar-vidék visszatérésekor órákon át zúgtak a jeruzsálemi, jaffai és haifai német templomok harangjai, és a templomosok szvasztikás lobogókat raktak ki házaikra. Mivel azonban a német telepések „zsidóföldön” – ahogy Palesztinát nevezték maguk között – az új náci eszme által olyannyira megvetett zsidók által voltak körbevéve, antiszemitizmusukat mérsékelniük kellett. Munkaadók és bolti kuncsaftjaik gyakran zsidók voltak, s így mindössze olyan aforizmákat engedhettek meg maguknak a náci párt tagjai és szimpatizánsai, mint a „tisza német karácsony” megülése stb.

Különösen komoly tudományos teljesítmény Heidemarie Wawryzn részéről, hogy korábban nem ismert forrásokat kutatott és dolgozott fel a náci-szimpatizáns német templomosok és a palesztinai arab lakosság kapcsolatának témájában. A szerző közel sem kísérli meg a náci–arab kölcsönös kapcsolatkeresés politikai töltettel terhes képét adni, azonban bátran mutatja be adatait, melyek tükrében egy ideológiai és gyakorlati motivációktól vezetett baráti viszony térképezhető fel. A palesztinai nácik kiálltak az arab „Lebensraum” gondolata mellett, szembehelyezkedve a zsidó lakossággal; helyi német vezetők a templomos–arab „közös célokról” értekeztek; németek

¹ Korábbi, a témához kapcsolódó munkáira lásd: Ein Deutscher ist überall ein Deutscher – NS-Gruppen Weltweit 1931–1945. München, 2013.; Zuflucht unterm Hakenkreuz. Deutsche in Palästina 1939–1950. München, 2014.

² Tsvi Erez: Germans in Palestine: Nazis and Templars. *Wiener Library Bulletin*, 17. (1963) 25. o.; Siegfried Braun: Die Deutsche Tempelgesellschaft in Palästina. *Tribune*, 1. (1962) 376–386. o.; Bernd Schröder: Die Beziehung der Achsenmächte zur arabischen Welt. *Zeitschrift für Politik*, 18. (1971) 80–95. o.

és arabok gyakran köszöntötték úgy egymást, hogy „Heil Hitler!” A berlini propaganda természetesen az arab lakosságot is célba vette, és a *Mein Kampf*, a *Cion bölcséinek jegyzőkönyve* és egyéb propagandaanyagok utat találtak a muzulmán célközösséghez. A helyi arab vezetőket minden jel szerint csak az zavarta, hogy népiüket Hitler a nem túl hízelgő 14. helyre szorította a náci faji ranglétrán, s – ahogy az a jeruzsálemi német konzul sajnálkozva közölte – hogy arabok nem léphettek be a nemzetiszocialista német munkáspártba (84–85. o.).

A könyv által tárgyalt időszak közel fele a második világháború idejére esik, s így a műnek érdekes hadtörténeti vonatkozásai vannak. Olasz bombázásoktól eltekintve Palesztinát a tényleges katonai cselekmények elkerülték, s így a Szentfölddel kapcsolatos német hadműveletek és különleges akciók csak papíron születtek meg. A világháború kitöréséig Palesztinát véres arab lázongások tartották rettegésben, és az első dokumentált német–arab közeledések is a harmincas évekből származnak. A német konzulátus papírjai között Wawryzn olyan feljegyzésekre bukkant, ami szerint Lydd, a mai Lod településről arab partizánok keresték meg az intézményt náci támogatásért és fegyverekért folyamodva. A brit hírszerzés egyértelmű feljegyzése szerint arab egységek manővereik során német telepések házaiban és kertjeiben húzódtak meg, vagy ott vettek fel utánpótlásukat. Utóbbi jelenség olyannyira ismert tény volt, hogy náci tisztviselők nyíltan állást is foglaltak mellettük (82. o.). A szerző széles forrásbázisára utal, hogy német és brit adatok mellett francia eredetű forrásokból is merített. Ezek szerint a libanoni határon francia rendszek illegális német fegyverszállítmányokra bukkantak, köztük több száz Mauser típusú puskára és több ezer töltényre. Minden csempész azonban nem akadt fenn a hálón, és később is több német gyártmányú gránátot találtak arab harcosoknál (86. o.). A legtöbb adatot azonban kétségkívül a helyi, Mandátum-hatóságok őrizték meg: arabok között szolgálatot teljesítő első világháborús veterán német kiképzőtisztekről, fegyver- és lőszercsempészetéről, arab lázadók német kiképzéséről, náci propagandaanyagok és források átadásáról egyaránt szólnak a műben gazdagon idézett jelentések (92. o.). A fentiek tekintetében érthető, hogy a brit hatóságok a német telepésektől 1940. tavaszának utolsó napjaiban megkezdték a náci párttagok által szétszórtott rádióvevőket összeszedni, s hogy az ellenséges állampolgárságú német lakosokat ellenőrzésnek tették ki, majd táborokba internálták őket. Magyar szemmel érdekes részlet, hogy a vizsgálati eljárás alá vetett náci párttagok érdekében az a Carl Lutz emelt szót, aki később hazánkban – joggal – zsidómentőként vált ismertté, s aki ekkor még Palesztinában teljesítette svájci konzul-helyettesi szolgálatát (102–103. o.).

A palesztinai arabok lázadó mozgalma vezetőjének, Hadzs Amin al-Huszéini muftinak külön figyelmet szentel a szerző. A mufti az itt feltárt adatok szerint felvette a kapcsolatot a jeruzsálemi német konzulátussal, majd 1941-ben Berlinben tárgyaláson vett részt Hitlerrel. A feljegyzések szerint a mufti „kifejezte háláját a szimpátiáért, amit [Hitler] az arab, és különösen a palesztin ügy iránt mutatott,” és egy „arab légió” felállítását vetette fel. „Az arabok Németország természetes barátai, ugyanis ellenségeik azonosak: nevezetesen az angolok, a zsidók és a kommunisták” – érvelt (118. o.). A mufti tevékenységét végül vajmi kevés siker koronázta, közös náci–arab tervekben azonban még továbbiak is születtek. Ahogy a gépiesített tömeggyilkolás megkezdése előtt a zsidók leölését Kelet-Európában halálosztagok végezték, úgy a német vezetők Erwin Rommel afrikai győzelmeit követően is hasonló eszközökkel akartak végezni Palesztina zsidó lakosságával. Rommel csapataihoz 1942-ben egy SS halálosztagot csatoltak, azzal a céllal, hogy a helyi arabok bevonásával kiirtsák Egyiptom és Palesztina zsidóit. Az osztagot végül Rommel veresége után Athénba, majd Berlinbe szállították vissza (120. o.). A történet utolsó felvonása az 1944-es kudarcba fulladt Atlas hadművelet. Palesztinai születésű német telepeseket egy ejtőernyős akció keretében dobtak le a Szentföldön, miután a brandenburgi különleges egységek tagjai kiképezték őket. A három németnek és a két arabnak, akiket a Hitlerjugend korábbi palesztinai feje vezetett, nyelvtudásukra és helyismeretükre támaszkodva kellett volna szabotázsakciókat végrehajtaniuk a britek ellen. A kommandósokat azonban rögtön elfogták, s noha a vádakak tagadták, a náluk talált dinamit, rádiók, félautomata német fegyverek és egy német–arab szótár egyértelművé tették a helyzetet. A mű a német lakosok kitelepítésével zárul, s joggal hiányolhatja az olvasó, hogy az az 1952-es izraeli–német jóvátételi szerződést már nem tárgyalta, ami nem csupán a holokauszt túlélőket, de a kitelepített német templomosokat és telepeseket is kárpótlásban részesítette.

A mű olvasásélményét néhány helyen zavarják a megismételt, ám eltérő fordításban szereplő idézetek, vagy az egymást követő oldalakon ismétlődő bekezdések (53., 87–88., 94–95. 107., 136.,

143. o.). Másutt egy egész oldalas német dokumentumot emelt be könyvébe, mindenfajta fordítás, de akár csak a tartalomra való utalás nélkül (112. o.). Hasonlóképp érthetetlen, hogy miért szól a szerző a témába vágó arab források hiányáról, miközben maga is idéz ilyeneket, s irodalomjegyzékében is szerepeltet ilyen írásokat (96., 212. o.), illetve szokatlan módon irodalomjegyzékében egy Wikipédia-szócikk is szerepel. Azonban minden hiányosságért kárpótol a szerző által csatolt kincset érő függelék: egy német utazóknak kiadott Palesztina-térképet egy lista követ a templomos, protestáns és katolikus kolóniák, illetve rendek intézményeiről és településeiről (145–146. o.). Ezek után egy külföldi náci párttagok számára kiadott hivatalos viselkedési útmutatót olvashatunk. Majd pedig a könyv kereken ötven oldalát kitevő lista az összes ismert palesztinai náci párttagot igyekszik felsorolni a United States Holocaust Memorial Museum, az Israel State Archives, a Central Zionist Archives és a Yad Vashem Archives adatai alapján (200. o.). Wawryzn körültekintőségére utal, hogy a Palesztinában született, de nem a Szentföldön belépett náci párttagokról is közöl egy listát. Tekintettel a könyv széles forrásbázisára, fontos témájára és a most elsőként közzétett értékes forrásokra a *Nazis in the Holy Land 1933–1948* megkerülhetetlen részét képezi a második világháborús német diaszpóra közösségek, a holokauszt és a Közel-Kelet történeti irodalmának.

László Bernát

BARRETT TILLMAN

FORGOTTEN FIFTEENTH: THE DARING AIRMEN WHO CRIPPLED HITLER'S WAR MACHINE

(*Regnery History, Washington DC, 2014. 338 o. ISBN 978-1-62157-208-4*)

A magyar szempontból is különösen érdekes és fontos amerikai 15. légi hadsereg aktivitása és története a második világháború folyamán a „nagy testvér”, az amerikai 8. légi hadsereg árnyékában annál mindig is sokkal csekélyebb publicitást kapott. Bár a kilencvenes évek óta jelentős számú kiadvány jelent meg az amerikai 15. légi hadsereg alárendelt alakulatairól osztály-, illetve néha század szinten is, valamint szép számban jelentek meg itt szolgáló hajózók visszaemlékezései is (főleg vadászpilótáktól), a légi hadsereg egészét, annak hadászati–harcászati aktivitását stratégiai szempontok szerint vizsgáló művek alig születtek. Minden bizonnyal ez lehetett az oka a *Forgotten Fifteenth* megszületésének, melynek előszavában (ix. o.) a szerző ugyan azt állítja, hogy ez az első teljes terjedelmű mű az amerikai 15. légi hadsereg történetéről, ez azonban így nem pontos, valójában ez a harmadik ilyen kiadvány.¹

A kötet szerzője, Barrett Tillman újságíróként végzett, és immár évtizedek óta kutat és publikál – tudományos igénnyel – amerikai katonai repüléstörténeti témákban. Több száz rövidebb tanulmány és cikk mellett több tucat monográfiája jelent már meg, kutatásai és publikációi különösen kiemelendők az amerikai haditengerészeti repülés témájában, melyekért több rangos díjat is kapott, és több olyan kötetet is jegyez a témában, melyek igazi klasszikusnak számítanak.² Emellett állandó televíziós szakértőként is tevékenykedik a tengerentúlon. A kiváló írói vénával és mesélői

¹ A korábban megjelent két könyv: *Kenn C. Rust: Fifteenth Air Force Story*. Temple City, Historical Aviation Album, 1976. – amely első negyven oldalán mutatja be az amerikai 15. légi hadsereg összefoglaló történetét –, valamint *Kevin A. Mahoney: Fifteenth Air Force against the Axis: Combat Missions over Europe during World War II*. Lanham, Scarecrow Press, 2013., amely napról napra követi az eseményeket és bevetéseket. Utóbbi kötettel Tillman műve feltehetően párhuzamosan készült, de Mahoney könyve előbb jelent meg.

² Barrett Tillman máig legnagyobb hatású műve ezek közül a John B. Nicholssal közösen írt, azóta számos újabb kiadást is megért munkája: *On Yankee Station: the Naval Air War Over Vietnam*. Annapolis, Naval Institute Press, 1987.

készséggel rendelkező szerző könyvei nagyon olvasmányosak és rendkívül népszerűek az angol nyelvű könyvpiacra.

Legújabb könyve, a *Forgotten Fifteenth* szerkezetében végigköveti az amerikai 15. légi hadsereg történetét az 1943. novemberi megalakításától az európai hadműveletek végéig. Művében a szerző kitér a légi hadsereg fő stratégiai céljaira, valamint a kiépülése, majd a működése során általuk megtapasztalt kihívásokra és nehézségekre is. A stratégiai jelentőségű események mellé színes apróságokat is felvillant, művét rendkívül olvasmányos és szórakoztató, elbeszélő stílusban írta számos visszaemlékezéssel színesítve, nem pedig repetitíven, az események napról napra történő bemutatásával.

A kötet erényei közé tartozik, hogy kitér kevésbé ismert részletekre és alakulatokra is, melyek szerepe szintén fontos volt a légi hadsereg működése szempontjából. Szimpatikus, ahogy kiemeli a bázisokat építő műszaki egységek erőfeszítéseit, majd az ott állomásozó alakulatok földi személyzetének kemény munkáját, akik folyamatosan igen magas bevetetőségi rátát tudtak biztosítani az alárendelt repülőalakulatok géppálmányánál. Emellett a repülők közül az időjárás-, és fotófelderítő kötelékek ugyanúgy szóba kerülnek, mint a bombázó és vadászrepülő alakulatok sokkal ismertebb tevékenysége.

A szerző – egyetlen kivétellel³ – nem görgeti tovább az amerikai 15. légi hadsereggel kapcsolatos mítoszokat sem (amelyek közül több is kötődik például a kizárólag fekete személyzetből álló 332. vadászrepülő osztály tevékenységéhez), és helyesen mutat rá több fontos, bár kevésbé ismert tényezőre. Ilyen például az „napfényes Itália” területén állomásozó repülőalakulatok akut problémája az időjárással, amely a térségben a vártnál sokkal rosszabb volt és számottevően akadályozta az amerikai repülőalakulatok hadműveleti tevékenységét. Arra is helyesen mutat rá, hogy az olajcéllok fontossága, stratégiai jelentősége közismert, az azonban kevésbé köztudott, hogy az amerikai 15. légi hadsereg számára nem az egyébként rendkívül erősen védett, Ploesti környéki olajcéllok voltak a legnehezebb célpontok, hanem a Bécs környéki ipartelemek, és itt szenvedték el a legnagyobb veszteségeiket is.

A szerző kitér az ellenfelekre, köztük több alkalommal a magyar légierőre, bár az ellenfél kisebb tengelyhatalmak légierői közül Tillman kifejejtette a horvátokat, pedig ők is számos bevetést repültek az amerikai 15. légi hadsereg ellen – rendkívül csekély eredménnyel, súlyos veszteségekkel –, és van róluk elérhető angol nyelvű, népszerűsítő irodalom is.⁴

A szerző egyébként számos alkalommal említi a magyar vadászrepülőket, sőt kifejezetten hízeleg a magyaroknak, amikor a „respected opponent”, azaz „tisztelt ellenfél” kifejezést használja rájuk (198. o.). Ezzel kapcsolatban azért nem árt tudni, hogy az amerikai hajózók 1944–45-ben nemcsak hogy nem tudták megkülönböztetni a magyar felségjelet a némettől, de zömüknek halvány fogalma sem volt a magyar légierő létezéséről.⁵

Bár Tillman a téma angol nyelvű szakirodalmát nagyon jól ismeri, jómagam szívesen láttam volna a felhasznált források között az ellenfelekkel kapcsolatos eredeti nyelvű forrásokat is. Jól tudom persze, milyen nehéz a sok különféle nyelven megírt szakirodalmat összegyűjteni és lefordítani, azonban számos érdekes és fontos részlet a másik oldallal kapcsolatban angolul nem érhető el. Ezek ismeretében néhány téves állítás is elkerülhető lett volna. Két ilyen magyar vonatkozású téves állítást emelnék ki: a szerző a 143. oldalon azt állítja, hogy a magyar 101. vadászrepülő osztály 1944. augusztus 22-ét követően az aznap és addig elszünetelt veszteségei miatt került a harcból kivonásra, holott ennek a másnap bekövetkezett román kiugrás miatti, a térségben gyökeresen megváltozó stratégiai helyzet volt az oka (hivatkozás nem szerepel állítása végén). Szintén a magyarokkal kapcsolatos tévedésként a szerző a 189. oldalon azt állítja, hogy a magyar repü-

³ Ez a kivétel a „ki lőtte le Erich Hartmann Románia felett” ügy boncolgatása (a második világháború legeredményesebb német vadászpilótájának Románia feletti, 1944 nyári ejtőernyős ugrása máig erősen foglalkoztatja az amerikaiakat és szokásuk ezt Robert Goebel, a 31. FG egyik ászának egyik légi győzelméhez kötni, de véleményem szerint ez a kombinálás igazolhatatlan). Lásd erről: *B. Stenge Csaba*: In memoriam Robert John Goebel. In: Magyar Repüléstörténeti Társaság Évkönyve, 2011. 164–165. o.

⁴ *Dragan Savic-Boris Ciglic*: Croatian Aces of World War 2. Oxford, 2002. 63–66. o.

⁵ Lásd erről pl. *George Loving*: Woodbine Red Leader. A P-51 Mustang Ace in the Mediterranean Theater. New York, 2003. 259. o.

lők „olaszok”-nak hívták az amerikai repülőket, ami nem felel meg a valóságnak (valójában néha „angolozták” az amerikaiakat a magyar repülőket). Hivatkozás ehhez a téves állításhoz sincs (a mű egészére jellemző egyébként a kissé szórványos jegyzetapparátus, a szerző számos alkalommal lespórolja a jegyzeteket az idézetek végéről, illetve ezek érdemi adattartalommal bíró szövegrészek végéről is hiányoznak). Hivatkozás híján nem tudhatjuk meg a hibás állítás forrását ezúttal sem, mert az ezt az állítást fél oldallal követő, legközelebbi jegyzetben hivatkozott forrás, egy magazinban megjelent újságcikk – mely egyébként szintén magyar témával foglalkozik, mivel a műnek ez a szakasza egy rövid, magyar vonatkozású fejezetben található – bár szintén nem hibátlan, de ezt az állítást nem tartalmazza.⁶

A mű sajnos tartalmaz olyan további bosszantó hibákat is, melyek egy kis plusz munkával könnyen elkerülhetőek lettek volna. Sűrűn előfordul, hogy a bázisok kapcsán szereplő olasz települések nevét elírta a szerző. Néhány betű elütése természetesen még nem tragédia, de egy ízben Budapest összekeverése Bukaresttel is előfordul a könyvben (64. o.), ami jelzése annak, hogy a műben nincs minden rendben a földrajzi ismeretek körül. A nyelvtudás – és lektorálás – hiányának tudható be továbbá, hogy a német légierőben a kötelékből kilőtt ellenséges nehézbombázókra alkalmazott Herausschuss kifejezésből Herausschutz-ot csinál a szerző (48. o.).

Összességében elmondható, hogy a fent említett hibák ellenére Barrett Tillman könyve hasznos és értékes adalék az amerikai 15. légi hadsereg történetéhez, és gördülékeny, szórakoztató stílusa nagyon élvezetes olvasmánnyá teszi. A kötet feltétlenül ajánlott a téma iránt érdeklődő szakma és a szélesebb olvasóközönség számára is.

B. Stenge Csaba

SILKE ARNOLD-DE SIMINE

MEDIATING MEMORY IN THE MUSEUM TRAUMA, EMPATHY, NOSTALGIA

(Emlékezet közvetítés a múzeumban. Trauma, empátia, nosztalgia. Palgrave Macmillan Memory Studies. Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2013. 256 o. ISBN 978-0-230-36886-6)

A bölcsészeti- és társadalomtudományokban csakúgy, mint a szélesebb társadalomban, az elmúlt évtizedekben „emlékezet robbanásról” (*memory boom*) szokás beszélni, bár hozzátehetjük, hogy az emlékezetnek ez az áradása nálunk jóval kisebb hullámokat vetett, mint másutt, elsősorban Nyugat-Európában. A londoni egyetemen tanító Arnold-de Simine könyvében számos példán keresztül elemzi ennek a folyamatnak a múzeumok világára gyakorolt hatását.

A szerző értékelése szerint világméretű folyamat eredményeként új típusú múzeumok (és örökségi helyszínek) megjelenéséről beszélhetünk, amelyek jellemzően traumatikus történeti tapasztalatokat dolgoznak fel, témájukból fakadóan ugyanakkor tárgyi anyagban általában szegényebbek, mivel az általuk megjelenített események és korszakok sok esetben éppen maguk fosztották meg szemtanúikat személyes eszközeiktől. Ezek a típusú múzeumok tehát tárgyak helyett inkább a vizualitás egyéb eszközeit hívják segítségül, elsősorban a modern technikát, amely a multimédia kellékeivel tudja megidézni akár egy felejtésre ítélt korszak miliőjét, emellett pedig igen jelentős teret kapnak az események szemtanúinak, túlélőinek modern technikai eszközökkel megőrzött és közvetített személyes elbeszélései, visszaemlékezései. A látogató tehát személyes, egyes szám első személyben elbeszélte történeteken keresztül találkozik a múlttal, ez pedig sokkal közelebbi viszonyt jelent, mint a múzeumok hagyományos világa, hiszen ez a típusú elbeszélés sokkal jellemzőbben

⁶ Mihaly Karatsonyi – James P. Busha: Summer of Hell. Life and death of the Pumas. *Flight Journal*, Winter, 2011. 10–17. o.

fordul elő a művészeti alkotásokban, így például egy regényben vagy filmen. Ezeket a típusú múzeumokat a szerző „emlékezet múzeumoknak” (*memory museums*) nevezi, kitágítva ugyanakkor az eredetileg Susan Sontag által használt fogalom spektrumát a Holocaustnak emléket állító múzeumokon túlra. Értékelése szerint térben és időben változatos történelmi események képezhetik azt a tárgyat, amelyet a múzeum vagy emlékhely nem elsősorban mint „történelmet” kíván elbeszélni egy uralkodó narratíva segítségével, hanem az emlékezet paradigmáján keresztül igyekszik változatos nézőpontból, gyakran a sokáig mellőzött vélemények megszólaltatásával bemutatni azt.

Régi és új típusú múzeum a szerző értékelése szerint egyaránt a társadalom emlékezetének megjelenítőjeként működik. Az emlékművekkel együtt szolgálnak a megemlékezési rítusok helyszínül, ahol az emlékezet közösségi jellege kifejeződik. Mintha egy fordított metaforával találnánk magunkat szemközt: ahelyett, hogy mint a múltban sokáig, az emlékezetet képzelnék el raktárként, a raktározásra szolgáló rendszer (például egy múzeum) az emlékezet egy formájaként jelenik meg. Az emlékezethez fűződő szoros kapcsolata által a múzeum az identitás őrzőjeként is funkcionál. Éppen az ennek elvesztésétől való félelem lehet a szerző szerint az egyik legfontosabb motiváló erő az ilyen típusú emlékhelyek megteremtése mögött, vagyis az az igény, hogy a huszadik század nagy traumáit, a világháborúkat, a Holocaustot, a diktatúrákat vagy a terror egyéb formáit elszenvadó szemtanúk tapasztalata, visszaemlékezései haláluk után is megmaradjon és átöröklődjön a következő generációkra. További jellemzői az „új múzeumoknak”, hogy építészek, történészek és művészek közös munkájának eredményei. Az alkotók célja ugyanakkor több mint pusztán ismeretközvetítés vagy a szemtanúk emlékeinek közvetítése, a kiállítási térben minden azt segíti, hogy a látogató abban mozogva fizikailag és érzelmileg is minél intenzívebben „átélhesse” a múltbeli eseményt, élményszerű tapasztalatot szerezzen róla.

Az ilyen típusú kiállítás vállalt célja tehát, hogy építsen a látogató empátiájára. Ennek elősegítése érdekében olyan technikai megoldásokat is alkalmaz, mint például az első világháború múzeumában, Ypres-ben. A látogatók itt a bejáratnál egy pipacs mintájú interaktív karkötőt kapnak, amellyel bejelentkezhetnek a virtuális térben, és megadhatják nemzetiségükre, lakóhelyükre, életkorukra és nemükre vonatkozó személyes adataikat. A kiállítást végigjárva az egyes pontokon a karkötőn tárolt adatoknak megfelelő, személyre szabott információt kapnak, nyelvileg és tartalmilag egyaránt. Ezáltal a látogatókra egy-egy nemzeti közösség részeként tekintve segítik elő az azonosulás és érzelmi átélés folyamatát.

Ezzel éppen ellenkező kiindulási pontot alkalmaz ugyanakkor a drezdai Hadtörténeli Múzeum (Militärhistorische Museum), amely a nemzetiszocialista „Heimat” fogalom és „hőskultusz” negatív tapasztalatai okán is, a nemzeti kötődésnél egyetemesebb értékekre összpontosít. A pusztán historizáló szemlélettől való elszakadásra maga a múzeumépület külseje is felhívja a figyelmet, a történelmi épület tömbjét ugyanis egy modern anyagokból készült ék bontja meg, amelyről a történelmet átjáró erőszakra, Németország (és az intézmény) történelmi folytonosságának szakadásaira éppúgy asszociálhat a látogató, mint a második világháborúban bevett bombázókra, melyek Drezda pusztulását okozták. A kiállítás az előbbiekkal ellentétben nem az empátia kiváltását célozza, és nem ajánlja fel a múlt események egy megnyugtató olvasatát sem, ehelyett inkább az elmúlt és jelen konfliktusok felfogását kérdőjelezi meg, és a túlzottan egysíkú magyarázatokkal szembeni óvatosságra sarkall.

Érdekes módon az elemzett múzeumokban és emlékhelyeken a kevés tárgy szerepe éppen felértékelődik, ikonikussá válik. Az egyik ilyen tárgy, amely elsősorban a holokauszt vonatkozásában a traumatikus események ikonjaként funkcionál, és ilyen kontextusban a világ számos pontján megjelenik, a cipő. Ez egyrészt az egyik legszemélyesebb tárgy, amely hozzáidomul viselőjéhez, szinte személyes jegyeket vesz fel. Emellett azonban további jelentéseket hordoz: míg magyarul valakinek a bőrébe bújunk, addig angolul képletesen belelépünk a cipőjébe, hogy átérezzük a sorsát és azonosuljunk vele. A szerző hivatkozik a budapesti rakparton a nyilasok által Dunába lőtt áldozatok fémcipőket mintázó emlékművére, amelyet 2005-ben avattak fel. 2012-ben a srebrenicai vérengzésre emlékeztek Ankara főterén az áldozatok számával megegyező számú, több mint nyolcezer pár cipővel. Majd egy brit művész tett közzé felhívást, hogy különböző típusú cipőket gyűjtsön egy Kentben található első világháborús emlékműhöz készülő installációhoz, amely szintén a száz évvel ezelőtti események átélhetőbbé, megfoghatóbbá tételét segítheti elő. A szerző ugyanakkor nem rejti véka alá, hogy az előbbi példákban is érzékelhetően mélyebb háttértudás nélkül a hasonló

ikonikus ábrázolások nem csupán tragikus események erőteljes megjelenítésére képesek, de elfedik az események egyediségét és különbözőségeit is. Ugyanakkor nem példa nélküli a kulturális transzfernek az a folyamata, amelyet például a cipőábrázolás esetében megfigyelhetünk, hiszen Andreas Huyssen szerint is a „holokauszt a történelmi trauma egyetemes trópusává”, metaforájává vált.

A példákon keresztül érzékelhető ugyanakkor, hogy az ilyen típusú múzeumok szívesen nyúlnak a modern művészet eszközeihez. A szerző a művészeti alkotások élményszerű és egyben elgondolkodtató alkalmazására ismét a drezdai Hadtörténeli Múzeum kiállításából hoz érzékletes példát. A kiállítás egyik termében itt a látogatók saját árnyékukat láthatják egy stroboszkóp felvillanó fényénél néhány pillanatra rávetülni a foszforeszkáló falra. Az installáció egyaránt utal a Hirosimában és Nagasakiban pillanatok alatt életüket vesztett áldozatokra (és árnyékszerű földi maradványaikra), a fényképezés során a tárgyak érzékeny lemezen hagyott nyomára, és az emlékezetbe égő traumatikus élményekre, ám további, kevésbé tragikus értelmezéseknek és a kísérletezésnek is teret enged.

Az új típusú múzeumok anyagából vett számos példa, izgalmas kérdésvetések, a kulturális emlékezet könyvtárnyi irodalmának értő összefoglalása – értékes olvasmány muzeológusok, történészek, kíváncsi érdeklődők számára egyaránt.

Tulipán Éva

BIBLIOGRÁFIA

A 2011. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények	1–48
Határterületek	49–151

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	152–195
A hadművészet és a fegyveres erők története	196–332
Csapattörténetek	333–347
A katonaság és kiképzésének története	348–377
A katonai nevelés és hagyományápolás története	378–428
A haditechnika története	429–535
A katonai jog, a háborús bűnök története	536–587
Veszteségek, a hadifogság története	588–613
Helytörténet, vártörténet	614–662
Életrajzok, emlékezések	663–758

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

A kezdetektől a XV. század végéig	759–766
XVI–XVII. század	767–799
XVIII. század	800–816
XIX. század	817–836
1800–1848	837–846
1848–1849	847–863
1849–1900	864–880
XX. század	881–889
1914–1918	890–908
1918–1939	909–941
1939–1945	942–1016
1945–2011	1017–1058

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák, közgyűjtemények

1. A 2008. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. Összeáll. Bolyósné Ujfalusi Éva, Szabó Jánosné, Salamon Gábor. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 4. p. 1163-1205.
2. *Kocsis György*: A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Szakkönyvtárában található, Rákóczi-szabadságharcral kapcsolatos dokumentumok ajánló bibliográfiája. = Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv, 19. 2011. p. 91-120.
3. Dombrády Lóránd műveinek bibliográfiája. Összeáll. Andaházi Szeghy Viktor. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 659-664.
4. M. Szabó Miklós műveinek válogatott bibliográfiája. = Aetas, 2011. 1. p. 184-190.
5. *Kovács Vilmos*: Új tervek kovácsa. HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. [Riporter:] Feith László. = Magyar honvéd, 2011. 2. p. 42-45.
6. Hadtörténelmi Múzeum értesítője. [Szerk. Szoleczky Emese, Závodi Szilvia.] [Angol ford. Sallay Gergely Pál, német ford. Varga Csaba.] Bp., Hadtört. Múz., 2011. 325 p. ill. Válogatás a 2008. évi „Háborús hátország 1914–1918” című nemzetközi tudományos konferenciára, a 2009. és 2010. évi „Távol a fronttól. A hátország Nagy Háborúja 1914–1918” című tudományos konferenciák előadásából.
7. *Zakar Péter; Oarcea, Felicia Aneta*: Istoria „Muzeului Revolutiei 1848–1849” din Arad = „Az 1848–1849-es Forradalom Múzeumának” története Aradról. Arad, Trinom, 2011. 333 p., [9] t. ill. Muzeul de Relicve din Arad
8. *Zombori István*: Az aradi emlékmúzeum anyaga az aradi Complexul Muzeal-ban. Szeged, Móra F. Múz., 2011. 88 p.
9. *Kedves Gyula*: Tábornokok ereklyéi. Relikviák az aradi Golgotáról. = Rubicon, 2011. 9-10. p. 80-87.
10. *Görög István*: Nemzeti katonai emlékpark Pákozdon. = Honvédségi szemle, 2011. 6. p. 5.
11. *Hadfi Örs Tamás*: A hadtörténelmi kiállítások új „Mekkája”. A Bundeswehr Drezdai Hadtörténelmi Múzeuma. = Haditechnika, 2011. 3. p. 64-68.
12. *Hadfi Örs Tamás*: Arzenál a Távol-Keleten. Látogatás a pekingi Hadtörténelmi Múzeumban. = Haditechnika, 2011. 4. p. 56-60.
13. *Magó Károly*: Múzeum a város szélén. Ahol divat a kapitalista szombat. = Aranysas, 2011. 9. p. 60-63. Szolnok
14. *Matthaeidesz Konrád*: A luznyiki ukrán repülőmúzeum. = Haditechnika, 2011. 1. p. 69-70.
15. *Toldi Miklós*: Airshow ukrán módra. Ukrán Állami Légiközlekedési Múzeum. = Aranysas, 2011. 3. p. 57-61. Kijev
16. *Matthaeidesz Konrád*: Repülőmúzeum Helsinkiben. = Haditechnika, 2011. 4. p. 70-72.
17. *Toldi Miklós*: A fegyvernem bölcsője. Német Páncélosmúzeum, Munster. = Regiment, 2011. 1. p. 58-61.
18. *Matthaeidesz Konrád*: A finn harcoksimúzeum Parolában. = Haditechnika, 2011. 6. p. 70-73.
19. *Matthaeidesz Konrád*: Gondolatok a finn-szovjet téli háborúról szóló cikk kapcsán. = Honvédségi szemle, 2011. 2. p. 43-45. Parola – harcoksimúzeum Eredeti cikk = uo. 2010. 6. sz.
20. *Kelecsényi István*: A saumuri páncélos múzeum. 1-3. r. = Haditechnika, 2011. 2. p. 65-70., 3. p. 59-63., 4. p. 51-55.
21. *Tatai Gábor*: Embermentők. A Sziklakórház ismeretlen hősei. = Regiment, 2011. 2. p. 63-66.

22. A császárláb nyomában. Kiállítási katalógus, Paks, 2011 = The Emperor's Legacy. Exhibition Catalogue, 2011, Paks. Szerk. Szabó Antal. [Tárgyleírások Balogh András et al.] [Ford. Márkus Máté, Szabó Antal.] Paks, Városi Múz., 2011. 93 p. ill.
Pannonia
23. „...hazánknak szabadsága helyre állíttassék.” A Rákóczi-kiállítás katalógusa a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári béke 300. évfordulója alkalmából, Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2011. március 31 – június 8. [Szerk. Bagi Gábor, Szathmári István.] Szolnok, Damjanich Múz., 2011. 104 p. ill.
24. *Galambos Sándor*: Az árva herceg emlékezete. „...hazánknak szabadsága helyre állíttassék.” = Magyar honvéd, 2011. 6. p. 54-56.
Rákóczi kiállítás, Szolnok
25. A sebesült Görgői. Kiállítási katalógus. [Kiad. a] Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. [Szerk. Nagy Anita, Romhányi Ágnes, Varga Benedek.] Bp. Semmelweis Orvostört. Múz., Kvt. és Lvt., 2011. 160 p. ill.
A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum időszaki kiállítása, 2010. december 2. – 2011. október 2.
Varga Benedek, Hermann Róbert, Simon Katalin tanulmányával.
26. *Varga Benedek*: A sebesült Görgői. Időszaki kiállítás a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban. 2010. december 2 – 2011. október 3. = Kaleidoscope, 2. 2011. p. 158-173.
27. *Marx Mária*: Két nemzet hőse: Asbóth Sándor-emlékkiállítás a keszthelyi Balatoni Múzeumban. = Pannon tükör, 2011. 1. p. 103-105.
28. *Gduli, Mariana*: Twierdza Przemysł. Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej. Fotorelacja z otwarcia w dniu 23 IX 2011 stałej wystawy w budynku głównym muzeum. Przemysł, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, 2011. [44] p.
Múzeumi katalógus
29. Magyar tragédia, 1944-1947. A Terror Háza Múzeumban. [Szerk. Schmidt Mária, Halmy Kund.] [Bp.] XX. Század Int., 2011. 285 p. ill.
30. „Csendben, viharban éljen a haza!” Nők a magyar hadtörténelemben. Kiállításvezető. [Rend., írta és szerk. Cs. Kottra Györgyi.] [Bp.] [Hadtört. Int. és Múz.,] [2011.] [20] p. ill.
31. *Máday Norbert*: Kéziratok. In: „... hazánknak szabadsága helyre állíttassék.” A Rákóczi-kiállítás katalógusa a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári béke 300. évfordulója alkalmából Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2011. március 31 - június 8. Szolnok, Damjanich Múz., 2011. p. 91-93.
32. *Sípos Ferenc*: Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegye a 18. század elején. Források a Rákóczi-szabadságharc első hónapjaiból. = Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv, 19. 2011. p. 21-90.
33. *Tóth Ferenc*: Magyar vonatkozású dokumentumok a D'Argenson család levéltárában. 2. r. A Pollereczky iratok. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 4. p. 1129-1149.
34. *Ács Tibor*: Petőfi Sándor közkatonai szolgálatának dokumentumairól. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 527-545.
35. *Ács Tibor*: Új (rég) katonai iratok Petőfi eltűnésének irodalmához. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 4. p. 1108-1117.
36. *Hermann Róbert*: Perczel Mór levelei Csány László kormánybiztoshoz (1848. október 11 – 1849. január 4.) = Századok, 2011. 3. p. 655-687.
37. *Káli Csaba*: Teleki Béla egykori főispán első világháborús iratai a Zala Megyei Levéltárban. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 1. p. 219-227.
38. Iratok a Vajdaság történetéhez a szerbiai levéltárakban, 1944-1948 = Dokumenti iz istorije Vojvodine 1944-1948 u srpskim arhivima. Összeáll. Fodor István. Bp., Zenta, Szerb-Magyar Akad. Vegyes Biz., MTA Történettud. Int., 2011. 90 p. (A szerb-magyar együttélés történelméhez.)
39. *Forró Lajos*: A 183-as fond. Kutatási lehetőségek a Vajdasági Levéltárban. = História, 2011. 9-10. p. 57-59.

40. Mezei Zsuzsanna: A délvideki áldozatok adatbázisa mint történeti forrás. Adatfeltárás - adatmentés. = *História*, 2011. 9-10. p. 62-63.
Vajdasági Levéltár
41. *Molnár Tibor*: A zentai Városparancsnokság válogatott iratai, 1944-1945 = *Odabrani spisi Komande grada Senta, 1944-1945*. Szeged, Zenta, Csongrád M. Lvt., Zentai Történelmi Lvt., 2011. 245, [10] p. (A titói Jugoszlávia levéltári forrásai, 1.)
42. *Tóth Áron*: *Architecturae militaris tyrocinium*. Az első, magyar nyelvterületen kiadott építészeti szakmunka. In: *Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690-1848 között*. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére. Marosvásárhely, Kolozsvár, Maros M. Múz., Erdélyi Múz. Egyes., 2011. p. [57]-72.
43. *Kovács Ferenc; Máday Norbert*: Könyvek, nyomtatványok a Rákóczi-szabadságharc korából. In: „... hazánknek szabadsága helyre állíttassék.” A Rákóczi-kiállítás katalógusa a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári béke 300. évfordulója alkalmából, *Damjanich János Múzeum*, Szolnok, 2011. március 31 - június 8. Szolnok, Damjanich Múz., 2011. p. 85-89.
44. *Kincses Katalin Mária*: Hadik András könyvtára. 2. r. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 1. p. 239-258.
1. r. = uo. 2010. 4.
45. *Kincses Katalin Mária*: Hadik András műveltsége. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 4. p. 1051-1099.
46. *Bereznay András*: Erdély történetének atlasza. [Somorja,] Méry ratio, 2011. 1 atlasz (223 p.)
47. *Pálffy Géza*: A haditérképészet kezdetei a Habsburg Monarchiában. Az Angielini vár-építész-família rendszeres térképészeti tevékenysége a horvát-szlavón és a magyarországi határvidéken az 1560-1570-es években = *Die Anfänge der Militärkartographie in der Habsburgermonarchie. Die regelmässige kartographische Tätigkeit der Burgbaumeisterfamilie Angielini an den kroatischen-slawonischen und den ungarischen Grenzen in den Jahren 1560-1570*. [Kiad.] *Magyar Országos Levéltár*. Bp. Archivum, MOL, 2011. 94, [32], 108 p. ill.
48. *Hegedűs Ábel*: A Nagy Háború hatása a magyar térképészetre. = *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője*, 12. 2011. p. 243-250.

Határterületek

49. *Jelképek a Székelyföldön*. Címerek, pecsétek, zászlók. [Szerk. Mihály János.] [Kiad.] Hargita Megye Tanácsának Műemlékvédelmi Közzolgálat. Csíkszereda, Hargita Népe K., 2011. 290 p. ill.
18. század
50. *Décsey Sándor*: Elhúzódo rendszerváltás - a hadsereg szimbólumainak megváltozása. = *Levéltári közlemények*, 2011. 1. p. 295-299.
51. *Palotás György*: A római sárkányos zászló, a draco. Katonai felszerelés vagy hatalmi szimbólum? = *Belvedere meridionale*, 2011. 3. p. 94-105.
52. *Kottra Györgyi, Cs.*: Magyar zászlók a honfoglalástól napjainkig. [Bp.] Kossuth, *Hadtört. Int. és Múz.*, 2011. 176 p. ill.
53. *Somogyi Győző*: Magyar hadizászlók. Tanulmányok: Cs. Kottra Györgyi. Bp., Cser K., *Hadtört. Int. és Múz.* 2011. 124 p. ill. (Magyar hadíviselet)
54. *Kottra Györgyi, Cs.*: Hová tűntek a zászlók? = *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője*, 12. 2011. p. 279-282.
Csapatzászlók, 1867-1918.
55. *Valero de Castro, Consuelo*: Katonai egyenruhák enciklopédiája. [Ill. Isabel Sanches Parra.] [Ford. Marsalkó Eszter.] [Bp.] Ventus Libro, 2011. 256 p. ill.
56. *Medgyesi Pál*: A honfoglaló magyarság viselete és fegyverzete. = *Nagy Magyarország*, 2011. 2. p. 24-29.
57. *Jäger, Friedrich*: Das Kuruzzenheer des Fürsten Rákóczi 1703-1711. Das Heer und die Probleme seiner Ausrüstung. = *Pallasch*, 38. 2011. p. 23-32.

58. *Somogyi Győző*: Mária Terézia magyar katonái. Tanulmányok: Baczoni Tamás és Nagy L. István. Bp. Cser K., Hadtört. Int. és Múz., 2011. 116 p. ill. (Magyar hadiviselet)
59. *Somogyi Győző*: A szabadságharc katonái, 1848-1849. Tanulmányok: Baczoni Tamás és Hermann Róbert. Bp. Cser K., Hadtört. Int. és Múz., 2011. 152 p. ill. (Magyar hadiviselet)
60. *Adjustierungsvorschriften für die k. u. k. Kriegsmarine, 1873-1891-1910/12*. Wien, Verl. Militaria, 2011. [830] p.
Faksimile kiad. Eredeti kiadás: Wien, Druck der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1873, 1891, 1910, 1911, 1912.
61. *Bálint Ferenc*: Amerikai egyenruhák a Nemzeti hadseregben. = *Katonaujság*, 2011. 3. p. 48-51.
62. *Bálint Ferenc*: A Nemzeti hadsereg leffentyűs sapkája. = *Katonaujság*, 2011. 2. p. 30-38.
63. *Baczoni Tamás*: 1931 M társasági zubbony. = *Katonaujság*, 2011. 1. p. 38-47.
64. *Virágh Ajtony*: A Vitézi Rend formaruhája. = *Katonaujság*, 2011. 3. p. 44-47.
65. *Szabó László Pál*: A magyar katonai rendfokokatok története. Az 1918-1919. évi viharos változások. = *Katonaujság*, 2011. 2. p. 8-12.
66. *Szabó László Pál*: A magyar katonai rendfokokatok története, 1919-1920. Csillagok és sávok. = *Katonaujság*, 2011. 3. p. 28-37.
67. *Szabó László Pál*: A magyar katonai rendfokokatok története 1920-1926. = *Katonaujság*, 2011. 5. p. 36-41.
68. *Baczoni Tamás*: Kísérleti köpeny-rendfokozati jelzések 1941-ből. = *Katonaujság*, 2011. 4. p. 51-52.
69. *Sallay Gergely Pál*: Jó üzlet a háború(?) Jelvénygyártás az Osztrák-Magyar Monarchiában az első világháború idején. = *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*, 12. 2011. p. 299-304.
70. *Sallay Gergely Pál*: Propaganda és hadsegélyezés az első világháborús jelvények tükrében. = *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*, 12. 2011. p. 153-157.
71. *Hermann Attila*: Erdély, mint I. világháborús hadszíntér és az erdélyi ellentámadás, jelvények. = *Katonaujság*, 2011. 5. p. 2-7.
72. *Baum Attila*: A kisdíszítmény a Horthy-korszakban. = *Katonaujság*, 2011. 2. p. 18-23.
73. *Sallay Gergely Pál*: Két füstbe ment terv. Hadiakadémiai jelvény és vezérkari minősültségi jelvény terve 1943-ból és 1937-ből. = *Katonaujság*, 2011. 1. p. 8-13.
74. *Baczoni Tamás*: „Homok a gépezetben” - a magyar királyi honvéd hegyi csapatok jelvényei. = *Katonaujság*, 2011. 3. p. 2-7.
75. *Berta Csaba*: A Vitézi Rend jelvényeinek és jelképeinek története. 1-2. r. = *Haditudósító*, 2011. 5. p. 42-46., 6. p. 41-44.
76. *Virágh Ajtony*: A Vitézi Rend Zrínyi Csoportjának jelvénye. = *Katonaujság*, 2011. 2. p. 40-41.
77. *Sallay Gergely Pál*: A Vitézi rend Zrínyi Csoportjának jelvénye - kiegészítés. = *Katonaujság*, 2011. 3. p. 8-9.
78. *Fenyvesi Csaba; Máday Norbert*: A Rákóczi-szabadságharc pénzverése. In: „... hazánknak szabadsága helyre állíttassék.” A Rákóczi-kiállítás katalógusa a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári béke 300. évfordulója alkalmából, Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2011. március 31 – június 8. Szolnok, Damjanich Múz., 2011. p. 75-83.
79. *Török Pál*: Magyarországi érem- és plakettművészet, 1850-1945. Huszár Lajos és Procopius Béla Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn című katalógusának kiegészítése és folytatása. Bp. M. Éremgyűjtők Egyes., 2011. 271 p., XLVII t. ill.
80. *Horváth László*: A Lajtabánsági Emlékérem. = *Katonaujság*, 2011. 4. p. 26-33.
81. *Az SS-Totenkopf gyűrű*. Klaus D. Patzwall nyomán. = *Haditudósító*, 2011. 3. p. 34-40.
82. *Kajtár István*: Az osztrák-magyar haditengerészet jelképeiről. In: Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásából. Pécs, MHTT, 2011. p. 83-96. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
83. *Kajtár István*: Hadihajónevek a tengeri hatalom szimbólumrendszerében. In: A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak. Bp. ELTE Eötvös K., 2011. p. [255]-267.
84. *Jakusch Gabriella*: Veszprém városi császári és királyi tartalékkórház. = *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*, 12. 2011. p. 89-94.

85. *Józsa László*: A fej védelme és a koponyasérülések. In: Hadak útján. A népvándorlás kor kutatóinak XIX. konferenciája, Xántus János Múzeum, Győr, 2008. október 20-22. Győr, Győr-Moson-Sopron M. Múz. Ig. 2011. p. 255-263.
86. *Hartmann, Heinrich*: Der Volkskörper bei der Musterung. Militärstatistik und Demographie in Europa vor dem Ersten Weltkrieg. Göttingen, Wallstein, 2011. 259 p.
87. *Kótyuk Erzsébet*: A hátszág egészségügyi csatái, 1914. június 28 _ 1918. november 3. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 113-126.
Járvány
88. *Csekő Ernő*: A 2. cs. és kir. hadsereg mellé rendelt Magyar Vöröskereszt-főmegebízott és helyettesei tevékenysége Simon Elemér visszaemlékezései, illetve egyéb források tükrében. = Soproni szemle, 2011. 3. p. 260-277.
89. *Sárközi Máttyás*: Orvosok a forradalomban. Személygépkocsikból mentőautó. = Élet és tudomány, 2011. 43. p. 1354-1355.
1956
90. *Hajdu Tibor*: Mars elárvult fiai. Harcosok a nagy háború után. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 185-193.
A katonák pszichés állapota az első világháború után
91. *Kiss-Vámosi József*: Adolf Hitler festményeinek patológiai elemzése a fényemanáció mentén. [1-2. rész] = Haditudósító, 2011. 2. p. 48-49., 3. p. 46-49.
92. *Szoleczky Emese; Kreutzer Andrea*: Az Augusztai Gyorssegély-alap tevékenységéről. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 17-27.
93. *Závodi Szilvia*: Aranyat vasért - gyűrűk a világháború emlékei között. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 29-34.
94. *Kovács Ferenc; Máday Norbert*: 120 huszár. Fotográfiák a dualizmus korából, 1867–1918. [Fotók: Leiner András.] Kecskemét, Magánkiadás (Máday Norbert), 2011. 160 p. ill.
A magyar huszárok története, 1850–1918 című részt Kovács Ferenc írta.
95. *Gógh Gábor; Monostori Péter*: A Magyar Királyi Testőrség képes krónikája, 1920-1945. [Bp.] Szerzők, [2011.] 535 p., [2] kihajtos t. ill.
96. *Davola József*: Fényképezés a Magyar Királyi Csendőrségnél. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon illetve Ausztiában és Magyarországon, 1849-2005. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., [2011.] p. 18-22. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
97. *Fischer, Rolf*: A második világháború képekben. Pécs, Alexandra, 2011. 304 p. ill.
98. *Kunt Gergely*: Az ellenség teste: a vizuális degradálás eszközei első világháborús képeslapokon. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 227-242.
Karikatúra
99. *Szabó-Zsoldos Gábor*: A második angol-búr háború (1899-1902) és Magyarország a sajtó és a közvélemény tükrében. In: Szemelvények ötszáz év magyar történelméből. A III. modern kori magyar történeti Phd-konferencia tanulmányai. Szeged, SZTE BTK Történettud. Doktori Isk., 2011. p. 269-279.
100. *Szakály Sándor*: Elődök nyomában. Fejezetek a magyar tudományos katonai szaksajtó történetéből. = Honvédségi szemle, 2011. 3. p. 60-61.
Magyar katonai szemle
101. *Szakály Sándor*: Szemelvények a magyar tudományos katonai szaksajtóból. 1-3. = Honvédségi szemle, 2011. 4. p. 46-48., 5. p. 50-52., 6. p. 51-53.
Magyar katonai szemle
102. *Gorda Éva*: Adalékok a II. világháborús magyar tábori újságokhoz. = Hadtudományi szemle, 2011. 3. p. 6-18.
103. *Majoros István*: A francia sajtó a Szovjetunió megtámadásáról, 1941. június 22 - július 5. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonica, 2011. p. 105-112. (Ruszisztikai könyvek)
104. *Chadwick, Kay*: Franciák éteri háborúja. Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2011. 7. p. 62-66.
Tömegtájékoztató a második világháború idején

105. *Németh István*: A goebbelsi kísérlet. Propaganda és csábítás a Harmadik Birodalomban. = Rubicon, 2011. 2. ksz. p. 46-57.
106. *Pallai Péter; Sárközi Mátyás*: Szovjet tankok a pesti utcán. A BBC a magyar forradalomról. = BBC History, 2011. 7. p. 35-40.
107. *Nagy Anikó, S.*: Tudja ön már, hogy mi a Lysoform? = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 147-152.
1. világháborús plakát
108. *Tóth Orsolya*: A Hadsegélyező Hivatal tevékenysége a Hadtörténeti Múzeumban őrzött plakátok tükrében. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 167-176.
109. *Szabó Dániel*: „Eke és fegyver segít, hogy sikerüljön.” Magyar hadikölcsön plakátok az első világháború idején. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 139-146.
110. *Dán János*: A Magyar Királyi Táborig Posta a II. világháborúban, 1938-1948. Kézikönyv és katalógus. Bp. Szerző, 2011. 512 p. ill.
111. *Papp Gábor*: Toldi Miklós legendás vitézsége. = BBC History, 2011. 2. p. 46-51.
112. *Frivaldszky János*: A kardforgató Hadik András tollforgató ősei. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 4. p. 1101-1107.
113. *Szabó Béla*: Karddal és lanttal. Tinódi Lantos Sebestyén. = Honvéd altiszti folyóirat, 2011. 3. p. 22-23.
114. *Szabó Béla*: Karddal és tollal. A katona Balassi Bálint. = Honvéd altiszti folyóirat, 2011. 5. p. 20-22.
115. *Szűcs Gábor*: Petőfi halála. Fehéregyháza, 1849. július 31. Bp. Corvina, 2011. 75 p. ill.
116. *Maczák Ibolya*: „... a lehetségesből valóságos kaland.” Gaál Mózes ifjúsági regénye és az első világháború. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 273-278.
117. *Balázs Eszter*: Éljen a háború! A Nyugat kardcsörtető írói. = BBC History, 2011. 1. p. 52-54.
118. *Veres Emese-Gyöngyvér*: Poézis a lövészárokban. Barcasági csángó tollforgatók az 1. világháborúban. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 305-314.
119. *Kiss Balázs*: A világháború elfelejtett írója - vitéz Somogyváry Gyula. = Katonaújság, 2011. 3. p. 20-26.
120. *Virágh Ajtony*: Wass Albert. = Katonaújság, 2011. 4. p. 34-42.
121. *Pálóczi Antal*: Egy horvát író a Ludovikán. = Honvéd altiszti folyóirat, 2011. 4. p. 22-23.
Krlježa, Miroslav
122. *Siposné Kecskeméthy Klára*: A ludovikás szellemiséget ápoló katona, költő és író. Vajay Tibor életútja. = Hadtudomány, elektronikus sz. 7 p.
123. Fegyvert s vitézt énekeltek. Hatvan év háború és béke. Törös István összeállítása. = Magyar honvéd, 2011. 12. p. 56-57.
Honvéd Kiadó
124. *Csiszár Mirella; Gajdó Tamás*: Nagy dolog a háború. Az első világháború színháza és közönsége. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 49-61.
125. *Fontes Pannoniae antiquae in aetate tetrarcharum I (A. D. 285-305)* = Az ókori Pannonia forrásai az első tetrarchia korában (Kr. u. 285-305). Ed. Petrus Kovács. Bp. Pytheas, 2011. 215 p.
Katonai diplomák: p. 151-158.
126. *Simon László*: Római császárkori lándzsa a miskolci Avasról. = A Hemann Ottó Múzeum évkönyve, 50. 2011. p. 67-192.
127. *Kovács László*: A magyar kalandozások zsákmányáról. [A német rezümét ford. Zachar Viktor.] [Bp.] Hadtört. Int. és Múz., Line Design, 2011. 286 p. ill. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára)
128. *Bíró Mária, T.*: A római limes - Ripa Pannonica. = História, 2011. 8. p. 7-9.
129. *Visy Zsolt*: Pannonia limese Magyarországon. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 4. p. 4-7.
130. *Gróf Péter; Gróh Dániel*: Egy világbirodalom végvidékén. 1-2. r. = Élet és tudomány, 2011. 23. p. 723-726., 24. p. 749-751.
1. r. Rómaiak a Dunakanyarban. 2. r. A limes utolsó évszázadai Visegrádon.

131. *Budai Balogh Tibor*: Az utolsó kísérlet. I. Valentinianus és a birodalom határvédelme. = *Ókor*, 2011. 1. p. 85-97.
132. *Suba János*: Az állam szuverenitásának jelképe a földrajzi térben: az államhatár határjelei. In: *A szimbólumok üzenete. A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak*. Bp. ELTE Eötvös K., 2011. p. [477]-489.
133. *Suba János*: A magyar-jugoszláv határszakasz határköveinek története 1921-1932. = *Közép-európai közlemények*, 2011. 2. (13.) p. 52-59.
134. *Suba János*: A trianoni határ északi határszakaszának határjellegétől való megfosztása 1938-ban. In: *A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek*. Bp. Szemere B. M. Rendvédelemtört. Tud. Társ., 2011. p. 144-154. (Rendvédelem-történeti füzetek, 23.)
135. *Suba János*: A visszatért Felvidék határának megállapítása 1938-1939. = *Közép-európai közlemények*, 2011. 1. (12.) p. 102-113.
136. *Suba János*: Magyarország északi határszakaszának redemarkációs munkálatai 1947-1953. In: *A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek*. Bp. Szemere B. M. Rendvédelemtört. Tud. Társ., 2011. p. 155-164. (Rendvédelem-történeti füzetek, 23.)
137. *Botlik József*: Az örvidéki magyarság sorsa, 1922-1945. Vasszilvágy, M. Nyugat Kvk., 2011. 525 p. ill., térk. Burgenland
138. *Pataky Iván*: Roma állampolgárok szerepe a magyar honvédelemben. = *Hadtudomány*, 2011. 3. p. 114-122.
139. *Feith László*: Asszonyok fegyverben. 1-2. r. = *Magyar honvéd*, 2011. 10. p. 46-49., 11. p. 44-47.
1. r. Mária főhadnagy és a többiek. 2. r. Angyalbőrben minden kicsit más...
140. *Saly Noémi*: Hadiháztartás, avagy hősnők a konyhában. = *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*, 12. 2011. p. 41-48.
141. *Dózsa Katalin, F.*: Fényűzés elleni Liga, avagy az I. világháború és a divat. = *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*, 12. 2011. p. 159-166.
142. *Finesszel köll élni. A háború és a hadifogság a szóbeliségben. Gyűjt. és közzéteszi Szilágyi Miklós*. Bp. MTA Néprajzi Kutint., 2011. 198 p. (Folklór archívum, 22.)
143. *Landgráf Ildikó*: „Ferenc Jóska - még én is annak a katonája vótam.” Ferenc József-folklór, Rudolf-mondák és az I. világháború. = *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*, 12. 2011. p. 105-112.
144. *Vörös Boldizsár*: „Ha gombóccal hajigálnak, el is megyek katonának.” Háborús gyermekjátékok Magyarországon, 1914-1918. = *A Hadtörténeti Múzeum értesítője*, 12. 2011. p. 127-137.
145. *Király Lajos; Péter Mária*: „Kaposvári városházra rásütött a fényes nap...” Kétszáz somogyi katonadal. Kaposvár, Közgyűlés, 2011. 255 p. ill., kotta (Örökség, 40.)
146. *Kovács István*: Tízéves az újjászervezett hódmezővásárhelyi helyőrségi zenekar. = *Honvédségi szemle*, 2011. 6. p. 42-43.
147. *Nicholson, Helen*: A templomos lovagok, 1120-1312. Ill. Wayne Reynolds. [Ford. Tamás Gábor, Gáspár András.] Bp. Delta Vision, 2011. 71 p. ill. (Harcosok, 1.)
Eredeti cím: Knight templar, 1120-1312.
148. *Hunyadi Zsolt*: „...contra dei adversarios et hostes crucis Christi.” A johanniták katonai tevékenysége a XIII-XIV. századi Magyarországon. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 3. p. 826-844.
149. *Fekete Ferenc*: A Vitézi Rend története. [Szeged.] HK Hermanos, 2011. 183 p. ill.
150. *Rihmer Aurél*: Mi a Vitézi Rend? = *Acta Historica Hungarica Turiciensia*, 2011. 1. p. 55-78.
151. *Süli Attila*: Kutyák az I. világháborúban. = *História*, 2011. 3. p. 26-27.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

152. *Salamon Ferencz*: A magyar hadi történehez a vezérek korában. Kútfőtanulmány a IX. századbeli byzanti taktikai művekről. [Faksimile kiad.] Bp. Históriaantik Könyvesház, 2011. 166 p.
Eredeti kiad.: Bp. Athenaeum Ny., 1877.
153. *Szabados György*: Körérvélés helyett ... A magyarok bejövételének újraértelmezése az írott források alapján. In: Hadak útján. A népvándorlás kor kutatóinak XIX. konferenciája. Xántus János Múzeum, Győr, 2008. október 20-22. Győr, Győr-Moson-Sopron M. Múz. Ig., 2011. p. 193-199.
154. *Kálmán Dániel*: „Cupiensque illo ire armatus.” A XII. századi kereszties hadjáratok az oklevelek tükrében. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 3. p. 809-825.
155. *Illik Péter*: Történészek, viták a 16-17. századi magyar történelemről. Bp. L'Harmattan, 2011. 157 p.
Bocskai István, Thököly Imre, Bethlen Gábor
156. *Hausner Gábor*: Nicolas Zrínyi et la littérature militaire hongroise au XVII. siècle. In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 61-84.
157. *Hermann Róbert*: A Rákóczi-szabadságharc tanulságairól. = Honvédségi szemle, 2011. 4. p. 1.
158. *Hermann Róbert*: Negyvennyolcas történetünk mai állása. Bp. M. Napló. Fókusz Egyes., 2011. 298 p.
159. *Hermann Róbert*: A magyar hadsereg a schwechati csatában - egy harcrend tanulságai. A hadrendek és harcrendek történeti forrásértékéről. = Aetas, 2011. 1. p. 143-173.
160. *Ács Tibor*: Egy állandó bizottság születése 1881-1883. = Magyar tudomány 2011. 10. p. 1262-1269.
161. *Ács Tibor*: Az MTA Hadtudományi Bizottság megalakítása és újjáalakítása. Tudománytörténeti párhuzamok: 1881-1883 és 1991-1994. = Hadtudomány, 2011. 3. p. 3-15.
162. *Vörös László*: A történelmi Magyarország szétesése és Trianon. Az 1918-1920-as évek megjelenítése a magyar és a szlovák nemzeti történetírásban. = Limes, 2011. 1. p. 5-44.
163. *Šutaj, Štefan*: Trianon a szlovákiai történelmi emlékezetben. = Limes, 2011. 1. p. 71-86.
164. *Lukacs, John*: A második világháború öröksége. [Ford. M. Nagy Miklós.] Bp. Európa, 2011. 220, [3] p.
Eredeti cím: The Legacy of the Second World War.
165. *Dombrády Lóránd*: Emlékezés egy negyedszázad előtti krónikára. A magyar 2. hadsereg katonáinak vallomása az 1943. januári harcokról és a történeti realitás. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 546-564.
166. *Arday Lajos*: Horthy Miklós angol-amerikai megítélése. = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2011. 1. p. 153-168.
167. *Paksa Rudolf*: Pártbomlás vagy bomlott elme? Málnási Ödön Szálasi-jellemzésének forrásértékéhez. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” (Romsics Ignác). Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, EKF Líceum, 2011. p. 402-410.
168. *Pohl: Dieter*: A második világháború Németország 20. századi történelmében. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 27-33.
169. *Romsics Gergely*: A Harmadik Birodalom hosszú árnyéka. A hitleri örökség feldolgozása a demokratikus Németországban. = Rubicon, 2011. 2. ksz. p. 4-17.
170. *Stratievskij, Dmitrij*: A szovjet hadifogoly alakja a német társadalmi emlékezetben és Németország historiográfiájában - társadalmi és politikai szempontok. Ford. Iván Ildikó. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonica, 2011. p. 164-172. (Ruszisztikai könyvek)

171. *Krausz Tamás*: Viták a német-szovjet megnemtámadási egyezmény értékeléséről. Ki felelős a háborúért? In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonica, 2011. p. 9-22. (Ruszsztikai könyvek)
172. *Bartha Eszter*: A „preventív” háború és a totalitarizmus összefüggései: néhány megjegyzés a vitához az angolszász szakirodalom alapján. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonica, 2011. p. 113-124. (Ruszsztikai könyvek)
173. *Rokita, Jan*: A második világháború és a lengyel identitás. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 34-42.
174. *Musatov, Valerij*: A Nagy Honvédő Háború történetének meghamisításáról, Sztálin szerepéről és a győzelem örökségének sorsáról. Ford. Vértes Judit. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonica, 2011. p. 92-104. (Ruszsztikai könyvek)
175. *Romsics Ignác*: Szovjetizált múltkutatás. A magyar történetírás gleichschaltolása, 1945-1949. = Rubicon, 2011. 5. p. 68-82.
176. *Bartók Béla*: A Molotov-Ribbentrop-paktum az 1984-1994 közötti általános iskolai tankönyvekben. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” (Romsics Ignác). Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, EKF Líceum, 2011. p. 28-39.
177. *Szamborovszkyné Nagy Ibolya*: Az 1941. évi náci Németország Szovjetunió elleni támadásának megjelenése a jelenlegi ukrainai iskolai történelemkönyvekben. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonica, 2011. p. 86-91. (Ruszsztikai könyvek)
178. *Juhász József*: Hogy látják ők? Az 1941-1944-es jugoszláviai magyar szerepvállalás megítélése a mai délszláv historiográfiában. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonica, 2011. p. 141-145. (Ruszsztikai könyvek)
179. *Romsics Gergely*: Ernst Nolte. Egy fasizmuselmélet alakulása 1963-1998. = Rubicon, 2011. 2. ksz. p. 41-45.
180. *Romsics Ignác*: Új tendenciák az ezredforduló történetírásában. = Múltunk, 2011. 2. p. 130-144.
181. *Somorjai Szabolcs*: Mikrotörténelem a csatatéren. = Korall, 46. 2011. p. 142-153. Csataleírások a hadtörténetírásban.
182. Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásából. [Szerk. Bene Krisztián, Dávid Ferenc, Sarlós István.] Pécs, MHTT, 2011. 265. [20] p. ill. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
183. A mában élő tegnapok. Tanulmányok a XIX. és XX. század történetéhez. Szerk. M. Kiss Sándor, ifj. Bertényi Iván, Fejérdy Gergely. Piliscsaba, PPKE BTK, 2011. 447 p. ill. (Khronosz, 2.)
184. „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” (Romsics Ignác). Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk. Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Eger, EKF Líceum, 2011. 517 p.
185. *Strank Tamás*: Tanárky Sándor emlékezete. = Hadtudomány, 2011. 3. p. 16-20.
186. *Szabó Miklós, M.*: „Az ember nem arra született, hogy legyőzzék!” Beszélgetés ~ ~ hadtörténelesszel. [Rporter:] Kaló József. = Aetas, 2011. 1. p. 174-183.
187. *Szakály Sándor*: „Éljenjáró” múltmesélő. A történelemtudomány nemzeti tudomány. [Rporter:] Kálmánfi Gábor. = Magyar honvéd. 2011. 5. p. 44-47.
188. Elhunyt Móricz Lajos... = Hadtudomány, 2011. 4. p. 3-4.
189. *Militaria mediaevalia in Central and South Eastern Europe. Proceedings of the 1st International Conference: Interethnic Relations in Transylvania, Sibiu, October 14th-17th 2010.* Ed. by Ioan Marian Țiplic. Sibiu, Lucian Blaga University, 2011. 191 p. ill.
A „Studia Universitatis Cibiniensis. Series historica” című évkönyv 2011/8. 1. Suppl.

190. Örökös háború két világ határán - katonák, fegyverek és hadviselés a török elleni küzdelemben. Hadtörténeti konferencia a kenyérmezei csata 510. évfordulóján. Nyírbátor, 2009. október 13. [Szerk. Szabó Sarolta.] [Angol ford. Vraukó Tamás.] [Kiad. Báthori István Múzeum Baráti Köre.] Nyírbátor, Báthori István Múz., 2011. 108 p. ill. (A Bocskai István Múzeum kiadványai, 31.)
191. „A néppel tűzön-vízen át!” - nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2011. [Szerk. Bokodi-Oláh Gergely.] Bp. 1956 NHT, 2011. 92 p. ill.
192. Insurgency and Counterinsurgency: Irregular Warfare from 1800 to the Present. XXXVI. International Congress of Military History, Amsterdam, 29 August - 3 September 2010 = Insurrection et contre-insurrection: le combat irrégulier de 1800 a nos jours = Aufstand und Aufstandsbekämpfung: irreguläre Kriegsführung von 1800 bis heute. Ed. Thijs Brocades Zaalberg [et al.] Hague, Netherlands Institute of Military History, 2011. 681 p.
193. Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. [A Magyar-Orosz Történelem Vegyesbizottság nemzetközi konferenciájának szerkesztett előadásai, 2011. június 10.] Szerk. Bartha Eszter, Krausz Tamás. Bp. Russica Pannonica, 2011. 272 p. (Ruszisztikai könyvek)
194. *Róbert Péter*: Vétkesek és áldozatok a 19-21. század hazai és nemzetközi konfliktusaiban. Tudományos konferencia a Kodolányi János Főiskolán. = Honvédségi szemle, 2011. 4. p. 44.
195. Szemelvények ötszáz év magyar történelméből. A III. modern kori magyar történeti Phd-konferencia tanulmányai. Szerk. Antos Balázs, Tamás Ágnes. Szeged, [SZTE BTK Történettud. Doktori Isk.] 2011. 296 p. ill.

A hadművészet és a fegyveres erők története

196. *Johnson, Robert; Whitby, Michael; France, John*: Útmutató a győzelemhez. 25 hadászati stratégia az ókortól napjainkig. Ford. Hegedűs Ildikó. Bp. Athenaeum K., 2011. 256 p. ill.
197. La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Sous la direction de Hervé Coutau-Bégarie, Ferenc Tóth. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. 192 p. (Bibliothèque stratégique)
198. *Vizi Sándor*: Terrorizmus vagy partizánháború? = Hadtudományi szemle, 2011. 4. p. 75-83.
199. *Keegan, John*: A parancsnoklás álarca. [Ford. Balanyi Bibiána és Molnár György.] Bp. Európa, 2011. 1998. 759 p. ill. (Aquila könyvek)
Eredeti cím: The Mask of Command.
200. *Graml, Hermann*: Hitler stratégiája, 1939-1941. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 125-132.
201. *Minc, Mihail*: A szovjet vezetés katonai-doktrinális irányvonala és a szovjet stratégiai tervek az 1941-1942-es években. Ford. Iván Ildikó. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonica, 2011. p. 71-85. (Ruszisztikai könyvek)
202. *Lisznyai Lajos*: Hadtörténelmi tapasztalatok feldolgozása és alkalmazása a Magyar Királyi Honvédségben 1939-1941 között. = Aetas, 2011. 1. p. 44-55.
203. *Tóth Ferenc*: Magyar ügynökök a francia király szolgálatában Kelet-Európában az orosz-osztrák-török háború korában (1736-1739). = Századok, 2011. 4. p. 1183-1214.
Tóth Ferenc, Jávorka Ádám, Rákóczi József
204. *Goodman, Michael S.*: Hírszerzés. Két férfiú - két brit. Ford. Berényi Gábor. = BBC History, 2011. 9. p. 47-52.
Vernon Kell, Paul Dukes, 1908-1909
205. *Pujol García, Joan; West, Nigel*: A kém neve Garbo. Aki az orránál fogva vezette a Harmadik Birodalmat. [Ford. Rindó Klára és Szabados Tamás.] [Bp.] Kossuth, 2012. 285 p. (History könyvek)
Eredeti cím: Operation Garbo.
206. *Polgár Tamás*: Maszkirovka felsőfokon. A Berezino hadművelet. = Regiment, 2011. 3. p. 42-45.

207. *Stiller, Werner*: Az ügynök. Életem három titkosszolgálatnál. [Ford. Malyáta Eszter.] Bp. Nyitott Kvműhely, 2011. 300 p. ill.
Eredeti cím: Der Agent.
1945-1989, NSZK, NDK, USA
208. *Fields, Nic*: A fáraók katonái. Az egyiptomi Középbirodalom idején, i. e. 2055-1650. Ill. Peter Bull. [Ford. Alaxai Éva, Tamás Gábor.] Bp. Delta Vision, 2011. 69 p. ill. (Harcosok, 2.)
Eredeti cím: Soldiers of the Pharaoh.
209. *McGlynn, Sean*: „Öljétek meg mind!” Kegyetlenség a középkori hadviselésben. = BBC History, 2011. 3. p. 82-86.
210. *Phillips, Charles*: A keresztések hadjáratai és a lovagi élet. A keresztések története és mítosza több mint 400 lenyűgöző képpel. Csaták, kalandok, ostromok, erődítmények, diadalmok és vereségek. Képes enciklopédia. [Ford. Bódogh-Szabó Pál.] [Bp.] Kossuth, 2011. 256 p. ill.
Eredeti cím: An Illustrated History of the Crusades and the Crusader Knights.
211. *Veszprémy László*: Les premières traces de la pensée militaire hongroise avant la bataille de Mohács (1526). In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 11-27. (Bibliothèque stratégique)
212. *Veszprémy László*: Hadviselés a Hunyadiak korában. = Nagy Magyarország, 2011. 4. p. 38-43.
213. *Pálffy Géza*: Un penseur militaire alsacien dans la Hongrie au XVI. siècle Lazare baron von Schwendi (1522-1583). In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 41-59. (Bibliothèque stratégique)
214. *Bagi Zoltán Péter*: A császári-királyi mezei hadsereg a tizenöt éves háborúban. Hadszervezet, érdekvényesítés, reformkísérletek. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2011. 523 p.
215. *Martelli, Fabio*: Montecuccoli új hadászati elképzelései a Turenne elleni hadjárat fényében. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 1. p. 31-62.
216. *Oross András*: Ír ezredék Magyarországon. Adalékok az állandó hadsereg téli beszállásának gyakorlatához az 1690-es években. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 1. p. 117-144.
217. *Schramek László*: Az állandó hadsereg eltartásának kérdései a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül. Bp. Pest M. Monográfia Közalapítvány, 2011. 253 p. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához, 7.)
218. *Tóth Ferenc*: Influences françaises dans la pensée militaire hongroise au XVIII. siècle. In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 95-113. (Bibliothèque stratégique)
219. *Czigány István*: Pensée scientifique et pratique militaire dans le royaume de Hongrie dans la première moitié du XVIII. siècle. In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 85-93. (Bibliothèque stratégique)
220. *Ács Tibor*: Les directions de la pensée militaire hongroise au XIX. siècle. In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 133-150. (Bibliothèque stratégique)
221. *Hermann Róbert*: Tentatives de créer une science militaire hongroise indépendante, 1790-1867. In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 133-150. (Bibliothèque stratégique)
222. *Kovács István*: „Együtt harcolánk veletek...” Wysocki magyarországi és Bem erdélyi lengyel légiója. = Múlt-kor, 2011. nyár, p. 58-65.
223. *Ortner, Mario Christian*: The Austro-Hungarian Armed Forces during the Uprising in Cattaro (1869) and South-Bosnia/Herzegovina (1881/82). In: Insurgency and Counterinsurgency: Irregular Warfare from 1800 to the Present. XXXVI. International Congress of Military History, Amsterdam, 29 August - 3 September 2010. Hague, Netherlands Institute of Military History, 2011. p. 87-93.
224. *Ortholan, Henri*: La composante hongroise de l'armée impériale et royale. Le regard des attachés militaires français à Vienne. In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 165-172. (Bibliothèque stratégique)

225. *Pollmann Ferenc*: Les limites de la modernité. Les idées d'un officier de cavalerie austro-hongrois avant la première guerre mondiale. In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 171-181. (Bibliothèque stratégique)
Tersztyánszky Károly
226. *Lein, Richard*: Pflichterfüllung oder Hochverrat? Die tschechischen Soldaten Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg. Wien, Münster, Lit, [2011.] 441 p., [3] fol. ill. (Europa orientalis, 9.)
227. *Gulyás Géza*: A magyar tüzérség az I. világháború kitérőesekor. A tüzérfelderítés megjelenése a magyar haderőben. = Hadtudomány, elektronikus sz. 19 p.
228. *Stencinger Norbert*: „A hatás a támadásban részt vett katonákat is elborzasztotta.” = Nagy Magyarország, 2011. 3. p. 54-61.
Harc gáz bevetése az I. világháborúban.
229. *Takács Gyula*: A magyar Vörös Hadsereg honvédelmi harca 1919-ben. = Kutatási füzetek, 17. 2011. p. 351-377.
230. *Zoltán Márta*: Hadseregek a spanyol polgárháborúban. = Honvédségi szemle, 2011. 6. p. 44-50.
231. *Sallai János*: Egy meg nem jelent cikk a lengyel haderőről. = Valóság, 2011. 4. p. 85-91.
2. világháború
232. *Szabó Péter*: Hadbalépés. Magyar alakulatok a keleti hadszíntéren, 1941-1945. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 63-72.
233. *Szabó Péter*: Adalékok a magyar királyi honvédség megszálló alakulatainak tevékenységéről a keleti hadművelleti területen. (Rejmentarovka, 1941. december 21.) = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 481-495.
234. *Pahirja, Olekszandr*: Fejezetek az Ukrán Felkelő Hadsereg és a magyar megszálló csapatok kapcsolattörténetéről. Volhínia és Dél-Polisszja, 1943-1944. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 496-512.
235. *Számvéber Norbert*: Magyarország a német megszállás időszakában. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 79-90.
236. *Zetényi-Csukás Ferenc; Boros János András*: Sisu. Magyar és külföldi önkéntesek a finn-orosz háborúban, 1939-40. [Szeged,] Szerzők, 2011. 198 p. ill.
237. *Varga Csaba*: Csillagos-sávos zászló alatt. Japánok a németek ellen. = Regiment, 2011. 3. p. 27-31.
Japán katonák az USA 442. ezredharcsoportjában.
238. *Bene Krisztián*: A Waffen-SS francia önkéntesei az 1944-es galíciai harcokban. = Kutatási füzetek, 17. 2011. p. 53-76.
239. *Dávid Ferenc*: A Katpol szervezete és jelentősége a pártállamiság kiépítésében, 1945-1950. In: Szemelvények ötszáz év magyar történelméből. A III. modern kori magyar történelmi Phd-konferencia tanulmányai. Szeged, SZTE BTK Történettud. Doktori Isk., 2011. p. 239-249.
240. *Markó György*: A Honvédelmi Minisztérium szervezete, 1945-1956. [Bp.] Argumentum, 2011. 240 p. ill. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum könyvtára)
241. *Horváth Miklós; Kovács Vilmos*: Hadsereg és fegyverek, 1956. Bp. Zrínyi Média, 2011. 207 p. ill.
242. *Balló István*: A Magyar Néphadsereg helyzete és főbb szervezeti változásai 1956 novembere és 1961 decembere között. = Hadtudomány, elektronikus sz. 31 p.
243. *Magyar Ildikó*: Modernizációs kísérletek a személyügyi munkában az 1970-es évek elején. = Honvédségi szemle, 2011. 1. 40-42.
Magyar Néphadsereg
244. *Magyar Ildikó*: A Magyar Néphadsereg minőségi fejlesztésének személyügyi vonatkozásai 1976-1980 között. = Hadtudomány, 2011. 3. p. 38-46.
245. *Szabó Miklós, M.*: A Magyar Néphadsereg fejlesztésének főbb kérdései és problémái az 1980-as években. = Aetas, 2011. 1. p. 191-210.

246. Die NVA und die Ungarische Volksarmee im Warschauer Pakt. Im Auftrag des Militärgeschichtlichen Forschungsamtes herausgegeben von Hans-Hubertus Mack, László Veszprémy und Rüdiger Wenzke. Potsdam, MGFA, 2011. 132 p. ill. (Potsdamer Schriften zur Militärgeschichte, 15.)
247. *Lisznyai Lajos*: Békefenntartó/békekikényszerítő műveletek végrehajtása egy „bukott államiságú” területen. Az US erők tapasztalatai Szomáliában (1992-94). = *Seregszemle*, 2011. 1. p. 137-148.
248. *Lisznyai Lajos*: A „rejtélyes háború” következményei. Aszimmetrikus hadviselés Irakban. = *Seregszemle*, 2011. 3-4. p. 147-155.
249. *Lisznyai Lajos*: A lakott területen vívott harc tapasztalatai és az aszimmetrikus hadviselés. A libanoni háború. = *Honvédségi szemle*, 2011. 4. p. 15-20.
250. *Fa Árpád*; *Nagy Imre*: A szovjet-orosz városi hadviselés fejlődése az ötnapos háború tükrében. 1-2. r. = *Seregszemle*, 2011. 1. p. 111-128., 2. p. 83-107. Orosz-grúz háború, 2008.
251. *Cawthorne, Nigel*: Elit harcosok. A spártaiaktól az SAS-ig. Ford. Béresi Ákos. Pécs, Alexandra, 2011. 223 p. ill.
252. *Polgár Tamás*: Rohamcsapatok. Az Osztrák-Magyar Monarchia különleges erői az első világháborúban. 1. r. = *Regiment*, 2011. 4. p. 42-45.
253. *Mortimer, Gavin*: Stirling katonái. A SAS a második világháborúban. [Ford. Molnár György, Horváth Viktor.] Pécs, Alexandra, 2011. 447 p. ill. Eredeti cím: Stirling's Men.
254. *Tatai Gábor*: Akik mertek - és nyertek! A „Biztos Halál” hadművelet. = *Regiment*, 2011. 3. p. 62-67. Sierra Leone, 2000. A brit SAS és az Ejtőernyős ezred közös hadművelete.
255. *Bene Krisztián*: A Francia Idegenlégió észak-afrikai harcai a tengelyhatalmak ellen. In: Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásából. Pécs, MHTT, 2011. p. 33-54. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
256. *Turcsányi Károly*; *Hegedűs Ernő*: A légideszant. 2. köt., Ejtőernyős-, helikopteres- és repülőgépes deszantok a modernkori hadviselésben, 1945-2010. [Nagykovács,] Püedlo, [2011.] 231 p., [32] t. ill.
257. *Turcsányi Károly*; *Hegedűs Ernő*: Ejtőernyős-, helikopteres- és repülőgépes deszantok a modernkori hadviselésben, 1945-2010. = *Haditechnika*, 2011. 1. p. 28-33.
258. *Bíró Teofil*: Skót Highlanderek a waterloo-i hadjáratban. = *Aetas*, 2011. 4. p. 102-119.
259. *Babucs Zoltán*: Ahonvédegyalogság fegyverzete II. világháborúban. = *Rubicon*, 2011. 11. p. 58-63.
260. *Fekete Róbert*: „Munkában a felvidéki nehézpuskások.” Tudósítás egy felvidéki nehézpuskás raj harcáról. = *Katonaujság*, 2011. 6. p. 26-27. Wirth Gyula tudósítása.
261. *Bálint Attila*: Tank Destroyer. Amerika elfelejtett fegyverneme. = *Haditechnika*, 2011. 6. p. 11-15.
262. *Varga Csaba*: Az győz, aki támad! De Gaulle első nagy győzelme. = *Regiment*, 2011. 4. p. 60-63. 1940. - páncélos csata
263. *Számvéber Norbert*: Páncélos hadviselés a budapesti csatában, 1944. október 29 - 1945. február 13. [Nagykovács,] Püedlo, 2011. 416 p. ill. (Had történelmi levéltári kiadványok)
264. *Számvéber Norbert*: Páncélosok küzdelme a pesti hídfő déli előterében (1944. november 1-6.) = *Had történelmi közlemények*, 2011. 2. p. 430-470.
265. A „Tavaszi Ébredés” hadművelet 1945 márciusában. [Összeáll.] az I. SS Páncélos Hadtest Katonáinak Bajtársi Egyesülete. = *Haditudósító*, 2011. 2. p. 31-34.
266. *Patlov Attila*: Az előretolt repülésirányítás kialakulásának folyamata a koreai háborúig. = *Hadtudomány*, 2011. 3. p. 85-90.
267. A birodalom légvédelme. [Elektronikus dokumentum] [Bp.] [Mester K. Kft.] [2011.] 1 DVD (Háborúk és fegyverek, 16.) Luftwaffe

268. *Otten, Kees; Das, Wim*: Csíkos hátú farkas az égen. 100 éves Törökország légiereje. = Aranyas, 2011. 8. p. 40-43.
269. *Kiss László*: Léghajós támadások Nagy-Britannia ellen, 1915-1918. 1-2. r. = Haditechnika, 2011. 2. p. 56-60., 3. p. 55-58.
270. *Czirók Zoltán*: Az első légi háború Magyarország felett - 1919. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 335-364.
271. *Czirók Zoltán*: Egy zsákmányrepülőgép rövid története - képekben. = Haditechnika, 2011. 6. p. 54-55.
Nieuport 176-1 kényszerleszállása Budapest térségében, 1919.
272. *Horváth Zoltán*: Oroszországba szeretettel. Sztálin brit repülőszázadai. = Aranyas, 2011. 4. p. 44-49.
273. *Olasz Lajos*: Magyarország honi légvédelme 1941 nyarán. A honi légvédelem helyzete. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 391-429.
274. *Berkovics Gábor; Krajnc Zoltán*: The Hungarian Observer and Reporting Service before the World War II (1938-39). A Magyar Figyelő és Jelentő Szolgálat helyzete a második világháború előtt (1938-39). = Hadtudományi szemle, 2011. 2. p. 54-62.
275. *Czirók Zoltán*: Légi események a körmendi járás területén (1941-1945). = Vasi szemle, 2011. 3. p. 290-298.
276. *Czirók Zoltán*: Légi események a szentgotthárdi járás területén (1941-1945). = Vasi szemle, 2011. 1. p. 3-15.
277. *Magó Károly*: Az első amerikai légitámadás Szolnok ellen. = Honvédségi szemle, 2011. 2. p. 41-42.
278. *Addison, Paul; Vrang, Jeremy*: Anglia bombák ostromában. Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2011. 3. p. 42-44.
279. *Punka György*: Jugoszláviai hadműveletek. 1-3. r. = Aero magazine, 2011. 4. p. 54-57. 5. p. 56-59., 6. p. 56-59.
1-2. r. 1941 tavasza, 3. r. Eszéktől Egyiptomig.
280. *Horváth Zoltán*: Utánuk a vízőzön! A gátrobbantó repülőszázad. = Regiment, 2011. 3. p. 46-51.
Ruhr-vidéki víztároló elleni támadás, 1943
281. *Horváth Zoltán*: Telemark hősei. A norvégiai nehézvízcseta. = Regiment, 2011. 3. p. 36-41.
Támadás a Nork-Hydro vegyi üzem ellen (Vermork), 1943.
282. *Horváth Zoltán*: A kesseli mészárlás. Akik rosszkor voltak a legrosszabb helyen. = Aranyas, 2011. 9. p. 64-69.
Németország bombázása, 1944. szept. 27.
283. *Horváth Zoltán*: Egy hihetetlen győzelem. Amikor a Szöcske Gólyát fogott. = Aranyas, 2011. 8. p. 68-73.
A nyugat-európai hadszíntér utolsó légi győzelme, 1945.
284. *Diószegi Dusan*: Légi háború Vietnam felett. Tűzbe boruló égbolt. 1-10. r. = Aranyas, 2011. 2. p. 74-77., 3. p. 74-77., 4. p. 68-71., 5. p. 74-77., 6. p. 74-77., 7. p. 69-73., 9. p. 74-77., 10. p. 74-77., 11. p. 76-79., 12. p. 74-77.
3. r. Tűzokádó sárkányok az égen. 4. r. Növekvő veszteséglisták. 5. r. Haláltánc. 6. r. Vadmenyéték a levegőben. 7. r. Fekete madarak az égen. 8. r. Stratégiai bombázók. 9. r. Veszteséglisták. 10. r. Az Észak-Vietnami légtérben.
285. *Jakus János*: NATO légitámadó-hadművelet Jugoszlávia ellen 1999. = Közép-európai közlemények, 2011. 3-4. (14-15.) p. 119-130.
286. *Koudelka, Alfred von*: Die k. u. k. Kriegsmarine. Illustr. nach Aquarellen und Zeichn. von August v. Ramberg, Neu hrsg. und erläutert von Bernhard Wenning. Reprint. Schleinbach, Winkler-Hermaden, 2011. XII, 506 p., [12] t. ill.
Eredeti kiad. Wien, 1899
287. *Kiss Lajos*: Csatahajók az első világháborúban. [Nagykovácsi,] Püedlo, [2011.] 184 p. ill.
288. *Bennett, G. H.*: Az atlanti csata. Ford. Ferwagner Péter Ákos. = BBC History, 2011. 6. p. 20-26.

289. *Horváth Zoltán*: A lehetetlen küldetés. Torpedótámadás a bázis szívében. = Regiment, 2011. 4. p. 54-59.
A ROYAL OAK csatahajó felrobbantása, 1939
290. *Horváth Zoltán*: A dokkrobbantók. A Harci Szekér teljesítette a küldetését. = Regiment, 2011. 1. p. 36-41.
Saint-Nazaire kikötő, 1942
291. *Horváth Zoltán*: Tragikus főpróba. A Tigris hadművelet rozsdás túlélője. = Regiment, 2011. 2. p. 14-19.
Partraszállás Slaptonnál, 1944.
292. *Klemensits Péter*: A brit tengeri uralom vége Délkelet-Ázsiában. A PRINCE OF WALES és a REPULSE hadihajók elsüllyesztése. = Honvédségi szemle, 2011. 2. p. 46-52.
293. *Horváth Zoltán*: Az égbolt tengerészei. Száz éves az amerikai haditengerészeti repülés. = Aranysas, 2011. 5. p. 44-49.
294. *Buffe, Noël*: Les marines du Danube, 1526-1918. Préface de Jean Bérenger. Panazol, Lavauzelle, 2011. 288 p., 32 t. ill. (Histoire, mémoire et patrimoine)
295. *Demény-Dittel Lajos*: Adalékok a szovjet Dunai Katonai Flottilla magyarországi hadműveleteinek történetéhez, 1944-1945. Hatvan, [Magánkiad.] 2011. 5 fol.
296. *Litván Dániel*: Víz alatti hadszíntér. = BBC History, 2011. 6. p. 27-32.
Tengeralattjáró hadműveletek.
297. *Roy, Phillippe*: Les „Avant-postes de cavalerie légère” et la tactique des Hongrois. In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 115-131. (Bibliothèque stratégique)
298. *Babucs Zoltán*: Lősorozás és méneskar az első világháborúban. = A Hadtörténelmi Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 215-225.
299. *Babucs Zoltán*: A magyar királyi honvédség lóállománya a második világháborúban. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 513-525.
300. Az utolsó huszárhoam. Mihajlovka, 1941. augusztus 15. [Szerk., bevezetővel és jegyzetekkel ell. Bene János.] Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Múz. Ig., 2011. 12 p. (Huszáremlékek, 3.)
M. kir. 4. huszárezred
301. *Németh István*: Weimar arcai. 3. r. Párthadseregek. Paramilitáris szervezetek a német utcákon. = Rubicon, 2011. 5. p. 18-29.
302. *Ólmosi Zoltán*: A Munkásőrség megszüntetése. Sikertelen kísérlet a megmaradásra. = Levéltári közlemények, 2011. 1. p. 189-226.
Forrásközlés
303. *Kálnoky Nathalie*: L'organisation militaire de la Nation sicule á la fin du Moyen Âge. In: La pensée militaire hongroise à travers les siècles. Paris, Inst. de stratégie compare, Economica, 2011. p. 29-40. (Bibliothèque stratégique)
304. *Soós István*: A Horvát-Szlavón Katonai Határőrvidék. Védelem a török ellen. = História. 2011. 5-6. p. 36-37.
305. *Szabó József*: Határavadász zászlóaljok a Keleti-Kárpátok védelmi rendszerében 1940-1944. In: A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek. Bp. Szemere B. M. Rendvédelemtört. Tud. Társ., 2011. p. 165-177. (Rendvédelemtörténelmi füzetek, 23.)
306. Zöld mezőben csillagok. [Szerzői: Gáspár László, Tátrai Miklós.] [Közrem. Dremmel István ... Ravasz István et al.] Bp. ORFK, 2011. 167 p. ill.
Fejezetek a határőrség történetéből. Székely János, Nováky Balázs, Kiss Kálmán, Béndek József visszaemlékezése alapján.
307. *Katona Klára*: A Határőrség a rendszerváltás időszakában, 1987-1990. = Levéltári Közlemények, 2011. 1. p. 77-99.
308. *Kedves Gyula*: Nemzetőrség 1848-49-ben. In: „A néppel tűzön-vízen át!” - nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2011. Bp. 1956 NHT, 2011. p. 16-25.
309. *Ács István*: Nemzetőrség a rábaközi felső járásban. = Soproni szemle, 2011. p. 59-69.

310. *Süli Attila*: A nemzetőrség, a honvédség és a Kossuth-szabadcsapat szervezése Erdélyben 1848-ban. Sepsiszentgyörgy, Charta, 2011. 224 p. ill.
311. *Lugosi József*: Önkéntes őrsereg és polgárőrség. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 259-272.
312. *Tóth György, M.*: Vitézséggel és hűséggel. A 32-esekhez méltóan. = Magyar honvéd, 2011. 12. p. 44-47.
Palotaőrség, koronaőrség
313. *Tóth György, M.*: A Szent Korona őrzői. = Magyar honvéd, 2011. 1. p. 62-65.
314. *Tóth György, M.*: Hűséggel a nemzetért. Ismét katonák őrzik. = Magyar honvéd, 2011. 4. p. 58-63.
315. *Székely Melinda*: Germán lovas testőrök római szolgálatban. = Aetas, 2011. 1. p. 94-103.
316. Örökké hűséggel! M. Tóth György összeállítása. 1-2. rész. = Magyar honvéd, 2011. 2. p. 60-63., 3. p. 60-63.
Magyar Királyi Testőrség
317. A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. 366 p. (Rendvédelem-történeti füzetek, 23.)
318. *Parádi József*: Kontinuitás és újrakezdés a XIX-XX. századi magyar rendvédelemben. In: A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 99-110. (Rendvédelem-történeti füzetek, 23.)
319. *Forró János*: A magyar rendvédelem 1867-1968. In: A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 60-77. (Rendvédelem-történeti füzetek, 23.)
320. *Parádi József*: Rendvédelem-karhatalom 1867-1945. In: A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 111-123. (Rendvédelem-történeti füzetek, 23.)
321. *Balla Tibor*: Katonai alakulatok karhatalmi bevetése Magyarországon az első világháború utolsó évében. = Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 63-73.
322. *Horváth Attila*: A rendészeti szervek története Magyarországon a szovjet típusú diktatúra korában. = Rendészet és emberi jogok, 2011. 3. p. 3-30.
323. *Forró János*: A Kádár-rendszer rendvédelmi szervezetei: a BM Karhatalom és a Készenléti Ezred. In: A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 36-59. (Rendvédelem-történeti füzetek, 23.)
324. *Parádi József*: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Főszerk. Parádi József. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., [2011.] 342 p. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
325. 130 éves a Magyar Királyi Csendőrség, 1881-2011. Esztergom, Szilas L., 2011. 20 p.
326. *Parádi József*: A Magyar Királyi Csendőrség szervezete. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 80-90. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
327. *Parádi József*: A Magyar Királyi Csendőrség szolgálati tevékenységei. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 91-99. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
328. *Parádi József*: A csendőrség teendői az Osztrák-Magyar Monarchia Magyar Királysága külső határainak őrzésében. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ. 2011. p. 100-118. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
329. *Suba János*: A Magyar Királyi Csendőrség és a vasútbiztonság 1917-1918. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere

- Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 126-135. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
330. *Suba János*: 1918 forró nyara és a Magyar Királyi Csendőrség. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 119-125. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
331. *Boda József*: Az Európai Csendőri Erő, avagy egy új békefenntartó alakulat születése. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 13-17. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
332. *Parádi József*: A polgári magyar állam rendőrségei 1867-1945. In: A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 124-143. (Rendvédelem-történeti füzetek, 23.)

Csapattörténetek

333. *Rózsafi János*: Népfelkelők az 1915. évi doberdói harcokban. A székesfehérvári 17-es népfelkelő honvédek helytállása. = Nagy Magyarország, 2011. 3. p. 36-43.
334. *Gottfried Barna; Nagy Szabolcs*: A Székely Hadosztály története. Barót, Tortoma, 2011. 222 p.
335. *Berta Csaba*: Magyarország részvétele a Szovjetunió elleni hadjáratban. A Magyar Királyi Honvédség hadműveletei [M. kir. gyorsadtest] 1941. július 08-ig. 1-4. r. = Haditudósító, 2011. 3. p. 16-20., 4. p. 16-20., 5. p. 16-19., 6. p. 15-18.
1. r. 1941. július 08-ig, 2. r. 1941. július 09 - augusztus 23., 3. r. 1941. augusztus 24 - október 27., 4. r. 1941. október 27-től a decemberi hazatérésig.
336. *Móritz Mihály; Fónod Sándor*: A Magyar Királyi 101. Honvéd Gépkocsizó Tanezred a II. világháborúban, 1941-1945. [Szerk. Fónod Csaba.] [Bp.] Csbook, [2011.] 152 p. ill.
Tartalom: A magyar királyi 101. Honvéd Gépkocsizó Tanezred Tartalékos Tiszti Iskola emlékkönyve, 1942. október hó 1-től 1944.március hó 30-ig / összeáll. vadászülési Móritz Mihály. A gépkocsizó tanezred katonája voltam, 1941-1945 / Fónod Sándor.
337. *Rohács Roland*: Utász emlékképek. A magyar királyi 2. honvéd gépkocsizó utászszázad rövid hadikronikája egy utász emlékeinek tükrében. = Katonaújság, 2011. 3. p. 10-19.
Popovics László (1919-1945)
338. *Várhalmi Iván*: 1. tábori páncélos hadosztály története. [Bp.] [S. n.] 2011. 114 p., [45] lev. ill., térk.
339. *Szabó Kristóf*: A 101. önálló harcokocsiszázad vázlatos történelme. = Katonaújság, 2011. 5. p. 42-51.
340. *Ploën, F. C. zu*: Vor Haus und Hof und Kind und Weib. Mit der 31.SS-Division an der Donau und in Schlesien. Eine Divisionschronik. Baja, Francovilla, 2011. 384 p., [32] t. ill.
341. *Czirók Zoltán*: Egy repülőszázad viszontagságai Aradtól Békéscsabáig (1918–1919). = A Békés megyei múzeumok közleményei, 34. 2011. p. 251-260.
342. *Sőregi Zoltán*: Adalékok a galántai csendőr karhatalmi zászlóalj történetéhez. = Katonaújság, 2011. 1. p. 32-37.
343. *Beregnyi Miklós*: Építettük és védtük. Az MN 2986 alakulat története. Paks, Jámor Pál Társaság, 2011. 155 p. ill.
MH 164. Általános Műszaki Zászlóalj (MN 2986) (Paks)
344. *Kozári József; Vizi Sándor*: Adalékok az 1956-os magyar forradalom katonai eseményeihez. Az aszódi 15. gépesített ezred a forradalomban. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” (Romsics Ignác). Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, EKF Líceum, 2011. p. 130-138.
345. *Feith László*: Nagy elődök nyomdokain. Ismét Debrecenben a harminckilencesek. = Magyar honvéd, 2011. 3. p. 42-43.

346. A vasmadarak gyógyítói. Magyar Honvédség Légijármű Javítóüzem = Healers of All Aircraft. Hungarian Defence Forces Aircraft Repair Plant. [A fotókat kész. Almási Balázs, Takács Imre.] [Ford. Szilvási László.] Bp. Zrínyi Média, 2011. 112 p. ill. (Csapathagyományok)
Kecskemét
347. Tűz és víz katonái. MH 1. Honvéd Tűzszerész és Hadihajós Zászlóalj = Soldiers of Fire and Water. HDF 1st „Honvéd” EOD and Warship Battalion. [A fotókat kész. Dömötör Csaba.] [Ford. Eszes Boldizsár.] 2. bőv. átdolg. kiad. Bp. Zrínyi, 2011. 119 p. ill. (Csapathagyományok)

A katonaság és kiképzésének története

348. *Vatai Gábor*: „Csak az menjen katonának...” (A vitézlő rend életkörülményei és motivációja a 17. század második felében.) = Aetas, 2011. 2. p. 32-51.
349. *Réfi Attila*: A császári-királyi huszárság törzstisztikara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 3. p. 774-807.
350. *Hermann Róbert*: Átállni, félreállni vagy ellenállni? A fővezéri kérdés a Dunántúlon 1848 nyarán és őszén: Franz Ottingertől Teleki Ádámgig. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 297-334.
351. *Perényi Roland*: Merénylet a vezérkar ellen. = BBC History, 2011. 6. p. 56-62.
Becsületügy
352. *Kaló József*: Trianon és a tisztikar. = Honvédségi szemle, 2011. 1. p. 59-61.
353. *Albu-Lisson, Diana Carmen*: Von der k. u. k. Armee zur Deutschen Wehrmacht. Offiziere und ihr Leben im Wandel politischer Systeme und Armeen. Frankfurt am Main, Lang, 2011. 286 p. ill.
354. *Szakály Sándor*: Hadvezérek nélkül. A magyar katonai felső vezetés a második világháborúban. = Rubicon, 2011. 7. p. 10-17.
355. *Szakály Sándor*: Akik a Magyar Királyi Csendőrséget - 1938 és 1945 között - vezették. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., [2011.] p. 136-153. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
356. *Maruzs Roland*: Tábornoki kar, 1945-1956. A Magyar Honvédség és a Magyar Néphadsereg tábornokai a második világháború és az 1956-os forradalom és szabadságharc között. Szeged, HK Hermanos, 2011. 189 p. ill.
357. *Szakály Sándor*: Nagybányai ifjabb vitéz Horthy István karpaszomány viselésére jogosult címzetes tizedes kinevezése emléklapos hadnaggyá. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 577-581.
358. *Siposné Kecskeméthy Klára; Kalavszky Györgyi, B.*: A Ludovika. Bp. Zrínyi Média, 2011. 228 p. ill.
359. *Tamás Tibor*: Nemzedékek kézfogása. Díszalbum a Ludovikáról. = Magyar honvéd, 2011. 11. p. 8-9.
Könyvbemutató
360. *Kalavszky Györgyi*: A hazáért mindhalálig! A Ludovika Akadémia történetéből. = Rubicon, 2011. 11. p. 40-49.
361. *Szabó Mária Zsuzsanna*: Történelmi tudatformálás a két világháború közötti honvéd tanintézetekben. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 365-390.
362. *Szabó Miklós, M.*: A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia története, 1980-1989. [A fotókat vál. Bánffyiné Kalavszky Györgyi és a szerző.] Bp. Zrínyi, 2011. 274 p. ill.
363. *Feith László*: Ünnepi pillanat. A tisztavatás magyarországi története. = Magyar honvéd, 2011. 8. p. 22-25.
364. *Földesi Ferenc*: Jutas ürtügyén – a tiszthelyettesképzésről. 3. r. = Honvéd altiszti folyóirat, 2011. 1. p. 18-19.
1-2. r. = uo. 2010. 5-6. sz.

365. *Szalay Zoltán*: A honvéd tiszthelyettesek helyzete a NATO-csatlakozástól napjainkig. 1. r. = Honvédségi szemle, 2011. 6. p. 26-30.
366. *Kovács Vilmos*: „Inkább egy vödör veríték a gyakorlótéren, mint egy csepp vér a harcmezőn.” Gyakorlótérek és kiképzés a hátszágban az első világháború időszakában. = A Hadtörténeli Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 283-290.
367. *Suba János*: Katonai helyőrségek a „Vajdaságban” 1867-1918. = Közép-európai közlemények, 2011. 3. (14.) p. 47-56.
368. *Varsányi István*: Képek a hajmáskéri katonai tábor történetéből. [Hajmáskér tábor 100 éves, 1911-2011.] Hajmáskér, Önkormányzat, 2011. 95 p.
369. *Jakusch Gabriella*: Hajmáskér, tüzérbázis a hátszágban. = A Hadtörténeli Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 251-258.
370. *Galambos Sándor*: Hajdanvolt helyőrségek. 1. r. Szabadszállás. 2. r. Kiskőrös. 3. r. Tapolca. 4. r. Kiskunhala. 5. r. Kiskunfélegyháza. 6. r. Jánoshalma. = Magyar honvéd, 2011. 3. p. 50-53., 4. p. 46-49., 5. p. 40-43., 6. p. 40-43., 7. p. 48-51., 8. p. 46-49.
371. *Rajnai Zoltán; Vörös Béla*: Elfelejtett múlt. A budapesti laktanyák történetéből. Bp. ZMNE, 2011. 88 p.
372. *Tóth György, M.*: A hazaszeretet iskolája. Hadapródok ünnepe. = Magyar honvéd, 2011. 11. p. 4-7.
373. A Levente intézmény alapelvei. = Haditudósító, 2011. 3. p. 25-28.
374. *Vitári Zsolt*: Hitlerjugend. Pártifjúságból „tökéletes” államifjúság. = Rubicon, 2011. 2. ksz. p. 58-66.
375. *Vitári Zsolt*: Európai összefogás a bolsevizmus ellen. A Hitlerjugend külföldi kapcsolatai a világháború idején. = Századok, 2011. 6. p. 1359-1416.
376. *Vitári Zsolt*: A Hitlerjugend külkapcsolatai 1933 és 1939 között. 2. r. = Múltunk, 2011. 4. p. 183-210.
377. Győr Béla: Az első magyar honvéd sportegyesületek megalakulása, az 1945 előtti honvédsport. = Honvédségi szemle, 2011. 4. p. 51-53.

A katonai nevelés és hagyományápolás története

378. *Győri László*: Magyar katonák, hadvezérek. 25-28. rész. = Magyar honvéd. 2011. 2. p. 20-21., 3. p. 16-17., 4. p. 16-17., 5. p. 14-15. 1-24. r. = uo. 2009. 1-12., 2010. 1-12.
25. Költő és katona - Balassi Bálint. 26. Pálffy Miklós. 27. Az erdélyi fejedelemség. 28. Fejedelem és király, Báthory István, 1571-1586.
379. 1456, 1956. 555. év, 55. év. Nándorfehérvártól a Corvin közig. [Bp.] Zrínyi Média, 2011. 111 p. ill.
380. *Szerdahelyi Péterné*: Szeged visszavételének emlékére. 1686. október 23. = Szeged, 2011. 11. p. 10-13.
381. *Bagi Gábor*: Rákóczi emlékezete. In: „... hazánknak szabadsága helyre álltassék.” A Rákóczi-kiállítás katalógusa a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári béke 300. évfordulója alkalmából. Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2011. március 31 - június 8. Szolnok, Damjanich Múz., 2011. p. 99-104.
382. *Mészáros Kálmán*: Szatmár és Nagymajtény, 1711-2011. = Honismeret, 2011. 4. p. 6-9.
383. *Dobos Gyula*: „Életemet a hazának szentelem.” Kétszáz éve született Perczel Mór. = Honismeret, 2011. 6. p. 9-12.
384. *Kalapis Zoltán*: Kossuth Lajos azt üzenté... A szabadságharc délvideki hősei. = Szeged, 2011. 3. p. 16-27.
385. *Demény-Dittel Lajos*: Adatok Kézdipolyáni Tuzson Jánosról, a „nyergestetői hősről” (1825-1904). Hatvan, [Magánkiad.] 2011. 6 fol.
386. *Schill Tamás*: Az emlékezet helye - Dunapataj 1919. = Honismeret, 2011. 5. p. 27-30.
387. „Hősök voltak mindannyian...” [Elektronikus dok.] Jász-Nagykun-Szolnok megye a nagy háborúban. Szerk. Fülöp Tamás. Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok M. Lvt., 2011. 1 CD-R

388. *Illésfalvi Péter; Kovács Vilmos; Maruzs Roland*: Vitézségért. A Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetettek a második világháborúban. 2. átdolg. bőv. kiad. Szeged, HK Hermanos, 2011. 183 p.
389. *Szakonyi István*: „Én most elmögyök kislányom...” Akik soha nem tértek vissza. [Riporter:] Galambos Sándor. = Magyar honvéd, 2011. 12. p. 51-53.
Kecskeméti hősi halottak kutatása
390. *Tóth Zsolt*: A magyar tábori lelkészek szerepe és kegyeleti tevékenysége 1848/49-ben. = Hadtudományi szemle, 2011. 1. p. 65-70.
391. *Molnár Ferenc*: Az 1848-1849. évi tábori lelkészi szolgálat kérdése a munkácsi görög katolikus püspökségben. In: Szemelvények ötszáz év magyar történelméből. A III. modern kori magyar történeti Phd-konferencia tanulmányai. Szeged, SZTE BTK Történettud. Doktori Isk., 2011. p. 37-49.
392. *Merényi-Metzger Gábor*: Gróf Bercsényi Ferenc Antal halála és síremléke. = Honismeret, 2011. 4. p. 30-31.
393. *Merényi-Metzger Gábor*: Gróf Siskovics József prágai síremléke. = Honismeret, 2011. 5. p. 25-26.
394. *Hermann Róbert*: A pákozdi katonai emlékhely léte, helye és szerepe a honvédelmi tudat (ki)alakításában. = Seregszemle, 2011. 3-4. p. 7-22.
395. *Kovács László*: Petőfi Sándor fehéregyházi sírhelyének legújabb meghatározásáról. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 4. p. 1118-1128.
396. *Matthaeidesz Konrád*: Katonai emlékek Gallipoliban. = Honvédségi szemle, 2011. 5. p. 48-49.
Hadisírok
397. *Stencinger Norbert*: „A látvány oly szörnyűséges, hogy a rémülettől jéggé dermed lelkem.” Temetkezés és sebesültápolás a Doberdón. = Nagy Magyarország, 2011. 3. p. 70-75.
398. Katonaóseink nyomában. Nagyvárad és székesfehérvári katonai emlékek kutatása a Doberdón. [Összeáll. és szerk. Pintér Tamás.] [Közread. a Honvédség és Társadalom Baráti Kör Székesfehérvári Szervezete.] [Székesfehérvár,] Honvédség és Társadalom Baráti Kör Székesfehérvári Szerv., 2011. 60 p. ill.
4. gyalogezred
399. *Szabó Béla*: A hősök temetője. Emlékközzök. = Magyar honvéd, 2011. 11. p. 57-59.
Kaposvár
400. *Tóth Zsolt*: Bukowna (Bukivna) hősei és a m. kir. 49. honvéd gyalogezred. = Honvédségi szemle, 2011. 1. p. 52-58.
401. *Antal Ferenc*: Nagyapáik végső nyughelye. A Tavasz Ébredés áldozatai. = Magyar honvéd, 2011. 7. p. 55-57.
Magyarországon elesett német katonák temetője, Böhönye.
402. *Feith László*: Idegen földben. Magyar hadisírok külföldön. = Magyar honvéd, 2011. 7. p. 52-54.
403. *Feith László*: Törlesztették adósságukat. Kőbe vésvé, bronzba öntve. = Magyar honvéd, 2011. 12. p. 1.
Győr Nádorvárosi temető katonasírijai.
404. *Matthaeidesz Konrád*: Hol sírjaink domborulnak... = Honvédségi szemle, 2011. 4. p. 48-50.
405. *Draveczi-Ury Ádám*: Határtalan gondoskodás. Sírjaik hol domborulnak? = Magyar honvéd, 2011. 12. p. 58-59.
Kegyeleti konferencia a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban.
406. *Horváth Lajos*: Az égbolt lovagja. A „magyar Richtofen” emlékezetére. = Regiment, 2011. 1. p. 47-50.
Kiss József, ittebei
407. *Kiss Balázs*: Emléktábla az első magyarországi katonai repülés tiszteletére. = Katonaújság, 2011. 5. p. 14-18.
Petróczy István, Kaposvár
408. *Feith László*: Diadal Budán - emlékmű Győrben. Kőbe vésvé, bronzba öntve. = Magyar honvéd, 2011. 9. p. 1.
Buda visszavívása, 1686.

409. *Feith László*: Hősi emlékmű a szigeten. Kőbe vésve, bronzba öntve. = Magyar honvéd, 2011. 8. p. 1.
Győr, Radó sziget, 1938.
410. *Fekete Ferenc*: Egy emlékmű végzete. = Katonaújság, 2011. p. 48-51.
IV. Károly király 1. honvéd és népfölkelő gyalogezred, 1938.
411. *Feith László*: A háziezred emlékműve. Kőbe vésve, bronzba öntve. = Magyar honvéd, 2011. 10. p. 1.
Győr, a 19. gyalogezred hősi halottai.
412. *Feith László*: Emlékoszlop a vadászoknak. Kőbe vésve, bronzba öntve. = M. honvéd, 2011. 11. p. 1.
Győr-Révfalu, a K. u. k. 11. vadászszázalaj emlékoszlopa.
413. *Feith László*: A z első halott szobra. Kőbe vésve, bronzba öntve. = Magyar honvéd, 2011. 7. p. 1.
Abádszalók - Kovács Pál, az 1. vh. első magyar katona áldozata.
414. *Tóth István*: A Hősök Emlékköve. = Katonaújság, 2011. 6. p. 20-25.
Budapest, Hősök tere
415. *Görög István*: Barátságépítők. Fehérvári katonaemlékek őrzői. [Riporter:] Kálmánfi Gábor. = Magyar honvéd, 2011. 12. p. 48-50.
416. *Esztergyál Zsófia*: Nem csak a ruha teszi az embert. Két évszázad katonája. = Magyar honvéd, 2011. 11. p. 50-53.
Udovecz György
417. *Tóth György, M.*: Rekvizitumok – közszemlére. Koronaőrök ünnepe. = Magyar honvéd, 2011. 11. p. 10-12.
418. *Bertók Gábor; Polgár Balázs*: A mohácsi csatater és a középkori Földvár falu régészeti kutatása. = Hadtörténelmi közlemények., 2011. 3. p. 919-928.
419. *Négyesi Lajos*: A csataterék néma tanúi. A harctérkutatás kezdete - Little Bighorn. = Regiment, 2011. 4. p. 46-50.
420. *Foard, Glenn*: Bosworth: a puszkapor döntötte el a csatát? Versenyfutás a csatamező feltárá-
sáért. = BBC History, 2011. 6. p. 48-52.
421. *Négyesi Lajos*: Gábor Áron ágyúinak nyomában. A Görgényi-havasokban. = Élet és tudomá-
ny, 2011. 40. p. 1254-1256.
422. *Feith László*: Feltámad a vár. A költő, hadvezér és hadtudós öröksége. = Magyar honvéd, 2011. 9. p. 48-50.
Zrínyi-Újvár
423. *Magó Károly*: Csatarepülő-sorsok. Első orosz-magyar roncskutató expedíció. = Aranysas, 2011. 11. p. 60-65.
424. *Tóth Ferenc*: Egy roncs, amelyet évtizedekig kerülgettek. = Haditechnika, 2011. 1. p. 77-79.
Liberator motor Szigetszentmiklóson.
425. *Tóth Ferenc*: Roncsok a Margit-híd környékén. 5. r. = Haditechnika, 2011. 6. p. 60-63.
1-4. r. = uo. 2010. 1-3., 6. sz.
426. *Margitay-Becht András*: A LAJTA monitor múzeumhájó helyreállítási munkálatai. = Hadi-
technika, 2011. 2. p. 36-42.
427. A Magyar Honvédség Budapesti Nyugállományúak Klubjának története, 1961-2011. [Összeáll.
Kovács Imre, Nagy Gyula.] Bp. MH Budapesti Nyugállományúak Klubja, 2011. 182 p. ill.
428. *Fülöp Tibor Zoltán*: Huszárkonyha. Kalandozás a magyar ízek és a magyar hagyományörzés
világában. Bp. M. Ház, 2011. 324 p. ill. (Magyar Ház könyvek)

A haditechnika története

429. *Kovács Vilmos*: A magyar hadiipar helyzete az Osztrák-Magyar Monarchia integrált hadiiparában. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 95-104.
430. *Gondos László*: Repülőgépgyártás Magyarországon az 1. világháborúban. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 291-297.
431. *Soós Péter*: A Magyar Fegyver- és Gépgyár Rt. 1. világháború alatti tevékenysége. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 195-205.
432. *Lilón, Antonio Domingo*: Magyar katonák a dominikai fegyveriparban (1947-1957). In: Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásából. Pécs, MHTT, 2001. p. 145-158. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
433. *Pöcher, Harald*: The Armament Industry of Japan from the Foundation of Yamato-State (660 BC) to the Present. = Hadtudományi szemle, 2011. 4. p. 19-33.
434. *Tóth Zoltán Henrik*: A késő-középkori magyar új forrásai. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 3. p. 911-918.
435. *Capwel, Tobias*: Kések, török és szuronyok képes enciklopédiája. Szűrő-vágó rövid pengefegyverek a világ minden tájáról több mint 700 látványos illusztrációval. [Ford. Kőrös László.] [Bp.] Kossuth, 2011. 256 p. ill.
436. *Haász Lőrinc István*: Osztrák-magyar szükségzuronyok, 1914-1918. Bp. Szerző, 2011. 72 p.
437. *Soós Péter*: 7,92 mm-es egységes géppuska. = Haditechnika, 2011. 5. p. 65-71.
438. *Becz László*: Egy letűnt kor fegyvere. AGM MP-44 Sturmgewehr. = Kaliber, 2011. 7. p. 48-51.
439. *Pap Péter*: A magyar „Sturmgewehr.” = Haditechnika, 2011. 2. p. 71-75.
440. *Soós Péter*: Nomen est omen? - avagy mennyire „királyok” a Királyok? = Regiment, 2011. 4. p. 51-53.
441. *Németh Balázs*: Augustin vs. Szimonov. Terminális ballisztika. = Kaliber, 2011. 12. p. 22-25.
442. *Németh Balázs*: Feldstützer - a svájci fricska. A svájci szövetségi 1851 M mesterlövészpuska. 1-2. r. = Kaliber, 2011. 10. p. 20-24., 11. p. 38-41.
443. *Szörös Zoltán*: Kalasnyikov magyar módra. Az AK-55-östől az AMD-65-ösig. = Regiment, 2011. 1. p. 62-65.
444. *Hajdú Ferenc*: A K5-ös jelű 45 mm-es gyalogsági páncélromboló fegyver fejlesztésének története. = Haditechnika, 2011. 2. p. 51-53.
Kucher József
445. *Németh Balázs*: Epruvette. Lőporok teljesítménymérése régen. = Kaliber, 2011. 8. p. 38-41.
446. *Tóth Barnabás*: A harcokcsik passzív védelmének fejlődési története 1. = Hadtudományi szemle, 2011. 3. p. 42-55.
447. *Reszegi Zsolt*: Német L. G. (Leichtgeschütz) HSN típusú lövegek és alkalmazásuk. = Haditechnika, 2011. 1. p. 60-65.
448. *Trautmann Balázs*: Az örökifjú. Az M109 önjáró löveg. = Magyar honvéd, 2011. 3. p. 39-41.
449. *Feith László*: Lánctalpas Bofors. 1940 M Nimród. = Magyar honvéd, 2011. 3. p. 46-49.
450. *Fekete Róbert*: A kezdetek. = Katonaújság, 2011. 1. p. 20-23.
35 M Ansaldo kisharcokcsi
451. *Bíró Ádám*: A Junovitz páncélgépkocsi. Magyar páncélos járművek az osztrák-magyar hadseregben. 1-2. r. = Haditechnika, 2011. 4. p. 73-75., 5. p. 62-64.
452. *Bíró Ádám*: Vickers M 29 típusú páncélgépkocsi a Rendőr-Újonciskola (RUIJK) használatában. 1-2. r. = Haditechnika, 2011. 2. p. 61-64., 3. p. 69-72.
453. *Schmidt László*: A német hadsereg négykerekes páncélfelderítői a második világháborúban. = Haditechnika, 2011. 4. p. 66-69.
454. *Sárhidai Gyula*: 70 éves a 38/42 M Botond terepjáró rajkocsi. = Haditechnika, 2011. 4. p. 41-44.
455. *Hajdú Ferenc*: Parancsnoki gépkocsifejlesztés Csepel-130-as alvázon. = Haditechnika, 2011. 1. p. 75-76.
456. *Haris Lajos; Haris Ottó*: A Csepel 250 teherautó kialakulása. = Haditechnika, 2011. 6. p. 67-69.
457. *Schmidt László*: A Honvédség KV-40 Hofherr vontatója. = Haditechnika, 2011. 6. p. 56-59.

458. *Blasi, Walter*: Soldat auf zwei Rädern. Die Motorräder des Bundesheeres der Ersten Republik, 1920-1938. Wien, Verl. Militaria, 2011. 307 p. ill.
Das Motorradwesen in der k. u. k. Armee, 1903-1918. p. 14-31.
459. *Wolmar, Christian*: Sínre tett háború. Ford. Szalai Éva. = BBC History, 2011. 2. p. 36-42.
A vasút szerepe a háborúban.
460. *Hatala András*: A 43 M LÓTAK oldal elleni akna. = Haditechnika, 2011. 3. p. 51-52.
461. *Hatala András*: Misnay József hmtk. alezredes munkássága a 2. világháború alatt. A harcokcsielhárító aknáknak fejlesztése. 1-2. r. = Haditechnika, 2011. 5. p. 2-5., 6. p. 2-5.
462. *Kelemen Ferenc*: Az 1909 M osztrák-magyar fenékgyújtó. = Haditechnika, 2011. 3. p. 46-48.
463. *Maiolo, Joe*: Hitler titkos fegyverei. Ford. Boris János. = BBC History, 2011. 9. p. 34-37.
464. *Litván Dániel*: Német csodavárás. = BBC History, 2011. 9. p. 31-33.
Haditechnikai fejlesztések.
465. *Mania, Hubert*: Láncreakció. Az atombomba története. [Ford. Béresi Ákos.] Bp. Scolar, 2011. 317 p.
466. *Heimer György*: Elveszett atombombák. = BBC History, 2011. 5. p. 82-83.
467. *Szabó Miklós, M.*: A KRUG légvédelmi rakétarendszer. = Haditechnika, 2011. 5. p. 33-37.
468. *Atkári Győző*: A MANPADS-képesség múltja, jelene és lehetséges perspektívái. = Honvédségi szemle, 2011. 5. p. 44-46.
Igla légvédelmi rakétarendszer, Strela légvédelmi rakéta, 1944-1991
469. *Bán Attila*: A magyar királyi Honvédség ellátása optikai eszközökkel az első világháború előtt és alatt. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 207-213.
470. *Balás B. Dénes*: A központi hatalmak hadseregének korszerű kisorradó-állomása az I. világháború végén. 1-2. r. = Haditechnika, 2011. 2. p. 15-18., 3. p. 2-4.
471. *Hajdú Ferenc*: Az első magyar, aki rádiólokátort látott? In memoriam Dr. Jáky József. = Élet és tudomány, 2011. 24. p. 746-748.
472. *Németh István*: Enigma. A rejtjelfejtők csendes harca. = Rubicon, 2011. 6. p. 60-64.
473. *Krámlí Mihály*: Az Osztrák-Magyar Monarchia majdnem-dreadnoughtjai: a RADETKY-osztály. In: Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig.” Bp. L'Harmattan, 2011. p. 54-61.
474. *Klein, Herbert*: Der Donaumonitor S.M.S. LEITHA. = Pallasch, 39. 2011. p. 93-98.
475. *Bánsági Andor*: Kereskedelmi tengeralattjárók alkalmazása az első világháborúban. = Haditechnika, 2011. 1. p. 66-68.
476. *Horváth Zoltán*: T-hajók, a második világháború német torpedónaszádjai. = Haditechnika, 2011. 6. p. 64-66.
477. *Schmidt László*: U 480, az első „lopakodó” tengeralattjáró. = Haditechnika, 2011. 1. p. 71-74.
478. *Horváth Zoltán*: Hitler „okos” bombái. Távirányított hajógyilkosok. = Aranysas, 2011. 11. p. 44-49.
Fritz X sikló bomba
479. *Szirmai Gábor*: Központi motoros, óriás repülőgépek az első világháborúban. 1-2. r. = Haditechnika, 2011. 4. p. 61-65., 5. p. 72-75.
480. *Punka György*: Az olasz Villám. A Macchi C.200-as „Saetta”. = Aero magazin, 2011. 7. p. 56-59.
481. *Punka György*: Az olasz „mennydörgés.” Macchi C. 202 Folgore. = Aero magazin, 2011. 8. p. 56-59.
482. *Horváth Zoltán*: A felhőtáncos. A North American F-86-os Sabre. = Aranysas, 2011. 5. p. 62-67.
483. *Horváth Zoltán*: A királyi flotta sárkánya. A Wyvern vadászbombázó. = Aranysas, 2011. 4. p. 58-63.
484. *Horváth Zoltán*: A „pilótafaló.” A Vought F7F Cutlass története. = Aranysas, 2011. 9. p. 44-49.
485. *Horváth Zoltán*: A svéd „repülő hordó.” A Saab J 29-es Tunnan. = Aranysas, 2011. 10. p. 44-49.

486. *Czirók Zoltán*: A Fokker D.VI-os vadászgép Magyarországon. = Haditechnika, 2011. 5. p. 58-61.
487. *Horváth Zoltán*: Félresikerült kistesók. A Vickers Supermarine sugárhajtású. = Aranysas, 2011. 2. p. 58-63.
488. *Horváth Zoltán*: Halászsas fékhoroggal. A Hawker Sea Hawk. = Aranysas, 2011. 11. p. 66-71.
489. *Horváth Zoltán*: Az átváltozóművész. A North American Fury. = Aranysas, 2011. 3. p. 62-67.
490. *Höfling, Rudolf*: MiG Flugzeuge seit 1939. Stuttgart, Motorbuch-Verl., 2011. 127 p. (Typenkompass)
491. *Baranyai László*: 50 éve a hanghatár felett. A MiG-19 magyarországi szereplése. = Haditechnika, 2011. 2. p. 54-55.
492. *Zord Gábor László*: Elvesztegetett álmok. Kivonták a MiG-29-eseket a Magyar Honvédség kötelékéből. = Aero magazin, 2011. 2. p. 30-32.
493. *Kővári László*: 60 év - 626 repülőgép. Véget ért a MiG-korszak Magyarországon. 1-2. r. = Aranysas, 2011. 7. p. 18-21., 8. p. 58-62.
2. rész: A MiG-korszak Magyarországon
494. *Horváth Zoltán*: Az elfelejtett harcos. A B-47-es Stratojet. = Aranysas, 2011. 7. p. 60-65.
495. *Horváth Zoltán*: Mennydörgő vasmadarak. A Republic első sugárhajtású. = Aranysas, 2011. 1. p. 64-69.
496. *Horváth Zoltán*: Nehézsúlyú skorpió. A Northrop hidegháborús harcosa. = Aranysas, 2011. 8. p. 44-49.
F-89 Scorpion
497. *Horváth Zoltán*: Párducok és pumák. A flotta Grumman nagymacskaí. = Aranysas, 2011. 6. p. 64-69.
498. *Horváth Zoltán*: A francia forgósél. A Dassault M.D450 Ouragan. = Aranysas, 2011. 12. p. 44-49.
499. *Kővári László*: Születésnap. Öt éve érkeztek a magyar Gripenek! = Aranysas, 2011. 5. p. 32-35.
500. *Barna Péter*: A lövésztoronnyal felszerelt vadász, a Boulton Paul Defiant. 1-2. r. = Haditechnika, 2011. 1. p. 25-27., 2. p. 11-14.
501. *Zsig Zoltán*: Obsitos elfogó vadász. A Tornado F3-as története. = Aranysas, 2011. 7. p. 22-25.
502. *Bera Bálint*: Szélvész Franciaország felett. Marcel Dassault első „szupergépe.” = Haditechnika, 2011. 4. p. 20-25.
503. *Punka György*: A Gloster Gladiátor. = Aero magazine, 2011. 3. p. 56-59.
504. *Punka György*: A Bristol Blenheim Mk. I. = Aero magazin, 2011. 9. p. 56-59.
505. *Punka György*: A Bristol Blenheim IV-es. = Aero magazin, 2011. 12. p. 70-71.
506. *Punka György*: A Caproni Ca-135-ös. = Aero magazin, 2011. 12. p. 74-77.
507. *Vermes Gábor*: Az F-14 Tomcat az iráni légierőben. 1-3. r. = Haditechnika, 2011. 1. p. 15-20., 2. p. 6-10., 3. p. 22-28.
508. *Kováts Lajos*: A Weiss Manfred W. M. 21 „Sólyom” repülőgép története. Bp. Szerző, 2011. 184 p. ill.
509. *Kenyeres Dénes*: L-29 Delfin típusú kiképző- és felderítő-repülőgépek a magyar Néphadseregben 1964-1984 között. Kecskemét, Magánkiadás (Kenyeres Dénes), 2011. 246 p.
510. *Kenyeres Dénes*: L-29 Delfin típusú felderítő- és kiképzőgépek alkalmazása a Magyar Néphadseregben. 4-7. r. = Haditechnika, 2011. 1. p. 49-54., 4. p. 36-40., 5. p. 54-57., 6. p. 43-47. 1-3. r. = uo. 2010. 4-6. sz.
511. *Baranyai László*: Az L-39 ZO szerepe a magyar légierőben. = Haditechnika, 2011. 6. p. 48-51.
512. *Zsák Ferenc*: Anyléghajók és Zvenók. = Aero magazin, 2011. 11. p. 60-63.
513. *Hajdú Péter*: A Brandenburg W.29 vízi repülőgép magyarországi alkalmazása. 1-2. r. = Haditechnika, 2011. 3. p. 18-21., 4. p. 47-50.
1919
514. *Zsig Zoltán*. A franciák igáslova. Kiöregedő Transallok. = Aranysas, 2011. 3. p. 30-32.
C-160
515. *Zsig Zoltán*: A Chinook fél évszázada. A tandemrotor megdicsőülése. = Aranysas, 2011. 12. p. 50-53.

516. *Trautmann Balázs*: A mindenes. Forgószárnyas égi igásló. = Magyar honvéd, 2011. 10. p. 38-41.
Mi-8, Mi-17
517. *Magó Károly*: Túl a hetedik X-en. A szolnoki repülőtér története. 1-3. r. = Aranysas, 2011. 1. p. 70-73., 2. p. 70-73., 3. p. 50-53.
518. *Horti Gábor*: Diocletianus mélységi védelme és a rípa Sarmatica Valeria és Pannonia II provinciákban. = Belvedere meridionale, 2011. 3. p. 106-112.
519. *Szabó Máté*: Egy birodalom végvidékén - római őrtornyok Dacia keleti határán. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 6. p. 8-10.
520. *Bernáth Péter*: Die Geschichte des Csórsz-Grabens. = Hadtudományi szemle, 2011. 2. p. 126-130.
521. *Dénes József*: Várak és erődítmények a középkori Magyarországon. = Rubicon, 2011. 1. p. 36-41.
522. *Csermely József*: A Szendrő közelében épített magyar erődök szerepe Hunyadi Mátyás török-ellenes védelmi rendszerében. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 3. p. 845-863.
523. *Kovács Klára, P.*: A szatmári vár alaprajzának lehetséges előképei és hatása a Kárpát-medence kora újkori várépítészetére. In: Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690-1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére. Marosvásárhely, Kolozsvár, Maros M. Múzeum, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2011. p. [41]-55.
524. *Kovács Klára, P.*: Adatok a brassói fellegrvár építéstörténetéhez. In: Liber discipulorum. Tanulmányok Kovács András 65. születésnapjára. Cluj-Napoca, Erdélyi Múzeum Egyesület, Entz G. Művelődéstörténeti Alapítvány, 2011. p. 97-113.
525. *Oross András*: Régi várak új szerepkörben a 17. század végén. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 4. p. 8-11.
526. *Winkler Gusztáv*: Vauban tervezési periódusai a terepi kutatások tükrében. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 5. p. 8-10.
527. *Papp Júlia*: Adatok Goró Lajos itáliai régészeti kutatásaihoz és erdélyi hadmérnöki tevékenységéhez. In: Stílusok, művek, mesterek. Erdély művészete 1690-1848 között. Tanulmányok B. Nagy Margit emlékére. Marosvásárhely, Kolozsvár, Maros M. Múzeum, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2011. p. [235]-248.
528. *Nováki Gyula; Tolnai Gergely*: Napóleon-kori sáncerődök Ács és Nagyigmánd térségében. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 4. p. 12-15.
529. *Rolf, Rudi*: Festungsbauten der Monarchie. Die k. k. und k. u. k. Befestigungen von Napoleon bis Petit Trianon. Eine typologische Studie. Middelburg, PRAK, 2011. 336 p. ill.
530. *Błoński Jacek*: Przemysł. Twierdza niezdobyta. Winiary, Projekt Plus, 2011. 327 p.
531. *Karnas, Grzegorz*: Twierdza Przemysł = The Przemysł Fortress = Die Festung Przemysł. Przemysł, Urząd Miejski w Przemysłu, 2011. [100] p.
Fényképek
532. *Berta Csaba*: Az Árpád-vonal. Az „ezeréves” magyar határvédelmi rendszer kiépítése és védésének kárpátaljai szakasza 1938-1945. = Haditudósítók, 2011. 1. p. 16-29.
533. *Pataky Iván*: Gondolatok az Árpád-vonalról. 2. r. = Honvéd altiszti folyóirat, 2011. 1. p. 20-21. 1. r. = uo. 2010. 6.
534. *Matthaeidesz Konrád*: Császári látogtások - avagy az atombunker múltja és jelene. = Honvédségi szemle, 2011. 6. p. 59-60.
Császár
535. *Hajdú Ferenc*: 90 éve alapították a Magyar Királyi Honvéd Haditechnikai Intézetet. = Haditechnika, 2011. 1. p. 2-9.

A katonai jog és a háborús bűnök története

536. *Kelemen Miklós*: Hadkiegészítés és hadsereg-utánpótlás a késő Római Birodalomban - jogtörténeti források tükrében. = Jogtörténeti szemle, 2011. 3. p. 17-28.
537. *Horváth Richárd*: Várépítés engedélyezése a középkori Magyarországon. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 5. p. 4-7.
538. *Tóth György, M.*: Szent kötelesség. A törvény nevében. = Magyar honvéd, 2011. 8. p. 4-7. A honvédelmet szabályozó törvények története.
539. *Csiha Gábor*: A szolgálati viszonyt és a rendfokozatot érintő mellékbüntetések Magyarországon a XIX-XXI. században. In: A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Társ., 2011. p. 13-26. (Rendvédelem-történeti füzetek, 23.)
540. *Nánási László*: Az I. világháború hatása és következményei a magyar igazságügyi impériumra. = Jogtörténeti szemle, 2011. 1. p. 27-42.
541. *Kovács Ferenc*: Szövetséges hadseregek ellenséges fellépése a magyar királyi 2. honvéd hadsereg katonáival szemben, a jelentések és visszaemlékezések tükrében (1943. január). = Katonaújság, 2011. 1. p. 14-19.
542. *Teleki Géza; Radnóczy Antal*: A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások. = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2011. 1. p. 42-54.
543. *Zétényi Zsolt*: A Magyar Királyi Csendőrség és a csendőrök jogállása 1945-ben és azután. Egy elfelejtett szervezet és jelmondat: „Híven, becsülettel, vitézül!” In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., [2011.] p. 153-165. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
544. *Marusza Zoltán*: Ausztria hadianyag-szállításai az NSZK részére. A semlegesség és az államszerződés egy speciális szempontból. = Jogtörténeti szemle, 2001. 1. p. 47-52.
545. *Nicholson, Helen J.*: Elhallgatott kirakatper. Templomosok a bírák előtt. Ford. Litván Dániel. = BBC History, 2011. 2. p. 22-27.
546. *Litván Dániel*: Lovagrend a máglyán. = BBC History, 2011. 2. p. 28-32. Templomos lovagok
547. *Pritz Pál*: Népbírósági perek a horthysta politikai elittel szemben. = Rubicon, 2011. 7. p. 26-37.
548. *Kaló József*: Szombathelyi Ferenc vezérezredes önéletrajza és védőbeszédének vázlata 1946-ból. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 594-629.
549. *Hrisztoforov, Vasilij; Varga Éva Mária*: Werth Henrik vezérkari főnök vallomása szovjet fogságban. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonica, 2011. p. 187-212. (Ruszisztikai könyvek) Mell. Werth Henrik, a magyar hadsereg vezérezredesének kihallgatási jegyzőkönyvei; Paulus vezértábornagy kihallgatási jegyzőkönyve.
550. *Szabó Péter*: Jány Gusztáv. = Rubicon, 2011. 7. p. 46-51.
551. *Markó György*: Csendőr tisztnek a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnökének bírósága előtt. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., [2011.] p. 73-79. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
552. *Kovács Tamás*: Nyilasok a népbíróság előtt. = Rubicon, 2011. 7. p. 38-45.
553. *Fiziker Róbert*: Szálasi népbírósági pere és kivégzése. Hatvanöt éve történt. = Élet és tudomány, 2011. 47. p. 1484-1486.
554. *Ungváry Krisztián*: Az MHBK szürke eminenciása: Zákó András és az ellene folytatott állambiztonsági eljárások. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” (Romsics Ignác). Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, EKf Líceum, 2011. p. 483-498.
555. *Csapody Tamás*: Bori munkaszolgálatosok. Fejezetek a bori munkaszolgálat történetéből. Bp. Vince K., 2011. 647 p., [16] t. ill.

556. *Tatár Imre*: Emlékezés a bánhidai munkatáborra, 1940-1944. In: Férfiportrék a XX. századból. Tatabánya, Tatabánya M. Jogú Város Lvt., 2011. p. 107-162. (Tatabányai levéltári füzetek, 13.)
Zsidó munkaszolgálatos emlékei.
557. *Horváth Endre*: Mennyit ér a Hágai Egyezmény? Tömeggyilkosság Malmegy mellett. 5-10. r. = Haditudósító, 2011. 1. p. 42-45., 2. p. 39-41., 3. p. 41-44., 4. p. 46-48., 5. p. 47-50., 6. p. 48-51.
1-5. r. = uo. 2009. 6., 2010. 3-6.
558. *Dûkov, Aleksandr*: A háború kezdete és a holokauszt Baltikumban és Ukrajnában - a felelősség kérdéséről. Ford. Iván Ildikó. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonicana, 2011. p. 153-162. (Ruszsztikai könyvek)
559. *Szita Szabolcs*: Zsidók deportálása Magyarországról 1941 nyarán a Szovjetunió megszállt területeire. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonicana, 2011. p. 173-186. (Ruszsztikai könyvek)
560. *Forró János*: A Magyar Királyi Csendőrség és a fejér vármegyei zsidó deportálás. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., [2011.] p. 23-31. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
561. *Evans, Suzanne E.*: Elfelejtett bűnök. A holokauszt és a fogyatékossgal élő emberek. [Ford. Vándor Judit.] Bp. ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, ELTE Eötvös K., 2011. 112 p. ill. (Fogyatékossg és társadalom kiskönyvtár, 1.)
562. *Kirády Attila*: Emberkísérletek. 5. kiad. Pécs, Alexandra, 2011. 279 p. ill.
563. *Mackiewicz, József*: A katyni tömeggyilkosság. Ez a könyv volt az első. [Ford. Pálfalvi Lajos.] Máriabesnyő, Attraktor, 2011. 278, [2] p. ill. (Vita Sarmatica, 10.)
Eredeti cím: Sprawa mordu katynskiego.
564. *Schmidt Mária*: Merénylet a lengyel nemzet ellen. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 169-172.
Katýn
565. *Przewoźnik, Andrzej*: A katyni bűntett az európai tudatban. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 173-177.
566. *Applebaum, Anne*: Katýn és a Nyugat. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 178-183.
567. *Gurianow, Aleksander*: Oroszország és Katýn. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 184-191.
568. *Kapronczay Károly*: Orsós Ferenc és a katyni sírfeltárás. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 192-202.
569. *Kovács István*: Katýn 2008-ból - egy tragikus eseménysor tavasza és évtizedeken át egymásra fűzött hazugságok láncolata. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 203-212.
570. *Hermann Róbert*: Állami terror vagy megtorlás? = Rubicon, 2011. 9-10. p. 72-79.
571. *Merényi-Metzger Gábor*: Csernus Emánuel halála. = Gömörország, 2011. 2. p. 49.
572. *Salamon Konrád*: Proletárdiktatúra és a terror. = Rubicon, 2011. 2. p. 16-23.
573. *Konok Péter*: Két terror Magyarországon, 1919-1920. = Rubicon, 2011. 2. p. 42-55.
574. *Cseh Géza*: A román megszállás áldozatai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében. = Rubicon, 2011. 5. 50-51.
575. *Rayfield, Donald*: Sztálin és hóhérai. A zsarnok, és akik neki gyilkoltak. [Ford. Makovecz Benjamin.] [A versbetéteket ford. Lázár Júlia.] Bp. Park, 2011. 615 p. ill.
576. *Andreescu, Gabriel*: A történelem újraértelmezése és az utólagos igazolás tudománya. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 153-162.
A kommunizmus bűneinek tisztázatlansága.
577. *Sajti Enikő, A.*: Az újvidéki razzia elő- és utótörténete. Délvidék, 1941-1944. = História, 2011. 9-10. p. 29-34.

578. *Pál Tibor*: Bácska 1941 és 1945 között. Adatok az áldozatokról. = *História*, 2011. 9-10. p. 35-37.
579. *Horváth M. Orbán*: Eltévett hősök téves csatatéren. Kabol gyászos története. Szeged, Délvidéki Mártírium 1944-45 Alapítvány, 2011. 113 p. ill.
580. *Csorba Béla*: Szétszórt csontjaink. Cikkek, tanulmányok 1944-45-ről. Temerin, Csorba B., 2011. 90 p.
581. *Várdy Béla; Várdy Huszár Ágnes*: Magyarok a Gulag rabszolgatáboraiiban. = *Rubicon*, 2011. 12. p. 4-13.
582. Gyömrői rabok a Gulágon, 1945-1947. [Szerk. Rakó József.] [Gyömrő.] Id. Pál M. Hagymányórzó és Műv. Kör, 2011. 20 p. ill.
583. *Cseh Géza*: Málénkij robot. A fegyverneki svábok elhurcolása. = *Rubicon*, 2011. 5. p. 66-67.
584. *Kéri Edit*: Kik lóttek a Kossuth téren '56-ban? 4. jav. kiad. [Bp.] Magyarok Világszövetsége, 2011. 217 p.
585. *Tófalvi Zoltán*: A Magyarországon kivégzett 1956-os erdélyi mártírok. = *Valóság*, 2011. 5. p. 99-105.
586. A Szovjetunió gazdasági kifosztása dokumentumokban elbeszélve, 1941-1944. Bp. Russica Pannonicana, 2011. 462 p. ill. (Ruszisztikai könyvek, 34.)
587. *Kapornaki Anikó*: Műgyűjtő katonák. = *BBC History*, 2011. 5. p. 64-68. Hadizsákmány

Veszteségek, a hadifogság története

588. *Gorgolini, Luca*: I dannati dell'Asinara. L'odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale. Pref. di Paolo Sorcinelli. [Torino,] UTET, 2011. XXV, 154 p., [8] t. ill. (UTET Libreria)
589. *Nagy Miklós Mihály*: Halálmenet Albániában. Osztrák-magyar hadifoglyok kálváriája, 1915. = *Nagy Magyarország*, 2011. 1. p. 72-79.
590. *Dobos Erzsébet*: Hadifogság, kényszermunka. Dokumentumok és visszaemlékezések a II. világháború során elhurcolt magyar állampolgárokról. Bp. Szerző, 2011. 263 p. ill.
591. *Gál Vilmos*: Evakuáció mérnöki pontossággal. Salamon-Rác Tamás hősiessége, avagy lengyel katonák csodás kimenekítése. = *Múlt-kor*, 2011. nyár. p. 82-85.
592. *Csorba Béla*: Németek és magyarok a járeki haláltáborban, 1944-1946. = *História*, 2011. 9-10. p. 60-61.
593. *Bognár Zoltán [Zalán]*: Hadifogolytáborok Északkelet-Magyarországon. = *Szülőföldünk*, 35. 2011. p. 150-155.
594. *Fábián Pál*: Él az ember jégben, fagyban. Egy hadifogságba hurcolt magyar mérnök visszaemlékezései. Bp. Sámson Építész-Statikai Kft., 2011. 59 p. ill. Szibéria
595. *Józsa László; Pintér Ernő*: „...drótok közé zárva” A ménfőcsanaki levették belgiumi hadifogságban és szénbányában, 1944-1947. [Győr-Ménfőcsanak,] [s. n.] 2011. 147, [3] p. ill.
596. *Czacu, Ioana*: A Második Román Önkéntes Hadtest és a román hadifoglyok hazaszállítása Oroszországból. Angolból ford. és szerk. Seres Attila. = *Limes*, 2011. 2. p. 115-127.
597. *Varga Csaba Béla*: A sárga pokol rabjai. Halálvasút a Kwai folyó partján. = *Regiment*, 2011. 2. p. 47-51. Japán hadifogság
598. *Horváth Zoltán*: Szökevényakadémia. Colditz, a szökésbiztosnak hitt várbörtön, = *Regiment*, 2011. 2. p. 8-13.
599. *Horváth Zoltán*: Az elrabolt hidroplán. Gépeltérítés a Földközi-tenger felett. = *Aranysas*, 2011. 6. p. 44-49. Brit hadifoglyok szabadulása, 1942.
600. *Váradi István, T.*: A Jericho hadművelet. A kőfalak leomlanak... = *Regiment*, 2011. 2. p. 52-55. Francia ellenállók kiszabadítása az amiens-i börtönből, 1944.

601. *Stark Tamás*: Magyarország második világháborús embervesztesége. = Rubicon, 2011. 9-10. p. 96-102.
602. *Földesi Ferenc*: A fegyveres összeütközések áldozatai és azonosításuk. = Honvédségi szemle, 2011. 3. p. 53-57.
603. *Csukás Ferenc*: Vitéz nagybányai Horthy István emlékezete - avagy a kormányzóhelyettes tragédiája. = Katonaújság, 2011. 4. p. 44-49.
604. *Magó Károly*: Két akta ismét lezárult. Eltűnt helyett hősi halott. = Aranysas, 2011. 9. p. 50-54.
Horváth György, Varga László pilóták.
605. *Marcsa Dávid*: A hazáért 110 gyönki honvéd hősi halált halt. [Gyöng.,] Magánkiadás [Marcsa Dávid], 2011. 96 p. ill.
606. *Kolozsvári Sándor*: Budapesttől Aleppóig. In memoriam Halász András. = Honvédségi szemle, 2011. 3. p. 59.
Halász András mk. alez. 1927-1976
607. *Szabó Béla*: Behívó az égi zászlóaljba. Eltávozott egy legenda. = Magyar honvéd, 2011. 9. p. 54-55.
Bakó István ejtőernyős, 1920-2011.
608. *Gáll Gábor*: Elment az utolsó túlélő. Emlékezés vitéz Bakó Istvánra. = Katonaújság, 2011. 5. p. 30-34.
609. *Váradai Natália*: Deportálások Magyarországról a Szovjetunióba 1956-ban. In: „A néppel tűzön-vízen át!” - nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrségről, 2011. Bp. 1956 NHT, 2011. p. 78-92.
610. *Lénárt András*: 1956 emigrációs vesztesége. Az 1956-os magyarországi elvándorlásról. = Rubicon, 2011. 9-10. p. 103-107.
611. *Zsig Zoltán*: A tévedések ára. Amiről inkább nem beszélnének. = Aranysas, 2011. 12. p. 32-35.
Polgári áldozatok Afganisztánban, 2001-2009.
612. *Zsig Zoltán*: Felvirradt az új hajnal. A mérleg egyik serpenyője: 4 835 szövetséges koporsó. = Regiment, 2011. 4. p. 32-35.
Iraki háború
613. *Tóth Gergely Mátyás; Zsigmond Gábor*: Két magyar gőzös elkobzása az orosz-japán háború idején. = Aetas, 2011. 1. p. 78-92.

Helytörténet, vártörténet

614. *Sólyom Sándor*: Ajnácskő vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 3. p. 29-31.
615. *Karczag Ákos; Szabó Tibor*: Hol állt hajdan Almás vára? = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 3. p. 7-9.
616. *Hegyi Klára*: Török uralom Bácsországban. = Bácsország, 2011. 2. p. 2-5.
617. *Dénes József*: Borostyánkő-vár a történelmi nyugati határon. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 5. p. 22-24.
618. *Nagy Sándor*: Vörös megtorlás a fehér Budán. = Rubicon, 2011. 2. p. 39-41.
619. *Kósa Pál*: Éleskő vára a Kis-Kárpátokban. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 4. p. 36-39.
620. *Szabó Tibor*: Fetiszlám - egy török erődítmény a Vaskapunál. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 6. p. 22-24.
621. *Szabó Tibor*: Fogaras vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 5. p. 28.
622. *Bokodi-Oláh Gergely*: Fonyód, 1956. Fonyód, Fonyód V. Önkorm., 2011. 109 p.
623. *Karczag Ákos*: Földvár és a Német Lovagrend. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 1. p. 25.
624. *Csorba Csaba*: Esterházyak kincsestára: Fraknó vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 1. p. 14-17.
625. *Kósa Pál*: Őszi túra Gímes várához. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 6. p. 38-41.

626. *Valuch Tibor*: Az 1956-os forradalom résztvevői - a Hajdú-Bihar megyei példa. In: „A néppel tűzön-vízen át!” - nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2011. Bp. 1956 NHT, 2011. p. 45-59.
627. *Csabai Dolores*: 1066: Hastings és Pevensey. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 3. p. 40-43.
628. *Molnár László*: Kanizsa, a láthatatlan erősség. 1-2. r. = Élet és tudomány, 2011. 32. p. 1008-1010., 35. p. 1107-1109.
1. r. Végvár a nádifarkas vidékén. 2. r. A félholdtól az enyészetig.
629. *Pusztai Tamás*: A keleméri Mohosvár. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 6. p. 4-7.
630. *Karczag Ákos*: Késmárk a Rákóczi-szabadságharc idején. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 4. p. 32-35.
631. *Germuska Pál*: Nemzetőrök Komárom megyében 1956-ban. In: „A néppel tűzön-vízen át!” - nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2011. Bp. 1956 NHT, 2011. p. 26-36.
632. *Neumann Tibor*: Korlátló vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 5. p. 14-17.
633. *Dukrét Géza*: Körösszeg vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 4. p. 23-24.
634. *Bagi Gábor*: A Közép-Tiszavidék a Rákóczi-szabadságharc idején. In: „... hazánknak szabadsága helyre állíttassék.” A Rákóczi-kiállítás katalógusa a Rákóczi-szabadságharc és a szatmári béke 300. évfordulója alkalmából, Damjanich János Múzeum, Szolnok, 2011. március 31 - június 8. Szolnok, Damjanich Múz., 2011. p. 13-40.
635. *Karczag Ákos*: Lőcse ostroma 1709-1710-ben. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 5. p. 32-35.
636. *Hancz Erika*: A szíriai Margat vára és környéke az oszmán korban (1516-1918). = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 3. p. 14-16.
637. *Szabó Tibor*: Mehádia várai. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 1. p. 6-9.
638. *Karczag Ákos*: Kuruc világ Nagyenyeden. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 6. p. 18-21.
639. *Pásztai László*: Nedec várának vitéz védelme 1848 őszén. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 6. p. 29-31.
640. *Tyekvicska Árpád*: Az 1956-os események Nógrád megyében, különös tekintettel a nemzetőrsegre. In: „A néppel tűzön-vízen át!” - nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2011. Bp. 1956 NHT, 2011. p. 60-77.
641. *Kosztai István*: Ki ment, kit vittek 1916 őszén az orbai járásból. In: Acta siculica. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemz. Múz., 2011. p. 339-348.
642. *Marosi Tibor József*: Ellenforradalom Pakson és Tolnán 1919-ben. Paks, Pákolitz Vár. Kvt., 2011. 70 p. (Hiador könyvek)
643. A várost meg kell menteni! Tanulmányok Pápa szovjet megszállásának történetéből. Szerk. Huszár János. Pápa, Jókai M. Vár. Kvt., 2011. 63 p. (Jókai füzetek, 7.)
644. *Hinkel Szilvia*: Egy erőd messze földről - Rohtas. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 5. p. 43-45.
645. *Szibler Gábor*: A Nádasdyak és Sárvár. Másfél évszázad országos szerepükben. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 2. p. 32-35.
646. *Szabó Tibor*: Saskő vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 2. p. 25-26.
647. *Nagy Szabolcs*: Az 1916-os román megszállás egy sepsiszentgyörgyi patikus szemével. In: Acta siculica. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemz. Múz., 2011. p. 307-338.
648. *Tóth Gyula*: Napóleon katonái Sümegen és környékén. [Gógánfa.] Tóth Gy., 2011. 82 p. ill.
649. *Benke Levente*: Szárazajta. 2. bőv. kiad. Barót, Tortoma, 2011. 547, [2] p. ill.
650. Forró János: A székesfehérvári csendőr kerület küzdelme Fejér vármegye közbiztonságáért 1884-1945. In: Csendőrség Ausztria-Magyarországon, illetve Ausztriában és Magyarországon 1849-2005. Bp. Szemere Bertalan M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., [2011.] p. 32-72. (Rendvédelem-történeti füzetek, 24.)
651. *Csorba Csaba*: Szelindek. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 2. p. 28.
652. *Szatánék József*: Szluin (Slunj) vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 3. p. 25-26.
653. *Szentesi Zöldi László*: Vörösteror Szolnokon, 1919. május 3-4. Bp. Kárpátia Stúdió, 2011. 119 p. ill. (Nagy Magyarország könyvek, 6.)
654. *Cseh Géza*: Vörös- és fehérterror Szolnokon. = Rubicon, 2011. 2. p. 32-35.

655. *Ferenczy Sándor József*: Tiba vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 6. p. 32-33.
 656. *Kerepeszki Róbert*: Vörösterror a Tiszántúlon. = Rubicon, 2011. 2. p. 24-31.
 657. *Bordi Zsigmond Lóránd*: A torjai Bálványos-vár. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 2. p. 19-21.
 658. *Somfai Balázs*: Amit a hatalom tudni vélt Veszprém megye ötvenhatjáról. Az 1959-es ösz-szefoglaló rendőri jelentés megállapításai a megye városaiban működött nemzetőrökről. In: „A néppel tűzön-vízen át!” - nemzetőrjelvény. Tudományos konferencia a nemzetőrsegről, 2011. Bp. 1956 NHT, 2011. p. 37-44.
 659. *Ferenczy Sándor József*: Vinna vára. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 3. p. 20-23.
 660. *Szabó Tibor*: Zengg várai. = Várak, kastélyok, templomok, 2011. 4. p. 25-26.
 661. *Recskó Szabolcs*: Zenta megyei város katonai parancsnoksága 1941. április-augusztusában. = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2011. 2. p. 143-159.
 662. *Domokos György*: Újabb adatok Zrínyi-Újvár építésének és pusztulásának történetéhez. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 3. p. 741-773.

Életrajzok, visszaemlékezések

663. Bácskai katonacsaládok története. Bp. Szerző, 2011. 467 p. ill.
 664. Igazságot '56-nak! Emlékörző hitvallások. 1-3. köt. Bp. Szt. László Király Alapítvány, 2011. 3 db (517, 506, 502 p.) ill.
 Interjúkötet
 665. Ősök emlékezete. = Katonaújság, 2011. 2. p. 48-51., 6. p. 52-53.
 Magyar László, Ruszty (Rusz) Miklós
 666. Hőseink. = Katonaújság, 2011. 1. p. 52., 3. p. 52., 6. p. 34-39
 Kásztory Antal, Rákosi Lajos, Horthy Miklós sorhajókapitány haditette
 667. *Ajtay János*: „Így láttam, így éreztem.” -- (1896-1985) első világháborús naplója. [Közread.] Mihály János. In: Areopolisz. Székelyudvarhely, Hargita M. Hagyományőrzési Forrásközp., Areopolisz Egyes., 2011. p. 150-198.
 668. *Sikora László*: Karl Auer SS-Sturmbannführer (1916-1997). = Haditudósító, 2011. 4. p. 38-39.
 669. *Bakos Gyula*: Diszel, Nyezsín, Brjanszk és vissza. -- rohamutász szakaszvezető a második világháborúban. Tapolca, Szerző, 2011. 56 p. ill.
 670. *Szabó Pál Csaba*: „A 48-as tábor tárogotása” - Bartha Miklós. = Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica, 133. 2011. p. 93-115.
 671. *Szabó Béla*: Béri Balogh Ádám emlékezete. 1-2. r. = Élet és tudomány, 2011. 27. p. 851-853., 29. p. 915-917.
 1. r. Inkább lennék kutyák étke. 2. r. Diadal és halál.
 672. *Tamás Edit*: Bethlenek. A bethleni Bethlen család. = Rubicon, 2011. 3-4. p. 116-129.
 673. *Borcsa Mihály*: Csángó fiú a Cenk tövében. Szerk. Veres Emese-Gyöngyvér. Jav. kiad. Dunavarsány, Barca, 2011. 173 p. (Barcasági könyvek, 4.)
 674. *Vitány Zsolt*: Martin Bormann (1900-1945), a Harmadik Birodalom szürke eminenciása. = Rubicon, 2011. 12. p. 55-61.
 675. *Büki Péter*: Szivárványt követtem. Bp. Repülő Tatami Kv.- és Lapk., 2011. 583 p.
 676. *Lee, Celia*; *Lee, John*: A Churchill-dinasztia. [Ford. Bánki Vera.] Bp. General Pr., [2011.] 374 p., [16] t. ill.
 Eredeti cím: The Churchills.
 677. *Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna*: Csaholi Ferencről. A mohácsi csatában elesett csanádi püspök. = Szeged, 2011. 8-9. p. 28-31.
 678. *Csicsery, Sigmund*: Almost a Soldier. The 1945 Diary of a Hungarian Cadet. Translated by John Tuzson. Oakland, [California,] Zala Films, 2011. 204 p.
 679. *Csukás Ferenc*: Mítosz és valóság: nemes zetényi Csukás Kálmán igaz története. = Katonaújság, 2011. 2. p. 2-7.

680. *Damó Elemér*: Honvédtiszt az I. világháborúban. A 17. honvéd gyalogezred egy tisztjének jegyzetei. Székesfehérvár, MH ÖHP, Honvédség és Társadalom Baráti Kör Székesfehérvári Szerv., 2011. 192 p. ill.
A kéziratot közreadja: ifj. Damó Elemér.
681. *Sikora László*: Josep „Sepp” Dietrich SS-Obergruppenführer und Generaloberst der Waffen-SS (1892-1966). = *Haditudósító*, 2011. 6. p. 26-29.
682. *Szabó Béla*: II. Rákóczi Ferenc utolsó tábornoka: Ebeczky István generális-főstrázsamester emlékezete. = *Honvédségi Szemle*, 2011. 4. p. 54-58.
683. *Tóth Zsolt*: A huszártiszt hazatérése. A második világháborúban elesett Fáy Jenő hadnagy katonai pályafutásának és hazahozatalának története. = *Katonaújság*, 2011. 4. p. 2-8.
684. SS-Sturmbannführer báró Adrian von Foelkersam, a „Brandenburg” Különleges Egység és az SS-Vadászosztály Lovagkereszttel kitüntetett vezérkari tisztjének életrajza. (Ford.) = *Haditudósító*, 2011. 2. p. 35-37.
685. *Domonkos László*: Francia Kiss Mihály élete és halála. Bp. Püski-Masszi Könyvesház, 2011. 141 p. ill.
686. *Galántay Ervin*: Az utolsó kadét. Budapest, 1944-1945. [Szerk. Józsa Béla.] Bp. Militaria, 2011. 287 p. ill.
Galántay Ervin: *Boy Soldier* című könyvének felhasználásával készült.
687. *Wallner, Hans*: Anekdoten um Feldzeugmeister Anton Galgótzty (1837-1929). = *Pallasch*, 29. 2011. p. 129-131.
688. *Sikora László*: Walter Girg SS-Hauptsturmführer der Reserve (1919-2010). = *Haditudósító*, 2011. 1. p. 9-11.
689. *Polgárdy Géza*: Egy magyar hadvezér, aki elfoglalta és megsarcolta Berlint. Háromszáz éve született Hadik András. = *Honismeret*, 2011. 5. p. 9-11.
690. *Merényi-Metzger Gábor*: Gróf Hadik Béla ellentengernagy születése és halála. = *Gömörország*, 2011. 4. p. 49-50.
691. *Hary József*: Az utolsó emberig. Isonzói jelentés. Az előszót írta Szabó József János. Bp. Püski, 2011. 174 p.
692. *Zetényi-Csukás Ferenc*: Az „Öreg Puma.” Találkozásom vitéz nemes belényesi Heppes Aladárval, a Magyar Királyi Légierő vadászparancsnokával. = *Katonaújság*, 2011. 5. p. 20-25.
693. *Németh István; Vitány Zsolt*: Rudolf Hess, a Führer-helyettes. A „béke mártírja.” 1-3. = *Rubicon*, 2011. 12. p. 45-46., 47-49., 50-54.
1. r. A mozgalmi időszak. 2. r. Egyszerű pártelvtárs. 3. r. Fél évszázad börtönélet.
694. *Padfield, Peter*: Himmler [Reichsführer-SS]. [Ford. Fazekas István]. Bp. Mérték, 2011. 668 p. Eredeti cím: Himmler
695. *Homor György*: Életképek. Őseim, famíliám, életem. [Pápa,] [Jókai M. Vár. Kvt.] [2011.] 231 p. ill.
696. *Horthy Miklós*: Emlékirataim. [A jegyzeteket Sipos Péter írta.] Bp. Európa, 2011. 437 p., [8] t. (Emlékezések)
697. *Körner-Lakatos, Erich*: Horthy Miklós. Bruchstücke und Ergänzungen. [Előszó: Szakály Sándor.] Münster, Verlagshaus Monsenstein u. Vannerdat, 2011. 455 p. ill. (Edition Octopus, Ex Libris)
698. *Turbucz Dávid*: Horthy Miklós. Bp. Napvilág, 2011. 253 p., [16] t.
699. *Harai Dénes*: Horthy a katona. = *Acta Historica Hungarica Turiciensia*, 2011. 1. p. 184-195.
700. *Radu, Lupescu*: Pro és kontra. A Hunyadi család eredete. = *Nagy Magyarország*, 2011. 4. p. 70-75.
701. *Ivánka Imre*: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben, 1848 június végétől október végéig. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2011. 53 p.
Faksimile kiad. Eredeti kiad.: Budapest, Rudnyánszky ny. 1881.
702. *Varga Csaba*: A kegyvesztett halála. Császári megtorlás. = *Regiment*, 2011. 3. p. 14-19.
Jamamoto Iszoroku
703. *Siposné Kecskeméthy Klára*: Tizenkét év hadifogság, kényszermunka és börtön. Vitéz békei Koós Ottó élete. = *Seregszemle*, 2011. 3-4. p. 242-253.

704. *Korsós László*: Remélem, pünkösdre otthon leszek... Egy pápai katona és öregdiák feljegyzései. Pápa, Jókai M. Vár. Kvt., 2011. 103 p. ill. (Jókai füzetek, 69.)
705. [*Becze Csaba*] *Stenge Csaba, B.*: Kóta József bányamérnök katonai karrierje. In: Férfiportrék a XX. századból. Tatabánya, Tatabánya M. Jogú Város Lvt., 2011. p. 71-82. (Tatabányai levéltári füzetek, 13.)
706. *Hegedűs Elemér*: Kó József tábornok életútja. = Soproni szemle, 2011. 3. p. 319-329. 1874-1951
707. *Kristóf János*: „Valahol Oroszországban...” Harctéri napló. Szerk. és az összekötő szöveget írta Bakacsi Ernő. Bp. Hungarovox, 2011. 149 p., [16] t. ill.
708. *Reichlin-Meldegg, Georg*: Generalmajor Anton Freiherr von Lehár (I). Der heute fast vergessene Bruder des Komponisten. = Pallasch, 38. 2011. p. 57-75.
709. *Prieschl, Martin*: Anton Freiherr von Lehár (1876-1972). = Truppendienst, 2011. 3. p. 239-241.
710. *Lengyel Béla*: Európa forgószeleiben. Visszaemlékezések. Tapasztalatok és benyomások egy katona életéből. [A szöveget gond. Molitorisz Pál, Pécsváradi Antal.] [A Lengyel családról c. tanulmányt írta Lakos Zoltán, Molitorisz Pál.] [A jegyzeteket írta Sőregi Zoltán, Molitorisz Pál]. Szarvas, Digitális Kalamáris, 2011. 475. [4] p. ill.
711. *Hegedűs Elemér*: Egy soproni tartalékos főhadnagy, vitéz Lenky Jenő első világháborús naplójából. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 565-576.
712. *Domonkos László*: Tűzzel-vassal a hazáért. A Maderspach család. Bp. Kárpátia Stúdió, 2011. 185 p. ill. (Nagy Magyarország könyvek, 5.)
713. Vitéz Makray Ferenc százados életrajza. Összeáll. ifj. Makray Ferenc. In: A várost meg kell menteni! Tanulmányok Pápa szovjet megszállásának történetéből. Pápa, Jókai M. Vár. Kvt., 2011. p. 42-62. (Jókai könyvek, 7.)
714. *Gáll Gábor*: Pápa városának megmentői. = Katonaújság, 2011. 3. p. 38-42. Makray Ferenc ej. szds.
715. [*Becze Csaba*] *Stenge Csaba, B.*: A legidősebb még élő magyar vadászrepülő ász volt - in memoriam Mátyás János. = Katonaújság, 2011. 1. p. 2-7.
716. *Süli Attila*: A szabadságharc hősi halottja: zabolai gróf Mikes Kelemen ezredes, 1820-1849. In: Acta siculica. Sepsiszentgyörgy, Székely Nemz. Múz. 2011. p. 267-281.
717. *Hajdú Ferenc*: A Haditechnikai Intézet világhírű ezredese. = Haditechnika, 2011. 3. p. 49-50. Misnay József
718. *Prieschl, Martin*: Raimondo Graf Montecuccoli (1609-1680). = Truppendienst, 2011. 5. p. 408-411.
719. *Németh István*: A sivatagi tengerész. A haditengerésztől a pszichiátriáig. = Élet és tudomány, 2011. 9. p. 268-270. Mücke, Hellmuth von
720. [*Becze Csaba*] *Stenge Csaba, B.*: „Juju” - egy tatabányai vadászpilóta a második világháborúban. In: Férfiportrék a XX. századból. Tatabánya, Tatabánya M. Jogú Város Lvt., 2011. p. 83-106. (Tatabányai levéltári füzetek, 13.) Nagy József
721. *Nagy László*: Spitfire magyar kézben. Nagy Mihály a Czechoslovak Wingben. = Aranysas, 2011. 7. p. 66-68.
722. *Virágh Ajtony*: Dr. Nedeczky László - egy Toldi Miklós Érdemrenddel kitüntetett vívó életpályája. = Katonaújság, 2011. 5. p. 26-28.
723. *Eörsi László*: A Baross téri felkelőcsoport parancsnoka: Nickelsburg László. = Rubicon, 2011. 11. p. 36-39.
724. *László Dávid Márton*: Nickelsburg László, a Baross téri főparancsnok. = Életünk, 2011. 7. p. 68-74.
725. *Horváth Zoltán*: Az O'Hare-rejtély. Egy ász akinek nyoma veszett... = Aranysas, 2011. 7. p. 44-49.
726. *Mester Attila*: Orsós Ferenc a katyni vizsgálóbizottság debreceni tagja. = Debreceni szemle, 2011. 3. p. 304-311.

727. [Mátrai Miklós]: In memoriam nemes Osskó Károly. = Haditudósító, 2011. 2. p. 26-28. 1887-1947
728. Szabó-Zsoldos Gábor: XIII. Leó pápa unokaöccse a második angol-búr háború harcterein? (A debreceni Péchy Tibor afrikai tevékenysége a közvélemény tükrében). = Debreceni szemle, 2011. 3. p. 280-288.
729. Urbán Aladár: Perczel Mór, a rendőrfőnök. = Századok, 2011. 3. p. 637-654.
730. Plivelic Iván: Az én forradalmam, 1956. Budapest-Olaszország. Bp. Accordia, 2011. 231 p. Eredeti cím: La mia rivoluzione. Da Budapest 1956 all'Italia.
731. Sikora László: Frithjof-Elmo Porsch SS-Untersturmführer (1924-). = Haditudósító, 2011. 2. p. 30.
732. Sőregi Zoltán: Rác Sándor tartalékos tizedes katonai pályafutása. = Katonaújság, 2011. 2. p. 14-17.
733. Keresztes Csaba: A láthatatlan tábornok. Rajnay Károly címzetes vezérőrnagy élete. Sós-kút, Griger Miklós Emlékére Sós-kút Községért Közhasznú Alapítv., 2011. 141 p. ill. (Sós-kúti füzetek, 2.) 1883-1956?
734. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. 1-3. köt. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2011. 3 db (646, 672, 736 p.) Eredeti kiad. Bp. Magyar Tört. Társ., 1907-1910.
735. Dnevnik korneta Râzanina Ivana o pohode protivu mâtežnyh vengercev v 1849 gode pisanyj im samim. [Red.-sost. V. G. Zajcev.] Minsk, Varaskin, 2011. 290 p. ill. (Takaâ istoriâ)
736. Sikora László: Rudolf von Ribbentrop SS-Hauptsturmführer (1921-2010). = Haditudósító, 2011. 3. p. 30-33.
737. Horváth Zoltán: A sivatagi róka halála. Öngyilkosság Hitler parancsára. = Regiment, 2011. 4. p. 36-41. Rommel, Erwin
738. Man, John: Az utolsó samuráj igaz története. [Ford. Erdélyi András.] Bp. General Press, [2012.] 355 p., [16] t. fol. ill. (Különleges könyvek) Saigō Takamori Eredeti cím: Samurai.
739. Kositzky Attila: Így is történhetett... Antoine de Saint-Exupéry rejtélye. = Aranysas, 2011. 12. p. 54-57.
740. Somorjai Lajos: Megjártam a Don-kanyart. Harctéri napló. Oroszország, 1942-1943. [Szerk. Rác Árpád.] [Sajtó alá rend. Varga J. János.] Utánnj. [Bp.] Rubicon, 2011. 256 p. ill.
741. Sikora László: Felix Steiner SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS (1896-1966). = Haditudósító, 2011. 5. p. 38-41.
742. Molnár András: „Ezek voltak a szép haditettek.” Szabó József őrzetű harctéri naplója Oroszországból, 1942-1943. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 582-593.
743. Ungváry Krisztián: Szalasi Ferenc, a frontkatona. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 2. p. 471-480.
744. Sőregi Zoltán: Szalay Márton főhadnagy katonai pályafutása (Kiskunmajsa, 1913. 09. 14 - Budapest, 2001. 01. 11.). = Katonaújság, 2011. 5. p. 8-13.
745. Zetényi-Csukás Ferenc: Az ászok ásza: vitéz Szentgyörgyi Dezső, a Magyar Királyi Honvéd Légierő legeredményesebb vadászpilótája. = Katonaújság, 2011. 6. p. 28-33.
746. Sztójalovszky Béla: Visszaemlékezés katonaeletemre és hadifogságomra, 1940-1948. Sátoraljaújhely, Észak-mo. Hadtörténelmi Egyes., 2011. 175 p. ill.
747. Gáll Gábor: Hadapródból vezérőrnagy. 115 éve született rimaszombati vitéz Szügyi Zoltán vezérőrnagy. = Katonaújság, 2011. 2. p. 42-51.
748. Varga E. László: Ófelsége katonája, Kádár alattvalója. Taróczy Nándor magyar királyi altábornagy életútja. = Aetas, 2011. 4. p. 61-81.
749. Tassy-Becz Éva: „Nem mese ez...” Tassy-Becz László honvédőrnagy életének leírása. Bp. Pytheas, 2011. 88 p. ill.
750. Török Pál Miklós: A hazáért mindhalálig! Interjúkötet, vitéz Dr. Török Pál magyar királyi hadnagy vallomásai. [Ríporter:] Zetényi-Csukás Ferenc. Szeged, Szerző, 2011. 217 p. ill.

751. *Gáll Gábor*: Ejtőernyővel a Kárpátok hegyei felett. Vitéz Trembeczky István emlékei a Kárpátokban végrehajtott légideszant bevetésről. = *Katonatűjság*, 2011. 4. p. 10-15.
752. *Pete László*: Olaszország magyar katonája. Türr István élete és tevékenysége, 1825-1908. [Bp.] Argumentum, 2011. 247 p., [24] t. ill.
753. *Kovács Vilmos*: Bárány Franz Ritter von Uchatius császári és királyi tábornagy, a lövegkonstruktor és feltaláló. = *Haditechnika*, 2011. 3. p. 73-75.
754. *Udvari Imre*: „Győzni vagy meghalni!” - - kéthelyi tizedes levelei a frontról, 1915-1917. [Főszerk. Kiss Kálmán.] Marcali, Marcali és Környéke Hagyományörző Ipartest., 2011. 165 p. ill. (Marcali helytörténeti füzetek)
755. *Siposné Kecskeméthy Klára*: Nagybányától a Honvéd Hagyományörző Egyesület megalapításáig. = *Honvédelmi szemle*, 2011. 1. p. 98-103.
Vajay László
756. *Vári Fábián László*: Tábori posta. Szovjet mundérban Poroszföldön. Bp. Kortárs, 2011. 299 p. (Kortárs próza)
Kárpátaljai magyar katonai szolgálata az NDK-ban.
757. *Varga Csaba*: A megfelelő ember. Az örült angol háborúja. = *Regiment*, 2011. 4. p. 20-23.
Wingate, Orde Charles.
758. *Zsig Zoltán*: Cél a 007-es Tigris! Michael Wittmann, a harcokészítő ász. = *Regiment*, 2011. 4. p. 64-67.

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM

759. *Csoma Mózes*: Koreai csaták és harcosok. [Az ókortól a modern időkig.] Bp. Szerző, 2011. 176 p. ill.
760. *Kőváry László*: Erdély történelme. 1-6. köt. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2011. 6 db (XXVIII, 174, XXIV, 158, 198, 271, 240, 240 p.)
Eredeti kiad. Pesten: Ráth Mór; Kolozsvárt, Stein János, 1859-1866.
761. *Neugebauer, Manfred*: Die Türkenkriege. Aufstieg und Fall des Osmanischen Reiches. Wolfenbüttel, Melchior Verl., 2011. 239 p. ill.
762. *Taylor, Allan John*: A Habsburg Monarchia 1809-1918. Az Osztrák Birodalom és az Osztrák-Magyar Monarchia története. [Ford. Nagy György.] 3. jav. kiad.. Bp. Scholar, 2011. 365 p. ill.
763. *Győri Szabó Róbert*: A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig. [Bp.] Helikon, 2011. 407 p.
764. *Vécsey Aurél*: Magyarok a Hadak Útján. Fájdalmas vereségeink. [Kecskemét,] Vagabund, 2011. 205 p. ill.
765. *Vécsey Aurél*: Magyarok a Hadak Útján. Világraszóló győzelmeink. [Kecskemét,] Vagabund, 2011. 206 p. ill.
766. *Nagy Miklós Mihály*: Egy balkáni periféria megismerése - magyar hadiutazók Albániában. = *Közép-európai közlemények*, 2011. 2. (13.) p. 30-39.

A kezdetektől a XV. század végéig

767. *Világtörténelem*. [A kadesi csata, a trójai háború, a marathóni csata, a thermopülai csata, a hüdaszpészi csata, a changpingi csata, a cannae-i csata, a zamai csata, az alesiai csata, a hulaói csata.] [Text Jay Akhtar.] [Ford. Máté J. György.] Bp. Duna International, [2011.] 84 p. ill. (Nagy csaták, 1.)
768. *Vér Ádám*: „Sok mágnesát karddal ölte le Asszíriában.” Assur-ah-iddina utolsó éve. = *Ókor*, 2011. 2. p. 3-13.
I. e 680 - i. e. 669
769. *Scott, Michael*: A mérlegen Marathón jelentősége és Hastings. Ford. Litván Dániel. = *BBC History*, 2011. 1. p. 58-62.
770. *Bélyácz Katalin*: Parthusok és perzsák: Hogyan lép a parthusok elleni harc a görög-perzsa háborúk örökébe? = *Ókor*, 2011. 3. p. 35-41.

771. Világtörténelem. [A poitiers-i csata, a roncesvalles-i csata, Jeruzsálem bevétele, a hattini csata, a Kalka-folyó menti csata, a Csúd-tavi csata, az első és második homsi csata, a melioriai tengeri csata, a campaldinói csata, a bannockburni csata.] [Text Jay Akhtar.] [Ford. Máté J. György.] Bp. Duna International, [2011.] 84 p. ill. (Nagy csaták, 2.)
772. *Ferguson, Robert*: A vikingek. Mi váltotta ki az erőszakos betöréseket? Ford. Boross Anna. = BBC History, 2011. 6. p. 64-70.
773. *Miszler Tamás*: A hafrsfjordi csata. In: Válogatás a hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásából. Pécs, MHTT, 2011. p. 159-175. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
774. 1000-1100 years ago. Hungary in the Carpathian Basin. [Ed. by Lajos Gubcsi.] [Text by Lajos Négyesi and László Veszprémy.] [Transl. by Allan [!Alan] Campbell.] Bp. HM Zrínyi Média Kommunikációs Kft., 2011. 93. [3] p. ill.
775. *Gombos F. Albin*: A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása, 898-904. Máriabesnyő, Attraktor, 2011. 121 p. (Historia incognita 3. sorozat Zsebkönyvek)
Eredeti kiad.: Bp. Egyetemi ny. 1928.
776. *Avar Anton*: Szvjatoszláv balkáni hadjáratai (968-971). = Antik tanulmányok. 2011. 1. p. 97-105.
777. Feith László: A kérdőjelek csatája. = Magyar honvéd, 2011. 3. p. 18-21.
A pozsonyi csata.
778. *Segeš, Vladimír; Šed'ová, Božena*: Pramene k vojenským dejinám Slovenska. 2. 1000-1387. Bratislava, Vojenský historický ústav, 2011. 288 p. ill.
779. *Bárány Attila*: A normann hódítástól a Magna Cartáig. Anglia a normannok és a Plantagenetek korában, 1066-1216. Máriabesnyő, Attraktor, 2011. 187 p.
780. *Kissné Tóth Gabriella*: „Kőrösnél az ó temető Sirató nevét innen vette.” Az 1241-es siratói csata emléke. = Honismeret, 2011. 3. p. 24-25.
781. A három Villani krónikája. [Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ell. Rác Miklós.] [Szerk. Bárány Attila.] Máriabesnyő, Attraktor, 2011. 120 p. (Scriptores rerum Hungaricarum, 5.)
Eredeti kiad. Croniche di Giovanni, Matteo, Filippo Villani. Bp. Athenaeum, 1909.
782. *Pósán L. László*: A Német Lovagrend és a lengyel-litván állam közötti „nagy háború” (1409-1411). = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 1. p. 3-30.
783. *Cseh Valentin*: Hunyadi János katonai pályája 1442-ig. In: Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásából. Pécs, MHTT, 2011. p. 55-67. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
784. *Fedeles Tamás*: „Századunk háborúinak rettegett villáma.” Hunyadi hadvezéri pályafutásának hajnala. = Nagy Magyarország, 2011. 4. p. 4-9.
785. *Cseh Valentin*: A hosszú hadjárat és a várnai csata. = Nagy Magyarország, 2011. 4. p. 10-16.
786. *Pálosfalvi Tamás*: A rigómezei hadjárat. = Nagy Magyarország, 2011. 4. p. 18-23.
787. *Fedeles Tamás*: Nemzeti nagylétünk nagy tanúsága. Nándorfehérvár, 1456. = Rubicon, 2011. 7. p. 6-9.
788. *Cseh Valentin*: Nándorfehérvár 1456. = Nagy Magyarország, 2011. 4. p. 48-57.
789. *Feith László*: Európa védelmében. Nándorfehérvár, 1456. = Magyar honvéd, 2011. 7. p. 20-23.
790. *Pálosfalvi Tamás*: A nándorfehérvári csata. Évfordulónaptár: 555 éve történt. = Honvédségi szemle, 2011. 5. p. 41-43.
791. *Teke Zsuzsa*: Harc Dalmáciáért a 7-15. században. Városok a birodalmak között. = História, 2011. 5-6. p. 15-18.
792. *Teke Zsuzsa*: Egy szokatlan külpolitikai manőver. Hunyadi és az itáliai államok. = Nagy Magyarország, 2011. 4. p. 30-35.
Hunyadi János és Velence.
793. A déli harangszó Magyarországon és a nagyvilágban = The Noon Bell in Hungary and the World. Szerk. Visy Zsolt. [Transl. by Orsolya Sasvári.] [Bp.] Zrínyi Média, 2011. 108 p. ill.
Hunyadi János, Giovanni da Capestrano
794. *Nagy Miklós Mihály*: „Hunyadnak karjai.” Hunyadi János hadjáratai földrajzi szempontból. = Nagy Magyarország, 2011. 4. p. 58-63.

795. Matthias Corvinus und seine Zeit. Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel. Hrsg. von Christian Gastgeber [et al.] Wien, Verl. der ÖAW, 2011. 265 p. ill. (Veröffentlichungen zur Byzanzforschung, 27.)
796. *Kalous, Antonín*: Hunyadi Mátyás és a morva királyi városok. = *Aetas*, 2011. 3. p. 154-175.
797. *Pop, Ioan-Aurel; Simon, Alexandru*: Források a kenyérmezei csata (1479) előzményeiről és következményeiről. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 1. p. 229-238.
798. *Litván Dániel*: A rózsák háborúja. = *BBC History*, 2011. 6. p. 42-45. 1485
799. *Neumann Tibor*: Békekötés Pozsonyban - országgyűlés Budán. A Jagelló-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490-1492). = *Századok*, 2011. 2. p. 293-347.

XVI-XVII. század

800. Világtörténelem. [A százéves háború, a törökellenes harcok, Nándorfehérvár, a harmincéves háború, háború a Protestáns és a Katolikus Liga között, japán próbálkozás Korea meghódítására.] [Text Jay Akhtar.] [Ford. Máté J. György.] Bp. Duna International, [2011.] 84 p. ill. (Nagy csaták, 3.)
801. *Borus György*: Az angol-holland háborúk valódi okai. = *Aetas*, 2011. 2. p. 120-128.
802. *Szabó János, B.*: A mohácsi csata. 2. jav. kiad. Bp. Corvina, 2011. 179 p. ill.
803. *Feith László*: Egy korszak vége. Mohács, 1526. = *Magyar honvéd*, 2011. 8. p. 18-21.
804. *Zahirović, Nedim*: A határvidékben rejlő lehetőség. Thúry György halála és Berzencei Mehmed aga felemelkedése. Ford. Cziráki Zsuzsanna. = *Aetas*, 2011. 2. p. 116-119. 1572
805. *Szabó Béla*: Báthory István erdélyi fejedelem lengyel királlyá választásának katonapolitikai körülményei és magyar katonáinak szerepe lengyelországi hatalmának megszilárdításában. = *Seregszemle*, 2011. 3-4. p. 222-228.
806. *Tóth Sándor László*: Az 1593. évi dunántúli hadműveletek. A 15 éves háború kezdete. = *Bácsország*, 2011. 3. p. 93-101.
807. *Végh Ferenc*: Küzdelem a Somogy megye feletti uralomért. Bolondvár és Lak várainak viszázfoglalása a törököktől 1599-ben. Adalékok a tizenöt éves háború dunántúli hadműveleteihez. = *Somogy megye múltjából*, 41. 2011. p. 7-15.
808. *Táborosi László*: Magyar-török bajviadatok a XVI. században. = *Bácsország*, 2011. 2. p. 66-70.
809. *Juhász Krisztina*: A Bocskai-felkelés okai. Bocskai István magyarországi (ország)gyűlései. = *Szeged*, 2011. 8-9. p. 32-39.
810. *Vörös Péter*: Forgách Zsigmond erdélyi expedíciója 1611-ben. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 3. p. 864-887.
811. *Sudár Balázs*: A hódoltsági pasák az oszmán belpolitika forgatagában, 1657-1665. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 3. p. 888-909.
812. *Szabó János, B.*: Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjáratának katonai okairól. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 3. p. 929-933.
813. *Nagy Levente; Hausner Gábor*: Raimondo Montecuccoli és a magyarok. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 3. p. 679-740.
814. *Feith László*: Visszavívták. Buda 1686. = *Magyar honvéd*, 2011. 9. p. 18-21.
815. Ferrari, Guido: Savoyai Eugén herceg magyarországi háborúban végrehajtott haditetteiről szóló három könyv. [Ford., a jegyzeteket és az utószót írta Szebelédi Zsolt.] Máriabesnyő, Attraktor, 2011. 120 p. (Scriptores rerum Hungaricarum, 4.)
816. *Dudás Gyula*: A zentai csata. Monográfiai részlet Zenta város történetéből. Előszóval bev. Szilágyi Sándor. [Utószó Pejin Attila.] Újvidék, Zenta, Forum, VMMI, 2011. VIII, 84 p.

XVIII. század

817. Világtörténelem. [A spanyol örökösödési háború, az osztrák örökösödési háború, a napóleoni háborúk kezdete.] [Text Jay Akhtar.] [Ford. Máté J. György.] Bp. Duna International, [2011.] 84 p. ill. (Nagy csaták, 4.)
818. II. Rákóczi Ferenc, 1711-2011. [A bev. tanulmányt írta R. Várkonyi Ágnes.] [A képeket vál., szerk. Basics Beatrix.] [Bp.] Éghajlat Kvk., 2011. 234, [5] p.
819. *Czigány István*: A Rákóczi-szabadságharc a közép- és kelet-európai hadihelyzet 1703-1711. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 4. p. 1013-1036.
820. *Vatai Gábor*: A diplomácia irányai a Rákóczi-szabadságharc alatt. In: *Szemelvények ötszáz év magyar történelméből. A III. modern kori magyar történeti Phd-konferencia tanulmányai*. Szeged, SZTE BTK Történettud. Doktori Isk., 2011. p. 91-104.
821. *Nagy Miklós Mihály*: Rákóczi 1704. évi bácskai hadjáratának földrajzi kérdései. = *Közép-európai közlemények*, 2011. 3. (14.) p. 14-27.
822. *Bagi Zoltán*: Honoré Bonnet hadnagy titkos küldetése. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 1. p. 145-156.
1704
823. *Gebei Sándor*: II. Rákóczi Ferenc és a szepességi lengyel sztarosza, Teodor Lubomirski kapcsolata. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” (Romsics Ignác). Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, EKF Líceum, 2011. p. 47-60.
824. *Strang Dániel*: Rákóczi a lengyel trón ígéretében. = *BBC History*, 2011. 3. p. 56-60.
825. *Oross András*: Várrombolások a Rákóczi-szabadságharc idején. Szempontrendszer egy nagyobb összefoglaláshoz. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 4. p. 1037-1050.
826. *Mészáros Kálmán*: Veszített háború, megnyert béke. = *Rubicon*, 2011. 12. p. 62-65.
A szatmári béke.
827. *Mészáros Kálmán*: Az első kiegyezés a szatmári béke? = *Népszava*, 2011. 106. Mell. p. 4.
828. *Várkonyi Ágnes, R.*: A befejezetlen szatmári béke. Háromszáz éve zárult a Rákóczi-szabadságharc. = *Élet és tudomány*, 2011. 17. p. 518-520.
829. *Várkonyi Ágnes, R.*: Nemzetközi garanciát kívántak. Háromszáz éve kötötték meg a szatmári békét. = *Élet és tudomány*, 2011. 18. p. 558-559.
830. *Várkonyi Ágnes, R.*: Esélyek és alternatívák a szatmári béketárgyaláson 1710-1711. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 4. p. 1985-2012.
831. *Feith László*: Az első kiegyezés. A szatmári béke, 1711. = *Magyar honvéd*, 2011. 4. p. 18-21.
832. *Bihari Péter*: Áruló volt-e Károlyi Sándor? = *BBC History*, 2011. 3. p. 61-62.
833. *Tóth Ferenc*: Hadik András az 1737-39-es török háború katonai iskolájában. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 1. p. 157-170.
834. *Snow, Dan*: Ahol eldőlt Észak-Amerika sorsa. Ford. Litván Dániel. = *BBC History*, 2011. 9. p. 78-81.
A québeci csata, 1759.
835. *Hahner Péter*: A francia forradalom. = *Rubicon*, 2011. 3-4. p. 26-39.
836. *Hahner Péter*: Lengyelország felosztásai. = *Rubicon*, 2011. 3-4. p. 20-25.
1772-1795

XIX. század

1800-1848

837. *Hahner Péter*: Napóleon kora (1799-1815). = *Rubicon*, 2011. 3-4. p. 40-47.
838. Világtörténelem. [A napóleoni háborúk, 1798-1812.] [Szöveg Jay Akhtar.] [Ford. Máté J. György.] Bp. Duna International, [2011.] 84 p. ill. (Nagy csaták, 5.)
839. *Esdaile, Charles*: A wagrami csata. Diadalmenet a bukásba. Ford. Boris János. = *BBC History*, 2011. 4. p. 22-27.
840. *Kriesch András*: Francia megszállás Magyarországon, 1809. = *Rubicon*, 2011. 5. p. 30-33.
841. *Strang Dániel*: A magyar nemesek utolsó csatája. = *BBC History*, 2011. 4. p. 28-31.

842. *Papp Gábor*: Forradalom egy operabemutató után. = BBC History, 2011. 6. p. 38-41. Belgium, 1830
843. Világtörténelem. [A napóleoni háborúk vége, a krími háború, az amerikai polgárháború.] [Szöveg Jay Akhtar.] [Ford. Máté J. György.] Bp. Duna International, [2011.] 84 p. ill. (Nagy csaták, 6.)
844. *Hahner Péter*: Franciaország a 19. században. = Rubicon, 2011. 3-4. p. 92-101.
845. *Hahner Péter*: A viktoriánus kor. A brit oroszán százada. = Rubicon, 2011. 3-4. p. 84-91.
846. *Hahner Péter*: Oroszország sajátos útja. = Rubicon, 2011. 3-4. p. 58-65.

1848-1849

847. *Tocqueville, Alexis de*: Emlékképek 1848-ról. Bev. John Lukacs. Ford., a jegyzeteket és a névmutatót írta Ádám Péter. Bp. Európa, 2011. 493, [6] p. ill.
848. *Hahner Péter*: Az 1848-as forradalmak. = Rubicon, 2011. 3-4. p. 54-57.
849. Honvédek könyve. Történelmi adat-tár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból. Kiadja és szerkeszti Vahot Imre. Sztárs Gánóczy Flóris. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2011. 3 db ill. Faksimile kiad. Eredeti kiad.: Pest, Emich ny. 1861.
1. köt. Budavár 1849-ki ostromának rajzával. 2. köt. 1849-ki piski csata rajzával. 3. köt. A temesvári csata tervrajzával.
850. *Süli Attila*: Erdély és a szomszédos megyék hadszíntérré válása 1848-ban. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 1. p. 63-116.
851. *Deák Ágnes*: „Az alattomos ellenforradalmi ellenállás szürke eminenciása?” Szögyéni László 1848 őszén. = Acta Universitatis Szegediensis. Acta historica, 133. 2011. p. 5-14.
852. *Hermann Róbert*: Perczel Mór második honmentő hadjárata és az első szolnoki ütközet, 1849. január 2 -január 26. 2. r. A támadás. = Zounek, 26. 2011. p. 199-251.
1. r. = uo. 25. 2010.
853. *Berecz Máttyás*: A híd túl messze volt? A kápolnai csata leírása és ábrázolásai. = Élet és tudomány, 2011. 8. p. 233-235.
854. *Hermann Róbert*: Születésnap ajándék. 1849. március 15. = Élet és tudomány, 2011. 10. p. 297-299.
Nagyszeben
855. *Feith László*: „Ma kell győzni.” Isaszeg, 1849. április 6. = Magyar honvéd, 2011. 5. p. 22-25.
856. *Hermann Róbert*: Ez meg mit jelent? A kápolnai csata és következményei: lázadó csordák, oktrojált alkotmány. = Múlt-kor, 2011. ősz, p. 108-111.
857. *Hermann Róbert*: Lázadó csordák-oktrojált alkotmány. Egy legenda története. = Századok, 2011. 5. p. 1137-1145.
858. *Süli Attila*: A Szeben-vidéki kormánybiztosság története 1849-ben. = Századok, 2011. 3. p. 561-602.
Berde Mózes
859. *Hermann Róbert*: Orosz intervenció 1848-49-ben. = Rubicon, 2011. 5. p. 34-35.
860. *Csorba György*: Cserkesz-lengyel-magyar szövetség terve 1849-ben. = Hadtörténelmi közlemények, 2011. 1. p. 171-182.
861. *Tirts Rezsó*: 1848-49-iki élményeim különös tekintettel a Cornides-féle szeptesi guerilla-vaadások szereplésére a szabadságharcban. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2011. 112 p., 8 t. Faksimile kiad. Eredeti kiad.: Késmárk, Sauter Ny. 1903.
862. *[Egervári Ödön] Potemkin Ödön*: Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi s temesvári táborozással. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2011. 186 p. Faksimile kiad. Eredeti kiad. Pest, Lauffer, 1867.
863. *Hermann Róbert*: Egy mítosz születése. Áruló volt-e Görgei? = Rubicon, 2011. 9-10. p. 48-63.
Kossuth Lajos: A vidini levél. p. 64-71.

1849-1900

864. Világtörténelem. [Az amerikai polgárháború, a porosz-osztrák és porosz-francia háború, az orosz-japán háború.] [Szöveg Jay Akhtar.] [Ford. Máté J. György.] Bp. Duna International, [2011.] 84 p. ill. (Nagy csaták, 7.)
865. *Ferwagner Péter Ákos*: A történelem első humanitárius intervenciója. = BBC History, 2011. 4. p. 56-61.
1860. Libanoni keresztények megsegítése.
866. *Farkas Katalin*: Magyar függetlenségi törekvések, 1859-1866. [Az angol rezümét Bognár Katalin, a német rezümét Zachar Viktor Kristóf ford.] [Bp.] Hadtört. Int. és Múz. Line Design, 2011. 223 p. ill. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum könyvtára)
867. *Szöllősy Ferencz*: Kossuth és a magyar emigráció török földön. Bp. Históriaantik Könyvesház, 2011. 239 p.
Faksimile kiad. Eredeti kiad.: Lipcse, 1870.
868. *Deringil, Selim*: „Törökké lett” magyarok a szabadságharc után. = Buksz, 2011. 2. p. 144-152.
869. *Csorba György*: Berzenczey László kútahyai emlékirata. = Századok, 2011. 5. p. 1253-1269.
870. *Hahner Péter*: Amerika a polgárháború korában. = Rubicon, 2011. 3-4. p. 102-115.
871. Kiauhlen, Walter: Amerika részvétele a hadviselésben. Az Anaconda-rendszer. 1-2. r. = Hadtudósító, 2011. 1. p. 46-47., 2. p. 42-45.
Sherman tábornok katonai elképzelései.
872. *Molnár László Miklós*: Meghasonlott ház. 150 éve robbant ki az észak-amerikai polgárháború. = Élet és tudomány, 2011. 25. p. 777-779.
873. *Vida István Kornél*: Világostól Appomatoxig. Magyarok az amerikai polgárháborúban. Bp. Akadémiai K., 2011. 373, [8] p. ill. (Hadiakadémia)
874. *Feith László*: Feltáratlan múlt. Magyarok az amerikai polgárháborúban. = Magyar honvéd, 2011. 6. p. 50-52.
875. *Feith László*: Két nemzet hőse. Legendák és valóság. = Magyar honvéd, 2011. 2. p. 52-55.
Asbóth Sándor
876. *Szabó Béla*: Zágonyi Károly sprigfieldi „halállovaglása.” 150 éve történt. = Honvéd altiszti folyóirat, 2011. 6. p. 20-23.
877. *Vida István Kornél*: Adj, Kossuth, katonát! Magyar tisztek az amerikai polgárháborúban. = Múlt-kor, 2011. nyár, p. 12-19.
878. *Hausner Péter*: Az egységes Németország létrejötte. = Rubicon, 2011. 3-4. p. 74-83.
1871
879. *Hausner Péter*: Risorgimento. Az egységes Olaszország létrejötte. = Rubicon, 2011. 3-4. p. 66-73.
880. *Pöcher Harald*: Kriege und Schlachten in Japan, die Geschichte geschrieben von 1853 bis 1922. Münster, Lit-Verl., 2011. 106 p. ill. (Militärgeschichte, 3.)
Az Osztrák-Magyar Monarchia katonái Japánban.

XX. század

881. *Romsics Ignác*: A 20. század rövid története. 2. jav. kiad. [Bp.] Rubicon-Kv., 2011. 463 p.
882. Magyarország és a Balkán a XX. században. Szerk. A. Sajti Enikő. Szeged, JATE Press, 2011. 226 p.
883. *Búr Gábor*: A szubszaharai Afrika története, 1914-1991. [Bp.] Kossuth, 2011. 215 p. (A rövid XX. század)
884. *Gazdag Ferenc*: Franciaország története, 1918-1995. Bp. Kossuth, 2011. 239 p. (A rövid XX. század)
885. *Somfai Márk*: 20. századi latin-amerikai forradalmi modellek. = Múltunk, 2011. 1. p. 150-168.
886. *Póczik Szilveszter*: Az iszlám forradalom. Négy műhelytanulmány a radikális iszlámról. Pécs, ID Research Kft., Publikon, 2011. 191 p. ill.

887. Két tanulmány a nagy hazugságról. [Bp.] MCSZ, Oneg Sábbát Klub, 2011. 203 p. (Bethlen téri füzetek)
Meir-levi, David: Nagy hazugságok. Az Izrael elleni propagandaháború mítoszainak leleplezése. Ford. Zsélyi Benjámin; Bányai László: Az izraeli-arab háború a tények tükrében.
888. *Davola József*: Magyar rendfenntartók a világban. In: A kiegyezéstől az ezredfordulóig felszámolt országos hatáskörű magyar rendvédelmi testületek. Bp. Szemere B. M. Rendvédelem-tört. Tud. Társ., 2011. p. 27-35. (Rendvédelem-történeti füzetek, 23.)
889. *Kiss Zoltán László*: Magyarok a békefenntartásban. Katonaszociológiai adalékok a nemzetközi béketámogató műveletekben történő szerepvállalásunk fejlődéstörténetéhez és aktuális dilemmáihoz. Bp. Zrínyi, 2011. 278 p. ill.
Adalékok nemzetközi szerepvállalásunk történetéhez. p. 61-140.

1914-1918

890. *Chwala, Andrzej*: Elkerülhető lett volna-e az 1914-1918-as Nagy Háború? Ford. Szenyán Erzsébet. = Aetas, 2011. 4. p. 165-173.
891. Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan. Perspektiven der Forschung. Hrsg. Jürgen Angelow. Unter Mitarbeit von Gundula Gahlen und Oliver Stein. Berlin, Be.Bra-Wiss.-Verl., 2011. 322 p. ill.
892. *Leuer, Eric A.*: Die Mission Hoyos. Wie österreichisch-ungarische Diplomaten den Ersten Weltkrieg begannen. [Freiburg im Breisgau,] Centaurus, 2011. 149 p. (Reihe Geschichtswissenschaften, 59.)
893. *Neiberg, Michael S.*: Dance of the Furies. Europe and the Outbreak of World War I. Cambridge [Massachusetts] [etc.] Belknap, 2011. 292 p. ill.
894. *Kocsis András*: Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháború elején, 1914-1915. In: Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig.” Bp. L'Harmattan, 2011. p. 34-53.
895. *Schanes, Daniela*: Serbien im Ersten Weltkrieg. Feind- und Kriegsdarstellungen in österreichisch-ungarischen, deutschen und serbischen Selbstzeugnissen. Frankfurt am Main [etc.] Lang, 2011. 381, [9] p. ill. (Neue Forschungen zur ostmittel- und südosteuropäischen Geschichte, 3.)
896. *Csikány Tamás*: A Magyaros tető elfoglalása 1917. március 8-án. = Aetas, 2011. 1. p. 5-24.
897. De Sgardelli, Caesar: Az otrantói tengeri ütközet – 1917. A Kormányzó Úr Őfőméltósága győzelmes haditerve. = Haditudósító, 2011. 3. p. 11-15.
898. *Juba Ferenc*: A diadalmas otrantói ütközet 80. évfordulójára. = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2011. 1. p. 27-41.
899. *Horváth Csaba*: Hadműveleti szintű áttörés az olasz fronton, 1917. október - november. = Aetas, 2011. 1. p. 25-43.
900. *Pintér István*: A caporettoi áttörés. = Bácsország, 2011. 1. p. 14-16.
901. *Pintér Tamás; Rózsafi János; Stencinger Norbert*: Il Monte degli ungheresi. La difesa del San Michele 1915-1916. Trad. e introd. di Gianluca Volpi. Monfalcone, Stampa e Storia, 2011. 116 p. ill. (Camminando nella storia)
902. *Pintér Tamás*: Magyarok a Doberdón. = Nagy Magyarország, 2011. 3. p. 16-25.
903. *Pintér Tamás*: Vakondháború. = Nagy Magyarország, 2011. 3. p. 44-53.
Doberdo
904. *Rózsafi János*: Küzdelem foggal, körömmel. San Martino védelme a 4. Isonzó-csatáig. = Nagy Magyarország, 2011. 3. p. 26-35.
905. *Pintér Tamás*: Élet a doberdói frontvonal mögött. A segeti tábor. = Nagy Magyarország, 2011. 3. p. 62-69.
906. *Romsics Ignác*: A Nagy Háború mindennapjai alulnézetből. = BBC History, 2011. 1. p. 44-50.
907. *Fiziker Róbert*: IV. Károly békekísérletei, 1916-1917. In: Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig.” Bp. L'Harmattan, 2011. p. 62-72.
908. *Tefner Zoltán*: Ugron István és a német külpolitika 1918 áprilisában-májusában. = Századok, 2011. 6. p. 1417-1454.

1918-1939

909. *Szabó Mária*: Olasz katonák és diplomaták Magyarországon az első világháború után. = A Hadtörténeti Múzeum értesítője, 12. 2011. p. 75-87.
910. A vörös háború. Herceg Ferenc, Mályusz Elemér, Breit József írásai. [Szerk. Furkó Zoltán.] Bp. Filmkapu, [2011.] 326 p., [3] t. fol. ill. (Kapu könyvek)
911. *Nagy Miklós Mihály*: Az 1919. évi felvidéki hadjárat geográfiai kérdései. = Közép-Európai közlemények, 2011. 1. (12.) p. 89-101.
912. *Nagy Szabolcs*: Árulás vagy ellehetetlenülés. A Székely Hadosztály és a forradalmi erők viszonya a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött Kratochvil-hagyaték ügyében. = Levéltári szemle, 2011. 3. p. 29-46.
913. *Kovács Tamás*: Baráti ellenséges vagy ellenséges baráti? Adalékok a „fehérek” és az ellenforradalmi Magyar Királyság viszonyához: árulás vagy ellehetetlenülés. = Levéltári szemle, 2011. 4. p. 5-11.
914. *Romsics Ignác*: A Tanácsköztársaság és a Duna-melléki „parasztforradalom.” = Rubicon, 2011. 2. p. 4-15.
915. *Kerepeszky Róbert*: Rettenetes rablás. Román megszállás a Tiszántúlon. = Rubicon, 2011. 5. p. 36-42.
916. *Nagy Zsuzsa, L.*: Budapest román uralom alatt. = Rubicon, 2011. 5. p. 43-49.
917. *Gulyás László*: Hogyan lett a szerbeké a Délvidék. = Nagy Magyarország, 2011. 1. p. 4-9.
918. Salamon Konrád: A fővezérségtől a kormányzóságig. = Acta Historica Hungarica Turiciensia, 2011. 1. p. 169-172.
919. *Pritz Pál*: Horthy Miklós és a katonai diktatúra. = Történelmi szemle, 2011. 1. p. 127-140.
920. „I do szabli i do szklanki.” W świetle najnowszych dziejów. Oprac. Bożena Bogdańska-Szadai i Attila Szalai. Budapest, Magyarországi Bem József Lengyel Kulturális Egyesület, 2011. 69 p., [12] t. ill. (Zeszyty historyczne PSK im. Józefa Bema na Węgrzech, 6.) Magyar-lengyel kapcsolat, 1918-1919.
921. *Varga Endre László*: Barátok a bajban. Magyar fegyversegély Lengyelországnak. = Múltkor, 2011. nyár, p. 66-69.
922. *Romsics Ignác*: Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés. In: Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig.” Bp. L'Harmattan, 2011. p. 93-114.
923. *Cartledge, Bryan*: Trianon egy angol szemével. [Ford. Bánki Vera.] 3. utánnny. Bp. Officina, 2011. 191 p. ill.
924. *Tóth Zsolt*: Az 1921. évi nyugat-magyarországi (burgenlandi) felkelés és európai párhuzamai. In: Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig.” Bp. L'Harmattan, 2011. p. 416-425.
925. *Tóth Zsolt*: An Age of Insurgencies. The Insurgency in West Hungary in 1921 and its European Parallels. In: Insurgency and Counterinsurgency. Irregular Warfare from 1800 to the Present. XXXVI. International Congress of Military History, Amsterdam, 29 August - 3 September, 2010. Hague, Netherlands Institute of Military History, 2011 p. 415-423.
926. *Fekete Ferenc*: IV. Károly, az utolsó magyar király két sikertelen visszatérési kísérlete a magyar trónra. = Katonaujság, 2011. 6. p. 40-50.
927. *Kerepeszky Róbert*: Egyetemisták a budaörsi csatában. = Rubicon, 2011. 11. p. 50-57.
928. *Kerepeszky Róbert*: A budaörsi csata emlékezete és a királykérdés a két világháború közötti egyetemi ifjúsági mozgalmak politikai gondolkodásában. = Múltunk, 2011. 3. p. 36-63.
929. *Kolontári Attila*: Kozák emigránsok szervezkedése Magyarországon az 1920-as években. = Világtörténet, 2011. 1-2. p. 39-60.
930. *Gulyás László*: A kisantant, 1920-1938. = Rubicon, 2011. 2. p. 68-77.
931. Vadász Sándor: Szétzúzni Csehszlovákiát? Egy német tábornok titkos útja Magyarországon. = Élet és tudomány, 2011. 31. p. 969-971.
Seect, Hans von, 1927-ben
932. *Fiziker Róbert*: A Rajna-vidék megszállása. 1-2. = Élet és tudomány, 2011. 6. p. 179-181., 7. p. 211-213.

1. r. Hiler hazárdjátéka. 2. r. Engedték, hogy átcsússzunk...
933. *Katona Eszter*: Mussolini és a spanyol polgárháború. = *Múltunk*, 2011. 4. p. 226-243.
934. *Szakály Sándor*: Magyar küldöttség Kemal Atatürk temetésén Törökországban, 1938. november. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” (Romsics Ignác). Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, EKF Líceum, 2011. p. 273-282.
Ruszkay Jenő, Atatürk, Mustafa Kemal
935. *Fiziker Róbert*: Áldozat vagy csatlós? Az Anschluss vitás kérdései. In: Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig.” Bp. L'Harmattan, 2011. p. 260-277.
936. *Németh István*: Ostmark – Ausztria a „Nagynémet birodalomban” 1938-1945. In: Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig.” Bp. L'Harmattan, 2011. p. 251-259.
937. *Bicsák Péter*: „Két zárt század az égből nem pottyanhat le.” A Rongyos Gárda harcai Kárpátalján 1938. október 5. és 13. között. In: Szemelvények ötszáz év magyar történelméből. A III. modern kori magyar történeti Phd-konferencia tanulmányai. Szeged, SZTE BTK Történettud. Doktori Isk., 2011. p. 211-227.
938. *Tóth Marcell*: Felvidékünk, felszabadulásunk. Az első bécsi döntés előzményei és következményei. = *Katonaiújság*, 2011. 6. p. 2-11.
939. *Mihályi Balázs*: Kassa visszatérése szlovák szemmel. Kiűrités, 1938. november 3-9. = *Nagy Magyarország*, 2011. 2. p. 45-49.
940. *Suppan, Arnold*: Út a II. világháborúhoz Kelet-Közép-Európában. Visszavágás a párizsi békeszerződéséért. = *História*, 2011. 9-10. p. 3-8.
941. *Borhi László*: Nemzeti függetlenség, vagy stabilitás? Vázlat az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kelet-európai politikájáról, 1938-1945. In: *Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról?* [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 138-144.

1939-1945

942. *Schmidt Mária*: Két pogány közt, Münchentől Jaltáig. In: *Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról?* [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 102-115.
943. *Szász István*: A katasztrófa beteljesül: világháború. = *Népszava*, 2011. 155. p. 17.
944. *Taylor, A. J. P.*: A második világháború okai. [Ford. Nagy Márta.] 3. jav. kiad. Bp. Scolar, 2011. 380 p. ill.
Eredeti cím: *The Origins of the Second World War*.
945. *Karsai László*: Üzletfelek: Hitler és Sztálin. = *Népszabadság*, 2011. 149. p. 12.
946. *Németh István*: A Molotov-Ribbentrop-paktum a német külügyi iratokban, 1939. = „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” (Romsics Ignác). Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, EKF Líceum, 2011. p. 202-214.
947. *Laar, Mart*: A Molotov-Ribbentrop-paktum és Európa sorsa. In: *Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról?* [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 116-124.
948. *Shmelev, Boris*: Miért kötött szerződést Sztálin Adolf Hitlerrel 1939 augusztusában? In: *Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról?* [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 133-137.
949. *Ungváry Krisztián*: Egy pókerjátzsma vége. 1-2. r. = *Rubicon*, 2011. 6. p. 4-21., 36-51.
1. r. A Molotov-Ribbentrop-paktum. 2. r. A Barbarossa-dosszié.
950. *Rees, Laurence*: Zárt ajtók mögött. Sztálin és a Nyugat politikai játszmái. [Ford. Babits Péter.] Pécs, Alexandra, 2011. 389 p., [16] t. ill.
Eredeti cím: *World War Two behind Closed Doors*.
951. *Rees, Laurence*: Barátkozás az ördöggel. Ford. Ferwagner Péter Ákos. = *BBC History*, 2011. 1. p. 26-30.
Churchill és Sztálin
952. *Przewoźnik, Andrzej*: Lengyelek két önkényuralmi rendszerrel szemben, 1939. In: *Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról?* [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 95-101.

953. *Váradi István, T.*: Gleiwitz. Kellett egy ok a háborúra... = *Regiment*, 2011. 3. p. 52-56.
954. *Váradi István, T.*: Westerplatte. A második világháború első hét napja. = *Regiment*, 2011. 3. p. 57-61.
955. *Németh István*: A II. világháború első napjai. = *Rubicon*, 2011. 6. p. 22-26.
956. *Horváth Csaba*: A nemzetközi katonapolitikai helyzet 1940-41-ben. = *Nagy Magyarország*, 2011. 1. p. 16-23.
957. *Gibianszki, Leonid*: A Szovjetunió elleni hitleri agresszió küszöbén – a nemzetközi politikai válság utolsó fázisa a Balkánon és a Szovjetunió. Ford. Hetesy Szilvia. In: *Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót*. Bp. *Russica Pannonicana*, 2011. p. 44-70. (Ruszisztikai könyvek)
958. *Hrisztoforov, Vasilij*: A háborús katasztrófa elhárítása érdekében tett rendkívüli intézkedések a Szovjetunióban, 1941. június-augusztus. Ford. Vértes Judit. In: *Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót*. Bp. *Russica Pannonicana*, 2011. p. 23-43. (Ruszisztikai könyvek)
959. *Rees, Lawrence*: Hitler hazárdjátéka. Ford. Litván Dániel. = *BBC History*, 2011. 3. p. 34-41. Franciaország elleni támadás, 1940.
960. *Németh István*: A megszállt Párizs. A város, amely nem védekezett. = *Rubicon*, 2011. 6. p. 27-29.
961. *Németh István*: Winston Churchill. A rendíthetetlen oroszlán. = *Rubicon*, 2011. 6. p. 31-35.
962. *Sipos Péter*: Fegyveres semlegesség és tengelypolitika Magyarországon, 1940-1941. In: *Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót*. Bp. *Russica Pannonicana*, 2011. p. 126-134. (Ruszisztikai könyvek)
963. *Pritz Pál*: A bukás után: Barcza György hazai életének kezdete és annak előtörténete. = *Századok*, 2011. 6. p. 1325-1357.
964. *Pritz Pál*: Barcza György visszaadja a „kölcst” Bárdossy Lászlónak. = „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” (Romsics Ignác). *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Eger, EKF Líceum, 2011. p. 246-262.
965. *Olasz Lajos*: Egy nyugati magyar emigráns képviselő felállításának kálváriája 1940-1941. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni.” (Romsics Ignác). *Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére*. Eger, EKF Líceum, 2011. p. 389-401.
966. *Fiziker Róbert*: Bűnös vagyok. Hetven éve történt Teleki Pál öngyilkossága. = *Élet és tudomány*, 2011. 18. p. 553-555.
967. *Szász István*. Teleki Pál élete és tragikus halála. = *Népszava*, 2011. 89. Mell. p. 4.
968. *Balogh Gábor*: Egy úriember a hiénák közt. Teleki Pál külpolitikája. = *Nagy Magyarország*, 2011. 1. p. 24-35.
969. *Kőrösi Mária*: „Európai sors és európai feladat.” Gondolatok gróf Teleki Pál halálának 70. évfordulóján. = *Honismeret*, 2011. 2. p. 14-17.
970. *Horváth Csaba*: ...és Magyarország visszavonhatatlanul belekeveredett a második világháborúba. = *Sereg-szemle*, 2011. 1. p. 7-20.
971. *Szakály Sándor*: Volt-e alternatíva? Magyarország 1939-1941. In: *Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról?* [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 145-152.
972. *Szabó A. Ferenc*: Horthy Miklós és a kassai bombázás. = *Acta Historica Hungarica Turiciensia*, 2011. 1. p. 173-183.
973. *Szakály Sándor*: Kassa bombázása és a hadba lépés. = *Rubicon*, 2011. 6. p. 52-56.
974. *Sipos Levente*: A Kristóffy-távirat = *Rubicon*, 2011. 6. p. 57-59.
975. *Pritz Pál*: A Szovjetunió elleni magyar hadbalépés döntési mechanizmusa. In: *Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót*. Bp. *Russica Pannonicana*, 2011. p. 135-140. (Ruszisztikai könyvek)
976. *Magyarország a második világháborúban*. Főszerk. Romsics Ignác, Dombrády Lóránd [et al.] [Bp.] Kossuth, Hadtört. Int. és Múzeum, 2011. 203 p. ill.
977. *Romsics Ignác*: A számla. Hetven éve, 1941. június 26-án lépett hadba Magyarország a Szovjetunió ellen. = *Népszabadság*, 2011. 147. p. 2-4.
978. *Szakály Sándor*: A Délvidék visszafoglalása és a magyar katonai vezetés. Döntés a bevonulásról, 1941. = *História*, 2011. 9-10. p. 18-22.

979. *Botlik József*: A Bácska, a Drávaszög, a Muramellék (Muravidék) és a Muraköz újraegybesülése Magyarországgal, 1941. április-július. = Közép-európai közlemények, 2011. 3-4. (14-15.) p. 68-80.
980. Visszatér a Délvidék – 1941. [Magyar-délszláv viszony és a visszacsatolás.] [Szerk. Vincze Gábor.] Bp. Kárpátia Stúdió, 2011. 177 p. (Nagy Magyarország könyvek, 4.)
981. *Horváth Csaba*: A délvidéki hadjárat. = Nagy Magyarország, 2011. 1. p. 36-47.
982. *Illésfalvi Péter*: Harccal előre. A Délvidék megszállása 1941-ben. = Múlt-kor, 2011. nyár, p. 103-107.
983. *Romsics Ignác*: A bácskai bevonulás. Európa politikai térképének újrarajzolása. = Népszabadság, 2011. 83. Mell. p. 1-3.
984. *Kovács Ferenc*: Emlékezés a Délvidék felszabadulásának 70. évfordulóján. = Katonaujság, 2011. 2. p. 24-29.
985. *Sipos Péter*: Jugoszlávia felosztása 1941-ben. = História, 2011. 9-10. p. 9-17.
986. *Ablonczy Balázs*: A visszatért Erdély, 1940-1944. Bp. Jaffa, 2011. 280 p.
987. *Szabó Péter*: Hídfőcsaták a Donnál 1942. július-szeptember. = Rubicon, 2011. 7. p. 18-25.
988. *Pihurik Judit*: Írások a hadszíntérről: magyar katonák véleménye a Szovjetunió elleni háborúról, 1942-1943. In: Háború és nemzeti önismeret. 70 éve támadta meg a náci Németország a Szovjetuniót. Bp. Russica Pannonica, 2011. p. 146-152. (Ruszsztikai könyvek)
989. *Feith László*: Doni emlékek. Hosszú úton hazafelé. = Magyar honvéd, 2011. 4. p. 22-25.
990. *Atkinson, Rick*: Hajnali hadsereg. Az észak-afrikai háború, 1942-1943. [A Liberation-trilógia 1. kötete.] [Ford. Kállai Tibor.] Bp. Gabo, 2011. 788 p., [32] t. ill. Eredeti cím: An Army at Dawn.
991. *Varga Csaba Béla*: Testvérháború. Légió a légió ellen. = Regiment, 2011. 2. p. 20-23. Franciaország szíriai hadjárata, 1941.
992. *Sebők János*: Sosemvolt ember. Egy halott, aki ezrek életét mentette meg. = Regiment, 2011. 1. p. 42-46. Szicíliai partraszállás, hadicsellel, 1942.
993. *Horváth Zoltán*: Fejvesztett menekülés. A második világháború első partraszállása. = Aranyas, 2011. 12. p. 68-73. Szingapúr, 1941.
994. *Klemensits Péter*: A második Arakán hadjárat - az első brit győzelem Burmában. = Sereg-szemle, 2011. 3-4. p. 229-241.
995. *Varga Csaba Béla*: Kezdeti sikerek. Japán győzelmek a világháború idején. = Regiment, 2011. 2. p. 42-46.
996. *Kult László*: Pearl Harbor - A meglepetés stratégiája. In: Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásáiból. Pécs, MHTT, 2011. p. 113-126. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
997. *Zsák Ferenc*: Pearl Harbor rejtélye. = Aero magazin, 2011. 12. p. 82-85.
998. *Varga Csaba*: Tisztáldozat? Pearl Harbor - Rooseveltnagy csapdája. = Regiment, 2011. 4. p. 16-19.
999. *Horváth Zoltán*: Halálos torpedók. Pearl Harbor vámszedői. = Regiment, 2011. 4. p. 8-15.
1000. *Jándi Attila*: Élet a Niitaka-hegyen túl. Japán máig nem tudott szembenézni Pearl Harbor következményeivel. = Múlt-kor, 2011. tél, p. 12-17.
1001. *Kjoseva, Tzvetana*: Bulgária a második világháborúban, nemzeti sajátosságok. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 50-60.
1002. *Soksevits Dénes*: Egy történelmi zsákutca. A Független Horvát Állam (1941-1945). = História, 2011. 9-10. p. 23-27.
1003. *Friedl, Jiří*: A csehszlovák ellenállás a második világháború alatt: a tervek és a valóság. In: Korrajz 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 43-49.
1004. *Ormos Mária*: Két német megszállás, 1944. = Rubicon, 2011. 5. p. 52-56.
1005. *Szakály Sándor*: Elvesztett önállóság. A megszállás forгатókönyve és megvalósítása. = Rubicon, 2011. 5. p. 57-59.

1006. *Kaló József*: „Mert akinek ideje van, annak élete van.” Szombathelyi Ferenc vezérezre-des szerepe Magyarország német megszállásában és a Sztójai-kormány megalakulásában. = *Aetas*, 2011. 1. p. 6-77.
1007. *Dombrády Lóránd*: Kísérlet a háborúból való kilépésre. In: *Korrajz* 2010. Miért beszélnek az európaiak még mindig a háborúról? [Bp.] XX. Század Int., 2011. p. 73-78.
1008. *Sommer, Theo*: 1945 egy év életrajza. [Ford. Csósz Róbert.] Bp. Európa, 2011. 347 p. ill. Eredeti cím: 1945
1009. *Kershaw, Ian*: Miért harcoltak a végsőkéig? Ford. Litván Dániel. = *BBC History*, 2011. 9. p. 24-30.
Németország elkötelezettsége Hitler mellett.
1010. *Horváth Zoltán*: Mussolini végnapjai. Népharag vagy politikai gyilkosság? = *Regiment*, 2011. 3. p. 8-13.
1011. *Ferwagner Péter Ákos*: Ördögi játszma. Jalta értelmezése. = *BBC History*, 2011. 1. p. 22-25.
1012. *Forró Lajos*: Észak-Bácska sorsa 1944/45-ben. = *Közép-európai közlemények*, 2011. 3-4. (14-15.) p. 100-108.
1013. *Tollas Gábor*: Ausztria a szövetségesek háború utáni rendezési terveiben. In: *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig.”* Bp. L'Harmattan, 2011. p. 278-287.
1014. *Tollas Gábor*: Bécs négyhatalmi megszállásának kiépülése, 1945. In: *Ausztria a 20. században. Az „életképtelen” államtól a „boldogok szigetéig.”* Bp. L'Harmattan, 2011. p. 316-330.
1015. *Szerencsés Károly*: Szovjet megszállás. = *Rubicon*, 2011. 5. p. 60-65.
1016. *Haranghy Miklós*: A Szent Korona viszontagságai, 1944-1945. A visszaemlékezések tükrében = *Rubicon*, 2011. 1. p. 4-22.

1945-2011

1017. *Marton, Kati*: Halál Jeruzsálemben. [Ford. Soproni András.] Bp. Corvina, 2011. 310 p. ill. Eredeti cím: *A Death in Jerusalem*.
Bernadotte, Folke
1018. *Maruzsa Zoltán*: A német újrafegyverkezés és a hidegháború, 1945-1969. Összegzés és dokumentumok. Bp. L'Harmattan, 2012. 234 p. ill.
1019. *Váradai Natália*: Az 1956-os forradalom a KGB iratai alapján. = *Honismeret*, 2011. 1. p. 41-47.
1020. *Feith László*: „Csapataink harcban állnak.” Tüntetésből fegyveres felkelés. = *Magyar honvéd*, 2011. 10. p. 19-21.
Horváth Miklós, Kovács Vilmos: *A Hazáért mindhalálig* című könyvből részletek.
1021. *Eörsi László*: A „Baross Köztársaság” 1956. A VII. kerületi felkelőcsoportok. Bp. 1956-os Int., Állambiztonsági Szolgálatok Tört. Lvt., L'Harmattan, 2011. 511 p. ill.
1022. *Eörsi László*: A Baross Köztársaság. Egy felkelőcsoport 1956-ban. = *Rubicon*, 2011. 11. p. 2-35.
1023. *Dávid Ferenc*: A Mecseki Szabadságharcos Csoport pécsváradai rajtaütése. In: *Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásaiából*. Pécs, MHTT, 2011. p. 69-82. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
1024. *Speck István*: A „Sziklai-ügy” - Budakeszi, 1956. = *Hadtörténelmi közlemények*, 2011. 1. p. 183-218.
1025. *Hornycák Máté János*: Egy katonai akció Pétery József váci püspök kiszabadításáért. = *Egyháztörténeti szemle*, 2011. 3. p. 63-67.
1956.
1026. *Kárpáti Ferenc*: Puskalövés nélkül. Bp. Duna International, [2011.] 334 p., [32] t. ill.
1027. *Benbow, Tim*: Korea szövetséget kovácsolt. = *BBC History*, 2011. 1. p. 80-85.
1028. *Nagy László, J.*: Az algériai háború és a IV. köztársaság bukása. De Gaulle visszatérése a hatalomba. = *Századok*, 2011. 6. p. 1499-1523.
1029. *Major, Patrick*: A Berliini Fal titkos története. Ford. Boris János. = *BBC History*, 2011. 5. p. 30-35.

1030. *White, Mark*: Kennedy kubai fiaskója. Ford. Boris János. = BBC History, 2011. 3. p. 68-73.
1031. *Strang Dániel*: A Disznó-öböl előtt. = BBC History, 2011. 3. p. 74-75.
1032. *Kiss Roland*: Holdújév 1968. Városharc a dzsungelháborúban. = Regiment, 2011. 1. p. 52-57.
1033. *Zsig Zoltán*: Egy kis segítség barátainktól. Észak-vietnami helikopterek. = Aranyas, 2011. 11. p. 32-35.
1034. *Babos László*: Kelet-Pakisztánból Banglades. Az 1971-es indiai-pakisztáni háború. = Belvedere meridionale, 2011. 2. p. 58-71.
1035. *Kiss J. Ervin*: Israel's Way of Gaining Air Superiority and Features of the 1973 Arab-Israeli War, Named the Yom Kippur Conflict. = Hadtudományi szemle, 2011. 4. p. 34-42.
1036. *Besenyő János*: Nyugat-Szahara Marokkó és Mauritánia által történt megszállása 1975-ben. = Honvédségi szemle, 2011. 2. p. 52-57.
1037. *Kolontári Attila*: Az afganisztáni szovjet beavatkozás külső és belső körülményei. In: Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásából. Pécs, MHTT, 2011. p. 97-112. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
1038. *Lengyel Gábor*: A szovjet-afgán háború befejezésének körülményei, a szovjet vereség katonái okai. In: Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásából. Pécs, MHTT, 2011. p. 127-144. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
1039. *Bebesi György; Lengyel Gábor*: Adalékok az afganisztáni tálib rendszer születéséhez és sajátosságaihoz. In: Válogatás a Hadtörténeti esték 2006 és 2010 között elhangzott előadásából. Pécs, MHTT, 2011. p. 15-32. (Fejezetek a hadtörténelemből, 1.)
1040. *Sztlankó Bálint*: Maximum nulla áldozattal. A Magyar Honvédség afganisztáni háborújának igaz története. Közrem. Wagner Péter. Bp. Athenaeum, 2011. 319 p. ill.
1041. *Kővári László*: Iraki atomprogram: törölve. Osirak: a titok nem titok többé. = Aranyas, 2011. 11. p. 10-15.
Opera hadművelet, 1981.
1042. *Kővári László*: A vihar első éjszakája. Húsz éve kezdődött a Desert Storm. 1-2. r. = Aranyas, 2011. 3. p. 16-20., 4. p. 29-31.
1043. *Kelecsényi István*: Franciák az 1990-es öbölháborúban - a Daguet hadművelet. 1-2. r. = Haditechnika, 2011. 5. p. 19-23., 6. p. 21-25.
1044. *Juhász József*: A fűggetlenség kivívása és megvédése. Horvátország, 1990-1995. = História, 2011. 5-6. p. 82-89.
1045. *Kávássy János Előd*: Az NSDD 75 megszületésének körülményei és hatása az USA Kelet-Európa politikájára. In: Szemelvények ötszáz év magyar történelméből. A III. modern kori magyar történeti Phd-konferencia tanulmányai. Szeged, SZTE BTK Doktori Iskola, 2011. p. 131-143.
National Security Decision Directive
1046. *Perjés Zoltán*: A vasfüggönyön innen. Gorbacsov válasza: „Ták. Harasó.” = Magyar honvéd, 2011. 9 p. 8-13.
Varsói Szerződés
1047. *Zsig Zoltán*: Líbia égi háborúi. Kiprovokált próbaháborúk. = Aranyas, 2011. 8. p. 19-23.
Líbia, 1973-1986
1048. *Zsig Zoltán*: Az első összecsapások. Kadhafi kontra Egyesült Államok. = Aranyas, 2011. 9. p. 56-59.
Líbia, 1980-as évek.
1049. *Zsig Zoltán*: Büntetőexpedíció. Az El Dorado Canyon hadművelet. = Aranyas, 2011. 10. p. 34-39.
Líbia, 1986.
1050. *Zsig Zoltán*: Személyes ügy. Visszavágás líbiai módra. = Aranyas, 2011. 11. p. 56-59.
Líbia, 1988-1989.
1051. *Zord Gábor László*: Támadás Kadhafi ellen. Odyssey Dawn: légi hadművelet Líbiában. = Aero magazin, 2011. 4. p. 38-39.
Líbia, 2001.
1052. *Zsig Zoltán*: Az invázió napja. Lopakodók Bagdad felett. = Regiment, 2011. 1. p. 32-35.
Iraki háború

-
1053. *Zsig Zoltán*: Az iraki szabadság ára. A megszállás ellenállást szül. = Regiment, 2011. 2. p. 32-35.
1054. *Zsig Zoltán*: A megszállás. Irak a polgárháború szélén. = Regiment, 2011. 3. p. 32-35.
1055. *Babos László*: Az Izraeli Szárazföldi Erők harcai a 2006-os libanoni háborúban. 3. r. = Haditechnika, 2011. 1. p. 21-24.
1-2. r. = uo. 2010. 5-6.
1056. *Babos László*: A 2008-as grúz-orosz háború rövid története. 1-2. r. = Haditechnika, 2011. 5. p. 13-18., 6. p. 16-20.
Grúz-orosz légiháború, 2008.
1057. *Tomolya János*: A „huszonkét napos háború” Gázában. = Haditechnikai szemle, 2011. 2. p. 24-53. 2008-2009.
1058. *Deák Krisztián*: Farkasszemet nézve. Hány lépésre a háborútól? = Aranysas, 2011. 2. p. 29-33.
Korea, 2010.

NÉVMUTATÓ

- Ablonczy Balázs 986
 Ács István 309
 Ács Tibor 34, 35, 160, 161, 220
 Ádám Péter 847
 Addison, Paul 278
 Ajtay János 667
 Akhtar, Jay 767, 771, 800, 817, 838, 843, 864
 Alaxai Éva 208
 Albu-Lisson, Diana Carmen 353
 Almási Balázs 346
 Andaházi Szeghy Viktor 3
 Andreescu, Gabriel 576
 Angelow, Jürgen 891
 Angielini család 47
 Antal Ferenc 401
 Antos Balázs 195
 Applebaum, Anne 566
 Arday Lajos 166
 Argenson, d' család 33
 Asbóth Sándor 27, 875
 Assur-ah-iddína 768
 Atatürk, Mustafa Kemal 934
 Atkári Győző 468
 Atkinson, Rick 990
 Auer, Karl 668
 Augustza Mária Lujza hercegnő 92
 Avar Anton 776
- Babits Péter 950**
 Babos László 1034, 1055, 1056
 Babucs Zoltán 259, 298, 299
 Baczoni Tamás 58, 59, 63, 68, 74
 Bagi Gábor 23, 381, 634
 Bagi Zoltán Péter 214, 822
 Bakacsi Ernő 707
 Bakó István 607, 608
 Bakos Gyula 669
 Balanyi Bibiána 199
 Balás B. Dénes 470
 Balassi Bálint 114, 378
 Balázs Eszter 117
 Bálint Attila 261
 Bálint Ferenc 61, 62
 Balla Tibor 321
 Balló István 242
 Balogh Ádám 671
 Balogh András 22
 Balogh Gábor 968
 Bán Attila 469
 Bánki Vera 676, 923
 Bácsági Andor 475
- Bányai László 887
 Bárány Attila 779, 781
 Baranyai László 491, 511
 Barcza György 963, 964
 Bárdossy László 964
 Barna Péter 500
 Bartha Eszter 172, 193
 Bartha Miklós 670
 Bartók Béla 176
 Báthory István 378, 805
 Baum Attila 72
 Bebesi György 1039
 Becz László 438
 Becze Csaba 705, 715, 720
 Bélyácz Katalin 770
 Bem, Josef 222
 Benbow, Tim 1027
 Béndek József 306
 Bene János 300
 Bene Krisztián 182, 238, 255
 Benke Levente 649
 Bennett, G. H. 288
 Bera Bálint 502
 Bercesényi Ferenc Antal 392
 Berde Mózes 858
 Berecz Mátyás 853
 Beregyei Miklós 343
 Bérenger, Jean 294
 Berényi Gábor 204
 Béresi Ákos 251, 465
 Bereznay András 46
 Béri Balogh Ádám I. Balogh Ádám
 Berkovics Gábor 274
 Bernadotte, Folke 1017
 Bernáth Péter 520
 Berta Csaba 75, 335, 532
 Bertényi Iván, ifj. 183, 184
 Bertók Gábor 418
 Berzencei Mehmed aga ld. Mehmed aga (Se-
 defkar)
 Berzenczey László 869
 Besenyő János 1036
 Bethlen család 672
 Bethlen Gábor 155
 Bicsák Péter 937
 Bihari Péter 832
 Bíró Ádám 451, 452
 Bíró Mária, T. 128
 Bíró Teofil 258
 Blasi, Walter 458
 Błoński, Jacek 530

- Bocskai István 155, 809
Boda József 331
Bódogh-Szabó Pál 210
Bogdańska-Szadai, Božena 920
Bognár Katalin 866
Bognár Zalán 593
Bokodi-Oláh Gergely 191, 622
Bolyósné Ujfalusi Éva 1
Bonnet, Honoré 822
Borcsa Mihály 673
Bordi Zsigmond Lóránd 657
Borhi László 941
Boris János 463, 839, 1029, 1030
Bormann, Martin 674
Boros János András 236
Boross Anna 772
Borus György 801
Botlik József 137, 979
Breit József 910
Budai Balogh Tibor 131
Buffe, Noël 294
Bull, Peter 208
Búr Gábor 883
Büki Péter 675
- Campbell, Alan 774
Capwel, Tobias 435
Cartledge, Bryan 923
Cawthorne, Nigel 251
Cazacu, Joana 596
Chadwick, Kay 104
Churchill család 676
Churchill, Winston 951, 961
Chwala, Andrzej 890
Coutau-Bégarie, Hervé 197
Czigány István 219, 819
Cziráki Zsuzsanna 804
Czirók Zoltán 270, 271, 275, 276, 341, 486
- Csabai Dolores 627
Csaholi Ferenc 677
Csány László 36
Csapody Tamás 555
Cseh Géza 574, 583, 654
Cseh Valentin 783, 785, 788
Csekő Ernő 88
Csermely József 522
Csernus Emánuel 571
Csiha Gábor 539
Csikány Tamás 896
Csiszár Mirella 124
Csoma Mózes 759
Csorba Béla 580, 592
Csorba Csaba 624, 651
- Csorba György 860, 869
Csősz Róbert 1008
Csukás Kálmán, zetényi 679
- Damó Elemér 680
Damó Elemér, ifj. 680
Dán János 110
Das, Wim 268
Dávid Ferenc 182, 239, 1023
Davola József 96, 888
De Scardelli, Caesar 897
Deák Ágnes 850
Deák Krisztián 1058
Décsey Sándor 50
Demény-Dittel Lajos 295, 385
Dénes József 521, 617
Deringil, Selim 868
Dietrich, Josep 681
Diocletianus császár 518
Diószegi Dusán 284
Dobos Erzsébet 590
Dobos Gyula 383
Dombrády Lóránd 3, 165, 976, 1007
Domokos György 662
Domonkos László 685, 712
Dózsa Katalin, F. 141
Dömötör Csaba 347
Draveczki-Ury Ádám 405
Dremmel István 306
Dudás Gyula 816
Dukes, Paul 204
Dükov, Aleksandr 558
Dukrét Géza 633
- Ebeczky István 682
Egervári Ödön 862
Eörsi László 723, 1021, 1022
Erdélyi András 738
Esdaile, Charles 839
Eszes Boldizsár 347
Esztergály Zsófia 416
Evans, Suzanne E. 561
- Fa Árpád 250
Fábián Pál 594
Farkas Katalin 866
Fáy Jenő 683
Fazekas István 694
Fedeles Tamás 784, 787
Feith László 5, 139, 345, 363, 402, 403, 408, 409, 411-413, 422, 449, 777, 789, 803, 814, 831, 855, 874, 875, 989, 1020
Fejérdy Gergely 183
Fekete Ferenc 149, 410, 926

- Fekete Róbert 260, 450
 Fenyvesi Csaba 78
 Ferenc József, I. 143
 Ferenczy Sándor József 655, 659
 Ferguson, Robert 772
 Ferrari, Guido 815
 Ferwagner Péter Ákos 288, 865, 951, 1011
 Fields, Nic 208
 Fischer, Rolf 97
 Fiziker Róbert 553, 905, 932, 935, 966
 Foard, Glenn 420
 Fodor István 38
 Foelkersam, Adrian von 684
 Fónod Csaba 336
 Fónod Sándor 336
 Forgách Zsigmond 810
 Forró János 319, 323, 560, 650
 Forró Lajos 39, 1012
 Földesi Ferenc 364, 602
 France, John 196
 Francia Kiss Mihály 685
 Friedl, Jiří 1003
 Frivaldszky János 112
 Furkó Zoltán 910
 Fülöp Tamás 387
 Fülöp Tibor Zoltán 428
- Gaál Mózes 116
 Gábor Áron 421
 Gahlen, Gundula 891
 Gajdó Tamás 124
 Gál Vilmos 591
 Galambos Sándor 24, 370, 389
 Galántay Ervin 686
 Galgóty, Anton 687
 Gáll Gábor 608, 714, 747, 751
 Gánóczy Flóris 849
 Gáspár András 147
 Gáspár László 306
 Gastgeber, Christian 795
 Gaille, Charles, de 262, 1028
 Gazdag Ferenc 884
 Gduli, Mariana 28
 Gebei Sándor 184, 823
 Germuska Pál 631
 Gibianszkij, Leonid 957
 Girg, Walter 688
 Gombos F. Albin 775
 Gondos László 430
 Goodman, Michael S. 204
 Gorbačev 1046
 Gorda Éva 102
 Gorgolini, Luca 588
- Goró Lajos 527
 Gottfried Barna 334
 Gógh Gábor 95
 Görgei Artúr 25, 26, 863
 Görög István 10, 415
 Graml, Hermann 200
 Gróf Péter 130
 Gróh Dániel 130
 Gubcsi Lajos 774
 Gulyás Géza 227
 Gulyás László 917, 930
 Gurianow, Aleksander 567
- Győr Béla 377**
 Győri László 378
 Győri Szabó Róbert 763
- Haász Lőrinc István 436**
 Hadfi Őrs Tamás 11, 12
 Hadik András 44, 45, 112, 689, 833
 Hadik Béla 690
 Hahner Péter 835-837, 844-846, 849, 870, 878, 879
 Hajdú Ferenc 444, 455, 471, 535
 Hajdú Péter 513
 Hajdú Tibor 90
 Halász András 606
 Halmy Kund 29
 Hancz Erika 636
 Harai Dénes 699
 Haranghy Miklós 1016
 Haris Lajos 456
 Haris Ottó 456
 Hartmann, Heinrich 86
 Hary József 691
 Hatala András 460, 461
 Hausner Gábor 156, 813
 Hegedűs Ábel 48
 Hegedűs Elemér 706, 711
 Hegedűs Ernő 257
 Hegedűs Ildikó 196
 Hegyi Klára 616
 Heimer György 466
 Heppes Aladár 692
 Herczeg Ferenc 910
 Hermann Attila 71
 Hermann Róbert 25, 36, 59, 157-159, 221, 350, 394, 570, 852, 854, 856, 857, 859, 863
 Hess, Rudolf 693
 Hetesy Szilvia 957
 Himmler, Heinrich 694
 Hinkel Szilvia 644
 Hitler, Adolf 91, 200, 463, 478, 945, 959

- Homor György 695
Hornyák Máté János 1025
Horthy István 357, 603
Horthy Miklós 166, 666, 696-699, 919, 972
Horti Gábor 518
Horváth Attila 322
Horváth Csaba 899, 956, 970, 981
Horváth Endre 557
Horváth György 604
Horváth Lajos 406
Horváth László 80
Horváth M. Orbán 579
Horváth Miklós 241, 1020
Horváth Richárd 537
Horváth Viktor 253
Horváth Zoltán 272, 280-283, 289-291, 293, 476, 478, 482-485, 487-489, 494-498, 598, 599, 725, 737, 993, 999, 1010
Hoyos, Alexander von 892
Höfling, Rudolf 490
Hristoforov, Vasilij 549, 958
Hunyadi család 212, 700
Hunyadi János 783, 784, 792, 794
Hunyadi Mátyás I. Mátyás, I.
Hunyadi Zsolt 148
Huszár János 643
Huszár Lajos 79
- Illésfalvi Péter 388, 982
Illik Péter 155
Iván Ildikó 170, 210, 558
Ivánka Imre 701
- Jäger, Friedrich 57
Jakus János 285
Jakusch Gabriella 84, 369
Jáky József 471
Jamamoto Iszoroku 702
Jándi Attila 1000
Jány Gusztáv 550
Jávorka Ádám 203
Johnson, Robert 196
Józsa Béla 686
Józsa László 85, 595
Juba Ferenc 898
Juhász József 178, 1044
Juhász Krisztina 809
- Kadhafi 1048, 1051
Kajtár István 82, 83
Kalapis Zoltán 384
Kalavszky Györgyi, B. 358, 360
Káli Csaba 37
- Kállai Tibor 990
Kálmán Dániel 154
Kálmánfi Gábor 187, 415
Kálnoky Nathalie 303
Kaló József 186, 352, 548, 1006
Kalous, Antonín 796
Kapisztrán János 793
Kapornaki Anikó 587
Kapronczay Károly 568
Karczag Ákos 615, 623, 630, 635, 638
Karnas, Grzegorz 531
Károly, IV. 907, 926
Károlyi Sándor 832
Kárpáti Ferenc 1026
Karsai László 945
Kásztori Antal 666
Katona Eszter 933
Katona Klára 307
Kávássy János Előd 1045
Kedves Gyula 9, 308
Keegan, John 199
Kelecsényi István 20, 1043
Kelemen Ferenc 462
Kelemen Miklós 536
Kell, Vernon 204
Kennedy, John 1030
Kenyeres Dénes 509, 510
Kerepeszky Róber t656, 915, 927, 928
Keresztes Csaba 733
Kéri Edit 584
Kershaw, Ian 1009
Kiauhlen, Walter 871
Kincses Katalin Mária 44, 45
Király Attila 562
Király Lajos 145
Kiss Balázs 119, 407
Kiss J. Ervin 1035
Kiss József, ittebei 406
Kiss Kálmán 306, 754
Kiss Lajos 287
Kiss László 269
Kiss Roland 1032
Kiss Sándor, M. 183
Kiss Zoltán László 889
Kissné Tóth Gabriella 780
Kiss-Vámosi Józse 91
Kjoseva, Tzvetana 1001
Klein, Herbert 474
Klemensits Péter 292, 994
Kocsis András 894
Kocsis György 2
Kolontári Attila 929, 1037
Kolozsvári Sándor 606
Konok Péter 573

- Koós Ottó 703
 Korsós László 104
 Kósa Pál 619, 625
 Kositzky Attila 739
 Kossuth Lajos 384, 863, 877
 Koszta István 641
 Kóta József 705
 Kottra Györgyi, Cs. 30, 52-54
 Kótyuk Erzsébet 87
 Koudelka, Alfred von 286
 Kovács András 524
 Kovács Ferenc 43, 94
 Kovács Ferenc 541, 984
 Kovács Imre 427
 Kovács István (lengyel) 222, 569
 Kovács István 146
 Kovács Klára, P. 523, 524
 Kovács László 127, 395
 Kovács Tamás 552, 913
 Kovács Vilmos 5, 241, 366, 388, 429, 753, 1020
 Kováts Lajos 508
 Kozári József 344
 Kó József 706
 Körner-Lakatos, Erich 697
 Kőrös László 435
 Kőrösi Mária 969
 Kóvári László 493, 499, 1041, 1042
 Kóváry László 760
 Krajnc Zoltán 274
 Krámlí Mihály 473
 Kratochvíl Károly 912
 Krausz Tamás 171, 193
 Kreutzer Andrea 92
 Kriesch András 840
 Kristóf János 707
 Kristóffy József 974
 Krleža, Miroslav 121
 Kucher József 444
 Kult László 996
 Kunt Gergely 98
- Laar, Mart 947
 Lakos Zoltán 710
 Landgráf Ildikó 143
 László Dávid Márton 724
 Lázár Júlia 575
 Lee, Celia 676
 Lee, John 676
 Lehár Antal 708, 709
 Lein, Richard 226
 Leiner András 94
 Lénárt András 610
 Lengyel Béla 710
 Lengyel Gábor 1038, 1039
 Lenky Jenő 711
 Leo, XIII, pápa 728
 Leuer, Eric A. 892
 Lilón, Antonio Domingo 432
 Lisznyai Lajos 202, 247-249
 Litván Dániel 104, 278, 296, 545, 546, 769, 798, 834, 959, 1009
 Lubomirski, Teodor 823
 Lugosi József 311
 Lukács, John 164, 847
- Mack, Hans-Hubertus 246
 Mackiewicz, József 563
 Maczák Ibolya 116
 Máday Norbert 31, 43, 78, 94
 Magó Károly 13, 277, 423, 517, 604
 Magyar Ildikó 243, 244
 Magyar László 665
 Maiolo, Joe 463
 Major, Patrick 1029
 Majoros István 103
 Makovecz Benjamin 575
 Makray Ferenc 713, 714
 Makray Ferenc, ifj. 713
 Málnási Ödön 167
 Malyáta Eszter 207
 Mályusz Elemér 910
 Man, John 738
 Mania, Hubert 465
 Marcsa Dávid 605
 Margitay-Becht András 426
 Mária Terézia 58
 Márki Sándor 734
 Markó Görgy 240, 551
 Márkus Máté 22
 Marosi Tibor József 642
 Marsalkó Eszter 55
 Martelli, Fabio 215
 Marton, Kati 1017
 Maruzs Roland 356, 388
 Maruzsa Zoltán 544, 1018
 Marx Mária 27
 Máté J. György 767, 771, 800, 817, 838, 843, 864
 Mátrai Miklós 727
 Matthaiesz Konrád 14, 16, 18, 19, 396, 404, 534
 Mátyás János 715
 Mátyás Zsigmond Gábor 613
 Mátyás, I. 522, 795, 796
 McGlynn, Sean 209
 Medgyesi Pál 56
 Mehmed aga (Sedefkar) 804

- Meir-Levi, David 887
 Merényi-Metzger Gábor 392, 393, 571, 690
 Mester Attila 726
 Mészáros Kálmán 382, 826, 827
 Mezei Zsuzsanna 40
 Mihály János 49, 667
 Mihályi Balázs 939
 Mikes Kelemen, zabolai 716
 Minc, Mihail 201
 Misnay József 461, 717
 Miszler Tamás 773
 Molitorisz Pál 710
 Molnár András 742
 Molnár Ferenc 391
 Molnár György 199, 253
 Molnár László
 Molnár László Miklós 872
 Molnár Tibor 41
 Monostori Péter 95
 Montecuccoli, Raimondo 215, 718, 812, 813
 Móríc Lajos 188
 Móritz Mihály 336
 Mortimer, Gavin 253
 Musatov, Valerij 174
 Mussolini, Benito 933, 1010
 Mücke, Hellmuth von 719
- Nagy Anikó, S. 107
 Nagy Antia 25
 Nagy György 762
 Nagy Gyula 427
 Nagy Imre 250
 Nagy József 720
 Nagy L. István 58
 Nagy László 721
 Nagy László, J. 1028
 Nagy Levente 813
 Nagy Margit, B. 523, 527
 Nagy Márta 944
 Nagy Mihály 721
 Nagy Miklós, M. 164
 Nagy Miklós Mihály 589, 766, 794, 821, 911
 Nagy Sándor 618
 Nagy Szabolcs 334, 647, 912
 Nagy Zsuzsa, L. 916
 Nánási László 540
 Napoleon, I. 529, 648
 Nedeczky László 722
 Négyesi Lajos 419, 421, 774
 Neiberg, Michael S. 893
 Németh Balázs 441, 442, 445
 Németh István 105, 301, 472, 693, 719, 936, 946, 955, 960, 961
 Neugebauer, Manfred 761
- Neumann Tibor 632, 799
 Nicholson, Helen J. 147, 545
 Nickelsburg László 723, 724
 Nolte, Ernst 179
 Nováki Gyula 528
 Nováky Balázs 306
- O**Hare Edward Henry 725
 Olasz Lajos 273, 965
 Ómosi Zoltán 302
 Ormos Mária 1004
 Oross András 216, 525, 825
 Orsós Ferenc 568, 726
 Ortholan, Henri 224
 Ortner, Mario Christian 223
 Oskó Károly 727
 Otten, Kees 268
 Ottinger, Franz 350
- P**adfield, Peter 694
 Pahirja, Olekszandr 234
 Paks Rudolph 167
 Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna 677
 Pál Tibor 578
 Pálfalvi Lajos 563
 Pálffy Géza 47, 213
 Pálffy Miklós 378
 Pallai Péter 106
 Pálóczi Antal 121
 Pálosfalvi Tamás 786, 790
 Palotás György 51
 Pap Péter 439
 Papp Gábor 111, 842
 Papp Júlia 527
 Parádi József 318, 320, 324, 326-328, 332
 Pásztai László 639
 Pataky Iván 138, 533
 Patzwall, Klaus D. 81
 Paulov Attila 266
 Paulus, Friedrich 549
 Péchy Tibor 728
 Pécsváradi Antal 710
 Pejín Attila 816
 Perczel Mór 36, 383, 729, 852
 Perényi Roland 351
 Perjés Zoltán 1046
 Pete László 752
 Péter Mária 145
 Pétery József 1025
 Petőfi Sándor 34, 35, 115, 395
 Petróczi István 407
 Phillips, Charles 210
 Pihurik Judit 988
 Pintér Ernő 595

- Pintér István 900
 Pintér Tamás 398, 901-903, 905
 Plivelic Iván 730
 Ploën, F. C., zu 340
 Póczik Szilveszter 886
 Pohl, Dieter 168
 Polgár Balázs 418
 Polgár Tamás 206, 252
 Polgárdy Géza 689
 Pollereczky Ferenc 33
 Pollmann Ferenc 225
 Pop, Ioan-Aurel 797
 Popovics László 337
 Porsch, Frithjof-Elmo 731
 Pósnán L. László 782
 Potemkin Ödön I. Egervári Ödön
 Pöcher, Harald 433, 880
 Prieschl, Martin 718
 Pritz Pál 547, 919, 963, 964, 975
 Procopius Béla 79
 Przewoźnik, Andrzej 565, 952
 Pujol García, Joan 205
 Punka György 279, 480, 481, 503-506
 Pusztai Tamás 629
- R**ácz Árpád 740
 Rácz Miklós 781
 Rácz Sándor 732
 Radnóczy Antal 542
 Radu, Lupescu 700
 Rainer M. János 184
 Rajnai Zoltán 371
 Rajnay Károly 733
 Rakó József 582
 Rákóczi Ferenc, II. 57, 682, 734, 818, 821-824
 Rákóczi József 203
 Rákosi Lajos 666
 Ravasz István 306
 Rayfield, Donald 575
 Râzanin, Ivan 735
 Rechlin-Meldegge, Georg 708
 Recskó Szabolcs 661
 Rees, Laurence 950, 951, 959
 Réfi Attila 349
 Reszegi Zsolt 447
 Reynolds, Wayne 147
 Ribbentrop, Rudolf von 736
 Rihmer Aurél 150
 Rindó Klára 205
 Róbert Péter 194
 Rohács Roland 337
 Rokita, Jan 173
 Rolf, Rudi 529
 Romhányi Ágnes 25
- Rommel, Erwin 737
 Romsics Gergely 169, 179
 Romsics Ignác 175, 176, 180, 184, 344, 554,
 823, 881, 906, 914, 922, 934, 946, 964, 965,
 976, 977, 983
 Roy, Phillippe 297
 Rózsafi János 333, 901, 904
 Rudolf főherceg 143
 Ruszkay Jenő 934
 Ruszty (Rusz) Miklós 665
- Saigō Takamori 738
 Saint-Exupéry, Antoine de 739
 Sajti Enikő, A. 577, 882
 Salamon Ferencz 152
 Salamon Gábor 2
 Salamon Konrád 572, 918
 Salamon-Rácz Tamás 591
 Sallai János 231
 Sallay Gergely Pál 6, 69, 70, 73, 77
 Saly Noémi 140
 Sanches, Isabel 55
 Sárhidai Gyula 454
 Sárközi Mátyás 89, 106
 Sarlós István 182
 Sasvári Orsolya 793
 Savoyai Jenő 815
 Szabó Kristóf 339
 Szabó-Zsoldos Gábor 99
 Schanes, Daniela 895
 Schill Tamás 386
 Schmidt László 453, 457, 477
 Schmidt Mária 29, 564, 942
 Schramek László 217
 Schwendí, Lazare von 213
 Scott, Michael 769
 Sebők János 992
 Seect, Hans von 931
 Segeš, Vladimír 778
 Seres Attila 596
 Sherman, William T. 871
 Shmelev, Boris 948
 Sikora László 668, 681, 688, 731, 736, 741
 Simon Elemér 88
 Simon Katalin 25
 Simon László 126
 Simon, Alexandru 797
 Sípós Ferenc 32
 Sípós Levente 974
 Sípós Péter 696, 962, 985
 Sípósné Kecskeméthy Klára 122, 358, 703,
 755
 Siskovics József 393
 Snow, Dan 834

- Sokcsevits Dénes 1002
 Sólyom Sándor 614
 Somfai Balázs 658
 Somfai Márk 885
 Sommer, Theo 1008
 Somogyi Győző 53, 58, 59
 Somogyváry Gyula 119
 Somorjai Lajos 740
 Somorjai Szabolcs 181
 Soós István 304
 Soós Péter 431, 437, 440
 Sorcinelli, Paolo 588
 Sőregi Zoltán 342, 710, 732, 744
 Speck István 1024
 Stalin, Iosif Vissarionovič 174, 575, 945, 951
 Stark Tamás 601
 Stein, Oliver 891
 Steiner, Felix 741
 Stencinger Norbert 228, 397, 901
 Stenge Csaba, B. I. Becze Csaba
 Stiller, Werner 207
 Strang Dániel 824, 841, 1031
 Strank Tamás 185
 Stratievskij, Dmitrij 170
 Suba János 132-136, 329, 330, 367
 Sudár Balázs 811
 Suppan, Arnold 940
 Šutaj, Štefan 163
 Süli Attila 151, 310, 716, 850, 858
- Szabados György** 153
Szabados Tamás 205
Szabó A. Ferenc 972
Szabó Antal 22
Szabó Béla (Kaposvár) 399
Szabó Béla 113, 114, 607, 671, 682, 805, 876
Szabó Dániel 109
Szabó János, B. 802, 812
Szabó Jánosné 1
Szabó József 305
Szabó József 742
Szabó József János 691
Szabó László Pál 65-67
Szabó Mária 909
Szabó Mária Zsuzsanna 361
Szabó Máté 519
Szabó Miklós, M. 4, 186, 245, 362, 467
Szabó Pál Csaba 670
Szabó Péter 232, 233, 550, 987
Szabó Sarolta 190
Szabó Tibor 615, 620, 621, 637, 646, 660
Szabó-Zsoldos Gábor 728
Szakály Sándor 100, 101, 187, 354, 355, 357, 697, 934, 971, 973, 978, 1005
- Szakonyi István** 389
Szalai Attila 920
Szalai Éva 459
Szálasi Ferenc 167, 553, 743
Szalay Márton 744
Szalay Zoltán 365
Szamborovszkyné Nagy Ibolya 177
Számvéber Norbert 235, 263, 264
Szász István 943, 967
Szatanek József 652
Szathmári István 23
Szebelédi Zsolt 815
Székely János 306
Székely Melinda 315
Szentesi Zöldi László 653
Szentgyörgyi Dezső 745
Szenyán Erzsébet 890
Szerdahelyi Péterné 380
Szerencsés Károly 1015
Szibler Gábor 645
Sziklai Sándor 1024
Szilágyi Miklós 142
Szilágyi Sándor 816
Szilvási László 346
Szirmai Gábor 479
Szita Szabolcs 559
Szlankó Bálint 1040
Szoleczky Emese 6, 92
Szombathelyi Ferenc 548, 1006
Szőgyény-Marich László 851
Szöllősy Ferencz 867
Szörös Zoltán 443
Sztalin I. Stalin
Sztojalovszky Béla 746
Szűcs Gábor 115
Szügyi Zoltán 747
Szvjatoszsláv, I. 776
- Táborosi László** 808
Takács Gyula 229
Takács Imre 346
Tamás Ágnes 195
Tamás Edit 672
Tamás Gábor 147, 208
Tamás Tibor 359
Tanárky Sándor 185
Taróczy Nándor 748
Tassy-Becz Éva 749
Tassy-Becz László 749
Tatai Gábor 21, 254
Tatár Imre 556
Tátrai Miklós 306
Taylor, Allan John 762, 944
Tefner Zoltán 908

- Teke Zsuzsa 791, 792
 Teleki Ádám 350
 Teleki Béla 37
 Teleki Géza 542
 Teleki Pál 966-969
 Tersztyánszky Károly 225
 Thököly Imre 155
 Thúry György 804
 Tinódi Lantos Sebestyén 113
 Tiplíc, Ioan Marian 189
 Tirts Rezső 861
 Tocqueville, Alexis de 847
 Tófalvi Zoltán 585
 Toldi Miklós 111
 Toldi Miklós 15, 17
 Tollas Gábor 1013, 1014
 Tolnai Gergely 528
 Tomolya János 1057
 Tóth Áron 42
 Tóth Barnabás 446
 Tóth Ferenc (roncskutató) 424, 425
 Tóth Ferenc 203
 Tóth Ferenc 33, 197, 203, 218, 833
 Tóth Gergely 613
 Tóth György, M. 312-314, 316, 372, 417, 538
 Tóth Gyula 648
 Tóth István 414
 Tóth Marcell 938
 Tóth Orsolya 108
 Tóth Sándor László 806
 Tóth Zoltán Henrik 434
 Tóth Zsolt 390, 400, 683, 924, 925
 Török Pál 750
 Török Pál 79
 Török Pál Miklós 750
 Tőrös István 123
 Trautmann Balázs 448, 516
 Trembeczky István 751
 Turbucz Dávid 698
 Turcsányi Károly 256, 257
 Tuzson János, kézdipolyáni 385
 Tuzson, John 678
 Türr István 752

Tyekvicska Árpád 640

 Uchatius, Franz von 753
 Udovecz György 416
 Udvari Imre 754
 Ugron István 908
 Ungváry Krisztián 554, 743, 949
 Urbán Aladár 729

 Vadász Sándor 931
 Vahot Imre 849
 Vajay László 755
 Vajay Tibor 122
 Valentinianus, I. 131
 Valero de Castro, Consuelo 55
 Valuch Tibor 626
 Vándor Judit 561
 Váradi István T. 600, 953, 954
 Váradi Natália 609, 1019
 Várdy Béla 581
 Várdy Huszár Ágnes 581
 Varga Benedek 25, 26
 Varga Csaba 6, 237, 262, 702, 757, 998
 Varga Csaba Béla 597, 991, 995
 Varga Endre László 748, 921
 Varga Éva Mária 549
 Varga J. János 740
 Varga László 604
 Várhalmi Iván 338
 Vári Fábrián László 756
 Várkonyi Ágnes, R. 818, 828-830
 Varsányi István 368
 Vatai Gábor 348, 820
 Vauban, Sébastien le Prestre de 526
 Vécsey Aurél 764, 765
 Végh Ferenc 807
 Vér Ádám 768
 Veres Emese-Gyöngyvér 118, 673
 Vermes Gábor 507
 Vértes Judit 174, 958
 Veszprémy László 211, 212, 246, 774
 Vida István Kornél 873, 877
 Villani, Filippo 781
 Villani, Giovanni 781
 Villani, Matteo 781
 Vincze Gábor 980
 Virágh Ajtony 64, 76, 120, 722
 Visy Zsolt 129, 793
 Vitári Zsolt 374-376, 674, 693
 Vizi Sándor 198, 344
 Volpi, Gianluca
 Vörös Béla 371
 Vörös Boldizsár 144
 Vörös László 162
 Vörös Péter 810
 Vrang, Jeremy 278
 Vraukó Tamás 190

 Wagner Péter 1040
 Wallner, Hans 687
 Wass Albert 120

- Wenning, Bernhard 286
Wenzke, Rüdiger 246
Werth Henrik 549
West, Nigel 205
Whitby, Michael 196
White, Mark 1030
Wingate, Orde Charles 757
Winkler Gusztáv 526
Wirth Gyula 260
Wittmann, Michael 758
Wolmar, Christian 459
Wysocki, Józef 222
- Zaalberg, Thijs Brocades 192
Zachar Viktor Kristóf 127, 866
Zágonyi Károly 876
Zahirović, Nedim 804
- Zakar Péter 7
Zákó András 554
Závodi Szilvia 6, 93
Zétényi Zsolt 543
Zétényi-Csukás Ferenc 236, 603, 679, 692, 745
Zétényi-Csukás Kálmán I. Csukás Kálmán, zétényi
Zoltán Márta 230
Zombori István 8
Zord Gábor László 492
Zrínyi Miklós 156
- Zsák Ferenc 512, 997
Zsélyi Benjámín 887
Zsig Zoltán 501, 514, 515, 611, 612, 758, 1033, 1047-1050, 1052-1054

TÁRGYMUTATÓ

- Afganisztán 611, 1037-1040
 Afrika 99, 728, 883, 990, 1036
 ld. még → az egyes országoknál
 Albánia 589, 766
 Algéria 1028
 állatok alkalmazása a hadseregben 151, 298, 299
 Amerika 834
 Amerikai Egyesült Államok 61, 207, 237, 247, 261, 293, 843, 864, 870-877, 941, 996-1000, 1030-1032, 1042, 1045, 1047-1054
 Anglia I. Nagy-Britannia
 antifasiszta ellenállás 600, 1003
 arab országok, arabok 768, 886, 887, 1035, 1055, 1057
 aradi vértanúk 7-9
 aszimmetrikus hadviselés 198, 234, 248, 249, 861, 937
 atomfegyver, atomháború 463-466
 Ausztria (Habsburg birodalom) 47, 544, 708, 709, 753, 762, 935, 936, 1013, 1014
 ld. még → Magyarország (XVI. sz. – 1918)
 Ázsia 292, 757, 864, 993, 994, 1034
 ld. még → az egyes országoknál
- Balkán** 776, 882, 891, 957
 ld. még → az egyes országoknál
 békefenntartás, béketeremtés 247, 331, 865, 888, 889, 909, 1040
 békeszerződések 162, 163, 826-831, 922, 923
 Belgium 595, 842
 bibliográfia 1-4
 Bulgária 1001
 Burgenland 137, 617, 624
- családtörténet 663, 672, 676, 695, 700, 712
 csapattörténet 300, 305, 333-347
 csata 159, 190, 196, 210, 215, 379, 380, 635, 639, 759, 764, 765, 767, 769, 771, 773, 777, 780, 785-790, 797, 800, 802, 803, 813, 815, 817, 838-841, 843, 847, 852-856, 864, 896-904, 926-928, 987, 996-1000
 Csehország, csehek 226
 Csehszlovákia 931, 1003
 ld. még → Szlovákia
 csendőrség 96, 324-331, 342, 355, 551, 560, 650
- Dalmácia** 791
 Délvidék 38-41, 133, 367, 577-580, 616, 620, 661, 821, 916, 978-984, 1012
 ld. még → Jugoszlávia; Szerbia
 Dunántúl 350, 806, 807
- egészségügy 21, 25, 26, 84-91, 397
 egyenruhák, felszerelés 55-68, 602
 egyesületek, klubok 377, 427, 755
 egyházi és világi rendek 64, 75-77, 147-150, 545, 546, 623, 782
 egyházi személyek 677, 1025
 Egyiptom 208
 ejtőernyőzés, ejtőernyős csapatok 254, 256, 257, 607, 608, 713, 714, 751
 életrajzok 167, 378, 381, 383-385, 606-608, 663-758, 813, 818, 873, 875, 967
 ld. még → NÉVMUTATÓ
 első világháború 6, 37, 48, 69-71, 87, 90, 92, 93, 98, 107-109, 116-119, 124, 140-144, 151, 162, 163, 226-228, 252, 269, 287, 298, 321, 329, 330, 333, 334, 366, 387, 396-398, 430, 431, 436, 540, 588, 589, 641, 647, 667, 680, 691, 711, 754, 890-908
 emigráció, menekültek 33, 591, 610, 866-869, 873-877, 929, 965
 emlékművek, emlékhelyek 10, 394, 406-417
 ld. még → temetők, sírok
 Erdély 7-9, 42, 46, 49, 71, 222, 310, 334, 527, 615, 621, 623, 633, 637, 638, 641, 647, 649, 651, 657, 673, 760, 805, 810, 812, 850, 858, 912, 986
 ld. még → székelyek; Románia
 érmek, kitüntetések 72, 78-80, 127
 Európa 86, 771, 800, 817, 838, 843, 864, 893, 940, 950
 ld. még → az egyes országoknál
- fegyverek 126, 127, 241, 259, 434-444, 463
 fegyvergyártás 431-433
 felderítés 227, 471
 ld. még → hírszerzés, elhárítás
 felkelés 809, 924, 925, 1020-1023
 Felvidék 134-136, 614, 619, 625, 630, 632, 635, 639, 646, 659, 938, 939
 ld. még → Szlovákia
 fénykép, fényképezés 94-97, 358, 531
 Finnország 16, 18, 19, 236
 flottilla 294, 295
 forradalom 344, 835, 842, 847, 848, 885, 886, 1019-1025

- Franciaország 20, 23, 103, 104, 203, 215, 238, 262, 290, 600, 835, 837-841, 844, 884, 959, 960, 991, 1028, 1043
- gépjárművek, harcjárművek** 446, 449-458
- Görögország 767, 769
- Grúzia 1056
- gyalogság, gépesített gyalogság** 258-260, 336, 344, 345, 410, 411
- háborús bűnök, megtorlás** 29, 38-40, 545-587, 726
- haderő 57-59, 208, 212, 214, 216, 217, 223-227, 229-235, 241, 242, 245, 246
- ld. még → különleges erők
- haderőn kívüli fegyveres erők 192, 301, 302, 861
- hadianyag-szállítás 544, 921, 1033
- hadifogság, hadifoglyok 170, 557, 588-590, 592-599, 678, 703
- hadipar 281, 429-433, 469
- hadirégészet 398, 400, 418-422, 518-520, 526
- hadisírgondozás 396-405
- ld. még → temetők, sírok
- haditechnika 429-535
- Haditechnikai Intézet 535, 717
- haditengerészet, tengeri hadviselés 60, 82, 83, 286-293, 296, 473, 475-478, 690, 699, 702, 719, 897, 898, 992, 993, 995-1000
- ld. még → flottilla
- hadiszákmány 271, 586, 587
- hadkiegészítés 536
- hadművészet 156, 159, 189, 190, 192, 196, 197, 200-202, 208-215, 218-221, 247-250, 256, 257, 297, 518, 522, 759, 767, 771, 800, 847, 864
- ld. még → az egyes fegyvernemeknél
- hadsegélyezés 70, 92, 93
- hadszintérvizsgálatok I. hadirégészet
- hadtápbiztosítás 216, 217, 346, 459
- Had történelmi Intézet és Múzeum 5, 6, 30
- hadtudomány 4, 44, 45, 156, 160, 161, 196-199, 203-207, 216, 225, 227, 228, 266, 538
- hagyományörzés, hagyományápolás 415-417, 427, 428, 755
- hajó, hadihajó 83, 287-289, 292, 426, 473-477, 613
- ld. még → haditengerészet, tengeri hadviselés ; flottilla
- határok, határvédelem 47, 128-137, 303-307, 518-520, 532, 533
- határőrség 306, 307, 328
- hegyi csapatok 74
- helikopter 515, 516
- helyi háborúk 247-250, 254, 284, 285, 1028, 1032, 1034-1044, 1047-1057
- helyőrség 367-370
- helytörténet 583, 605, 614-662, 695, 713, 714, 754
- hidegháború 1018, 1029-1031
- híradás 470
- hírszerzés, elhárítás 203-207, 472
- Hollandia 801
- holokauszt 558-562
- Horvátország 121, 652, 660, 1002, 1044
- ifjúság honvédelmi nevelése** 372-376, 595
- igazságszolgáltatás, bíróság 545-554
- India 757, 1034
- Irak 248, 612, 1041-1043, 1052-1054
- irodalom 34, 35, 111-122
- Írország, írek 216
- Izrael 887, 1017, 1035, 1041, 1055, 1057
- Japán** 237, 433, 597, 702, 738, 880, 995-1000
- jelképek 49-54, 75, 82, 83, 1016
- jelvény 69-77
- jog 536-554, 726
- ld. még → háborús bűnök, megtorlás; igazságszolgáltatás, bíróság
- Jugoszlávia 133, 178, 279, 285, 985
- Kárpátalja** 756, 937
- katonaelet 348, 538, 539, 754, 905, 906
- katonaföldrajz 766, 794, 821, 911
- katonai kiképzés és nevelés 358-376, 394
- katonai közigazgatás 41, 661
- katonai szabályzat 60
- katonai tanintézet 73, 358-362, 364
- katonai vezetés 199-202, 215, 350, 354-356, 378, 971-973, 975, 977, 978, 1006, 1007
- katonapolitika 239, 240, 242-246, 956, 970-973, 975, 977, 978, 1006, 1007, 1018, 1045, 1046
- katonaszociológia 348, 889
- képzőművészet 79, 91, 98
- keresztes háborúk 147, 154, 210
- Kína 12
- Korea 759, 800, 1027, 1058
- koronaőrség, korona 312-314, 1016
- könyv, könyvtár 42-45, 123
- Közel-Kelet 248, 249, 606, 768, 770, 771, 991, 1017, 1035
- ld. még → az egyes országoknál

- középkor 85, 147, 148, 189, 209-211, 303, 434, 521, 537, 771-799
- Kuba 885, 1030, 1031
- Kuvait 1042, 1043
- külföldi katonai szolgálat 27, 222, 236-238, 247, 258, 752
- különleges erők 251-257
- külpolitika, diplomácia 171, 176, 763, 791, 792, 795, 796, 799, 820, 822-824, 860, 892, 907-909, 930, 931, 938, 940-942, 944-951, 956, 962-965, 968, 969, 974, 1011, 1045, 1046
- Latin-Amerika 885
- légideszant csapatok 256, 257
- légierő, légi háború 253, 254, 267-272, 275-285, 341, 479-514, 679, 692, 705, 715, 720, 721, 725, 739, 745, 972, 973, 1041-1043, 1047-1052, 1056
- ld. még → repülőgép, repülés
- légvédelem 267, 274, 467, 468
- lélektan 90, 91, 194, 1009
- Lengyelország 28, 173, 231, 563-569, 591, 782, 805, 836, 920, 921, 952-955
- levéltár, levéltári forrás 31-41, 302, 586, 590, 797, 912, 913, 1018, 1019
- Libanon 249, 865, 1055
- Líbia 1047-1051
- lovasság 94, 225, 297-300, 349, 683
- lőpor 445
- löveg 447, 448
- Magyarország 52, 53, 79, 195, 197, 317, 774
- **IX-XV. sz.** 56, 111, 127, 152-154, 190, 211, 212, 379, 522, 775, 777, 778, 780, 781, 783-797, 799
- **XVI. sz.** 113, 114, 155, 213, 214, 378, 418, 523, 616, 677, 802-808
- **XVII. sz.** 112, 155, 156, 216, 348, 408, 422, 525, 638, 645, 718, 809-816
- **XVIII. sz.** 2, 23, 24, 31-33, 42-45, 57, 58, 78, 157, 203, 217-219, 349, 381, 382, 392, 393, 634, 635, 671, 682, 689, 734
- **XIX. sz.** 183, 220, 221, 358, 818-833
- **1800-1848.** 349, 527, 528, 648, 840, 841
- **1848-1849.** 7-9, 25, 26, 34-36, 59, 115, 139, 158, 159, 191, 222, 308-310, 350, 383-385, 390, 391, 395, 421, 570, 571, 639, 670, 701, 716, 735, 749, 847-863
- **1849-1900.** 54, 60, 82, 84, 94, 160, 161, 185, 223, 317-320, 324, 325, 332, 687, 752, 866-869, 873-877, 880
- **XX. sz.** 168, 183, 317-320, 324, 325, 332, 881, 882
- **1900-1920.** 54, 60, 82, 84, 94, 224, 225, 351, 358, 429, 4458, 613
- **1914-1918.** 6, 37, 69-71, 87, 92, 93, 98, 107-109, 116-119, 252, 287, 298, 321, 329, 330, 333, 334, 366, 387, 396-398, 430, 431, 436, 588, 589, 641, 647, 667, 680, 691, 711, 754, 890-908
- **1918-1919.** 61, 62, 65, 116-118, 140-144, 151, 227-229, 341, 386, 572, 618, 643, 653, 654, 909-917
- **1920-1945.** 63, 66, 67, 72-77, 80, 95, 100, 101, 120-122, 133-135, 137, 149, 150, 162, 163, 236, 270, 271, 274, 352, 358, 361, 364, 573, 574, 685, 918-929, 934, 937-939
- **1941-1945.** 29, 38-41, 68, 97, 102, 110, 164-167, 178, 202, 232-236, 259, 260, 263-265, 273, 275-277, 295, 299, 300, 305, 335-340, 354, 355, 388, 389, 400, 401, 541, 542, 555, 556, 559, 560, 577-580, 590-595, 601, 603-605, 643, 649, 669, 683, 686, 692, 696, 703-705, 707, 710, 713-715, 720, 726, 732, 733, 740, 742-746, 750, 751, 962-989, 1004-1007, 1012, 1015, 1016
- **1945-1989.** 123, 1026
- **1945-1956.** 29, 38, 136, 239, 240, 322, 356, 432, 543, 547-554, 581-583, 704
- **1956.** 89, 106, 191, 241, 344, 379, 584, 585, 609, 610, 622, 626, 631, 640, 658, 664, 723, 724, 730, 1019-1025
- **1957-1989.** 176, 242-246, 302, 307, 323, 343, 362, 675
- **1989-2011.** 50, 123, 139, 146, 161, 176, 307, 345-347, 365, 1040
- második világháború 29, 38-41, 68, 81, 95, 97, 102-105, 110, 164-175, 177, 178, 193, 200-202, 205, 206, 231-238, 253, 255, 259, 260, 262-265, 272, 273, 275-283, 288, 295, 299, 300, 305, 335-340, 354, 355, 388, 389, 400, 401, 453, 541, 542, 555-569, 575-580, 590-601, 603-605, 643, 649, 668, 669, 674, 681, 683, 684, 686, 688, 692, 693, 696, 702-705, 707, 710, 713-715, 720, 726, 731-733, 736, 737, 739-746, 750, 751, 757, 758, 942-1016
- megszállítás 643, 647, 915-917, 932, 935, 960, 978-984, 986, 1004-1006, 1012, 1014, 1015, 1052-1054
- méneskar 298, 299
- munkaszolgálat 555, 556
- múzeum, kiállítás 5-30, 426

- műszaki csapat 337, 343
 műszaki zár, akna 460-462, 478
 művelődéstörténet 738, 793, 1016
- Nagy-Britannia (Anglia)** 204, 205, 253, 254, 269, 272, 278, 288, 289, 291, 292, 599, 676, 757, 779, 798, 801, 834, 845, 941, 951, 961
 nekrológ 188, 607, 608
 Német Demokratikus Köztársaság 207, 756, 1029
 Németország, németek 11, 17, 81, 105, 168-170, 179, 200, 205, 207, 235, 267, 269, 280, 282, 374-376, 401, 453, 544, 592, 598, 668, 674, 678, 681, 684, 688, 693, 694, 731, 736, 737, 741, 758, 878, 908, 931, 932, 935, 936, 942, 945-949, 952-955, 957, 959, 1009, 1018
 ld. még → második világháború
 nemzetőrség, polgárőrség 191, 308-311, 626, 631, 640, 658, 1021-1023
 néprajz 142-144, 673
 Norvégia 281, 773
 nők 30, 139
- ókor** 22, 51, 125, 126, 128-131, 208, 518-520, 767-770
 Olaszország (Itália) 752, 775, 781, 792, 879, 909, 933, 992, 1010
 Oroszország (Szovjet-Oroszország) 250, 272, 567, 735, 846, 859, 1056
 ld. még → Szovjetunió
 Oszmán birodalom I. Törökország
 Osztrák-Magyar Monarchia 60, 69, 223-226, 252, 286, 351, 353, 436, 458, 880, 890-908, 922
 ld. még → Magyarország 1867-1918
- önkéntes erők** 236, 238, 311, 596
- Pakisztán** 644, 1034
 páncélos, páncélos csapat 18-20, 261-265, 338, 339
 Pannónia 22, 125, 126, 128-131
 plakát 107-109
 politikus 36, 693, 696-699, 734, 851, 918, 919, 967-969
 propaganda 70, 104-109, 117
- régészet** 125-127, 527
 ld. még → hadirégészet
 rendőrség 332, 452, 729
 rendvédelem, rendvédelmi szervek 303-332, 416
 ld. még → rendőrség; csendőrség; testőrség; koronaőrség; határőrség
 repülőgép, repülés 13-16, 266, 271, 293, 406, 407, 430, 479-514, 599, 603, 604
 ld. még → légi erő, légi hadviselés
 repülőgépgyártás 430
 repülőtér 517
 Római birodalom 51, 125, 126, 128-131
 romák 138
 Románia 596, 915, 916
- sajtó, média 99-14, 106, 117
 Spanyolország 205, 230, 933
 sport 377, 722
 SS 81, 238, 340, 668, 681, 684, 688, 694, 731, 736, 741
- székelyek** 49, 303, 912
 személyügy 243, 244, 357
 Szerbia 38-41, 178, 895, 917
 Szíria 636, 991
 Szlovákia 778
 Szomália 247
 Szovjetunió 170, 201, 206, 232-234, 295, 335, 558, 575, 576, 586, 942, 945-952, 957, 958, 1033, 1037, 1038
 ld. még → második világháború ; Oroszország
- tábori lelkészet** 390, 391
 tábori posta 110
 táborok 555, 556, 562, 581-583, 590, 592-595
 temetők, sírok 392, 393, 395-404
 térképészet, térkép 46-48
 testőrség 95, 315, 316
 tisztek, tisztképzés 9, 25-27, 36, 44, 45, 186, 188, 215, 225, 348-363, 547-551
 ld. még → életrajzok és a NÉVMUTATÓ
 tiszthelyettesek, tiszthelyettesképzés 364, 365, 711, 744, 750
 ld. még → életrajzok és NÉVMUTATÓ
 titkosszolgálat 207, 1019
 Törökország (Oszmán birodalom) 268, 304, 761, 783-790, 793, 794, 797, 800, 802-804, 806, 807, 811-816, 867-869, 934
 ld. még → Magyarország (XVI-XVII. sz.)
 történetírás, történetírók 152-159, 162-188, 781, 890, 891
 történettudomány, hadtörténettudomány 1-4, 152-195
 tudományos élet, konferencia 6, 189-195, 160, 161
 tűzérség 227, 368, 369, 675, 753, 758

- Ukrajna 14, 15, 177, 232-234, 558
- várak, erődök 28, 210, 422, 518-534, 614, 615, 617, 619-621, 623-625, 627-630, 632, 633, 636, 637, 639, 644-646, 651, 652, 657, 659, 660, 662, 807, 825
- várépítés 42, 47, 537, 662
- Varsói Szerződés 246, 1046
- vasút 329, 459
- vegyi hadviselés 228
- veszteség 389, 602-605, 609-613
ld. még → hadifogság, hadifoglyok; hadirégészet
- Vietnam 284, 1032, 1033
- visszaemlékezés, emlékirat 165, 306, 594, 667, 669, 675, 678, 680, 686, 691, 696, 701, 704, 707, 710, 711, 720, 735, 740, 742, 746, 861, 869, 1026
- zászló 51-54
- zene 145, 146, 670
- zsidóság 555, 556, 558-562, 1017
ld. még → Izrael, holokauszt

Összeállította Újfalusi Éva, Szabó Jánosné, Fodor Veronika

TARTALOM

ZRÍNYI MIKLÓS HALÁLÁNAK 350. ÉVFORDULÓJÁRA

PÁLFFY GÉZA	Költő és hadvezér? A politikus, katona és költő-író Zrínyi Miklós különféle lojalitásai és identitásai 867
B. SZABÓ JÁNOS	Miről is mesél Zrínyi Miklós képmása? Az európai lovasság elfeledett „reneszánsza” (1630–1670) 881
CZIGÁNY ISTVÁN	A furcsa háborútól a nagy háborúig 1661–1664. A furcsa háború, 1661 892
TANULMÁNYOK	
MISKOLCZY AMBRUS	A Vasgárda útja a hatalomhoz 909
KISS DÁVID	A Munkásőrség felállítása és tevékenysége 1958 elejéig 941
MŰHELY	
TÓTH FERENC	„A történésznek elsősorban a tudományos elemzés a feladata” Bemutatjuk Georges-Henri Soutou akadémikust, a Sorbonne (Paris IV) emeritus professzorát 991
GEORGES-HENRI SOUTOU	Hogyan látták a német veszélyt a francia titkosszolgálatok és döntéshozók? (1927–1939) 999
FORRÁSKÖZLEMÉNYEK	
CSAPODY TAMÁS	A pancsovai jegyzőkönyv – a bori munkaszolgálatosok jabukai tömeggyilkosságának exhumálási jegyzőkönyve 1025
SZEMLE	
ANDREW C. S. PEACOCK	Early Seljuq History. A New Interpretation (<i>Tószér Márton</i>)..... 1041
DARIUS VON GUTTNER- SPORZYNSKI	Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100–1230 (<i>Veszprémy László</i>)..... 1043
ANDREAS WILLERSHAUSEN	Die Päpste von Avignon und der Hundertjährige Krieg. Spätmittelalterliche Diplomatie und kuriale Verhandlungsnormen (1337–1378) (<i>Bagi Dániel</i>)..... 1046
PHILIPPE ROY – FERENC TÓTH	La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683) (<i>Polgár Balázs</i>)..... 1047
IRINA MARIN	Contested Frontiers in the Balkans – Ottoman and Habsburgs Rivalries in Eastern Europe (<i>Lászár Balázs</i>) 1049
LAWRENCE E. BABITS – STEPHANIE GANDULLA (ED.)	The Archaeology of French and Indian War Frontier Forts (<i>Polgár Balázs</i>) 1053

RÉFI ATTILA	A császári–királyi huszárság törzstiszti kara a francia forradalmi és a napóleoni háborúk korában (1792–1815) (<i>Lenkefi Ferenc</i>) 1056
UDOVECZ GYÖRGY	A magyar katona. Öltözködési, felszerelési és fegyverzeti segédlet az 1848/49-es hagyományörzők számára (<i>Kemény Krisztián</i>) 1057
KOVÁCS ISTVÁN	Bem tábornok. Az örök remények hőse (<i>Süli Attila</i>) 1059
PAWEŁ WIERZBICKI	Dywizja Kozaków Sułtańskich. Polityczno-wojskowe koncepcje stronnictwa Czarotoryskich w okresie wojny krymskiej (1853–1856) (<i>Kovács István</i>) 1064
ERWIN A. SCHMIDL	Habsburgs jüdische Soldaten 1788–1918 (<i>Balla Tibor</i>) 1067
SZAKÁLY SÁNDOR	Akik a magyar királyi csendőrséget 1919 és 1945 között vezették. Történelmi–statisztikai áttekintés a magyar királyi csendőrség felső vezetőiről (<i>Stark Tamás</i>) 1069
HEIDEMARIE WAWRZYN	Nazis in the HolyLand 1933–1948 (<i>László Bernát</i>) 1072
BARRETT TILLMAN	Forgotten Fifteenth: the Daring Airmen who Crippled Hitler's War Machine (<i>B. Stenge Csaba</i>) 1074
SILKE ARNOLD-DE SIMINE	Mediating Memory in the Museum. Trauma, Empathy, Nostalgia (<i>Tulipán Éva</i>) 1076
	BIBLIOGRÁFIA
	A 2011. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája (<i>Összeállította Újfalusi Éva – Szabó Jánosné – Fodor Veronika</i>) 1079

CONTENTS

ON THE OCCASION OF THE 350TH ANNIVERSARY OF MIKLÓS ZRÍNYI'S- S DEATH

GÉZA PÁLFFY	Poet and General? The Multi-Faceted Zrínyi: Loyalties and Identities of the “Poet and War-Lord” 867
JÁNOS B. SZABÓ	What Exactly does Zrínyi's Portrait Tell us? The “Renaissance” of European Cavalry (1630–1670) 881
ISTVÁN CZIGÁNY	The Strange War, 1661 892
	STUDIES
AMBRUS MISKOLCZY	The Iron Guard's Road to Power 909
DÁVID KISS	The Establishment and Operation of the Workers' Guard Prior to the Beginning of 1958 941
	WORKSHOP
FERENC TÓTH	“The Main Task of Historians is Scholarly Analysis” Introducing Academy Member Georges-Henri Soutou, Professor Emeritus of Sorbonne (Paris IV) 991
GEORGES-HENRI SOUTOU	How did French Secret Services and Decision-Makers Saw the German Threat? (1927–1939) 999
	SOURCE PUBLICATIONS
TAMÁS CSAPODY	The Pančevo Records (Exhumation Records of the Mass Murder of the Forced Labourers of Bor at Jabuka) 1025
	REVIEW
ANDREW C. S. PEACOCK	Early Seljuq History. A New Interpretation (<i>Márton Tóssér</i>) 1041
DARIUS VON GUTTNER- SPORZYNSKI	Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100–1230 (<i>László Veszprémy</i>) 1043
ANDREAS WILLERSHAUSEN	Die Päpste von Avignon und der Hundertjährige Krieg. Spätmittelalterliche Diplomatie und kuriale Verhandlungsnormen (1337–1378) (<i>Dániel Bagi</i>) 1046
PHILIPPE ROY – FERENC TÓTH	La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683) (<i>Balázs Polgár</i>) 1047
IRINA MARIN	Contested Frontiers in the Balkans – Ottoman and Habsburgs Rivalries in Eastern Europe (<i>Balázs Lázár</i>) 1049
LAWRENCE E. BABITS – STEPHANIE GANDULLA (ED.)	The Archaeology of French and Indian War Frontier Forts (<i>Balázs Polgár</i>) 1053
ATTILA RÉFI	Staff officers of the Imperial–Royal Hussars during the wars of the French Revolution and the Napoleonic Era (1792–1815) (<i>Ferenc Lenkefi</i>) 1056

GYÖRGY UDOVECZ	The Hungarian Soldier. Manual for Attire, Equipment and Armament, Compiled for the 1848/49 Tradition-Keeper Groups (<i>Krisztián Kemény</i>) 1057
ISTVÁN KOVÁCS	General Bem. A Hero of Eternal Hopes (<i>Attila Süli</i>) 1059
PAWEŁ WIERZBICKI	Dywizja Kozaków Sułtańskich. Polityczno-wojskowe koncepcje stronnictwa Czartoryskich w okresie wojny krymskiej (1853–1856) (<i>István Kovács</i>) 1064
ERWIN A. SCHMIDL	Habsburgs jüdische Soldaten 1788–1918 (<i>Tibor Balla</i>) 1067
SÁNDOR SZAKÁLY	Men Leading the Hungarian Royal Gendarmerie between 1919 and 1945. Historical–Statistical Survey of the Senior Leaders of the Hungarian Royal Gendarmerie (<i>Tamás Stark</i>) 1069
HEIDEMARIE WAWRZYN	Nazis in the Holy Land 1933–1948 (<i>László Bernát</i>) 1072
BARRETT TILLMAN	Forgotten Fifteenth: the Daring Airmen who Crippled Hitler’s War Machine (<i>Csaba B. Stenge</i>) 1074
SILKE ARNOLD-DE SIMINE	Mediating Memory in the Museum. Trauma, Empathy, Nostalgia (<i>Éva Tulipán</i>) 1076
	BIBLIOGRAPHY
	Selected bibliography of the Hungarian Military History Literature of the Year 2011 (<i>Éva Újfalusi – Jánosné Szabó – Veronika Fodor</i>) 1079

TABLE DES MATIÈRES

POUR LE 350^E ANNIVERSAIRE DE LA MORT DE MIKLÓS ZRÍNYI

GÉZA PÁLFFY	Poète et chef militaire ? Les différentes loyautés et identités du politicien, du soldat et du poète et écrivain Miklós Zrínyi	867
JÁNOS B. SZABÓ	De quoi parle le portrait de Miklós Zrínyi ? La renaissance oubliée de la cavalerie européenne (1630–1670).....	881
ISTVÁN CZIGÁNY	De la drôle de guerre à la grande guerre, 1661–1664. La drôle de guerre, 1661	892
ÉTUDES		
AMBRUS MISKOLCZY	Le parcours de la Garde de fer jusqu’au pouvoir.....	909
DÁVID KISS	La création de la Milice ouvrière et son activité jusqu’au début de 1958.....	941
ATELIER		
FERENC TÓTH	« L’historien doit se consacrer avant tout à l’analyse scientifique » Présentation de l’académicien Georges-Henri Soutou, professeur émérite de la Sorbonne (Université Paris IV).....	991
GEORGES-HENRI SOUTOU	L’appréciation de la menace allemande par les services et les décideurs français (1927-1939)	999
PUBLICATIONS DE SOURCE		
TAMÁS CSAPODY	Procès-verbal de Pančevo – Procès-verbal d’exhumation relatif au massacre à Jabuka de requis de STO de Bor	1025
REVUE		
ANDREW C. S. PEACOCK	Early Seljuq History. A New Interpretation (<i>Márton Tóssér</i>)	1041
DARIUS VON GUTTNER-SPORZYNSKI	Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100–1230 (<i>László Veszprémy</i>)	1043
ANDREAS WILLERSHAUSEN	Die Päpste von Avignon und der Hundertjährige Krieg. Spätmittelalterliche Diplomatie und kuriale Verhandlungsnormen (1337–1378) (<i>Dániel Bagi</i>).....	1046
PHILIPPE ROY – FERENC TÓTH	La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683) (<i>Balázs Polgár</i>).....	1047
IRINA MARIN	Contested Frontiers in the Balkans – Ottoman and Habsburgs Rivalries in Eastern Europe (<i>Balázs Lázár</i>)	1049
LAWRENCE E. BABITS – STEPHANIE GANDULLA (ED.)	The Archaeology of French and Indian War Frontier Forts (<i>Balázs Polgár</i>).....	1053
ATTILA RÉFI	Le corps d’officiers supérieurs des hussards impériaux et royaux à l’époque des guerres de la Révolution française et des guerres napoléoniennes (1792–1815) (<i>Ferenc Lenkefi</i>).....	1056

GYÖRGY UDOVECZ	Le soldat hongrois. Manuel sur ses habits, ses équipements et ses armes pour ceux qui font revivre les traditions de 1848–1849 (<i>Krisztián Kemény</i>) 1057
ISTVÁN KOVÁCS	Le général Bem. Le héros des espoirs éternels (<i>Attila Süli</i>) 1059
PAWEŁ WIERZBICKI	Dywizja Kozaków Sułtańskich. Polityczno-wojskowe koncepcje stronnictwa Czartoryskich w okresie wojny krymskiej (1853–1856) (<i>István Kovács</i>)..... 1064
ERWIN A. SCHMIDL	Habsburgs jüdische Soldaten 1788–1918 (<i>Tibor Balla</i>) 1067
SÁNDOR SZAKÁLY	Dirigeants de la gendarmerie royale hongroise entre 1919 et 1945. Aperçu historique et statistique des cadres supérieurs de la gendarmerie royale hongroise (<i>Tamás Stark</i>)..... 1069
HEIDEMARIE WAWRZYN	Nazis in the Holy Land 1933–1948 (<i>László Bernát</i>)..... 1072
BARRETT TILLMAN	Forgotten Fifteenth: the Daring airmen who crippled Hitler's War machine (<i>Csaba B. Stenge</i>)..... 1074
SILKE ARNOLD-DE SIMINE	Mediating Memory in the Museum. Trauma, Empathy, Nostalgia (<i>Éva Tulipán</i>)..... 1076
	BIBLIOGRAPHIE
	Bibliographie sélective de la littérature hongroise d'histoire militaire de l'année 2011 (<i>Ed. Éva Újfalusi – Jánosné Szabó – Veronika Fodor</i>) 1079

INHALT

ZUM 350. TODESTAG VON MIKLÓS ZRÍNYI

GÉZA PÁLFFY	Dichter und Feldherr? Die unterschiedlichen Loyalitäten und Identitäten des Politikers, Soldaten, Dichters und Schriftstellers Miklós Zrínyi 867
JÁNOS B. SZABÓ	Wovon erzählt das Bildnis von Miklós Zrínyi? Die vergessene „Renaissance“ der europäischen Kavallerie (1630–1670)..... 881
ISTVÁN CZIGÁNY	Vom sonderbaren Krieg zum Großen Krieg 1661–1664. Der sonderbare Krieg, 1661..... 892
	STUDIEN
AMBRUS MISKOLCZY	Der Weg der Eisernen Garde an die Macht..... 909
DÁVID KISS	Die Aufstellung und Tätigkeit der Arbeitermiliz bis Anfang 1958..... 941
	WERKSTATT
FERENC TÓTH	»Die Aufgabe des Historikers ist in erster Linie die wissenschaftliche Analyse. « Vorstellung von Georges-Henri Soutou, Mitglied der Akademie der Wissenschaften, Professor Emeritus der Universität Sorbonne (Paris IV)..... 991
GEORGES-HENRI SOUTOU	Wie sahen die französischen Geheimdienste und Entscheidungsträger die deutsche Gefahr? (1927–1939)..... 999
	QUELLENPUBLIKATIONEN
TAMÁS CSAPODY	Das Protokoll von Panschowa – Exhumierungsprotokoll des Massenmordes von Arbeitsdienstlern in Bor bei Jabuka 1025
	RUNDSCHAU
ANDREW C. S. PEACOCK	Early Seljuq History. A New Interpretation (<i>Márton Tóssér</i>)..... 1041
DARIUS VON GUTTNER-SPORZYNSKI	Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100–1230 (<i>László Veszprémy</i>)..... 1043
ANDREAS WILLERSHAUSEN	Die Päpste von Avignon und der Hundertjährige Krieg. Spätmittelalterliche Diplomatie und kuriale Verhandlungsnormen (1337–1378) (<i>Dániel Bagi</i>)..... 1046
PHILIPPE ROY – FERENC TÓTH	La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683) (<i>Balázs Polgár</i>)..... 1047
IRINA MARIN	Contested Frontiers in the Balkans – Ottoman and Habsburgs Rivalries in Eastern Europe (<i>Balázs Lázár</i>) 1049
LAWRENCE E. BABITS – STEPHANIE GANDULLA (ED.)	The Archaeology of French and Indian War Frontier Forts (<i>Balázs Polgár</i>) 1053

ATTILA RÉFI	Das Stabsoffizierskorps der kaiserlich-königlichen Husaren zur Zeit der Kriege gegen die Französische Revolution und Napoleon (1792–1815) (<i>Ferenc Lenkefi</i>).....	1056
GYÖRGY UDOVECZ	Der ungarische Soldat. Uniformierungs-, Ausrüstungs- und Rüstungshilfe für die Traditionspfleger von 1848/49 (<i>Krisztián Kemény</i>).....	1057
ISTVÁN KOVÁCS	General Bem. Held der ewigen Hoffnungen (<i>Attila Süli</i>)	1059
PAWEŁ WIERZBICKI	Dywizja Kozaków Sułtańskich. Polityczno-wojskowe koncepcje stronnictwa Czartoryskich w okresie wojny krymskiej (1853–1856) (<i>István Kovács</i>)	1064
ERWIN A. SCHMIDL	Habsburgs jüdische Soldaten 1788–1918 (<i>Balla Tibor</i>)	1067
SÁNDOR SZAKÁLY	Führungspersonen der königlich-ungarischen Gendarmerie zwischen 1919 und 1945. Historisch-statistischer Überblick über die Führungsriege der königlich-ungarischen Gendarmerie (<i>Tamás Stark</i>)	1069
HEIDEMARIE WAWRZYN	Nazis in the Holy Land 1933–1948 (<i>Bernát László</i>).....	1072
BARRETT TILLMAN	Forgotten Fifteenth: the Daring Airmen who Crippled Hitler's War machine (<i>Csaba B. Stenge</i>).....	1074
SILKE ARNOLD-DE SIMINE	Mediating Memory in the Museum. Trauma, Empathy, Nostalgia (<i>Éva Tulipán</i>)	1076
	BIBLIOGRAFIE	
	Ausgewählte Bibliografie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 2011 (<i>Red. Éva Újfalusi – Jánosné Szabó – Veronika Fodor</i>)	1079

СОДЕРЖАНИЕ

К 350-ОЙ ГОДОВЩИНЕ СО ДНЯ СМЕРТИ МИКЛОШ ЗРИНИ

ГЕЗА ПАЛФФИ	Поэт и полководец? Различные лояльности и идентичности политика, воина, поэта и писателя Зрини Миклоша.....	867
ЯНОШ Б. САБО	О чем же рассказывает копия Зрини Миклоша ? Забывтый “ренессанс” европейской кавалерии (1630–1670)	881
ИШТВАН ЦИГАНЬ	От странной войны до великой войны 1661–1664. Странная война, 1661	892
СТАТЬИ		
АМБРУШ МИШКОЛЬЦИ ДАВИД КИШШ	Путь Железной гвардии к власти	909
	Формирование Железной гвардии и ее деятельность до начала 1958 года.....	941
МАСТЕРСКАЯ		
ФЕРЕНЦ ТОТ	“Задача историка в первую очередь научный анализ”. Представляем академика профессора-эмеритуса университета Сорбонны (Париж IV) Жоржа Анри Суту	991
ЖОРЖ АНРИ СУТУ	Как видели немецкую опасность секретные службы Франции и органы, принимавшие решения? (1927–1939)	999
СООБЩЕНИЯ ИСТОЧНИКОВ		
ТАМАШ ЧАПОДИ	Протокол из горорда Панчова – Протокол эксгумации расстрелянных в Ябука рабочих, работавших на принудительных трудовых работах в Бори	1025
ОБЗОР		
ЭНДРЮ Ц.С. ПИКОКК	Early Seljug History. A New Interpretation (<i>Мартон Тёшер</i>)	1041
ДАРИУС ФОН ГУТТНЕР ШПОРЗИНСКИЙ	Poland, Holy War, and the Piast Monarchy, 1100–1230 (<i>Ласло Веспреми</i>).....	1043
АНДРЕАС ВИЛЛЕРСХАУЗЕН	Die Papste von Avignon und der hundertjarige Krieg/ Spatmittellalterliche Diplomatie und kuriale Verhandlungsnormen (1337–1378) (<i>Даниэль Баги</i>)	1046
ФИЛИПП РУА – ФЕРЕНЦ ТОТ	La defaite ottomane. Le debut de la reconquete hongroise (1683) (<i>Балаж Полгар</i>)	1047
ИРИНА МАРИН	Contested Frontiers in the Balkans – Ottoman and Habsburgs Rivalries in Eastern Europe (<i>Балаж Лазар</i>).....	1049
ЛАУРЕНСЕ Е. БАБИТШ – ШТЕПХАНИЕ ГАНДУЛЛА (ЕД.)	The Archaeology of French and Indian War Frontier Forts (<i>Балаж Полгар</i>)	1053

РЕФИ АТТИЛА	Штабные офицеры императорско-королевской кавалерии в эпоху французской революции и наполеоновских войн (1792–1815) <i>(Ференц Ленкефи)</i> 1056
ДЬЕРДЬ УДОВЕЦ	Венгерский солдат. Пособие по обмундированию, вооружению, и снаряжению для сохраняющих традиции 1848/1849 годов <i>(Кристиан Кемень)</i> 1057
ИШТВАН КОВАЧ	Генерал Бем. Герой вечных надежд <i>(Аттила Шюли)</i> 1059
ПАВЕЛ ВИЕРЗБИЦКИЙ	Dywizja Kozakow Sultanskich. Polityczno-wojskowe koncepcje stronnictwa Czartoryskich w okresie wojny krymskiej (1853–1856) <i>(Иштван Ковач)</i> 1064
ЭРВИН А. ШМИДЛ	Habsburgs judische Soldaten 1788–1918 <i>(Тибор Балла)</i> 1067
ШАНДОР САКАЙ	Те, кто командовали венгерской королевской полицией в период между 1919 и 1945 годами. Историко-статистический обзор о высших руководителях венгерской королевской полиции <i>(Тамаш Штарк)</i> 1069
ХАЙДЕМАРИЯ ВАВРЦИН	Nazis in the HolyLand 1933–1948 <i>(Бернат Ласло)</i> 1072
БАРРЕТТ ТИЛЛМАН	Forgotten Fifteenth: the Daring Airmen who Crippled Hitlers War Machine <i>(Чаба Б. Стенге)</i> 1074
ШИЛКЕ АРНОЛЬД ДЕ СИМИНЕ	Mediating Memory in the Museum. Trauma, Empathy, Nostalgia <i>(Ева Тулипан)</i> 1076
	БИБЛИОГРАФИЯ
	Избранная библиография венгерской военно-исторической литературы за 2011-ий год <i>(Составители: Ева Уйфалуши, Агнеш Сабо, Вероника Фодор)</i> 1079

Hibaigazítás

A *Hadtörténelmi Közlemények* 2014. évi szeptemberi (3.) számában *Ravasz István*: A Nagy Háború első hősi halottja című tanulmányának címe a magyar tartalomjegyzékben hibásan, kisbetűvel írva jelent meg.

A Szerzőtől és a Tisztelt Olvasóktól elnézést kérünk!

A Szerkesztőség